

Escrits dispersos d'història

Hilari Raguer

Institut
d'Estudis
Catalans

Publicacions
de la Presidència

Diputació
Barcelona

Escrits dispersos d'història

Hilari Ragner i Suñer

Raguer, Hilari, 1928- autor

[Obres. Seleccions]

Escrits dispersos d'història. — Primera edició. — (Publicacions de la Presidència ; 50/2018)

Bibliografia. Índex. — Textos en català i castellà

ISBN 9788499654171 (Institut d'Estudis Catalans). — ISBN 9788498038422 (Diputació de Barcelona)

I. Institut d'Estudis Catalans II. Barcelona (Catalunya : Província). Diputació III. Títol

IV. Col·lecció: Publicacions de la Presidència ; 50

1. Església Catòlica — Catalunya — Història — S. XX 2. Concili Vaticà (2n : 1962-1965)

3. Catalans — Biografia 4. Catalunya — Història — S. XX

272-9(460.23)''19''

27-732.4-675Vaticà II

929(460.23)

94(460.23)''19''

© Hilari Raguer i Suñer

© Joandomènec Ros i Aragonès, pel pròleg

© Mercè Conesa i Pagès, pel prefaci

© Jaume Sobrequès i Callicó, per la presentació

© Josep M. Figueres i Artigues, pel seu text

© 2018, Institut d'Estudis Catalans i Diputació de Barcelona, per a aquesta edició

Primera edició: agost del 2018

Coordinació: Gabinet de la Presidència de l'IEC

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció Lingüística de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Imatge de la coberta: Hilari Raguer a la Biblioteca de Montserrat. Fotografia de Pere Grima

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Open Print, SL

ISBN (Institut d'Estudis Catalans): 978-84-9965-417-1

ISBN (Diputació de Barcelona): 978-84-9803-842-2

Dipòsit Legal: B 18447-2018

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars de la *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

*La primera llei de la història és no gosar mentir;
la segona, no tenir por de dir la veritat.*

(Lleó XIII, encíclica *Saepenumero*,
publicada quan va obrir l'Arxiu Secret Vaticà
als investigadors, el 1883)

Taula

Pròleg, <i>per Joandomènec Ros i Aragonès</i>	9
Prefaci, <i>per Mercè Conesa i Pagès</i>	11
Presentació, <i>per Jaume Sobrequés i Callicó</i>	13
Hilari Ragner, historiador, <i>per Josep M. Figueres i Artigues</i>	17
Sigles	29
INTRODUCCIÓ	31
I. CATALUNYA I L'ESGLÉSIA CATALANA	35
II. L'ESGLÉSIA I LA GUERRA CIVIL	129
III. EL CONCILI VATICÀ II	253
IV. HOMENOTS	329
BIBLIOGRAFIA HISTÒRICA D'HILARI RAGNER, <i>per Josep M. Figueres</i>	517
ÍNDIX ONOMÀSTIC	553
ÍNDIX GENERAL	571

Pròleg

Hilari Raguer inicia la «Introducció» d'aquest volum amb una confessió i una lleu justificació: és historiador *per accidens*, no l'avalua cap títol universitari. (Ara això ja no és veritat, perquè la Universitat de Barcelona l'ha fet recentment doctor *honoris causa*.) No calia aquesta confessió; ja ens ho avançà sant Mateu fa dos mil·lennis: «Pels seus fruits els coneixereu». I al llarg d'una vida llarga i fecunda, Hilari Raguer ens ha obsequiat amb fruits històrics, amb els seus llibres i els seus articles, que ens han fet conèixer millor la història del segle xx, especialment la relacionada amb la Guerra Civil espanyola i amb el paper de l'Església i dels seus homes, abans, durant i després de la contesa.

Com a bon historiador, Raguer no té cap inconvenient a barrejar mestrívolament les activitats dels religiosos amb les polítiques diverses que, cadascú en el seu àmbit, dugueren a terme. No només la política eclesiàstica, vaticana, episcopal, cardenalícia, sinó la política *sensu stricto*: ens explica que els homes d'església feien política (com ha passat sempre, i ara també), a més d'ocupar-se dels afers espirituals. I, és clar, també entre ells hi havia (i hi ha) actors de dretes i d'esquerres, homes que honoren el seu ministeri i altres que fan un flac favor a l'hàbit que porten i a l'èvangeli que diuen predicar. Ens parla, també, de sacerdots rasos i de les jerarquies eclesiàstiques, de militars, de polítics cristians de fa dècades i de fa quatre dies.

Jaume Balmes, Josep Torras i Bages, Manuel Carrasco i Formiguera, Josep Pont i Gol, Miquel Batllori, Óscar Arnulfo Romero, Carles Cardó, Gabriel Cardona, Miquel Coll i Alentorn, Domènec Batet, Joan Reventós, Josep Benet, els que Raguer anomena *postcarlistes* (entre ells, Alfons Carles Comín), el papa Joan XXIII, ens són presentats de manera clara i, sovint, nova: Raguer ens en dona notícies a voltes inèdites, perquè la ciència historiogràfica no en tenia coneixement o perquè hi hagué la voluntat d'amagar-ne el paper en els moments històrics que visqueren. Però en aquest recull no hi ha només un enfilall biogràfic: Raguer ens explica

també la recepció del pensament polític romàntic a Catalunya, el paper de l'Església catalana en la República i en la Guerra Civil, el president Companys i l'Església, el Concordat amb la Santa Seu, l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, el Concili Vaticà II...

Raguer escriu d'una manera entenedora, àgil, pròpia d'un historiador que també ha fet de periodista; al rigor acadèmic hi afegeix un llenguatge planer, sovint irònic i sorneguer, que ens retrata els personatges i els fets d'una manera humana, malgrat la cruesa d'allò que sovint ens explica. Un llenguatge que ens convida a endinsar-nos en aquest recull d'ESCRITS DISPERSOS D'HISTÒRIA, que es pot convertir en un aperitiu dels seus llibres.

En aquest recull són ben evidents els fonaments sobre els quals aquest monjo de Montserrat i historiador ha construït tota la seva obra històrica al llarg dels anys, i que podríem resumir així: un compromís amb la veritat (les cites inicials del papa Lleó XIII i de Paul Preston en donen fe), un catalanisme de pedra picada, una crítica a l'Església espanyola pel seu paper durant la Guerra Civil (i per no haver demanat perdó, encara!), la negativa a considerar màrtirs els religiosos morts durant la guerra i a presentar els dos bàndols enfrontats, un com a exclusivament favorable a l'Església i als religiosos (els revoltats) i l'altre com a únicament menjacapellans (els republicans).

Aquest llibre veurà la llum, *Deo volente*, en complir Hilari Raguer els noranta anys. Espero que li'n quedin encara molts per a seguir explorant arxius ignots i perquè ens en pugui donar notícia, com ha fet fins ara. Per molts anys!

JOANDOMÈNEC ROS I ARAGONÈS
President de l'Institut d'Estudis Catalans

Prefaci

Hilari Raguer, feliçment arribat a la norantena, s'ha guanyat amb tot el dret el títol de degà dels historiadors del país. Però sent com és important remarcar-ho, no és només la seva llarga trajectòria el que hem de destacar al capdavant d'aquest volum d'homenatge. Perquè, per damunt de tot, de la constància, del rigor, de la insubornable professionalitat, hi ha dos valors que defineixen el conjunt de la seva obra i que en són el tret distintiu. Són els valors enunciats en el lema que encapçala aquest volum, en què s'indica que l'historiador ha de tenir sempre la ferma determinació de no mentir i de no tenir por de la veritat.

Es tracta de dos valors cabdals, que els lectors d'Hilari Raguer i tot el país necessitem per a ser més i millors, tant personalment com col·lectivament, més que més en una etapa difícil i crucial com la que estem vivint. I no vull deixar d'assenyalar, també, les qualitats remarcades per l'historiador anglès Paul Preston, que ha reconegut el mestratge de Raguer tot qualificant-lo d'home exemplar «per la rectitud, la generositat i la lleialtat».

Tots aquests trets, reunits en una sola persona, perfilen l'extraordinària figura d'Hilari Raguer i justifiquen prou l'homenatge que li dispensa l'Institut d'Estudis Catalans amb aquest volum que recull una àmplia representació de la seva tasca. La Diputació de Barcelona s'ha volgut sumar a aquest homenatge per la forta vinculació històrica que ens uneix amb l'Institut — creat per Enric Prat de la Riba quan presidia la Diputació— i, també, perquè ens sentim profundament lligats a la que és la casa d'Hilari Raguer des de fa més de mig segle: Montserrat.

La Diputació de Barcelona té un compromís amb Montserrat, un compromís que es relaciona, d'una banda, amb la nostra tasca primordial al servei del territori, però també, de l'altra, amb el suport a la cultura i a les institucions de referència del país. Mil·lenari centre cultural i espiritual, recer en els moments difícils de la nostra història, Montserrat constitueix un patrimoni que apel·la a tota la ciutadania

de Catalunya i a totes les seves institucions, perquè encarna a la perfecció els principis sobre els quals es constitueix la nostra trajectòria com a poble: cultura, diàleg, solidaritat i obertura a tot el món. Uns principis que Hilari Raguer ha transmès sempre en persona a tothom que l'ha conegut, així com, per descomptat, a tots els lectors de la seva imprescindible obra. Per molts anys!

MERCÈ CONESA I PAGÈS
Presidenta de la Diputació de Barcelona

Presentació

«ENCARA ÉS DE NIT, PERÒ L'ALBA S'ACOSTA»

Escriure la presentació d'un llibre explicant de què parla és un exercici bastant prescindible. N'hi ha prou amb passar els ulls pel sumari per a assabentar-se'n. Això és així tant si es tracta d'una obra sobre un tema unitari com si es prologa un volum miscel·lani. Tractant-se d'un llibre com aquest, m'he estimat més renunciar a fer la glosa dels seus diferents apartats, i oferir-vos les sensacions que la seva lectura m'ha desvetllat, així com referir aspectes del tarannà de l'autor.

Parlar d'Hilari Raguer no és un repte ni fàcil ni curt, perquè la seva llarga trajectòria vital, el contingut plural de la seva obra erudita, les seves actituds cíviques, polítiques i ètiques, el seu captament, en definitiva, són com una pedra preciosa que té mil cares, cada una de les quals és susceptible de ser esguardada amb admiració, alhora que emmiralla aspectes diversos del seu llarg i atzarós camí recorregut.

Fins allà on el conec —ni poc ni molt—, l'Hilari em sembla una bona persona, la qual cosa no s'ha de confondre amb una persona sempre dòcil. És afable, però té un caràcter sòlid i una personalitat consistent. Sempre s'ha mogut sota l'impuls de principis ben assimilats i inamovibles en l'essencial. Es tracta de trets que es fan presents en el contingut de la seva obra d'historiador. Fermesa i convenciment enfront d'una bona part dels historiadors eclesiàstics oficials, sovint massa permissius amb les injustícies dels poderosos.

Que aquesta rectitud li hagi proporcionat adversaris dins de la seva mateixa professió és una mostra de la seva integritat. Perquè estudiar el paper de la jerarquia catòlica durant la Guerra Civil espanyola i durant el règim del general Franco —un dels temes d'estudi més preuats per l'Hilari— és un terreny adobat per a interpretacions i discursos integristes, quan no són plenament franquistes. Que hi hagué religiosos de tots els ordes, contraris a Franco i a la dictadura, que no varen donar suport a la idea de *Cruzada* és una gran veritat. Que entre aquests hi hagués per-

sonalitats rellevants del món eclesial, com cardenals, bisbes, abats de grans cenobis o d'influents prelatures ja no ha estat tan habitual. És a dir, ha estat una excepció.

Denunciar els crims del franquisme i la complicitat de la jerarquia durant dècades, i fer-ho amb una seriositat erudita que fa incontestable aquesta trista realitat, és una de les grans feines professionals que Hilari Ragner ha fet sempre. Valor afegit: ho ha hagut de fer en un *milieu* gairebé sempre advers i que, en el millor dels casos, no ha gosat denunciar en veu alta i clara allò que ha succeït a aquest país durant dècades.

«Ha succeït». En el passat només? I avui, què? No passa res a la Catalunya d'aquest 2018? Els catalans independentistes, no estan essent perseguïts per voler la llibertat del país i l'alliberament dels seus presos polítics? No estan tancant a la presó «homes plens de raó»? No està essent també còmplice d'aquestes mesures antidemocràtiques la jerarquia d'Espanya? No està callant davant de les agressions que pateixen tants catalans pel fet d'opinar diferent? Els amics que van habitualment a missa em diuen que d'aquesta repressió se'n parla poc des de la trona. La veritat és, però, que aquests mai no han sentit predicar l'Hilari.

Sí, els escrits de l'Hilari —alguns recollits en aquest llibre— han estat una veu desinhibida, desacomplexada, ferma, agosarada i honesta, favorable al dret que tenen els ciutadans i el poble de Catalunya a creure en la independència del país i a treballar per aquesta. De tot això, com dic, també en parla aquest llibre.

Aquell caràcter ferm, aquell convenciment interior, aquelles raons solidificades de fa temps han estat per a l'Hilari els fonaments bàsics a l'hora d'escriure moltes planes d'aquest llibre compromès. Que això hagi tingut un preu, ell ja ho sabia. Hi ha comparacions que no s'han de fer i que a l'Hilari potser no li agradaran: diuen textos molt antics que un tal Jesús —mestre llunyà de l'Hilari— tampoc no va sortir gens ben parat del que anava dient pels carrers d'Israel. Diuen...

Amb el pas dels anys, cada dia dono més valor a les actituds cíviques i ètiques de les persones del meu entorn, immediat i no tant. No voldria, però, que les virtuts que en aquest sentit defineixen la personalitat de l'Hilari deixessin en un segon pla l'alta consideració científica de la seva obra, de la qual aquest llibre ofereix un tast prou significatiu.

Rigor, solvència erudita, ús de bona documentació al servei de la veritat. D'una veritat no pas còmoda, desmitificadora. Aquesta manera de fer ha portat Hilari Ragner a polemitzar amb companys o excompanys. Per exemple, en relació amb les causes reals de la sortida de l'abat Escarré de Montserrat el 1965, o sobre les famoses declaracions d'aquest a *Le Monde*, o sobre el seu passat franquista, o sobre la creació del mite Escarré. Entenc allò d'«escriure amb dolor». La memòria personal de Ragner al servei de la veritat. És una actitud no fàcil d'assumir. Els treballs aplegats en aquesta obra dispersa palesen el coratge del seu autor. No el d'avui, quan ja han passat tants anys, sinó el d'ara fa més de trenta anys, que va ser quan l'Hila-

ri va destapar aspectes importants per a tothom sobre la vida de Montserrat. Han ajudat a tenir una idea més precisa i desmitificada del «Montserrat, més que un monestir», com si es tractés, dic jo, de fer un paralelisme amb l'altre gran mite català, el de «El Barça, més que un club». Amb una diferència, de Montserrat finalment se n'ha pogut parlar sense embuts; del Barça, dels seus mercenaris, dels seus dirigents franquistes, de la seva estructura capitalista salvatge, encara no.

Hi ha un altre aspecte que m'interessa de la trajectòria humana i erudita d'Hilari Raguer i que es fa palès en les planes dels seus ESCRITS DISPERSOS D'HISTÒRIA. Em refereixo a l'atenció que ha dedicat a aspectes diversos dels personatges que durant molts anys han poblat el seu univers de cada dia. Parlo de les moltes planes que, que ja sigui en articles més o menys breus, ja sigui en estudis erudits més elaborats, ha destinat a parlar de la trajectòria d'homes com Manuel de Irujo Olló, Jaume Balmes, Josep Torras i Bages, Josep M. Trias i Peitx, Luís Lúcia i Lúcia, Alfons Carles Comín, Francesc Vidal i Barraquer, Isidre Gomà, Antoni Batlle i Mestre, Jacques Maritain, Josep Pont i Gol, Miquel Batllori, Gabriel Cardona, Josep Benet, Manuel Carrasco i Formiguera, «Antonino» Tenas, Domènec Batet i Mestres, Miquel Coll i Alentorn, Esteve Albert, Justí Guitart, Joan Reventós, Luís Moscardó, Joan Peiró i algun altre que em deu haver passat per alt, perquè l'original mecanografiat que Josep M. Figueres m'ha fet arribar té prop de quatre-centes pàgines. Definitivament, hi ha homes que amb llur acció han contribuït a activar aspectes rellevants del nostre passat. I, és clar, homes i dones que ho estan fent avui.

Encara un altre aspecte que m'ha cridat l'atenció del llibre de l'Hilari. El que fa referència —seguint un camí memorialístic clàssic— a la seva trajectòria familiar durant la Guerra Civil i la immediata postguerra. Quan coneixes de prop el personatge de l'obra de la qual t'ocupes i sents per ell una gran estimació, fa gràcia saber algunes intimitats dels seus anys d'infantesa, per a escatir si varen tenir alguna influència en la seva trajectòria de maduresa. És molt segur que sí.

Vaig poder constatar, una vegada més, el tarannà obert, crític i honest d'Hilari Raguer quan, el 2008, una editorial catalana que volia publicar un llibre diferent sobre la vida monàstica a Montserrat em va demanar que els suggerís un possible autor. Tenint en compte les exigències que plantejava vaig creure que la persona indicada era el pare Hilari Raguer, monjo d'aquella comunitat, el qual podia oferir un relat alhora prudent i valent sobre la vida interna d'aquell monestir. El resultat, del qual ara no escau de parlar, va ser el magnífic assaig *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat* (Editorial Base). El subtítol que va posar-hi, *Qui són. Què fan. Com viuen*, parlava del repte que l'autor s'imposà a l'hora d'oferir un relat íntim, discret i sincer sobre el dia a dia d'aquells monjos del Bages. L'esperit que inspira l'obra de l'Hilari es fa palès en uns mots que l'encapçalen. Referint-se a Montserrat escriu: «Però no voldríem fer de la nostra vida un misteri que alimentés llegendes morboses o novel·les pseudohistòriques, més fantàstiques que documentades.»

Suposo que reitero agraïments. Ho he de fer. En primer lloc, al professor Josep M. Figueres, que, a iniciativa pròpia, recollida amb il·lusió per la Societat Catalana d'Estudis Històrics (Institut d'Estudis Catalans), que m'honoro de presidir, ha «obligat» el pare Hilari Ragner a muntar l'obra que teniu a les mans. Sense la bona acollida que la nostra iniciativa va tenir per part de Joandomènec Ros, president de l'Institut d'Estudis Catalans, i sense el generós suport de la Diputació de Barcelona i de la seva presidenta Mercè Conesa, el projecte no hauria estat possible. A tots, la nostra gratitud. I, per molts anys, estimat Hilari!

JAUME SOBREQÜÉS I CALLICÓ
President de la Societat Catalana d'Estudis Històrics

Hilari Ragner, historiador

ESGLÉSIA I GUERRA CIVIL

L'univers temàtic d'Hilari Ragner (Madrid, 1928) es concentra en un gran eix: l'Església i la Guerra Civil.¹ Important, atesa la profunda vinculació del franquisme a l'estament i l'esperit religiosos. Quan se li pregunta per un moment d'especial emoció en la recerca, a la revista *Sàpiens*, respon que quan veu que l'Església no va donar suport inicial al cop d'estat i, posteriorment, quan el Vaticà va actuar amb molta prudència. Ens uneix un afecte especial, el respecte pel treball professional i la vinculació d'afectivitat que ens va atorgar.² Ara, que s'acosta als noranta anys, és un moment dolç per a intentar aproximar-nos, en el breu format d'un pròleg amical, a una trajectòria de recerca centrada, doncs, fonamentalment en l'Església durant la Guerra Civil, tot i que ha tingut també una profunda vinculació amb les biografies. Si dos mots identifiquen temàticament el monjo de Montserrat, uns altres dos el vinculen al tractament formal: esperit crític i servei a la

1. Des d'una perspectiva historiogràfica, Joan Villarroya s'ha ocupat en dues ocasions de glossar la seva obra: en l'acte d'atorgament de la Medalla d'Or de la Universitat de Barcelona el 23 de setembre de 2016 —no se li podia atorgar el doctorat *honoris causa* atès que ja era doctor per aquesta universitat—, i en la lliçó d'inauguració de curs de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, promotora també del present reconeixement, el 25 d'octubre del mateix, any quan fou nomenat soci d'honor de l'entitat (en curs d'edició al *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*).

2. Hem tingut ocasió de tractar-lo, tot i que no tan sovintejadament com ens haguera plagut. En uns casos, trobades d'amistat, compartint vivències religioses: així ens confirmà el matrimoni en els vint-i-cinc anys de casats el 2004 o celebrar el casament del nostre fill Sergi amb la Berta el 1985, i ara es prepara per a fer-ho amb la nostra neta Carlota. Professionalment, hi hem tingut bastants contactes arran de l'activitat d'historiador: des de la invitació que li férem al cicle de conferències d'Els Juliols de la Universitat de Barcelona sobre la internacionalització de la Guerra Civil, on s'ocupà, és clar, del Vaticà fa vint anys, fins a actes públics diversos, com presentacions de llibres. En altres ocasions, per l'edició de textos, com el pròleg a *Lluís Companys. De la revolució social al nacionalisme* (2015).

veritat. El rigor, la coherència i la fidelitat seran a conseqüència d'aquests. Com li va dir Joan Raventós, a propòsit de la vocació religiosa que l'empenyé a fer-se monjo, Raguer es lliura a fons en l'activitat que abraça i així ho feu amb la historiografia i amb la fe.

A aquestes dues grans temàtiques ha concentrat la seva vida d'historiador. Hi ha dedicat un treball de referència i, a les biografies, quatre obres de molt interès —Batet, Carrasco, Rial i Patxi—, quatre planetes de la seva constel·lació de treballs. A més d'aquests, té una multitud de satèl·lits que hi orbiten, són els treballs acadèmics profunds. D'una manera constant, diversos camps de petits asteroides hi giren a l'entorn aportant un punt de vista fresc pel fet de ser nou, innovador alhora que valent, que no agosarat com a article periodístic, sempre amb l'espurna de la sorpresa. Efectivament, llibres i articles acadèmics, fruit de llarga recerca i meditada reflexió, i articles periodístics, immediats, fugaços com un estel, i també de dimensió pedagògica o divulgativa, configuren un corpus impressionant que oferim al final del present volum que aplega obra esparsa seleccionada per ell mateix, i —no exagerem— podria ser una obra que tripliqués la que presentem; tots els textos, tanmateix, a l'entorn del que considera nuclear en la seva labor. Hilari s'acara amb els objectius de la labor de l'historiador: la cerca del coneixement amb el compromís de la cerca de la veritat, agradi o no als superiors, a les autoritats. S'hi ha dedicat amb el bo i millor del treball vital que en història és rellevant per una raó elemental: les temàtiques que hom selecciona per a investigar ocupen un temps molt important de la vida, atès que cada treball de recerca són sovint setmanes o mesos. Esdevindrà, doncs, un compromís temporal. Tots el historiadors trien el que volen investigar i en aquesta selecció hi ha tota una declaració d'intencions. En el cas de Raguer, hi ha qüestions històriques i també el respecte per uns criteris. En la seva redacció introdueix anècdotes, petites històries, l'amenitat de l'explicació del fet puntual i real. Per exemple, quan un capellà requetè deté pistola en mà el clergue Aita Patxi i li demana les armes, aquest li dona... un breviari. Tot dit.

Història i religiositat, separant els àmbits nítidament; però la història sempre és amarada d'una profunda humanitat: entendre el biografat, l'historiat, sigui un partit, una persona o un episodi. Generós, no ha sabut dir «no» a conferències, actes i contribucions escrites. La visió de l'obra feta podria completar-se amb la relació de conferències dictades arreu el país, amb els escrits en tribunes humils, però llegides i estimades, i sempre amb el periodisme de combat, amb la recerca de rigor que aspira a la veritat i a compartir el coneixement. Aquesta visió de coherència, al llarg de tota una vida de recerca, és una de les primeres dades que volem assenyalar en la seva obra.

L'obra de Raguer, doncs, coherentment és tota fixada en els planetes de la vocació, els planetes (i els satèl·lits i asteroides, seguint la comparació) de la responsabilitat social que implica que l'historiador es fixi en una qüestió i no en altres. Al

llarg de la seva vida, compromesa amb la societat, només cal fixar-se en la monografia, farcida de testimonis vitals, i, com explica la vaga de tramvies del 1951, a la qual es vinculà activament, Raguer sent una gran preocupació. Allò que creu ho exposa i ho explica no només amb la metodologia historiogràfica, que abraça plenament, sinó segons la seva formació acadèmica, la de jurista, prenent els valors més purs d'aquesta disciplina, és a dir, l'aplicació d'una lògica expositiva, la serietat argumental seguint pautes *a priori*, que constitueixen una dimensió fonamental en la seva prosa. I amb una òbvia claredat narrativa que configura la seva obra amb un toc especial per a la lectura, clara i plaent. Aquests són factors rellevants d'un original univers.

Ras i curt, la prosa històrica d'Hilari Raguer, si bé temàticament és nova, innovadora i rigorosa, en el tractament formal és àgil —i molt comprensible a la primera—, amena i precisa; vaja, envejable, i molt ben construïda. Tota ella és digna de figurar, malgrat les constants reticències d'alguns crítics i mandarins, en el món literari més pur, del qual sovint els historiadors són exclosos com si no fos també literatura, i, per tant, susceptible de rebre els reconeixements específics. Alguns crítics, Joaquim Molas o Antoni Comas, en les seves antologies, col·leccions i estudis, saben que la literatura comprèn també l'erudició, la historiografia i la mateixa crítica i l'assaig acadèmic. I al mateix nivell que els gèneres tradicionals, la poesia, el teatre o la novel·la o narrativa.

ESTUDIS DE REFERÈNCIA INDISCUTIBLE

La seva primera gran obra, el primer planeta al voltant del qual giraran altres treballs, és el dedicat a la Unió Democràtica de Catalunya, tesi doctoral dirigida per Maurice Duverger a París i acabada a Barcelona sota Manuel Jiménez de Parga. Hilari Raguer, monjo de Montserrat des del 1954,³ es concentra en aquest partit

3. Un dels seus llibres més singulars i originals, i èxit de vendes (la tercera edició és de l'abril del 2009) és *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat. Qui són, què fan, com viuen* (Barcelona, Base, 2008). Durant la presentació a Barcelona (Llibreria Claret, 16 de desembre de 2008) va llegir el text «L'humor és una cosa molt seriosa», que feu les delícies dels assistents per la intencionalitat del binomi entre amor i religió, atès que el llibre que es presentava versava sobre el monestir des d'un àmbit humorístic, i per aquesta raó a la portada veiem la seva fotografia no només somrient sinó rialler. En ell els acudits són habituals, per un caràcter jovial i optimista que té en la ironia una mostra de la seva intel·ligència, i tant poden ser de la Guerra Civil, del franquisme o del comportament col·lectiu, com alguns de tradició oral dels anys trenta o bé de revistes com *L'Esquella de la Torratxa* del temps de la guerra, i són una forma més de remarcar algun aspecte com una anècdota. En aquella presentació va parlar tant dels somriures de Jesús com d'un acudit relatiu a la relació de la dictadura del general Franco amb els clergues, sovint tancats a la presó concordatòria de Zamora. No ens podem resistir a indicar-lo; deia dom Raguer: «Tenim una bona colla d'acudits catòlics que no són gens irreverents i, en canvi, vehiculen un missatge molt seriós [...]. En recordo un dels darrers temps del franquisme, quan alguns sacerdots joves es distancien de la dictadura i comença un anticlericalisme de dretes, amb multes i detencions. Un mossèn comença

tan suggestiu, un partit que viu anys difícils, entre dos focs, primer resistint l'embat del republicanisme; poc després, el faisme i l'anarquisme en relació amb la religió, i posteriorment, acabada la guerra, amb el totalitarisme espanyolista, o sigui el franquisme. Un exemple definitiu. El diari *El Matí*, afí a la UDC, és confiscat, els primers dies de la revolució el juliol del 1936, pel Partit Obrer d'Unificació Marxista i transformat en *La Batalla*. Acabada la guerra, tot i ser conservadors i catòlics, no gosen de plantejar aparèixer davant el brutal panorama de prohibicions pel català. UDC i el seu *El Matí* eren fonamentalment catalans i, per tant, blasmatos o odiats pels enemics. És inclòs a la Llei de responsabilitats polítiques del febrer del 1939 —un partit catòlic! Patiren dos focs oposats i en moments diversos. Les persecucions, arran de la guerra i la revolució, pel fet de ser cristià en un panorama dominat per la persecució a la religió, i, segonament, acabat el conflicte bèl·lic, pel fet de ser català amb la plenitud del mot, llengua i esperit, que no és ben bé el mateix. O sigui, catalanitat com a tret d'identitat, com ho podia ser per a altres el liberalisme com a condició de comportament social. Llegir l'article que Raguer publica a *El Matí* actual —humil diari digital— emociona, atès que entre línies hi sura tota aquesta vocació de compartir un món tots plegats però amb llibertat i justícia. Un article, breu i preciós. Aquest és el Raguer que fa les delícies dels periodistes, que volen concisió, novetat i amenitat.

La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps apareix el 1976, la primera tesi doctoral en català, escrita i defensada en aquesta llengua, i n'és el director Jiménez de Parga —com hem dit—, i just és reconèixer-ne el mèrit en temps de prohibicions, com sembla que ara tornen en un altre marc. És un treball paral·lel a l'enfilall que enceta Isidre Molas amb la seva aportació sobre la Lliga, que apareix quatre anys abans i que seguiran altres partits i historiadors amb el conreu de l'estasiologia, aquest estudi especialitzat adreçat específicament als partits polítics. Com es planteja l'obra? És una elaborada, profunda, contribució a la història de la religió, a la història de la República, i de Catalunya i Espanya, amb l'esmicolament del comportament d'un partit no només significatiu sinó important per la influència. Raguer remarca a la introducció com és el primer treball sobre la UDC. Posteriorment, han aparegut altres recerques sobre el mateix o bé de conjunt, com diccionaris de partits. No s'està, amb la seva prudent —tot i que esmolada— ploma, d'assenyalar aquells fets que ha de matisar. Així la nota a la *Gran enciclopèdia catalana* que apareix publicada sobre el partit no la reconeix com a pròpia. Tot i aparèixer amb el seu nom, quan fou modificada, fins i tot amb alguna equivocació, signada per un altre coautor i no havent-l'hi estat consultada, la rebutja. La UDC, partit poc estudiat fins aleshores i amb el qual Raguer s'acara fixant els límits del

---

el sermó dient: "Caríssims germans, i dic 'caríssims' per la multa que em clavaràn.» Aquest text fou publicat al *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 103 (2009).

1931 al 1939 per a la seva cerca, esdevindrà el primer gran treball amb el qual el monjo de Montserrat es presenta en societat. Una vistosa presentació.

N'estudia programes i actuació, pensament i història i personatges clau, alguns dels quals han estat posteriorment disseccionats per altres historiadors com Miquel Coll i Alentorn (per Albert Balcells) o Manuel Carrasco i Formiguera (pel mateix Raguer). S'acara amb una bibliografia monumental que coneix al detall: un dels seus primers treballs és una bibliografia comentada de la Guerra Civil. Hi entra tot: memòries de polítics, estudis de conjunt i monogràfics, premsa institucional, general, política i la del mateix partit. Sèries documentals on excel·leix en els arxius no treballats, especialment els epistolars, font altament recomanable per la sinceritat amb què els interlocutors s'expressen allunyats del to solemne de la trona, el púlpit, la tribuna parlamentària o la declaració periodística. Ho fa amb ganes, tot i la queixa que «bona part de la documentació oficial referent a la Guerra Civil no és encara accessible als simples mortals». Ha tingut accés a diversos arxius privats preciosos: els d'Irujo, Vidal i Barraquer i Torrent i, és clar, als dels biografiats Batet i Carrasco, que els familiars han conservat amb cura. Un notable conjunt sintetitzat en les gairebé sis-centes pàgines del volum editat curosament per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat en la seva col·lecció «Biblioteca Abat Oliba», amb la valuosa aportació de Josep Massot i Muntaner al qual dedicarà un tendre home-not en què n'elogia l'erudició i capacitat.

La prosa d'Hilari Raguer, a més d'àgil i dinàmica, no s'està de disposar d'un sentit profund d'afirmar el que veu i creu —sigui de màrtirs, de l'abat Escarré o del franquisme. Ho fa sense acritud, amb fermesa, amb raonament fundat i amb la suavitat formal, i sempre procura amenitzar-ho amb tocs d'humor, dels contrastos d'una ment inquieta i formada que amb ironia i saber sempre sorprèn i atrau. Així, en agrair a la biblioteca del monestir els seus rics fons sobre la Segona República, indica que «compta amb un aparell electrònic capaç de contestar amb rapidesa i sense possibilitat d'error qualsevol pregunta sobre què era tal personatge, o què hi ha publicat sobre tal qüestió. Aquest aparell electrònic respon al nom de Marc Taxonera». Aquest és l'estil Raguer: empatia per l'interlocutor i el toc d'enginy fruit de l'amor i la intel·ligència.

El treball de la UDC és dividit en dues grans parts: la República i la guerra. En la primera, presenta la situació dels catòlics arran de l'adveniment de la República, ofereix els antecedents previs i es fixa especialment en els inicis del partit i en els fundadors del partit, així com en la seva posició arran dels grans conflictes del moment: la reivindicació de l'Estatut, la crisi amb la Llei de contactes de conreu i les oposicions polítiques, així amb les eleccions a Corts del 1933, mentre que dedica poc espai, tot i que farcit d'agudes observacions, a la ideologia i l'estructura del partit. Per exemple, a la premsa, al costat dels comentaris sobre publicacions conegudes com *El Matí*, *Determini* o *El Temps*, explica que *La Nau* d'Antoni Rovi-

ra i Virgili es vinculà al partit en els darrers temps. A la segona part es fixa en els fonaments d'una temàtica que mai no deixarà, els lligams entre militars i rebels militars, la vinculació entre el Vaticà i les autoritats franquistes i republicanes, el restabliment del culte públic. Uns generosos apèndixs amb taules cronològiques, gràfics, fonts, bibliografia i índexs diversos, i arriba a la meticulositat d'un índex específic sobre les notes bibliogràfiques extenses, per a la comoditat dels usuaris.

L'obra constituí una autèntica pluja, i no fina, per la sorpresa d'una nova documentació, des d'un llibre de mossèn Joan Vilar i Costa al testimoniatge directe amb entrevistes als dirigents del partit —J. B. Roca i Caball, Pau Romeva, Maurici Serrahima, Miquel Coll i Alentorn, Josep M. Trias i Peitx—, o, sobretot, per la bona utilització del cúmul de documentació. Les afirmacions dels fets, avui coneguts pels historiadors però aleshores nous i poques vegades publicats en forma de llibre a l'interior, amb la contundència d'una prosa ferma i documentada, rigorosa i sense matisos, era una novetat; un exemple dels molts d'una escriptura modèlica en el conreu de la història, i aquest és un dels molts mèrits del pare Hilari. Arran de la detenció de Feliu Duran i Canyameres, que no té cap actuació política durant la guerra i tenia només el fet de ser membre d'UDC, comenta que va patir un interrogatori en què la primera pregunta va ser demanar-li si era amic de Carrasco i Formiguera, a la qual va respondre amb vehemència: «Amigo con toda mi alma», i va rebre una gran bufetada. No fou empresonat però sí desterrat com a funcionari, i fou enviat a Galícia. La censura va durar fins a la mort de Franco i seguí encara durant tota la Transició amb diversos mecanismes, però un dels mèrits, ultra el contingut de l'obra —en el qual no podem entrar amb detall—, és que Hilari Ragner presenta amb coratge simplement això: el que va succeir, agradés o no a les autoritats —no depurades— franquistes en la dita «modèlica» Transició. Aquesta obra fou desaconsellada per la censura, però autor i editor s'hi llançaren i aparegué com una contribució essencial al coneixement.

Fou tot un exemple de la gran renovació que s'havia de produir historiogràficament, en la qual tindran un gran paper sobretot les noves universitats, la llibertat en els continguts i els joves professors que maldaran per anar aportant dades de tants i tants episodis, àdhuc períodes, sobre els quals hi havia o hagiografia o mixtificació o aproximacions ideològiques o tanmateix silencis...

El segon treball, del 1994, és la biografia *El general Batet* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat). En aquesta obra aporta, basant-se en l'arxiu personal sobretot, un cúmul de dades d'una personalitat fidel que fou injuriada per diversos sectors: per uns nacionalistes que l'acusaven de botifler pel seu comportament arran els fets del Sis d'Octubre, a Barcelona, i pels militars africanistes, que el mo-tejaven *sotto voce* de traïdor per no haver actuat com el general Franco a Astúries, o sigui a sang i foc. Arran dels fets de juliol del 1936 a Burgos, també és acusat per haver-se mantingut simplement fidel al Govern legal; però ara els rebels tenen

poder i afusellen, i així ho fan. Raguer aixeca el teló sobre el comportament d'un militar, exhuma documents crítics contra la corrupció militar en la guerra del Marroc, exposa criteris moderns, com que l'exèrcit no ha de servir per a controlar l'ordre públic, i en el comportament humà excel·lí, quan l'oficialitat es drogava i bevia, i *manar* era sinònim de despotisme. Batet exposa casos —mortals— d'inhumanitat i es proclama partidari d'un nou estil de tractar els soldats. És a dir, prou d'explotació despòtica, i sobretot *pedagogia*. Aquest és l'estil de Batet. No eren escrits íntims, són instruccions als oficials. Més paraules clau: no es tracta d'imposar, sinó d'educar; o sigui, convenciment i no obligació. Un detall, cal escriure als pares, i no una carta freda sinó sentida, per a dir-los que els fills han arribat bé, als malalts els han d'anar a visitar un cop per setmana; en síntesi, han de manar amb justícia. Amb la República, i una oficialitat monàrquica, calia donar una sensació d'exèrcit nou.

Així, quan es parla de les reivindicacions catalanistes, els mitjans periodístics militars reclamen mà dura i la força. El cas de Cuba per a Batet és tota una lliçó, mentre que per als oficials espanyols centralistes es podia repetir la solució d'una reivindicació política, més autonomia, amb l'ús de la força. Davant la reivindicació catalana, fins i tot arribava a prohibir l'ús públic de la llengua i la bandera catalana seguint el model francès; Batet vol que l'exèrcit espanyol sigui com *l'Armée, la grande muette*, i aquest silenci, que la Divisió orgànica, o sigui, totes les unitats de l'exèrcit del conjunt de províncies que va manar, primer les catalanes a Barcelona, després les castellanès a Burgos. Batet va indicar que volia un comportament en l'oficialitat que comandava que fos sorda, cega i manca per a evitar, explica Raguer, casos com el lamentable de la nit del 25 de novembre de 1905, quan l'oficialitat assaltà la redacció de *La Veu de Catalunya* i la impremta del *Cu-cut!* Treu un extraordinari partit dels lligalls de correspondència de Batet, que ens ajuden a entendre, una biografia política amb totes les arestes possibles i amb els grisos que l'historiador ha de contemplar. L'obra, ressenyada elogiosament pel professor Seco Serrano, té un gran èxit de crítica i un ampli, com pràcticament tota la seva obra, comentari periodístic en els principals periòdics.

No és casual que sigui Raimon Galí l'autor del pròleg, a manca de Joan Sales, desaparegut recentment, qui exposi les virtuts militars del general que fou blasmat pels dos focs. Arranca fort, per bé que és cert que *a posteriori* no es pot fer cap comentari; tanmateix, és ben lícit de suggerir que si Batet, en lloc de Burgos hagués estat a Barcelona, la revolta a Catalunya haguera tingut un altre sentit. Teoritzacions futuristes al marge, el cert és que Batet no feu el bany de sang i foc que volien els africanistes —com hem dit—, i l'episodi colpeix els catalanistes que reflexionen fredament sobre el Sis d'Octubre. La personalitat del general Batet, coneguda avui especialment per la documentació preservada pel seu gendre i el fill d'aquest, Francesc Carbó i Cotal i Francesc Carbó i Batet respectivament, és molt i molt rellevant. Diu Galí: «Al seu voltant es forjava una atmosfera de comprensió, de seny,

d'esperit de justícia, de lleialtat als homes i les institucions, d'esperit de servei, de donació i lliurament al proïsme —militar o civil—, que era la característica de la gent tocada pel seu esperit.» La biografia s'insereix en un camp general del període que toca de viure al tarragoní, que veu en Prim un precedent i assumirà una vocació militar amb poc predicament al país. Francesc Vilanova, en una ressenya a *L'Avenç* el 1995, diu que la biografia fou un dels llibres més venuts i que estigué a la llista dels més venuts de *La Vanguardia*, i en remarca l'estil literari depurat i com presenta als lectors els fets, «sense interferències ni estridències». Afirmar que l'obra és un acostament al personatge però també una reivindicació a la fidelitat, a la coherència i a la lleialtat del militar català, feta des de l'honestedat davant «la des-honestedat de la immensa majoria de la literatura militar impresa els darrers quaranta-cinc anys», i hi afegim: davant la fellonia dels rebels traïdors als juraments.

El 2001 apareix el seu gran treball que esdevindrà la consolidació del seu prestigi com a historiador, no només solvent sinó de referència. L'obra clau per a entendre la Guerra Civil, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)* (editat per Península), ha esdevingut bibliografia de referència, com tota la seva, però important, de caràcter general i no específic. Llegida, traduïda, citada. Sintetitza el seu coneixement i alhora l'actualització d'una labor en la qual ha concentrat la vida.

Preston escriu al pròleg el 2001: «Casi todas las grandes agitaciones políticas de períodos especialmente turbulentos han tenido un telón de fondo religioso en el que la jerarquía de la Iglesia ha tenido un protagonismo crucial y a menudo reaccionario. Solo por esa razón, este trabajo de Hilari Rager podría considerarse como un hito histórico, pero es mucho más que eso. Se trata de una lección objetiva de cómo un acercamiento ético y moral a la historia es compatible con la honestidad sin prejuicios. El hecho de que la mayor parte de este doloroso material se presenta de un modo tan claro y elegante hace que este libro sea a la vez una lectura agradable y una obra historiográfica capital.»

Els altres dos treballs, també amb la mateixa densitat i capacitat, són les biografies del vicari Rial, fonamental per a entendre l'Església des de dins durant el conflicte i un retrat d'una personalitat singular, de gran talla humana i moral. Com també la biografia de Manuel Carrasco, de qui ja parla a *La pólvora*. El llibre sobre Manuel Carrasco i Formiguera és un treball en creixement. La primera síntesi, apareguda el 1984 a la col·lecció «El Gra de Blat» de Montserrat i complementada amb les *Cartes de la presó* de quatre anys després en la mateixa col·lecció, és una cavalcada apassionant, de ritme vertiginós, amb un vertigen narratiu que fa que no pugui deixar-se l'obra. La primera edició de *Divendres de passió* la vàrem llegir deu anys després d'aparèixer, perquè el subtítol no fou publicitat —*Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera*— i no la descobrírem fins a l'estiu del 1996 a la llibreria del monestir, i és clar, la llegírem de cop, amb una impressió colpidora que

perdura fins avui. El 2002 l'amplià, traduí i publicà en castellà PPC, i, finalment, el 2015 n'aparegué una tercera edició amb la nota: «revisada i *molt* ampliada»; certament molt, com subratllem. En gairebé sis-centes pàgines de la col·lecció «Biblioteca Abat Oliba» de Montserrat, configura l'estudi d'un dels polítics més íntegres i valents. Un personatge que patí judicis i consells de guerra sota tots els règims del segle xx fins a arribar al final, que li costà la vida, en un dels exemples mundials d'iniquitat i venjança contra la catalanitat militant. Com afirma en la nota divulgativa, esdevé també una aproximació a la història del nacionalisme.

El conjunt de textos que presenta el mateix autor responen a una selecció feta per ell mateix del conjunt de treballs; fora d'alguna excepció, no recull completament tots els articles periodístics, sovint de matèria històrica, apareguts a diversos diaris informatius com *Avui*, *Diari de Girona* i *Ara*; però on ha excel·lit ha estat en l'alta divulgació periodística, això és, textos periodístics d'un alt nivell, amb rigor històric i tractament formal acurat com a *El País* i *La Vanguardia*, amb quasi dos centenars d'articles que desglossem a la bibliografia. Ha col·laborat també en la premsa periòdica, sigui en revistes catalanes de caràcter religiós com *El Ciervo*, *Iglesia Viva*, *Foc Nou*, *Catalunya Cristiana*, o bé de caràcter històric o cultural com *L'Avenç*, *Sàpiens*, *Revista de Catalunya*, *Serra d'Or*, o, encara, en espanyoles també d'història com *Ayer*, *Historia y Vida* o *La Aventura de la Historia*. Aquests articles periodístics o d'alta divulgació són molt, molt importants pel contingut, sempre aclarint, desmitificant, explicant, a vegades com a innovador per l'accés a una documentació inèdita, altres explicant sintèticament la idea central del que exposa més detingudament en llibres.

En altres avinenteses, vincula aspectes religiosos amb històrics o bé desvela incògnites o simplement fa córrer la cortina per a veure el paisatge, i ho fa perquè té el coratge de fer-ho. Malgrat les crítiques forassenyades. Els seus articles tenen l'alt mèrit d'esdevenir un corpus impressionant d'alta divulgació, amb rigor i amenitat, «a l'estil Raguer» en podríem dir. Un capítol molt destacat són les entrevistes —ara que s'ha posat de moda aplegar les d'escriptors (M. de Pedrolo, M. A. Anglada...)—, potser fora bo també de recollir les més interessants de les moltes que se li han dedicat. Esmentem també els nombrosos textos de caràcter litúrgic en publicacions com el *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*. Vegem la producció periodística i també acadèmica apareguda en publicacions periòdiques: primer farem la relació dels articles en revistes i després veurem els textos de diaris.

L'objectiu del present llibre és oferir un conjunt de treballs de difícil accés i la comoditat que representa trobar-los aplegats. Tanmateix, l'obra historiogràfica d'Hilari Rager més enllà del llibre presenta les mateixes característiques que la seva recerca que hem esmentat. Poden fer-se'n els lectors una idea amb el volum que presenta i les grans tribunes de referència: siguin capítols de llibres, articles acadèmics o textos en opuscles, actes de congressos, pròlegs, etc., sempre hi ha el punt

de novetat, tractament i rigor que converteix el text en no només erudició simple, tot i que enormement valuosa, sinó també en punt de contacte amb una realitat que no agrada. Per als acadèmics i estudiosos, tenen molt d'interès els capítols de llibres i, alhora, els articles de recerca en publicacions com *Analecta Sacra Tarraconensia*, *El Contemporani*...

En les preocupacions de Raguer també hi ha les relatives a l'edició de documents. Així ha excel·lit amb el seu estimat Manual Carrasco i Formiguera, del qual ha editat, com hem dit, les *Cartes de la presó* que envia a la seva esposa, en què apareix l'amor conjugal en plenitud, i als seus grans llibres i biografies sempre introdueix documents en apèndix. Com és sabut, Carrasco fou capturat al vaixell *Galdames* quan anava cap a Euskadi a refugiar-se d'un possible atemptat d'incontrolats a Catalunya, i empresonat. El llibre s'enriqueix amb altres documents, cartes del pare Ignasi Romaña, Josep Tarradellas, etc. Ha tingut cura també de la publicació de documentació d'arxiu. Dels diversos volums documentals que ha publicat, el darrer és *l'Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil. II/2. Juliol-desembre de 1937*.⁴ Sempre hi sap treure, sigui del Vaticà, de Montserrat mateix o de qualsevol altre, el document amb la dada precisa que expliqui l'objecte de la recerca que, sempre és explicada i avalada.

N'inclou, naturalment, d'arxius eclesiàstics peninsulars i celebra, com a novetat, documentació de l'Arxiu Secret del Vaticà. L'obra és ja un referent imprescindible per a conèixer l'activitat de culte i de persecució, de vida religiosa en la clandestinitat a la rereguarda republicana a través d'una de les fonts sempre més fiables historiogràficament, com és l'epistolari, pel que significa precisament de confidencialitat i credibilitat; sempre cal, però, conèixer a fons no només interlocutors sinó contextos per possibles intoxicacions. Però si les declaracions són de cara a l'exterior les cartes acostumen a ser sinceres, i aquest és un gran valor.

També ha tingut cura que determinats documents puguin arribar al gran públic, i els articles periodístics són farcits de referències. En un cas, ha editat un document singular que ha tingut projecció periodística: és el *Catecismo patriótico español* (2003), un viatge a les entranyes del franquisme, amb l'agregant que no és un document intern o una raresa bibliogràfica sinó un manual (!) per a l'ensenyament obligatori. O bé té una predilecció especial pels famosos tres articles de Joan Maragall sobre l'afusellament de Ferrer i Guàrdia, que publicà també en articles de premsa i reuní en forma d'opuscle a *La Setmana Tràgica. Tres articles de Joan Maragall* (2009).

4. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017 (com a curador). Els primers tres volums, publicats el 2003 dins la col·lecció «Scripta et Documenta», amb els números 65, 100 i 106. Aquests volums contenen: I) *Juliol-desembre 1936*; II.1) *Gener-juny de 1937*; II.2) *Juliol-desembre de 1937*.

El conjunt de treballs bibliogràfics és d'una variada tipologia i ha tingut també una projecció a altres idiomes, com els llibres.⁵ Temàticament, hem vist com estudiava personatges, esdeveniments, períodes i també documents, però ofereix alhora recursos, així pel que fa a la bibliografia, esmentem la seva aportació, amb 133 pàgines, que no és un simple article, a la *Revista Catalana de Teologia*, i també la ressenya de més de mil set-cents títols que de fet és una bibliografia sobre la guerra. La bibliografia es presenta en una trentena d'apartats i també amb presentació alfabètica d'autors. De caràcter testimonial, disposem d'*El quadern de Montjuïc. Records de la vaga de tramvies* (2001).

En síntesi, és tot un honor posar els primers mots en un llibre que recull tants i tants treballs que esdevenen no només el sentit a una vida plena, sinó que donen força a una coherència vital en la qual hi ha, d'una banda, el servei a la veritat que en tot historiador, honest, ha de ser una justa correspondència entre el pensament i la praxi, més enllà de les temptacions o limitacions dels poders o jurisprudències, de tot tipus, i també una coherència entre allò que un decideix en la puresa de la joventut i que la maduresa que l'«acomodaticia» —si poguéssim dir eix mot— no el fa variar. Raguer, model d'historiadors per obra feta i per puresa a un ideal, com deia el seu, i nostre, estimat Manuel Carrasco i Formiguera, la puresa de l'ideal en aquella revista, humorística i política, tan singular i tan ardidada com era *L'Estevet*, que aspirava a un món més just sense guerres, com la del Marroc, aleshores dominant en el panorama periodístic, i amb llibertat per a les persones i per als pobles. Raguer, d'aquesta obra, n'explica el sentit sobre la intenció del catecisme. Diu, en una entrevista del periodista Jordi Capdevila, que «no era la d'instruir la fe cristiana, sinó la de manipular la fe cristiana per a sotmetre la consciència dels creients a la dictadura franquista». És a dir, un catòlic espanyol tenia el «deure de consciència de ser patriota» i havia d'estar d'acord «amb una ideologia i una adhesió total a Franco com a representant de Déu». Raguer també veu una actualització d'aquest catecisme “no només en les idees de José María Aznar, sinó també en l'Església, en les declaracions del cardenal Antonio María Rouco, les posicions de la Conferència Episcopal Espanyola i les propostes de beatificació d'Isabel la Catòlica i de Francisco Franco”.

JOSEP M. FIGUERES ARTIGUES
Universitat Autònoma de Barcelona

5. Per exemple, en biografies, la de Batet apareix en català el 1994 i en espanyol el 1995; la de Carrasco apareix en una primera versió, breu, el 1984 i el 2002 en castellà molt ampliada; i una tercera, gairebé monumental, en català el 2015; la de Rial en castellà el 1982, en francès el 1984 i en català el 1993; pels estudis i altres treballs el dels monjos a Montserrat en català el 2008 i en castellà el 2009; les converses amb Sugranyes en català el 1998 i en italià el 2007; *La pólvora i l'encens* en castellà el 2001 i reedicions el 2008 i 2017 i en anglès el 2006 i 2007. En total, doncs, cinc llibres seus han estat traduïts a l'anglès, francès i espanyol.

Sigles

AGMAE	Arxiu General del Ministeri d'Afers Exteriors
ARAC	Agrupación Regional de Acción Católica
BCI	<i>Bíblia catalana interconfessional</i>
CBUC	Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya
CEDA	Confederación Española de Derechas Autónomas
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
CGT	Confederació General del Treball
CGTU	Confederació General del Treball Unitària
CiU	Convergència i Unió
CMF	Congregatio Missionariorum Filiorum (Congregació dels Missioners Fills)
CNT	Confederación Nacional del Treball
CSIC	Consejo Superior de Investigaciones Científicas
DIC	Defensa d'Interessos Catòlics
EDHASA	Editora y Distribuidora Hispanoamericana, SA
EPESA	Ediciones y Publicaciones Españolas, SA
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
ETA	Euskadi ta Askatasuna (País Basc i Llibertat)
EUA	Estats Units d'Amèrica
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FAPU	Frente de Acción Popular Unificada
FECSA	Fuerzas Eléctricas de Cataluña, SA
FIGHS	Fondation Internationale d'Études Historiques et Sociales sur la Guerre Civile d'Espagne (Fundació Internacional d'Estudis Històrics i Socials sobre la Guerra Civil d'Espanya)
FJC	Federació de Joves Cristians de Catalunya
FUCI	Federazione Universitaria Cattolica Italiana (Federació Universitària Catòlica Italiana)
GAL	Grupos Antiterroristas de Liberación
HYTASA	Hilados y Tejidos Andaluces, SA

ISBN	<i>international standard book number</i> (número internacional normalitzat per als llibres)
IRA	Irish Republican Army (Exèrcit Republicà Irlandès)
JOC	Joventut Obrera Cristiana
MRP	Mouvement Républicain Populaire (Moviment Republicà Popular)
MZA	Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante
NO-DO	<i>Noticiarios y documentales</i>
OCD	Ordo Carmelitarum Discalceatorum (orde dels Carmelites Descalços)
OFM	Ordo Fratrum Minorum (orde dels Frares Menors)
OP	Ordinis Praedicatorum (orde dels Predicadors)
ONG	organització no governamental
OSB	Ordo Sancti Benedicti (orde de sant Benet)
OTAN	Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord
PC	Partit Comunista
PNB	Partit Nacionalista Basc
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PPC	Propaganda Popular Catòlica
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
RACO	Revistes Catalanes amb Accés Obert
SIM	Servicio de Investigación Militar
SIPM	Servicio de Información y Policía Militar
SJ	Societatis Iesu (Companyia de Jesús)
TOP	Tribunal de Orden Público
UCD	Unión de Centro Democrático
UDC	Unió Democràtica de Catalunya
UGT	Unió General de Treballadors
UME	Unión Militar Española
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura)
URSS	Unió de les Repúbliques Socialistes Soviètiques
USA	United States of America (v. <i>EUA</i>)

Introducció

No soc llicenciat i menys doctor en història. Soc un historiador *per accidens*. El 1960, després de l'ordenació sacerdotal, l'abat Escarré em va enviar a estudiar ciències polítiques a París. Vaig seguir uns cursos de doctorat i, per a la futura tesi, vaig escollir un tema que aleshores estava allí de moda: la política d'*aménagement régional*, que em semblava que tenia interès de cara al nostre país. Precisament, poc després de tornar jo de París el senyor Trias Fargas va donar a la comunitat de Montserrat una conferència sobre aquest tema, en la qual recordo que ens va dir que per primera vegada la història ens anava a favor, perquè contra el retret que feien (i encara fan) al nostre nacionalisme, que anem contra el corrent universal d'unificació, França, la pàtria del centralisme jacobí, descentralitzava. Vaig començar a treballar en aquest tema, però ben aviat em vaig adonar que era una matèria interdisciplinària i vastíssima, i jo no desitjava allargar anys i panys aquells estudis. A més, veia que la reforma descentralitzadora no anava gaire enllà: es traduiria només en els consells regionals (dels quals actualment volen fer marxa enrere). El diari catòlic *La Croix* comentava: «A França som tan centralistes, que fins per encetar una política de descentralització comencem creant a París l'oficina central de la descentralització.»

Entretant, havia tingut llargues converses amb alguns exiliats, com Trias i Peitx i Àngel Morera, d'Unió Democràtica, i sobretot amb el basc Manuel de Irujo, que havia estat ministre de Justícia de la República i s'havia esforçat heroicament per protegir sacerdots i altres persones amenaçades i obrir esglésies al culte públic, i que em va deixar microfilmar el seu preciós arxiu. Aleshores vaig descobrir que el tema del paper de l'Església en la Guerra Civil, per raons oposades, no era ben tractat ni pels historiadors franquistes ni pels pròpublicans, i que era molt important i fins urgent abordar-lo seriosament, i m'hi vaig aplicar, amb una tesi sobre Unió Democràtica de Catalunya del 1931 al 1939, que, a partir del paper que els

dirigents d'aquest partit van tenir en aquells anys, seria ocasió de replantejar el tema de l'Església i la Guerra Civil. I així em vaig posar a fer d'historiador.

Però la meva relació personal amb la història venia de molt més lluny. En la primera postguerra, quan jo tenia tretze anys, durant el curs escolar 1942-1943, cursava tercer de batxillerat al col·legi dels escolapis del carrer de Balmes. Teníem una assignatura que en deien «Historia de España» i ens havien posat un llibre de text d'allò més carrincló que era un enfilall de les anècdotes i les frases cèlebres més delirants, les quals culminaven en el relat entusiasta de la gloriosa *Cruzada*, el geni militar de Franco i la derrota total dels enemics d'Espanya. Havia de memoritzar aquell text, de cara als exàmens, però per dins tot allò em relliscava. En canvi, a casa vaig trobar un llibre de Ferran Soldevila que es deia *Història de Catalunya. Primeres lectures* (Barcelona, Seix i Barral, 1935). Constava de breus capítols sobre els moments més significatius de la nostra història, il·lustrats amb uns gravats molt expressius: Guifré el Pilós, l'abat Oliba, la batalla de Muret, Jaume I, Roger de Llúria, els catalans a Orient, Fiveller davant Ferran d'Antequera, Pau Claris i la Guerra dels Segadors i, finalment, l'11 de setembre de 1714, amb un dibuix dramàtic de l'última defensa de Barcelona i la repressió posterior dels patriotes, el general Moragues decapitat i el seu cap exposat en una gàbia al portal de Mar i el guerriller Bac de Roda, penjat a Vic, i la cançó popular que li feia dir, abans de morir: «No em maten per ser traïdor, / ni tampoc per ser cap lladre, / sinó perquè he volgut dir: / Que visca sempre la pàtria!» Llegia això i se'm posava la pell de gallina, i em deia: «Aquesta és la història veritable, i no la d'aquell llibre del col·legi!» Un darrer capítol, a tall d'epíleg, recordava que Catalunya havia perdut les seves institucions i la llengua catalana era literàriament morta, però afegia: «Catalunya no podia morir. Encara hi havia catalans, bons fills de la terra, que s'esforçarien a salvar-la.» I parlava de la Renaixença, primer la literària, després la política, amb el gran Prat de la Riba i la seva obra cabdal *La nacionalitat catalana*, per concloure així: «Altres grans homes hi ha hagut. D'altres n'hi ha encara. Qui sap! Potser entre vosaltres mateixos, que acabeu de llegir aquest llibre. Vejam, vejam, qui de vosaltres farà més per la glòria i grandesa de Catalunya.»

Aquestes paraules m'han acompanyat tota la vida, fins a l'actual senectut, i també han animat la meva tasca d'historiador.

Afecta això el rigor científic dels meus escrits? És la clàssica quimera de la història objectiva. En un curs d'estiu a El Escorial sobre la Guerra Civil, dirigit pel meu amic Paul Preston, al qual m'havien invitat, després d'una conferència del mateix Preston un dels oients va dir: «Jo soc anglès, com vostè, i els historiadors anglesos que han escrit sobre la història contemporània d'Espanya, i particularment sobre la Guerra Civil, hi han aportat una nota d'imparcialitat; però, francament, la seva conferència no m'ha semblat imparcial.» Preston li va respondre: «Jo no pretenc ser imparcial. Pretenc només ser honest.»

És el que voldria haver estat també jo en els escrits recopilats en aquest volum, fidel a aquelles paraules de Lleó XIII que l'encapçalen: no mentir, no tenir por de dir la veritat.

Montserrat, 11 d'agost de 2018, en el meu norantè aniversari

I

Catalunya i l'Església catalana

La recepció del pensament polític romàntic a la Catalunya del segle XIX¹

«El vast moviment de sensibilitat i d'idees anomenat *Romanticisme*» —diu l'*Encyclopaedia universalis*— «ha abastat tants camps diversos (història, política, reforma social, filosofia, literatura, música i arts plàstiques) que supera tots els esforços de síntesi empresos per a comprendre'l en la seva totalitat.» A més de la pluralitat temàtica, hi ha la geogràfica. Algun autor opina que és tal la diferència entre els diferents romanticismes nacionals d'Europa que no es pot parlar de «Romanticisme», sinó tan sols de «romanticismes». Amb tot, ens cal fer un esforç per descobrir el denominador comú a tots els romanticismes, tant els de les diverses disciplines com els dels diferents països. La unitat —relativa— la podrem trobar si tenim en compte que el Romanticisme va ser més una actitud davant la vida que no pas un sistema coherent d'idees. Una actitud que no és exclusiva del vuit-cents, però que domina aquest segle i el caracteritza.

En aquest cicle de conferències sobre el Romanticisme, l'àmbit de què em toca de parlar és el de les idees polítiques, i encara només pel que fa a la seva relació amb la religió. Del Romanticisme, se'n parla sobretot a propòsit de la literatura i de les arts, rarament de la religió i menys de la política, i amb tot les manifestacions que té en aquests dos últims camps són certament menys palpables que les dels primers, però possiblement més profundes. Les preguntes que ens hem de formular com a punt de partida de la nostra reflexió són aquestes: quin influx van exercir les idees polítiques del Romanticisme en l'Església catalana? Quin influx va exercir la nostra Església en la manera de rebre a Catalunya les idees polítiques del Romanticisme? Són les qüestions que es planteja el pare Giacomo Martina en la seva introducció a l'estudi de la història de l'Església contemporània, quan afirma que «una Església que no influeix de cap de les maneres en la societat en la qual

1. Conferència pronunciada al Centre Passatge, de Barcelona, el 16 d'octubre de 1995.

viu, o que li ha esdevingut estranya o hostil, es pot dir no sense fonament que s'ha convertit en una peça de museu, i ja no és una font d'aigua viva a l'abast de tots els homes».²

Ja és ben significatiu que la definició, o descripció, de l'*Encyclopaedia universalis* que abans he citat faci passar la *sensibilitat* abans que les *idees*. Si el segle XVIII és el de la raó i les idees, el XIX és sobretot el dels sentiments. Allò que en l'art i la literatura és ruptura amb el classicisme i l'academicisme, en religió serà un donar la primacia al sentiment i la vivència personal, tal com per exemple trobem en *L'Església cremada*, de Maragall.

Les aportacions del Romanticisme a les idees polítiques que més importen des del punt de vista de la religió són l'interès per la història i els nacionalismes. El desvetllar de les nacions a l'inici del segle XIX es produeix amb tota la fúria del sentiment romàntic, i l'esclat dels nacionalismes en aquest final del segle XX dona avui actualitat a aquell fenomen.

«El segle XIX» —diu Fèlix Cucurull— «neix amb l'impacte de la Revolució Francesa i de la desclosa del romanticisme.»³ El segle XVIII havia estat, en tots els àmbits del pensament, un segle clàssic i cosmopolita, mentre que el XIX veurà el predomini dels nacionalismes romàntics, que idealitzen l'edat mitjana amb les seves institucions: l'Església en primer lloc, i també les corporacions o gremis. Ja en el tombant del segle XVIII al XIX Herder veia en la llengua i els cants populars la millor expressió de l'esperit nacional, el *Volksgeist*. Seguint aquest fil fins al tombant del segle XIX al XX, trobarem a casa nostra un Torras i Bages amb la seva gran síntesi de l'esperit nacional, *La tradició catalana*.

Els historiadors divideixen el segle XIX en abans i després del 1848: la primera meitat és de predomini romàntic; la segona és dominada pel positivisme. El 1848 és un any crucial. El febrer Marx i Engels publiquen a Londres el *Manifest comunista*. Hi ha revolucions a tot Europa: Sicília, Milà, Berlín. Els Estats Units annexionen Texas, amb el seu petroli, Nou Mèxic i l'Alta Califòrnia, on s'acaba de descobrir l'or. Els anglesos ocupen el Panjab. Chateaubriand publica les *Memòries d'ultratomba* i Tackeray, *La fira de les vanitats*, mentre que Dickens acaba d'enllestir la novel·la autobiogràfica *David Copperfield*, que sortirà l'any següent, amb la seva duríssima crítica de la misèria i la infància oprimida. Però els dos esdeveniments polítics més importants de l'any són la revolució de París, del 22 al 24 de febrer, amb l'abdicació de Lluís Felip, la *Commune*, el Govern provisional, la revolta popular del juny, a la qual seguirà la cruenta repressió del general Cavaignac, i

2. G. MARTINA, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni*, vol. 1, Brescia, Morcelliana, 1993, p. 15.

3. F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, París, Edicions Catalanes de París, 1975, p. 11.

l'any s'acabarà amb l'elecció de Lluís Bonaparte com a príncep president, i la revolució romana contra Pius IX, que ha de fugir a Gaeta, amb la conseqüència que aquell papa liberal, o que semblava liberal, esdevindrà amb el seu *Syllabus* un dels més aferrissats enemics de les idees modernes.

Tres corrents ideològics i polítics es disputen Europa en aquest segle: liberalisme, tradicionalisme i socialisme. En tots tres hi podem trobar aquell sentiment, aquella passió o aquell impuls vital que és el denominador comú de totes les formes de Romanticisme.

El segle XIX és el segle del liberalisme. O, més ben dit, dels liberalismes, perquè n'hi ha un d'econòmic, basat en la propietat i la riquesa, i que serà la base del capitalisme; un liberalisme polític, que impugna l'absolutisme i propugna la democràcia parlamentària, el govern representatiu i una constitució que limiti els poders del sobirà o dels governants i garanteixi els drets dels ciutadans, i un liberalisme intel·lectual, que té com a principi fonamental la tolerància. Hi ha un liberalisme francès, el de Benjamin Constant i Alexis de Tocqueville, essencialment polític i de vegades revolucionari, i un liberalisme anglès, de preocupació bàsicament econòmica, defensor del lliurecanvisme, i que va acompanyat d'una filosofia utilitarista i un pacifisme; és el de Jeremies Bentham, Stuart Mill i Richard Cobden, que personifica el manchesterianisme.

El tradicionalisme, força vinculat a la contrarevolució, es gira amb nostàlgia i amb sentiments sovint romàntics cap al passat, particularment l'edat mitjana. Si el progrés, que mira cap al futur, és un tema liberal, la història, que enyora el passat, és la gran reserva ideològica dels tradicionalistes. Els capdavanters d'aquest corrent insisteixen en certs temes i valors: la natura (entesa en sentit històric, com quelcom que ens ve donat per la història; no de manera racionalista, com fan els liberals, que pensen que la determina la raó), la terra (és significatiu l'ús de les metàfores de l'arbre; pensem, ni que sigui més tardà, en *El pi de Formentor*, de Costa i Llobera, del qual amb raó s'ha pogut fer una lectura metafòrica nacional; les freqüents referències a l'arrelament i als desarrelats), el ruralisme, l'herència (la cultural i l'altra, la pecuniària), els avantpassats, la família, el regionalisme, el folclor, el corporativisme, la moral («la qüestió social és una qüestió moral», diuen), el patriotisme, les elits, l'ordre. El fil més o menys subterrani d'aquest corrent desemboca al segle XX en els feixismes. Chateaubriand i Walter Scott (de maneres ben diferents) idealitzen el passat, particularment l'edat mitjana. Els grans teoritzadors francesos del tradicionalisme, que ho són també de la contrarevolució, Joseph de Maistre i Bonald, prefereixen l'experiència a la raó, la societat a l'individu i l'ordre a la justícia i el progrés. Tradicionalisme i Romanticisme no s'identifiquen, però tenen un ample denominador comú.

El tercer corrent, el socialisme, es va obrint pas entre els liberals i els tradicionalistes durant tot el curs del segle XIX, amb força creixent, primer des del punt de

vista teòric, després ja plenament en el camp de l'acció, és a dir, de la revolució. A les darreries del segle XVIII havien esclatat les revolucions burgeses: la francesa i, no ho oblidem, la nord-americana, que va ser anterior a la francesa i que hi va influir molt. El segle XIX és tot ell un seguit de revolucions, però a mesura que el segle avança, les revolucions burgeses comencen a ser reemplaçades per les revolucions obreres, que els prenen el relleu. La burgesia havia fet irrupció en l'univers polític des de l'extrema esquerra, amb la seva revolució havia assolit el poder, però ara es troba que a la seva esquerra sorgeix una altra força, una força que en els segles anteriors no existia i que ella mateixa ha creat amb el capitalisme i els seus acompanyants, l'industrialisme i el maquinisme: és el proletariat. Les revolucions burgeses són idealitzades pel pànic a les revoltes obreres. El cas més significatiu d'aquesta mentalitat és la *Història dels girondins*, de Lamartine, que lloa els revolucionaris francesos del 1789 i del 1791 i blasma els del 1793, els jacobins. S'escampa el pànic a les revolucions proletàries, i l'anterior idolatria del poble esdevé por de les masses. És una tendència que desembocarà, ja entrat el segle XX, en obres de psicologia ficció sobre la follia de les masses, en les quals diuen que es perden la raó i el seny i només resten les passions més baixes i violentes (Gabriel Tarde, Gustave Lebon) o, com dirà al capdavant Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas*. Així es justifica l'autoritarisme, i al cap i a la fi el feixisme. La burgesia liberal ja no és a l'esquerra, sinó al centre, i acabarà a la dreta. Decididament, les nocions polítiques de dretes i esquerres són elàstiques, relatives i històriques, no metafísiques o essencials.

Quina és la posició de l'Església davant d'aquests tres corrents polítics? D'una manera sintètica i potser massa simplista, podríem dir que les seves complaences són pel tradicionalisme i pel romanticisme de caire tradicionalista, que és un gran nostàlgic de la cristiandat medieval. Si a la primera meitat del segle XIX l'Església combat sobretot el liberalisme, a la segona veurà en el socialisme el seu gran enemic i acabarà, ja en el segle XX, aliada amb el liberalisme i declarant el socialisme tan intrínsecament pervers i, per tant, absolutament incompatible amb el cristianisme com abans ho havia dit dels principis liberals. Recordem *El liberalismo es pecado*, de Sardà i Salvany.

I, amb tot, la democràcia moderna té unes arrels cristianes. Per no citar cap autor cristià o confessional, em remeto a Maurice Duverger, que en parlar dels orígens de la democràcia liberal esmenta en primer lloc el cristianisme: «No pretenc pas, certament, que l'Església com a societat doni l'exemple d'una democràcia liberal, però sí que afirmo que la doctrina cristiana, pel fet de posar com a base el valor suprem de l'ésser humà, de l'individu, imatge i reflex de Déu, afirmava per aquest sol fet la seva preeminència [...] i la subordinació dels fins comunitaris als fins individuals, a la *salvació* de cada home, com diríem en termes religiosos.» Afegeix, però, Duverger que, malgrat aquella doctrina, en la pràctica la cristiandat

medieval va estar als antípodes de l'individualisme, i que la seva doctrina del dret diví va anar a parar a la justificació de l'absolutisme reial; van ser el Renaixement i la Reforma, que van comportar una explosió d'individualisme.⁴

Tot aquest moviment d'idees europeu resulta una mica difícil d'aplicar al nostre país, perquè entre nosaltres, encara que no han faltat pensadors i polèmiques doctrinals, el que sobretot hem tingut en el segle XIX han estat tres guerres civils entre liberals i tradicionalistes, que han desembocat en la pitjor de totes, la Guerra Civil del 1936 al 1939.

Tres forces socials i polítiques bateguen a la Catalunya del segle XIX, i totes tres testimonien tipus diferents de Romanticisme: burgesia, federals i carlins.⁵ Però totes tres porten al cor la reivindicació nacional.

Un conegut historiador del nacionalisme català, García Venero, va escriure, en la nostra primera postguerra: «Si Barcelona se inspiraba en algún modelo, creemos que se atenía a los modelos técnicos, laboriosos, de los Estados Unidos de Norteamérica. Lo más antitético del Romanticismo, vivo y cordial en Madrid.»⁶ És el tòpic, en el qual sembla que nosaltres mateixos ens hàgim complagut, del català treballador i pràctic, que no està per romanços, quan en realitat som molt més sentimentals del que ens agrada de reconèixer. El catalanisme no neix per interessos materials amb la pèrdua del mercat de les colònies, el 1898, sinó que comença el 12 de setembre de 1714, l'endemà de la derrota, i es manté viu durant tot el segle XVIII i el XIX, encara que només pot manifestar-se externament en els breus períodes de llibertat política. Rep successivament noms diferents, segons la mentalitat o la moda de cada moment (foralisme, federalisme, provincialisme, regionalisme, nacionalisme, sobiranisme), però la realitat és la mateixa. La gran diferència és que hi ha èpoques en les quals sembla que l'esperit del temps va contra aquestes aspiracions, i molts catalans se n'avergonyeixen i les dissimulen. El Romanticisme del segle XIX comporta a tot Europa un ambient intel·lectual molt favorable a la manifestació dels sentiments nacionalistes. Això no treu que la realitat política d'Espanya impedeixi quasi sempre, llevat de curts períodes de plena llibertat d'expressió, l'exteriorització del nacionalisme. Cal tenir present que, fins en moments que a Espanya hi havia llibertat, Catalunya va viure durant quasi tot el segle XIX en estat de setge i sota severa censura de premsa. El general Prim, en una intervenció a les Corts, el 1851, contra el ministre de la Governació que havia dit que els catalans preferien viure en estat de setge, va replicar-li:

4. M. DUVERGER, «Démocratie liberale et démocratie totalitaire», *La Vie Intellectuelle*, any 16 (juliol 1948), p. 59-60.

5. Cf. F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, p. 18-19.

6. M. GARCÍA VENERO, *Historia del nacionalismo catalán*, Madrid, Editora Nacional, 1944, p. 60.

Los catalanes somos o no somos españoles? Sepamos lo que son; dad el lenitivo o la muerte, pero que cese la agonía [...]. Son los catalanes españoles? Pues devolvedles las garantías que les habéis arrebatado [...]; si no los queréis como españoles, levantad de allá vuestros reales, dejadlos, que para nada os necesitan; pero si siendo españoles los queréis esclavizar, si queréis continuar la política de Felipe V, de ominosa memoria, sea en buena hora, y sea por completo, amarradles el cuchillo a la mesa como hizo aquel rey; encerradlos en un círculo de bronce; y, si esto no basta, sea Cataluña talada y destruida y sembrada de sal como la ciudad maldita, porque así y sólo así doblaréis nuestra cerviz; porque así, solamente así, venceréis nuestra altivez; así y solamente así domaréis nuestra fiereza.⁷

El nacionalisme català no és patrimoni d'un estament social determinat o d'una certa ideologia política, sinó que el detectem en tots els sectors del ventall polític i tots els estrats socials. Algú ha dit que la burgesia catalana és la pitjor d'Europa. Sense parlar d'altres aspectes, pel que fa al nacionalisme no ha estat pas, en conjunt, tan dolenta. Un historiador basc em deia: «Vosaltres heu tingut la sort de comptar amb una burgesia fidel al país. En canvi, la burgesia basca, sobretot l'alta burgesia (banca, alta siderúrgia), ha estat primer monàrquica i després franquista, però sempre espanyolista i antibasca.» I el marquès de Magaz, ambaixador al Vaticà durant la dictadura de Primo de Rivera i també representant de Franco durant la Guerra Civil, deia que el catalanisme no tenia arrelament i només el mantenien artificialment els capellans, amb la seva predicació i catequesi en català, i la burgesia, amb el seu mecenatge de les edicions en català. Amb la Restauració borbònica, a la burgesia catalana «ja no li caldrà ésser liberal. S'ha consolidat, d'una manera definitiva, la seva possessió dels béns desamortitzats de l'Església. Ara, a la burgesia, li interessarà ésser conservadora i catòlica practicant».⁸

Pel que fa al ventall polític, el catalanisme aflora tant a l'esquerra, en forma de republicanisme federal i quasi sempre anticlerical, com a la dreta, en la reivindicació dels furs dels carlins catòlics. Fèlix Cucurull, en el volum 2, dedicat al segle XIX, de la seva *Panoràmica del nacionalisme català* ens ofereix una antologia sorprenentment rica d'escriptors republicans o federals que parlen en termes abrandats de la independència de Catalunya, o que si més no propugnen una confederació que salvi la llibertat i l'autogovern. I aquests són només els que van poder escriure el que pensaven. De tots els textos que Cucurull transcriu, em semblen especialment actuals les paraules que Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), sota pseudònim i en un periòdic de Madrid, escrivia el 1856 (quan encara no era el director del moderat i burgès *Diario de Barcelona*): «El más grave cargo que se hace a Cataluña es que sus

7. Citat per F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, p. 138.

8. F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, p. 20.

habitantes son demasiado catalanes; desgraciadamente, gracias a la falsa política que con Cataluña se ha seguido, el catalán ha dejado de ser catalán, sin ser por eso más español.»⁹

Pel que fa al carlisme, ja Marx, en els seus escrits sobre la revolució a Espanya, havia remarcat el seu gran arrelament popular. A la primera crida del pretendent Carles, que només parlava de monarquia tradicional, no hi va respondre quasi cap català, però quan va prometre el restabliment de Corts catalanes i exèrcit i moneda pròpies va tenir molts voluntaris. Les proclames del capitost carlí Ramon Cabrera anaven en aquest mateix sentit. «Instintivament» —escriu Jaume Vicens i Vives— «els camperols catalans se sentien atrets quan se'ls parlava dels furs dels avantpassats, o sigui de les lleis que havien presidit els destins gloriosos de Catalunya.»¹⁰ Fins i tot trobarem aquesta catalanitat visceral en el carmelita Francesc Palau, fundador de les carmelites missioneres, amb la seva curiosa visió d'una dona que representa l'Església catalana, «la Iglesia en Cataluña». Palau estava en certa manera més a la dreta que els carlins, perquè havia dit que el lloc del sacerdot no són els exèrcits, ja que aquella era una lluita apocalíptica contra el dimoni, en la qual no es podia combatre ni amb fusells ni amb eleccions, sinó només amb exorcismes, oració, penitència i predicació i missions populars.

Durant el segle passat, Catalunya redescobreix la seva identitat tot emmirallant-se en la seva història. No és una història neutral, sinó clarament reivindicativa, i per tant política. El 1836 Pròsper de Bofarull publica *Los condes de Barcelona vindicados*. Entre el 1860 i el 1863 apareix la seva *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, més entusiasta que crítica. Més rigorosa és la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, d'Antoni de Bofarull. Aquesta història és amarada de religió, perquè els segles de la nostra plenitud, i sobretot el nostre segle d'or, el XIII, el del rei Jaume I i de sant Ramon de Penyaforat i de la fundació de l'orde de la Mercè, són profundament religiosos.

El segle XIX comença quan la gran aventura de Napoleó s'acaba. Però ni que fos militarment derrotat, la seva empremta en la història d'Europa és indeleble. Fora de França, Napoleó és conegut sobretot com a general, perquè va passejar els exèrcits francesos per tot Europa, victoriosos fins al fracàs final. Però els francesos, al seu sepulcre, als Invàlids, recorden en uns relleus de la rotonda que envolta el seu mausoleu colossal les grans obres cíviques o institucions amb les quals va forjar la França contemporània: el Codi civil, la Universitat o l'Institut de França, la Legió d'Honor, el Tribunal de Comptes, el Concordat... Amb raó Emil Ludwíg va escriure una biografia de Napoleó en la qual, per reacció contra totes les anteriors, no descrivia ni una sola batalla, i en canvi s'estenia en l'obra cultural i institucional.

9. Citat per F. CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, p. 38.

10. J. VICENS I VIVES i M. LLORENS, *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958, p. 217.

Els historiadors discuteixen si Napoleó va salvar la Revolució Francesa o la va ofegar, i el bicentenari d'aquesta, el 1989, va ser ocasió per a replantejar-ho. Malgrat la transformació de la república en imperi, segurament va salvar el que hi havia de més vàlid i perdurable en els principis del 1789, els va escampar per tot Europa i hi van sobreviure a la derrota de Napoleó. Els mateixos patriotes que el combatien a Alemanya o a Espanya invocaven una filosofia política derivada de la Revolució. Durant l'hivern del 1807-1808, Fichte adreça els seus *Discursos a la nació alemanya*, en què exhorta Prússia, derrotada per Napoleó, a continuar la lluita. El nacionalisme de Fichte, que per a alguns és el preludi del pangermanisme, és religiós i quasi místic: per a ell, el prototipus de l'alemany és Luter, i assegura que l'autèntic cristianisme no s'ha donat més que entre els alemanys (luterans). Víctor Basch el va definir com un «jacobí místic». Plenament romàntic, exalta l'entusiasme i la vida, i els considera un tret fonamental de l'esperit nacional: l'alemany «es capbussa en el torrent de la vida vivent, que corre pel seu propi impuls i l'arrossega».¹¹ Pel que fa a Rússia, la reacció és molt semblant. Tolstoi ha explicat meravellosament, a la seva gran novel·la *Guerra i pau*, com la resistència de Rússia contra el gran exèrcit napoleònic, fins a destruir-lo del tot, no és obra de generals i soldats professionals, sinó del poble en armes, de la mateixa manera que la nació francesa en armes havia rebutjat els exèrcits de les monarquies europees aliades contra la República. I les Corts de Cadis, amb la seva Constitució liberal del 1812, mostren un patriotisme, o patrioterisme, antifrancès però farcit dels tòpics de la Revolució Francesa.

Un dels principis que Napoleó va imposar a Europa, no sols ideològicament sinó amb les seves decisions polítiques, va ser el de les nacionalitats. Va escombrar les antigues i enrevessades fronteres de les monarquies hereditàries, que sovint no responien a les realitats geogràfiques o ètniques sinó que eren fruit d'aliances matrimonials o de conquestes, i va trasbalsar el mapa d'Europa sobre la base, no sempre, però sí generalment, de les realitats dels pobles.

Hi ha un punt en el qual Napoleó es va mostrar més arrelat en el racionalisme del segle XVIII que en el liberalisme i l'historicisme del XIX: el seu Codi civil. No era un jurista, però es va envoltar dels millors homes de dret francesos del seu temps i va seguir de prop l'elaboració d'aquella gran obra. Ell i els seus assessors menyspreaven aquelles complicades recopilacions de lleis medievals, que eren com una selva en la qual fins els experts es perdien i només uns pocs professionals podien saber què era vàlid i què havia caducat. A més, eren normes que diferien no sols d'un reialme a un altre, sinó d'una comarca o ciutat a la veïna. Que el costum creés lleis els semblava irracional. Ells, i Napoleó el primer de tots, volien crear un sistema legal *racional*, que consistiria en unes normes breus, *clares i distintes*, que tothom entendria i que, com que es basarien en la natura i la raó huma-

11. J. TOUCHARD, *Historia de las ideas políticas*, Madrid, Tecnos, 1970, p. 384.

nes, que no varien, serien vàlides per a tots els pobles del món i per a tots els segles. Com que tothom podria llegir el codi, i l'entendria, cadascú coneixeria clarament els seus drets i deures, i així no hi hauria plets. D'aquesta manera va néixer el Codi civil francès, que seria copiat servilment pel d'altres estats europeus, entre els quals Espanya, i que per aquest conducte es mantindria vigent fins als nostres dies en moltes de les repúbliques de l'antiga Amèrica espanyola. Però no havien passat ni cinquanta anys que aquell Codi ja havia envellit més que les lleis medievals, perquè encara que pretenia ser obra de la raó, de fet estava molt influenciat per interessos i prejudicis. La propietat privada, que la Revolució Francesa havia declarat principi sagrat, es traduïa en un individualisme que resultaria insostenible quan, amb el curs del segle XIX, i més encara del XX, comencés a aparèixer una sensibilitat social. Així, s'ha pogut dir amb raó que l'antic dret català medieval resulta més actual que el Codi civil espanyol que el volia substituir amb pretensions de modernitat.¹²

Europa es va dividir, pel que fa a la ciència jurídica, en partidaris de l'escola racional o filosòfica i defensors de l'escola històrica. El principal d'aquests últims era Frederic Carles von Savigny. Els cursos d'aquest jurista a la Universitat de Berlín van constituir un moment important en l'evolució del pensament de Karl Marx, com a reacció contra l'idealisme de Hegel. Però si Marx va aprofitar la doctrina de Savigny, també se'n va aprofitar l'escola jurídica catalana, que en feia argument per a defensar el dret històric català contra el projecte de Codi civil espanyol, el 1851, que pretenia suplantar tots els antics drets forals. Els decrets de Nova Planta de Felip V, després de l'11 de setembre de 1714, havien abolit tot el dret públic català, o sigui les institucions de govern, però havien respectat de moment el dret privat. Eren aquestes institucions privades (dret de família, successions, contractes, formes de propietat) les que el Govern espanyol volia substituir pel Codi civil. No sols les institucions catalanes: també les castellanès i d'altres regions serien suplantades pel Codi francès.

A mitjan segle XIX, particularment en el decenni de després del que Vicens i Vives anomena «la gran fornada universitària de 1847», la Universitat de Barcelona va poder comptar amb un equip de professors de gran vàlua. Per a Vicens i Vives, el bon nivell d'aquests mestres ens va independitzar espiritualment de la Universitat de Madrid i «va engendrar unes promocions d'intel·lectuals plenes d'esperit de servei a la nostra terra», i en aquest ordre de coses es va distingir la Facultat de Dret.¹³ Cal tenir present que aleshores no hi havia facultats de ciències socials, polítiques i econòmiques, i que aquestes matèries només s'estudiaven a la Facultat de Dret, que per això era planter de polítics, perquè era l'única que prepa-

12. J. de CAMPS I ARBOIX, *Modernitat del dret català*, Barcelona, Bosch, 1953.

13. J. VICENS I VIVES i M. LLORENS, *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958, p. 130-131.

rava per a l'estudi científic de les coses públiques. Els prohoms d'aquesta generació universitària catalana constitueixen el que Camps i Arboix anomenava «el pre-catalanisme», «aquell catalanisme que encara no s'ho deia».¹⁴

És aquí on cal aturar-nos un moment per a parlar de Manuel Duran i Bas, que, com ha dit Camps i Arboix, és «no solament la més alta figura de la jurisprudència catalana de la segona meitat del segle XIX, sinó que és l'home de major eficiència per a la Catalunya d'aleshores».¹⁵ Duran i Bas és el gran protagonista de la campanya catalana contra el projecte del 1851 d'un Codi civil espanyol uniforme. Una batalla que dura fins al 1880, quan un reial decret inclou a la Comissió de Codificació un lletrat de cada una de les regions que tenien dret propi (Catalunya, Aragó, València, Navarra, Bascongades, Balears i Galícia), per tal que preparin uns «apèndixs» particulars al Codi civil general. L'aportació cabdal a aquesta tasca va ser *Memoria acerca de las instituciones del derecho civil de Cataluña*, presentada per Duran i Bas com a vocal de la Comissió de Codificació, redactada el 1882 i publicada a Barcelona el 1883. Un dels més notables civilistes espanyols, defensor de l'uniformisme, Federico de Castro, deia de l'obra de Duran i Bas: «con su indudable, aunque mal empleada habilidad, supo poner en boga a la escuela histórica y hacerla servir a las aspiraciones regionalistas».¹⁶ En aquesta polèmica, en efecte, Duran i Bas es va acreditar com el «cap de l'escola històrica a Espanya», tal com afirma Solervicens en la seva biografia del nostre gran jurista,¹⁷ sobretot amb el seu pròleg magistral a la traducció espanyola del *Sistema de dret romà actual* de Savigny.¹⁸ També havia publicat uns estudis sobre *La escuela histórica y Savigny*, *La codificación* i *La escuela jurídica catalana*.¹⁹

A més de la importància que Duran i Bas té per la seva obra personal, va tenir per al pensament català el mèrit d'haver estat mestre de Torras i Bages i, essent ministre de Gràcia i Justícia, d'haver traslladat el bisbe Morgadas de Vic a Barcelona i haver designat el doctor Torras i Bages per a succeir-lo a Vic. Torras i Bages no tenia encara ús de raó, que Duran i Bas, que acabava de prendre possessió de la seva càtedra, ja tronava contra el projecte uniformista del 1851, però els escrits torrasians posteriors testimonien la viva emoció amb què a la Facultat de Dret de Barcelona es va seguir la polèmica: «Aquesta compassada i enèrgica forma jurídica de conservar el propi dret que veiem en la vida eclesiàstica del país» —escrivia

14. J. de CAMPS I ARBOIX, *Duran i Bas*, Barcelona, Aedos, 1961, p. 177 i s. i 180.

15. J. de CAMPS I ARBOIX, *Duran i Bas*, p. 3.

16. Citat per J. de CAMPS I ARBOIX, *Duran i Bas*, p. 112.

17. J. B. SOLERVICENS, *Manuel Duran y Bas*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1965, p. 80.

18. M. F. C. de SAVIGNY, *Sistema del derecho romano actual*, Madrid, F. Góngora y Compañía, 1878.

19. *Escritos del Excmo. Sr. D. Manuel Durán y Bas*, vol. I, *Escritos jurídicos*, Barcelona, Lib. del Editor Juan Oliveres, 1888, p. 245 i s., 271 i s., i 347 i s.

a *La tradició catalana*— «es troba igualment en la vida civil i podem dir que ha durat fins als nostres dies [...] fins a arribar a la commoció, a la unanimitat d'esperit que havem pogut contemplar a Catalunya amb motiu de la publicació del Codi civil espanyol, en què Prelats, capítols, acadèmies i altres corporacions, sense distinció de filiacions polítiques, tothom reivindicarà la independència de la pròpia vida civil, rebutjant imposicions forasteres.»²⁰

En el primer capítol de la seva gran síntesi de l'esperit de Catalunya, Torras i Bages afirma: «Fins ara tres són principalment les manifestacions de tendències reconstructives de la nació catalana: la dels poetes, la dels arqueòlegs i la dels le-gistes.» I després d'explicar què aporten els poetes i els arqueòlegs a la reconstrució de la pàtria catalana, afegeix: «Les lleis són la defensa de la pàtria, les formes de l'estructura de son cos vivent; qui amb violència les toca ataca la vida social, per la qual cosa llengua i lleis formen part de l'existència personal de la nació.»²¹ I clou l'obra amb un capítol dedicat a «Breus indicacions sobre l'esperit de l'escola jurídica catalana», en el qual recapitula la doctrina de l'escola històrica de Savigny, que ell havia après a la Facultat de Dret de Barcelona del seu mestre Duran i Bas, amb una crítica de la imposició d'unes lleis forasteres que pretenien ser racionals i millors que les autòctones: «La bota és elegant i ben feta, puix el sabater qui l'ha treballada és de moda: i per tant, si et fa mal, la culpa és del teu peu, no et queda més remei que aguantar-la, puix lo perfet no ha de cedir a lo imperfet.» Afirma Torras que l'escola jurídica catalana «és la més esplèndida manifestació del caràcter nacional i la demostració més tangible del tremp de l'esperit català». En un punt se separa el doctor Torras del seu mestre Duran i Bas: aquest estava convençut que el dret privat era més important que el públic i era més important per a la vida del poble: «Por profunda y dilatada que sea la influencia del derecho público en la vida y civilización de los pueblos, no excede en extensión ni aventaja en importancia a la del derecho privado.»²² El parer contrari de Torras i Bages es palesa, entre altres llocs, en la comparació que fa de dos clàssics del dret català: «Comparant Fontanella amb Callís, s'hi veu clarament la decadència de l'esperit públic a Catalunya; Callís, típic representant de la Catalunya de la Mitjana Edat, posseïdora d'una ampla i cristiana llibertat política, dóna al dret públic i constitucional una importància principalíssima; Fontanella, juriconsult il·lustre, serva l'amor a la llibertat nacional, mes pesa sobre son estimat país una influència que menysprea la noble vida política que els passats llegaren, i sols indirectament, cercant ocasions oportunes, pot fer la pública protesta de sa fe pàtria.»²³

20. J. TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Selecta, 1966, p. 389.

21. J. TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, p. 33.

22. Pròleg al llibre citat de Savigny, p. I.

23. J. TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, p. 397-398.

Torras descriu així la formació natural, quasi orgànica del nostre ordenament jurídic: «El poble s'anà edificant la llei així que l'havia de menester, com les abelles van fabricant sa bresca», perquè «funció social, més que engendrament especulatiu, és l'ofici de legislar», i així desautoritza «els ideòlegs i aprioristes qui pertorben les lleis naturals de les societats, i volen acomodar la terra a les lleis, i no les lleis a la terra».²⁴

El regionalisme de Torras i Bages és l'antecedent immediat del nacionalisme de Prat de la Riba, que farà del dret un dels elements constitutius de la nacionalitat catalana. La primera edició de l'obra de Prat de la Riba és del 1906, que és l'any de la segona edició de *La tradició catalana*.

És ben curiós que la doctrina històrica de Savigny, que a Alemanya influirà poderosament en el pensament de Marx i el farà passar de l'idealisme al realisme, a Catalunya, a través de Duran i Bas constituirà un dels eixos del regionalisme conservador de Torras i Bages i de Prat de la Riba.

Molta més raó tenia el doctor Torras i Bages quan, en l'últim apartat de la seva *Tradició catalana*, que és la conclusió de tota l'obra, afirmava que el pensament filosòfic, polític i social de Balmes era determinat, entre altres factors, per «l'amorosa memòria de la cristiana llibertat de la democràtica terra catalana», i en donava com a prova l'extensa citació que Balmes fa, en *El protestantismo comparado con el catolicismo* (vol. IV, cap. LVI), de la *Proclamación católica* del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona contra l'absolutisme de Felip IV, «com a immortal monument en una època en què les llibertats populars eren ja escasses».²⁵ Deixant per tendenciosa la interpretació de Balmes que ofereixen tots aquells altres autors, per prestigiosos que siguin, n'hi haurà prou amb recordar uns quants textos seus per a adonar-se del seu fort sentiment catalanista.²⁶

24. Més detalls a H. RAGUER, «Ideari jurídic de Torras i Bages», a *Miscel·lània Torras i Bages*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 107-119.

25. J. TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, p. 423.

26. No publiquem ací l'última part d'aquesta conferència, perquè el tema del nacionalisme de Balmes es troba més detallat en l'escrit següent, «Balmes i el nacionalisme català».

Balmes i el nacionalisme català¹

Al final del darrer capítol de *La tradició catalana*, Torras i Bages dedica unes breus pàgines a Balmes, del qual afirma la grandesa, en ell mateix i com a testimoni del fil del pensament català que ha anat seguint al llarg de l'obra, per bé que el considera encara massa proper per a poder abastar amb suficient perspectiva la totalitat de la seva aportació. Els cent cinquanta anys transcorreguts després de la seva mort ja no permeten aquesta excusa de la manca de perspectiva històrica.

No és pas que en aquest segle i mig no s'hagi parlat de Balmes, però quasi sempre s'ha fet d'una manera molt esbiaixada i tendenciosa. Dos són els camps en els quals el pensament balmesià ha estat greument deformat, però que si els situem en el seu context històric retroben la seva força original: la seva posició en la crisi política espanyola i el seu catalanisme.

Balmes ha estat generalment conegut com a filòsof, per les seves obres *El criteri* (Barcelona, 1845), qualificat per Torras i Bages de codi del seny català, *Filosofia fundamental* (1846) i *Filosofia elemental* (1847), però no és aquest el camp més perdurable de la seva obra. Batllori en fa aquest ponderat balanç: «Féu conèixer, tot i separar-se'n, el criticisme i l'idealisme alemanys i renovellà l'escolasticisme eclèctic del s. XVIII, tant el de Cervera com el de Claude Buffier, conegut aquest a través de la nova filosofia cristiana de Lovaina. Com que també la filosofia escocesa del sentit comú (Thomas Reid i William Hamilton) entronca amb Buffier, d'ací les coincidències parcials de la filosofia balmesiana amb la de Martí Eixalà i de Llorens i Barba, influïts directament per Hamilton.»² En canvi, cada vegada es valora més el Balmes polític.

1. Conferència pronunciada a Vic el 9 de juliol de 1989, en el bicentenari del naixement de Jaume Balmes.

2. M. BATLLORI, «Jaume Lluçia Balmes i Urpià», a *Gran enciclopèdia catalana*.

Cal recuperar l'actualitat política, i també la catalanitat i fins el catalanisme de Balmes. Explotant unilateralment alguns dels seus escrits, n'havien fet un dels grans mestres del nacionalisme d'ultradreta espanyol. La revista *Acción Española*, fundada durant la República amb la finalitat explícita de legitimar moralment la rebel·lió contra el règim legítimament constituït, havia reproduït més d'un cop textos seus. Segons Raúl Morodo, que ha estudiat sistemàticament la revista *Acción Española* i el moviment del qual era òrgan, els tres grans mestres d'aquest grup són Balmes, Menéndez y Pelayo i Vázquez de Mella, i, en menor mesura, Donoso Cortés.³ L'editorial de l'*Acción Española* va publicar, a càrrec de Corts Grau, una selecció de textos de Balmes que en feia un precursor de «la reconquesta de verdares que, por serlo, no son de Balmes, ni de una época, ni de una confesión, sino de Dios».⁴ El mateix autor, Corts Grau, va publicar el 1942 una altra antologia balmesiana en la qual el qualificava de filòsof de la contrarevolució.⁵ Fins i tot un Ferran Valls i Taberner, en una conferència pronunciada a Vic el 1939, típica de l'esperit dominant en aquell moment, havia dit: «En los párrafos balmesianos que acabamos de transcribir, ¿quién no ve como delineada la silueta moral de nuestro actual Jefe del Estado, el Generalísimo Franco, y quién no ve asimismo la concordancia entre los conceptos fundamentales en dichos párrafos contenidos y el pensamiento del excelso Caudillo, reiteradísimamente expresado?»⁶

De fet, era tot el contrari: quan bisbes, clergues i sobretot religiosos identifiquen el catolicisme amb el carlisme i la guerra santa, Balmes propugna la pacificació del país mitjançant el matrimoni de la reina Isabel II amb el pretendent Carles VI, el comte de Montemolín, i es relaciona amb els representants més destacats del catolicisme europeu. Va iniciar aquesta línia amb *Consideraciones políticas sobre la situación de España* (1841). A Madrid va crear el partit que se'n va dir «balmista» o «vilumista», monàrquic però no absolutista, catòlic però no integrista, i amb marcada preocupació social i educativa. Encara que va fracassar del tot, rebutjat per uns i altres, inicià, almenys a Catalunya, la línia de pensament catòlic obert i moderat que anirà avançant a través de Morgades i Torras i Bages primer i, una generació més tard, Cardó i Carreras, de manera que, quan caigui la monarquia (1931), l'integrisme haurà quedat reduït, a Catalunya, a una minoria cridanera però insignificant.

Pel que fa al suposat espanyolisme de Balmes, tenia més raó el doctor Torras i Bages quan, en l'últim apartat de la seva *Tradició catalana*, que és la conclusió de tota l'obra, afirmava que el pensament filosòfic, polític i social de Balmes era de-

3. R. MORODO, *Acción Española: Orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid, Tuca, 1989, p. 74.

4. J. CORTS GRAU, *Ideario político de Balmes*, Madrid, Acción Española, 1934.

5. J. CORTS GRAU, *Jaime Balmes (Antología)*, Madrid, Fe, 1942, p. 6 i 10.

6. F. VALLS Y TABERNER, *Balmes ante el problema constitucional de España*, Vic, Imp. Vda. de L. Anglada, 1939, p. 19.

terminat, entre altres factors, per «l'amorosa memòria de la cristiana llibertat de la democràtica terra catalana», i en donava com a prova l'extensa citació que Balmes fa, en *El protestantismo comparado con el catolicismo*, de la *Proclamación católica* del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona contra l'absolutisme de Felip IV, «com a immortal monument en una època en què les llibertats populars eren ja escasses».⁷ Deixant per tendenciosa la interpretació de Balmes que ofereixen tots aquells altres autors, per prestigiosos que siguin, n'hi haurà prou amb recordar uns quants textos seus per a adonar-se del seu fort sentiment catalanista.

El millor coneixedor de Balmes, el pare Ignasi Casanovas (assassinat el 1936 i molt més digne de ser beatificat que alguns altres que ja han pujat als altars), en el seu discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el 1921, es va referir a la importància que Balmes va tenir en la Renaixença catalana. Balmes, deia, va ser providencial per a Catalunya, «perquè així que aquesta anava a néixer, Déu va posar-li a l'espona del bressol qui l'educàs espiritualment, és a dir, que li donàs les lleys del pensament y les lleys de l'acció, acomodades tant a la tradició de la raça, com les futures complicacions de la nostra vida». Remarcava la importància que van tenir «les joventuts vuitcentistes del 20 i del 35», entre les quals Balmes «certament ocupa'l primer lloch, si no de temps, almenys de transcendència». Escrivien en castellà i, curiosament, aquella generació, continua dient el pare Casanovas, va ser la primera que poc o molt va abandonar el que havien estat fins aleshores els dos reductes de la llengua catalana: la correspondència familiar i la pietat, però aquests homes són els qui van desvetllar la consciència catalana. «A casa i fora de casa es digué aleshores que aquells homes crearen una escola catalana.» Després vindria la transposició al terreny polític, però ells van posar-hi la base indispensable: «Tots havem vist repetir-se aquesta conquesta espiritual en el camp polític. Ells anaren a coses més fondes, a lo que constituheix l'ésser essencial de l'home; lo altre havia de venir necessàriament per torna, ab la seva voluntat i fins contra la seva voluntat.» I Casanovas enumera els homes principals d'aquesta generació en els diferents camps del nostre pensament: «Una insignificant minoria plena de joventut es posà davant totes les activats culturals. L'història tingué en Bofarull; la poesia, en Cabanyes; l'arqueologia, en Piferrer i en Quadrado; la crítica, en Milà; les lletres catalanes, l'Aribau, en Rubió i Ors i en Marià Aguiló; el periodisme, en Roca y Cornet; el dret, en Permanyer; la filosofia, en Martí d'Eixalà; el sentit d'integral reconstrucció relligiosa, social y política, en Balmes. Balmes fou de tots ells el més profon y'l més extens, el més antich y el més modern, el més diví y'l més humà.» La conclusió del pare Casanovas era la següent: «D'aquestes consideracions rapidíssimes se deduheix que Catalunya en el segle XIX tingué dos renaxements, o tres si voleu: l'humà, el literari y'l polítich. El primer, d'un contingut fonamental y

7. J. TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Selecta, 1963, p. 423.

riquíssim, és el més substancial, arrel y causa dels altres, y la justícia'l reivindica per la generació de Balmes.»⁸

Comencem per l'obra més important de Balmes, tant en l'opinió de l'autor mateix com segons els crítics posteriors: *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea*. Els quatre volums d'aquesta obra van aparèixer entre el 1842 i el 1844 (que són els anys en què es publiquen també els escrits periodístics balmesians dels quals m'ocuparé més endavant), però la seva redacció és un xic anterior. És aquí on Balmes cita extensament la famosa *Proclamación católica* adreçada el 1640 pel Consell de Cent de Barcelona al rei Felip IV. Balmes la comenta en el sentit d'aquell *pactisme* que, com dirà Vicens i Vives, és una característica de l'esperit català: «No se forman las sociedades con el soñado pacto de Rousseau, pero existen en ciertos casos verdaderos pactos entre los príncipes y los pueblos, de los cuales no pueden apartarse ni éstos ni aquéllos.» Remarca Balmes com en aquells temps profundament cristians, que alguns per ignorància titllen de fanatisme i degradació servil, els nostres consellers deien al monarca: «Además de la obligación civil (hablan de los usajes, constituciones y actos de corte de Cataluña) obligan en conciencia, y su rompimiento sería pecado mortal: porque no le es lícito al monarca contravenir el contrato: libremente se hace, pero ilícitamente se revoca: aunque no estuviese sujeto a las leyes, lo está a la de razón.»⁹

En el quadern número 4 de la seva revista *La Civilización* (segona quinzena de setembre de 1841), Balmes va publicar una biografia de l'irlandès O'Connell (1775-1847), aleshores encara vivent. Tant aquesta biografia com la del general Espartero les va escriure pensant en Catalunya, i més concretament en el seu problema nacional. La d'O'Connell, traduïda a l'anglès, es va difondre amb gran èxit a Irlanda. El que sobretot vol lloar Balmes d'O'Connell, pensant en Catalunya, és que va conduir l'esforç d'emancipació nacional per camins pacífics i legals: «Jamás pueblo alguno se quejó con más razón que el pueblo de Irlanda; jamás hombre alguno alcanzó popularidad tan grande y duradera como O'Connell; jamás se amontonaron más combustibles para una conflagración espantosa; sin embargo, y a pesar de tantos años como lleva ya la lucha, a pesar de que bastaría que O'Connell gritase "a las armas", todavía se conserva la paz en Irlanda, todavía no ha reventado la revolución [...]. Consignamos este hecho notable, que en nuestro juicio es el resultado natural de haberse combinado en Irlanda el elemento democrático con el religioso-católico, y de que la fogosidad del primero ha sido templada y detenida por el espíritu pacífico y prudente del segundo. En efecto, la norma de conducta

8. *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemne recepció pública del P. Ignasi Casanovas, S. J., el dia 22 de maig de 1921*, Barcelona, Imp. Atlas Geográfico, 1921.

9. J. BALMES, *Obras completas*, ed. de Casanovas, vol. VIII, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925-1927, p. 41-70.

del catolicismo en la civilización de los pueblos es ésta: reformar sin destruir; regenerar, pero contando con la acción del tiempo, nunca con trastornos, nunca con baños de sangre.» Ja veurem seguidament com en un article posterior Balmes torna a referir-se a la via no-violenta del nacionalisme d'O'Connell.

L'escrit balmesià següent que ens interessa és molt diferent, no ha estat mai comentat i a primera vista no té res a veure amb el nostre tema. Es titula *Un castillo y una ciudad, o sea diálogo entre Montjuich y Barcelona*. Va aparèixer en el primer quadern de *La Sociedad* (1 de març de 1843). És una mostra de l'influx del romanticisme literari francès. El pare Casanovas, tot i ser gran admirador de Balmes, no pot deixar de reconèixer que el seu personatge n'ha fet estilísticament un gra massa: «La forma, por lo estrofalario, llamó la atención de la gente sensata. Es uno de los tres o cuatro pecados artísticos cometidos por Balmes por querer imitar la prosa literaria de Chateaubriand y Lerminier.»¹⁰ Podem aplicar especialment a aquest article el judici de Menéndez y Pelayo sobre l'estil de Balmes: «Como periodista político Balmes no ha sido superado en España [...]. La prosa de Balmes tiene el gran mérito de ser extraordinariamente clara, pero carece de condiciones artísticas, no tiene color ni relieve. Suponen algunos que esto procede de que no escribía en su lengua nativa y tenía que vaciar su pensamiento en un molde extraño. Pero creo que se equivocan, porque precisamente las cualidades que más le faltan son el nervio y la concentración sentenciosa, que son característica de los autores genuinamente catalanes, sea cualquiera la lengua en que hayan expresado sus conceptos [...]. Tiene muchas incorrecciones, pero la mayor parte no son resabios provinciales (como entonces se decía), sino puros galicismos, en que incurrían tanto o más que él los escritores castellanos de más nombradía en aquel tiempo, salvo cuatro o cinco que por especial privilegio salieron casi inmunes del contagio [...]. Tuvo además la desgracia de prendarse, en la literatura contemporánea, de los modelos menos adecuados a su índole reposada y austera, y cuando quiere construir prosa poética a estilo de Chateaubriand o Lammenais, fracasa irremisiblemente.»¹¹

Però tant el pare Casanovas com Menéndez y Pelayo s'equivoquen —si més permès discrepar del parer de dos crítics tan eminents— en menystenir el rerefons històric i ideològic d'aquest escrit, que no és de cap manera un *divertimento* literari, sinó una reacció apassionada, però que per les circumstàncies polítiques no pot ser prou explícita, a un fet molt concret esdevingut dos mesos abans: la salvatjada del general Espartero, que el 2 de desembre de 1842 va fer bombardejar Barcelona des del castell de Montjuïc durant dotze hores seguides. Balmes havia d'embolcallar la seva denúncia en l'ambigüitat d'una retòrica volgudament ampul·losa, per l'estil

10. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 33.

11. M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Dos palabras sobre el centenario de Balmes*, Vic, Imp. G. Portabella, 1910, p. 18-19.

de com un segle més tard alguns cantautors empraran metàfores per a criticar la dictadura franquista. Quan cinc mesos després, el 30 de juliol d'aquell mateix 1843, Espartero caigui i hagi de fugir, Balmes s'explicarà sense retòriques en una biografia que li dedica centrada en el bombardeig de Barcelona. El castell, des d'on les tropes catalanes havien obtingut la seva última victòria contra les del rei d'Espanya, havia esdevingut l'arma i alhora el símbol de la dominació castellana de la ciutat. Montjuïc diu a Barcelona que és la seva esclava. La ciutat ho nega, però el castell li replica: «No eres mi esclava? Un día, sólo un día me indigné contra ti: no lo recuerdas? Olvidaste aquellas horas en que mis bocas formidables rebramaban enfurecidas, derramando sobre ti torrentes de fuego e inundándote con espesa lluvia de hierro candente? —No eres mi esclava? Tan en breve olvidaste el estridor horrrisono de los descomunales proyectiles que yo te arrojaba, más ligero que el niño al lanzar los proyectiles de su honda?»

La ciutat respon amb una al·lusió a les tropes francoespanyoles manades pel duc de Berwick que la van assaltar el 1714: «En día infausto, sacudiendo sobre mi seno la fatal discordia su viperina cabellera, de sangre regó mis calles; cegados de insana cólera pelearon hermanos contra hermanos, con impetuosidad y bravura que los terribles trances recordaran de las huestes de Berwick. Si en la aciaga hora en que revolcándose en su sangre las infortunadas víctimas del popular coraje clamaban venganza, llamado te creíste a socorrerlas, continuaras vomitando el fuego que ya entonces comenzaste; viera yo armas contra armas, furor contra furor. Pero cuando amansada la popular tormenta quedaron mis calles desiertas y solitarias mis murallas; cuando tantos de mis hijos en atropellada fuga se esparcieron por la campiña, esperando con angustiosa impaciencia el desenlace de tan funesto drama; cuando pacífica y sumisa franqueara yo mis puertas, tendiendo a los sitiadores una mano amiga; cuando de la lealtad de mis palabras ofreciera tan segura garante en mediadores esclarecidos; cuando mi venerable pastor llevaba enlazado con el báculo episcopal el ramo de olivo; cuando... entonces, ¡sobre mí, desmantelada, indefensa, casi desierta, vomitar fuego!... No, no era esto lo que les decía a los soldados su corazón español; más gustosos a una brecha se arrojaron, que no asistir fríamente al incendio y ruina de infortunada Ciudad.»¹²

El que en aquest *Diálogo* eren al·lusions, ho explicita amb tots els ets i uts a *Espartero*, la biografia del general Joaquín Baldomero Fernández Álvarez Espartero (1793-1879). Segons el pare Casanovas, que exposa les circumstàncies en què va ser escrita, «[n]o ha fet Balmes cap obra tan viva com aquesta, ni d'un personallisme tan directe i, de vegades, tan cru».¹³ La va publicar en set articles, apareguts

12. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 37 i 39.

13. I. CASANOVAS, *Balmes: La seva vida, el seu temps, les seves obres*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1942, p. 337.

en cinc quaderns de *La Sociedad*, del número 13 al 17, datats entre el 21 de desembre de 1843 i l'1 de febrer de 1844. Però el pare Ignasi Casanovas, en la seva magnífica edició de les obres de Balmes, divideix en dos el sisè, perquè creu que aquesta era la disposició originària, que va haver de ser alterada per exigències materials de la confecció de la revista. Així i tot, el que ara és sisè (primera part del sisè de la revista), titulat *Sucesos de Barcelona en noviembre y diciembre de 1842*, retallat i tot continua essent el més llarg de tota la sèrie.

Balmes, que s'havia trobat a Barcelona els dies del bombardeig, va escriure els sis primers articles d'aquesta biografia al Prat de Dalt de Sant Feliu de Codines,¹⁴ on s'havia refugiat durant la revolta anomenada «de la Jamància», entre el 5 i el 14 d'agost del 1843. Si en tan pocs dies va poder redactar uns articles tan extensos (236 pàgines en l'edició del pare Casanovas) i tan documentats és, a més de la fluïdesa de la seva ploma, per l'experiència personal dels fets, i també perquè tenia al davant un llibre, o pamflet, que encara avui és bàsic per a reconstruir els esdeveniments: el *Diario razonado* en el qual Antonio van Halen, capità general de Catalunya els dies del bombardeig, intenta justificar el seu comportament i reproduïx íntegrament quasi un centenar de documents importantíssims, com és ara els seus informes oficials enviats al Govern de Madrid, les ordres escrites impartides als seus subordinats, les proclames de les successives Juntes de Barcelona, la correspondència per ell intercanviada amb les juntes, la Diputació i els cònsols estrangers, etc.¹⁵ La reacció nacional i fins internacional (per la implicació del cònsol francès Lesseps) contra aquell brutal bombardeig va ser tan forta que el 21 de desembre Espartero, regent, destituïa Van Halen de tots els seus càrrecs. Diu aquest que va escriure la seva apologia a Barcelona mateix «a fines de diciembre». Quan va arribar a Madrid amb el manuscrit, totes les impremtes es trobaven ocupades, de manera que el seu *Diario razonado* no va poder veure la llum fins al febrer del 1843. Tres mesos després encara va publicar una *Refutación* contra l'escrit dels generals que ell havia acusat d'haver lliurat les Drassanes al poble revoltat.¹⁶

14. N. dels ed.: El mas del Prat de Dalt es troba enclavat, de fet, al municipi de Caldes de Montbui.

15. *Diario razonado de los acontecimientos que tuvieron lugar en Barcelona, desde el 13 de noviembre al 22 de diciembre del año de 1842: Publicado por el Capitán General que era en aquella época del segundo distrito militar, y General en Jefe del ejército de Cataluña, Don Antonio Van Halen, Conde de Peracamps*, Madrid, Impr. de I. Sancha, 1843. Dos anys abans, l'abril del 1840, Van Halen havia estat ennoblit amb el títol de comte de Peracamps per la victòria que havia obtingut contra els carlins a Peracamps (Solsonès). És una vergonya que la ciutat de Barcelona tingui encara ara dos carrers dedicats als dos grans responsables del bombardeig del 1842: a Espartero, el del Duc de la Victòria (denominació que l'any 2007 es va reduir a «Duc») i a Van Halen, el de Peracamps, que sovint surt als diaris a causa del dispensari que hi ha instal·lat.

16. *Refutación que hace el conde de Peracamps, del folleto publicado en Barcelona por los generales y gefes que firmaron la estipulación para la entrega del fuerte de Atarazanas el 17 de noviembre de 1842*, Madrid, Impr. de Sanchiz, 1843.

El record de la Guerra dels Segadors i del setge del 1714 era més viu en uns i altres del que creuen els historiadors posteriors. Van Halen confessa que no s'havia imaginat que tots els catalans superessin llurs divisions i arribessin a posar-se d'acord per lluitar contra l'exèrcit espanyol. «Conocía la historia» —escriu Van Halen i copia Balmes— «y no olvidaba la de los acontecimientos de Barcelona y resto de Cataluña desde 1638 al 1640, pero me parecía imposible que pudiesen reproducirse pasados dos siglos, en que tantas razones de conveniencia recíproca debían estrechar los lazos fraternales entre todos los habitantes de la nación española.» Balmes replica que «no debía tampoco desconocer el carácter de los catalanes», la qual cosa dona lloc al rumor que el general Zurbarano entrava a Barcelona per fer la lleva o *quinta*. Balmes sosté que el català és un bon combatent, però que no accepta ni acceptarà mai de convertir-se en recluta forçat dels exèrcits del rei d'Espanya. Balmes, sempre tan enemic de les revolucions socials, s'identifica amb paraules del més abrandat patriotisme català amb el coratge dels barcelonins insurrectes: «Todavía recordamos con profunda emoción aquellos dos días de conflagración espantosa; todavía recordamos el aspecto de una ciudad de ciento sesenta mil habitantes, encastillados en las calles y en las casas, haciendo frente al ejército, peleando primero con arrojo y en seguida retándole al combate, cuando las tropas se andaban replegando como el león herido y acosado por el cazador; todavía recordamos el estrépito atronador que no cesaba ni de noche ni de día, y el ruido de los tambores, y el sonar de los clarines, y el galope de los caballos, y la gritería de la multitud, y los alaridos de los que en todas direcciones construían barricadas, y el estrépito de las descargas, y el retumbar de los cañones [...], y resonaban de nuevo las campanas, y con más fuerza, y con más brío, como llamando a las armas para un peligro decisivo, como diciendo que era indispensable vencer o morir en la demanda. Y otra vez paraban un instante y volvían a resonar, comunicando a los corazones enardecimiento y furor.» No és estrany, doncs, continua Balmes, que Van Halen s'espantés, es retirés als forts i després els abandonés, i que «en lo sucesivo no concibiese posible otro plan para sujetar Barcelona que la barbaridad de un bombardeo». Comenta encara que Van Halen «al verse encerrado en la Ciudadela ya no se avergonzaba de dirigirse a la Junta de Gobierno de Barcelona invitándola a una transacción en términos amistosos y hasta humildes».

En aquell aixecament dels barcelonins, Balmes subratlla dues nobles característiques. La primera és la generositat del poble, i també, almenys a l'inici, dels seus enemics, de tal manera que dels cabdills del moviment no surten paraules d'odi i no es produeixen actes de crueltat, cosa que contrasta amb l'esperit «perseguidor y sanguinario» que, per desgràcia, s'ha donat en altres guerres (Balmes es devia referir a la recent Guerra dels Set Anys, o sigui la primera carlinada, que uns i altres havien conduït amb molta ferotgia). La segona característica, en la qual coincideix

plenament amb Van Halen, és que es tracta d'un alçament general, que no és patrimoni de cap sector polític determinat. Balmes reporta amb simpatia evident i sense cap paraula de crítica que el 16 de novembre «en una nueva proclama de la Junta se declaraba ya Cataluña independiente con respecto a la Corte, hasta que se restableciera un gobierno justo, protector, libre e independiente, con nacionalidad, honor e inteligencia». Les *Bases* d'aquesta proclama de la Junta, que Balmes transcriu del *Diario razonado* de Van Halen, es poden resumir en una ruptura amb el règim espanyol vigent i independència de Catalunya dins d'un marc de solidaritat amb els pobles lliures d'Espanya. Podem comparar aquestes *Bases* amb les proclames de les autoritats catalanes el 14 d'abril del 1931, el 6 d'octubre de 1934 i després del 19 de juliol del 1936.

No sols simpatitza Balmes amb els insurrectes, sinó que troba que van ser massa tímids: «Ya que la situación era eminentemente revolucionaria, creemos que no fue un paso muy acertado el proyecto de una Junta consultiva [...] [ja que no hi hauria prou unitat entre la Junta de Govern i la Consultiva]. Los momentos eran críticos: era indispensable, urgente, aprovechar el tiempo, obrar con rapidez y energía, sostener el entusiasmo de la capital y alrededores, acosar al general Van Halen, provocar más y más un levantamiento en masa, aislar a Montjuich, propagar el incendio a lo restante del Principado; en una palabra, hacer que ni por un momento se durmiese la insurrección sobre la victoria, sino que marchase siempre adelante, no dejando que cesasen ni el movimiento, ni el fuego, ni el toque de rebato. No se hizo, no se comprendió toda la gravedad del peligro; se consintieron treguas, se pensó en negociaciones; y el entusiasmo se amortiguó, comenzó a cundir el desaliento, y la ciudad de Barcelona del día 19 ya no era la ciudad del 16.» Van Halen, per la seva banda, assegura que els revoltats consideraven que es tractava d'una lluita entre catalans i castellans, i que *militar* era quasi sinònim de *castellà*, i que els maleïen «porque habían venido a Cataluña». Afegeix Van Halen: «*Muerte a los soldados, o muerte a los castellanos*, eran las palabras de orden, y de este modo sin causa ni motivo manifestaban un furor espantoso contra unas tropas a quienes no debían más que beneficios.»

Entre el 15 de març i l'1 de maig de 1843, Balmes va publicar a *La Sociedad* una sèrie de quatre articles que posteriorment van ser recopilats sota el títol de *Cataluña*, que era el que duia el quart.¹⁷ A causa del títol, és l'obra que se cita sempre que es parla del possible catalanisme de Balmes, però no és ni de bon tros la més significativa. Amb tot, recordem la famosa comparació entre Catalunya i Madrid: «La vida de España está en las extremidades; el centro está exánime, frío, poco menos que muerto. Cataluña, las Provincias Vascongadas, Galicia, varios puntos del mediodía, os ofrecen un movimiento, una animación de que no participa el corazón

17. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 69-134.

de España. Londres es digna capital de la Gran Bretaña, París de Francia; en la actividad, en la vida que rebosan aquellas ciudades veis las indispensables condiciones de la cabeza de un gran cuerpo. En Madrid y en todos sus alrededores a larguísima distancia, nada encontraréis de semejante. Ni agricultura, ni industria, ni comercio; a la primera ojeada conoceréis que allí hay una corte, que allí se han amontonado inmensidad de empleados, con sus oficinas, su orgullo tradicional, su olvido del país que gobiernan.»¹⁸

El passatge on més explícitament formula, no el seu anhel íntim, sinó la seva proposta pragmàtica al problema català és aquest:

Sin soñar en absurdos proyectos de independencia, injustos en sí mismos, irrealizables por la situación europea, insubsistentes por la propia razón e infructuosos además y dañosos en sus resultados; sin ocuparse en fomentar un provincialismo ciego que se olvide de que el Principado está unido al resto de la monarquía; sin perder de vista que los catalanes son también españoles, y que de la prosperidad o de las desgracias nacionales les ha de caber por necesidad muy notable parte; sin entregarse a vanas ilusiones de que sea posible quebrantar esa unidad nacional comenzada en el reinado de los Reyes Católicos, continuada por Carlos V y su dinastía, llevada a cabo por la importación de la política centralizadora de Luis XIV con el advenimiento al trono de la casa de Borbón [...], puede alimentar y fomentar cierto provincialismo legítimo, prudente, juicioso, conciliable con los grandes intereses de la nación y a propósito para salvarla de los grandes peligros que la amenazan [...].¹⁹

Tinguem en compte que aquí Balmes parla adreçant-se a Madrid, sacrificant el desig més profund i cercant, en la línia del pactisme, una fórmula transaccional acceptable per a les dues bandes. Aquest «provincialismo legítimo, prudente, juicioso» és l'antecedent immediat del regionalisme de Torras i Bages. Però el seu rebuig emfàtic del separatisme testimonia que continua havent-hi a Catalunya una opinió radical, amb la qual en el fons del cor està d'acord, però de la qual creu que ha de discrepar per realisme polític. Ho confirma aquest fragment del tercer dels articles *Cataluña*, que al mateix temps corrobora la interpretació que abans hem donat de la biografia d'O'Connell:

Quando en estos momentos críticos y de exasperación oigo hablar de independencia, convénzase [Catalunya] desde luego que se trata de engañarla con esperanzas imposibles de realizar; cuando se le insinúe la conveniencia de levantar otro pabellón como hiciera allá en los disturbios de 1640, no dude que se la seduce astutamente para hacerle cometer un acto de rebeldía que manci-

18. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 83.

19. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 85.

llara su honor y que pagarían con desprecio y desdén los dueños de la enseña enarbolada; cuando se le diga que es posible resucitar sus antiguos fueros, convocar sus Cortes y obligar a los monarcas de Castilla que hagan resucitar la antigua fórmula «Plau al senyor Rei», crea firmemente que se la brinda con ilusiones incompatibles con el espíritu del siglo y con nuestras propias costumbre; y, por fin, cuando se intente persuadirla que el mejor modo de alcanzar justicia es la insurrección y la violencia, rechaza con indignación las pèrfidas sugerencias que quizás inducen al crimen para gozarse con el feroz placer de verle castigado con fuego y sangre.

A los pueblos como a los individuos no los salvan los furiosos arrebatos de cólera, con que ciegos de venganza se arrojan a la violencia y al crimen, sino la firmeza en sostener con el correspondiente decoro los intereses de su causa, y aquella inalterable constancia nacida de la profunda convicción de que la razón les asiste y de que tarde o temprano llegará el día de la justicia. O'Connell ha levantado la Irlanda de la abyección en que yacía sumida, la ha colocado en imponente actitud, haciendo temblar todos los gobiernos de la Gran Bretaña; y uno de los primeros pasos de su grande obra fue reprimir las violencias particulares, el evitar los estériles alzamientos, y el presentar la causa nacional con los colores de que era digna.²⁰

Retrobem aquesta polèmica antiindependentista, per bé que amb menys vehemència, en la sèrie de sis articles titulada «Barcelona», publicada a *La Sociedad* entre l'1 de març i el 7 de setembre de 1844.²¹

Un escrit de gènere ben diferent és la «Poesia a Valentí Llorer», doblement excepcional entre l'obra de Balmes per ser poesia i per ser en català. Valentí Llorer, des de Madrid, li havia enviat una poesia en català. Balmes li va correspondre amb una altra poesia en deu estrofes, de les quals interessien al nostre tema la tercera i la sisena:

Admirant lo teu llenguatge
casi ràbia m'ha agafat,
que'm feia dir malbinatge
qui parlar nos ha imposat
que no és del nostre llinatge.
[...]
Jo ja't dich, no'm vénen ganas
de tornar-me castellà,
y em semblan valents pавanas
els que volen oblidar
las paraulas catalanas.²²

20. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 101.

21. J. BALMES, *Obras completas*, vol. XIII, p. 135-236.

22. Aquesta poesia fou editada per primer cop el 1910, entre les *Reliquias literarias de Balmes*.

De les seixanta-nou poesies que Casanovas recull en el volum III, *Poesías*, de les obres completes, només dues són en català: aquesta dedicada a Valentí Llorer i una traducció d'un himne del breviari; fora d'això, només ens ha deixat en català els seus tres testaments hològrafs. Casanovas col·loca aquesta poesia en el darrer lloc de les dinou que ell agrupa sota el títol d'«Humorísticas». Penso que el pare Casanovas, que tenia un fort sentiment catalanista, s'havia adonat prou que aquesta poesia no és cap facècia, sinó molt seriosa. Però recordem que aquest volum de les obres completes de Balmes va ser editat el 1925, en plena dictadura de Primo de Rivera, que ben aviat va emprendre la persecució de la llengua catalana i, en concret, del Foment de Pietat Catalana, del qual la Biblioteca Balmes era una secció.

Una controvèrsia amb la redacció de la revista *El Herald* va ser l'ocasió de l'últim escrit de Balmes sobre el nacionalisme. Li havien demanat que es definís, entre altres punts, sobre la qüestió catalana. Ell va respondre:

Me preguntan ustedes sobre los hábitos provinciales y sobre la centralización administrativa. Otras veces lo he dicho, pero no tengo inconveniente en repetirlo, ya que ustedes lo desean: para mí la fuerza del poder político no es sinónimo de centralización omnimoda: cuando una institución o una costumbre se hallan muy arraigadas en una provincia, no deben ser tocadas sino con mucho miramiento: trasladar a España la centralización francesa es un error inexcusable en hombres que debieran conocer lo que es España, ya que se proponen gobernarla.²³

En resum, hem de dir que en els escrits de Balmes sobre Catalunya hi ha una certa contradicció. Balmes no és tan coherent com molts es pensen. El canonge de Vic Lluís Cura Pellicer, que era un gran coneixedor de Balmes, afirmava que «su visión intelectual era literalmente biocular. La personalidad profunda de nuestro pensador probablemente estaba trenzada de dos yos. Es posible rastrear en sus obras una mentalidad dilógica», i pensava que aquesta incongruència de Balmes es devia palesar en la conversa més encara que en els escrits.²⁴ En els escrits que hem recorregut hi podem trobar dos nivells de la seva personalitat. Quan argumenta contra els independentistes (però escrivint de cara a Madrid), ho fa amb calma, amb una lògica freda i serena, amb el suposat realisme dels qui pensen que la independència seria magnífica si fos possible. En canvi, quan parla de l'opressió que Catalunya pateix ho fa amb passió i quasi amb ràbia. Segons Torras i Bages, Balmes solia dir: «Tinc la monarquia en el cap i la democràcia en el cor.» Semblant-

23. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III, p. 345.

24. L. CURA PELLICER, *Sintaxipeya de Balmes, apologeta y político: Texto conmemorativo del CXXV aniversario de la muerte del Dr. Jaime Balmes, Pbro., 1848-1973*, Vic, Ajuntament de Vic, 1974, p. 19-20.

ment gosaria dir que quan Balmes parla d'Espanya, la té al cap, però al cor hi té Catalunya.

L'any 1848 —ara se'n compleixen cent cinquanta anys—, l'any del *Manifest comunista* de Marx i Engels, va ser crucial en la història d'Europa, i hauria hagut de resultar-ho especialment per a deixar ben clar el pensament balmesià entorn de la política i també del nacionalisme.

Dos anys abans, l'1 de juny de 1846, havia mort Gregori XVI, que, almenys els darrers anys del seu pontificat, havia adoptat una política repressiva en el govern dels Estats Pontificis i havia formulat una doctrina política contrarevolucionària. Amb una rapidesa que va causar sorpresa general, el 16 del mateix mes va resultar elegit el cardenal Mastai Ferreti, que tenia fama de liberal. Diuen que el príncep de Metternich va comentar en saber-ho: «Tot ho havia deixat previst al Congrés de Viena, menys l'elecció d'un papa liberal.» El que Metternich havia organitzat, després de la derrota definitiva de Napoleó i de la França revolucionària, era aquella Santa Aliança que venia a ser una mena de reial societat d'assegurances mútues, en virtut de la qual, en nom de la Santíssima Trinitat, els sobirans cristians es comprometien a ajudar-se i, si en algun dels seus reialmes es produïa una revolta, tots els altres s'hi tirarien per ofegar-la ràpidament. La religió, ni que fos la del tsar ortodox, era la gran força moral d'aquesta Santa Aliança, i per això Metternich sentia que el seu sistema de seguretat europea se li ensorrava com un castell de cartes amb l'arribada d'un papa liberal (com Franco quan van venir Joan XXIII, Pau VI i el Concili).

De fet, el liberalisme de Pius IX no era positivament convençut, sinó oportunista, ja que, com Balmes, pensava que per a evitar les revolucions calia fer evolucions. Per això va durar ben poc. Així i tot, els seus començos van engrescar els liberals italians i van esverar els conservadors europeus, i més encara els carlistes espanyols. Un mes després d'elegit, el 17 de juliol de 1848, va promulgar una amnistia general que va suscitar l'entusiasme del poble. Va emprendre a continuació una sèrie de reformes sobre la forma de govern dels Estats Pontificis que van culminar en l'atorgament d'una constitució el 14 de març de 1848. El moviment constitucionalista, a tot Europa, comportava una autolimitació del poder reial absolut. Evidentment, Pius IX no renunciava a la seva autoritat suprema i total en el govern de l'Església, i encara menys en l'ensenyament de la fe i costums, però s'autolimitava en el govern temporal dels seus estats. Els demòcrates romans estaven entusiasmats, i van contagiar el seu entusiasme a la resta dels italians. Els revolucionaris ho aprofitaven i, tot cridant «Visca Pius IX!», el proclamaven garant de les llibertats cíviques i esperaven que creés la desitjada unitat italiana. El Papa es va trobar desbordat.

El 24 de febrer d'aquell 1848 esclata la revolta a París, el rei Lluís Felip ha de fugir a Anglaterra i es proclama la República; la repressió del general Cavaignac, el juny, serà terrible: multiplica per uns quants enters el nombre de víctimes cau-

sades per la Revolució Francesa. Com un regueró de pólvora, la revolta parisenca del febrer s'escampa el març per tot Europa. Del 13 al 15 de març la revolta a Viena obliga Metternich a dimitir i fugir a Anglaterra. També hi ha revoltes a Berlín i en una colla de petits estats alemanys: a Munic, a Baden, a Frankfurt. A Espanya hi ha insurreccions a Barcelona, València, Madrid i Sevilla, enèrgicament reprimides pel general Narváez. Es produeixen també en aquesta primavera del 1848 aixecaments nacionalistes a Polònia, a Txèquia i a Hongria. A Itàlia els austríacs han de retirar-se momentàniament. El rei Carles Albert de Sardènia i el Piemont vol unificar Itàlia, compresos els Estats Pontificis, i de moment el Papa ha de cedir davant la força del nacionalisme italià, però a l'estiu el general austríac Radetzky obté repetides victòries i Carles Albert ha de signar un armistici. Sicília se separa del reialme de Nàpols, però és novament sotmesa. A primers d'octubre, una nova revolta radical a Viena fa fugir l'emperador, però unes setmanes després les tropes imperials reprenen Viena i afusellen els principals responsables. Amb tot, la revolta vienesa deixarà com a resultat adquirit la supressió de la servitud hereditària dels camperols.

El que més ens interessa remarcar és que a Roma la revolució fa fracassar els intents reformadors de Pius IX: el 15 de novembre és assassinat el ministre papal, comte Pellegrino Rossi, es proclama una república romana i el Papa ha de fugir a Gaeta. Amb l'ajut de les tropes franceses, i algunes d'espanyoles, el 14 de juliol de 1849 Pius IX pot tornar a Roma i reprendre el govern dels seus estats. Però en endavant es deixarà de reformes democratitzadores i s'unirà als governs absolutistes que volen ofegar l'onada revolucionària. Si mai havia estat liberal, ja no ho serà més. Per cert: una de les mesures contrarevolucionàries llavors adoptades pel papa Pius IX va ser invitar el clergat romà a vestir habitualment la sotana, per tal de diferenciar-se dels «homes del segle, infestats de principis revolucionaris». Aquesta norma de la sotana es va estendre després a tota l'Església.

És en aquest darrer any, o, més exactament, aquest darrer semestre, de la vida de Balmes que es produeix la seva presa de posició davant de l'ensorrada de l'Europa de l'*Ancien Régime* i l'aparició de l'Europa de les revolucions i de les nacions. Balmes seguia amb viva simpatia les innovacions liberalitzadores dels Estats Pontificis, perquè era la mateixa línia que ell propugnava per a la renovació política espanyola: avançar-se a les revolucions amb evolucions. A la seva revista *El Pensamiento de la Nación* donava notícia de l'amnistia, de l'entusiasme del poble romà pel nou papa, de la gran allocució consistorial i de l'encíclica, que va publicar en llatí i en castellà.²⁵ Curiosament, Balmes no acompanyava aques-

25. «Conjeturas sobre el nuevo pontificado», *El Pensamiento de la Nación*, vol. 3 (8 juliol 1846), p. 417-423; J. BALMES, *Obras completas*, vol. XXXI, p. 163-176; v. també, en aquell mateix volum de la revista, p. 489, 505-526, 526 i 801.

ta documentació i les informacions romanes amb comentaris o avaluacions, amb gran sorpresa dels seus amics. Quan alguns el pregaven que es pronunciés personalment sobre la qüestió, els responia: «Encara no és temps.» El delegat apostòlic a Madrid, monsenyor Brunelli, també li deia que sortís en defensa de la política renovadora del Papa, perquè l'ambient general dels catòlics espanyols, visceralment absolutistes, era molt advers a les reformes de Pius IX. Tot i que Balmes tenia ja ben formada la seva opinió, el problema era tan delicat que va decidir de viatjar a París, i després a Itàlia, per acabar-se'n d'informar *in situ*. Diu el pare Casanovas que amb l'anada a París, del 16 de juliol al 18 d'octubre —tercer i últim viatge que hi feia— i sense passar per Itàlia, es va decidir. «Allí [a París, després de parlar amb les persones de la seva confiança] se confirmó en sus principios, su corazón se inflamó, y el día siguiente de su vuelta a Madrid tomó la pluma, que corría ligera y fervorosa hasta el punto de tener que detenerla más de una vez.»²⁶ En pocs dies va enllestir l'escrit, però no va sortir a la llum fins a la primera quinzena de desembre del 1947, potser —apunta Casanovas— perquè Brunelli volgué censurar el text. Si fos així, el *Pío IX* de Balmes seria un escrit quasi oficiós de la Santa Seu.

Diu Casanovas que la publicació d'aquest llibre va caure com una bomba en el camp dels catòlics espanyols, i que totes les murmuracions que secretament corrien contra el Papa es van girar aleshores descaradament contra Balmes, «el cual quedó solo, amargado y herido de muerte al verse tratado como un hereje por haber defendido al Papa».²⁷

Simultàniament, com hem vist, es plantejava a Roma amb tota virulència, i no com una qüestió merament teòrica, el cas dels moviments nacionalistes. La diplomàcia vaticana dels temps de Gregori XVI i Lleó XIII va sacrificar el legítim patriotisme irlandès o polonès a les conveniències de les bones relacions internacionals o a les il·lusions ecumèniques. El problema es veia agreujat per la *qüestió romana*, és a dir, l'ocupació dels Estats Pontificis en l'ara de la unitat de la monarquia italiana, un problema que ha condicionat el magisteri de l'Església i ha fet que fins fa molt poc condemnés com a irracional i anticristià el principi de les nacionalitats, o sigui, que una nació té dret a esdevenir estat. Pius IX acabaria posant aquest principi al *Syllabus* (1864), i aquesta condemna, per la inèrcia i lentitud que sol caracteritzar el capteniment de l'autoritat eclesiàstica, s'ha mantingut durant més d'un segle. Encara l'edició del 1946 del manual de filosofia aristotelicotomista del pare Greddt, que era el llibre de text a la majoria de seminaris i escolasticats religiosos, pretenia demostrar amb un sil·logisme que «el principi dit *de la nacionalitat* no es funda en la llei natural, sinó que va contra

26. J. BALMES, «Pío IX», a *Obras completas*, vol. xxxii, p. 246.

27. J. BALMES, «Pío IX», a *Obras completas*, vol. xxxii, p. 246.

el bé comú social». Feia vint anys que els Pactes del Laterà, entre Pius XI i Mussolini, havien acceptat la pèrdua dels Estats Pontificis, però els seminaristes d'arreu del món encara havien d'estudiar com a doctrina oficial de l'Església que el principi de les nacionalitats era un error.

En canvi, Joan Pau II, quan el 2 de juny de 1983, a Cracòvia, va beatificar Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que per la seva participació en la insurrecció polonesa del 1863 havien sofert pena de mort el primer, commutada per desterrament a Sibèria, i mutilació el segon, va prescindir tranquil·lament de la doctrina dels seus predecessors sobre el principi de les nacionalitats i no sols va lloar «l'amor heroic a la pàtria» de Kalinowski i Chmielowski, sinó que fins va qualificar de caritat teològica la seva insurrecció i en va fer motiu formal de la beatificació, tot citant repetidament les paraules de Joan 15,9.12-14, «ningú no té un amor més gran que el qui dona la vida pels seus germans». És evident que si aquesta doctrina de Joan Pau II val per a uns polonesos, també ha de ser vàlida per a uns bascos o uns catalans, perquè si toca al magisteri de l'Església predicar i explicar la virtut cristiana de la *pietas* o amor a la pàtria, la determinació de quina és la meua pàtria ha de sortir de mi mateix, i no hi ha cap autoritat, ni civil o eclesiàstica, que me la pugui dictar o imposar.

Però tornem al segle passat. Balmes fruïa d'un gran prestigi a Roma, sobretot a partir de la seva obra apologètica *Pío IX*. Del nacionalisme irlandès, Balmes n'havia parlat favorablement en la biografia d'O'Connell. Sobre Polònia, en *Las instituciones políticas en sus relaciones con el estado social* havia dit que els sentiments catòlics dels polonesos no tenien cap més defensa, contra el perill de la Rússia cismàtica, que la independència política.²⁸ Això ho escrivia Balmes el maig de 1844, però dos anys més tard defensava les consignes de Gregori XVI als polonesos de no revoltar-se contra Rússia.²⁹ Més tard, en el seu famós llibre *Pío IX*, Balmes havia alludit novament als casos d'Irlanda i de Polònia.

El secretari d'Estat del Vaticà escrivia el 17 de gener de 1848 al delegat apostòlic a Madrid, Brunelli, li deia que a Roma es comentava que «el famós Balmes, espanyol, ha publicat un opuscle d'unes noranta pàgines en defensa i lloança del Sant Pare», i demanava que li n'enviés immediatament dos exemplars. Casualment, aquell mateix dia monsenyor Brunelli havia pres la iniciativa d'enviar el llibre a Roma. L'obra de Balmes no va arribar al seu destí fins al 10 de febrer. Tres mesos després, el maig d'aquell crucial 1848, el papa Pius IX, «per a tranquil·litzar la seva consciència», va fer arribar reservadament a Balmes, per mitjà del delegat apostòlic Brunelli, la consulta següent: «Es demana què cal pensar dels drets de nacionalitat i d'independència, que hom diu que són inalienables i

28. J. BALMES, *Obras completas*, vol. xxv, p. 368.

29. J. BALMES, «Conjeturas sobre el nuevo pontificado», a *Obras completas*, vol. xxxi, p. 171-172.

imprescriptibles; i, suposant que s'haguessin d'admetre, quan i com s'haurien d'exercir.»³⁰

La resposta de Balmes ens hauria fet conèixer el seu veritable pensament, sense les matisacions tàctiques de quan escrivia de cara a Madrid ni la defensa sistemàtica de la política vaticana dels escrits apologètics. Però Balmes es trobava ja en un estat tan greu de la seva tuberculosi pulmonar que es va excusar de no poder prestar el servei que el Papa li demanava, i va morir la nit del 8 al 9 de juliol, avui fa cent cinquanta anys.

El 28 d'agost hauria complert trenta-vuit anys.³¹

30. «Quaeritur quid sentiendum sit de jure nationalitatis ejusque independentiae, quod ajunt esse inalienabile et imprescriptibile; et quatenus admittendum, quando et quomodo exerceri possit?» (reproducció en facsímil del text autògraf enviat a Balmes), a I. CASANOVAS, *Balmes: La seva vida, el seu temps, les seves obres*, vol. II, p. 765.

31. El pare Batllori ha intentat reconstruir allò que Balmes podia haver respost si la salut li ho hagués permès, però és una tasca hipotètica: M. BATLLORI, «Giacomo Balmes e il Risorgimento italiano», a *La Civiltà Cattolica*, 100, I (1949), p. 499-506 i 644-653; traduït, sense les notes, a *Vuit segles de cultura catalana*, Barcelona, Selecta, 1958, i reprès de nou, aquest cop amb notes encara més acurades que a la primitiva edició italiana, a *Balmes i Casanovas*, Barcelona, Balmes, 1959, p. 103-127.

Torras i Bages i els inicis de la Lliga Espiritual¹

Un dels fundadors de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, el senyor Joan Terrassa, va deixar escrites unes notes que, a més de la seva fidelitat històrica, són d'una gran lucidesa conceptual. Des que van arribar a les meves mans les he citades moltes vegades i la majoria dels presents segurament ja les coneixen, però permetin-me llegir-ne l'inici, perquè aquesta conferència no serà més que una presentació del context històric d'aquell escrit. Comença així:

Primer pensament. Lo diumenge dia 27 de novembre de 1898, alguns joves tan catalanistas com catòlics, escandalisats al sentir com una persona religiosa,² sense tenir un coneixement fondo del moviment nacional català, lo considerava com una cosa contrària a la religió; varen tenir lo pensament de contrarrestar aquesta falsa idea que varias personas també han arribat a tenir per bona, ab actes que estrenyessen les pràctiques cristianes ab les aspiracions catalanistes.

Modo de realisar-lo. Considerant que les obres dels hòmens són febles per naturalesa, se cregué que lo fonament de la idea havia de consistir en demanar a Nostre Senyor, per medi de comunions periòdiques, que salve a la nostra pàtria i axís, reunits o posats en relació los que volguessin contribuir a una obra tan bona, fos fàcil trovar-se demà que siga necessari emprendre una acció catòlica si lo catalanisme anava mal orientat.

Van considerar que l'essència de la seva idea era l'oració que es resaria en aquelles comunions, una oració que mirarien de propagar, i en van compondre dues, de les quals va ser aprovada la següent:

1. Fragment inicial de la conferència pronunciada a Vic el 25 d'abril de 2003 (la part omesa es troba en l'escrit immediatament anterior, «Balmes i el nacionalisme català»).

2. Segons el pare Agustí Figueras, fill d'un dels fundadors de la Lliga Espiritual, va ser un sermó a l'església dels jesuïtes del carrer de Casp de Barcelona.

Oh Verge Santíssima de Montserrat, Regina dels catalans!! A Vós acudim en la tribulació que afligeix a la nostra Pàtria perquèns alcanseu de Vostre Fill Jesucrist, Senyor i Redemptor nostre, que si és per major glòria seva fassa a Catalunya independent. ¡Oh gloriós Sant Jordi i Sants i Santes de la nostra terra! Ajudeu-nos en nostra súplica a fi i efecte de que, a no tardar gayre, aquesta Pàtria que Déu nos ha donat, torni a ser com avans lliure y honrada ab la religiositat, constància i prudència de sos fills. Amen.

D'aquesta oració en van dir «l'oració catalana». Volien traduir-la al llatí i presentar-la a l'aprovació del bisbe de Barcelona, però els van dir que no els l'aprovarien perquè no l'havia redactat cap sacerdot. Va ser aleshores que van acudir al sacerdot Josep Torras i Bages perquè la redactés, i ell, a la primeria de febrer de 1899, els va escriure la *Visita espiritual a Nostra Senyora de Montserrat*, que va obtenir l'aprovació eclesiàstica el 14 de febrer. Aquell mateix any era nomenat bisbe de Vic i el 9 d'octubre era consagrat a Montserrat.

L'oració va obtenir un gran èxit pastoral. No sols va ser aprovada pel bisbat de Barcelona, sinó que tots els bisbes de les diòcesis catalanes van concedir indulgències als qui la resessin. Una sèrie de comunitats religioses contemplatives, que l'havien rebuda, van respondre amb entusiasme i algunes van decidir resar-la cada dia en comunitat. Aquest ressò s'explica doblement: en primer lloc, perquè responia a una preocupació sentida per molts catòlics catalans, però també pel mèrit intrínsec del text redactat per Torras i Bages, que en aquesta oració, com en molts altres escrits espirituals seus, va saber unir la solidesa teològica i la unció devota.

Si comparem la *Visita espiritual* de Torras i Bages amb l'«oració catalana» que havien redactat aquells joves, veiem que ha desaparegut la contundència de la reivindicació independentista, però ha guanyat en l'arrelament bíblic, la profunditat teològica i també el fervor de la pietat. Ens podem demanar si era missió de Torras i Bages moderar el nacionalisme abrandat; però, en tot cas, coneixent com van anar les coses, és evident que Torras i Bages no fomenta el nacionalisme, sinó que el modera, i que ho fa per evitar que els anticlericals el monopolitzin. La *Visita espiritual* respira una unció que encara avui la manté fresca i expressiva. El 1991, amb motiu de les festes del centenari de la coronació canònica de la Mare de Déu de Montserrat, es va demanar al bisbe Pere Casaldàliga que redactés una versió actualitzada de la *Visita*, perquè alguns deien que la de Torras i Bages era antiquada. Casaldàliga ho va fer amb il·lusió i devoció, amb tot el seu fervor evangèlic, l'amor als pobres i també la seva reconeguda inspiració poètica. Però després d'estrenar-se la nova versió a la Vetlla de Santa Maria d'aquell any, el president Pujol, allí present, em va dir: «Fet i fet, em quedo amb la de Torras i Bages.»

No és casual que aquells joves s'adrecessin al prevere Torras i Bages, perquè en aquells moments ja era molt conegut en els ambients catalanistes per la seva rica aportació doctrinal. Des del 1880 col·laborava en el setmanari *La Veu del Montser-*

rat, fundat i dirigit pel canonge Collell, amic seu. Hi havia publicat, el 1887, un bloc d'articles sobre «L'Església i el regionalisme», i el 1888 un altre sobre «Influència moralitzadora del regionalisme», que serien incorporats a la primera part de *La tradició catalana*, apareguda el 1892. Aquest mateix any 92 havia intervingut, com a membre de la Unió Catalanista, en la redacció de la disposició de les Bases de Manresa referent a les relacions entre Església i Estat, que ell formulava en una línia conciliadora amb el sistema de la Restauració canovista (o sigui, distanciant-se de l'integrisme).

Aquesta trajectòria podria fer pensar que era un capellà massa polític (i això ha estat, pel que sembla, durant molt de temps, una objecció a la seva beatificació); però, a diferència de Balmes, que encara que fos per raons d'Església va intervenir directament en la política, Torras i Bages es va mantenir sempre en un altre nivell. Bonet i Baltà assegura que «trobaríem motius per a dir que no sentia el regionalisme com a problema de moviment polític», i el pare Miquel d'Esplugues diu que «[n]o passà mai pel seu cap d'intervenir activament en la vida pública i féu santament, perquè no havia nascut per a tals empreses». Estimava fonament Catalunya, però la motivació primera d'aquelles preses de posició va ser estrictament pastoral. Volia evitar que el catalanisme naixent prengués un to anticristià. En una data tan primerenca com el 6 de desembre de 1886, quan encara no havia tingut cap de les seves grans intervencions en el camp del regionalisme, escrivia al seu amic, el canonge Collell:

He vist l'Almanac de *La Campana de Gràcia*, que m'ha deixat aplanat. No perquè jo deixés de figurar-me que era una publicació obscena, sinó impia i fins sectària [...], mes l'estranyesa dolorosa ha estat veure els que no es desdenyaven de col·laborar en opuscle tan endiablant i anticristià essencialment, que no té ja el to de l'esperit vacil·lant, ni tan sols despullat de la fe, sinó l'accent de l'odi vers el cristianisme. Allí hi ha l'Almirall, l'Ubach i Vinyeta, entre altres que no recordo. No poden ésser aquesta gent els restauradors de Catalunya.³

En una altra ocasió s'esgarrifa d'algunes publicacions catalanistes que semblen escrites «amb tinta de l'infern», i en una carta explica que ha escrit *La tradició catalana* «com una apologia indirecta de l'acció de l'Església a Catalunya». En el seu ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, aquell mateix mític 1898, deia: «Perquè jo, encara que sento la delectació de la literatura, mai he conreat les lletres per les lletres, sempre he cercat un fi pràctic, sempre han estat la Fe i la Pàtria les que m'han posat la ploma als dits, essent els meus pobres escrits un com-

3. Citat per J. BONET I BALTÀ, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 701.

plement dels meus deures de sacerdot i ciutadà.»⁴ Un any més tard, en el discurs d'inauguració dels Jocs Florals del 1899, justificava així l'harmonia entre la seva condició de sacerdot catòlic, o sigui universal, i el seu amor a la pàtria:

Si és lícit algun cop parlar de si mateix, i adduir en ocasió solemne, com ho és aquesta, un argument íntim i personal, més de general aplicació, vos diré que jo, per la raó de tenir una professió cosmopolita, d'estar lligat amb tots els pobles de la terra, amb tot el llinatge humà, de sentir amor als llatins i als grecs, als eslaus i als germànics, als anglosaxons i als japonesos, és a dir, perquè tinc amor a l'home, per això he consagrat una part de la meva activitat insignificant, que per vot solemne dec a Déu, a la propagació del Regionalisme [...]. Si us fa estrany que jo, propugnador de la tradició, parli d'aquesta manera; que jo, sacerdot i, de consegüent, amic de lo Etern i repugnant a l'esperit de novetat, tan dominant en els temps de frevolitat com són els nostres, parli encomiàsticament de l'autonomia, us diré que la meva amor envers ella naix d'aquestes dues condicions: d'ésser amant de la tradició i ministre de Jesucrist.⁵

Estava convençut que l'Església i el regionalisme es podien i s'havien d'ajudar recíprocament. Per això va acollir amb els braços oberts la iniciativa dels joves fundadors de la Lliga Espiritual. Aquests s'escandalitzaven que alguns eclesiàstics sostinguessin que el catalanisme i el catolicisme eren incompatibles; Torras i Bages no vol deixar que la causa catalanista quedi només en mans dels anticristians.

Però tant els sentiments dels joves fundadors de la Lliga Espiritual com el pensament de Torras i Bages respiren l'esperit del temps, un romanticisme que a tot Europa abranda els sentiments nacionalistes.

4. J. BONET I BALTÀ, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, p. 702.

5. Citat per F. SOLÀ, *Obres completes de l'Il·lm. Senyor Dr. Josep Torras i Bages, bisbe de Vich*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1935, p. 10-11.

Els postcarlistes¹

Quan va morir, el 1932, el pretendent al tron Jaume de Borbó i Parma (Jaume III per als seus seguidors) Eugeni d'Ors li va dedicar una de les seves gloses en la qual es preguntava quina és l'essència del carlisme, i deia que és la fidelitat. Però, fidelitat a què? A un rei o a un pretendent? No, perquè estan dividits sobre quin és el legítim. Fidelitat a un programa polític? Tampoc, perquè no en tenen. Doncs, fidelitat a què? I responia: fidelitat a la fidelitat! El carlisme és la fidelitat químicament pura. S'ha transmès de pares a fills, més que per raonament o argumentació, amb aquest sentit profund de fidelitat a la causa.

Aquesta és la raó per la qual els carlistes són formidables quan es passen a un altre partit amb una ideologia més actual, perquè hi aporten aquella mateixa fidelitat amb què ells i els seus pares havien lluitat per la causa del rei o pretendent, i ho fan amb desinterès, abnegació i disciplina.

Recordem que Sabino Arana i el Partit Nacionalista Basc procedeixen del carlisme, i fins i tot del carlisme més integrista, però evolucionen cap a l'humanisme cristià i la democràcia.

En aquesta modesta comunicació no parlaré del carlisme en ell mateix, sinó que donaré tres exemples, ben diferents, de «postcarlistes» que van consagrar aquella fidelitat a altres causes i van tenir una actuació important en llur nova filiació política, amb aquella mateixa característica fidelitat.

1. *Fenomen religiós i carlisme: VII Seminari d'Història del Carlisme* (Solsona, 26 i 27 d'abril de 2002), Solsona, Consell Comarcal del Solsonès i Fundació Francesc Ribalta, 2004, p. 77-84.

JOSEP M. TRIAS I PEITX (BARCELONA, 1900 - CUIXÀ, 1979)

Pertanyia a una família carlista i, naturalment, en va heretar la fidelitat al tradicionalisme. Tenia vocació de periodista i va col·laborar un quant temps a *El Correo Catalán* com a crític de teatre. Un germà seu, que s'havia mantingut en l'obediència carlista, va estar a punt de ser afusellat durant la guerra, per l'afer del carrer de la Palla, quan en la xarxa de distribució d'almoines a sacerdots amagats hi va haver alguna desviació cap al Socors Blanc i es van produir una sèrie de detencions.

En proclamar-se la República i restaurar-se la Generalitat, en la discussió del projecte d'Estatut de Catalunya, els tradicionalistes reivindicaven la «tesi» oficial catòlica de l'Estat confessional, i sostenien que no era lícit a un catòlic donar suport a un estatut que no reconegués oficialment la religió catòlica. En canvi, el doctor Josep M. Llovera, gran autoritat en matèria de sociologia cristiana i doctrina social i política de l'Església, va emetre un dictamen en el qual reconeixia la licitud moral d'un estatut laic, amb separació entre Església i Estat. L'actitud tancada de la Comunió Tradicionalista va motivar que un bon grup de militants se'n separessin el juliol del 1931, i alguns d'ells van confluïr en la fundació d'Unió Democràtica de Catalunya (7 de novembre de 1931), i d'altres s'hi van unir una mica més tard i es troben en la llista d'adhesions (entre les quals la de Trias i Peitx) publicada el 20 de novembre a *El Matí*. En una altra nota apareguda al mateix diari catòlic obert *El Matí* el 20 de desembre signen Lluís Vila d'Abadal com a «president» i Trias i Peitx com a «secretari».

Aquests càrrecs de «president» i «secretari» es refereixen segurament no al partit sinó a allò que anomenaven «entitat matriu», o sigui Unió Democràtica de la ciutat de Barcelona. Pel que fa a la totalitat del partit, no tenia president. Contra el corrent dominant en aquells anys a tot Europa tant a la dreta com a l'esquerra, tenien allèrgia al personalisme i al cabdillisme. Tenien també prescrit en els Estatuts (una norma que ha perdurat fins molt recentment) que els qui tinguessin càrrecs públics (diputat, conseller, batlle, regidor, etc.) no podien formar part del Comitè de Govern. Pel que fa a tot el partit, el secretari general tenia funcions merament organitzatives, a diferència del Partit Comunista i d'altres partits d'aquell temps i de més tard, en els quals el secretari general tenia el màxim poder polític, i el president era un títol honorífic. Per exemple, Stalin era només secretari del PC de l'URSS, però manava més que el president de l'URSS i que el cap del Govern.

Però sovint un càrrec adquireix un relleu especial en funció de la personalitat del qui l'exerceix, unida a les circumstàncies imperants. És així com a partir del juliol del 36 Trias i Peitx va conferir a la Secretaria General d'Unió una gran importància política, com a intermediari entre els catòlics bascs, sobretot el ministre Manuel de Irujo, i l'Església. Trias tenia despatx a la Delegació d'Euskadi a Catalunya, i des d'allí va treballar per salvar persones amenaçades, intentar intercanvis d'ostatges i, a

través de l'arquebisbe de París, cardenal Verdier, encetar unes relacions diplomàtiques indirectes i reservades entre la Santa Seu i la República. Durant el segon any de la guerra, el Vaticà tenia la mà dreta allargada ostensiblement a Franco mentre amb la mà esquerra tenia contactes amb la República. Si a les darreries de la guerra va estrènyer fortament la mà de Franco i va retirar la que arribava fins a la República, va ser fonamentalment per les successives victòries militars de Franco.

La ruptura amb Irujo va ser deguda al fet que el ministre basc només l'acceptava com un col·laborador a títol personal, mentre que Trias exigia ser reconegut com a representant del seu partit, ni que aquest fos aleshores un grup molt reduït. Irujo sempre va reconèixer la labor abnegada i eficaç de Trias. A l'exili es van reconciliar. Irujo anava cada any el 27 d'abril a la missa que un grup de catòlics catalans tenien en un altar lateral de l'església de Batignolles (que surt a la pel·lícula *La llegenda del sant bevedor*), on hi ha un retaule barroc de la Mare de Déu de Montserrat. Allí Trias em va presentar Irujo, que em va facilitar l'accés a tot el seu arxiu.

En la retirada final del febrer del 39, Trias es va haver d'exiliar a França, però allí va treballar amb gran eficiència per organitzar l'ajut dels quàquers als exiliats. Va restar a l'exili i va morir el 1979 a Cuixà, on és enterrat.

El grup postcarlista d'Unió Democràtica (Trias i Peitx, Roca i Caball, Cirera i Soler) és molt important dins d'aquest partit, com es pot veure en les biografies que recentment s'han dedicat a Trias i a Roca. Aquests postcarlistes, en entrar a Unió, que era un partit no confessional, abdicaven d'un dels principis fonamentals del seu partit d'origen: la tesi de l'Estat confessional. A diferència dels integristes, es presentaven com una de les opcions possibles dels catòlics, «un partit de catòlics, però no un partit catòlic».

LLUÍS LÚCIA I LÚCIA (LES COVES DE VINROMÀ, PLANA ALTA, 1888 - VALÈNCIA, 1943)

Fa pocs dies, el 16 d'abril de 2002, es presentà a Barcelona la biografia de Lluís (o Luis Lúcia i Lúcia, tesi doctoral de Vicent Comes Iglesia, *En el filo de la navaja*. Vaig suggerir a l'autor aquest títol tot recordant el que em deia, ja fa bastants anys, l'historiador i escriptor Luis Romero: que la Guerra Civil va ser com el tall d'una navalla esmolada, que no deixa seure-hi damunt, sinó que obliga a posar-se a un costat o a l'altre. Així, la revolta del juliol del 36 i la Guerra Civil que en va resultar van dividir persones i grups que eren molt propers, però que es van haver d'enfrontar a mort. Aquella «tercera Espanya», de la qual ha parlat Preston, i també jo mateix, o sigui els que no se sentien identificats amb cap dels dos bàndols, eren perseguits per uns i altres. Pel que fa als catalans, en la seva gran majoria eren «tercera Espanya». Hem de recordar sobretot un bisbe, Vidal i Barraquer, un polític, Carrasco i Formiguera, i un militar, el general Batet.

Però potser el més dramàtic de tots els esquinçaments produïts per la navalla de la Guerra Civil, encara que no morís afusellat, és el del valencià Lluís Lúcia i Lúcia. Procedia del sector més dur del carlisme i havia estat director d'un periòdic significativament titulat *El Guerrillero*, però havia anat evolucionant cap a la democràcia cristiana. Va acceptar amb fe i esperit d'obediència la doctrina de les encíclics pontifícies i les consignes de Lleó XIII als catòlics espanyols, quan la Santa Seu va reconèixer la monarquia liberal de la Restauració i va desautoritzar el carlisme.

Va fundar el 1921 el primer partit demòcrata cristià de l'Estat espanyol, l'Agrupación Regional de Acción Católica (ARAC), que malgrat el nom era un veritable partit polític, es va presentar a eleccions i va obtenir representants.

També el 1931 Lúcia va seguir les consignes vaticanes d'acatament del nou règim i va acceptar sincerament la República. Va crear la Derecha Regional Valenciana, que s'integraria en la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), però sempre a l'esquerra de Gil Robles, tant en regionalisme, com en política social o en el desig de concòrdia. El tall de la navalla va fer que uns el perseguissin per catòlic i els altres per republicà. Emprisonat primer pels republicans, ho va ser després pels «nacionals». Es va donar el cas tragicòmic que el consell de guerra franquista va continuar físicament el voluminós sumari iniciat pel tribunal republicà, hi va afegir uns quants folis més i el va condemnar a mort. Commutada la sentència per cadena perpètua primer i per confinament a Mallorca després, va morir amargat el 1943. A la Model de Barcelona va escriure un llibre que el capellà de la presó, Martí Torrent, va publicar com a seu, *Qué me dice usted de los presos?* (1942), on es llegeix la famosa frase: «el único hombre que tiene la incomparable fortuna de poder contestar a esta pregunta [quan, com moriré] es el condenado a muerte», sentència admirable dita per un condemnat a mort com Lúcia, però cínica si se l'apropia un capellà de presó.

Cinquanta anys després de la mort de Lúcia, la Universitat Internacional Menéndez Pelayo de València va organitzar un curs en memòria seva, celebrat el setembre del 1993, amb el tema genèric de «La dretha catòlica els anys trenta». En algunes de les ponències, i més encara en els debats que les van seguir, es plantejava reiteradament la qüestió de si el telegrama de Lluís Lúcia al ministre de la Governació en què condemnava, en nom propi i en el del seu partit, la revolta militar expressava el seu autèntic pensament o bé havia estat simplement un recurs per a salvar-se de l'amenaça dels extremistes. Els dos especialistes principals havien sostingut parers oposats. Rafael Valls, autor d'un estudi excel·lent sobre la Derecha Regional Valenciana, s'inclinava per la tesi que el telegrama era oportunista i que Lúcia estava de cor amb els insurrectes, atès que consta que els principals dirigents del partit estaven implicats en la trama civil de l'aixecament. En canvi, Vicent Comes, que havia pogut examinar tota la documentació conservada per la

família, defensava la sinceritat del telegrama, coherent amb l'actuació política de Lúcia en els anys anteriors i la seva plena acceptació del règim republicà. El curs va acabar amb els «Testimonis personals», que van ser els de dos antics membres de la Derecha Regional Valenciana, correligionaris, per tant, de Lúcia: Emilio Attard Alonso i Joaquín Maldonado Almenar. La intervenció d'aquest darrer va resultar particularment emotiva. Maldonado va confirmar que alguns membres de la Derecha Regional Valenciana, entre els quals ell mateix (era «camisa vieja»), havien pres part en la conspiració per la insurrecció, però va afirmar emfàticament que ho havien fet sense dir-ho al cap del seu partit, perquè estaven convençuts que si li ho deien ho hauria desaprovat. Les últimes paraules de la intervenció de Maldonado van causar una fonda impressió en l'auditori i van quedar fidelment recollides a les actes publicades: «Esa sublevación, promovida y apoyada por una parte de la oficialidad del ejército, fue en sí fundamentalmente militar: triunfó donde los comprometidos actuaron decididamente y fracasó donde les faltó decisión o incluso encontraron la resistencia de otros militares fieles al gobierno, como fue el respectivo caso de Valencia y Barcelona. Mi propósito presente, como buen amigo y admirador que fui de D. Luis Lucia y protagonista de varios de los sucesos relacionados con el alzamiento de Valencia, es dar testimonio de ciencia propia de que Lucia fue siempre fiel a su conciencia democrática dentro y fuera del partido que lideró, aún en los tiempos finales de los años 1935 y 1936, en que parte de los militantes, consecuencia del agravamiento de la situación social y política —al que dieron lugar los sectarismos e incomprensiones de muchos— dudaron de la eficacia de dicha política y manifestaron inclinación a actuaciones de otra naturaleza o simplemente se mostraron favorables y vieron con simpatía esas actuaciones, como fue el alzamiento militar. Y por eso he expresado mi firme convencimiento de que el telegrama referido responde plenamente a la sincera actuación de D. Luis al cursarlo.»

ALFONS CARLES COMÍN I ROS (SARAGOSSA, 1933 - BARCELONA, 1980)

Comín és conegut com el principal defensor, a Catalunya, de la possibilitat d'uns cristians comunistes, amb la creació de Bandera Roja (grup integrat en el PSUC) i el moviment Cristians pel Socialisme. Però és també un postcarlista. El seu pare era un capitost del carlisme a Saragossa, i el nom d'Alfons Carles denota la ideologia que va mamar en l'ambient familiar. Podem seguir el seu pensament religiós inicial, format al col·legi dels jesuïtes, gràcies a un excel·lent estudi de Francisco J. Carmona. També ell, en passar a una altra tendència política, hi va aportar l'entusiasme, l'esperit de servei i l'abnegació característics dels carlins.

Aquest esperit de servei es va demostrar quan va anar a treballar com a enginyer tèxtil a Màlaga. Més enllà del seu treball estrictament professional, va emprendre

un estudi social de camp que va deixar recollit en el seu llibre *España del Sur* (1966), que al meu entendre és el seu millor llegat, i del qual vaig fer un comentari extens i molt elogiós a *Qüestions de Vida Cristiana*. Comparava Comín el paper dels andalusos a la seva terra, on sovint eren indolents, conformistes, etc., amb el que exercien quan arriben a Catalunya, on demostren ser molt treballadors, amb esperit d'iniciativa i capacitat d'actuació sindical i política. La conclusió era que el tòpic tan generalitzat sobre el caràcter andalús és fruit d'uns condicionaments socials i econòmics: latifundis, caciquisme, castes socials, etcètera.

He dit abans que els andalusos a la seva terra «eren» així perquè, a partir de la democràcia, Andalusia ha experimentat una transformació formidable i els comportaments allà mateix han canviat i bé podem dir que ja no hi ha diferència entre els andalusos de les vuit províncies andaluses i els de la «novena província», els «altres catalans». Aquesta transformació és com la prova del nou de la tesi de Comín a *España del Sur*.

Però la seva actuació política posterior, en el camp del comunisme, és molt més coneguda que el seu estudi sociològic a Màlaga.

Comín freqüentava molt Montserrat i va tenir una relació molt estreta amb l'abat Cassià M. Just, que el va defensar repetidament davant les autoritats en les seves reiterades detencions i el va ajudar en tots els sentits. En les seves visites a Montserrat, sol o acompanyat de capitostos comunistes (López Raimundo o la Pasionaria), i a les nombroses reunions que hi havia tingut, l'havia tractat força. No presumiré de ser íntim seu, però puc dir que érem amics. Ho érem, tot i que sempre discutíem (cordialment) la qüestió de si un cristià pot ser marxista. En Comín em donava, com a argument suprem, aquella dita segons la qual, en teologia, «el fet demostra la possibilitat», i que si de fet ell era les dues coses alhora, volia dir que era possible ser-ho. Jo li responia *ad hominem* dient que segons ell un cristià no podia acceptar el capitalisme, mentre que jo coneixia molts burgesos de missa de dotze; tant estaven en contradicció objectiva els cristians capitalistes com els cristians comunistes. Sempre he sostingut que no es pot ser plenament les dues coses sense contradicció radical. Això no treu que puguem col·laborar amb vista a objectius comuns, com era en aquells anys la lluita contra la dictadura franquista. És el que vaig sostenir en un dossier publicat a *Serra d'Or* a propòsit del llibre de Roger Garaudy *De l'anatema al diàleg* (un article pel qual em consta que se'm va obrir expedient al Sant Ofici, perquè el Vaticà, obsessionat aleshores per la rivalitat electoral entre democràcia cristiana i comunisme, tenia forta al·lèrgia al tema).

També ho vaig exposar en una reunió dels Abats i Superiors Provincials de Catalunya, devia ser el 1973 o 1974, per a la qual em van demanar una conferència sobre la qüestió, que aleshores estava d'actualitat arran dels Cristians pel Socialisme i preocupava alguns superiors (i superiores) religiosos. Vaig adduir documents interns del Partit Comunista francès (el més obert dels PC europeus, en el qual

Garaudy havia estat responsable de les relacions amb els cristians) que deien una cosa semblant: si algun cristià es vol fer comunista, per ell farà, és el seu problema; se'l pot admetre mentre no intenti fer proselitisme, però mai podrà ser totalment un comunista (perquè el comunisme parteix d'una anàlisi materialista de la realitat). En Comín es va assabentar del que jo havia dit en aquella reunió i fins em sembla que va arribar a obtenir la documentació i el resum de la meva conferència, que jo havia distribuït als assistents, i va anar a trobar el seu amic Cassià M. Just per reclamar-li que em prohibís sostenir la incompatibilitat entre comunisme i cristianisme. Una pretensió molt poc dialogant i no gens democràtica que, a més, com feia aleshores el Govern de Franco, volia utilitzar la jerarquia eclesiàstica per a reprimir els clergues o els dirigents de moviments apostòlics antifranquistes. L'abat Cassià li va respondre (així m'ho va referir) que no em podia prohibir expressar aquell parer, i, a més, que si m'ho prohibia jo no l'obeiria.

La meva discrepància ideològica amb Comín no m'impedeix de reconèixer l'entusiasme tenaç i abnegat de postcarlista amb què es va lliurar, literalment fins a la mort, a la nova causa.

L'Església catalana i la República¹

La reacció del Vaticà davant la proclamació de la República va ser una aplicació pura i simple de la doctrina de Lleó XIII, que l'Església no s'identifica amb cap règim polític. Així, el 23 d'abril Pacelli va telegrafiar al nunci Tedeschini i va ordenar que els bisbes recomanessin als sacerdots, als religiosos i als fidels el respecte i l'obediència als poders constituïts. El Concordat, amb el dret de presentació de bisbes, es donava per derogat, i per això monsenyor Tardini, de la Secretaria d'Estat, va exclamar: «Beneïda revolució espanyola! Per primer cop en quatre segles podem nomenar bisbes lliurement!»

A l'Estat espanyol, el 1931, l'oposició entre dretes i esquerres coincidia pràcticament amb la de monarquia i república, i també amb clericalisme i anticlericalisme. A Catalunya, potser per la influència (com en tants altres aspectes) de la veïna França, no hi havia ni tant clericalisme ni tant anticlericalisme: hi havia més indiferència. D'altra banda, la persecució del catalanisme, i fins de formes ben innocents de catalanitat, per part de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) havia incrementat el republicanisme dels catòlics, tant del clergat com dels fidels. Catalunya seria «el baluard de la República». Per això els republicans espanyols van condescendir a l'Estatut català (però retallat) i no al basc, per por que aquest no resultés un «Gibraltar vaticanista» (Prieto). Al cardenal Vidal i Barraquer, que era monàrquic i se sentia ben espanyol, Primo de Rivera el va fer catalanista en perseguir-lo: el dictador exigia a la Santa Seu que el retirés per haver reiterat la norma tradicional de predicar i ensenyar el catecisme en la llengua del poble.

Amb l'excepció d'un sector integrista molt actiu però minoritari, l'ambient general dels catòlics catalans era obert i liberal. Portaveu d'aquest catolicisme català obert era el diari *El Matí*, òptimament dirigit per Josep M. Capdevila i Balanzó.

1. Notes per a una conferència, a Barcelona, el 2004.

La reacció dels catòlics catalans davant la caiguda de la monarquia és netament diferent de la de la majoria dels espanyols. Per a aquests últims va ser el despertar d'una il·lusió. Un lúcid informe secret de dos assessors del cardenal Vidal i Barraquer, Lluís Carreras i Antoni Vilaplana, presentat al Vaticà l'1 de novembre de 1931, ho explicava així:

L'oficialisme catòlic d'Espanya durant la monarquia, a canvi d'innegables avantatges per a l'Església, impedia de veure la realitat religiosa del país i donava als dirigents de la vida social catòlica, i als catòlics en general, la sensació de trobar-se en plena possessió de la majoria efectiva [...]. Això no obstant, aquells que amb judici més clarivident i observació profunda coneixien la realitat no temien de confessar que, sota aquella grandesa aparent, Espanya s'empobria religiosament [...]. La manca de religiositat il·lustrada entre les elits, l'allunyament de les multituds, l'absència d'una veritable estructura d'institucions militants, l'escassa influència de la mentalitat cristiana en la vida pública, eren signes que no permetien pas una confiança ferma.

La diferència entre els catòlics catalans i els espanyols es va palesar en les seves respectives reaccions davant la caiguda de la monarquia. A Madrid, el sector catòlic més avançat, representat per l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas i el diari *El Debate*, que dirigia Ángel Herrera, va obeir la doctrina de Lleó XIII, que l'Església no està lligada a cap règim polític, i es van mostrar «indiferents» (accidentalisme), però la majoria dels catòlics espanyols n'eren contraris, i el sector més extremista va començar immediatament a conspirar contra la República. En canvi, a Barcelona l'editorial del diari *El Matí* del 15 d'abril deia:

Respirem amb satisfacció [...]. Ha sorgit un Poder legítim perquè és fill d'una clara designació del poble [...]. No deixeu que aquest sigui o sembli ésser el règim dels altres. La República —el nom ja ho diu: cosa pública— ha d'ésser, naturalment, de tots. Però, per tant, també nostra.

En canvi, el bisbe de Barcelona, Manuel Irurita, integrista i gens amic del catalanisme, va publicar el 16 una circular que formalment obeïa l'ordre del Vaticà de fer acte d'acatament públic del nou règim, però el to general del document era apocalíptic, com si la caiguda de la monarquia suposés la fi del món. Contra l'ambient dominant entre els seus diocesans catalans, que era d'il·lusió, esperança i optimisme, proclamava la gravetat del moment i exhortava a no defallir en les proves, sempre confiant en el Sagrat Cor. Ordenava que «els sacerdots no es barregin en conteses polítiques» (com si no fos una opció política la que ell adoptava). Ell, integrista, com els Necedal, que no admetien més rei que Crist Rei, semblava blasmar el borbó Alfons XIII per haver abdicat covardament:

Sacerdots: sou ministres d'un rei que no pot abdicar, perquè la seva reialesa li és substancial i si abdiqués es destruiria a si mateix, essent immortal; sou ministres d'un rei que no pot ser destronat, perquè no pujà al tron per vots dels homes, sinó per dret propi, per títol d'herència i de conquesta.

Una carta del cardenal arquebisbe de Tarragona a monsenyor Pizzardo, element clau a la Cúria vaticana, acusava Irurita per la seva ideologia integrista. També el notari terrassenc Francesc de Paula Badia i Tobella (d'Unió Democràtica, assassinat el 1936), en carta al nunci Tedeschini, denuncia que en una visita pastoral a Terrassa Irurita s'havia fet acompanyar per una guàrdia uniformada, de la qual en to irònic es parlava com de «guardia de asalto del Sr. Obispo». Assenyalava encara el notari la presència nombrosa, a l'entorn d'Irurita, de capellans de tendència carlista i d'orientació messiànica. Quan Capdevila va exposar a Irurita la defensa de l'Església que feia des del diari *El Matí*, el bisbe li va respondre: «Desengañese: ¡Cristo necesita una espada!»

El cardenal Vidal i Barraquer va anar, el 18 d'abril, a fer acte d'acatament al president Macià, i va aconseguir que l'hi acompanyés el bisbe Irurita («arrossegant-lo per l'orella», comentava Maurici Serrahima). En la carta a Pacelli en què explica la visita diu que van ser rebuts amb tots els honors i que l'entrevista va ser cordialíssima. Macià va dir que volia evitar tota violència contra l'Església, i el cardenal «va procurar inclinar l'ànim del president a solucions d'harmonia amb Madrid». Prèviament havia anunciat al nunci Tedeschini que visitaria Macià, «amb l'objecte de veure si aconseguixo evitar mesures de caràcter radical i contràries als interessos de la religió».

El 7 de novembre de 1931 apareix un partit democratacristià, Unió Democràtica de Catalunya. Es definia com «un» partit de catòlics, però no pretenia ser «el» partit catòlic. Unió Democràtica era, sobretot, un partit nacionalista, decididament republicà i partidari de reformes socials. No era confessional, perquè encara que obeïa la doctrina de l'Església, particularment la seva doctrina social, no mantenia amb la jerarquia eclesiàstica la relació característica dels partits confessionals: un *do ut des*, defensar les consignes polítiques de la jerarquia eclesiàstica a canvi de suport electoral. No es va pas crear per a defensar els drets o interessos de l'Església. Això ja ho feia la Lliga, que, com ha documentat Isidre Molas, sempre va poder comptar amb el suport de personalitats destacades de l'Església i amb la participació de familiars d'aquestes personalitats en les seves activitats polítiques. Després de la proclamació de la República, aquest lligam encara es va intensificar. A moltes localitats dirigents de la Lliga ho eren alhora d'organitzacions catòliques, sobretot les Junes Diocesanes d'Acció Catòlica.

Una pastoral provocativa del cardenal Segura, primat de Toledo (acatava formalment la República, però feia l'elogi del que Espanya devia a la monarquia, i

particularment al seu amic i protector Alfons XIII), el va obligar a exiliar-se a França, i així va correspondre a Vidal i Barraquer, com a cardenal més antic, de presidir la Junta de Metropolitans (arquebisbes), l'organisme director de l'episcopat. El nunci Tedeschini havia tractat molt malament Vidal i Barraquer en temps de la dictadura, i fins n'havia recomanat la remoció, acusant-lo de catalanista, però ara col·laborarien estretament en la política, ordenada pel Vaticà, de cercar la conciliació amb la República. Podem dir que aquest era també el desig de la gran majoria de catòlics catalans.

En el debat de la Constitució republicana a les Corts de Madrid es va plantejar amb molta virulència l'anomenada «qüestió religiosa». La doctrina oficial de l'Església exigia aleshores l'estat confessional («tesi»), i condemnava com un error la separació entre Església i Estat. Només allí on no es pogués imposar aquesta tesi es podria admetre, com un mal menor, la tolerància religiosa («hipòtesi»). Però la tesi oficial catòlica era impossible d'aplicar a la República espanyola. Dels 468 diputats, l'Església només podia comptar amb una seixantena de fermament decidits a defensar la tesi oficial catòlica d'un estat confessional. El projecte de constitució era molt perjudicial per a l'Església. Per això calgué organitzar totes les forces catòliques, al Parlament i al carrer, per tal de contrarestar l'onada anticlerical que ben aviat es va desfermar i salvar un mínim espai de llibertat. Calia, a més de la seixantena de diputats segurs, mirar de guanyar-se les esquerres moderades per a la conciliació. Tedeschini escrivia a Vidal i Barraquer, el 2 de setembre, una carta que testimonia que veia les esquerres catalanes força assenyades:

La composició de la Cambra és tal que, sense una cura especialíssima, correm el risc de no aconseguir la majoria que és absolutament necessària per a rebutjar tantes injúries com en el projecte s'irroguen a l'Església. Doncs bé: a fi d'obtenir que aquesta majoria es realitzi, és del tot necessari que els membres de l'Esquerra Catalana no ens siguin tots adversos, i que almenys la meitat votin a favor de l'Església i contra els malaurats articles antireligiosos del projecte. Per a aconseguir-ho, em diuen persones serioses i que molt bé coneixen V. Emcia., Catalunya i els seus representants polítics, que és necessari i urgent que V. Emcia. parli amb uns quants de l'esquerra, per tal que ell i els seus amics donin el seu vot a la defensa de l'Església i no a l'ofensa; i estimen que les persones a les quals V. Emcia. hauria de parlar són, a més del Sr. Macià, els Srs. Hurtado, Carner, Anguera de Sojo, governador de Barcelona, Carrasco Formiguera, els directores d'*El Matí* i, finalment, el Sr. Ministre Nicolau d'Olwer.

A les 5 de la matinada del 15 d'octubre les Corts van aprovar l'article 26 de la Constitució, que prohibia a les entitats públiques tot auxili econòmic a les esglésies, associacions o entitats religioses; declarava a extingir, en el termini màxim de dos anys, el pressupost del clergat; dissolia la Companyia de Jesús i nacionalitzava

tots els seus béns; per als altres ordes religiosos donava les bases d'una futura llei que els controlaria severament l'economia i —la cosa més sectària de totes— els prohibiria exercir la indústria, el comerç i l'ensenyament.

El debat encara podia haver acabat pitjor. Es va poder rebutjar, bé que per escassa majoria, una esmena presentada per Ramón Franco Bahamonde (elegit com a diputat d'Esquerra Republicana a Barcelona) i sis diputats més que volia que el vot d'obediència religiosa fos causa de pèrdua de la nacionalitat espanyola. El dictamen de la comissió redactora, presidida per Jiménez de Asúa, estenia la dissolució de la Companyia de Jesús i la confiscació dels seus béns a tots els ordes religiosos. Després de tenses gestions, en les quals van intervenir Vidal i Barraquer, Azaña i Amadeu Hurtado (diputat català independent dins d'Esquerra), la comissió va modificar el projecte en sentit conciliatori (només per onze vots contra vuit), però els socialistes, que predominaven a la comissió, van defensar com a vot particular el text més dur. Azaña escrivia aquell matí en el seu diari: «Els socialistes mantenen l'article tal com està en el projecte. Van una mica a remolc dels radical-socialistes, que estan molt intransigents i volen ocupar el lloc d'extrema esquerra; els socialistes no es deixen avançar per aquells [...]. A quasi tot el Govern els desagrada el text presentat per la Comissió.» La majoria de les Corts hauria seguit l'opció dura si no hagués sortit Azaña a defensar el text més moderat, amb aquell famós discurs en el qual va dir: «España ha dejado de ser catòlica.» Sempre més les dretes li han retret aquelles paraules, però Vidal i Barraquer deia al secretari d'Estat, Pacelli, que la intervenció d'Azaña havia estat «el llaç d'unió dels partits republicans cap a una fórmula no tan radical com el dictamen primitiu» i així s'havia evitat un mal pitjor.

A Catalunya s'havia seguit aquell debat amb molt interès, i el resultat va provocar reaccions polítiques importants entre aquells catòlics liberals i oberts, molt freqüents a casa nostra, que havien rebut amb satisfacció l'adveniment del nou règim. Tota la minoria catalana havia votat «sí», llevat d'Abadal, Ayats i Carrasco. La posició de Companys i d'Esquerra Republicana no podia sorprendre ningú, però en canvi la premsa catòlica catalana —bàsicament *El Matí*— va criticar molt la de Lluís Nicolau d'Olwer, ministre d'Economia de la República i president del Partit Catalanista Republicà, en el qual militaven no pocs catòlics. Els dos únics diputats a les Corts d'aquest partit eren Nicolau i Carrasco, tots dos d'Acció Catalana. Encara que Acció Catalana i Acció Republicana de Catalunya el febrer de 1931 s'havien unit per formar el Partit Catalanista Republicà, les diferències ideològiques es mantenien, i el fet que Carrasco i Nicolau haguessin pres posicions divergents en el debat de la qüestió religiosa va fer esclatar el Partit Catalanista Republicà, i fins i tot Acció Catalana. Lluís Nicolau d'Olwer, que era catòlic i no era pas anticlerical, justificava així el seu vot: «Vaig votar un text dolent —el que resta aprovat— per a l'article 24 [finalment, 26], i no me'n penedeixo pas. No vo-

tar-lo hauria estat obrir el pas a un de pitjor, de més antiliberal.» Però el cap d'Acció Catalana, Jaume Bofill i Matas, comentarà, més tard, que «la part esquerra no prou liberal del partit no s'estava de celebrar l'acte del senyor Nicolau d'Olwer, no pas com un sacrifici per a evitar mals pitjors, sinó com una gesta, lloable en si i que situava finalment el partit sota el signe teòricament ambigu que hom havia anomenat *l'hora de les esquerres*». Amb el debat de la Constitució, el partit va esclatar. Segons Peypoch, en aquella crisi uns quaranta membres d'Acció Catalana Republicana es van passar a la Lliga (Bofill i Matas, Ramon d'Abadal, Massot, Maragall) i uns quaranta més a Unió Democràtica de Catalunya (UDC), partit fundat, com hem dit, el 7 de novembre. Entre els passats a UDC hi havia Carrasco i Formiguera, que a les Corts havia defensat estrènuament l'Església i la Companyia de Jesús, i que esdevindria l'home més important i popular del nou partit.

A les Corts de la República continuava la traducció de la Constitució en lleis més o menys sectàries: la de secularització dels cementiris (30 de gener de 1932, amb el Reglament del 8 d'abril), de divorci (2 de març) i de matrimoni civil (28 de juny) i, més que cap altra, la Llei de confessions i congregacions religioses, votada definitivament el 17 de maig i promulgada el 2 de juny de 1933. La preparació i discussió d'aquesta llei va ser llarga i conflictiva: es va reproduir tot l'apassionament que un any abans havia acompanyat el debat dels articles de la Constitució tocant a les qüestions religioses.

A les eleccions per a diputats a Corts del 20 de novembre de 1933 (per primera vegada votaven les dones), a Barcelona la Lliga va guanyar les majories, i a Espanya el partit vencedor va ser la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), partit sostingut pel Vaticà, amb cent disset diputats. Amb aquesta força, les dretes catòliques podien haver emprès una política prudent i millorar la situació de l'Església, però l'extrema dreta catòlica no va acceptar la República ni després d'aquell triomf electoral. Sostenien que el Vaticà no havia de pactar amb la República, perquè no duraria (ja farien ells per manera que no durés!). Poc després d'aquelles eleccions, el 6 de desembre, Vidal i Barraquer deia a Pacelli que l'enfortiment de la fe cristiana a Espanya no havia de venir per mitjà de la conquesta de l'Estat o de mitjans violents, sinó per la predicació de l'evangeli i el treball pastoral, i denunciava aquell estat d'ànim, que s'encaminava ja a la Guerra Civil:

Els extremistes d'extrema dreta, uns per temperament, altres amb finalitats polítiques que anteposen a tot, i alguns per manca de visió, creuen que, comptant amb un bon nombre de diputats, poden tot seguit ser abolides, per una mena de cop d'estat o apellant a la violència, totes les lleis que els contrarien, i fins la mateixa Constitució. Així ho prediquen i ho fan creure al poble senzill, i per a aconseguir-ho sembla que intenten dificultar la formació dels governs possibles, atesa la composició del Parlament, seguint la política *du pire*, que tan fatals

conseqüències va produir a França, sense tenir en compte que una reacció violenta, encara que tingués un momentani èxit, conduiria a no tardar a una revolució més desastrosa i de més tristes conseqüències que la soferta fins al present. La veritable victòria ha de consistir a saber consolidar el triomf aconseguit, actuant pacientment, zelosament i constantment sobre les masses, instruint i formant la consciència dels fidels pels mitjans que Déu ha posat a les nostres mans, en especial per l'Acció Catòlica.

Àdhuc els catòlics moderats, com Gil Robles, que semblava que havien acceptat el règim parlamentari, quan a les eleccions del 16 de febrer de 1936 guanya el Front Popular, fan com els mals jugadors, que si perden esquincen la baralla. Era ministre de la Guerra, i abans de deixar el poder militar intenta convèncer alguns generals, entre ells Franco, per donar un cop d'estat, però els generals veuen dubtós l'èxit i no el segueixen. Més tard, té notícies que Mola dirigeix la conspiració militar i necessita diners, i li fa arribar mig milió de pessetes, provinents del fons electoral del febrer anterior, «creient que interpretava el pensament dels donants» (i l'interpretava bé).

El cas més extrem d'aquest radicalisme és el d'Eugenio Vegas Latapie. Catòlic de comunió i rosari diaris, membre distingit del cos jurídic militar, al Marroc havia conegut Franco i els altres africanistes. En proclamar-se la República funda el moviment Acción Española, amb la revista del mateix nom, amb la finalitat confessada d'establir les bases filosòfiques i teològiques per a una rebel·lió militar. En aquesta revista publica entre 1931 i 1932 una sèrie de sis articles titulada «Historia de un fracaso: del *ralliement* de los católicos franceses a la República», amb la tesi que la consigna de Lleó XIII, amb la política del mal menor, d'acceptar la República francesa (*se rallier*) havia estat un fracàs, però encara que allí hagués tingut èxit, no era aplicable a Espanya, que és diferent. Després del 16 de febrer, Vegas, per provocar la revolta, va planejar assassinar Azaña, però no va aconseguir les metral·ladores que li calien. Llavors va idear un atemptat encara més sonat: entrar amb un grup com ell al Palau de les Corts amb gasos asfixiants i morir tots, des de Calvo Sotelo a la Pasionaria, i ells també: seria —diu— com Samsó ensorrant el temple amb tota la multitud. No ho va poder dur a terme perquè volgué esbrinar d'on es proveïen els seus amics militars de gas iperita, que l'exèrcit espanyol havia emprat a la guerra del Marroc, i del qual mantenia una provisió, però va resultar que el fabricaven a la Cros de Badalona, on un seu germà era l'enginyer principal. Tot ho confessa Vegas mateix a les seves memòries.

Companys i l'Església¹

Per tractar del tema de Companys i l'Església, precisaré que no es tracta de Companys i Déu, o sigui de les íntimes conviccions religioses de Companys, sinó de Companys i l'Església, o sigui de la seva actitud, com a dirigent polític i especialment com a president de la Generalitat, respecte de la institució eclesiàstica i de l'actitud política dels catòlics catalans.

Caldrà distingir dues èpoques molt diferents: primer, els anys de la República en pau, 1931-1936, i segon, els de la Guerra Civil, 1936-1939.

1. LA REPÚBLICA

Deia Jiménez de Asúa que la República va haver d'afrontar quatre grans problemes: la reforma militar, la qüestió religiosa, el problema agrari i el problema regional.² L'anomenada *qüestió religiosa* és de les que més van enverinar la situació i polaritzar les posicions.

Quina va ser la reacció de l'Església (la de Roma, la d'Espanya i la de Catalunya) davant la proclamació de la República? Ja Lleó XIII, amb les seves encíclics *Immortale Dei* (1885) i *Libertas* (1888), havia afirmat que la fe catòlica no està vinculada a cap règim polític i, per tant, era compatible amb la República, però un sector dur del catolicisme espanyol, integrista, creia que això podia ser vàlid per a França, però no per a Espanya: *Spain is different*.

El pare Batllori m'havia fet notar que el privilegi reial de presentació de bisbes, a banda dels seus notoris inconvenients, havia tingut almenys una virtut: la d'evi-

1. Notes per a una conferència pronunciada a Barcelona el 2006.

2. L. JIMÉNEZ DE ASÚA, *La constitución de la democracia española y el problema regional*, Buenos Aires, Losada, 1946, p. 57-67.

tar el nomenament de bisbes integristes. Havien de ser monàrquics, però alfonsins. Però poc després de proclamar-se la dictadura de Primo de Rivera, el Reial decret del 10 de març de 1924 va crear la Junta Delegada del Real Patronato Eclesiástico, per a la provisió de bisbats i altres càrrecs dependents de la Corona. La presidiria l'arquebisbe de Toledo i la completarien un altre arquebisbe i dos bisbes, tots tres elegits pels bisbes, i tres membres de col·legiates, elegits per aquestes corporacions. Així les diòcesis es proveïrien pràcticament per un sistema de cooptació i durant la dictadura una sèrie de clergues monàrquics accedirien a l'episcopat, o passarien de seus insignificants a altres de molt importants. Sota aquest règim, a les darreries de la dictadura, el 1927 Gomà va ser nomenat bisbe de Tarassona, des d'on, quan va caure la monarquia va publicar una de les pastorals més dures contra la República.³ Quan Pius XI, que havia reconegut el nou règim i havia ordenat que els bisbes l'acatessin i el fessin acatar pel clergat i els fidels, va creure que l'actitud conciliadora havia fracassat, va adoptar una actitud més dura i, sense promoure de cap manera una revolta, va exhortar els catòlics espanyols a resistir amb fermesa a la política sectària. El 1933 va traslladar Gomà de la modesta diòcesi de Tarassona a la seu primada de Toledo, cosa que era un salt mortal sense precedents, i encara el 1935 el va fer cardenal i volgué que presidís la conferència de metropolitans, tot i que Vidal i Barraquer era més antic. Gomà era d'ideologia carlista, però, com altres d'aquest sector, durant la República es va unir als monàrquics de la dinastia borbònica i col·laborava a la revista *Acción Española*, fundada amb el propòsit confessat de preparar les bases doctrinals per a una rebel·lió militar.

A l'Estat espanyol, el 1931, l'oposició entre dretes i esquerres coincidia pràcticament amb la de monarquia i república, i també amb clericalisme i anticlericalisme. A Catalunya, potser per la influència (com en tants altres aspectes) de la veïna França, no hi havia ni tant clericalisme ni tant anticlericalisme: hi havia més aviat indiferència. D'altra banda, la persecució del catalanisme, i fins de formes ben innocents de catalanitat, per part de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), havia incrementat el republicanisme dels catòlics, tant del clergat com dels fidels. Catalunya seria «el baluard de la República». Per això els republicans espanyols van condescendir a l'Estatut català (però retallat) i no al basc, per por que aquest no resultés un «Gibraltar vaticanista» (Prieto). Al cardenal Vidal i Barraquer, que era monàrquic i se sentia ben espanyol, Primo de Rivera el va fer catalanista en perseguir-lo: el dictador exigia a la Santa Seu que el retirés per haver reiterat la norma tradicional de predicar i ensenyar el catecisme en la llengua del poble.

3. El pare Miquel Batllori, que aleshores era a Veruela, diòcesi de Tarassona, on els joves jesuïtes estudiaven humanitats, m'havia explicat que els van llegir al refetor aquella pastoral, i que el va horroritzar per la seva duresa.

Amb l'excepció d'un sector integrista molt cridaner però minoritari, l'ambient general dels catòlics catalans era obert i liberal. Cal recordar que en els pitjors segles de la repressió anticatalana que va seguir a la derrota del 1714, l'Església es va mantenir fidel a la llengua del poble, que com sabem és el nucli principal de la identitat catalana.

Per donar suport, des de l'àmbit cristià, a la campanya per l'autonomia que conduïa Cambó, la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat (de la qual era secretari aleshores Carrasco i Formiguera), va organitzar una jornada el 19 de juliol de 1919. En una de les conferències, el doctor Carles Cardó va dir: «Ensenyar els petits en llengua diferent [de la materna] és un infanticidi espiritual.» Si allò que en la pregària eclesial demanem a Déu, el nostre pare, ho hem de fer en la llengua oficial, «un rector deixaria d'ésser un pare per ésser un empleat. L'oficialisme civil faria perdre l'oficialisme diví en parlar igual que els policies i els caps d'estació [...]. Déu no és un ser estrany, i un Déu traduït no seria el Déu del cristianisme [...]. [...] Jesucrist quan predicà no ho féu ni en grec ni en llatí, ni tan sols en l'hebreu savi que s'estilava, sinó en un dialecte corromput curullat de mots caldeus [...]. S'ha fet moltes vegades obra d'antipentecostès [...]. El cristianisme no es dirigeix als Estats, sinó a les nacions [...]. Extirpar la veu catalana és un crim contra la glòria del cel [...]. L'Església és canalització de la natura, no de l'artifici». Va esmentar els tres segles «de renunciament nostre del català», durant els quals «no tinguérem ni un savi, ni un poeta, vivint rellogats: fórem la figuera de l'evangeli, esbrancada pel llamp del Senyor. Sols vàrem tenir sants. Quan la ciència va menystenir el català, l'Església va salvar-lo!». Cardó al·ludia als qui, tot i sentir-se molt catalans, creien que llengua catalana no tenia lloc en la cultura moderna, perquè, com deia Antoni de Capmany, «no era apta para la república de las letras». Quan el 1902 Romanones, ministre d'Instrucció Pública, ordena que a les escoles públiques la religió s'ensenyi en castellà, la majoria de rectors incompleixen el decret i, si cal, editaran clandestinament catecismes en català, retrodatats.

Això explica que la identificació imperant a Espanya entre Església i monarquia no funcionés a Catalunya a les eleccions del 12 d'abril de 1931. A Madrid, Ángel Herrera i el seu diari *El Debate*, que representen el sector més obert del catolicisme espanyol, només arriben a l'*accidentalisme*, o sigui que, tal com havia proclamat Lleó XIII, el catolicisme no està lligat a cap règim polític, tampoc a la monarquia. En canvi, l'Església catalana no sols acata la República obeint la consigna de Roma, sinó que s'hi identifica amb entusiasme. Comparem la reacció ambigua d'*El Debate* amb la positiva adhesió de l'editorial del diari *El Matí*, òrgan dels catòlics catalans republicans i democràtics, que començava dient:

Respirem amb satisfacció [...]. Ha sorgit un Poder legítim, perquè és fill d'una clara designació del poble [...]. I diem als nostres amics: redreceu-vos,

actueu, interveníu. No deixeu que aquest sigui o sembli ésser el règim dels altres. La República —el nom ja ho diu: cosa pública— ha d'ésser, naturalment, de tots. Però, per tant, també nostra.

L'Església catalana, en comparació amb l'espanyola d'aleshores, es caracteritzava per una represa de la catalanitat, per l'empenta de la renaixença literària i alhora per un grau relativament elevat de cultura entre el clergat, per l'impuls dels moviments més renovadors del catolicisme europeu, especialment francès i belga: els moviments bíblic, litúrgic (promogut pel Congrés Litúrgic de Montserrat del 1915, ara fa cent anys), gregorianista, patristic i catequètic. El cristianisme català, salvats els punts comuns de l'Església universal, oferia unes notes prou característiques que el diferenciaven de l'italià o del castellà, amb una presència relativament més petita de les devocions aberrants o francament supersticioses, una atenció més gran al problema social exigida per la major industrialització; unes institucions eclesials i uns moviments apostòlics moderns i eficients: Pomells de Joventut, Obra d'Exercicis Parroquials i sobretot la Federació de Joves Cristians de Catalunya (FJC, «fejocistes») de mossèn Albert Bonet, adaptació de la Joventut Obrera Catòlica (JOC) del canonge Cardijn.

Quan va arribar a Roma la notícia de la caiguda de la monarquia, Pius XI va convocar la Congregació d'Affers Extraordinaris (la secció de Secretaria d'Estat que s'ocupa de les relacions amb els estats), i absolutament tots els cardenals, entre els quals el secretari d'Estat Pacelli, van ser del parer que el canvi de règim era il·legítim, perquè d'unes eleccions municipals no en podia sortir la caiguda de la monarquia. Però alhora tots van creure que convenia reconèixer *de facto* la República per tal de defensar per camins legals els drets i els interessos de l'Església. Així, el nunci va ordenar a tots els bisbes que fessin actes d'acatament del nou règim, i que els fessin fer al seu clergat. Els bisbes van complir l'ordre del Vaticà, però alguns, després de la fórmula obligada d'acatament, hi van afegir algunes consideracions en sentit contrari. La més sonada va ser la pastoral del cardenal Segura, arquebisbe primat de Toledo. El 17 d'abril havia publicat una pastoral moderada, tot esperant instruccions de la Santa Seu, però el 2 de maig en va fer una altra de molt dura. Després d'uns mots formularis d'acatament, recordava tot el que Espanya devia a la monarquia i feia el gran elogi del seu amic Alfons XIII. La reacció general va ser tal que Segura mateix, tement un atemptat o agressió, va demanar el passaport i se'n va anar a França.

Vidal i Barraquer, en un extens informe al secretari d'Estat, el cardenal Pacelli, sobre la proclamació de la República,⁴ donava com a primera causa de la derrota

4. Arxiu Vidal i Barraquer: *Església i Estat durant la Segona República Espanyola, 1931-1936*, 1, parts 1a i 2a, Monestir de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1971, p. 79-98.

dels monàrquics a les eleccions del 12 d'abril «la reacció contra la dictadura de Primo de Rivera, que va dividir l'exèrcit, va comprometre el rei i es va enemistar amb Catalunya, per combatre amb duresa el seu idioma i ferir els seus sentiments, fins i tot els legítims», i també «l'antipatia general contra el rei, motivada per haver consentit tant de temps la dictadura, per la tendència al govern personal i perquè els que havien estat ministres seus l'acusaven de falta de lleialtat». A continuació, en aquest mateix informe, dona al Vaticà la seva versió del que ha succeït a Barcelona i de l'actitud que ha pres davant les noves autoritats, amb una certa reticència inicial. «El senyor Macià i els seus amics no esperaven el poder, i per tant no tenien ni gran preparació, ni personal adequat per a les funcions governatives; així és que» —diu Vidal i Barraquer—, «al principi sobretot, es va notar gran desorientació i aïllament del Govern de part de les persones sensates. Per evitar aquests i altres mals que salten a la vista, seguint les normes més elementals de prudència, em va semblar oportú de fer una visita al Sr. Macià, i així m'ho suplicaven persones molt catòliques, en nom propi i en el dels bisbes sufraganis.» Vidal i Barraquer va comunicar oficiosament el desig de visitar-lo al president Macià, el qual va rebre molt bé la iniciativa, «no sols» —va respondre— «pel que representa el senyor cardenal, sinó perquè em consta que va ser molt perseguit per la dictadura». El 18 d'abril el cardenal Vidal i Barraquer va anar a saludar el president Macià en senyal d'acatament i va aconseguir que l'acompanyés en la visita el bisbe Irurita —«estirant-lo per l'orella», deia Maurici Serrahima. Per a l'entrevista, segons el cardenal, havia hagut de vèncer l'oposició tant d'Irurita com d'alguns consellers de Macià. En l'esmentat informe a Pacelli, Vidal i Barraquer li diu que l'entrevista va ser cordialíssima; que el president va expressar el desig d'evitar tota violència contra l'Església i d'arribar a una entesa, i que ell, Vidal i Barraquer, va procurar «inclinat l'ànim del president a solucions d'harmonia amb Madrid».⁵

Encara que a Catalunya ni el clericalisme dels uns ni l'anticlericalisme dels altres eren tan vius com en altres zones d'Espanya, alguns dels polítics de l'entorn de Macià es feien ressò de l'esperit menjacapellans de la CNT i d'elements llibertaris, i, des de la banda oposada, el prelat de Barcelona, Manuel Irurita, era totalment integrista, massa crèdul per a les pseudorevelacions apocalíptiques, com les atribuïdes a la mare Ràfols i les falses aparicions d'Ezquioga, al País Basc, i partidari decidit d'una acció armada contra la República.

Mort Macià el dia de Nadal del 1933, pel Cap d'Any següent Lluís Companys, en una votació extraordinària del Parlament, va ser elegit president de la Genera-

5. Carta (molt extensa) de Vidal i Barraquer a Pacelli, del 27 de juny de 1931, en què dona compte detalladament del que ha succeït i del que ell ha fet des de l'adveniment de la República. *Arxiu Vidal i Barraquer*, I, parts 1a i 2a, Monestir de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1971, p. 79-98; citació a la p. 83.

litat per cinquanta-sis vots positius, sis de negatius i l'abstenció dels diputats de la Lliga.

Recordem que Pau Romeva, diputat d'Unió Democràtica al Parlament de Catalunya, va votar a favor de la discutida Llei de contractes de conreu. La votació de l'aprovació definitiva es va esdevenir el 21 de març de 1934. Pau Romeva va demanar la paraula i es va queixar dels defectes del text que no havia estat possible d'eliminar, i que impediien que pogués donar sense excepcions ni reserves el seu vot a favor de la Llei, perquè preveia que hi hauria problemes d'aplicació i que quedarien lesionats interessos legítims; «de manera que tinc unes raons per votar a favor i unes altres raons per votar en contra, i jo en aquest moment em decideixo a votar a favor de l'aprovació d'aquesta Llei perquè les raons que tinc a favor són les raons de doctrina, les raons de principi; les raons que tinc en contra són les raons d'aplicació». Va acabar expressant el desig que el seu vot favorable contribuís a la necessària pacificació del camp a Catalunya (en algunes comarques els propietaris no gosaven anar a la finca a recollir la part que els pertocava de la collita): «Tenim un estat en el camp de Catalunya que s'ha d'acabar»; desitjava que el seu vot mogués el Govern i el partit majoritari «per fer que aquesta [llei] tingués una aplicació ràpida, imparcial i inflexible». Li va respondre el president Companys assegurant que seria aplicada de manera inexorable i justa, i va afegir:

La posició del senyor Romeva, tan allunyada de la nostra, demostra que davant de la pacificació dels esperits i davant dels interessos de l'economia catalana, no es pot trobar absent d'aquest Parlament un sentit de catalanitat. Jo vull destacar aquesta concòrdia catalana en el moment en què el Parlament fa la seva obra, la que sigui, que és la voluntat de la majoria del poble de Catalunya.

Les eleccions del 16 de febrer de 1936 han estat considerades per alguns historiadors com l'inici de l'anomenada «primavera tràgica» i el preàmbul de la Guerra Civil. Quan, al començament d'abril de 1976, vaig anar a casa de Roca i Caball per oferir-li un dels primers exemplars del meu llibre *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, que acabava de sortir, em va explicar un fet del qual no havíem parlat durant les converses que havíem tingut el 1961, i que havien versat exclusivament sobre la seva actuació a París com a secretari del Comité pour la Paix Civile en Espagne. Em va dir que Companys, que sempre va tenir una consideració especial per UDC, els havia ofert dos llocs en la candidatura de les esquerres si es decidien a entrar-hi, i que els dos noms que Companys acceptava eren Carrasco i Formiguera i ell mateix, Roca Caball. No sé per quin conducte va fer Companys aquesta proposta, ja que en aquells moments es trobava pres al penal d'El Puerto de Santa María, però l'alta condició moral de Roca i Caball no em permet de dubtar de la veracitat de la seva afirmació, referida a un moment histò-

ric d'importància excepcional no sols per al seu partit, sinó per a tot el país. Roca i Caball em va afegir que UDC no va poder acceptar l'ofertament perquè «en aquells temps, no era moralment possible que un partit que afirmava la seva inspiració cristiana entrés en una llista electoral en la qual figuraven marxistes». I subratllava també que Companys sempre havia fet molt de cas d'UDC, molt més del que en termes electoralistes semblaria justificar el nombre força modest dels seguidors d'aquest partit. Potser algun dia apareixerà algun document que confirmi la sorprenent informació oral de Roca i Caball, però com que, repeteixo, no dubto de la seva historicitat, he cregut que calia deixar-ne constància, per la importància del fet en ell mateix, i perquè, tot revelant l'amplitud de mires del president Companys, ajudarà a entendre la relació que durant la Guerra Civil el nostre president va tenir amb Pau Romeva, amb Carrasco i Formiguera i, en general, amb els dirigents d'Unió.

La proposta de Companys a Unió Democràtica, el febrer de 1936, d'entrar en el front d'esquerres, s'ha de situar en la política dels fronts populars, d'allargar la mà als catòlics antifeixistes. Una de les troballes més sorprenents que he fet en les meves recerques als Arxius Secrets Vaticans recentment oberts als investigadors, és la reacció del papa Pius XI davant la campanya comunista de la *main tendue*, la mà allargada als demòcrates i als catòlics contra el feixisme. Un fons molt important dels Arxius Secrets Vaticans són les notes personals que prenia el cardenal Pacelli després de les audiències que quasi cada dia tenia amb Pius XI. El 6 de novembre de 1937 el Papa diu que ha passat la nit sense dormir, pensant què cal fer amb la política de la *main tendue*. Davant els feixismes creixents, el Komintern ha canviat de política i propugna els fronts populars amb tots els partits democràtics, incloent-hi els catòlics. Maurice Thorez, en el famós discurs del 17 d'abril de 1936, havia dit: «Nous te tendons la main, ouvrier catholique...». Pius XI diu al seu secretari d'Estat que vol acceptar aquesta mà, però allargar-los també la seva. Els bisbes francesos haurien de fer un pas en aquest sentit. El Papa, en prova de la bona voluntat de l'Església, posa a disposició de l'episcopat francès un milió de francs per a alguna obra benèfica o social. La proposta del Papa va desconcertar el nunci Valeri i el cardenal Verdier. No podien respondre al Papa que la seva idea, en aquell context electoral, era un disbarat, però van mirar de guanyar temps i no se'n va parlar més. La victòria de les esquerres espanyoles el febrer del 1936 va ser la primera dels fronts populars. A França triomfaria el maig del mateix 1936.

Som ja en vigílies de la Guerra Civil. Àngel Ossorio y Gallardo, catòlic, del Grupo de la Democracia Cristiana, cofundador del Partido Social Popular i defensor de Companys en el procés després del 6 d'octubre, havia estat donant conferències per Catalunya i el dia de Sant Jordi de 1936 (dos mesos després de les eleccions del 16 de febrer i tres abans de l'aixecament militar) va anar al Palau de la Generalitat a saludar el president, que el va rebre amb grans mostres d'afecte i gratitud.

Com és tradició en aquella diada, a les galeries del Palau hi havia la fira de roses. Tot passant davant de la capella de Sant Jordi —conta Ossorio—, «la vaig trobar com sempre havia estat en tal dia, feta una brasa d'or», plena de flors, de lluminàries i de fidels. Una mica sorprès, va dir: «Caram, estimat Companys, la veritat és que no es coneix gaire que hi hagi al front d'aquesta casa un lliurepensador com vostè.» Companys li va respondre amb gran serietat: «Jo soc el governant transitori i no tinc cap dret a imposar a ningú el meu criteri personal. Aquestes bones gents són les que des de fa segles venen a resar al sant en aquest dia. El meu deure és de respectar-les i de defensar-les. Jo no hi entraré. D'aquí a una estona vindran les meves germanes. Soc aquí com a guardià del dret de tots. Mentre ocupi el meu càrrec no hi haurà ningú que pertorbi la llibertat de cap catòlic.»

2. LA GUERRA

Un dels mites de la Guerra Civil és que a Barcelona el poble en armes va derrotar els militars sollevats. Tots dos bàndols van tenir interès, en la seva propaganda, per fomentar aquest mite: els republicans i la Generalitat, per poder dir que el poble estava amb ells; els franquistes, per justificar la derrota dels militars, que essent poquets haurien estat vençuts per una turba immensa. De fet, qui els va derrotar van ser les forces d'ordre públic a les ordres de la Generalitat (guàrdies d'assalt, mossos d'esquadra i al final la Guàrdia Civil), però després els anarquistes van capitalitzar la victòria.

Hi va haver un doble engany. Els militars conspiradors de Barcelona estaven enlluernats per la facilitat amb què l'exèrcit a les ordres del general Batet havia sufocat la revolta del 6 d'octubre, i es pensaven que només de sortir ells al carrer i disparar quatre canonades, tots els mossos d'esquadra i altres forces a les ordres de la Generalitat es rendirien o fugirien. En canvi, els conspiradors del 1936, tot i comptar amb els caps de l'Estat Major divisionari, en van prescindir i van llançar-se al carrer de manera presumptuosa i suïcida.

L'altre error, oposat, va ser el d'Azaña, president de la República, i Casares Quiroga, president del Govern i ministre de la Guerra. Companys els havia denunciat els preparatius a Barcelona que havia descobert i va demanar permís per a detenir els oficials compromesos, però li ho van prohibir, dient que la detenció provocaria un aixecament general. També el president Tarradellas m'havia explicat que poc abans de l'aixecament va visitar Casares Quiroga i aquest li va dir: «Hace poco ha venido un paisano suyo, el general Batet [el 13 de juny l'havien nomenat cap de la Divisió Orgànica de Burgos, de la qual depenia Pamplona amb el general Mola; enviaren Batet a Burgos perquè era la zona de la Península on tant el sector militar com el civil estaven més decididament a favor del cop, i van pensar que Batet, amb la seva provada fidelitat a la República, era qui millor podia impedir-ho],

muy alarmista, diciendo que está a punto de producirse un alzamiento militar. Pero no hay nada de eso.» Em deia Tarradellas: «No tinc res contra Casares Quiroga, però ell va morir tranquil·lament al llit, a París, mentre que Batet va morir afusellat a Burgos.» Azaña i Casares Quiroga es van equivocar greument perquè no es van imaginar el grau de preparació i d'extensió que havia assolit la conspiració de Mola, i van deixar que arribés a esclatar pensant que, com l'intent de Sanjurjo del 1932, seria dominada fàcilment i el fracàs reforçaria el poder de la República.

El pla de la revolta era, des de les casernes situades a la perifèria de Barcelona, convergir sobre el centre i ocupar els punts polítics i estratègics principals: el Palau de la Generalitat, la Conselleria de Governació, la Comissaria d'Ordre Públic, Telefònica, la ràdio, etc. Però la revolta es veia venir, i el comissari d'Ordre Públic, capità Frederic Escofet, amb l'excel·lent diplomata d'Estat Major Vicenç Guarner, tenien confidències dels plans, preveien les línies d'atac i els estaven esperant, de manera que, quan a les quatre del matí del 19 de juliol les diverses columnes van sortir de les casernes, despreocupadament, pensant que tot passaria com el 6 d'octubre, es van trobar que els esperaven i els metrallaven des dels terrats, balcons i cantonades, i es van haver de refugiar on van poder, com és ara els Carmelites de la Diagonal. Només una columna va arribar a ocupar la Universitat i la Telefònica, a la plaça de Catalunya, i una altra va penetrar pel Paral·lel, fins a la bretxa de Sant Pau. A les nou del matí ja totes les columnes dels insurrectes es trobaven a la defensiva, encerclades. El cop, a Barcelona, havia fracassat, i era només qüestió d'hores que es rendissin, llevat que la revolta hagués triomfat a tot Espanya, que no va ser el cas. Els sindicats anarquistes feia dies que demanaven armes per a combatre la revolta esperada, però la Generalitat els les negava, sabent que no combatrien per la República sinó per la revolució social. Els sindicalistes vigilaven les casernes, i quan les columnes van sortir van fer sonar les sirenes de les fàbriques, i molts d'ells es van afegir a les forces d'ordre públic que tenien acorralats els militars. Quan els diferents reductes dels insurrectes s'anaven rendint, els sindicalistes els prenién les armes, i certament van actuar amb gran coratge i van tenir moltes baixes. Al migdia el general Aranguren va posar la Guàrdia Civil a les ordres de la Generalitat, i això va acabar de decidir la jornada. Si la Guàrdia Civil s'hagués unit a la revolta (i ho hauria hagut de fer si el general Llano de la Encomienda hagués declarat l'estat de guerra, ja que aleshores la Guàrdia Civil hauria hagut de posar-se a les ordres de l'autoritat militar), el resultat hauria trigat més, però hauria estat el mateix.

El moment decisiu va ser quan, rendida la caserna de Sant Andreu, els anarquistes es van emparar dels trenta mil fusells que s'hi custodiaven i així es van fer els amos del carrer. Es pot discutir si Companys ho havia d'haver impedit i si en aquelles hores de confusió, afegint-s'hi l'agraïment per la col·laboració i l'eufòria de la victòria, va badar; però, a diferència del que va passar a Madrid, la Generalitat no va armar els sindicats, i prendre'ls *a posteriori* els trenta mil fusells hauria exigít

una segona batalla, més dura que la primera i de resultat dubtós. Companys va seguir un altre camí: va convocar els caps dels anarquistes. De l'entrevista, el dia 20, només en tenim els relats de tres anarquistes: Abad de Santillán, Peirats i Garcia Oliver. Segons aquests, Companys, que anys enrere havia defensat sindicalistes, va reconèixer que darrerament els havia tractat molt malament; estava disposat a retirar-se, però si volien podien comptar amb ell i amb el Govern de la Generalitat per a continuar la lluita contra el feixisme. Els dirigents de la CNT-FAI, contra els seus principis àcrates, van acceptar de col·laborar amb el Govern català i els partits polítics del Front Popular, i així es va constituir el 21 de juliol el Comitè Central de les Milícies Antifeixistes.

Ara està de moda dir que no hi havia incontrolats, sinó que tots estaven molt ben controlats des del Comitè o fins des de la Generalitat. No ho crec just. Es pot dir que no eren del tot incontrolats en el sentit que, llevat d'alguns casos concrets, no actuaven de manera absolutament personal i independent, sinó controlats pel seu partit, organització o comitè, però de cap manera es pot dir que mataven per ordre de la Generalitat. El descontrol fins era tema d'humor, i de vegades d'humor macabre. La revista humorística *L'Esquella de la Torratxa*, que es reia de tot, fins del Govern, va publicar un acudit de Pere Calders, que signava «Kalders», que representava una parella al llit, amb la roba molt ben plegada damunt d'una cadira. Entra un senyor, que se suposa que és el marit, i la senyora, del llit estant, li diu: «No pensis malament. Aquest jove és un incontrolat!»

Alguns dies després, el 31 de juliol, Companys va formar un nou govern a base sobretot d'ERC. El Comitè Central de les Milícies Antifeixistes, en el qual dominaven els de la CNT-FAI, estava teòricament subordinat a aquest Govern de la Generalitat, però, de fet, era a l'inrevés. En principi, la missió del Comitè era reorganitzar i coordinar les columnes que anaven al front d'Aragó, però en realitat exercia el seu poder sobre les patrulles de control a la rereguarda. Hi havia el Govern teòric de la Generalitat, que publicava decrets al seu *Bulletí Oficial*, però el poder real l'exercia aquell Comitè.

Garcia Oliver, a les seves memòries, es penedeix d'haver acceptat la proposta de Companys en aquella reunió del 31 de juliol i diu que havien d'haver pres tot el poder i proclamar la revolució llibertària, prescindint de la Generalitat. Què hauria passat si el president Companys, veient-se impotent per a dominar la situació, hagués fugit (com van haver de fer alguns dels seus col·laboradors), o simplement no hagués agafat el toro per les banyes convocant els dirigents anarquistes? De fet, Companys, a través del Comitè, va començar a embolicar lentament els anarquistes en la teranyina institucional, contra el principi anarquista de l'acció directa i el rebuig del sistema democràtic de partits i parlaments. Per mitjà dels més raonables dels anarquistes, va mirar de sotmetre els incontrolats i disminuir els crims. Per això no és just dir que Companys i el Govern de la Generalitat eren responsables

dels assassinats, incendis i robatoris que es cometien, perquè era del Comitè Central de les Milícies Antifeixistes, que suposadament formava part de la Generalitat, que sortien les ordres de registre i empresonament i les execucions.

En aquelles primeres setmanes, i fins mesos, les intervencions humanitàries del president Companys i dels seus col·laboradors no podien ser d'abast general; havien de ser puntuals, només en pocs casos i persones concretes. Jaume Miravittles, en un passatge dramàtic de les seves memòries, parla de com a qualsevol hora del dia o de la nit el podien cridar per demanar la seva intervenció per a salvar algú que una patrulla acabava de detenir. Feia sempre tot el que podia, però diu que bé s'havia d'afaitar, i algun cop demanaven ajut mentre ho feia i quan havia acabat i s'hi posava, ja havia fet tard.

Miquel Coll i Alentorn, aleshores molt jove però que així i tot va tenir un paper important en la política que aleshores van adoptar els catòlics d'Unió Democràtica a favor de la República i de la Generalitat, em deia que sempre que van acudir a Companys per salvar algú amenaçat de mort, el president va emprendre les gestions necessàries per a salvar-lo.

No van ser només els de la CNT-FAI els responsables dels crims. També hi van intervenir patrulles més o menys controlades per altres partits: el POUM sobretot, però també el PSUC i ERC, però la prova que els qui tenien més força eren els anarquistes és que van exigir a Companys que tragués del Govern els comunistes del PSUC, i en efecte van desaparèixer en el Govern del 6 d'agost.

Un pas important va ser el nou Govern, format el 26 de setembre. L'endemà, el 27, Companys pot dissoldre el Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Els fronts ja s'han definit i estabilitzats i les atribucions militars del Comitè passen a la Conselleria de Defensa. Les columnes de milicians, encara que els anarquistes, per principi, eren contraris a qualsevol exèrcit, van ser militaritzades i subordinades a la Conselleria de Defensa o integrades en l'exèrcit republicà, i les patrulles de control van passar a dependre d'un nou organisme, la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, però el conseller Artemi Aiguader té menys poder que el seu secretari general, Aurelio Fernández, i que el cap de les patrulles de control, Dionisio Eroles.

Que aquesta tàctica de Companys es traduïa en un millorament de la situació, ho reconeixen de diverses bandes. Especialment important és el testimoni de mossèn Josep Sanabre, que en el seu *Martirologio de la Iglesia en la diócesis de Barcelona durante la persecución religiosa, 1936-1939*, publicada en una època tan primerenca com el 1943, en plena histèria dels «caídos por Dios y por España»; quan oficialment es deia que la persecució no havia minvat fins que van arribar les tropes de Franco, ell reconeix honradament una millora progressiva. Quan vaig començar els meus treballs sobre aquest tema, em va rebre al seu despatx de l'arxiu diocesà de Barcelona i em va donar un exemplar del seu llibre, tot fent-me notar

que el més important de l'obra és la gràfica del final, amb la distribució de víctimes per mesos. La quasi totalitat són dels tres primers mesos. En aquests primers moments, diu Sanabre, els sacerdots són agafats i liquidats sense cap formalitat. A partir del setembre, la creació dels tribunals populars comporta un començ de garanties jurídiques, amb la possibilitat de presentar testimonis i altres proves de descàrrec, i els sacerdots i religiosos —continua Sanabre— són generalment condemnats a penes de presó. A partir dels fets de maig de 1937, quan els anarquistes perden el poder, reconeix Sanabre que no sols «és indiscutible que va cessar l'assassinat dels nostres companys de sacerdoci» (amb alguna excepció puntual), sinó que la quasi totalitat dels que estaven empresonats van ser alliberats. Finalment, amb la desfeta de l'exèrcit republicà i la retirada del gener i febrer del 1939 es produeixen desordres amb noves víctimes, la més famosa de les quals seria el bisbe Polanco. No es pot negar la tragèdia de les matances de l'estiu del 1936, però és confusionari pretendre que el terror va durar tota la guerra.

Ni de part del Govern de la República ni del de la Generalitat no hi va haver cap llei, decret, ordre o cap altra disposició jurídica per l'estil d'algunes antigues persecucions. Els assassinats de sacerdots no es produïen en compliment de cap disposició oficial, i els que els cometien no obeïen ordres del Govern.

Un altre fet que cal tenir en compte és que a les presons de la Generalitat no es van produir aquelles *sacas*, extraccions de presos, de vegades amb el pretext d'alliberament, però que un cop fora de la presó eren afusellats en alguna cuneta de carretera (els «judicis de cuneta» de què han parlat Solé i Sabaté i Villarroya). En aquells primers mesos de terror, la presó Model o la Prefectura de Policia eren els llocs més segurs de Catalunya, dels quals les persones amenaçades no volien pas sortir.

Diu un adagi jurídic que «a confesión de parte, relevación de prueba»: si l'altra part confessa, ja no cal prova. La part contrària, els enemics de Catalunya, confessen que Companys va salvar moltes vides, i per tant ja no necessitem provar-ho. Enemics nostres eren els feixistes italians, que ajudaven descaradament els insurgents. Doncs bé: a l'Arxiu Central de l'Estat italià, entre els documents del Ministeri de la Marina, vaig poder localitzar els telegrams que el cònsol a Barcelona, Carlo Bossi, i alguns comandants dels vaixells de guerra italians que hi havia al port de Barcelona enviaven a Roma. El 5 d'octubre el comandant del creuer *Eugenio di Savoia* deia: «Aquest matí a les dotze el conseller de Cultura, Ventura Gassol, en nom del cap del Govern, Companys, i el conseller de l'Interior, Artemi Aiguader, han retornat la visita [...]. Els consellers asseguren que ben aviat el Govern de Companys portarà la tranquil·litat a Catalunya.» El 8 d'octubre el cònsol Bossi telegrafiava: «La situació general a Catalunya sembla almenys exteriorment més normal a conseqüència de l'esforç del nou Govern de la Generalitat per controlar els elements extremistes. El nou ministre de l'Interior, Aiguader, repetidament m'ha

assegurat que en endavant l'ordre es va restablir i que la vida i els interessos estrangers seran protegits amb particular cura.»

Sobre els sacerdots i religiosos evacuats, Bossi testimoniava els esforços de la Generalitat i alhora les dificultats que els anarquistes li posaven:

El moviment revolucionari de Catalunya, per l'estil dels anteriors moviments rojos espanyols, ha pres immediatament un caràcter violentament antireligiós i particularment anticatòlic. Des de fa més d'un mes la cacera del sacerdot i de la monja, la destrucció de les esglésies amb foc, la violació de les tombes de religiosos estan a l'ordre del dia. Es pot afirmar que ni un sol dels sacerdots caiguts en mans de les turbes anarcocomunistes va salvar la vida. La majoria foren morts entre les més horribles tortures. No causa, per tant, meravella que milers de religiosos espanyols s'hagin adreçat al Consolat General d'Itàlia per demanar de ser transportats a lloc segur. He mirat d'afavorir per tots els mitjans l'èxode d'aquestes pobres criatures amenaçades, tot actuant, d'altra banda, de la manera internacionalment més correcta i sense comprometre l'Oficina Reial [el Consolat] davant les autoritats locals. En un primer temps, aquesta obra de salvament va ser coronada per un gran èxit; aquest ministre de l'Interior, senyor Espanya, a petició meua concedia sense dificultat el passaport col·lectiu a les congregacions religioses que havien demanat la protecció italiana, tractant-se generalment d'ordes que tenien la casa mare a Itàlia, disposava d'un argument prou fort per a afavorir llur èxode. Amb els primers vapors italians van partir, en efecte, prop de set-cents religiosos dels més diversos ordes. Entre aquests assenyalo: l'abat benedictí de la mil·lenària Cartoixa [sic] de Montserrat amb quasi tots els seus pares, les germanes salesianes de totes les cases de Barcelona, les germanes missioneres franciscanes, les germanes serventes de Maria, nombrosos pares cistercencs, etcètera.

A partir del principi del corrent mes [agost de 1936] l'expatriació dels religiosos va resultar cada vegada més difícil, fins a esdevenir avui quasi impossible (em remeto al meu telegrama número 119, de la data del 8 d'agost). De fet, la concessió dels passaports depèn ara del cap de la policia local capità Sanche [sic], comunista militant, que no està disposat a facilitar l'èxode d'Espanya als elements «reaccionaris», com en canvi feia —per bon cor— el ministre Espanya. En els límits del possible i amb la màxima cautela miro, amb tot, d'afavorir l'embarcament dels religiosos amenaçats, però em temo que, pel que em va comunicar el mateix ministre de l'Interior, l'èxode de comunitats senceres les exposaria a ser afusellades pels anarquistes durant el transport al moll.

Prego a V. E. que consideri si no és el cas de posar en coneixement de la Secretaria d'Estat vaticana l'obra exercida a favor dels religiosos per aquesta Reial Oficina.

La Santa Seu havia demanat al Govern italià que procurés salvar els sacerdots i religiosos perseguits, i Mussolini tenia interès per, almenys en això, complaure el Papa, amb el qual tenia cada cop més problemes, ja que Pius XI es queixava que

el règim feixista posava obstacles a l'actuació de l'Acció Catòlica, i Mussolini afirmava que l'Acció Catòlica era el braç polític del Vaticà i s'interferia en les competències del Govern. Com veiem per aquests informes i telegrames, el Vaticà estava assabentat pel Govern italià dels esforços humanitaris de la Generalitat, però mai no els va reconèixer ni agrair.

Quan el 18 de novembre Hitler i Mussolini van reconèixer Franco, el cònsol italià va haver de deixar Barcelona i per tant interrompre la seva labor humanitària. Va anar a Salamanca, on dirigia la propaganda italiana, i en algun moment d'absència de l'ambaixador va encapçalar l'ambaixada. Acabada la guerra, li van retre un homenatge a Barcelona, a ell, però no a la Generalitat, que permetia que sortissin tantes persones amenaçades, i fins als més perillosos els procurava passaport fals.

Segons una frase molt encertada de Josep Benet, «de l'altra banda no va sortir cap vaixell». És a dir, hi va haver pocs casos individuals de persones que en poguessin sortir, per raons especialíssimes, com és ara l'intercanvi d'un aviador alemany o italià caigut presoner. En canvi, segons la documentació de la Prefectura de Policia de Gènova, el 28 d'agost ja havien desembarcat allí 11.840 pròfugs procedents d'Espanya, quasi tots de Barcelona. També els vaixells francesos van transportar molts fugitius, sempre amb passaport facilitat per la Generalitat. Una publicació oficial del Consolat francès de Barcelona, acabada la guerra, enumera nominalment 6.630 persones evacuades en vaixells francesos, sense comptar els que passaven la frontera en tren, per carretera o en avió. En aquella llista hi ha 2.142 religioses i 686 nens. En una llista especial enumeren 515 persones, evacuades entre juliol i desembre de 1936, que per la seva condició especialment perillosa es van haver d'embarcar en vaixells de guerra i en forma especialment discreta: «Generals, caps i oficials de l'Exèrcit i de l'Armada, alts funcionaris, polítics destacats, eclesiàstics, els seus familiars, etc.»

El falangista Josep M. Fontana deia en el seu llibre *Los catalanes en la guerra de España*: «Yo no he comprendido nunca la relativa facilidad con que hasta principios de 1937 pudo escaparse la gente embarcándose provista de documentación falsa.»⁶ Ell mateix va fugir amb un passaport fals.⁷ No s'explica el perquè, però creu que en tot cas no va ser per compassió o humanitat. Els de la Generalitat, segons ell, eren absolutament inhumans. Antonio Montero Moreno, en el seu famós llibre *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, també reconeix que Barcelona era el lloc d'on més fàcilment es podia fugir a l'estranger, i per això des de Madrid o d'altres bandes de la zona republicana els perseguits procuraven venir-hi per embarcar-se.

6. J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951, p. 127.

7. J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, p. 128.

Però el més contundent de tots els testimoniatges dels nostres enemics a favor de Companys és el de Queipo de Llano. El 24 d'agost de 1936, quan feia només un mes de la revolta, Queipo de Llano, en una de les seves pintoresques *charlas* per Radio Sevilla, deia de Companys: «Ha dejado salir de Barcelona a más de cinco mil hombres de derecha, lo cual ha de aminorar sin duda la responsabilidad que pesa sobre él. ¡Dios se lo tenga en cuenta!» Déu certament li ho deu haver tingut en compte, però Franco no.

Davant d'aquests testimoniatges, hem de qualificar de falsa i de greument calumniosa l'afirmació que feia el cardenal Gomà en una carta al secretari d'Estat, el cardenal Pacelli, el 12 de desembre d'aquell any 1936: «La otra excepción [excepció a la matança generalitzada de sacerdots i religiosos; la primera excepció és la d'Euskadi] es la del favor que la Generalitat de Catalunya, formada por hombres de izquierda, ha prestado a varios sacerdotes de aquella región, librándolos de una muerte segura. Es una obra buena, hecha por los fines políticos que es de suponer, por cuanto la designación previa de los que debían ser salvados, aparte de consideraciones de carácter personal, fue una verdadera selección de clérigos fautores de tendencias más o menos separatizantes.»

Sense arribar a l'extrem de l'afirmació de Gomà, em dol el silenci desagraït del meu d'altra banda tan admirat cardenal Vidal i Barraquer. En cartes al secretari d'Estat Pacelli, a Negrín i a Franco, explica com va estar a punt de ser assassinat pels anarquistes, i diu que només se'n va salvar «per una especialíssima providència de Déu». Sense deixar de donar-ne gràcies a Déu, havia d'haver precisat que la providència divina es va valer de la carta personal del president Companys al Comitè de Montblanc en què exigia la llibertat del cardenal i del seu secretari. Arrabassat de les mans de la FAI a Montblanc, va ser acollit al Palau de la Generalitat fins que el van poder embarcar en un vaixell italià. El mateix retret faria jo al bisbe de Girona, Josep Cartaïa, salvat igualment per la Generalitat, i en general a l'Església catalana, que encara no ha reconegut i agrait de manera pública i oficial tot el que deu al president Companys. També en alguns relats de religioses pròfugues, diuen que es van salvar per un miracle de la seva mare fundadora, i no esmenten el paper de Companys ni del seu Govern.

L'historiador Isidre Cunill, especialista en l'estudi de l'anarquisme a Catalunya, després d'un any de feina havia enllestit el seu llibre definitiu sobre aquest tema. Però l'amo de l'editorial Libros Libres, que li havia fet l'encàrrec i fins li havia avançat una anticipació dels drets d'autor, quan li va presentar l'obra li va dir que havia de dir que Companys era un assassí, per les sentències de mort que havia signat. Cunill s'hi va negar rodonament, perquè allò era una calúmnia, i així el llibre es manté inèdit.

El 18 d'agost de 1937, tres mesos després dels Fets de Maig, el Parlament català es va poder reunir per primera vegada després de l'inici de la guerra. Es tractava

de prorrogar el mandat dels diputats, ja que tocaria convocar eleccions, però les circumstàncies de la guerra no ho permetien, i d'altra banda el Govern de la Generalitat demanava que el Parlament ratifiqués els acords que durant aquell any tan dramàtic havia pres la Diputació Permanent del Parlament. Tothom esperava una votació unànimement aprovatòria de les dues qüestions, però Pau Romeva es va alçar per dir les paraules següents, que consten al *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*:

Respecte aquests acords de la Diputació Permanent, jo he de dir que si aquesta ratificació es pogués fer per parts, jo no tindria cap inconvenient en ratificar la confiança que es va concedir al Govern que estava constituït en esclatar la revolució, ja que si hagués estat obert el Parlament, jo també li hauria concedit. I també estic disposat a ratificar la meua confiança al Govern que va succeir a aquell, per ésser un Govern de base parlamentària. Encara no havien donat proves de com anirien les coses. Ara bé, els Governos que s'han succeït, vist el que ha ocorregut a Catalunya, pel caràcter que han donat a la seva actuació —encara que en aquesta ocasió no considerem oportú entaular un debat—, jo vull que consti el meu vot en contra.

El president Companys no es va pas mostrar ofès, ben al contrari, pel vot en contra, sinó que va respondre així: «Agraeixo en nom del Govern —i consti que jo no sempre he tingut funcions executives— la seva adhesió a la tasca que el Govern hagi pogut realitzar dintre dels mitjans i de les possibilitats de cada hora i de cada moment.» Tot defensant-se de les al·lusions de Romeva als desordres i altres coses greus que havien passat, de les quals UDC considerava que el Govern de la Generalitat no estava del tot exempt de responsabilitat, Companys va afegir:

El senyor Romeva, per la seva posició, creu que no pot donar un vot de confiança de l'amplitud que aquesta ratificació demana, i es limita a fer exclusió d'aquesta ratificació als Governos que després s'hagin pogut succeir. Naturalment que el senyor Romeva comprèn el sentit de les hores que vivim, i jo tinc la completa seguretat que en la intimitat del seu pensament reconeix, per damunt de les diferències ideològiques que ens separen, els esforços que tots hem anat realitzant per ésser dignes dels moments greus que hem travessat i travessem, per fortuna cada dia més planers en la responsabilitat de tots, i encara més planers en les possibilitats de la victòria, que avui ja se'ns ofereix d'una manera prou definida. Per tant, no pronunciaré un parlament per a contradir ni rectificar les paraules del senyor Romeva. Fins amb les seves reserves, jo estimo al senyor Romeva la seva presència, que això demostra i comprova com davant de diferències ideològiques, al Parlament de Catalunya hi ha la lliure expressió de totes les opinions dintre la zona antifeixista, fins les de representants com el senyor Romeva, que és un element de profund sentiment conservador dintre del caire d'humanitat i tolerància i comprensió que distingeix la força política de la qual

forma part la V. S. Com que, a més, en els rengles de la V. S. tenim també estimats amics que ens han servit, millor dit, que han servit Catalunya amb coratge i amb esperit de sacrifici i algun d'ells és avui presoner dels facciosos [al·lusió a Carrasco i Formiguera], jo he volgut pronunciar aquestes paraules, no per a rubricar una discrepància, sinó per correspondre a les paraules que acabava de pronunciar el senyor Romeva.

En acabat, el president del Parlament, després de demanar l'assentiment dels diputats, va dir: «Queden ratificats els acords, amb les reserves que ha fet el diputat senyor Romeva.»⁸

El 9 d'abril de 1938 va ser afusellat a Burgos Carrasco i Formiguera. Entre les moltes reaccions, cal destacar la de Companys. El president de la Generalitat va rebre el 18 d'abril el director del diari basc *Euzkadi*, que el 19 reproduïa el balanç que feia Companys (que dos anys i mig més tard també seria afusellat) de la vida política de Carrasco i Formiguera. Respectem, en la nostra traducció, la redacció improvisada i un xic irregular de la conversa:

Com a persona, Carrasco era un fervent catalanista. Per això, en tot moment va dedicar totes les seves energies i totes les virtuts del seu temperament apassionat a la defensa de les llibertats de Catalunya. Amb Carrasco, jo havia format part dels Comitès Revolucionaris a l'època de la dictadura de Primo de Rivera i després de la dictadura. Allà vaig poder apreciar la profunda admiració que posava en totes les seves activitats, en defensa dels ideals de Catalunya. Després vaig tenir Carrasco sota la meua presidència formant part de la Minoria Catalana a les Constituents, on va fer discursos molt brillants defensant l'Estatut i mantenint sempre una posició extrema en defensa de l'Estatut. Carrasco era, a més, un catòlic sincer i fervent. Durant tota aquesta època, Carrasco, amb la seva pròpia significació i com a personalitat destacada d'Unió Democràtica de Catalunya, va lluitar amb nosaltres, per tal que els valors catalans en tots els aspectes i dins de la zona de convivència i de democràcia, que són el fruit de civilització del nostre poble, anessin a poc a poc imposant-se. Carrasco ha estat assassinat com una nova i tràgica demostració de l'odi que els facciosos senten per Catalunya i per tothom que estimi Catalunya. Ha donat, doncs, Carrasco la seva vida per la pàtria que tant estimava, i ha caigut com catòlic fervent els dies de Setmana Santa, amb la convicció dels que l'han afusellat [sic]. Nosaltres servem memòria de l'amic, a qui, per damunt de les diferències d'opinió que ens separaven, ens unia l'amor a Catalunya i un intens afecte personal, i envegem allò que ens és impossible d'aconseguir, o sigui, les seves nobles i abnegades condicions [sic].⁹

8. *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya* (18 agost 1937).

9. «Condicions»: segurament vol dir «conviccions». Companys, que no era practicant, es va mostrar sempre respectuós amb les creences religioses dels altres i va morir cristianament. Aquí diu clarament que enveja la fe de Carrasco. Aquesta entrevista va ser reproduïda a *La Publicitat* el dia 20 d'abril de 1938.

A les acaballes de la guerra, el 8 de desembre de 1938, Negrín, seguint la seva política de restabliment de l'ordre i en particular de normalització religiosa, i fins i tot de restabliment de relacions diplomàtiques amb la Santa Seu, i en el sisè dels seus famosos «tretze punts» havia proclamat la llibertat religiosa, va crear el Comissariat de Cultes i en va confiar la direcció al seu amic i col·lega, fisiòleg, el doctor Jesús M. Bellido i Golferich, catòlic practicant, d'Acció Catalana, que va acceptar la petició de Negrín conscient que la derrota de la República era imminent i que ben aviat hauria d'anar a l'exili, però pensant que era un bé per a l'Església que la normalització de la vida religiosa no arribés amb els furgons de l'exèrcit feixista. Negrín havia negociat la creació del Comissariat de Cultes amb Josep M. Trias i Peitx i Maurici Serrahima, d'Unió Democràtica, i també amb el doctor Salvador Rial, que Vidal i Barraquer havia nomenat vicari general de Tarragona i que mostrava una posició molt més oberta que el vicari general de Barcelona, el pare Josep M. Torrent. Serrahima m'havia explicat que, tot i que aleshores Negrín, amb la seva política recentralitzadora, havia arrabassat quasi totes les competències a la Generalitat i, com li deia Companys en una carta, l'havia deixat reduïda a una mena de diputació, els d'Unió Democràtica van creure que l'havien de posar al corrent d'aquelles negociacions. Entre el 5 i el 13 de novembre, segons el dietari personal de Serrahima, va visitar el president Companys per parlar-li del Comissariat de Cultes. Companys va agrair l'atenció i es va mostrar totalment d'acord amb aquella iniciativa. Va dir a Serrahima que ell no era catòlic, però que creia en un Déu i que desitjava que cadascú pogués practicar lliurement la seva religió. Inevitablement, van sortir a parlar dels disbarats dels primers mesos de revolució i Companys, per justificar-se, va dir: «Serrahima, vostè ha de reconèixer que la situació en aquells moments era molt difícil»

Per aquelles mateixes dates, exactament el 28 de juny de 1938, el bisbe de Girona, Josep Cartaïà, va enviar des de França una curiosa carta a Companys en què l'exhortava a rendir-se. Bosch Gimpera la reproduïx i comenta en la crítica que va fer del famós llibre de Hugh Thomas sobre la Guerra Civil. Si Bosch Gimpera, que era conseller de Justícia, coneix la carta, vol dir que Companys la hi havia mostrat. Cartaïà donava dos arguments per a la rendició. Primer, era evident que la República tenia la guerra perduda, i Companys havia de repetir el seu gest del 6 d'octubre, quan va veure que la revolta havia fracassat i es va rendir al general Batet per evitar una matança inútil. Segon, la gran majoria dels catalans —segons Cartaïà— estaven a favor de Franco, i per tant, si Companys era demòcrata, s'havia de rendir. Ni una paraula d'agraïment per haver-se salvat gràcies a la Generalitat.

Cartaïà es va embarcar en un vaixell francès i a través de França va passar a l'altra banda, a Pamplona, on va ser tota la guerra l'ajudant del cardenal Gomà, que el va encarregar sobretot de col·locar els capellans catalans que arribaven. L'abril

del 1938 Gomà, d'acord amb Antoniutti, encarregat d'Afers del Vaticà prop de Franco, el va enviar a França amb la intenció que des d'allí dirigís l'Església catalana, per evitar que la dirigís Vidal i Barraquer. Aquesta missió va fracassar del tot, però va ser aleshores que va enviar aquella carta al president Companys.

Companys no es podia rendir: no tenia ni exèrcit ni forces d'ordre públic; tot li ho havia pres Negrín. Era impossible que es rendís o que pactés una pau separada per a Catalunya. Però ni que hagués pogut, no ho hauria fet, perquè encara que el tractessin tan malament, sempre es va mantenir lleial amb la República.

CONCLUSIÓ

En conclusió, sobre el tema proposat, de Companys i l'Església, diria que la cosa més digna de destacar és la seva sensibilitat, i fins simpatia, per aquell sector de l'Església catalana més obert, que trencava amb la tradicional identificació de l'Església amb les dretes, com eren la gent d'Unió Democràtica. I si, invertint el tema proposat, de Companys i l'Església, ens preguntem sobre l'Església i Companys, diré que l'Església, i més particularment l'Església catalana, està en deute amb Companys, perquè encara no ha reconegut ni agraït els seus esforços humanitaris en el temps del terror de l'estiu del 1936.

El Concordat del 1953¹

GRANDESA I MISÈRIA DELS CONCORDATS

El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix el concordat com a «tractat entre el papa i un sobirà o un govern per a regular els afers eclesiàstics que interessin totes dues parts». Però, de fet, els concordats, històricament, són alguna cosa més que un acord o *modus vivendi* per a regular les matèries mixtes. Són una manera determinada de configurar les relacions entre l'Església i l'Estat, en virtut de la qual l'Estat concedeix una sèrie de privilegis i favors a la institució eclesial i posa tot l'aparell estatal al servei de l'activitat pastoral de l'Església: no sols ajut econòmic, sinó censura de mitjans de comunicació, capellanies a l'ensenyament, casernes, hospitals i presons, i ret grans honors a les jerarquies eclesiàstiques. L'Església, per la seva banda, concedeix el seu aval moral a l'Estat i inculca als ciutadans el deure, en consciència, de respectar i d'obeir l'autoritat civil. És un *do ut des*.

Un exemple ben colpidor de relacions d'aquesta mena, que es poden donar tant si hi ha concordat com si no, és el cas del bisbe Óscar Romero. En les seves homilies radiades dels diumenges denunciava els assassinats, els segrests, les tortures i les detencions il·legals que es cometien. Això feia que el nunci i tots els bisbes d'El Salvador, menys un, el titllessin de comunista i exigissin de Roma la seva renúncia. En una visita a Joan Pau II, que evidentment té tot un dossier amb les acusacions, el Papa li diu que fora millor que les denúncies de les homilies fossin més genèriques. Óscar Romero replica respectuosament que ell mira d'aplicar en les homilies allò que el Papa diu en les encícliques, i que quan li han assassinat un sacerdot concret la denúncia ha de ser també concreta. Aleshores el Papa, també respectuosament i delicada, li diu que cal anar amb compte a atacar un

1. *L'Avenç*, núm. 280 (2003).

govern que afavoreix l'Església, perquè pot venir-ne un que no la respecti. Per a la Secretaria d'Estat el més important era que el Govern fos deferent amb els bisbes, els protegís i els ajudés econòmicament; per a Óscar Romero el primer interès de l'Església havia de ser el respecte a la vida i als altres drets humans. Així, en una processó solemne ha tocat la banda de la Guàrdia Nacional, però després Óscar Romero decideix que no permetrà que ho torni a fer, perquè són una gent que han fet i fan molt de mal.

Deia Gabriel Le Bras, en la introducció a la monumental història del dret i les institucions de l'Església per ell dirigida, que hi ha separacions cordials i concordats tempestuosos. El de Pius XII i Franco és sens dubte un d'aquests últims, per més que la propaganda oficial el va voler presentar com la culminació d'una relació amistosa. Aparentment, és la investidura sagrada del règim, i així el presentarà Franco a les Corts, i el Vaticà i molts juristes amics del règim diran que és el model perfecte de les relacions entre l'Església i l'Estat; però els seus antecedents són conflictius i tot just acabat de néixer ja entra en crisi. Una caricatura de Forges, quan es va començar a poder criticar el Concordat, presentava un senyor que diu: «...Y en lo que respecta al discordato...» Un altre senyor vol corregir-lo: «Concordato.» El primer insisteix: «Discordato, reitero.»

El Concordat del 1953 és una bona talaia per a observar la política eclesiàstica de Franco, i endinsar-nos una mica, en la mesura del possible, en la seva hermètica personalitat gallega.

UTILITZACIÓ POLÍTICA DE LA RELIGIÓ PER PART DE FRANCO

El cardenal Quiroga Palacios, gallec i arquebisbe de Santiago de Compostel·la, va demanar audiència a Franco. Li va dir: «Excelencia, el año próximo es año compostelano.» «Sí?» «Sí, Excelencia, y vendrán muchos peregrinos.» «¡Ah!» «Puede que venga el Papa.» «¡Oh!» «Habría que construir un aeropuerto en Santiago.» (Uns segons de silenci.) Franco va dir: «Y si no viene?» (Uns altres segons de silenci.) Quiroga va replicar: «Y si viene?» Franco va ordenar la construcció de l'aeroport de Santiago.

No ens és lícit d'entrar en la intimitat de la consciència de Franco, però sí que podem analitzar el que la religió va significar en la seva política. No sabrem mai en què creia, però sabem de cert que va donar molta importància a la utilització política de la religió. El Concordat del 1953 no és sols l'aval definitiu del Vaticà al seu règim: és la coronació, quasi diria «la consagració», de la manipulació política de la religió per part de Franco. El seu discurs presentant el Concordat a les Corts perquè fos ratificat és un cim de la història del franquisme: moment de màxima glòria, però alhora inici de la davallada. Ja deien els clàssics que hi ha molt poca distància entre el Capitoli i la roca Tarpeia.

El gener del 1934 es temia una insurrecció independentista al Marroc. Un periodista va demanar a Franco, com a expert africanista, què es podia fer per a evitar-la. Va respondre: «En la política general y relaciones con el país conviene fomentar y extremar el laicismo, ya que la religión es el mejor estímulo para un alzamiento.»² Ricardo de la Cierva ha escrit que, abans de la guerra, Franco no es distingia per la religiositat: «No era un anticlerical, pero tampoco una excepción fervorosa en su ambiente y en su herencia castrense.»³

La Segona República havia derogat unilateralment el Concordat del 1851, cosa que feia exclamar a monsenyor Tardini «Benedetta rivoluzione spagnuola!», perquè per primera vegada en quatre segles el Papa podia nomenar lliurement els bisbes d'Espanya (Tardini, per cert, vint-i-dos anys més tard signaria amb Martín Artajo el Concordat). Els intents, durant el bienni de les dretes, de concertar almenys un *modus vivendi* van fracassar per les intrigues de la ultradreta monàrquica, tot poderosa a Roma (vegeu la copiosa documentació, òptimament anotada, a l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, editat per Batllori i Arbeloa).

En esclatar la revolta del 1936, en un primer moment no hi havia un interès especial, de part del govern de Burgos, a revifar el Concordat del 1851 ni a pactar-ne un de nou. Ja sabem que la revolta militar del juliol del 1936 no es va fer per a defensar la religió: ni un sol dels *bandos* dels insurrectes que van declarar l'estat de guerra esmenta la motivació religiosa (una altra cosa és que molts civils de Navarra i Castella s'hi van sumar creient que lluitaven per Déu). Franco, en el seu discurs de presa de possessió com a cap d'estat, l'1 d'octubre de 1936, va dir que en el nou règim hi hauria separació d'Església i Estat, però les enèrgiques protestes del cardenal Gomà i de Rodezno, cap dels tradicionalistes col·laboracionistes, van fer que aquella *palabreja* (així la qualificava Gomà) fos suprimida en la versió oficial després divulgada del discurs.

Símbols d'aquesta militarada batejada de «croada» són el general maçó Cabanellas, que assisteix amb boina vermella a la missa de la plaça del Castillo de Pamplona, una setmana després de la insurrecció, el dia de Santiago, o el general Mola, laic, que no pot impedir que les religioses adoratrius brodin una bandera monàrquica i la posin en el seu auto. A més de la pressió dels tradicionalistes i altres catòlics que s'han adherit a la revolta militar, els facciosos han de tenir en compte l'ambient internacional. Quan el *pronunciamiento* fracassa i degenera en guerra civil, i guerra llarga, no tenen municions més que per a molt poc temps. Uns i altres depenen de l'ajut exterior. Franco, instal·lat al Palau Episcopal de Salamanca, llegeix la pastoral del bisbe Pla i Deniel *Las dos ciudades* (datada el 30 de setembre però publicada en el butlletí eclesiàstic de la diòcesi de l'1 d'octubre i divulgada ja ben

2. *El Diluvio* (27 gener 1934).

3. R. de la CIERVA, «Doña Carmen y la estabilidad», *Ya* (21 octubre 1973).

entrat aquest mes) i troba que la imatge de defensor de la religió, de l'ordre i de la propietat li anirà molt bé de cara a l'opinió internacional. Les matances de sacerdots i els incendis d'esglésies a la zona republicana contribueixen a aquesta operació de maquillatge de la revolta militar. Però el Vaticà, preocupat per l'influx feixista i sobretot nazi, i també alarmat pels afusellaments de sacerdots bascos, serà molt prudent a reconèixer el nou règim. La política internacional del Vaticà, en aquells anys, és un «tercerisme»: ni comunisme ni feixisme, però amb més anticomunisme que antifeixisme. Les relacions diplomàtiques amb la República no es van trencar formalment, i amb els «nacionals», de primer, només hi ha representants oficiosos i confidencials (Magaz des de l'agost del 36 i Gomà des del desembre), un any després encarregats d'afers (Churruca el juny del 37 i Antoniutti el setembre del 37) i passat encara un altre any nivell màxim (Cicognani nunci el maig del 38 i Yanguas ambaixador el juny). Encara l'*Annuario Pontificio* del 1938 esmenta el «govern de València», per bé que sense cap representant, només amb uns punts suspensius. L'Acord del 1941 per al nomenament de bisbes és només una mesura urgent per a proveir les vint diòcesis vacants. Es pot dir que la plena ratificació del franquisme per part de l'Església no arriba fins al Concordat del 1953.

LA LLARGA MARXA CAP AL PLE RECONeixEMENT DE FRANCO

Al principi, el que la Junta de Defensa de Burgos primer i Franco després reclamen del Vaticà, per mitjà del seu representant oficiós, el marquès de Magaz, no és un concordat, sinó que condemni els nacionalistes bascs, acusats de col·laborar amb els comunistes perquè no es volen rendir. El dret de presentació tampoc era exigít, al principi: el nomenament de bisbes (que l'assassinat d'una dotzena de prelats feia urgent) hauria de garantir que no serien designats per a Euskadi i Catalunya clergues considerats «separatistes», però aquesta exigència podia quedar suficientment garantida amb la fórmula, establerta en alguns concordats moderns, com el de Mussolini del 1929, de la notificació prèvia, que permetés el veto per objeccions polítiques. Van ser Yanguas Messía i altres monàrquics de l'extrema dreta els qui, conscients que el dret de presentació era un anacronisme que si es deixava perdre ja no es recuperaria mai més, i esperant la restauració de la monarquia, el van reivindicar. Primer, amb la pretensió que havia reprès plena vigència el Concordat del 1851, que el reconeixia el rei d'Espanya; després, fent del seu reconeixement el punt principal d'un eventual nou concordat o *modus vivendi*. Entretant, el govern de Burgos va protestar amb la màxima energia d'uns primers nomenaments episcopals notificats per Antoniutti com a fets consumats. La solució transitòria va ser diferir els nomenaments fins que s'arribés a un acord, que seria el del 1941.

L'ACORD VERBAL FRANCO-GOMÀ (29 DE DESEMBRE DE 1936)

Abans hi havia hagut un acord verbal que no era més que un pacte de cavallers (no un conveni formal) entre Franco i Gomà. Aquest havia tornat del seu viatge a Roma investit del títol de «representant oficios provisional» del Papa prop de Franco, i al mateix temps era el cap de l'episcopat espanyol. En una entrevista amb Franco, el 29 de desembre de 1936, van convenir sis punts, que són l'embrió de l'Acord del 1941 i del Concordat del 1953. Gomà, després, els va posar per escrit i en una altra audiència va presentar aquella redacció a Franco, que hi va donar la seva aprovació, i aleshores Gomà va enviar el document al secretari d'Estat, el cardenal Pacelli. En aquells sis punts Franco prometia respectar la llibertat de l'Església en l'exercici de les seves competències religioses i no procedir de manera unilateral en qüestions mixtes. Anunciava també el propòsit de modificar o derogar les lleis republicanes contràries a la doctrina de l'Església. La Santa Seu, per la seva banda, aportaria «el seu concurs moral i espiritual» a la reconstrucció d'Espanya (o sigui que avalava el règim). Però no es feia cap referència al nomenament de bisbes ni al concordat del 1851 (al contrari: el suposaven derogat, perquè deien: «...en tanto se llegue a un concordato...»).

L'Església espanyola va complir (i de quina manera, i amb quin entusiasme!) el seu compromís d'aportar «el seu concurs moral i espiritual». Ho va fer sobretot amb la famosa carta col·lectiva a favor de la revolta i amb moltes declaracions de bisbes que qualificaven de «croada» l'aixecament militar. En canvi, la gran contrapartida del govern de Burgos, de derogar la legislació republicana considerada sectària (lleis de divorci, de matrimoni civil, de confessions i congregacions religioses, de dissolució de la Companyia de Jesús, del «presupuesto de culto y clero»), no la va complir fins a les darreries de la guerra i ja ben entrada la postguerra. La Diputació Foral de Navarra, que en les primeres setmanes de guerra va actuar amb plena sobirania, es va afanyar a derogar aquelles lleis, va tornar a posar el santcrist a les escoles i es va comportar com un estat plenament confessional, però el govern de Burgos va ser molt més reticent. S'ho reservava com a arma de negociació per a exigir del Vaticà el ple reconeixement diplomàtic i el dret de presentació dels bisbes. Pròpiament, en aquell acord verbal, que no era més que una conversa, Franco ni derogava les lleis contra l'Església ni assumia el compromís formal de fer-ho en un termini precís. Deia:

Reconociendo el Jefe del Estado español que la actual legislación no está, en varios puntos, en conformidad con las doctrinas de la Iglesia ni en consonancia con las exigencias de la conciencia de la mayor parte de los españoles, *se complace en ofrecer a la Santa Sede el propósito* de modificar o derogar aquellas leyes que por su letra o su tendencia están disconformes con el sentido católico. Para ello *aprovechará las coyunturas favorables* y procederá en todo *de acuerdo con la Santa Sede* o sus representantes, esperando su colaboración.

LES MIL MÀSCARES DE FRANCO

Sembla mentida que l'Església, que coneix per experiència la feblesa dels bons propòsits (perquè perdona els pecats a canvi de bons propòsits, que no es compleixen; si no, no recomanaria la confessió freqüent), es fiés d'un simple propòsit de Franco, que a més es diferia fins que es produïssin les *coyunturas favorables*, i encara aquesta tènue expectativa quedava condicionada a acords amb la Santa Seu, en els quals es podrien exigir contrapartides. És un fet que Gomà va quedar fascinat per la persona de Franco i va quedar convençut de la seva religiositat, i que si no canviava immediatament la legislació era perquè no podia. Per això creia que la Santa Seu li havia de concedir immediatament el reconeixement diplomàtic i tot el suport, perquè no quedés a mercè dels falangistes i nazis. En una ulterior entrevista, el 3 de març de 1937, segons explicava Gomà a Pacelli, Franco li va dir:

Yo deseo tanto como la Iglesia raer de la legislación española cuanto sea atentatorio a la conciencia católica del país; pero, primero, no me parece oportuno derogar leyes tan fundamentales sin la solemnidad análoga a la que las creó; y en segundo lugar, me veo ahora precisado a tratar, en España y fuera de ella, con gentes cuyo concurso necesito y que podrían recelar, desde sus puntos de vista, de una actuación demasiado rápida en el sentido que Su Eminencia me indica. Cuando hayamos logrado la fuerza que esperamos dentro de poco tiempo, procederemos sin trabas.

Però l'ambaixador alemany Von Stohrer referia així una entrevista amb Franco, el 3 de maig de 1937, a propòsit de l'encíclica *Mit brennender Sorge* contra el nazisme:

En el curs de l'entrevista hem parlat de la darrera encíclica del Papa i de la resposta que Alemanya li havia donat. He dit a Franco que cap govern conscient dels seus deures i de la seva dignitat podia tolerar una tal intromissió en la seva política interior. Li he recordat que els sobirans d'Espanya sota el regnat dels quals el país havia conegut la seva màxima prosperitat, com Carles V i Felip II, havien estat precisament els que s'havien oposat a les intrusions dels papes i que fins els havien imposat llur voluntat, i que en canvi aquestes intrusions s'havien multiplicat a les èpoques que Espanya era més feble. Franco ha observat que això s'aplicava també al temps present. El Papa, certament, era reconegut a Espanya com a autoritat religiosa suprema, però tota ingerència del Vaticà en els afers de política interior seria rebutjada. Ell [Franco] també havia de lluitar contra el Vaticà. Pel que fa a l'encíclica de la qual acabàvem de parlar, havia invitat últimament l'arquebisbe de Toledo [Gomà] a no fer cap menció a Espanya de l'encíclica ni de la resposta alemanya. D'aquesta manera pensava avançar-se a impedir qualsevol crítica a Alemanya.

Un any més tard, arran de la legalització de la Companyia de Jesús, Von Stohrer es mostrava força desconcertat, per no dir enganyat:

[...] Així s'explica que, segons el partit a què el qui et parla pertany, pots sentir a Espanya l'opinió que «Franco està totalment en mans de la Falange», o que «Franco s'ha venut completament a la reacció», o que «Franco és un pur monàrquic», o bé que «està completament sota la influència de l'Església». En aquestes condicions, no és gens fàcil de fer-se una opinió objectiva sobre la solidesa actual dels vincles que uneixen Franco a aquestes forces [...]. Probablement només hi ha una cosa segura en l'estat actual de coses, i és que sota el present règim la influència de l'Església catòlica a l'Espanya nacionalista ha augmentat en gran manera en aquests últims mesos.

El setembre del 1938 hi va haver una forta discussió en el Consell de Ministres de Franco entre el ministre de Justícia, el comte de Rodezno, i el d'Afers Estrangers, el general comte de Jordana. Curiosament era el tradicionalista Rodezno qui volia amenaçar amb la ruptura de relacions amb la Santa Seu. Rebutjava la política seguida fins aleshores de reservar-se la derogació de les lleis republicanes i el pressupost del clergat com a arma de negociació, perquè deia que aquesta política de *do ut des* era impròpia de catòlics. Exigia que es restablís unilateralment tota la legislació pròpia d'un estat catòlic (la «tesi» catòlica), i si aleshores la Santa Seu no reconeixia el dret de presentació calia trencar les relacions diplomàtiques. Però el general Jordana, amb molt de seny, s'oposava a aquest radicalisme i va dir que «mientras perdure la guerra ni tan siquiera cabe pensar en la posibilidad de semejante ruptura, por las funestísimas consecuencias que acarrearía a nuestra situación exterior y aun acaso a la interior». Franco, que sempre va mirar d'evitar trencar amb l'Església (recordem l'afer Añoveros) va seguir el prudent parer de Jordana. La Llei de matrimoni civil va ser derogada el 12 de març de 1938, un any i mig després de l'aixecament militar. La Companyia de Jesús va ser restablerta quan ja es duïen quasi dos anys de guerra, el 8 de maig de 1938. El 10 de desembre de 1938 es deroga la Llei de secularització dels cementiris. La Llei de confessions i congregacions religioses va ser derogada el 2 de febrer de 1939 (el 5 passaven la frontera de França Azaña, Companys i Aguirre). El 2 de març es concedeix a l'Església l'exempció de la contribució territorial, i l'1 d'abril, *Dia de la Victòria*, la franquícia postal dels bisbes. El 23 de setembre es deroga la Llei del divorci civil. I fins al 9 de novembre de 1939 no es va restablir el pressupost del clergat.

Amb aquell acord secret del 1936 no es va poder fer, de moment, cap més nomenament episcopal. Antoniutti havia fet el viu i havia comunicat, simplement *por cortesía*, com un fet acomplert, alguns nomenaments, començant pel de Segura, però quan el govern de Burgos es va adonar que li havien fet uns quants gols va

protestar amb la màxima energia i va dir que no toleraria cap més nomenament fins que s'hagués arribat a un concordat o a un pacte específic.

PIUS XII, L'HOME DELS CONCORDATS

Els papes, pel poder jurídic i espiritual que els ha estat conferit, tenen, en la vida de l'Església, un pes molt més fort que el que qualsevol cap d'estat o de govern pugui tenir en un país. A més, Pius XII, el Papa del concordat de Franco, governava de manera molt personal. Com el president dels Estats Units, no tenia ministres sinó secretaris. Els prefectes de les Sagrades Congregacions, i també el secretari d'Estat, tenien un protagonisme molt limitat. Pius XII era el seu propi secretari d'Estat. Per això Montini no va acceptar ser titular nominal de la Secretaria d'Estat, i va ser enviat a l'arquebisbat de Milà.

Eugenio Pacelli (Roma, 1876 - Castelgandolfo, 1958), de distingida família romana, després de ser ordenat sacerdot el 1899 va ingressar en la diplomàcia vaticana, on pels seus mèrits va ascendir ràpidament. A la Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris va ser successivament sotssecretari, prosecretari i secretari. El 1917 Pius XI el va nomenar nunci a Munic (Baviera) i el 1920, a més, nunci a Berlín. Va concertar els concordats amb Baviera (1924) i Prússia (1929; el mateix any dels pactes de Laterà i el concordat amb Itàlia). Creat cardenal (1929), va ser deu anys secretari d'Estat de Pius XI fins a la mort d'aquest, el 10 de febrer de 1939. Va ser elegit Papa el 2 de març següent, el primer dia del conclave (cosa que no succeïa des de feia quatre segles, amb l'elecció de Pau III el 1534). Va contribuir a aquesta rapidesa la situació internacional, amb la guerra imminent, que esclataria l'1 de setembre següent. Com a secretari d'Estat, són obra seva els concordats amb Baden, Àustria, Iugoslàvia i l'Alemanya de Hitler. Com a papa, faria el de Franco, el 1953.

Era secretari d'Estat durant la República espanyola i la Guerra Civil. S'ha dit que Pius XI era més liberal i Pacelli més amic dels governs dictatorials, però el pare Batllori m'assegurava que més aviat era al revés, encara que Pius XI era tan autoritari que topava amb els dictadors. Pacelli, el 1931, a través del nunci Tedeschini i de Vidal i Barraquer, va ordenar als bisbes espanyols que acceptessin la República. Però el papa Pius XI, amb qui la ultradreta catòlica espanyola tenia fil directe, va considerar fracassada aquesta política de conciliació i va adoptar una actitud més dura, amb el trasllat de Gomà a Toledo i fent-lo cardenal i president de la conferència de metropolitans.

L'elecció papal de Pacelli es va traduir en un alleujament de la tibantor creixent que Pius XI havia mostrat envers Hitler i Mussolini.⁴ Pel que fa a Espanya, durant

4. Cf. l'estudi de M. Casella, basat en la documentació del Ministeri d'Afers Estrangers italià, «Chiesa e fascismo nei primi anni del Pontificato di Pio XII», *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, vol. 55, núm. 1 (gener-juny 2001), p. 109-174.

la guerra era tingut per enemic del govern de Burgos (encara que no tant com Tardini i Pizzardo) i la seva elecció va ser molt mal rebuda a Burgos. Segons Marquina, Serrano Suñer, en saber-la, va proferir una paraulota irrepetible. Però, davant el fet de la victòria, el 16 d'abril de 1939 Pius XII va adreçar a Franco el missatge de felicitació *con immenso gozo*.

L'ACORD PER AL NOMENAMENT DE BISBES (7 DE JUNY DE 1941)

El nomenament de bisbes va ser el tema principal de l'acord signat el 7 de juny de 1941 pel nunci Gaetano Cicognani i el ministre d'Afers Estrangers, Serrano Suñer. És l'antecedent immediat del Concordat del 1953. En aquell moment hi havia vint diòcesis vacants. Pròpiament, el complicat procés de nomenament que l'acord establia, ideat personalment per Pius XII, era més aviat un procediment per a *no* nomenar bisbes, perquè garantia que Franco podria impedir que nomenessin bisbes «separatistes», i el Papa podria vetar els bisbes falangistes o filonazis. En produir-se una vacant, el nunci, de manera confidencial, es posaria en contacte amb el Govern i, de comú acord, enviaria a la Santa Seu una llista de noms, almenys sis. El Sant Pare n'escolliria tres (la famosa «terna») i els comunicaria al Govern, i aleshores el cap d'estat en presentaria oficialment un (que seria nomenat pel Papa). El Papa, si dels sis primerament proposats no en trobava cap d'idoni, podia proposar una terna amb altres candidats, i el Govern podia oposar «objeciones de carácter político general [...] a todos o alguno de los nuevos nombres». Si el Govern formulava objeccions, «se continuarán las negociaciones» (o sigui que el nomenament quedava bloquejat).

Després d'aquest acord, es va poder procedir a una bona fornada de bisbes, però més tard, en els anys seixanta, es va arribar a un veritable *impasse*, que va fer augmentar el nombre de les places vacants. En definitiva, es mantenia el dret de presentació del cap d'estat espanyol, però amb unes limitacions que equivalien a un dret de veto de la Santa Seu.

A canvi d'aquest dret de presentació, l'Estat espanyol (art. 9) es comprometia a observar els quatre primers articles del Concordat del 1851, el primer dels quals deia: «La Religión Católica, Apostólica, Romana, que, con exclusión de cualquier otro culto, continúa siendo la única de la nación española, se conservará siempre en los dominios de S. M. Católica.»

El segon determinava que l'ensenyament, tant públic com privat, a tots els nivells, seria conforme a la religió catòlica, i la jerarquia vetllaria per la puresa de fe i costums.

El tercer i el quart garantien la llibertat dels bisbes i dels clergues en l'exercici de llurs funcions eclesiàstiques.

En unes declaracions al setmanari catòlic *Signo*, Serrano Suñer va declarar:

El reciente acuerdo con la Santa Sede, firmado el día 7 de junio, es un paso definitivo para la conclusión de un nuevo Concordato, en el que España haga patente su fervoroso deseo de restaurar el sentido católico de la gloriosa tradición nacional [...]. El Gobierno confía que muy pronto será un hecho el nuevo Concordato para satisfacción y beneficio de ambas potestades.

Però el Concordat trigaria dotze anys a signar-se, i encara abans hi hauria un preaval: l'entrada al Govern de Martín Artajo, destacat dirigent d'Acció Catòlica i en certa manera de la democràcia cristiana.

EL PREAVAL D'ACCIÓ CATÒLICA (18 DE JULIOL DE 1945)

La Segona Guerra Mundial s'estava acabant i la derrota de les potències feixistes de l'Eix era imminent. El 6 de juny de 1944 té lloc el desembarcament de Normandia. El 7 de maig de 1945 Alemanya es rendeix, i el 14 d'agost ho farà el Japó. El 1945 és un any negre per a Franco. El 12 de febrer de 1945 els caps de les potències aliades vencedores, reunits a Yalta, declaraven que tots els països satèl·lits de l'Eix tindrien eleccions lliures, i en una altra reunió, el 17 de juliol, a Potsdam, condemnaven explícitament el règim de Franco. La conferència fundacional de l'Organització de les Nacions Unides havia començat a San Francisco el 25 d'abril d'aquell any 1945, i el 19 de juny s'aprovava per aclamació una proposta de la delegació mexicana, influïda pel Govern de la República a l'exili, que exclouïa qualsevol règim que s'hagués instaurat amb l'ajut dels exèrcits dels estats que havien lluitat contra les Nacions Unides, un eufemisme que apuntava inequívocament a Franco.

Malgrat totes les queixes i reticències del Vaticà per respecte a Franco, no podia pas veure amb satisfacció que fos substituït pels republicans vençuts a la Guerra Civil, refugiats a França. Els maquis el 16 d'octubre de 1944 havien penetrat a la Vall d'Aran i havien estat a punt de fer presoner el general Moscardó, l'heroi de l'alcàsser de Toledo. Franco va emprendre una operació de maquillatge del règim per a dissimular-ne la naturalesa dictatorial i feixista i disfressar-lo de monàrquic i de cristià. Per a aquesta operació es va servir d'Alberto Martín Artajo, president d'Acció Catòlica, membre significat de la influent Asociación Católica Nacional de Propagandistas i protegit en altre temps per Ángel Herrera.

El 18 de juliol de 1945 Franco va crear un nou govern. En va treure els ministres que més donaven la imatge de falangistes i d'amics de l'Eix i hi va introduir Martín Artajo a Afers Estrangers i un altre catòlic, antic membre de la CEDA, Fernández Ladreda, a Obres Públiques. Artajo havia consultat el cardenal Pla i Deniel abans d'acceptar. Tots dos van creure que podrien influir prop de Franco en un doble sentit: marginar la influència falangista i propiciar la monarquia. Però

els catòlics de l'oposició, com Gil Robles i Giménez Fernández, eren contraris a l'operació. En aquells moments internacionalment tan difícils, el ministre Martín Artajo dona al món una aparença de moderació i de democràcia cristiana, que aleshores estava de moda a Europa.

EL CONCORDAT DEL 1953⁵

Martín Artajo ha deixat escrit el laboriós part d'aquest concordat, indicatiu eloqüent de les discrepàncies. Essent ell ministre d'Afers Estrangers, es va constituir el 1949 una comissió interministerial, presidida per ell mateix i completada pel ministre de Justícia, Fernández Cuesta, el d'Educació Nacional, Ibáñez Martín, i l'ambaixador al Vaticà, Ruiz Giménez, per a preparar un primer text. El van redactar gent de l'Ambaixada al Vaticà. El document va anar i venir del Palazzo Spagna al Palacio Santa Cruz fins que el març del 1950 la comissió interministerial el va aprovar. Era any jubilar, i Martín Artajo va anar a Roma presidint una missió extraordinària i ho va aprofitar per a parlar amb Pius XII i amb els dos prosecretaris d'Estat, Montini i Tardini. A principis del 1951 la comissió interministerial va aprovar definitivament el text que seria presentat a la Santa Seu com a base per a la negociació. El 6 de març Franco el va lliurar personalment a Ruiz Giménez dient-li: «Llévelo al Padre Santo y dígame que para elaborarlo se han reunido en torno a esta mesa cinco hombres cristianos.» A Roma, després d'haver discutit l'afer amb Tardini, el 6 d'abril Ruiz Giménez el va posar solemnement en mans del Papa, amb una carta personal de Franco que li deia que, un cop decidida a favor d'Espanya la batalla internacional, complia el compromís adquirit el 1941 [deu anys abans!] i oferia a la Santa Seu el text d'un concordat. El juliol d'aquell 1951 hi va haver nou govern i es va haver de modificar la comissió interministerial. Hi van entrar el nou ministre de Justícia, Iturmendi, i el nou ambaixador al Vaticà, Castiella, però van continuar-hi Fernández Cuesta, que havia esdevingut ministre secretari del *Movimiento*, i Ruiz Giménez, que havia passat a ser ministre d'Educació Nacional. Castiella va haver de passar dos anys discutint amb Tardini, fins a arribar al text definitiu, signat al Vaticà el 25 d'agost de 1953 per Martín Artajo, ministre d'Afers Estrangers, en nom de Franco, i Tardini, prosecretari d'Estat, en nom de Pius XII.

Quan Franco el va presentar a les Corts per a ser ratificat, el 30 d'octubre de 1953, va pronunciar un discurs que semblava el sermó d'un bisbe. Va dir que no era com els altres concordats, que posaven fi a discussions o tensions. Tenia la

5. Entre la copiosa bibliografia sobre el Concordat del 1953 destaca l'article d'un dels seus protagonistes, Alberto Martín Artajo, escrit quinze anys després de la seva signatura: «Concordato de 1953», a Q. ALDEA, T. MARÍN i J. VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. 1, Madrid, CSIC, 1972, p. 595-599.

satisfacció «de haber podido prestar a la Nación y a nuestra Santa Madre la Iglesia el servicio más importante de nuestros tiempos». Era —va dir— el primer concordat de la nova etapa que la Segona Guerra Mundial obre en la història, i era obra «de una Nación que en toda la Cristiandad es tenida con justicia como Nación Católica por excelencia» (semblava el compliment de la gran promesa del Sagrat Cor al pare Hoyos: «reinaré en España con más predilección que en otras partes»). La fe catòlica «ha venido siendo a través de los siglos la piedra básica de nuestra nacionalidad». Aquest esperit va culminar en la «Cruzada», proclamada en la pastoral col·lectiva, «aquella Carta Pastoral, obra del insigne Cardenal Gomá [que] fue espontáneamente firmada por todos los Obispos a la sazón en España». Com és, doncs, que si el règim espanyol és tan catòlic, s'ha trigat tant de temps a signar el Concordat? No és per desavinences amb l'Església, com s'ha dit malèvolament, sinó per delicadesa de Franco, que no volia comprometre la Santa Seu quan tot el món era enemic d'Espanya:

Justo es que sepa el país que durante el quinquenio de la torpe conjura internacional contra nuestra Patria, la demora en comenzar la negociación de un Concordato, lejos de deberse a ningún género de supuestas resistencias por parte de la Santa Sede, debióse a nuestra propia decisión de no envolver a la Iglesia, a ningún precio, en nuestras propias dificultades exteriores. Por eso sólo cuando, a fines del año 50, terminó en la Asamblea de las Naciones Unidas la farsa montada contra España, sólo entonces propusimos formalmente a la Santa Sede la elaboración de un acuerdo general, que coronando y afirmando la obra realizada, diera sistema y complemento a la legislación ya concordada, abriéndose seguidamente las negociaciones ahora tan felizmente terminadas.

De fet, el Concordat del 1953 se situa entre l'ingrés d'Espanya a la UNESCO (30 de gener) i els pactes militars amb els Estats Units (26 de setembre). La Santa Seu se sumava així al desglaç de l'oposició internacional al franquisme després de la derrota dels feixismes, desglaç motivat per l'anticomunisme i la Guerra Freda. Els Estats Units, una vegada més (no era la primera i no seria l'última), protegeixen un dictador indesitjable però que els serveix de peó per a la seva política internacional. La Santa Seu, sota Pius XII, està obsessionada pel comunisme. La seva proclamació de sant Benet com a *Europae pater* és quasi fer-lo patró de l'OTAN i de l'anticomunisme. Per això no és estrany que arribés al Concordat. Joan XXIII es distanciaria netament d'aquesta posició i amb la seva confiança en «els homes de bona voluntat», als quals adreça l'encíclica *Pacem in terris*,⁶ adoptaria una política de la *main tendue* a tots els homes de bona voluntat, com Maurice Thorez i els comunistes francesos el 1936, però al revés.

6. El 9 d'abril de 1963: ara en fa quaranta anys.

CONTINGUT DEL CONCORDAT

Repassem ara les principals clàusules del Concordat del 1953.

El document comença de molt amunt, «En el nombre de la Santíssima Trinidad», i després va baixant.

L'article I declarava que «la Religión Católica, Apostólica Romana, sigue siendo la única de la nación española...». Reprodueix l'article primer del Concordat del 1851, que l'Acord del 1941 havia declarat vigent, però ja no diu «...con exclusión de cualquier otro culto». No la proclamava religió de l'Estat (noció jurídica, que és la que escauria en un instrument jurídic com és un concordat), sinó de la nació (concepte sociològic, afirmació de fet). Però, a més, l'afirmació «sigue siendo» sona una mica com una refutació de les famoses paraules d'Azaña, en la discussió de la qüestió religiosa a les Corts, l'octubre del 1931: «España ha dejado de ser católica.» Una frase que, com tot el discurs, va ser pronunciada per a defensar l'Església i, segons el pare Batllori, va ser la defensa més eficaç de l'Església, perquè el que diguessin els catòlics de la minoria basconavarresa no servia de res, i en canvi Azaña va aconseguir que no prosperés una redacció molt més perjudicial per a l'Església.

L'article II reconeixia a l'Església «el carácter de sociedad perfecta», no en el sentit de perfecció moral sinó en el de plenitud de personalitat jurídica, que li permetia tractar amb l'Estat de poder a poder. Encara hi ha bisbes que enyoren aquella «perfecció» constitucional, com el de Còrdova, que tenia un contenciós amb l'Ajuntament, per qüestió de terrenys, i el volia resoldre de poder a poder, com en temps de Franco, i el batlle, que era Anguita, li va recordar que les coses havien canviat: «Usted no es mi obispo, y yo soy su alcalde.»

L'article VI aplicava a Franco el privilegi que en segles passats Pius V (el papa de Lepant) i Gregori XIII havien concedit als reis d'Espanya: «los sacerdotes españoles diariamente elevarán preces por España y por el Jefe del Estado», a la missa.

L'article VII deia que, per al nomenament dels arquebisbes i bisbes residencials i dels coadjutors amb dret de successió, continuarien regint les normes de l'Acord del 1941 (amb la llista de sis i la terna). Pel mecanisme del nomenament de bisbes auxiliars, que la Santa Seu feia lliurement, i que tenien veu i vot a la Conferència Episcopal, entre Pau VI i el nunci Dadaglio van aconseguir capgirar l'orientació de l'Església espanyola. A les plenàries de la Conferència Episcopal se sentien veus noves discordants. En una d'elles, el president, aquell cardenal Quiroga Palacios que havia obtingut de Franco l'aeroport de Santiago de Compostella, després d'una primera sessió molt animada, va voler restringir les intervencions, però el bisbe Osés li va replicar de manera tan expressiva com irrepetible.

Tal com ja havia establert el Concordat del 1851, que en això copiava el Concordat de Napoleó, el de Franco estipulava (article IX) que es procediria de comú

acord a revisar les circumscripcions diocesanes, «a fin de evitar, en lo posible, que las Diócesis abarquen territorios pertenecientes a diversas provincias civiles». Això, sorprenentment, només es va complir en part. Les diòcesis de Lleida i Tortosa comprenien extensos territoris, respectivament, d'Aragó i de València. Si, malgrat la posició de força del règim franquista, només s'havien fet unes petites retallades, va ser perquè aquells enclavaments eclesiàstics en les demarcacions civils no constituïen de cap manera una expansió catalana, sinó, al contrari, una penetració castellana. Consta que el Govern franquista tenia un positiu interès que les fronteres diocesanes de Catalunya no coincidissin amb les eclesiàstiques, per a no facilitar la separació. El pintoresc bisbe de Lleida Del Pino havia defensat la frontera occidental de la seva diòcesi dient a Franco que així s'assegurava l'espanyolitat de les terres lleidatanes. I tenia raó: la Franja occidental feia que, per uns pocs seminaristes seus, al seminari de Lleida tot es fes en castellà, i a les parròquies on hi havia sacerdots de la Franja també es feia tot en castellà. Persones ponderades i ben catalanes pensaven que la Franja era el factor principal de descatalanització de la diòcesi i convenia traspasar-la.

L'article XVI reconeixia el privilegi del fur eclesiàstic. Els clergues i religiosos serien jutjats, en els delictes canònics, pels tribunals eclesiàstics, i en els delictes comuns, pels tribunals civils, però caldria el permís del bisbe del lloc. Les penes de presó es complirien en cases religioses o, almenys, en llocs diferents de les presons ordinàries. Aquest seria l'origen de l'anomenada «presó concordatària» de Zamora, que es va acabar quan uns sacerdots d'ETA hi van calar foc cremant els matalassos.

Un dels aspectes més comentats d'aquest concordat és l'assignació econòmica a l'Església. El que és menys conegut és que aquest pressupost era només una mesura transitòria. Deia l'article XIX:

1. La Iglesia y el Estado estudiarán, de común acuerdo, la creación de un adecuado patrimonio eclesiástico que asegure una congrua dotación del culto y del clero.
2. Mientras tanto el Estado a título de indemnización por las pasadas desamortizaciones de bienes eclesiásticos y como contribución a la obra de la Iglesia a favor de la Nación, le asignará anualmente una adecuada dotación.

Aquell patrimoni eclesiàstic, que hauria hagut de ser copiosíssim, no sols no es va constituir sinó que l'episcopat espanyol no el va demanar mai, segurament perquè cada bisbe preferia entendre's directament amb Franco i les altes autoritats del règim. En venir la Transició, els bisbes es van trobar desemparats econòmicament. Van pensar que els valdria el sistema alemany, d'una participació en l'impost sobre la renda, però ha estat un fracàs: la majoria, fins molts catòlics, prefereixen

destinar els seus impostos a altres finalitats. Per això ara l'Església espanyola es troba a mercè de l'Estat.

L'article xxii deia: «Queda garantizada la inviolabilidad de las Iglesias, Capillas, Cementerios y demás lugares sagrados.» Les forces públiques només hi podrien entrar amb el consentiment de l'autoritat eclesiàstica «salvo en caso de urgente necesidad». Qui jutjaria la urgència? No s'especificava, però seria el Govern.

CONCLUSIÓ: «MORIR DE ÉXITO»

En el moment de ser concertat, el Concordat del 1953 va ser qualificat de perfecte tant des del Vaticà com des del Govern espanyol. El canonista Eloy Montero, catedràtic de la Universitat de Madrid, va afirmar que «es, sin duda, el más conforme a la doctrina de la Iglesia que haya podido ajustarse a través de todas las épocas de la historia». Laureano Pérez Mier, canonista i auditor de la Rota, hi veia «una compenetración de los ordenamientos canónico y civil más cumplida y extensa que la llevada a cabo en los concordatos anteriores con cualesquiera otras naciones». Lamberto de Echevarría, degà de la Facultat de Cànon de la Universitat Pontifícia de Salamanca, sostenia que era «modelo desde el punto de vista del derecho público eclesiástico». I el famós canonista i moralista Fernández Regatillo, SJ (que durant la guerra havia dictaminat si es podia administrar l'extremunció als condemnats a mort, i com s'havia de fer: «entre el disparo del pelotón y el tiro de gracia»), afirmava solemnement:

Nosotros, después de haber recorrido los 150 convenios o concordatos celebrados entre la Santa Sede y los diversos Estados en el correr de los siglos; después de haber explicado muchos años la asignatura de Concordatos, no creemos aventurado el afirmar que éste se lleva la palma entre todos los de otras naciones y de todos los tiempos.

El Concordat del 1953 constitueix el «cant del cigne» de la «tesi catòlica», doctrina oficial de l'Església fins al Concili Vaticà II, que propugnava l'estat confessional i prohibia el culte públic d'altres religions.

Aquest concordat va ser presentat com el més ajustat a la doctrina política de l'Església, però tot just concertat ja es va començar a veure que no era adequat als temps moderns. Un any després se'n va concertar un d'igual amb la República Dominicana. Rafael Leónidas Trujillo, que des del 1930 governava dictatorialment aquell país, oferia a l'Església el compromís de la seva protecció (a canvi, evidentment, de rebre suport moral) i va demanar a la Santa Seu quin era el millor model de concordat. Li van mostrar el flamant de Franco, el va acceptar a ulls clucs i va ser signat el 16 de juny de 1954. Trujillo va morir assassinat el 1961, just quan es-

tava a punt de començar el Vaticà II, que posaria fi a aquella manera d'entendre les relacions entre l'Església i l'Estat. Martín Artajo, un dels pares del Concordat, en l'article abans citat, publicat el 1972, deia que, a la vista dels documents del Vaticà II, no es podia dir que el Concordat fos dolent, però se li havia d'aplicar la clàusula *rebus sic stantibus* i calia modificar-lo a la llum de la nova doctrina de l'Església. Era tant com reconèixer que era insostenible.

Setanta anys de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat¹

L'Entronització va començar d'una manera típicament eclesiàstica: com una collecta. Però ben aviat, desbordant les intencions i les expectatives inicials, es va convertir en una mobilització popular, no sols religiosa, sinó també nacional, perquè va esdevenir una crida a la reconciliació dels catalans, després de la guerra incivil.

El pare Adalbert Franquesa, sagristà major o rector el santuari, era testimoni dels inconvenients pràctics de l'accés dels fidels per a venerar la imatge de la Mare de Déu en el tron antic. Volia dedicar-li un nou tron, més digne, més preciós i sobretot més funcional. L'antic estava bastant atrotinat, amb una sola escaleta per a pujar i baixar, com encara es pot veure en un quadre exposat a la pinacoteca de Montserrat. El pare Adalbert va proposar el projecte a l'abat Aureli M. Escarré, però aquest estava aleshores molt engrescat en les costoses obres de la façana, i de primer moment va rebutjar la idea, per manca de recursos. El pare Adalbert va assegurar-li que la devoció popular seria prou generosa per a sufragar totes les despeses. Amb el permís del pare abat va fer un primer tempteig amb alguns rectors i algunes persones significatives, i la resposta va ser tan entusiasta que el projecte es va posar en marxa. A mesura que es posava de manifest la reacció del poble, el mateix abat Escarré se'l va fer seu. Va descobrir què era el poble per a Montserrat, i què havia de ser Montserrat per al poble: un gran gresol. Els catalans ens movem, com en un pèndol, entre l'associació (enlloc de l'Estat hi ha tantes associacions de tota mena com a Catalunya) i la divisió (ens barallem en els moments en què més caldria unitat).

En aquella primera postguerra, la situació de Catalunya era molt penosa. A Espanya, uns havien guanyat la guerra i uns altres l'havien perduda, però a Cata-

1. Publicat al diari *El País: Quadern de Cultura* (27 abril 2017).

lunya tots l'havíem perduda. A Espanya, l'Església se sentia triomfant, però a Catalunya fins l'Església era vençuda. L'Església catalana havia sigut perseguida el 1936 per ser Església, i el 1939 ho era per ser catalana. El cardenal Vidal i Barraquer, mort feia quatre anys a l'exili, n'era el símbol. Els fejecistes, que havien tingut tants morts en la persecució a Catalunya i també molts lluitant al Terç de Montserrat, van ser prohibits. Per increïble que avui sembli, el diari falangista havia arribat a denunciar els sacerdots que casaven o confessaven en català: «No es pecado, no señor, confesar y anunciar en catalán los desposorios, en las tablillas de las iglesias; es... algo peor. Durante todo lo que va de siglo, el separatismo catalán ha tenido feudos casi invulnerables en la Iglesia y en la Escuela. Jamás propaganda política ni discurso demagógico alguno hizo más daño a España que esta labor constante e inteligente que desde la Escuela y desde la Iglesia se hizo [...]. ¡Cuidado que se filtran! Se filtran y se sitúan y hablan y chillan... ¡Y obran! ¡Habrà, pues, que obrar también!»² Ara, aquella Església catalana que semblava morta, rebrotava i faria de gresol.

Els santuaris solen ser llocs on es practica la pietat individual i els fidels pregunten per llurs necessitats personals o familiars. A Montserrat també es dona aquesta pràctica individual però, a més, és un lloc de trobades. Anys enrere hi havia, en el replà de la pujada al cambril de la Mare de Déu, tota una gran paret coberta de banderins que havien ofert grups que havien pujat a Montserrat i volien deixar-hi un record. En un cert moment es van retirar, per raons higièniques, tots aquells banderins, però la corrua de grups que puguen a Montserrat no ha parat. I no es tracta únicament d'entitats religioses, sinó també d'esportives, culturals, empresarials, corals, esbarts, excursionistes, etc. Sobretot els diumenges, que la ràdio i la televisió retransmeten la missa conventual solemne, uns representants de les associacions presents agafen el micròfon i expliquen a tot Catalunya qui són i per què han pujat a Montserrat. El més col·lectiu de tots aquests actes col·lectius va ser l'Entronització de la Mare de Déu, el 27 d'abril de 1947. No va ser un acte merament religiós, sinó que aquella invocació religiosa va convocar una mobilització de tot el país. La quantitat de joies de família que es van oferir per al tron i per a les obres que caldria emprendre, va ser extraordinària. Al valor material s'hi afegia el sentimental, molt superior. El motiu inicialment explicitat era recollir fons per a un tron de la Mare de Déu, però ben aviat va emergir una altra motivació: la represa de consciència de la identitat del poble català i la reconciliació nacional.

Per a la preparació de la festa es va crear un organisme que en van dir la Comissió Abat Oliba. Es va haver de demanar permís a les autoritats, que el van concedir sense imaginar-se el tsunami que els cauria a sobre. Presidia la Comissió Abat Oliba el senyor Fèlix Escalas, home benvist del règim (havia estat president

2. *Solidaridad Nacional* (7, 8, 9 i 12 juliol 1939).

de la Generalitat després del 6 d'octubre de 1934). Secretari n'era Fèlix Millet i Maristany, l'antic president dels fejecistes, i que aleshores feia de mecenes d'una colla de projectes culturals. Però hi va haver algú que va tenir la idea genial d'excitar la tendència associacionista dels catalans i convertir aquella recapta en una mobilització popular. Aquest home va ser Josep Benet i Morell, que era el secretari particular de Fèlix Millet; per tant, el secretari del secretari de la Comissió Abat Oliba. Estava molt vinculat amb Montserrat: les pàgines on parla dels anys que va estar a l'Escolania són, sens dubte, les més sentides de les seves memòries.

De vegades, algú confereix un gran contingut a un càrrec que sobre el paper era insignificant. Pensem en Prat de la Riba i la Mancomunitat. Salvant les diferències, des d'aquell racó de l'organigrama (secretari del secretari), Benet, amb un grup de joves entusiastes, va crear una xarxa de delegacions de la Comissió Abat Oliba que eren com el que ara a l'Assemblea Nacional Catalana en diuen «sectorials». A cada parròquia, procurava que el rector escollís una persona ben considerada i alhora ben catalana i que agrupés tothom qui s'hi volgués afegir per a la delegació parroquial. Però van sorgir, a més, delegacions comarcals, municipals i de molts altres àmbits, religiosos o no, com és ara els catalans de Veneçuela o de l'Argentina, els empleats del metro, els cecs de Catalunya o esbarts. Jo, per exemple, treballava a la delegació universitària, que coordinava Josep M. Ainaud de Lasarte. Les llànties votives que omplen la basílica de Montserrat han volgut perpetuar la presència d'aquelles delegacions. A Montserrat, als peus de la Mare de Déu, s'havien de trobar tots els catalans, creients i no creients, vencedors o vençuts de la Guerra Civil. Va ser la primera vegada, després de la terrible guerra fratricida, que podien coincidir multitudinàriament. Josep Benet va organitzar hàbilment la propaganda. La Comissió Abat Oliba es va instal·lar en un local a Barcelona (corre la llegenda que la policia va anar-hi i volia endur-se'n detingut l'abat Oliba; la llegenda no és històrica, però és històric que la fèiem córrer com un acudit). Des d'allí s'anaven enviant circulars informatives a les delegacions escampades per tot el país i mantenien el caliu entusiasta i l'atiaven a mesura que s'acostava la gran festa. S'havia demanat permís per a fer propaganda, i es va demanar poder-ne fer una mica en català. El governador Barba Hernández (fundador i fins director de la Unión Militar Española; havia substituït Correa Véglisson, i per això es deia que el nou uniforme de la Falange era «sin correa y con barba») explica a les seves memòries que l'abat de Montserrat volia posar-lo en la situació impopular de negar l'autorització, però que ell astutament havia donat el permís. La Comissió Abat Oliba va fer alguna coseta en castellà per a justificar el permís, però la gran campanya va ser tota en català. Havien prohibit tota propaganda per ràdio en català, i també es va impedir la publicació d'una revista o butlletí, que hauria reprès el nom històric de *La Veu del Montserrat*, però la prohibició es va obviar amb circulars, sense periodicitat i enviades com a cartes particulars. Aquella manifestació de catalanitat va

ser tan sonada, que Barba Hernández va ser destituït quinze dies després de l'Entronització. El va substituir Baeza Alegría, que també va ser destituït després de la vaga de tramvies del 1951. Després vindria aquella gran bestiassa que es deia Acedo Colunga, que també van acomiadar després de l'afer Galinsoga del 1959 i els fets del Palau de la Música del 1960. Franco nomenava els governadors civils, però Catalunya els tombava.

Per a la propaganda de l'Entronització es van distribuir milions d'unes estampetes senzilles i barates, amb uns simpàtics dibuixos de Lola Anglada. Per a una d'elles, Josep Benet va redactar aquest text, que era una crida a la unitat catalana i a la reconciliació:

La construcció del nou Tron de la Moreneta, en la qual hi ha contribuït tothom: grans i petits, rics i pobres, ha demostrat que el nostre poble encara creu i estima, i que davant d'un gran ideal encara és capaç dels més bells i grans sacrificis. Sota la mirada amorosa de la Mare de Déu de Montserrat ens sentim tots germans, i solament a la falda de la nostra Mare comú podem ofegar aquell individualisme i egoisme que és el gran pecat del nostre poble i que tan grans i prometedores esperances ha frustrat. És per això que tots hem de maldar perquè la festa de la inauguració del nou tron, el dia 27 d'abril del 1947, sigui *la festa de germanor i unió de la gran família catalana* i de tots els devots de la Moreneta. Aquell dia tots ens hi hem de trobar en la gran casa de la Mare per a oferir-li el símbol de la devoció i amor del nostre poble en el seu ric Tron. *Ningú no n'ha d'ésser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'exclougués per odi als seus germans o per desamor a la seva Mare.*³

En aquells moments tan difícils per al nostre país, i en aquells anys tan foscos del primer i més dur franquisme, l'Entronització, ben transversal, va ser precursora de les diades d'aquests últims anys. També s'hi va assemblar per la perfecció de l'organització, amb el lema «A Montserrat tot està previst». Eren quasi estructures d'estat: informació, transports per trens i autocars especials, coordinació del trànsit, atenció sanitària, servei d'ordre (en curiosa col·laboració amb les forces d'ordre públic; el dia de l'Entronització, la policia armada repartia estampetes de Lola Anglada).

El pare Maur M. Boix parlaria més tard de la cara i la creu de l'Entronització, el contrast diametral entre la vetlla d'aquella nit del 26 d'abril, devota, popular i ben catalana, i l'encarcarament nacionalcatòlic de la celebració del dia 27. Presidí l'acte el cardenal Arce Ochotorena, arquebisbe de Tarragona, que Pius XII havia nomenat legat apostòlic, però el *Ya*, diari oficiós de l'Església espanyola, encapçalava el 28 la crònica de l'acte amb aquest titular: «En nombre del Caudillo, el Ministro de

3. Els subratllats són meus.

Asuntos Exteriores preside los actos celebrados en honor de Nuestra Señora de Montserrat.» Després, durant el franquisme, la cara i la creu es repetien cada any per la festa de la Mare de Déu. La nit de la vetlla, entre llargues pregàries, cants i sermons de catalanitat abrindada, els representants de les delegacions locals o institucionals de l'antiga Comissió Abat Oliba feien l'ofrena simbòlica de «l'oli de la llàntia», les llànties que es van multiplicar després del 1947 i que encara ornem la basílica. De dia, en canvi, venien totes les autoritats: capità general, governadors civils i militars, rector de la Universitat, cap superior de policia, etc. Assistien a la missa solemne i després prenien part en la processó de la imatge per les places. Dinaven amb els monjos al refector del monestir i a les postres apareixia l'Escolania, que els cantava algunes cançonetes, i se n'anaven contents i satisfets. En una d'aquelles ocasions, essent jo novici, em va tocar servir a dinar l'inspector Vicente Juan Creix, que quan jo encara era seglar m'havia sotmès a durs interrogatoris. Venia en representació del cap superior de policia, i per tant ocupava un lloc preferent. Diu la regla de sant Benet que els hostes han de ser rebuts com Crist mateix. Vaig fer el que vaig poder. Havent dinat, el va prendre el secretari del pare abat, el pare Maur M. Boix, i el va acompanyar a visitar el monestir. Va ser aleshores que Creix, endut d'un arravatament místic, va pronunciar aquella frase immortal: «Lo que más me cuesta entender de nuestra religión es que la Virgen del Pilar y la de Montserrat sean la misma.» I va afegir encara: «¡Qué grandes son los misterios de la Redención!»

No tot va ser nacionalcatòlic el dia 27. A la roca dita *el Gorro Frigi* va aparèixer una gran senyera, perfectament visible des de les places i que en tot el dia no van poder retirar. En contrast amb el pesat discurs del cardenal Arce Ochotorena, de tres bons quarts d'hora, sense compassió de la multitud que l'escoltava a ple sol, Fèlix Millet, que era molt bon orador i declamava meravellosament, va dirigir com un àngel el res de la *Visita espiritual a la Mare de Déu de Montserrat*, de Torras i Bages, en català, amb aquella cinquena deprecació que diu: «Feu que no es desfaci mai aquest poble català que Vós, espiritualment, engendràreu.»

Un epíleg important. El grup dels *Quaderns de l'Exili*, amb Joan Sales i Raimon Galí, des de Mèxic construïen un cos de doctrina nacionalista, a partir d'una visió nova de la nostra història recent. Com la majoria dels exiliats, creien que s'havien endut la pàtria amb ells a l'exili, però amb les notícies de l'Entronització que els arriben descobreixen que Catalunya encara és a Catalunya, i que, malgrat tot, s'hi pot fer bona feina. Abracen aquella *incerta glòria*, preparen un darrer número dels seus *Quaderns* dedicat tot ell a l'Entronització i retornen.

II

L'Església i la Guerra Civil

De la gran esperança a la gran ensulsiada¹

PAU I GUERRA

I, digueu-me, per què aquesta trista guerra?
(Lev Tolstoi, *Guerra i pau*)

El primer volum d'aquesta *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans* cobreix un període de molts milers d'anys. Els tres següents, dedicats a l'edat mitjana, estudien cada un uns quants segles. El cinquè i el sisè, un segle cada un. El setè, mig segle. El vuitè, uns tres decennis. El desè i l'onzè ens presentaran uns vint anys cada un. Aquest volum novè és el que abasta un període més breu: pràcticament, només vuit anys: els que van de l'abril del 1931 al mateix mes del 1939. I amb raó, perquè ni abans ni després no han passat en tan poc temps tantes coses que hagin marcat tan decisivament la nostra existència individual i col·lectiva. Sempre es concedeix una atenció i un espai creixents, en les històries, a mesura que ens acostem als temps més recents, però, en el nostre cas, els trenta-set anys de la postguerra franquista, i els vint que portem de democràcia, no han estat tan densos ni tan gràvids de conseqüències històriques com els vuit anys de la gran esperança i la gran ensulsiada. I, dins d'aquests vuit anys, són més decisius, i per tant els concedim més espai, els tres de guerra que els cinc de pau.

La periodització històrica sempre té un cert grau de subjectivitat o de convencionalisme, però en el nostre cas se'ns imposa de manera indiscutible, tant en la dualitat, perquè la diferència entre temps de pau i temps de guerra és infinita, com en la vinculació, perquè en els anys de la República ja germina la llavor de la guerra. No es pot fer la història de la República sense esbrinar les causes del seu fracàs,

1. Introducció a *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 9, *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999.

que va desembocar en la guerra. Com en la tragèdia grega, en la qual l'espectador o el lector és angoixosament conscient, des del principi, de la catàstrofe imminent, l'autor i els lectors d'una història de la República tenen sempre present el desastre final. Com tampoc no es pot escriure la història de la Guerra Civil sense fer referència als seus antecedents immediats, que es troben en el període republicà. És ben significatiu que solem parlar de «República» i «Guerra Civil», tot distingint entre els anys 1931-1936 i els 1936-1939, malgrat que, estrictament parlant, els anys de guerra són també, almenys per a una part de l'Estat espanyol, anys de República. Però el funcionament de la Segona República espanyola durant el temps de la guerra és completament diferent, i no li queda gairebé res d'aquella *niña bonita* (així era representada i popularment anomenada la institució republicana) que havia engrescat les masses populars i la majoria dels intel·lectuals. Anàlogament, quan parlem del franquisme tendim a pensar en la postguerra, quan estrictament parlant el règim franquista comença l'1 d'octubre de 1936. Així, aquest volum, tot i tenir una gran unitat de contingut, s'ha de dividir en dues parts temàticament molt diferents: la pau i la guerra.

ENTRE LA MEMÒRIA VIVA I LA HISTÒRIA ESCRITA

Una altra característica dels fets que aquest volum abasta és que encara viuen moltes persones que el 1931 i el 1936 tenien ja edat per a tenir consciència, ni que fos infantil, del que passava, encara que no ho entenguessin del tot. Els col·laboradors d'aquest volum (tots ells força més joves que el veterà coordinador) són conscients que el llegiran persones que volen que els ajudem a entendre allò que van viure, i que potser tindran una experiència que no lliga del tot amb allò que nosaltres expliquem, o amb la nostra interpretació, per allò que «cadascú explica la fira tal com l'hi ha anat». Qui escriu aquestes ratlles, quan llegeix llibres o examina documents d'aquells anys, no pot deixar d'evocar les pròpies experiències. És un d'aquells infants que van contemplar amb ulls ingenus molts d'aquells esdeveniments, des de les canonades del 6 d'octubre del 34 fins a l'arribada, Diagonal avall, de les brigades navarreses i les tanquetes italianes el 26 de gener del 39, passant pels assassinats i les cremes d'esglésies, la fam i els bombardeigs. El 1972, trobant-me a Bogotà, vaig haver de renovar el passaport i, en resposta a la meua sol·licitud, en la qual constava prou la meua edat, a l'Ambaixada espanyola em van fer omplir un qüestionari on, entre altres coses, em demanaven: «Cuáles fueron sus actividades durante el Glorioso Movimiento Nacional?» Em va frapar que, tants anys després d'acabada la guerra, encara continuessin vigents, ni que fos per la rutina de la paperassa, aquells expedients de depuració que sabia que es practicaven el 1939 i els anys següents. No m'ho vaig pensar gaire a respondre: «Las propias de la infancia.»

Però moltes coses no les he enteses fins molt més tard. Era a l'Escola Blanquerana, durant un dels primers bombardeigs. Ens havien dit que ens arrambéssim a les parets mestres. Un altre nen i jo ens vàrem adonar que una nena de la nostra classe estava molt pàl·lida i amb els ulls esbatanats i —un xic per dissimular la nostra pròpia por— vàrem començar a burlar-nos-en, dient: «Mireu, aquesta té por!» Aleshores la senyoreta, que ho va veure, va abraçar aquella nena i es va posar a acaronar-la tot dient-li: «Plora, plora!», fins que ella va esclatar en forts sanglots. Em va estranyar aquest comportament de la mestra, perquè jo em deia que nosaltres només ens en burlàvem una mica, però ella l'havia feta plorar. Anys més tard, recordant aquell episodi, he entès com aquella nena necessitava que li sortís l'espant, que la podia deixar traumatitzada per tota la vida. Més d'una vegada he recordat aquella nena, quan trobo persones que van viure aquells esdeveniments dramàtics i tenen necessitat d'explicar-los, mentre una altra generació els diu que deixin d'una vegada de contar «la seva guerra». I potser és tot el nostre país el que, com aquella nena, necessita esclatar en plors per treure's l'esglai. Per això no comparteixo de cap manera el parer dels qui diuen que de la guerra val més no parlar-ne. Si no en parlem a fons no la superarem mai. Ara bé: hi ha moltes maneres de parlar-ne. Es pot fer tirant més llenya al foc dels odis o bé reduint a la veritat històrica les exageracions apassionades d'un bàndol i de l'altre i així contribuint, amb l'objectivitat, a desdramatitzar-la. Deia Pierre Vilar en el discurs de cloenda del col·loqui de Perpinyà sobre els francesos i la guerra d'Espanya, el setembre del 1989: «Tinguem clar que la història és feta d'allò que els uns *voldrien* oblidar, i d'allò que uns altres no *poden* oblidar. La tasca de l'historiador és descobrir el perquè d'una cosa i de l'altra.»

Des del ja clàssic *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros* de Ronald Fraser (1979), molt s'ha escrit sobre la importància i les limitacions de la història oral de la Guerra Civil. Els testimoniats personals han de tenir la modèstia de deixar-se confrontar amb els documents, perquè sempre comporten una elevada dosi de subjectivitat, sovint extrapolen o generalitzen una experiència real però excepcional i, a més, amb el pas del temps els records es poden haver deformat, perquè el que pròpiament recordem no és el fet, sinó el relat que després moltes vegades n'hem fet.

Si d'una banda, com dèiem, els fets d'aquests anys són prou recents perquè moltes persones encara els recordin, de l'altra són ja a una distància històrica que permet l'accés a molts documents de l'època. Hi ha revistes d'història que no admeten treballs sobre esdeveniments que no tinguin almenys trenta anys d'antiguitat, perquè consideren que sense aquest lapse, que és el que aproximadament imposen els arxius oficials per a la consulta pública, no es pot fer història científica. A l'Estat espanyol, el gran salt en l'accessibilitat dels arxius oficials no ha estat condicionat per un termini legal, sinó per la mort del dictador. Durant molts anys

els arxius oficials, sobretot els militars, només estaven a disposició d'historiadors que fruïssin de la confiança del règim. És clar que hi havia excepcions i que en els darrers temps del franquisme es va produir un cert desglaç, tant en la consulta d'arxius com en la censura per a publicar les recerques, però és ben significativa l'onada d'obres sobre la República i la Guerra Civil que van omplir les llibreries a partir del 1975, i potser és més significativa encara la proliferació revistes de divulgació històrica que omplien els quioscos, i que passats uns quants anys s'han anat reduint. Així, doncs, tenim per al període estudiat en aquest volum la situació teòricament òptima, perquè d'una banda encara queden testimonis i de l'altra la majoria dels arxius ja són consultables.

HISTORIOGRAFIA DE LA REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL

Segons Herbert R. Southworth, la primera bibliografia sobre la nostra lluita fratricida, o, més exactament, «el primer gran catàleg d'escrits —més de quatre-cents títols— sobre la Guerra Civil espanyola», seria l'annex documental i bibliogràfic que, a les darreries de la guerra, Joan Vilar i Costa va editar al final de la seva monumental i erudita refutació de la carta dels bisbes espanyols a favor de Franco.² L'autor era un jesuïta manresà molt culte, que fins i tot havia estat director de la biblioteca del Pontifici Institut Bíblic de Roma, però que per conflictes amb l'orde es va haver de secularitzar. En plena guerra es va presentar a Jaume Miravittles identificant-se com a sacerdot, però catalanista, demòcrata i republicà. Miravittles va cuitar a aprofitar aquesta preciosa col·laboració per al seu Comissariat de Propaganda. Acabada la guerra, mossèn Vilar es va haver d'exiliar i va exercir heroicament la caritat i l'apostolat entre els exiliats polítics primer i els treballadors emigrats espanyols després a Tolosa del Llenguadoc, on va morir el 1962, molt estimat tant els comunistes com els anarquistes, que en això sí que coincidien. Vilar i Costa havia aplegat a la biblioteca del Comissariat tot el material que va poder, de qual-sevol tendència, i dona una síntesi i valoració breus de cada llibre. Les obres que no ha pogut examinar personalment són marcades amb un asterisc. Aquesta *Biblioteca fascista y antifascista* es divideix en llibres, opuscles, discursos, edicions artístiques, impresos breus, cartells, música i mapes. A més de l'esmentada *Biblioteca*, descriu l'obra cinematogràfica de Laya Films, amb els seus divuit noticiaris, com també els trenta-vuit dels *Servicios Cinematográficos* de la Sotssecretaria de Propaganda de la República. Descriu, encara, sumàriament l'arxiu documental i fotogràfic i les emissions radiofòniques (amb dos programes religiosos, els diumenges, que encara que no ho digui el llibre corrien a càrrec del mateix Vilar) i els

2. Joan VILAR I COSTA, *Montserrat: Glosas a la carta colectiva de los obispos españoles*, Barcelona, Instituto Católico de Estudios Religiosos, 1938.

butlletins de premsa que distribuïa el Comissariat de Propaganda. Podríem comparar aquesta biblioteca amb la que en aquells mateixos anys Cambó feia adquirir i despullar en fitxes classificades per temes, un gran material que es troba ara a la Biblioteca de Montserrat, però que no va arribar a ser una bibliografia editada, com la de mossèn Vilar. L'autor mateix qualificava modestament la seva bibliografia de «catálogo inicial». Era un treball provisional, per la dificultat de procurar-se publicacions de fora de la zona republicana i també perquè tots aquells llibres i opuscles eren propaganda apassionada, més que història objectiva. D'altra banda, difícilment podia fer una bibliografia no diguem exhaustiva (perquè cap bibliografia ho és) sinó ni tan sols completa quan la guerra encara no era acabada.

Per això serà més just dir que la primera bibliografia sobre la guerra d'Espanya és la de Juan García Durán.³ Va ser durament criticada per Ricardo de la Cierva, però Southworth la va reivindicar en un article⁴ en el qual, en canvi, denunciava els greus i nombrosos errors de l'obra dirigida per La Cierva *Bibliografía general sobre la Guerra de España (1936-1939) y sus antecedentes históricos. Fuentes para la historia contemporánea de España*,⁵ tot i haver comptat amb l'ampli suport, en personal i en recursos materials, del Ministeri d'Informació i Turisme.

Immediatament després del 1939 no es pot parlar encara d'historiografia seriosa de la República i la Guerra Civil. A l'Estat espanyol només hi ha triomfalisme dels vencedors, denigració dels vençuts, narració truculenta dels desastres de la revolució i, per damunt de tot, mitificació del cabdill. La Bíblia Vulgata d'aquesta literatura és la monumental *Historia de la cruzada española*, dirigida per Joaquín Arrarás Iribarren, en vuit volums.⁶ Els dos primers volums eren dedicats als antecedents de la guerra, començant de bastant lluny, des del conflicte al Marroc i la Setmana Tràgica de Barcelona el 1909. S'havia de demostrar, en la línia ideològica del guió que Franco escriuria més tard per a la pel·lícula *Raza*, que la inoperància de la democràcia parlamentària havia fet necessari que els veritables espanyols es llancessin a la guerra per Déu i per Espanya. A l'exili es publiquen les primeres memòries dels polítics i militars derrotats, algunes amb una dosi d'autocrítica sobre les causes de la derrota, però generalment apologies personals, però aquests escrits encara trigaran uns quants anys a ser nombrosos.

3. Juan GARCÍA DURÁN, *Bibliography of the Spanish Civil War = Bibliografía de la Guerra Civil española = Bibliographie de la Guerre Civile espagnole: 1936-1939*, Montevideo, El Siglo Ilustrado, 1964.

4. Herbert R. SOUTHWORTH, «Los bibliófilos: Ricardo de la Cierva y sus colaboradores», a *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, núm. 28-29 (desembre 1970 - març 1971), p. 19-45.

5. Ricardo de la CIERVA, *Bibliografía general sobre la Guerra de España (1936-1939) y sus antecedentes históricos. Fuentes para la historia contemporánea de España*, Madrid i Barcelona, Secretaría General Técnica del Ministerio de Información y Turismo i Ariel, 1968.

6. Joaquín ARRARÁS IRIBARREN, *Historia de la cruzada española*, Madrid, Ediciones Españolas, 1940-1943, 8 v.

En els últims quinze anys han aparegut obres de síntesi importants. La *Història dels Països Catalans* de Manuel Ardit, Albert Balcells i Núria Sales, coordinada per Balcells,⁷ dedica el darrer volum al període entre el 1714 i el 1975. Del mateix Balcells és la secció d'aquesta obra que tracta de la República i la Guerra Civil, en tres capítols dedicats respectivament a Catalunya, al País Valencià i a les Illes. Encara que no s'estenguin a tots tres països, cal registrar, dels primers anys vuitanta, els dos volums *Catalunya i la Segona República* i *Catalunya i la Guerra Civil*, sota la direcció de Jaume Sobrequés i amb diversos col·laboradors.⁸ De la mateixa col·lecció i any, i en la mateixa direcció, són els *Documents sobre la guerra i la revolució a Catalunya (1936-1939)*.⁹ Dins la *Història del País Valencià* d'Edicions 62, el volum v, coordinat i introduït per Pedro Ruiz Torres, versa sobre tota l'època contemporània, des del 1833 fins al 1975.¹⁰ Ens interessa especialment el capítol d'Ismael Saz titulat «República, guerra i franquisme».

Ha estat molt important, per a passar, a propòsit de la Guerra Civil, dels pamflets de combat a les històries objectives, l'aportació d'autors anglosaxons: Carr, Thomas, Southworth, Jackson i Preston. Contra ells han objectat de vegades alguns autors de ponent que un estranger no podrà entendre mai del tot les coses d'Espanya. De fet, aquells historiadors han ajudat considerablement els espanyols a superar els partidismes i conèixer amb més rigor històric el propi passat recent. Però, en tot cas, és una objecció que amb molta més raó la podríem formular des dels Països Catalans contra els historiadors, tant espanyols com estrangers, que desconeixen olímpicament la nostra realitat i, doncs, l'especificitat dels problemes de la Guerra Civil a les nostres terres. Un Hugh Thomas, per exemple, va emprendre una formidable recerca bibliogràfica (més que de documentació de primera mà) i va confrontar les dues versions dels esdeveniments, i va corregir-les l'una amb l'altra. Però allò en què els espanyols blancs i roigs coincideixen, ja ho dona per dada indiscutible. I no és així, per exemple, en l'actitud de la Santa Seu durant la guerra, ja que, per raons oposades, tant republicans com franquistes tenien interès a dir que el Papa estava completament del cantó dels insurrectes. I no ho és tampoc en el que constitueix el tema propi d'aquest volum: la República i la Guerra Civil als Països Catalans. L'aportació catalana a la revisió de la història contemporània d'Espanya ha estat considerable, tot i que el treball de Soldevila i Vicens i Vives en la superació de tòpics ha trobat fortes resistències, però encara hi ha molta més

7. Albert BALCELLS (coord.), *Història dels Països Catalans*, Barcelona, EDHASA, 1980-1981, 3 v.

8. Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Catalunya i la Segona República*, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983; Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Catalunya i la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983.

9. Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Documents sobre la guerra i la revolució a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983.

10. Pedro RUIZ TORRES, *Història del País Valencià*, vol. v, *Època contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 1990.

dificultat de recepció quan es tracta de la visió que tenim de nosaltres mateixos. Malgrat les nostres innegables discrepàncies, des de ponent se'ns veu com una «escola catalana» realista, autocrítica, metodològicament rigorosa, «europea», amb gran llibertat davant dels mites nacionals (cosa insòlita en un país en procés reivindicatiu) i profundament renovadora.

Els col·laboradors d'aquest volum —i menys encara el coordinador— no eren els únics possibles, ni pretenen l'exclusiva de l'explicació i la interpretació de la nostra història, però ha estat una satisfacció obtenir la seva magnífica col·laboració. Hi són representades dues o tres generacions i diverses tendències. Cada autor és responsable del seu treball, amb plena llibertat, però malgrat tot el volum resultant ofereix una indiscutible coherència. Cosa especialment remarcable si tenim en compte el període històric tractat: és molt més fàcil que els nostres historiadors no discrepin parlant de Jaume I o, si voleu, del 1714, que no pas a propòsit de la República i la Guerra Civil als Països Catalans.

LA REPÚBLICA (1931-1936)

La crisi dels anys trenta

L'historiador que intenta fer un balanç dels èxits i dels fracassos de la Segona República espanyola, i de la Generalitat catalana que es trobava embarcada en el mateix vaixell, no pot oblidar que l'Estat espanyol no restava al marge de les grans crisis —econòmica, social, política, ideològica— que s'inicien a les darreries dels anys vint i esclaten amb tota la seva força en els trenta.

La victòria dels aliats el 1918 semblava haver estat la consolidació dels règims democràtics parlamentaris, però a partir de la crisi econòmica del 1929 l'atur forçós, la inflació, la ruïna de les classes mitjanes i la minva general del poder adquisitiu exacerben les tensions socials i fan trontollar la fe en aquell sistema polític que semblava una conquesta irreversible del món contemporani. En alguns països (Alemanya, Polònia, França) es cova un antisemitisme popular atiat pel nacionalisme d'ultradreta, que explota amb un patriotisme demagògic l'enveja de les classes mitjanes empobrides contra els jueus, suposadament enriquits a costa seva. Als Estats Units, la xenofòbia endèmica d'alguns sectors americans vells es dispara amb la gran crisi i l'atur. Henry Ford, genial creador de la indústria automobilística però home d'idees polítiques extravagants, des del 1918 havia començat a escriure uns articles que en el nou context, amb el títol d'*El jueu internacional*, tindran molta difusió. Tot i que el 1927 se n'havia retractat formalment, una traducció a l'espanyol veu la llum a Leipzig el 1924-1925, i el gran èxit comercial origina reedicions a Barcelona el 1930, el 1932, el 1934, el 1936 i el 1940. A Espanya no hi ha jueus, però hi ha antisemitisme: la ideologia ultradretana, amb falsificacions de

documents si cal, culpa jueus, maçons i bolxevics de conspirar internacionalment contra la monarquia catòlica. Onésimo Redondo havia incorporat l'antisemitisme al feixisme espanyol, i esdevindria una de les obsessions de la ideologia del nou règim. Alguns periodistes acusen el judaisme internacional d'haver desencadenat la guerra d'Espanya. Pío Baroja, en els seus anys de col·laboració amb el franquisme, publica una col·lecció d'articles sota el títol, típic de la foguerada aleshores imperant, de *Comunistas, judíos y demás ralea*.¹¹ Les Ediciones Antisectarias, de Burgos, difonen els apòcrifs *Protocolos de los sabios de Sión*. Pemán, en el seu *Poema de la bestia y el ángel*,¹² identifica la bèstia apocalíptica amb la Sinagoga i lloa en canvi els moros, que venen a Espanya a lluitar per Déu. Serrano Suñer, en un discurs del juny del 1938 que volia contrarestar la campanya dels comitès per la pau de París, acusava Maritain de ser jueu convers (Maritain no ho era, però sí la seva muller, Raïssa) i deia: «España, que prestó a la Iglesia de Cristo el gran servicio de luchar contra la herejía protestante, renueva hoy aquel servicio, haciendo esta otra salida al mundo. Frente a esto, qué es lo que importa, ni qué nos interesa a nosotros la sabiduría de Maritain? La sabiduría de Jaime Maritain tiene acentos que recuerdan la de los sabios de Israel y tiene las falsas maneras de los demócratas judíos. Nosotros sabemos que él está en trance de recibir, o recibe ya, el homenaje de las Logias y de las Sinagogas, tenemos derecho a dudar de la sinceridad de su conversión y a denunciar ante el mundo católico este peligro tremendo de traición.»

És significatiu que justament en aquests anys vint i trenta es multipliquen els estudis teòrics i empírics sobre les classes socials, particularment les classes mitjanes. L'antiga noció de classe mitjana esclata en un ample ventall de sectors, que van des de la burgesia fins al proletariat urbà i els jornalers agrícoles. Entre aquests dos límits extrems, es consideren classes mitjanes, en escala descendent, els petits industrials, els artesans autònoms, els comerciants modestos i els petits propietaris agrícoles. Tots aquests són treballadors per compte propi, però hi ha sectors de treballadors per compte d'altri que també són considerats classes mitjanes: en primer lloc, els funcionaris, que constituïran un dels sectors socials amb més acusada mentalitat mesocràtica, i els empleats, sobretot els anomenats «proletaris de coll blanc», que han de mantenir amb un sou molt reduït un estatus social superior. Segons unes estadístiques que recull Jean Touchard, forçosament aproximades, però que poden ser un bon indicatiu de la realitat, dels 150.000 italians que el 1921 estaven inscrits en el partit feixista, 18.000 eren propietaris rurals, 10.000 exercien professions liberals, 22.000 eren empleats (dels quals un terç eren funcionaris) i quasi 20.000 eren estudiants. Dels 60.000 feixistes restants, la majoria eren jornalers agrícoles, i només una minoria eren propietaris urbans.

11. Pío BAROJA, *Comunistas, judíos y demás ralea*, Valladolid, Reconquista, 1938.

12. José María PEMÁN, *Poema de la bestia y el ángel*, Saragossa, Jerarquía, 1938.

Expansió dels feixismes

Durant la guerra de 1914-1918 van ser mobilitzades grans masses, tant rurals com urbanes, que fins aleshores s'havien mantingut molt al marge de les lluites polítiques. Dos grans moviments internacionals van fracassar en l'intent d'aturar aquella guerra entre els pobles europeus: el socialisme i el cristianisme. Els nacionalismes, excitats pels governs, van resultar molt més potents que qualsevol altra ideologia o convicció. Però els antics combatents, quan acabada la guerra retornen a la vida civil, no veuen realitzades les grans promeses que els havien fet mentre eren a les trinxeres. Es produeixen, tant en els pobles vencedors com, més encara, en els vençuts, sentiments de frustració, que ocasionen la incorporació de grans sectors de població a la vida política. Però no s'incorporen simplement a l'exercici dels costums parlamentaris. Els antics sistemes polítics vuitcentistes, basats en unes oligarquies que es repartien l'exercici del poder, queden desbordats pels partits de masses, i el sistema democràtic parlamentari, que semblava una dada adquirida a tots els països civilitzats, trontolla. La reacció contra un estat de coses considerat intolerable pren una doble direcció: a l'esquerra, exigència de reformes radicals fins a arribar a accions obertament revolucionàries; a la dreta, proliferació d'organitzacions paramilitars i partits feixistes.

Thomas Hobbes havia posat a la portada del seu *Leviatan o la potència i la forma d'un estat eclesiàstic i civil* (1651) la curiosa figura d'un gegant, amb corona reial, una espasa a la mà dreta i un bàcul episcopal a l'esquerra, i un cos monstruós integrat per una munió de minúsculs homenets. Els ciutadans de l'Estat totalitari són també àtoms del cos polític, però ja no estan apilotats a la bona de Déu, sinó adoctrinats, enquadrats, arrengrerats, disciplinats en un colossal escenari geomètric dissenyat amb esquadra i tiralínies. El dia del partit nazi a Nuremberg havia estat preparat pensant que havia de ser filmat i immortalitzat per la fotografia i cineasta Leni von Riefenstahl —la que filmarà també l'exaltació pagana del cos humà als Jocs Olímpics de Berlín del 1936— de manera semblant a com actualment la inauguració d'uns jocs olímpics es munta pensant en la seva retransmissió televisiva. I en aquell espectacle, tot, homes, estendards, formacions, tot convergia cap a la tribuna des d'on un foll gesticulava i cridava fins a hipnotitzar aquell Leviatan quadriculat dels militants nazis.

Perquè una de les principals característiques dels feixismes és l'estil carismàtic dels seus líders. La doctrina és en ells mínima. Mentre la propaganda comunista apel·la a la intel·ligència, la feixista pren la voluntat i li exigeix una fe cega i una obediència absoluta. No cal pensar: basta obeir. «El Cap (*Führer*, *Duce* o *Caudillo*) no s'equivoca mai», diu una consigna que la propaganda de la CEDA va aplicar desafortunadament al *Jefe* Gil Robles en la campanya per a les eleccions del febrer del 36. No sols la doctrina es redueix al cap, sinó que del cap mateix el que importa

no és el pensament sinó la persona, que exigeix una adhesió incondicional, i el gest, que crea una mena de relació que no s'havia donat en cap sistema polític anterior. Un nazi alemany, que no era cap persona inculta sinó un alt magistrat, explicava així la seva reacció íntima quan en un d'aquells actes multitudinaris, leviatànics, li va escaure de poder estar uns segons cara a cara a tocar de Hitler: «Va arribar-me aleshores el gran calfred de felicitat. Jo el vaig mirar als ulls i ell em va mirar als meus, i ja no vaig tenir més que un desig: entrar dins de mi mateix i quedar-me a soles amb aquesta impressió immensa que m'embolcallava.» La idolatria pel «papà» Stalin no quedava gaire lluny d'aquesta, fins que Khrusxov, al XX Congrés del PC de l'URSS (1956), va denunciar el culte a la personalitat i el dogmatisme i va declarar que la humilitat és una virtut necessària per a un bon comunista. A l'Espanya feixista, ja als inicis del nou règim, l'ambaixador italià Roberto Cantalupo es va adonar que s'iniciava un procés d'aquesta mena: «Tots li deien *Caudillo*, i el qualificatiu —substancial anunci de la dictadura— havia passat sense dificultat. Jo pensava en Mussolini, que el 1922 va ser anomenat *Duce*, primer per alguns, després per molts, finalment per tothom. Au, mira de suprimir després aquests títols: caldria una contrarevolució, perquè certs mots, un cop han entrat en la història i s'han identificat amb un mite, només es poden derrocar amb un moviment armat.»

Els estats totalitaris munten organismes potents per a infondre als individus la mentalitat correcta. El 1933 Hitler crea el Ministeri d'Educació Popular i Propaganda, i el confia a Goebbels. Era un organisme oficial sense precedents en cap país del món. Mussolini segueix l'exemple nazi i el 1934 crea, sota la seva immediata dependència, el Sotssecretariat d'Educació Popular i Propaganda, que el 1935 assolirà el rang de ministeri, Ministero per la Stampa e Propaganda, i el 1937, en plena Guerra Civil espanyola, rebrà el nom eufemístic de Ministero della Cultura Popolare. Aquests aparats propagandístics nazi i feixista ajudaran Franco a crear-ne un de propi al servei del mite del *Caudillo* i de la *Cruzada*. Els serveis policíacs assoleixen una omnipresència i una eficiència remarcables i la gent té por de parlar fins entre les parets de casa. No existeixen encara les gravacions magnetofòniques ni la informatització de dades, però sí les escoltes telefòniques. Als arxius de la *Pubblica Sicurezza* feixista es poden veure milers de lligalls de converses preses taquigràficament i després laboriosament transcrits en clar a màquina. Entre els papers personals de Mussolini hi ha un comunicat oficial del cap de la primera expedició militar enviada a Cadis, que assegura que aquells soldats estan plens d'entusiasme i promptes a morir per l'Imperi i pel *Duce*, i al costat una escolta telefònica d'un dels oficials, que explica a un amic que molts d'aquells pobres homes no s'imaginaven que haguessin d'anar a Espanya, a una guerra de debò, i que quan els ho han dit s'han ensorrat. Sembla com si mitja Itàlia estigués escoltant l'altra mitja. «El Germà Gran t'aguaita», dirà un gran pòster en la novel·la d'Orwell *Mil nou-cents vuitanta-quatre*.

Les dones, els joves i fins i tot els infants són polititzats, militaritzats i uniformats. Mocadors vermells, boines vermelles, camises blaves, corbates verdes, camises caquis, corretges militaroides desfilen per donar sensació de massa i de força. Criatures que amb prou feines saben parlar són exhibides i retratades amb el puny enlaire o el braç alçat, i de vegades disfressades de soldats, amb gorra militar o casc de llauna, escopeta de fusta i un punyalet que vol ser ferotge.

Un xarampió feixista provoca fortes butllofes durant aquests anys arreu d'Europa. Apareixen una colla de partits de masses segons els models italià i alemany. A França apareix el fenomen de les lligues, la més perillosa de les quals serà la de les Croix de Feu, dirigida pel tinent coronel De la Rocque, que arriba a tenir dos milions de membres. No té un programa gaire precís, fora dels tòpics tradicionals de la dreta autoritària, però la seva orientació feixista i l'estil paramilitar en faran una tropa de xoc quan convingui. Un sector d'empresaris i classes dirigents, esverats per l'arribada al poder dels socialistes, donen suport de tota mena a aquests organismes, revisen la seva tradicional oposició xovinista a Alemanya, protesten del pacte franco-soviètic i seran favorables, primer, a la invasió italiana d'Abissínia i, després, a la intervenció feixista a la guerra d'Espanya. Inversament, l'expansió dels feixismes estimula la unió de forces democràtiques i sindicals franceses, com són els partits radical, socialista i comunista, la CGT i la CGTU, i també es mobilitzen entitats com la venerable Ligue des Droits de l'Homme. Les Croix de Feu organitzen una marxa contra el Parlament que acaba en batalla campal i fa caure el Govern, i els sindicats multipliquen vagues i ocupacions de fàbriques que fan témer als empresaris que França va pel camí de Rússia.

A Àustria lluiten les milícies socialistes obreres de la Republikanischer Schutzbund ('Lliga de Defensa Republicana') amb les milícies dretanes del príncep Stahremberg, sostenidores del catòlic Dollfuss, que el març del 1933 dissol el Parlament, prohibeix alhora el partit comunista i el nazi i instaura un règim autoritari d'orientació catòlica. El febrer del 1934, a Viena, després de tres dies de revolta, les *Heimwehren* ('Milícies Nacionals'), que han esdevingut la policia del règim, esclafen els socialistes. Però el juliol del 34 es produeix un *putsch* ('cop d'estat') nazi i Dollfuss és assassinat. El succeeix el canceller Schuschnigg, que malgrat els esforços per apaivagar Alemanya i fins i tot una visita a Hitler no podrà evitar, el març del 1938, l'*Anschluss*, la incorporació d'Àustria al Tercer Reich nazi. El febrer del 1933 es confirma a Portugal una constitució que instaura l'*estado novo*, de tipus feixista i corporatiu, sota la presidència del general Carmona i el govern efectiu de l'economista Oliveira Salazar i el suport de l'exèrcit i l'Església. Una dictadura que alguns voldran qualificar de paternal, per bé que d'altres, més crítics, no li admeten aquest atenuant. A Romania apareix el partit feixista i antisemita de la Guàrdia de Ferro, dirigit per Codreanu. El partit camperol, presidit per Maniu, que manava des del 1928, perd el poder a causa de la crisi general. L'exrei Carol ho aprofita per

a retornar i establir un govern personal el 1930. El 1938 el patriarca ortodox Christea constitueix un govern de «concentració nacional» que suspèn la constitució, prohibeix tots els partits i emprèn una política exterior orientada contra la Unió Soviètica. A Bèlgica, a les eleccions del 1936 obté resultats alarmants un partit feixista comandat per Léon Degrelle i que pren nom del seu portaveu, el setmanari *Rex*, invocació de Crist Rei, amb el lema «Rex vaincra!». El rexisme troba els seus afiliats principalment entre els intel·lectuals catòlics i alguns nacionalistes flamencs. Després de la victòria dels aliats a la Segona Guerra Mundial, Degrelle trobarà benèvol refugi a l'Espanya de Franco. També a la tranquil·la Suïssa es crea un front nacional per a combatre el comunisme i regenerar el país. Afirmen que la democràcia ja no té sentit, però es presenten a les eleccions i el 1935 obtenen sis llocs al cantó de Zuric. Els perdran el 1938, perquè el proselitisme nazi, l'*Anschluss* i l'annexió dels sudetes han esverat l'opinió pública suïssa. La febrada feixista es propaga cap al nord fins als llunyans països escandinaus. A Dinamarca apareix un minúscul partit nazi que el 1935 només té 1.500 vots, però el 1939 n'assolirà 30.000 i tres diputats. A Noruega apareix un partit feixista d'unió nacional dirigit per Quisling, que amb la seva col·laboració amb els ocupants alemanys durant la Segona Guerra Mundial donarà nom comú a tots els governants titella de Hitler a diversos països europeus ocupats. Només a Gran Bretanya fa plenament el ridícul Sir Oswald Mosley amb la seva petita colla de camises caquís.

Els fronts populars

La presa del poder per part de Hitler va convèncer Stalin que l'estratègia que fins aleshores havien seguit els partits comunistes de tot Europa, de combatre per igual tots els partits burgesos, tant els de dretes com els d'esquerres, incloent-hi els socialdemòcrates —aquests últims més que cap altre, perquè els semblaven precisament els seus rivals immediats—, era suïcida. Per això el VII Congrés del Komintern (juny-agost del 1935) va propugnar la nova estratègia dels fronts populars, en els quals els comunistes invitarien els socialdemòcrates i tots els altres partits democràtics a unir-se per barrar el pas als feixismes. La invitació s'estendria àdhuc als catòlics més oberts. A França, aquesta nova consigna prendrà la forma de la famosa política de la *main tendue*, segons l'allocució radiada per Maurice Thorez el 17 d'abril de 1936: «Nosaltres t'allarguem la mà [*nous te tendons la main*], catòlic, obrer, empleat, artesà, camperol, nosaltres que som laics, perquè tu ets el nostre germà, i tu et trobes com nosaltres aclaparat pels mateixos neguits.» Alguns francesos que, per imperatiu de la seva consciència cristiana, s'arregleren en aquesta oposició al feixisme són tractats d'apòstates per la majoria confessional. La premsa catòlica francesa del 1936 és plena d'articles i de caricatures en aquest sentit, com una que representa un confessorari des d'on el sacerdot diu al penitent: «En pe-

nitència, direu tres avemaries i una *Internacional...*» El primer lloc on un front popular va triomfar va ser a Espanya, a les eleccions del 16 de febrer de 1936. El 3 de maig del mateix any venia el Front Popular francès. A la Catalunya del Nord, el periòdic perpinyanès *Le Roussillon*, primer diari i després setmanari, antirepública, que des de la seva fundació, a finals del segle passat, havia estat defensor del carlisme espanyol i del monarquisme francès del comte de Chambord, i més tard feia seves les tesis de Maurras i l'Action Française, durant la Guerra Civil aclama Franco amb entusiasme i ataca la República amb un llenguatge de gran violència. Donarà la benvinguda als generals Sánchez i Solchaga quan arribin a la frontera, veurà en les brigades navarreses els successors de les partides carlines i l'1 d'abril aplaudirà els vencedors amb clams d'entusiasme: «Paix a l'Espagne glorieuse! Paix aux vaillants défenseurs de la civilisation! Paix aux dompteurs du marxisme!» Una ideologia que ha perdurat fins als nostres dies al Rosselló, particularment entre la noblesa rural. Pere Jonquieres d'Oriola, campió olímpic d'equitació, ha proclamat obertament el seu carlisme.

El doble moviment de fronts populars i de feixismes genera una violència creixent que trasbalsa tot Europa, no sols amb incidents o atemptats isolats, sinó fins i tot amb aldarulls multitudinaris. Aquesta perturbació de l'ordre públic contribueix a fer encara més difícil el funcionament normal de les institucions democràtiques. Si, com algú ha dit, la guerra d'Espanya va ser el pròleg de la Segona Guerra Mundial, i tant la guerra del 1914 com la del 1939 van ser conflictes entre països germans, bé podem dir que la nostra Guerra Civil se situa cronològicament en l'entretemps tumultuós entre dues grans guerres civils europees.

La proclamació de la República

A les tensions que agitaven tots els estats europeus, s'afegeix, a Espanya, una herència vuitcentista, uns problemes específics que la Segona República no va pas crear, sinó que se'ls va trobar com a assignatures pendants, i que la majoria dels països moderns tenien ja resolts des del segle passat. Jiménez de Asúa, diputat socialista i penalista eminent, enumerava i etiquetava així aquests quatre: la reforma militar (una reforma tècnica), la qüestió religiosa (una reforma liberal), el problema agrari (una reforma tardana) i el problema regional (una reforma patriòtica). Una tal problemàtica demanava urgentment un canvi a fons, però els canvis per força havien de resultar conflictius.

Els fautors del canvi de règim a Espanya es complauen a anomenar-lo «revolució». No en el sentit de trasbals de l'ordre públic acompanyat d'incendis i alguns morts, ja que justament s'enorgulleixen de la manera pacífica com es va produir, sinó en el sentit profund, que és també l'etimològic, de capgirament de la cosa pública o, com diu el nostre diccionari, pel que fa a l'accepció política del mot, de

«canvi en profunditat, total i dràstic de les institucions polítiques i socials o de les estructures econòmiques d'una societat». Així, per exemple, Jaume Aiguader publica el llibre *Catalunya i la revolució*, i un dels principals personatges del Vaticà, Domenico Tardini (que seria secretari d'Estat sota Joan XXIII), satisfet perquè amb la caiguda de la monarquia desapareixia el dret de presentació de bisbes i per primera vegada de cinc segles ençà el Papa podia nomenar-los lliurement, deia i reperia: «Benedetta rivoluzione!» De fet, però, el canvi no va ser socialment i econòmicament gaire radical, i va desembocar en una revolta militar que, aquesta sí, va ocasionar moltes morts i grans destruccions.

Als Països Catalans, i de manera particular a Catalunya, els sentiments antiborbònics i fins antimonàrquics eren força estesos a principis d'aquest segle. Per més que la Primera República, amb presidents catalans, semblava haver estat un somni, i encara efímer, l'aventura dictatorial, a la qual Alfons XIII es va llançar com a les brases per fugir del foc de l'expedient Picasso, va precipitar les coses. S'hi va afegir, a Catalunya, la repressió ridícula contra les expressions més innocents de la catalanitat i la persecució contra l'Església catalana, que va fer perdre tot el que pogué restar en els catòlics catalans de respecte sagrat per la monarquia.

A la resta de l'Estat el republicanisme tenia molta menys força. Però la sorpresa general amb què el canvi de règim va ser rebut per molts espanyols no significa de cap de les maneres que no hagués estat legítim. La historiografia dretana no ha parat de negar-ho tot al·legant, primer, que no es tractava d'unes eleccions constituents, i ni tan sols polítiques, sinó merament municipals; i, segon, que les havien guanyades els monàrquics, perquè havien obtingut molts més regidors que els republicans. Més endavant, aquest argument seria repetit com una justificació d'allò que sí que era, amb tota evidència, una illegalitat: la revolta militar del 1936. No es pot desconèixer que les eleccions de la Restauració no eren gaire representatives. Joaquín Costa escrivia: «Farsa el sufragio, farsa el gobierno, farsa el parlamento, farsa la libertad, farsa la patria»,¹³ i Azaña afirmava: «España es un país gobernado tradicionalmente por caciques [...]. Nada más urgente que destruir el caciquismo».¹⁴ Hi havia arreu d'Espanya un gran desinterès, que feia que molts ciutadans no es prenguessin la molèstia d'anar a votar, o si hi anaven era per vendre el seu vot al millor postor. En alguns pobles catalans, cap al 1920, un vot valia un duro, quan «un sopar de duro» designava una disbauxa gastronòmica, d'on passaria a significar una cosa impossible o increïble. Fins i tot la Lliga, que pretenia combatre el caciquisme espanyol i moralitzar la política, comprava vots. Eduard Aunós ha confessat que, quan el 1923 es va presentar a Ponts per la Lliga, havia comprat vots

13. Joaquín COSTA, *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España*, Madrid, Hijos de M. G. Hernández, 1902, p. 20.

14. Manuel AZAÑA, *Caciquismo y democracia*, Mèxic, Oasis, 1923, p. 471-474.

a 100 i 150 pessetes. Denunciada la irregularitat, es defensava al·legant que «l'altre» era el qui havia començat la compra de vots, però no li va servir de res: li van anul·lar l'acta. També Josep M. de Sagarra, que havia participat en alguna campanya de la Lliga, explica a les seves memòries divertides operacions de compra descarada de vots al Solsonès. Però és que, a més, la llei electoral vigent tenia el famós article 29, en virtut del qual quedaven automàticament elegits aquells candidats que no tinguessin adversari, i la força del caciquisme era tal que, particularment a les zones rurals, ningú gosava encarar-se amb el qui se sabia que era el candidat del cacic local. En aquelles eleccions del 12 d'abril de 1939, segons Miguel M. Cuadrado, un 20,3 % dels electors no van poder votar de resultes de l'article 29. Del cens electoral restant, el 33,1 % es va abstenir. La suma d'aquests dos factors va privar de vot el 46,7 % dels electors. Per això només el vot de les grans capitals i d'algunes zones industrials, on el moviment obrer era organitzat, o també de zones com Catalunya i Euskadi, on el nacionalisme era viu, resultava significatiu.

Pel que fa al caràcter d'aquelles eleccions del 1931, les coses, en aquell intermedi entre la caiguda del dictador i la del rei que es va anomenar la *dictablanda*, es van precipitar de tal manera que tothom reconeixia que s'hi jugava el règim. El que passa és que els monàrquics, refiats dels mètodes tradicionals de manipulació electoral, no s'imaginaven que poguessin perdre. Gil Robles, a les seves memòries, recorda així el 12 d'abril, quan va veure que àdhuc en l'aristocràtic barri madrileny de Salamanca, on ell vivia, havien perdut:

No acertaba a comprender el resultado [...]. Corrí al centro electoral con la certificación. Confiaba en que el resultado de mi sección fuera casi excepcional en el distrito; me esperaba, sin embargo, una decepción mucho mayor. De todas las secciones, de todos los distritos se recibían impresiones desoladoras [...]. De casi todas las capitales de provincias llegaban noticias catastróficas. En la Casa del Pueblo ondeaba, como expresión bien clara del significado de la contienda, una enorme bandera roja. Nos encontrábamos todos oprimidos, desalentados... La Monarquía acababa de recibir un golpe de muerte.

Un altre monàrquic, Romanones, declarava als periodistes: «El resultado de las elecciones no ha podido ser más lamentable para los monárquicos [...]. Han sido ocho años [els de la dictadura] que al fin han hecho explosión.» I quan el 13 a la tarda van preguntar al cap del Govern, l'almirall Aznar, si a la vista dels resultats electorals hi hauria crisi ministerial, els va respondre amb la famosa sentència: «Crisis? Qué más crisis desean ustedes que la de un país que se acuesta monárquico y amanece republicano?»

Però la prova més contundent és el manifest del rei. Contra el que tantes vegades s'ha dit i repetit, que, tot i haver guanyat les eleccions els monàrquics, no va voler que es vessés sang per defensar el seu tron, la realitat és que Alfons XIII

va intentar dominar els manifestants republicans que a Madrid celebraven la victòria, però el general Sanjurjo, director general de la Guàrdia Civil, va considerar inútil i perillós treure la *Benemérita* al carrer, i el comte de Romanones va exhortar el rei a sortir d'Espanya sens trigar. No va tenir més remei que anar-se'n, després de signar un manifest a *El País*, que el diari monàrquic *ABC* publicaria a primera plana el dia 17, que començava amb aquestes eloqüents paraules: «Las elecciones celebradas el domingo me revelan claramente que no tengo hoy el amor de mi pueblo [...] y mientras la nación habla suspendo deliberadamente el ejercicio del Poder Real y me aparto de España, reconociéndola así como única señora de sus destinos.» Qui gosarà, doncs, dir que van guanyar els monàrquics, o que eren unes eleccions merament administratives?

La gran esperança republicana

Per a tota Espanya l'adveniment de la República va obrir un temps *d'esperança* popular: esperança de justícia social i de participació efectiva en la vida política. Però per a les nacionalitats històriques va ser, a més, una porta oberta a l'*esperança* autònoma. La caiguda de la monarquia no té el mateix sentit a Madrid que a Barcelona. A la majoria de l'Estat espanyol, és un canvi de règim o, com diuen els seus protagonistes, una revolució. A l'antiga Corona d'Aragó, en canvi, el destonament del Borbó retorna la cosa pública a la situació anterior a la conquesta de Barcelona i al «mal d'Almansa». A l'Aragó ningú no farà cabal d'aquest matís i el plantejament és exactament igual que a Castella o a Andalusia. A les Illes i al País Valencià tampoc no hi ha gaire presa de consciència de les perspectives nacionalistes que obre el 14 d'abril. A Catalunya mateix no tots els ciutadans tenen les idees prou clares. Quan Lluís Companys a la una del migdia d'aquella jornada crucial proclama des del balcó de l'Ajuntament de Barcelona la República espanyola, no va més enllà del canvi de règim polític de l'Estat espanyol, exactament com unes hores abans s'havien anticipat a fer-ho els republicans a Eibar. El canvi d'horitzons ve quan a un quart de tres Francesc Macià, des del mateix balcó, proclama «l'Estat català sota el règim d'una República catalana que lliurement i amb tota cordialitat anhela» i demana als altres pobles d'Espanya llur col·laboració en la creació d'una «Confederació de pobles ibèrics» i està disposada al que sigui necessari «per a alliberar-los de la monarquia borbònica». Fins de Madrid acceptaran el fet consumat, per més que de primer moment el Govern provisional de la República volia que Catalunya esperés la proclamació d'una Constitució republicana i la concessió d'un estatut. Però Carrasco i Formiguera, enviat per Macià, farà de pont entre els dos governs. Josep Pla, en la seva sorneguera crònica de l'adveniment de la República a Madrid, anota el dia 16: «De plenipotenciari del senyor Macià ha vingut a Madrid el senyor Carrasco i Formiguera. El trobo mig ajagut a un sofà de

la Presidència del Consell [...]. Em diu que necessitaria els precedents de la qüestió catalana i els papers necessaris per a complir la missió que li ha estat donada. Corro a l'oficina de la Lliga i li porto tota la documentació desitjable.» Documents a part, Carrasco, havia portat a Madrid el compromís dels republicans espanyols, al pacte de Sant Sebastià, de reconèixer el fet català i la seva autonomia política, i també la proposta, suggerida pel seu correligionari Rovira i Virgili, d'adoptar per a la personalitat pública de la nova Catalunya el nom històric de «Generalitat». La nova denominació no predeterminava el contingut de competències, que caldria concretar més tard, i comportava la renúncia a l'independentisme implícit en els noms de República catalana o d'Estat català. Carrasco, doncs, assegura a Alcalá Zamora i al Govern provisional que Catalunya accepta d'integrar-se dins de la República espanyola. El mateix dia 16, després de llargues converses amb el Govern provisional de la República, tots reben els periodistes i Alcalá Zamora tranquil·litza l'opinió pública: «La impresión que tenemos del asunto en Barcelona es de gran cordialidad. Se lleva con gran nobleza de miras y con singular afecto por las distintas regiones, que nos enaltece.» I tot assenyalant Carrasco, que era al seu costat, afegeix: «El señor Carrasco, aquí presente, y que representa la izquierda radical catalanista más extrema, ha ratificado estos sentimientos catalanes.» Carrasco afegeix encara: «La República hará el milagro de unirnos a todos», com si automàticament les coses retornessin a l'estat que tenien la vigília de l'11 de setembre de 1714.

Dos factors van contribuir al reconeixement de l'autonomia catalana de part de la República espanyola. El primer va ser l'audàcia de Macià en convertir en nacionalista la proclama merament republicana de Companys i crear així un fet consumat, quan encara no hi havia un govern republicà a qui hagués de demanar l'autonomia o que l'hi pogués atorgar. Això no va passar ni a Euskadi ni a Galícia, que haurien de començar a negociar des de zero. El segon factor és l'hegemonia de les esquerres i del republicanisme a Catalunya. El Govern central republicà era conscient del seu feble arrelament a tot Espanya, i per això deia Azaña que Catalunya era «el baluarte de la República», perquè ací era on el nou règim era més popular. En canvi, Euskadi va trobar la República molt mal disposada envers la seva autonomia perquè allí predominaven les dretes catòliques. Prieto temia que la concessió de l'autonomia als bascs comportaria la creació d'un «Gibraltar vaticanista». De fet, els bascs no tindrien Estatut fins que la Guerra Civil ho va fer tàcticament aconsellable.

Malgrat aquells dos factors favorables, Macià, ben a desgrat seu, es va haver de retractar a mitges de la seva proclama inicial, perquè hi havia un tercer factor molt important: a Barcelona no hi havia prou clima independentista i es trobava pràcticament sol. No és que no hi hagués molts catalans que desitjaven la independència, però no s'acabaven de creure que fos possible implantar-la.

Hi ha en la història moments dolços, o màgics, en els quals situacions i relacions de forces que semblaven monòlits de pedra es flexibilitzen, i tot, o quasi tot, esdevé possible. El 14 d'abril de 1931 va ser un d'aquests moments històrics, i el 19 de juliol del 1936 en va ser un altre. Són les dues dates que enceten les dues parts d'aquest volum: la pau i la guerra. En aquelles dues ocasions, l'Estat espanyol, que de feia més de dos segles semblava un bloc compacte d'una solidesa a tota prova i absolutament fora de tota discussió, va esdevenir fang tou, de tal manera que si als nostres països hi hagués hagut una autoconsciència ben afermada, un mínim d'imaginació, una voluntat col·lectiva prou decidida i el coratge d'assumir un cert marge de risc col·lectiu i personal, la qüestió nacional podia haver quedat resolta irreversiblement. Cal tenir present que en tots els processos d'emancipació nacional la iniciativa ha partit sempre d'una petita minoria, que la majoria del país rebutjava com a somiatruïtes o com a pertorbadora de l'ordre i la convivència, però després se'ls han anat sumant adhesions, i temps a venir tothom ha hagut de reconèixer que era aquella minoria la que tenia amb ella la raó i el futur. Però a casa nostra el 1931 el «seny» va prevaler sobre la «rauxa», i el 1936 es va emparar del país una «rauxa» que no era pas la nostra.

Els processos autonòmics

Els processos autonòmics dividiran els Països Catalans, a causa del diferent grau de maduresa en la consciència nacional i també perquè, ja d'abans de la proclamació de la República, el pas de la Renaixença cultural a la política havia portat diferències d'orientació. Els orígens literaris de la Renaixença havien estat absolutament comuns als tres països: mossèn Cinto Verdaguer, Teodor Llorente i Marià Aguiló s'haurien horroritzat si algú els hagués negat la unitat de la llengua. Però quan, per obra principalment de Cambó i la Lliga Regionalista, es crea una formidable màquina política al servei del catalanisme, ja no es podrà tractar únicament de potenciar la cultura, sinó que caldrà tenir un programa econòmic, que a Catalunya, més desenvolupada, tindrà per beneficiaris els industrials i comerciants, mentre al País Valencià i a les Illes predominen encara els interessos agraris.

Un fet molt important per a la llengua catalana són les *Normes* de Castelló, aprovades el 1932, i que encara passats més de seixanta anys continuen essent la gran referència lingüística unitària vàlida per als nostres tres països. Cal esmentar també el «Missatge als mallorquins» tramès a la primavera de 1936 per una colla de «catalans de la Catalunya estricta», que proclamava «la idea de la nostra comunitat, que, essent estrictament espiritual, no comporta hegemonia, sinó fraternal col·laboració», per bé que reconeixia que «aquests llaços tan estrets» entre catalans i mallorquins «solament són sentits per les seleccions de banda i banda de la nostra mar». Els signataris d'aquest manifest eren políticament molt varis: Francesc

Cambó, Francesc Carreras Candi, Pere Bosch Gimpera, Pompeu Fabra, Eduard Fontserè, Amadeu Hurtado, Francesc Matheu, Lluís Nicolau d'Olwer, Rafael Patxot, Josep Puig i Cadafalch, Carles Riba, Jaume Serra Hünter, etcètera.

Els intel·lectuals mallorquins van correspondre amb una «Resposta als catalans», apareguda a la premsa de Mallorca el 10 de juny i a la de Barcelona el 14, o sigui poc més d'un mes abans d'esclatar la guerra que dividiria militarment els dos pobles. Havia redactat probablement aquesta resposta, segons Massot i Muntaner, Joan Pons i Marquès, i la signaven personalitats de tots els sectors: de les cent cinquanta-tres signatures, segons Pons i Marquès mateix, vuitanta-dues eren de dreta, vint-i-nou de centre i quaranta-dues d'esquerra. Expressava «la triple afirmació d'una unitat de sang, de llengua i de cultura; afirmació de fidelitat a una pàtria natural que és, per damunt de tota política, la terra on és parlada la mateixa llengua nostra». Acabaven mostrant-se promptes a una acció cultural conjunta: «I així responem a la crida que ens és feta, disposats a col·laborar en tots aquells actes i projectes encaminats a consagrar la nostra germanor essencial i la nostra comuna esperança.» Els signataris d'aquesta resposta no s'ho passarien gens bé quan, ben aviat, l'oposada sort de l'aixecament militar i, per si no fos prou, els bombardeigs de l'illa per l'aviació de la Generalitat desvetllessin en la Mallorca franquista un clima frenèticament anticatalà.

Tot i que Cambó incloïa sempre a les candidatures de la Lliga algun candidat mallorquí i algun de valencià, resulta altament excepcional la posició dels qui creuen en la unitat política dels Països Catalans. Al País Valencià no hi ha cap partit d'un mínim gruix que jugui la carta de la unitat cultural, i si a les Illes el moviment literari discorre plenament d'acord amb el del Principat, manca una projecció política unitària. És justament en aquests anys quan per primera vegada un partit polític formula el que constitueix el punt de partida metodològic i l'àmbit territorial dels onze volums d'aquesta obra: la unitat dels Països Catalans. Unió Democràtica de Catalunya, en el seu II Congrés Nacional (Tarragona, octubre de 1933), aprova una ponència de Pau Romeva, Miquel Coll i Alentorn i Josep M. Font sobre doctrina nacionalista que afirma que «els països catalans constitueixen una nació amb totes les característiques de tal» i propugna per a tota ella el dret d'autodeterminació. Carrasco i Formiguera, el 1937, davant el consell de guerra, reivindicarà per als països de llengua catalana, incloent-hi el Rosselló i el Conflent, aquest dret d'autodeterminació, cosa que farà exclamar al capellà de la presó de Burgos: «Este hombre se ha suicidado.»

La supeditació del nacionalisme català al juridicisme —valgui aquest mot tan estimat de Jiménez de Asúa— de la República espanyola perdurarà fins a l'altra banda del túnel del franquisme. De la legalitat republicana només n'ha sobreviscut, en la transició postfranquista, la legitimitat de la Generalitat restaurada. La Generalitat catalana i l'Estatut de Catalunya derivaven la seva legitimitat, jurídicament,

de la República espanyola i de la Constitució republicana, de la qual eren com un apèndix, però després del 1975 les institucions i les autoritats republicanes, o el poc que en restava, desapareixen sense pena ni glòria, i en canvi es reconeix la continuïtat de la Generalitat, que en bona lògica jurídica quedava constitucionalment penjada en l'aire, mancada del suport institucional republicà. És veritat que, contra el parer d'alguns demòcrates espanyols més lúcids, Suárez no va voler «derogar la derogació» de l'Estatut, mecanisme legal pel qual s'hauria retornat a la legalitat prefranquista, però Suárez no va crear la Generalitat, sinó que la va reconèixer i restaurar en la persona del president Tarradellas. Al marge de les competències efectives que se li transferissin, quan Tarradellas, successor del president Companys i d'Irla, arriba a Barajas, una guàrdia d'honor li presenta armes i un oficial català el saluda en català com a president i li dona la novetat, un poderós fil històric, jurídic i —per què no?— sentimental ha travessat la quarantena franquista.

LA GUERRA CIVIL (1936-1939)

Ni que sigui una tautologia, val la pena de remarcar que la Guerra Civil espanyola va ser, per damunt de tot, una guerra. La proliferació d'estudis sobre els múltiples aspectes col·laterals del conflicte, i l'abast d'aquesta vasta Història, que defineix com a objecte seu la política, la societat i la cultura dels Països Catalans, no ens poden fer ignorar la centralitat de l'esdeveniment bèl·lic, que condiona tots els altres. La vida política, l'activitat econòmica, els canvis demogràfics, les manifestacions culturals i el concret de la vida quotidiana depenen estretament del fet de la guerra i de la sort dels combats. Tant més que, si la història de la Guerra Civil s'ha escrit quasi sempre, en l'oceànica bibliografia que li està dedicada, des d'un punt de vista no català, en la història militar aquesta ignorància esdevé supina. L'obra, tan documentada i competent, de Vicenç Guarner *Cataluña en la guerra de España*¹⁵ hauria d'haver desfet la llegenda de la minsa aportació catalana a la causa de la República, però no ha estat pas així. Per això hem cregut que havíem de dedicar un ample espai als tres anys de guerra, i que dins del període de la guerra calia que un especialista presentés tant la revolta inicial i els seus resultats als Països Catalans com el curs dels combats que van tenir lloc en els tres territoris. Encara és un tòpic dels historiadors —per esmentar el cas més gros— repetir que Barcelona no va oferir el gener del 39 una resistència heroica com la de Madrid el novembre-desembre del 36, com si en aquests dos anys la situació general no hagués canviat. El 1936 la Generalitat havia ajudat Madrid amb homes, material i proveïments, a més de comptar la capital espanyola amb les Brigades Internacionals, i en canvi quan Catalunya era atacada Miaja va sabotejar els plans de Rojo de ma-

15. Vicenç GUARNER, *Cataluña en la guerra de España*, Madrid, G. del Toro, 1975.

niobres diversòries. La situació a Catalunya, durant l'ofensiva final, estava sota mínims en tots aspectes. L'agregat militar de l'Ambaixada francesa escrivia el 18 de gener del 1939: «La situació a Barcelona és deplorable: hom aclamaria el diable si portés la pau i una mica de menjar.» En tot cas, la resistència de l'exèrcit republicà —no podem pas dir l'exèrcit català— davant l'ofensiva contra Catalunya va ser molt més seriosa —les llistes oficials de baixes italianes ho confirmen— que no pas la rendició massiva del centre tres mesos després.

El primer fet, estrictament militar però gràvid de conseqüències polítiques i culturals, és que la Guerra Civil espanyola divideix els Països Catalans pel sol fet de la diversa sort de l'aixecament militar, que deixa en zona republicana Catalunya, València i Menorca, i en mans dels insurrectes Mallorca i ben aviat Eivissa. Els bombardeigs de Mallorca, que tot i ser bastant inofensius no feien lògicament cap gràcia als ciutadans, eren atribuïts per una propaganda malèvola a «l'aviació catalana» (la propaganda catalana o republicana no imputaria mai els terribles bombardeigs de Barcelona a «l'aviació mallorquina»), i «catalanes» eren també les tropes de Bayo que van desembarcar a Mallorca i, a banda de fracassar militarment, van deixar un pèssim record pels excessos comesos en el poc temps que van estar allí. També les columnes de Durruti deixarien entre els habitants de la Franja de Ponent una trista memòria dels «catalans», que probablement s'ha pagat més endavant molt cara pel que fa al sentiment de catalanitat d'aquell territori. Els records del Consell d'Aragó formarien una sola cosa amb el mític bombardeig del Pilar, ordenat per Díaz Sandino, que per cert havia nascut a Barcelona però el seu pare l'havia dut a batejar en aquella mateixa venerada basílica.

Un altre esdeveniment militar, l'arribada de l'exèrcit franquista a Vinaròs el 15 d'abril de 1938, divideix la comunicació per terra entre el País Valencià i Catalunya.

Però la més fonda divisió ocasionada per la guerra no és la que enfronta territoris, sinó la que, en el si de cada un dels Països Catalans, oposa els seus habitants. No sols els que s'han de combatre des de trinxeres oposades, sinó també, i pitjor encara, els qui són forçats a allistar-se en un exèrcit que no senten com a seu, uns perquè simpatitzen amb els insurrectes, o, més ben dit, amb allò que des d'aquí es pensen que són els d'allà, i uns altres perquè el seu exèrcit i el seu combat serien en tot cas els de Catalunya, i no els d'una República espanyola que, instal·lada a Barcelona, desconeix i menysprea la Generalitat catalana. El factor religiós també va dividir els catalans. A molts creients, la guerra els forçava a optar entre una Catalunya lliure, però en la qual la religió era perseguida, i una Espanya que deia fer la guerra en defensa de la religió, però que perseguia Catalunya. Pocs van ser els qui van rebutjar aquest dilema com a fals i van veure's amb cor de mantenir la doble fidelitat religiosa i cívica.

Era inevitable la guerra?

Dues grans qüestions, pel que fa a la Guerra Civil espanyola, es plantegen a l'historiador, i a tot ciutadà reflexiu: primer perquè es va desencadenar; segon perquè va tenir unes conseqüències molt més fondes que qualsevol de les guerres civils anteriors.

Gil Robles va donar a les seves memòries polítiques el títol de *No fue posible la paz* (1968). Era un títol polèmic, amb el qual el gran dirigent de les dretes relativament moderades espanyoles volia mostrar com ell havia fet tots els possibles per a evitar una guerra, però no hauria estat possible per culpa de tots els altres, des d'Alcalá Zamora, que hauria abusat de les prerrogatives de la Presidència de la República, i l'extrema dreta, fins a l'esquerra més radical, amb els seus extremismes provocadors, passant per Franco, que segons Gil Robles no va voler donar, després de la victòria del Front Popular el febrer del 36, un cop militar que hauria estat l'única manera d'evitar la guerra. Les memòries del polític alacantí independent Joaquim Chapaprieta Torregrosa li van respondre amb un títol oposat: *La paz fue posible* (1971). En català diem que «si un no vol, dos no es barallen», però el 1936 l'ambient general de l'Estat espanyol era de dos que volen barallar-se i, cosa encara més perillosa, que es volen avançar als altres i picar primer, convençuts que, com diu un altre adagi, «qui pica primer, pica dos cops». Els extremistes d'una banda i de l'altra tenen por que els contraris se'ls avancin.

Ara bé: no podem oblidar que aquesta bel·licositat no surt com un bolet, sinó que l'alimenten al llarg dels anys republicans aquelles tensions que hem vist que agitaven el món contemporani, agreujades per la problemàtica específica de la Segona República. Només per comparació amb la resta de l'Estat, on la violència era encara molt pitjor, s'ha pogut parlar de «l'oasi català». El problema de la terra provoca relacions molt difícils entre els rabassaires i altres parcers i els propietaris, organitzats en grup de pressió per mitjà de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre; la Llei de contractes de conreu, la insurrecció del 6 d'octubre (que obeeix també a altres causes) i la repressió que la segueix amb l'onada de desnonaments són el vèrtex d'aquesta crisi. Els militars, tractats amb poca traça per un Azaña massa segur d'ell mateix i de la seva República, eren a Catalunya especialment perillosos, per la missió de sentinelles de la unitat de la pàtria que sempre s'havien atribuït. Un general Batet els havia tingut per uns anys ben controlats, però, allunyat arran del 6 d'octubre, les casernes esdevenen polvorins. La innecessària hostilització dels sentiments religiosos sostreia simpaties fins en una Església moderada i relativament democràtica (amb excepcions) com la catalana. El predomini, per no dir monopoli, del sindicalisme anarquista violent era un altre polvorí que esclataria amb el detonador de la revolta militar. Dos factors mantenien aquest sindicalisme distanciat de la realitat política catalana: la doctrina anarquista de l'acció directa i el pes

de molts immigrants que no havien tingut ni temps ni mitjans d'integrar-se en el país on vivien. Partits burgesos i sindicats obrers eren com aigua i oli, a nivells diferents. El Govern de la Generalitat, tot i ser d'esquerra, els havia hagut de reprimir fins al matí mateix del 19 de juliol. Un pèndol, impulsat pel sistema electoral majoritari, fa passar les Corts espanyoles d'un extrem a l'altre, amb una polarització accelerada i amb reaccions violentes de sentit contrari després de cada elecció: contra la victòria de les esquerres el 1931 es produeix el 1932 la «sanjurjada»; contra la victòria de les dretes el 1933, la insurrecció del 6 d'octubre del 34; contra la victòria de les esquerres el febrer del 36, la revolta militar que originarà la Guerra Civil.

La segona gran qüestió, la de les fondes conseqüències de la guerra, està relacionada amb la intenció deliberada del general Franco d'allargassar-la més del necessari. Aturem-nos en aquest punt, primer per analitzar el fet del retard intencionat, i després per esbrinar quina motivació podia presidir aquesta estratègia maquiavèlica.

La llarga guerra del general Franco

Deia Karl Marx, en una crònica publicada al *New York Daily Tribune* el 9 de setembre de 1854 i traduïda el 1929 per Andreu Nin, que «Espanya mai no ha aconseguit assimilar el novíssim procediment francès, molt en voga el 1848, que consisteix a començar i acabar una revolució en l'espai de tres dies. Les temptatives d'Espanya en aquest terreny són molt més vastes en extensió i en intensitat. El període de tres anys apareix com el més breu a què pot limitar-se». Ara bé: en el cas de la insurrecció del 1936, és evident que els generals conspiradors desitjaven i fins esperaven consumir-la segons allò que Marx anomenava «el novíssim procediment francès» —que també tenia precedents entre els cops militars hispànics—, o sigui en pocs dies. Però, fins i tot després que el *pronunciamiento* fallit hagués degenerat en guerra civil, tenim serioses raons per a afirmar que mai no hauria arribat a durar mil dies si no hagués estat per una deliberada estratègia dilatòria de Franco.

Paul Preston, en el seu estudi *Franco as military leader* (1994), remarca que quan els historiadors s'interroguen sobre la competència militar de Franco, es divideixen netament entre els de tendència republicana, que solen qualificar-lo d'incompetent, i els franquistes, que el consideren un geni, un nou Napoleó. Les coses són un xic més complicades. Des dels primers moments de la guerra trobem una llarga cadena de decisions militars de Franco tendents a evitar un final ràpid. Tant els seus millors i més fidels companys espanyols com els assessors alemanys o italians li diuen una vegada i una altra que aquelles decisions són errades, però Franco s'entossudeix a mantenir-les. L'una o l'altra d'aquelles decisions podria

semblar dubtosa, però l'enfilall de totes elles assenyala una trajectòria indiscutible, que per força ha d'obeir a una deliberada voluntat dilatòria. Repassem les principals.

Les instruccions del *Director* de la conspiració militar (Mola), preveient que a Madrid l'aixecament ho tenia molt difícil, determinaven que en desembarcar Franco a la Península amb l'exèrcit d'Àfrica havia d'anar cap a la capital pel camí més recte, que era el de Despeñaperros, però Franco va donar una gran volta per l'oest, per Extremadura, vorejant la frontera portuguesa. Els seus panegiristes diran que era prudència, per a retirar-se al Portugal amic si les coses giraven malament, però amb aquesta ruta alternativa frustrava l'esquema fulminant de Mola. La desviació per Extremadura, a més de ser més llarga, afeblia l'exèrcit d'Àfrica —l'únic exèrcit professional i eficient que hi havia a Espanya— perquè exigia deixar guarnicions en les poblacions ocupades i causaria sensibles baixes en les fortes batalles per a prendre algunes ciutats, com Badajoz.

Aquest retard fa que no arribi fins al 21 de setembre a Maqueda, des d'on, per la carretera d'Extremadura, tenia Madrid a l'abast, però aleshores Franco decideix allunyar-se de la capital i anar cap al sud-est a alliberar l'alcàsser de Toledo assetjat. També en aquest cas diran els autors franquistes que hi pesaven raons morals i sentimentals, però Kindelán va advertir Franco que s'hi jugava la presa de Madrid, i amb ella el final ràpid de la guerra. I, efectivament, quan després de prendre Toledo va provar d'assaltar Madrid el novembre-desembre, va fracassar, perquè la capital ja s'havia reforçat amb treballs de fortificació, amb l'arribada de les Brigades Internacionals i amb la creació del famós «Quinto Regimiento», comunista, disciplinat, embrió del futur Exèrcit Popular.

Fracassat l'assalt frontal a Madrid, i després de la violenta batalla del Jarama, la capital havia quedat quasi encerclada. Només es comunicava amb la resta de la zona republicana per la carretera de València, un corredor estret a l'abast de l'artilleria franquista. Si es tallava aquest cordó umbilical —i la situació i els mitjans de Franco ho feien prou fàcil— Madrid cauria ràpidament, la majoria de governs reconeixerien els rebels i l'abandó internacional seria la fi de la causa republicana. Per això es va planejar l'ofensiva de Guadalajara.

Guadalajara

S'ha fet molta brometa sobre el fracàs dels italians, però no s'ha dit prou que Franco els va sabotejar l'operació, perquè els veia massa orgullosos de la victòria de Màlaga, però més encara perquè no volia que Madrid quedés encerclat i caigués. El pla convingut per Roatta amb el Quarter General de Franco era que les divisions ràpides italianes atacarien cap a Guadalajara, però dues columnes espanyoles haurien d'avançar a banda i banda per a protegir-los els flancs i, simultàniament, els franquistes també atacarien al sector del Jarama per retenir-hi les Brigades Inter-

nacionals que acabaven d'intervenir a la batalla allí lliurada. El 8 de març del 37 van llançar-se a l'ofensiva els italians, i el primer dia van avançar quasi quaranta quilòmetres, però les dues columnes franquistes que els havien de protegir els flancs no van moure's i al sector del Jarama tampoc no van atacar. El resultat va ser que els italians antifeixistes de la Brigada Garibaldi, i d'alguna altra de les Brigades Internacionals, es van desplaçar i van atacar els legionaris feixistes pel costat i pel darrere, cosa que va provocar la desbandada. Els innegables errors i defectes de les tropes italianes, dels quals Mussolini va rebre un complet informe, no han d'amagar que Franco no va voler que arribessin a Guadalajara. Ho confirma el fet que, davant les queixes de Roatta, va fer veure que s'enfadava i va destituir dos dels seus generals, per no haver atacat com havien convingut. Hi ha encara una altra prova més forta. Franco, sempre que va experimentar el més petit revés, va tenir el punt de contraatacar i recuperar al preu que fos el terreny perdut; esmentem, per exemple, les costoses contraofensives de Terol i de l'Ebre. Esperàriem que després de la derrota italiana contraataqués i arribés a Guadalajara, però no va fer-ho —tot i la gran explotació internacional que la propaganda republicana va fer d'aquella derrota—, perquè hauria comportat l'encerclament total de Madrid i, amb l'ocupació de la capital espanyola, l'acabament ràpid de la guerra.

Diguem, de passada, que la batalla de Guadalajara va tenir una conseqüència tràgica per als catalans. Un article aparegut el 17 de juny de 1937 al *Popolo d'Italia*, sense signar però que es troba entre les obres completes de Mussolini, assegurava que els morts de Guadalajara serien venjats. Quan s'anava a complir l'aniversari d'aquella batalla, Mussolini va saber que a París i a altres llocs els antifeixistes preparaven actes commemoratius de la victòria i va telegrafiar personalment al cap de les tropes legionàries d'Espanya per ordenar que s'emprengués alguna operació especial que contrapesés aquella commemoració: van ser els terribles bombardeigs de Barcelona del març de 1938.

Desviació de l'ofensiva contra Catalunya

Hi ha un episodi encara més significatiu. Després de la batalla de l'Alfambra, les tropes franquistes arriben a Catalunya i el 3 d'abril del 1938 ocupen Lleida. L'exèrcit republicà s'ha ensorrat i no hi ha mitjà d'aturar l'ofensiva. Yagüe, que mana el Cos d'Exèrcit Marroquí, pot arribar a Barcelona d'una galopada i, entre la caiguda de Catalunya i el tancament de la frontera francesa per on la República es proveïa, la guerra s'hauria acabat. Aleshores Franco ordena aturar l'atac i desviar l'ofensiva en direcció a València. Tots els seus assessors militars, tant els espanyols com els alemanys i italians, li diuen que és un greu error, però ell no torna enrere. Els historiadors militars germans Salas Larrazábal, tot i ser franquistes, comenten sobre la situació en aquell moment al front català: «Toda resistencia organizada y

persistente parecia improbable. La afluencia masiva de material de guerra a puer-tos y fronteras gubernamentales estaba destinada, al parecer, a incrementar el botín de guerra de los vencedores. En tan dramática situación, Franco tomó una increíble decisión que suponía una nueva demora en el fin de la guerra.» L'avenç a través del terreny muntanyós del Maestrat va resultar lent i costós, i encara que finalment van arribar al Mediterrani per Vinaròs i van dividir en dos la zona republicana, la guerra es va allargar un any més.

Tan injustificable és militarment aquella decisió que alguns han volgut explicar-la pel temor d'una intervenció francesa si les tropes franquistes, amb els seus aliats alemanys i italians, arribaven a la frontera. Però Franco mateix ho va desmentir a Kindelán, segons aquest explica en l'edició íntegra de les seves memòries: «Tan aferrado estaba a su idea el generalísimo, que yo llegué a creer que hubiera una razón secreta, de orden internacional, y así se lo dije con franqueza, pero él me lo negó, con absoluta sinceridad, cosa que los hechos confirmaron luego.» Efectivament, així com l'estiu del 1936 no es va estar d'atacar Guipúscoa, el 1939 va prendre Catalunya amb la sola precaució de mantenir les divisions italianes a una bona distància de la frontera francesa. Quan el general Solchaga, amb la 5a Divisió de Navarra, arriba el 10 de febrer al Pertús, el director del diari perpi-nyanès *L'Indépendant* l'entrevista i, entre altres coses, li pregunta si porta tropes italianes. Solchaga respon que «les divisions en les quals hi ha voluntaris italians han estat rellevades a Girona i no han passat d'aquesta ciutat».

En aquest any innecessari es va produir la batalla de l'Ebre, la més sagnant de tota la guerra, en la qual van lluitar i morir molts catalans a les dues bandes: el Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat contra la lleva del biberó, sota un sostre d'avions italians, alemanys i russos. Franco, que no havia volgut replicar a la derrota de Guadalajara, quan l'exèrcit republicà el sorprèn amb el pas de l'Ebre i arriba a trencar el front i ocupar una extensa zona a la riba occidental, es gira contra Catalunya i concentra en aquella zona la massa d'homes, tancs, canons i avions més ingent de tota la guerra per encetar una batalla de desgast, per l'estil de les de la guerra europea del 1914-1918, amb sagnants atacs i contraatacs per a ocupar, perdre i recuperar cotes insignificants.

Les dilacions duren fins al darrer moment. L'agregat militar francès, tinent coronel Morel, en un interessant informe del 18 de gener de 1939, s'adona d'una clara intenció de diferir la presa de Barcelona: «Aquí hi ha una cosa estranya. El que és cert, és que sense maniobra, continuant caminant recte, el cos italià amb els seus elements motoritzats podia prendre Igualada, ocupar Montserrat i fer impossible la defensa de Barcelona. El que és segur és que els republicans no tenien prou forces per a aturar quatre divisions, ben armades i ben comandades. El que és probable, és que si el cos italià s'ha aturat, és que "hom" l'ha aturat. "Hom" l'ha aturat perquè "hom" no volia anar massa de pressa, perquè hom dubta d'arribar al

final. Aquí radica l'element major d'incertesa pel que fa al termini de supervivència de Barcelona [...]. Hom es pregunta com i quan (no gosem dir "si") el comandament nacionalista vol prendre Barcelona.» A continuació Morel comenta la decisió anterior que acabem de recordar: «Després de la presa de Lleida, a primers d'abril, el camí de Barcelona era lliure, no tenien davant seu cap força organitzada. Franco va declarar que la guerra s'havia acabat i que només quedaven per fer operacions de policia. Però, havent les forces arribat fresques davant Lleida, les cinc divisions d'elit del cos de Yagüe han desaparegut una darrere l'altra: la tempesta que es congriava sobre el camí de Barcelona s'ha reabsorbit a poc a poc.» Morel es permet una comparació històrica: «És com el 1814 la marxa dels aliats contra París, però sense Napoleó: els italians, són [Gebhard von] Blücher (demano perdó a la seva memòria). Voldrien anar de pressa, acabar; però els frenen uns aliats que no tenen cap pressa per a arribar al final, que consideren que el millor moment és aquell en què l'èxit sembla cert, però que encara no ha arribat.» I acaba així el report: «Aquestes reflexions, més útils per a jutjar la pau que ve que no la guerra que s'acaba, no porten pas a la conclusió que Barcelona no serà presa: però, militarment, la ciutat ja hauria d'haver estat presa.»

Informes alemanys i italians

No és sols l'agregat militar francès que veu que la guerra ja s'havia d'haver acabat. Els representants diplomàtics i militars alemanys i italians prop de Franco s'adonen ben aviat que, amb l'ajut que li han prestat, l'aventura espanyola ja hauria d'estar fa temps resolta. Franco, quan en iniciar la revolta els demana ajut, els assegura que amb uns quants avions ho acabarà tot en pocs dies, però després no para de demanar més material militar. Com que no se'ls acut que Franco tingui la intenció deliberada d'allargar la guerra, ho atribueixen a incompetència i pensen que amb uns assessors militars s'arreglarà. Goebbels, que en el seu diari anotava les converses que tenia amb Hitler sobre les notícies de cada dia, testimonia la irritació creixent del *Führer* per la lentitud de les operacions: «Altre cop estancat l'avenç de Franco» (17 gener 1937); «Obté petites victòries però no avança com caldria» (19 gener 1937); «Franco no avança. Serà ell realment l'home?» (24 gener 1937); «Franco està totalment inactiu» (23 abril 1937, tres dies abans del bombardeig de Gernika); «Aquest conflicte espanyol destrossa a poc a poc els nervis» (28 agost 1937); «Ara Franco ha de continuar atacant. El problema espanyol no pot continuar obert gaire temps més» (23 octubre 1937, després de la conquesta d'As-túries); «Franco lluita als voltants de Terol. S'hi escola. I la gran ofensiva que tenia preparada s'ha esfumat» (19 gener 1938); «Notícies d'Espanya: tot continua igual. Aquesta Guerra Civil sembla que s'hagi de convertir en una Guerra dels Trenta Anys» (15 desembre 1938).

Un mes abans de la batalla de Guadalajara, el 14 de gener de 1937, va tenir lloc al Palazzo Venezia de Roma una trobada de Mussolini amb Goering, Ciano i els sotssecretaris dels ministeris italians de Guerra, Marina i Aeronàutica. Segons l'acta de la reunió, Mussolini va dir: «Es tracta de saber si els ajuts que proporcionem a Franco, en lloc de moure'l a actuar, no produeixen l'efecte oposat, en el sentit que l'indueixen a afluixar el seu esforç tot refiant-se de l'ajut d'Alemanya i d'Itàlia»; caldrà dir-li que «nosaltres no tenim pas la intenció de substituir els espanyols, que es comporten com si volguessin fer-nos creure que la guerra ja no els interessa». Goering hi va estar d'acord: «Cal dir-li [a Franco] que, amb el que té [de l'ajut enviat], n'ha de tenir prou. Itàlia, en posar a disposició de Franco material i tropes, ha de [...] dir-li enèrgicament que ha d'anar a fons en les operacions militars.» Aquell mateix dia els dos aliats van enviar a Franco una nota conjunta en què li comunicaven que, ateses les delicades circumstàncies internacionals, l'ajut que li prestaven no es podria prolongar indefinidament: «Per tant» —li deien— «resulta indispensable que el general Franco decideixi l'aplicació integral i resolutiva de les seves forces», i li oferien una copiosa llista de material tot advertint-li que era l'últim que estaven disposats a enviar-li. Franco va respondre assegurant que «no perdonarà esfuerzo el Ejército Nacional para dar cima rápidamente a la obra emprendida», però demanava encara més material (nota verbal del 24 de gener). El 2 de febrer de 1938 Mussolini adreça a Franco un veritable ultimàtum: «Si vós no voleu fer crònica la guerra —amb els enormes perills, àdhuc de caràcter intern, que això significa— és necessari preparar una batalla de masses que desemboqui en la destrucció del sistema enemic. Un cop decidida, no hi ha d'haver més retards fatals. I, un cop iniciada, s'ha de portar fins al final. Si aquest és el vostre pla, demaneu-me què més puc fer per vós. Si aquest no és el vostre pla, i espereu d'altres factors la decisió, queda clar que en un cert moment la permanència dels legionaris italians s'haurà d'acabar, perquè ja no tindria objectiu.» Però Franco, que sabia prou que després de tot el que Itàlia havia invertit a Espanya en homes i material, i sobretot després de la humiliació de Guadalajara, Mussolini no es retiraria sense haver participat en la victòria, no va cedir a la pressió. Es va prendre dues setmanes de temps i finalment va dir a Mussolini que estava prompte a donar «la batalla o las batallas decisivas que usted desea», però que pel mal temps, propi d'aquella estació, no ho havia pogut fer; i, ja que li oferia ajuda, el pren per la paraula i li demana més canons antitancs, metralladores i fusells metralladors (carta del 16 de febrer).

Però el més contundent de tots els testimoniatges sobre l'estratègia dilatòria de Franco ens l'ha deixat l'ambaixador italià Roberto Cantalupo. Quan va ser reemplaçat per Viola, es va acomiadar de Franco en una audiència, el 18 d'abril de 1938. Cantalupo, diplomàtic competent, va posar fidelment per escrit les paraules de Franco en un informe que va presentar a Ciano així que va arribar a Roma, i que es pot veure al Ministero degli Affari Esteri. Com que la lentitud de les operacions

havia estat objecte de moltes queixes, Franco va dir a l'ambaixador que, si tal vegada en les converses anteriors no havia estat prou clar, en aquella última volia desfer tot equívoc i li va pregar que transmetés al *Duce* al peu de la lletra el que li anava a dir:

Ambaixador, Franco no fa la guerra contra Espanya, sinó que fa una obra d'alliberament d'Espanya [...]. Per això no puc tenir pressa. Si primerament no consolido la conquesta espiritual de les poblacions que tenim darrere nostre, és no sols inútil sinó fins i tot perillós avançar. La consolidació militar dels meus avanços ha de quedar garantida per les poblacions que passen a estar sota el meu govern, garantida moralment amb l'adhesió [...]. És una de tantes de les guerres internes de la nostra història [...]. Jo no puc escurçar-la ni d'un dia per respecte a la seva durada natural, o sigui per respecte a l'hora en què la majoria dels espanyols estarà contra el comunisme. Faig els possibles per a no fer-la durar més del necessari, però no faré res per a fer-la durar menys de l'indispensable. El qui m'ajuda cal que ho sàpiga [...]. Fora molt perillós que jo arribés massa aviat a Madrid, amb una acció militar de gran estil. Hi arribaré, però ni una hora abans del necessari: abans he de tenir la certesa de fundar un règim, de poder-hi instal·lar la capital de la nova Espanya.

Aquestes manifestacions de Franco, Cantalupo les va reproduir amb paraules substancialment idèntiques a les seves memòries. Les va publicar el 1948, i en aquells moments de descrèdit general del feixisme i del franquisme ell es declara feixista i admirador de Franco, per bé que critica la política que Mussolini va seguir en la guerra d'Espanya. Quan tres anys més tard es va traduir a l'espanyol,¹⁶ la censura va suprimir un capítol sencer dedicat a blasmar les matances que havien seguit la conquesta de Màlaga. Que els censors no suprimissin la confessió de Franco sobre la guerra llarga, vol dir que, com tots els assessors militars, no es podien imaginar que el *Generalísimo* hagués estat tan maquiavèl·lic per a allargar intencionadament la matança d'espanyols.

Per què una guerra tan llarga?

Si encapçalàvem aquesta introducció amb les paraules de Tolstoi «Per què aquesta trista guerra?», i més endavant ens hem preguntat si realment havia estat inevitable, ara hem de fer un pas més i demanar-nos per què va haver de ser tan llarga. Hi havia molts catalans, i bastants espanyols, que no volien la guerra. També n'hi havia —de catalans i d'espanyols— que la volien, que desitjaven i esperaven guanyar-la «ells», i com més aviat millor. Negrín deia «resistir és vèncer», però de sota mà temptejava una mediació internacional i una pau negociada. Els governs

16. Roberto CANTALUPO, *Embajada en España*, Barcelona, L. de Caralt, 1951.

estrangers que s'interessaven o es preocupaven per la guerra d'Espanya podien diferir en la posició adoptada a favor de Franco, de la República o simplement de la contenció del conflicte, però tots coincidien a desitjar que s'acabés al més aviat possible. Probablement Franco era l'únic home no sols de la Península sinó de tot el planeta Terra que volia expressament una guerra llarga. Més encara: quan no tingui més remei que acabar, voldria que el clima bèl·lic continués. En una audiència al successor de Cantalupo, Viola, li explicava que després de la victòria la desmobilització seria gradual, per raons de seguretat, per a facilitar la reabsorció civil dels excombatents, i també perquè «no aniria malament prolongar, dintre de certs límits, la mobilització dels esperits i mantenir l'atmosfera creada per la victòria» (Viola a Ciano, 18 abril 1938). Per què?

Si pertocant a la dilació trobem uns fets suficientment documentats i comprovats, quan ens demanem la motivació entrem en el terreny de les hipòtesis, i d'unes hipòtesis que, tractant-se de la recargolada ment de Franco, per força patiran d'un marge d'error possible superior al normal. Però, així i tot, la qüestió és massa greu, històricament i moralment, per a no deixar de formular-la.

Franco va refusar durant molt de temps d'entrar en la conspiració militar. Quan a darrera hora s'hi va sumar, va ser amb el decidit propòsit, no de col·laborar des d'una posició secundària en el projecte de Mola d'una dictadura republicana provisional, sinó d'erigir-se en amo vitalici i absolut d'Espanya. Per això, al marge completament del que decidissin Mola, Cabanellas i la Junta de Defensa de Burgos, que s'atribuïen la sobirania i publicaven un butlletí oficial, ell des del primer moment pren decisions exclusives del cap d'estat, com és ara atorgar la *laureada*, i negocia l'ajut alemany i italià presentant-se com a cap suprem dels militars revoltats. Quan Hitler i Mussolini el reconeixen com a tal i decideixen canalitzar a través d'ell l'ajut als insurrectes —tal com explico en el capítol sobre l'abast internacional del conflicte— ja l'han fet *Caudillo*. El decret de la Junta de Defensa i la presa de possessió de l'1 d'octubre seran només una ratificació formulària.

Si la insurrecció, tal com solia passar amb els *pronunciamientos* vuitcentistes, s'hagués imposat en unes hores, o a tot estirar en un uns quants dies, Franco hauria quedat molt en segon terme: li passaven al davant Sanjurjo, Cabanellas, Queipo de Llano, Mola, etc. Si hagués triomfat en tres mesos, Franco ja s'hauria enfilat al primer lloc, però encara seria un *primus inter pares*. Però després de mil dies de guerra, sota una propaganda desenfrenada que forja el seu mite de salvador de la pàtria, mentre tots —militars, polítics i eclesiàstics— rivalitzen en l'adulació, ja frueix d'una apoteosi en vida i pot fer d'Espanya allò que vulgui.

En la seva confessió a Cantalupo, Franco donava unes raons que només en part eren veritables. Li deia que la majoria dels espanyols eren comunistes, cosa que a més de ser falsa deslegitimava la revolta militar. En tot cas, el simple pas del temps no hauria pas convertit al franquisme la població de la zona republicana, i, quan

Franco conqueria una ciutat o un territori, era la dura repressió el que operava la neteja. En canvi, Franco era ben sincer quan deia a Cantalupo que, abans d'acabar la guerra havia de tenir la certesa de «fundar un règim» i que no prendria Madrid fins a estar segur que en podria fer «la capital de la nova Espanya». En els papers personals, esbós d'autobiografia, que Franco va deixar damunt la seva taula en morir, comentava així la seva proclamació de cap d'estat: «Responsabilidad total: las dos partes, la militar y la política, y de ésta la económica [...]. Qué importaba que ganáramos la guerra si era imposible la paz?»

Per això aquesta guerra ens ha marcat tan profundament: perquè va ser massa llarga, innecessàriament llarga, intencionadament llarga, i perquè el propòsit deliberat de Franco era de crear un nou règim dictatorial i personal que durés tant com la seva mateixa vida. Per això les represàlies de la postguerra van ser terribles, molt pitjors que a les guerres civils del segle passat. Durant les tres guerres carlines, uns i altres havien comès grans brutalitats, però acabada la guerra es procurava que la pau fos no sols militar, sinó també civil. A les tres guerres civils que van guanyar les esquerres, les condicions dels vencedors van ser generoses, i fins i tot van arribar a reconèixer els graus militars dels vençuts. A la primera guerra que guanyaven les dretes, la rendició va haver de ser sense condicions i les represàlies van ser il·limitades. D'això en deien «la pau de Franco», tot i que avui sabem que si Espanya no va entrar a la Segona Guerra Mundial no va ser pas perquè el cabdill no en tingués ganes. Quan el 1964 es va llançar la campanya propagandística dels vint-i-cinc anys de pau que deien que Espanya devia a Franco, Josep Maria Capdevila, antic director d'*El Matí*, em comentava des del seu exili colombià: «Si Franco no hagués fet la seva guerra, ara en tindríem seixanta-sis, d'anys de pau.» La guerra va ser terrible, i la pau va ser una prolongació de la guerra. Si per a Clausewitz la guerra no era més que la continuació de la política amb uns altres mitjans, per a Franco la pau no seria més que la guerra amb uns mitjans no gaire diferents.

Caràcter anticatalà de la guerra

La majoria dels manifestos dels caps locals de l'*alzamiento* donen com a motiu principal el perill de bolxevització o soviètzació d'Espanya. Més tard, la propaganda franquista difondria uns suposats documents sobre un diabòlic complot comunista, amb un gran pla d'assassinats, però el juliol del 36 aquells documents encara no havien estat falsificats. A les Corts Constituents espanyoles no hi havia cap diputat comunista, a les del 1933 n'hi havia un i a les del 1936, malgrat la victòria del Front Popular, només eren 17. La religió, que esdevindria un dels puntals ideològics del nou règim, no es troba esmentada en cap dels *bandos* de l'aixecament. Dins de la confusió i la indeterminació de propòsits dels militars revoltats, i a banda de motivacions típicament professionals o de grup, de militars que se sen-

tien vexats per la República, o que, després d'haver-se retirat en les condicions avantatjoses que Azaña els havia ofert, enyoraven les casernes i les sales de banderes, la motivació principal era una altra. Si una cosa tenien clara era la lluita contra el que ells en deien «separatismes», i particularment el català. L'exèrcit espanyol, des del segle passat, s'havia atribuït la missió de defensar la unitat de la pàtria, amb una interpretació peculiar de la llei constitutiva de l'exèrcit, del 1878, segons la qual era missió fonamental seva defensar Espanya «dels seus enemics exteriors i interiors». Aquesta definició de la missió de l'exèrcit ha resultat, històricament, molt perillosa, perquè els militars han considerat que no sols havien de defensar la pàtria d'enemics exteriors i interiors, sinó que els pertocava identificar ells mateixos aquells enemics, sense necessitar que el poder civil els els assenyalés amb el dit. Així, tant complien la seva missió orgànica lluitant contra els insurrectes cubans com assaltant la redacció del *Cu-cut!* i de *La Veu de Catalunya*. Fins i tot retirats o separats del servei, creien que continuaven tenint aquesta missió. Sanjurjo es va revoltar el 1932, deia, contra el marxisme i contra el separatisme, però la segona motivació era sens dubte la principal. Ho va demostrar l'octubre del 34: des de Portugal, on vivia exiliat, va telefonar a Royo Villanova —el patriarca de l'anticatalanisme— per oferir-se per mitjà d'ell al Govern, no per anar a Astúries, on hi havia una terrible revolució marxista, sinó a Catalunya, on la proclamació de Companys no tenia res de marxista i, a més, tot estava ja acabat i beneït quan Sanjurjo telefonava, el matí del dia 7. Semblantment, la revolta del 36 va prendre des del principi un caràcter manifestament antiseparatista, anticatalanista i anticatalà *tout court*.

Encara que la primera proclama de la Junta de Defensa Nacional deia «Nada tienen que temer las legítimas autonomías regionales ni las conquistas de las clases trabajadoras», ben aviat es va destapar aquella aversió que les campanyes contra l'Estatut havien incubat arreu d'Espanya. La premsa de províncies de la zona rebel rivalitza en proferir les pitjors injúries i amenaces. Josep Benet n'ha donat una llarga mostra a *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*.¹⁷ Subratllem aquesta frase contundent de Francisco de Cossío a *El Norte de Castilla*, de Valladolid, que ell dirigia: «Castilla hizo la nacionalidad y Castilla la está rehaciendo. Nos hallamos en una nueva reconquista, y nuestra Granada, hoy, debe ser Barcelona.» Sigui'm permès de reblar el clau de Benet amb aquests paràgrafs de l'*Heraldo de Aragón*: «Vencido el catalanismo, no será bastante quitarle el Estatuto, entrando en el régimen común. ¡Eso sería dejar igualadas la fidelidad y la traición! Es preciso someterlo, durante unos quinquenios, a régimen de excepción, hasta que arrepentido de sus pecados, vuelva, sumiso y amoroso, al seno de la Madre España.»

17. Particularment, a l'epígraf «La campanya anticatalana a la ràdio, la premsa i els llibres», a Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, 2a ed. ampl., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 102-113.

Clar indicatiu d'aquest caràcter anticatalà és l'hostilitat amb què tots els catalans, pel sol fet de ser-ho, eren rebuts a la zona rebel, quan hi arribaven després d'haver passat amb grans dificultats la frontera i s'oferien com a voluntaris. Josep M. Fontana, tot i presentar-se com a cap provincial de la Falange de Tarragona, va ser provisionalment detingut quan va arribar a Irún: «La recepción [dels catalans] no solía ser demasiado calurosa, y se caracterizaba por cierta preventiva y quizá explicable dureza. A mí, Jefe Provincial de la Falange en Tarragona, con jerarquías que esperaban mi llegada, me interrogaron, y el Jefe de Fronteras me preguntó: “Y usted, por qué no se ha pasado antes?” Acto seguido se quedaban con el dinero de que se era portador, dejándonos tan sólo con cien pesetas nacionales. Me imagino lo que les ocurriría a otros, esperando, durante semanas, un aval.» Salvador Millet i Bel explicava que el primer que va fer l'oficial que el va rebre a la frontera, en saber que era català, va ser ensenyar-li la pistola i assegurar-li que li buidaria tot el carregador al ventre a la primera paraula que li sentís dir en català. *Tresgallo de Souza* (Maximiano García Venero) i *Siul* (l'inefable Luis de Galinsoga) escrivien coses terribles contra el «dialecto agresivo», que Josep Benet va recollir minuciosament en el seu colossal informe.

La discriminació anticatalana arriba a extrems pintorescos en les disposicions de l'autòcrata del sud, Queipo de Llano. Des del debat de l'Estatut hi havia hagut a tot Espanya una reacció en el sentit de represàlies econòmiques. El tòpic del viatjant de comerç català, que era vist com la tropa del nostre suposat imperialisme econòmic, i que els sainets de Vital Aza i Muñoz Seca havien caricaturitzat amb gran èxit de públic, es traduïa en aquells rètols, en moltes botigues, de «Viajantes catalanes abstenerse». Xavier Torres Vilaró era un català, viatjant de la farmacèutica Bayer, que va ser detingut juntament amb Carrasco i Formiguera quan el *Canarias* va apressar el *Galdames*, en el viatge de Baiona a Bilbao. Em contava que, després d'un viatge en el qual molts clients de sempre d'arreu d'Espanya s'havien negat a fer-li cap comanda, a la casa Bayer li van dir que l'haurien d'acomiar. Ell ho va arreglar dient que era valencià, i van tornar a ploure les comandes. Quan el març del 37 va ser detingut, pel sol fet de ser català el van acusar de ser secretari de Carrasco i Formiguera, perquè no creien que un personatge tan important com aquest viatgés sense acompanyament, i no hi havia cap més català. Ell prou assegurava que era viatjant de la Bayer, i al·legava: «la casa Bayer son alemanes, amigos de ustedes», però tot va ser inútil: de resultes de ser català el van condemnar a dotze anys i un dia, per «auxilio a la rebelión». El tòpic del «viajante catalán» és també el rerefons del Ban núm. 32 de Queipo de Llano, dictat l'11 d'octubre de 1936, que, atesa «la especial característica separatista del movimiento anárquico de la región catalana», prohibia el pagament de deutes pendents a favor de persones o entitats residents en territori de Catalunya, i disposava que, un cop es complís la data del venciment, es fes el pagament, amb plens efectes al liberador, en una «Cuenta de créditos de

Cataluña» que a aquest efecte creava; és a dir, que en lloc de pagar-ho al creditor català, li ho paguessin a ell. Per tant, es podien pagar factures d'un proveïdor de qualsevol part d'Espanya, fins i tot de la zona republicana, llevat de Catalunya. Més endavant Queipo mateix va corregir aquesta esperpèntica disposició per mitjà del Ban del 10 de març de 1937, que estenia aquella mesura anticatalana a «aquellos otros territorios que no quisieron someterse a la acción pacificadora del Ejército», o sigui a tota la zona republicana. Queipo, a més, va impulsar personalment la creació de Hilados y Tejidos Andaluces, SA (HYTASA), que hauria de ser la millor fàbrica d'Europa en el seu ram, amb la finalitat confessada, segons la memòria oficial de l'empresa, de «llegar en España a la descentralización de las industrias, que han estado acaparadas por dos o tres regiones, con evidente y grave perjuicio de las demás; después, por la necesidad de acabar con la anomalía que significa que el algodón andaluz tenga que ser elaborado en Cataluña». Després d'una de les *charlas* radiades de Queipo especialment ofensiva contra els catalans, Alfons Sala i Argemí, un monàrquic que durant la dictadura havia estat instrument dòcil de Primo de Rivera, li va adreçar una carta de protesta.

En la postguerra, l'anticatalanisme franquista es revela netament en el cas de Vidal i Barraquer. Franco va prohibir que retornés a la seva seu tarragonina malgrat les insistents demandes de Pius XII, que havia arribat a oferir-li d'acceptar que els bisbes espanyols prestessin el jurament de fidelitat en la forma dura que Franco demanava si deixava retornar el cardenal. Va desatendre les peticions dels prelats Gomà i Pla i Deniel i del falangista tarragoní Fontana. Aquest, convençut per un canonge tarragoní integrista i franquista, però que veia que l'exili del cardenal desacreditava el règim, va parlar-ne a Franco en una audiència, però Franco li va dir secament: «Pase al punto siguiente.»

La Guerra Civil va ser a Espanya la victòria d'uns espanyols contra uns altres, però a Catalunya va resultar una ensulsiada per a tots els catalans. A l'Estat espanyol, la dreta es podia considerar el 1939 satisfeta per la victòria, però a Catalunya, fins i tot el gran líder de les dretes, Cambó, que havia apostat fort per la victòria de Franco, se sentia derrotat com a polític, perquè se li ensorraven l'ideal catalanista i el projecte de renovació de la política espanyola.

Els «altres» catalans

La insurrecció militar i la revolta que la va seguir van actuar com el tall d'una navalla, damunt del qual ningú no pot asseure's: les circumstàncies forçaven, vulgues o no, a decantar-se per una banda o per l'altra, fins i tot aquells als quals cap dels dos bàndols no feia feliços. Molts no van tenir cap possibilitat d'opció, sinó que van haver de restar allà on la guerra els va atrapar. Mai no sabrem quants ciutadans dels nostres tres països simpatitzaven amb els uns o amb els altres, però els resultats

electorals immediatament anteriors fan pensar, sobretot a Catalunya, en una simpatia més gran per la causa antifeixista. El meu record d'infant, que reconec que no és cap magnitud quantitativa precisa, és que hi havia si fa o no fa la mateixa multitud, el mateix entusiasme, les mateixes abraçades i les mateixes llàgrimes d'emoció quan els brigadistes internacionals se n'anaven Diagonal amunt que quan pocs mesos més tard les tanquetes italianes i les brigades navarreses arribaven Diagonal avall. Un any, a les darreries dels quaranta, en la vigília de la diada de la *liberación* de Barcelona es van repartir uns fulls de mà modestament multicopiats que deien: «Celebrem el 25 de gener. Els uns eren fora i els altres encara no havien arribat.» Encara que no conservo el text, me'n recordo perfectament perquè l'havia redactat jo mateix i reflectia la meua manera de pensar en aquella època.

Segons els càlculs de Joan M. Thomàs, uns vint mil catalans, després de passar-se a la zona nacional, es van allistar a les milícies tradicionalistes o falangistes, per bé que no tots n'eren entusiastes. Haver sortit de la zona republicana no assegura que simpatitzessin amb els militars. Unes quantes desenes de milers més podien ser els catalans de sexe femení o fora d'edat militar. Tots plegats, no podien passar gaire dels cinquanta o seixanta mil. Tampoc no podem avaluar amb certesa els pròfugs que no volgueren entrar a la zona nacional i es van quedar a França o a Itàlia. Aleshores Catalunya tenia una població d'uns tres milions. Cal tenir en compte que, fins i tot entre persones d'arrelades conviccions republicanes o catalanistes, la vida era en tots sentits tan difícil que tothom tenia ganes de sortir. I això no passava únicament a Catalunya. Entre la correspondència del ministre d'Estat Álvarez del Vayo que es troba a l'Arxiu General del Ministeri d'Afers Estrangers hi ha una colla de lligalls que contenen una allau de cartes de prohoms republicans, entre ells alguns de catalans, que enduts pels seus sentiments patriòtics s'ofereixen per anar a servir la República a l'estranger en qualsevol càrrec diplomàtic, o bé recomanen algú de qui garanteixen la competència i l'adhesió a la causa republicana.

Prioritat de la revolució o de la guerra?

Si per a Franco, com hem vist, la finalitat principal no era derrotar l'enemic i acabar la guerra, sinó servir-se de la guerra com una eina per a crear un nou règim polític en una Espanya sota el seu poder absolut, a la zona republicana hi ha uns sectors extremistes que, paradoxalment, adopten una actitud anàloga i sostenen que el més important no és vèncer militarment sinó fer la revolució llibertària. No ho diuen tan clar —tampoc Franco no deia públicament què era el que en el fons volia—, sinó que asseguruen que la millor manera de derrotar el feixisme és aquella revolució, que és el que donarà al poble la motivació per a la lluita. Fins i tot creuen que la conducció mateixa de les operacions militars s'ha de fer en forma llibertària, per mitjà d'assemblees dels combatents que discuteixin els objectius i les tàctiques,

bo i prescindint dels militars professionals. Per si el sentit comú no bastava, l'experiència demostrarà el fracàs d'aquestes teories anarquistes. Socialistes i comunistes, en canvi, sacrifiquen els programes de revolució social per obtenir la màxima eficàcia militar.

A l'altre bàndol les coses van anar d'una manera molt diferent. És quasi un tòpic dels historiadors simpatitzants amb la República dir que allò va ser la lluita de l'exèrcit contra el poble. No és veritat. A totes dues bandes hi va haver militars i poble, tropes regulars i milícies voluntàries. La diferència és que a la zona nacional els voluntaris es van integrar en les unitats militars disciplinadament, o almenys amb tota la disciplina que es pot esperar del personal ibèric, i així que es va veure que la guerra anava per llarg Mola va dir als altres generals revoltats que si no nomenaven un comandament unificat ell es retirava. En canvi, a la banda republicana les unitats regulars de l'exèrcit i dels cossos armats de seguretat es van dissoldre en les patrulles i les milícies desordenades. Només gradualment, i sobretot a partir dels Fets de Maig, quan els anarquistes van quedar sota control, l'Exèrcit Popular de la República va esdevenir una màquina militar coordinada i eficient.

Conseqüències econòmiques de la guerra

Durant els tres anys de la guerra, l'exèrcit de la República, amb unes excepcions puntuals i breus (com la presa de Terol el desembre del 37 o el pas de l'Ebre el juliol del 38), no va parar de retrocedir. Allí on arribaven els nacionals, quedava abolida la moneda republicana i només valien els «bitllets de sèrie», amb una numeració que acreditava que eren d'abans de la guerra, o bé els emesos pel govern de Burgos. A més, obligaven a lliurar a les noves autoritats tota la moneda republicana. Aquells bitllets, que a l'Espanya franquista ja no valien, es feien servir per a rebentar la pesseta republicana als mercats internacionals de divises, i en part es feien arribar als nuclis de la cinquena columna i Socors Blanc de la zona republicana, que així disposaven de diners abundants, que tornaven a entrar en el mercat. El bisbe de Madrid-Alcalá, Eijo Garay, que s'havia instal·lat a Navalcarnero, rebia del govern de Burgos quantitats importants de bitllets republicans i els introduïa clandestinament a Madrid, per a l'espionatge franquista que dirigia José María Taboada, que el 1936 era secretari de la Junta Central de l'Acció Catòlica espanyola, a través del qual la cinquena columna franquista es barrejava amb l'Església clandestina. Un sacerdot que col·laborava amb Taboada assegura que van rebre nombroses partides que no baixaven mai de les dues-centes mil pessetes, que van servir, entre altres coses, per a pagar dues-centes mil pessetes mensuals a cada sacerdot i per a comprar «vasos sagrados, ornamentos y armóniums». Tot plegat feia que una moneda republicana cada dia més nombrosa s'anés acumulant en un territori cada vegada més reduït, i per tant correspongués a una massa de merca-

deries cada vegada més minsa i perdés vertiginosament poder adquisitiu a l'interior i valor de canvi a l'estranger. En canvi, els nacionals van poder emetre bitllets de banc durant tota la guerra sense que es depreciés la seva pesseta. Només quan, acabada la guerra, van continuar fent rodar la màquina de fer bitllets la pesseta franquista va començar a depreciar-se. Així, a les darreries de la guerra, a la zona republicana la moneda legal havia perdut quasi tot valor i només funcionava una economia de bescanvi, especialment entre gent de la ciutat i gent del camp: queviures per objectes d'art, roba per aliments, etc. Al final de la guerra, segons Velarde Fuertes, els preus de la zona republicana havien experimentat un creixement del 1.428,86 %, mentre els de la zona contrària només havien crescut un 38,43 %. Quan Azaña, abans de passar la frontera, va cobrar en pessetes republicanes el seu últim sou de president de la República, reclamava (inútilment) que les hi canviessin en francs francesos, perquè sabia prou que a França aquells bitllets valdrien tant com retalls de diari.

Sigui'm permès d'evocar ací un altre record d'infància. Era un dels primers dies després de l'ocupació de Barcelona. S'havia ordenat, amb amenaces de sancions, que tothom lliurés els bitllets republicans que tingués. Conservar-los indicaria que hom esperava que malgrat tot la República encara podia guanyar la guerra. Jo acompanyava el meu pare, en una llarga cua davant d'un establiment bancari, al capdamunt del passeig de Gràcia. Donaven un rebut, i encara que ja sabíem que no ens donarien cap pesseta franquista a canvi de les republicanes, era dur de veure que et desposseïen de tot poder adquisitiu. La moneda republicana valia molt menys que l'altra, però algun valor tenia. Una raonable proporció de canvi hauria estat justa, però no donar-ne res, i a més fer dipositar els bitllets, era una un aspecte més del «derecho de conquista». De sobte, a la cua es van sentir grans crits. Era una dona, ja una mica gran, vestida com una treballadora, que quan va veure que no li donaven ni cinc es va posar a plorar i cridar: «Lladres! Em robeu tot el que tinc!» Un guàrdia o soldat que vigilava mirava de calmar-la: «Cállese, mujer, que no podemos hacer nada.» Però ella no parava: «Tota la vida treballant i, els quatre quartos que tenia, ara dieu que no valen res!» El guàrdia fins l'amenaçava: «Calle, porque será peor, y esto puede acabar muy mal.» Però aquella dona, entre sanglots i crits, deia que ja la podien afusellar. El guàrdia, avergonyit o compadit, no actuava amb la contundència pròpia d'aquells moments. El meu pare i jo ja ens n'anàvem i l'avalot encara continuava. Anys més tard, he pensat que el poder adquisitiu que aquella dona s'havia guanyat amb el seu treball, no és que el suprimissin, sinó que el traspassaven als qui posseïen bitllets franquistes o, més exactament, allò que prenien a aquella dona passava a un govern que no parava d'emetre bitllets nous.

Una altra conseqüència econòmica de la guerra va ser la fam. Quan es van fixar els fronts, Espanya va quedar dividida aproximadament entre les regions agrícoles, en mans dels insurrectes, i les industrials, fidels a la República. D'aquestes resultes,

a les primeres escassejaven els productes manufacturats i a les segones, els alimentaris. El Servicio Nacional del Trigo va ser creat pel govern de Burgos per a garantir als terratinents de la *meseta* un preu mínim del blat, que sense els compradors del nord i de llevant s'ensorrava. Ho van fer tan malament que, afegint-s'hi aquell avanç continuat dels exèrcits franquistes que més amunt hem comentat, en acabar la guerra i durant una llarguíssima postguerra el blat escassejava, el pa es va haver de racionar i van aparèixer les barretes d'estraperlo. Un dia desembarcaria a Espanya, com mannà plogut del cel en el desert, un vaixell de blat que la Perona regalava al poble espanyol afamat.

Però a la zona republicana la fam va començar abans i va ser molt més paorosa. Ja se'n parla en el capítol sobre la vida quotidiana. Ací voldria només recordar que si la guerra produeix fam, la fam repercuteix en el curs de la guerra, perquè, juntament amb els bombardeigs, desmoralitza la població i li fa desitjar que «allò» s'acabi d'una vegada, de la manera que sigui. En la primera entrevista que Negrín va tenir amb el nou ambaixador que el Govern francès va designar a les acaballes de la guerra, li va demanar que a França es fes una campanya d'ajut en queviures i medecines a la població civil. Sabia Negrín que, de cara a la seva política de resistència a ultrança, un millorament sensible de la situació alimentària tindria immediatament efectes molt positius. Probablement, a més de les raons humanitàries i de política general, Negrín pensava en una sensibilització de l'opinió francesa i, a través d'aquesta, en un impacte propagandístic en l'opinió mundial.

L'última línia de defensa

En aquella societat amb tantes carències, fins de les més elementals, els nens de l'escola unificada érem la nineta dels ulls de la Generalitat. Ara els jubilats tenen passi als transports públics, però aleshores érem nosaltres que, amb la placa que ens facilitaven, podíem anar de franc als tramvies i metros a les hores d'entrada o sortida de classes. Durant part de la guerra vaig anar a una escola que hi havia al carrer Més Gran de Gràcia, que abans era una residència d'ancians d'unes religioses i havia estat adaptada per a escola primària, amb mobles, serveis i decoració elegants, moderns i funcionals. Allí ens distribuïen, a mig matí i a mitja tarda, un vas de llet en pols i un bon tros de pa integral donats pels quàquers. S'havia instituït, en lloc de les festes nadalenques cristianes, la Setmana de l'Infant, i per a la del 1938-1939, l'última de la guerra, les autoritats van dir a la direcció de l'escola que demanessin llibres i joguines. Les mestres —entre elles la meua mare i una tia— van redactar una llarga llista de llibres, i tots els que estaven en venda ens els van regalar. Llibres esplèndids, molts de l'Editorial Joventut, amb làmines boniques, com també una colla de joguines. Entre aquestes em va impressionar vivament un auto de pedals que aleshores em va semblar enorme, quasi com un d'aquells mons-

tres blindats que al principi de la guerra fabricaven alguns milicians. Tot, llibres i joguines, era nou de trinca. Els diaris havien de reduir el nombre de pàgines, i el paper era de color de gos com fuig, les campanyes de recollida d'objectes vells no donaven l'abast per a la recuperació de metalls i l'economia i l'exèrcit estaven ja quasi col·lapsats, però per als nens de l'escola unificada no podien mancar els millors llibres i joguines.

Balanç de vuit anys crucials

En una proclama del general Cabanellas, el 27 de juliol de 1936, afirmava emfàticament: «El Ejército no viene a hacer ninguna política, sino a sostener la forma republicana dentro de los términos de justicia y trabajo, que salven a todos los españoles con el mayor respeto para todas las ideologías y para las conquistas del proletariado.» Però l'Espanya de després de l'1 d'abril de 1939, que és quan es dona oficialment per acabada la guerra, es troba a anys llum de distància d'aquell règim republicà que el cap de la Junta de Defensa de Burgos assegurava que la revolta dels militars havia volgut sostenir. I si Espanya es troba, al final de la guerra, privada de llibertat, empobrida, dividida i endolada per tantes morts, Catalunya, a més de tot això, ha quedat vençuda com a poble. Si, com hem dit més amunt, la guerra es va fer sobretot contra Catalunya, no sé com es pot dubtar que Catalunya la va perdre. La va anar perdent al llarg dels mil dies, començant per la victòria pírrica del mateix 19 de juliol, quan el poder va passar de la Generalitat i les seves forces d'ordre, que eren les que havien guanyat la batalla als carrers de Barcelona, als anarquistes i altra gent difícil de qualificar i que se'ls havien ajuntat. I Catalunya es va anar escolant: al front, a les cunetes i a les institucions.

Podria semblar, doncs, que el balanç d'aquests vuit anys crucials ha de ser totalment negatiu, i que de la gran esperança no n'havia de quedar absolutament res després de l'ensulsiada. L'experiència de la Catalunya autònoma hauria estat aleshores com un somni del qual el 1936, o si voleu el 1939, hauríem sortit per retornar a la realitat anterior. La història posterior ha demostrat que no era pas així. Les dures represàlies de l'*ejército de ocupación* i les arbitrarietats empreses en virtut d'un *derecho de conquista* desvergonyidament invocat van fer molt mal, material i moral, però hi ha zones de la consciència individual i també de la col·lectiva que escapen a la força de les armes, de la repressió política i de la propaganda adoctrinadora. La llibertat, tant la personal com la col·lectiva, és una menja que, si mai s'ha tastat, sempre més torna a la boca. Al llarg d'aquestes pàgines m'he hagut de reprimir més d'un cop per a no caure en aquella història-ficció que consisteix a especular sobre «què hauria passat si no hagués passat allò que va passar», però en arribar a la conclusió d'aquesta introducció em sembla que podem capgirar la reflexió i dir que ni Franco, amb tot el seu poder absolut, no podia «fer que no ha-

gués passat allò que va passar» a Catalunya en els anys de la il·lusió i l'esperança. La història és irreformable. Una dictadura pot canviar els llibres d'història, però no pot canviar la història. Els anys de l'esperança havien sembrat una llavor de normalització cultural i d'exercici del poder que no era morta, sinó que només esperava un canvi de clima per a rebrotar.

Quan l'exèrcit de la República, de derrota en derrota, es va ensorrant, el general Rojo organitza, una darrere l'altra, successives línies de defensa, però per a Catalunya la suprema línia defensiva és la cultura, i és la cultura l'únic que quedarà quan tota la resta se n'hagi anat avall amb l'ensulsiada. Per això esqueia de cloure aquest volum *De la gran esperança a la gran ensulsiada* amb el capítol «Pen-sament i cultura». Carles Pi i Sunyer, des de la Conselleria de Cultura, va emprendre una tasca formidable en aquest sentit. Els soldats catalans de l'exèrcit republicà, un cop fracassat l'intent de crear l'exèrcit de Catalunya, eren sovint enviats a zones llunyanes, per la mateixa raó que havia mogut Negrín a instal·lar el Govern a Barcelona: prevenir velleïtats independentistes. Tant si eren a Extremadura com si eren a l'Ebre o al cap de pont de Serós, eren bombardejats amb un allau de propaganda ideològica. «I com n'estaven espiritualment d'abandonats!» —escriu Pi i Sunyer a les seves memòries de la guerra— «Damunt d'ells queia un xàfec de propaganda de tota mena: conferències, discursos, arengues, periòdics, fulls solts; els uns d'una certa qualitat, altres de més barroers; els uns benintencionats, altres demagògics. I en aquesta allau de propaganda es lloava tot, la grandesa i la independència d'Espanya, la República i la democràcia, el comunisme, el socialisme, l'anarquisme. Tot menys el profund sentiment patriòtic davant de la Catalunya amenaçada, que era el que havia de despertar més ressò entre els nostres soldats. I el miracle de fidelitat dels combatents catalans és que tot i no dir-los-ho, i a desgrat d'eixordar-los les orelles amb la propaganda d'altres motivacions ideològiques, els soldats catalans saben, amb el saber del cor, que lluitaven per Catalunya.» La Generalitat, i concretament la Conselleria de Cultura de Pi i Sunyer, tot mantenint una lleialtat plena en la col·laboració amb la República, va estimar amb raó absolutament necessari omplir aquest buit. Aquest va ser l'objectiu dels Serveis de Cultura al Front, creats pel Decret del 13 de setembre de 1937. Com més empitjora la situació militar, més intensifica Pi i Sunyer aquests esforços, conscient que és l'última i la més ferma línia de defensa.

Quan es va publicar la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra, Carles Riba, en un pròleg datat a Cadaqués el setembre de 1954, feia l'elogi d'aquella magna obra que havia vist la llum el 1932 i, repetint unes paraules seves anteriors, va qualificar de «noblement folla» l'empresa de «tornar el català a la seva antiga categoria d'idioma de cultura». S'havia normalitzat la llengua. El 1939 se suprimeixen institucions, es prohibeixen moviments, les grans personalitats de la cultura catalana han d'anar a l'exili i l'exèrcit d'ocupació procedeix a

allò que Josep Benet ha anomenat «un intent de genocidi cultural». Però, al costat d'una llengua apta per a tots els usos de la cultura, de la ciència i de la tècnica modernes, quedaven les biblioteques (les públiques i les privades, a la majoria de llars catalanes), i ben aviat s'imprimeixen o es reimprimeixen llibres antedatats, per bé que amb tirades limitades, i és per aquest biaix que començarà la represa del país. Les autoritats franquistes se n'adonaven prou quan van començar a autoritzar edicions de luxe, però prohibien radicalment les populars i les revistes, i posaven la màxima dificultat a la reedició del diccionari Fabra. El pròleg de Carles Riba a aquesta reedició va ser examinat amb lupa per la censura i se'n va expurgar tot el que no fos pura filologia tècnica. Riba havia explicat a Joan Triadú que fins i tot on l'original del pròleg parlava de «l'il·lustre filòleg» Pompeu Fabra, li van fer suprimir el qualificatiu elogiós. Segurament és una simplificació, però no és cap *boutade* absurda la frase, atribuïda a Carles Riba, segons la qual el 1939 Catalunya ho va perdre tot, però li va quedar el diccionari Fabra.

L'Església i la Guerra Civil a la llum de l'Arxiu Secret Vaticà¹

En aquests moments que es discuteix, amb opinions contraposades, la Llei de la memòria històrica, serà bo de recordar el que va dir Pierre Vilar en el discurs de conclusió d'un col·loqui sobre els francesos i la guerra d'Espanya: «Tinguem clar que la història és feta d'allò que els uns *voldrien* oblidar, i d'allò que uns altres no *poden* oblidar. La tasca de l'historiador és descobrir el perquè d'una cosa i de l'altra.»²

És bo de parlar encara de la Guerra Civil? Alguns diuen que no s'han de reobrir les ferides. Ho sostenen els que durant molts anys han controlat els arxius i només han deixat sentir la versió dels vencedors. Només sobre la base objectiva de la documentació s'aproximaran les posicions. Aquesta és l'aportació que l'obertura de l'Arxiu Secret Vaticà d'aquells anys pot fer no sols a la veritat històrica sinó també a la reconciliació. El 1986, en el cinquantenari de la Guerra Civil, els bisbes espanyols van dir: «Els estudiosos de la història i de la societat ens han d'ajudar a conèixer la veritat sencera sobre els precedents, les causes, els continguts i les conseqüències d'aquell enfrontament. Aquest coneixement de la realitat és condició indispensable per a poder-la superar de debò.»³ Eren els temps que presidia la Conferència Episcopal espanyola monsenyor Gabino Díaz Merchán.

1. Conferència en la inauguració del curs acadèmic 2007-2008 a la Facultat de Teologia de Barcelona.

2. Col·loqui *Els francesos i la guerra d'Espanya*, Perpinyà, setembre del 1989.

3. Document de l'episcopat espanyol *Constructores de paz* (20 febrer 1986).

L'ASPECTE RELIGIÓS DE LA GUERRA CIVIL

Dels diferents aspectes de la Guerra Civil espanyola (militar, social, econòmic, internacional, cultural), el religiós és un dels més importants. Encara que la revolta del juliol del 36 no es va fer per raons religioses, en molt poc temps (setmanes, gairebé es podria dir que dies) es va convertir en una guerra de religió: a la zona on la revolta va fracassar, per la terrible persecució religiosa que immediatament es va desfermar; allà on els militars insurrectes van triomfar, sobretot a Navarra i a Castella la Vella, perquè se'ls van unir molts civils que, aquests sí, creien lluitar en defensa de la religió. La majoria de bisbes espanyols van conferir a la guerra el títol de *croada*, i els caps de la revolta van considerar que aquesta sobrecàrrega religiosa els seria molt útil per a la propaganda tant interior com exterior.

Aquest és, ho repeteixo, un dels aspectes més importants, però és alhora el menys conegut, el més tergiversat, el menys documentat i el que suscita opinions més visceralment enfrontades. En els altres aspectes, les opinions, que el 1939 eren oposades, s'han anat aproximant, a mesura que es tenia accés a la documentació i s'anaven publicant estudis cada vegada més desapassionats. Però sobre l'aspecte religiós, i molt especialment sobre l'actitud de la Santa Seu, ens trobem encara quasi com el 1939. Per què? Segurament perquè toca una dimensió molt fonda de les conviccions personals, però també perquè si en els altres aspectes la confrontació de publicacions de tendències oposades ha propiciat posicions intermèdies o neutrals, en el cas del factor religiós uns i altres, encara que fos per raons contràries, han coincidit a sostenir que el Vaticà va estar des del principi i totalment al costat de la revolta: els rebels, per corroborar el caràcter religiós que havien donat a la guerra, i els republicans per acusar l'Església i explicar *a posteriori* la persecució. Però hi ha encara una altra raó d'aquest retard de l'aspecte religiós: la dificultat més gran d'accedir als arxius eclesiàstics. Què podem esperar, en aquest sentit, de l'Arxiu Secret Vaticà dels anys 1922-1939 recentment oberts a la consulta?

L'ARXIU SECRET VATICÀ

Els arxius eclesiàstics solen tenir més temps de reserva que els civils. Per a l'Arxiu Secret Vaticà, el termini és d'uns setanta-cinc anys, però no corren automàticament, sinó per pontificats.

Lleó XIII, que en tants aspectes va afrontar el món contemporani, el 1883 va decidir obrir als historiadors els arxius vaticans que durant segles havien conservat la condició de «secrets». En l'encíclica *Saepenumero*, publicada en aquella ocasió, va dir que «la primera llei de la història és no gosar mentir; la segona, no tenir por

de dir la veritat. A més, que l'historiador no doni peu a la sospita ni d'adulació ni d'animositat».⁴ Benet XVI va disposar, el 30 de juny de 2006, que s'obrissin els fons del pontificat de Pius XI, o sigui del 6 de febrer de 1922 al 10 de febrer de 1939. La consulta es regeix pel *motu proprio* de Joan Pau II del 21 de març de 2005, amb el qual va promulgar la Llei sobre els arxius de la Santa Seu, que exclou de la consulta els documents sobre els conclaves, els processos episcopals i les causes matrimoniales.⁵ Però fins i tot per a la resta de documents, de moment només es poden consultar els fons de les nunciatures, que per al nostre cas són les de Tedeschini (anys de la República), Antoniutti (primer delegat apostòlic i després encarregat d'Afers durant la Guerra Civil) i primers anys de la nunciatura de Gaetano Ciconnani (nomenat el 16 de maig de 1938).⁶ Per tant, no es poden veure encara els fons més interessants per a la història política, que són la Secretaria d'Estat i els Afers Eclesiàstics Extraordinaris (d'aquests últims, actualment se'n diu «Segona Secció de la Secretaria d'Estat, Relacions amb els Estats»). Aquests fons estan *in sistemazione*, o sigui els estan preparant per a la consulta pública, i el prefecte de l'Arxiu Secret, el pare Sergio Pagano, barnabita, diu que l'escassetat de personal fa que el treball s'endarrereixi, i no sap quan estarà llest. Segons les meves informacions, aquests fons (Secretaria d'Estat i Afers Extraordinaris) encara no s'han obert al públic quan escric aquestes pàgines. Hi ha encara un altre fons, que serà el més interessant de tots, que el constitueixen les actes de l'audiència que el Papa tenia diàriament, fins i tot diumenges i festes, amb el secretari d'Estat, i de la qual un secretari estenia acta. Tinc entès que el prefecte, el pare Sergio Pagano, prepara personalment l'edició íntegra i anotada d'aquestes actes.

De fet, malgrat el secret, molts documents vaticans ja ens eren coneguts per altres arxius. Així, a l'Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid i al de l'ambaixada d'Espanya al Vaticà ja fa anys que vaig poder veure i fotocopiar la contrapartida de la correspondència amb la Santa Seu: còpia de l'enviada i originals de la rebuda. El ministre Fernando Morán havia disposat un termini de només vint-i-cinc anys, encara que després s'ha interpretat restrictivament (no vint-i-cinc anys de la data del document, sinó de la mort de tots els que apareixen en aquell document, i com que això en la majoria dels casos és impossible de demostrar, en la pràctica ensenyen el que volen). També, encara que no siguin públics, s'han començat a

4. «Illud in primis obversetur animo, primam esse historiae legem ne quid falsi dicere audeat: deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis» (*Acta Sanctae Sedis*, 16 [1883], p. 49-57; paraules citades a la p. 54).

5. *Acta Apostolicae Sedis*, 107 (1 abril 2005), p. 372. En canvi, la Fundació Francisco Franco ha publicat les dobles informacions (les de la policia i les del servei d'informació de Falange) que Franco rebia sobre els candidats a l'episcopat.

6. Cf. Giuseppe de MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1957.

publicar els arxius dels dos prelats més importants per al tema de l'Església i la Guerra Civil, els dos cardenals catalans Gomà⁷ i Vidal i Barraquer.⁸ Però la consulta de l'Arxiu Secret Vaticà permetrà de conèixer, no sols la documentació externa (la correspondència i les notes oficials creuades entre la Secretaria d'Estat i el govern de Burgos i els seus representants diplomàtics), sinó també la documentació interna: les minutes o reports elaborats per algun tècnic o alt funcionari, que comenten un document rebut, un esdeveniment succeït o un problema plantejat i suggereixen a la superioritat una decisió a prendre. També tenen caràcter intern i poden ser molt interessants, en els documents originals consultats, les anotacions a mà d'un ministre o d'una personalitat eclesiàstica que aproven (o desaproven) un d'aquests informes.

Després d'aquests preàmbuls, passaré a presentar el que més m'ha cridat l'atenció en la documentació vaticana que he pogut veure en el breu temps que hi vaig poder treballar el setembre del 2006. Encara que el tema proposat és el de la documentació sobre la Guerra Civil, convindrà dir alguna cosa dels antecedents, ja en temps de la monarquia però sobretot durant la Segona República.

MONARQUIA

Federico Tedeschini (1873-1959) havia estat nomenat nunci a Madrid per Benet XV el 31 de març de 1921, i hi va restar fins a l'11 de juny de 1936, un mes abans d'esclatar la Guerra Civil. El Fons Tedeschini és molt copiós, perquè va ser nunci quasi setze anys, i abasta situacions polítiques molt variades: el Govern constitucional d'Alfons XIII, la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República.

Pel que fa als anys de la monarquia, hi ha molta documentació sobre el que s'anomenava «la qüestió catalana», o sigui, el catalanisme. El Govern espanyol, i personalment el rei Alfons XIII, faran moltes concessions honorífiques i econòmiques a l'Església, però reclamen que la Santa Seu cooperi en la repressió del *bizkaitarrismo* i del catalanisme. Durant la dictadura, aquest problema s'exacerba.⁹ En la visita dels reis a Roma, a l'inici de la dictadura, el 20 de novembre de 1923, van ser

7. José ANDRÉS-GALLEGO i Antón PAZOS (ed.), *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil*, Madrid, CSIC, 2001 i s.: vol. 1, juliol-desembre 1936; vol. 2, gener 1937; vol. 3, febrer 1937; vol. 4, març 1937; vol. 5, abril-maig 1937; vol. 6, juny-juliol 1937; vol. 7, agost-setembre 1937; vol. 8, octubre-desembre 1937; vol. 9, gener-març 1938; vol. 10, abril-juny 1938.

8. Hilari RAGUER (cur.), *Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: I. Juliol-desembre 1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

9. Cf. Vicente CÁRCEL ORTÍ, «Iglesia y Estado durante la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)», *Revista Española de Derecho Canónico*, vol. 45, núm. 124 (1988), p. 209-248; Francisco MARTÍ GELABERT, «La Iglesia y la dictadura de Primo de Rivera», *Anuario de Historia de la Iglesia*, núm. 2 (1993), p. 151-178. S'ocupa força de les relacions amb l'Església Shlomo BEN AMI, *La dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Planeta, 1984.

rebut per Pius XI. El discurs d'Alfons XIII va ser d'un nacionalcatolicisme delirant. Va recordar la consagració d'Espanya al Sagrat Cor, al Cerro de los Ángeles, i va prometre al Papa que «si, en defensa de la fe perseguida, nuevo Urbano II, levantarais una Cruzada contra los enemigos de nuestra santa religión, España y su rey, fidelísimos a vuestros mandatos, jamás desertarían del puesto de honor que sus gloriosas tradiciones le señalan». Però a canvi exigia suport per a la unitat d'Espanya: «A Vuestra Santidad acudo para que con sus exhortaciones, de autoridad indiscutible y siempre acatadas por los católicos españoles, se logre, dentro del justo amor de cada uno a su región respectiva, el bien común de todas las regiones, fundidas en la unidad suprema de la Madre España.» Pius XI, en la seva resposta, no va dir res de cap possible croada, ni de la unitat d'Espanya, i es va mostrar conscient que no tots els espanyols eren catòlics practicants: «Si hi ha també allí fills nostres infeliços, per bé que sempre estimadíssims, que es neguen a apropiarse al Cor Diví, digueu-los que no per això els excloem de les nostres oracions i benediccions, sinó que, al contrari, i per això mateix, van a ells els nostres pensaments i el nostre amor.» Aquests dos discursos —el del rei i el del Papa— són premonició del que s'esdevindrà durant la Guerra Civil: Pius XI no farà mai seva la qualificació de «croada» que els militars insurrectes i els bisbes van donar a la revolta, i no es cansarà de repetir que vol ser pare de tots els espanyols.

La qüestió més discutida era la dels nomenaments de bisbes per al País Basc i Catalunya. Per a Catalunya, la posició de la Santa Seu, d'acord amb la seva doctrina general, era que fossin catalans i coneguessin la llengua del país. El Govern s'hi oposava, per por que resultessin separatistes. Durant la República desapareix el problema, per la derogació unilateral del Concordat, que feia dir a monsenyor Tardini: «*Benedetta rivoluzione spagnuola!* Per primera vegada en quatre segles podem nomenar lliurement bisbes a Espanya!» Però amb el franquisme rebrotarà el conflicte. A l'arxiu de l'Ambaixada d'Espanya a la Santa Seu vaig localitzar un dossier que algú havia preparat, recopilant les cartes creuades entre el dictador Primo de Rivera, l'ambaixador Magaz i el capità general de Catalunya, el general Barrera, tots tres amics, que es parlen amb molta confiança sobre la «qüestió catalana», que ells consideraven morta però mantinguda artificialment per l'Església, que fa servir el català en la pastoral, i la burgesia, que sufraga les edicions catalanes.

Tedeschini va emprendre, per ordre de Pius XI, una visita apostòlica a Catalunya, del 14 de març al 12 d'abril de 1928 que va propiciar aquells desafortunats decrets d'algunes congregacions romanes que, mal informades, perseguien fantasmes, com és ara condemnar que no es volgués confessar en castellà. Aquells decrets no es van arribar a publicar a *Acta Apostolicae Sedis* i, havent demostrat Vidal i Barraquer que es basaven en acusacions falses, van ser implícitament derogats. El cardenal Gasparri reconeixia que aquells decrets havien estat «un error lamentable». No m'hi allargaré més, perquè a les biografies de Vidal i Barraquer ja s'hi pot trobar la do-

cumentació essencial. Ho esmento simplement, perquè Tedeschini va quedar molt malament i, com veurem, es va entossudir encara més en el seu anticatalanisme. Dels prop de vuit mil documents signats per Tedeschini, el més extens, de quasi tres-centes pàgines, és l'informe general d'aquella visita apostòlica, datat el 22 de juny de 1928, acompanyat d'una carta personal de Tedeschini al cardenal Gasparri, secretari d'Estat. Dictamina que els «exponents, factors i propulsors del moviment catalanista, especialment pel que fa a l'ús de la llengua catalana [...] són dos personatges, d'altra banda virtuoses i en tantes altres coses benemèrits, això és, l'Emm. Senyor Cardenal Arquebisbe de Tarragona i el Rvnd. Abat de Montserrat». Proposa que siguin reemplaçats. No serviria de res una simple admonició: «No dubto que ho farien tot per obeir, però dubto molt de l'eficàcia de llurs esforços. Estan, *ab antiquo*, convençuts de llur, diguem-ho així, política [...]. Si restessin, serien dues personalitats que, si no amb les paraules, certament amb les obres, amb el silenci, amb les simpaties, predicarien sempre que la Santa Seu ha estat enganyada.»

REPÚBLICA

Proclamació de la República

Quan, després de les eleccions municipals de l'11 d'abril de 1931, el 14 es va proclamar la República, la Santa Seu va reconèixer immediatament el nou règim, per aplicació pura i simple de la doctrina de Lleó XIII segons la qual l'Església no està lligada amb cap règim o partit polític. Fins i tot el secretari d'Estat, Pacelli, va ordenar, a través del nunci, que tots els bisbes fessin actes d'acatament a les noves autoritats i exhortessin el clergat i els fidels a acceptar-les. Tots els bisbes ho van fer, amb més o menys convicció. Però Tedeschini, després d'haver enviat a Pacelli uns primers telegrams lacònics amb la notícia del resultat de les eleccions i la caiguda de la monarquia, el 18 d'abril tramet un informe extens, francament negatiu envers la República. Formula la doble objecció que des d'aleshores no ha parat d'invocar la historiografia dretana: que d'unes simples eleccions municipals no se'n podia derivar un canvi de règim, i que en el conjunt del país havien triomfat els candidats monàrquics. Reconeix que a les eleccions s'havia donat, de part de tots els partits, tant constitucionals com anticonstitucionals, una significació política; però no es preveia una afirmació republicana tan absoluta que fes supèrflues les ulteriors consultes electorals per a les províncies i per a les Corts. Realment, la tarda del diumenge 12 corrent els resultats de la capital ja donaven una majoria tan excessiva als partits antidinàstics que el pànic va començar a emparar-se del Govern, i després va anar creixent a mesura que dels grans centres de les províncies arribaven resultats iguals als de la capital, és a dir, votacions plebiscitàries a favor dels partits antimonàrquics. L'únic element de consol —conclou Tedeschini— era el fet

que la majoria dels municipis restaven en mans dels monàrquics. I, de fet, la majoria dels municipis monàrquics va resultar tan superior a la dels municipis republicans que fins aleshores el nou Govern no s'havia decidit a publicar el resultat íntegre de les eleccions, i va basar tota l'actuació en les votacions de les ciutats, menyspreant antidemocràticament el vot dels humils.

Els vots a les zones rurals no eren precisament dels humils, sinó els dels cacics. Preocupava especialment Tedeschini la situació a Catalunya, «on el cap separatista havia proclamat la República de l'Estat de Catalunya, que ell volia del tot independent».¹⁰ En realitat, Macià, el 14 d'abril, havia proclamat l'Estat català dintre d'una federació de repúbliques ibèriques.

Crema d'esglésies l'11 de maig

L'11 de maig es van produir a Madrid i també a Màlaga nombroses cremes d'esglésies. El dia 15 Tedeschini n'informava Pacelli: «No es pot certament dir que el Govern hagi provocat el moviment incendiari; però és fàcil de demostrar que no ha fet res per a impedir-lo.» Miguel Maura, catòlic, ministre de la Governació, dedica tot un capítol de les seves memòries a aquest incident. En tenir les primeres notícies dels incendis, convençut que n'hi hauria prou amb mostrar la força pública per a aturar-los, va demanar en el Consell de Ministres poders per a actuar amb energia, però per votació de quasi tots els ministres se li van denegar, i aleshores ell va dimitir. Només va retirar la dimissió —sempre segons Maura— quan el nunci, en una llarga conferència telefònica, li va dir que no podia desertar del seu lloc.¹¹ Però Tedeschini, al contrari, arran dels Fets d'Octubre del 34 recorda el maig del 31 i diu que aleshores Maura havia d'haver dimitit. Comenta: «Quan vaig anar a protestar pels mai prou deplorats incendis, el senyor Maura, entre altres coses, em va dir una futilitat: això és, que per a defensar els convents d'Espanya no n'hi hauria prou ni amb l'exèrcit francès.»¹²

El nunci Federico Tedeschini era ferotgement oposat als nacionalismes (*bizcarrismo*, catalanisme). En començar la Guerra Civil manifesta reiteradament als representants dels rebels la seva adhesió a l'aixecament i la condemna de la República i, com sempre, dels regionalistes. Així i tot, els franquistes no se'n fien i parlen molt malament d'ell. Li imputen la política de conciliació entre Església i República, amb Vidal i Barraquer, seguint les consignes de Secretaria d'Estat. Per això durant la República els monàrquics havien emprès campanyes contra ell, amb

10. Arxiu Secret Vaticà, Nunciatura de Madrid, 915, f. 352-362.

11. Miguel MAURA, *Así cayó Alfonso XIII...*, Barcelona, Ariel, 1966, p. 249-264. Aquestes memòries van ser redactades per Josep Raimundo Bartrés.

12. Informe del 17 d'octubre de 1934, Nunciatura de Madrid, fasc. 3, f. 201-203.

les pitjors acusacions, fins a aconseguir que fos creat cardenal per a treure'l d'Espanya. El seu nomenament com a legat pontifici al Congrés Eucarístic de Barcelona del 1952 va ser una bufetada a Franco.

Intrigues dels monàrquics

Deia Carles Cardó que entre les principals causes de la Guerra Civil calia comptar la desobediència d'alguns catòlics espanyols a les consignes de la Santa Seu. Es referia a la consigna d'acatar la República i, si aquesta conculcava els drets de l'Església, defensar-los pels mitjans legals. Alguns monàrquics s'oposen als intents de conciliació entre l'Església i la República del nunci Tedeschini i el cardenal Vidal i Barraquer. Quan el novembre del 1933 guanyen les dretes, el nou Govern intenta negociar un *modus vivendi* amb el Vaticà, amb l'esperança de més endavant modificar la Constitució, però la ultradreta monàrquica, que tenia bons padrins a Roma, boicoteja aquestes negociacions, amb la raó que no s'ha de negociar amb la República perquè no durarà gaire (ja van procurar que fos així!). L'*Arxiu Vidal i Barraquer* dona compte repetidament d'aquestes maniobres, que pretenen vincular amb la religió la causa de la monarquia. El que sorprèn és que la documentació vaticana ara consultada no sols testimonia aquesta actitud dels monàrquics, sinó que revela clarament que era malvista des de la Secretaria d'Estat. El 19 de maig de 1934 Tedeschini envia un informe amb el títol d'*Els monàrquics i la hipotètica restauració monàrquica*. Un dossier ha estat arxivat amb el títol d'*Importunitat i inoportunitat de les intrigues monàrquiques*.

Una carta de Pacelli a Tedeschini, del 28 de març de 1932, en una carpeta titulada «Intrigues del comte Rodríguez San Pedro a Roma», revela un episodi curiós. L'Església espanyola es trobava en una situació econòmica angoixosa, perquè la República havia declarat a extingir el pressupost de *culto y clero*, això és: els clergues en nòmina continuarien rebent les pagues, però no n'hi entraria cap de nou, i en dos anys tots deixarien de cobrar. Doncs bé: els monàrquics prometen, si es restaura la monarquia, una participació en l'impost sobre la renda. Però Pacelli ho troba desconvenient. És una carta notable no sols pel problema de què tracta, sinó també pel to, perquè tot i ser escrita en el paper amb l'encapçalament oficial del secretari d'Estat, Pacelli tuteja Tedeschini, li parla amb gran confiança i signa: «el teu affm. amic, E. C. Pacelli». Pacelli i Tedeschini eren personalitats molt diferents, però havien coincidit a l'Escola de Nobles on es formen els diplomàtics de la Santa Seu i després a la Secretaria d'Estat. Sembla, pel context, que Tedeschini s'ha queixat, o estranyat, que el comte Rodríguez San Pedro (que era un d'aquells monàrquics d'ultradreta) presumeixi d'haver tingut amb Pacelli una entrevista en la qual haurien arribat a algun acord important. Pacelli precisa que es van trobar casualment i explica:

Durant el col·loqui el senyor comte es va referir a la qüestió de l'impost eclesiàstic per a les despeses del clergat i del culte i jo li vaig dir que aquest mètode no correspon *per se* a les intencions de l'Església, la qual prefereix oblacions voluntàries; que a Alemanya aquestes taxes es van haver d'introduir per necessitat inderogable i en vista de particulars circumstàncies d'aquell país, per bé que cal confessar que han produït també algunes conseqüències perjudicials, i la propaganda anticlerical n'ha abusat per induir els catòlics poc fervorosos a sortir oficialment de l'Església.

Insurrecció del 6 d'octubre de 1934

Actualment hi ha un gran interès per la insurrecció del 6 d'octubre de 1934. Els historiadors neofranquistes insisteixen que va ser l'inici de la Guerra Civil, o almenys que va contribuir poderosament a desencadenar-la. En els processos de beatificacions i canonitzacions dels anomenats *màrtirs* de la Guerra Civil hi ha hagut un positiu interès a incorporar-hi alguna de les víctimes de l'octubre del 34 a Astúries, per a, d'aquesta manera, poder parlar de persecució religiosa de la República del 1931 al 1939, tot i que aquelles morts no van ser víctimes de la República sinó d'una insurrecció contra la República, que precisament va encomanar la seva repressió al general Franco. Entre el mig miler de beatificacions del proper 28 d'octubre n'hi ha dues de l'octubre del 34. Amb aquestes beatificacions de morts del 1934 es culpabilitza la República i al capdavall es vol justificar la revolta del 1936.

Tots els polítics republicans que van desencadenar aquella revolta van reconèixer després que havia estat un error. Emprendre una revolta armada perquè entraven en el Govern dos ministres del partit que havia obtingut més vots i més diputats no era gens democràtic. De fet, la revolta només va tenir seguiment a Astúries i a Catalunya, i encara amb gran diferència. A Catalunya es va resoldre en un sol dia amb molt poques víctimes, gràcies a l'actuació eficaç del general Domènec Batet, i també a l'actitud del president Companys, que devia pensar que allò seria un cop d'estat pacífic, com el 14 d'abril del 31, i quan va veure que l'exèrcit dominava la situació es va rendir i va parlar per ràdio per deslligar del seu compromís els qui havien secundat la insurrecció en diferents poblacions. En canvi, a Astúries els combats es van allargar molt. Es va implantar el comunisme llibertari i hi va haver moltes víctimes tant en la revolta com en la repressió. Però per a alguns la revolta catalana és la pitjor. Franco, a qui el ministre de la Guerra havia encomanat la direcció de les operacions, volia que Batet entrés a sang i foc a la Generalitat la mateixa nit del 6 d'octubre i va enviar immediatament a Barcelona una flota de guerra amb unitats de la Legió. Les declaracions de José Antonio Primo de Rivera a Madrid anaven en aquest mateix sentit: va dir que el missatge del general Batet el dia 7, en què lamentava haver hagut de fer ús de la força, era indigne d'un gene-

ral espanyol.¹³ El general Sanjurjo, que després de la seva insurrecció l'agost del 32 havia estat condemnat a mort, li havien commutat la pena, s'havia evadit i era a Portugal, s'ofereix al Govern per anar a combatre, no a Astúries, on hi havia forts i duríssims combats, sinó a Catalunya, on tot ja s'havia resolt. Explico aquest context perquè els informes de Tedeschini van en la mateixa direcció i testimonia una vegada més la seva obsessió anticatalana.

És de remarcar que Tedeschini comunica a Pacelli que, a petició del bisbe Irurita, ha realitzat gestions prop del Govern per l'indult de dos militars condemnats a mort. Irurita deia: «Suplico Vucencia encarecidamente interese Gobierno indulto dos condenados pena capital. Obispo Barcelona». No especifica els noms, però sens dubte es tracta del comandant Pérez Farràs i del capità Escofet, que manaven els mossos d'esquadra revoltats i que, després d'un procés sumaríssim, havien estat immediatament condemnats a mort. Companys, per raó del fur inherent al seu càrrec, va ser sotmès a un procediment especial i també se li demanava pena de mort. Tedeschini anota de la seva mà: «Con toda voluntad y sin demora intervenido cerca del Gobierno haciendo presente súplica elevada por V. E. en favor dos condenados pena capital y añadiendo gustoso mi recomendación y mi ruego. Nuncio Apostólico.»¹⁴ Finalment se'ls commutaria a tots tres la pena capital.

L'informe més important és l'enviat per Tedeschini a Pacelli el 17 d'octubre. No el preocupa Astúries, sinó Catalunya:

[...] Catalunya, que sempre he indicat que és el punt de partida perillós d'un moviment revolucionari, ha estat la que ha donat el senyal d'atac, i en forma traïdora. Qui llegia els diaris dels primers dies d'aquest mes restava sorprès de les mostres de deferència que el Govern de la Generalitat de Catalunya donava al Govern central, i de les quals es gloriava públicament el nou ministre de la Governació. Només feia sospitar la insistència amb què el senyor Companys, president de la Generalitat, advertia els catalans a estar alerta, i la presència d'homes polítics de Madrid, com el senyor Azaña, a Barcelona [...]. L'exèrcit s'ha mantingut fidel en el primer moment [...].

Caldrà també després que l'Estat no faci transaccions amb els moviments regionalistes, fomentadors de discòrdies i de rebel·lions. Catalunya, aquella Catalunya que des del 1928 ha fet sofrir tant aquest nunci d'Espanya, i que ara li està donant massa, veritablement massa [raó] en tot el que aleshores va dir, ha fet allò que de fa molt de temps es preveia. De moment ha estat humiliada; però al nord els Països Bascs estan ardents per les seves perilloses passions polítiques, en les quals, és dolorós de constatar-ho, prenen una part vivíssima i escandalosa el clergat secular i regular, com diré en un proper report meu.

Si el Govern central no aconsegueix de resoldre amb energia aquests problemes, per a Espanya no haurà arribat efectivament l'anhelada hora de la sal-

13. Cf. Hilari RAGUER, *El general Batet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

14. Telegrames del 13 d'octubre de 1934, Nunciatura de Madrid, 912, fasc. 3, f. 191.

vació, i les jornades sanguinàries d'aquest octubre es reproduiran i desolaran cada vegada més aquesta pobra nació.¹⁵

El misteri del bisbe Irastorza

Javier Irastorza Loinaz, natural de Sant Sebastià, era bisbe d'Oriola-Alacant. Com tots els capellans bascos formats al seminari de Vítoria, tenia una sòlida preparació en doctrina social de l'Església i acció social i sindical cristiana. El 1935 la Santa Seu va nomenar per a la seva diòcesi un administrador apostòlic, Juan de Dios Ponce y Pozo, i a ell el va dispensar de l'obligació de residència, que era tant com dir-li que se'n anés. El juliol del 36 era a Sant Sebastià, va fugir a França i va passar tota la guerra a Anglaterra. Hi ha un enigma: no va signar la carta col·lectiva, tot i que consta que el cardenal Gomà coneixia la seva adreça, i pel que es veu a l'Arxiu Gomà en curs de publicació (el 1937, que és el temps de la carta col·lectiva, ja s'ha publicat), s'escriuen, però no parlen mai d'aquell famós document. Es va negar a signar, com el seu compatrici Múgica, o com Vidal i Barraquer, i s'han perdut, o fet desaparèixer, les cartes que en parlen? En tot cas, el sol fet de no haver passat a la zona franquista (com Vidal i Barraquer i el bisbe d'Urgell, Guitart) ja és significatiu i bastava per a considerar-lo desafecte al règim. És possible que Gomà no l'invités a signar perquè no governava la diòcesi, tal com no hi va invitar Segura. Però aquest havia renunciat a la seu primada de Toledo, mentre que Irastorza conservava encara el títol de bisbe d'Oriola-Alacant. Més encara: l'administrador apostòlic Ponce y Pozo va ser assassinat el 30 de novembre de 1936, i en un cert moment Irastorza va considerar que havia recobrat la plenitud de la seva jurisdicció episcopal. El cas és que l'abril del 39, acabada la guerra, amb estupefacció general, va comparèixer a Alacant i va reprendre el govern de la diòcesi. No ho hauria pogut fer sense el suport de Roma, i de fet apareix com a bisbe d'Oriola-Alacant a l'*Anuario Pontificio* del 1940 fins al 1943, que és l'any de la seva mort. Sabent la forta tensió que hi havia entre la Santa Seu i el govern de Burgos per a la qüestió dels nomenaments de bisbes, no em sorprendria que Pacelli hagués aprofitat la mort de l'administrador apostòlic per a restablir Irastorza a la seva seu, sense necessitat del consentiment del Govern. Això voldria dir que Irastorza no estava mal considerat al Vaticà. Altrament dit: que el 1935 no se l'havia privat del govern de la diòcesi per cap motiu deshonrós. Vaig mirar d'esbrinar a Alacant què havia passat i se'm va dir que a l'arxiu diocesà hi ha documentació sobre l'afer, però és absolutament reservada. Ara, a l'Arxiu Secret Vaticà, he trobat el motiu: acusat d'evasió de capitals a l'estranger, va haver de passar un quant temps a Roma, i la Congregació Consistorial va demanar-ne la dimissió. Segurament es va tractar

15. Informe del 17 d'octubre de 1934, Nunciatura de Madrid, 912, f. 200-203.

d'alguna operació il·legal per a posar en seguretat fons diocesans, que es podien considerar amenaçats per la situació política.¹⁶

A l'Arxiu Secret Vaticà, en el fons de la Secretaria d'Estat, encara no visible, hi ha d'haver més documentació sobre el cas Irastorza, el seu allunyament el 1935, la seva actitud durant la Guerra Civil, i particularment davant la carta col·lectiva, i sobre el seu retorn a Oriola-Alacant, però el que he trobat en el fons d'Antoniutti és només el que he dit.

LA GUERRA CIVIL

La nunciatura de Madrid durant la guerra

Els enemics del cardenal Tedeschini havien aconseguit finalment que fos tret de la nunciatura, ni que fos elevat-lo a cardenal. Per a substituir-lo, Pius XI va designar Filippo Cortesi, que des del 1926 era nunci a l'Argentina. Tenia una llarga carrera a l'Amèrica Llatina: auditor a les nunciatures de Colòmbia i Brasil, enviat especial a Bolívia i nunci a Veneçuela. El 30 de maig de 1936 el Govern espanyol li va concedir el *placet*. Devia tenir notícies alarmants de la situació espanyola sota el Front Popular, i hauria preferit continuar a Buenos Aires. No va arribar a prendre possessió del càrrec, a causa de la revolta militar. No va tenir gaire bona sort en la seva ulterior destinació: nomenat nunci a Polònia el 24 de desembre de 1936, va haver de marxar-ne el 5 de setembre de 1939 a causa de la invasió alemanya, per bé que va conservar el títol de nunci a Polònia.¹⁷ Quan Tedeschini va deixar la nunciatura, l'11 de juny de 1936, va quedar com a encarregat d'Afers *ad interim* monsenyor Silvio Sericano, que era auditor de la nunciatura. Hi va restar fins al 4 de novembre de 1936. La nunciatura no es va tancar mai oficialment i va ser protegida per la policia.

Durant la guerra, Tedeschini no va parar d'expressar als representants del govern de Burgos la seva adhesió i la seva reiterada condemna dels regionalismes i separatismes, però els agents franquistes, que no obliden que havia patrocinat les bones relacions amb la República, no se'n fien i sempre el consideren un enemic. Tedeschini va escriure a Luis de Zulueta, ambaixador de la República davant la Santa Seu (que havent hagut d'abandonar l'Ambaixada per les maniobres del representant de la Junta de Defensa de Burgos s'havia traslladat a París), per reclamar unes pertinences seves (roba, ornaments i mobles) que havien quedat a la nunciatura de

16. Nunciatura de Madrid, títol VII, fasc. 2, f. 177-186, acusat d'evasió de capitals; f. 187-225, permanència a Roma; f. 226-316, la Congregació Consistorial en demana la dimissió i nomena un administrador apostòlic.

17. Cf. Vicente CÀRCEL ORTÍ, «La Nunciatura de Madrid y la embajada de España en el Vaticano (1931-1939)», *Archivum Historiae Pontificiae*, 44 (2006), p. 262-263.

Madrid. Essent ambaixador de la República a París el catòlic i demòcrata cristià Ángel Ossorio y Gallardo, va trobar aquella carta i a través del ministre d'Estat, José Giral, va fer que li enviessin a París aquelles caixes i les va fer arribar a Tedeschini, que li ho va agrair per carta.¹⁸

En els primers mesos de la Guerra Civil el Govern de la República tractava Sericano exactament com als altres representants diplomàtics. El 4 de setembre el ministre d'Estat, Álvarez del Vayo, li comunica, amb un imprès que deu ser com l'enviat a tots els ambaixadors, el nou Govern que s'ha format, presidit per Largo Caballero. El 6 Sericano li n'acusa recepció. Una altra comunicació al cos diplomàtic, enviada també a Sericano, demana que indiquin les característiques dels seus automòbils, per a protegir-los, o recobrar-los si haguessin estat requisats. L'*Anuario Pontificio* del 1937 encara registra monsenyor Sericano com a encarregat d'Afers *ad interim* prop del «govern de València», però amb la indicació «absent». Quan el Vaticà va accedir a elevar les relacions al nivell màxim d'ambaixada i nunciatura, el ministre d'Afers Estrangers, Jordana, va comunicar a Gomà el *placet* per al nunci Gaetano Cicognani, però alhora li deia que, havent sabut que es pensava nomenar secretari de la nunciatura monsenyor Sericano, procurés «hacer sentir el desagrado que provoca esta elección y la conveniencia de que ocupase el cargo persona que no hubiese actuado en fecha tan reciente en la Nunciatura de Madrid».¹⁹ Es pretenia que durant tota la guerra no hi havia hagut més que persecució, incendis i matances de capellans, i no es podia permetre un testimoni de la continuïtat de la nunciatura. De manera anàloga, a Barcelona es va ignorar totalment la figura del pare Torrent, que havia governat la diòcesi durant tota la guerra amb gran coratge i eficàcia i havia tingut relacions oficials amb les autoritats de la República i de la Generalitat, i es va haver d'assabentar per la premsa que ja no era l'ordinari diocesà, perquè havia estat nomenat administrador apostòlic monsenyor Miguel de los Santos Díaz Gómara.

Quan Sericano va marxar de Madrid,²⁰ va quedar al capdavant de la nunciatura el canceller, el pare passionista basc Maximino Alfonso Ariz Elcarte. Segons Cárcel Ortí, durant la guerra va custodiar el palau de la nunciatura, l'arxiu i l'església pontifícia de Sant Miquel annexa, «pero dicho religioso nunca tuvo carácter

18. Ossorio a Giral, 26 juliol 1937; Ossorio a Giral, 30 juliol 1937; Ossorio a Tedeschini, 30 juliol 1937; Tedeschini a Ossorio, 7 agost 1937. Publicades a Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia: Memorias 2: La cuestión religiosa: Segunda parte*, Buenos Aires, Ekin, 1979, doc. 588, 589, 590 i 591, p. 526-527. Comenta Irujo: «El Ministro Vasco hubiese deseado que parejo celo al desplegado para rescatar maletas de ropas y objetos de uso personal, hubieran sido puestos a servicio para dejar encauzado, al menos, el problema pastoral religioso de la zona republicana» (p. 72).

19. José ANDRÉS-GALLEGO i Antón PAZOS (ed.), *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil*, vol. 10, p. 167-168.

20. El 4 de novembre de 1936.

diplomático ni la Santa Sede le autorizó a tratar asuntos oficiales con el Gobierno republicano, si bien éste le concedió un estatuto diplomático de hecho y puso vigilancia armada ante la nunciatura».²¹ Arran d'una visita a la nunciatura del sacerdot Leocadio Lobo, cap de la Secció de Confessions i Congregacions Religioses de la República, el 19 de setembre de 1937, Ariz va escriure al ministre de Justícia Manuel de Irujo i li va demanar la renovació de la targeta d'identitat acreditativa de la seva condició diplomàtica, expedida pel Ministeri d'Estat i visada pel de Governació, i que per l'ús se li havia deteriorat. El Ministeri d'Estat la hi va renovar el 7 d'octubre i el de Governació la va visar el dia 10.²² En aquella carta del 19 de setembre Ariz exposava a Irujo que Leocadio Lobo, en aquella visita, li havia manifestat que «el Gobierno de la República enviaría gustoso una misión especial a tratar con la Santa Sede sobre la sistemación del culto religioso público en España». Irujo va prendre's tot l'interès per tirar endavant aquestes negociacions, però ja és sabut que no se'n va sortir. Al final de les seves memòries escrivia: «Puse todo mi empeño en normalizar la vida religiosa, restaurar el culto y reanudar las relaciones del Estado con la Iglesia [...]. De no haberse cruzado la actitud de la jerarquía católica, es probable que aquel empeño hubiera sido logrado. Mete grima en el alma de un católico tener que confesarlo.»²³

Fons Antoniutti

El 15 de juliol de 1937 cau Bilbao i s'acaba la guerra a Euskadi. El 26 sortia de Roma Ildebrando Antoniutti, fins aleshores nunci a Albània, nomenat delegat apostòlic amb la missió oficial de la repatriació dels nens bascs refugiats a l'estranger. La Secretaria d'Estat havia fet saber confidencialment a Gomà que, a més, seria l'inici d'unes relacions diplomàtiques amb el govern de Burgos. Però quan Antoniutti va arribar a Hendaia el cap de la policia de fronteres, el tinent coronel Troncoso, no el va deixar entrar, tot i que portava el passaport visat per l'encarregat d'Afers al Vaticà, Churruca. Es va dir que no l'acceptaven perquè el Vaticà encara reconeixia el govern de València, i també perquè volien un nunci, no un delegat apostòlic, i menys amb una missió només per al País Basc. El cardenal Gomà era a Santiago, per la cerimònia restablerta de l'ofrena a l'apòstol, però el seu secretari, el canonge Despujol, es va posar en contacte amb el secretari de Relacions Exteriors, Sangróniz, li va fer veure la gravetat de l'error comès i Sangróniz va anar personalment a rebre Antoniutti, li va donar excuses (va dir que el telegrama de

21. Vicente CÁRCEL ORTÍ, «La Nunciatura de Madrid y la embajada de España en el Vaticano (1931-1939)», p. 269.

22. Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*, p. 71-72 i 528-530 (reproducció facsímil de la carta d'Ariz a Irujo i de la targeta d'acreditació diplomàtica).

23. Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*, p. 73-74.

Churruca en què anunciava la seva vinguda s'havia esgarriat), però li va «indicar» que anés directament a Pamplona, tot deixant clar que no tolerarien que s'instal·lés al País Basc. Antoniutti va trobar-se amb Gomà a Valladolid i van anar junts a veure Franco. Malgrat aquest inici tan conflictiu, Antoniutti es va guanyar la confiança de Franco i alhora de Gomà i els bisbes. L'arquebisbe de Santiago, Antonio Muniz y Pablos, que s'escriu amb molta confiança amb Gomà i sovint es vol fer el graciós, anomena Antoniutti «Antoñito».

La documentació vaticana ara oberta revela que la missió principal i immediata d'Antoniutti, més enllà de la repatriació de nens i de les relacions diplomàtiques amb Burgos, era protegir el clergat basc de la terrible repressió que patia. Malgrat les fortes pressions franquistes, Pius XI no volgué mai condemnar els bascos: «Com els puc condemnar, si són els meus fills, *benchè politicamente sbagliatti?*» El Papa va fer gestions per a una rendició d'Euskadi sota condicions favorables, però no va reeixir. Un telegrama de Pacelli a Aguirre amb unes últimes propostes bastant favorables va ser interceptat pel Govern republicà, perquè en lloc d'enviar-lo via París el van cursar via València. En el Fons Antoniutti hi ha carpetes i més carpetes amb llistes de capellans i religiosos morts, empresonats, desterrats, correspondència amb les autoritats militars, denúncies, defenses, etc. A les seves memòries confessa Antoniutti (ell, tan franquista) la primera impressió després de l'arribada: «Vaig tenir aleshores la sensació de trobar-me damunt d'un volcà que llançava lava, sofre i pedres. Pels relats que se'm referien podia imaginar-me la violència agressiva que dominava Espanya i les atrocitats repugnants que entristien l'ambient».²⁴

El 21 de setembre de 1937 Antoniutti és elevat a encarregat d'Afers. La presentació de cartes credencials a Franco, el 7 d'octubre, es va muntar amb tota la pompa, com si fos un nunci. Va tenir audiència de Franco, i l'informe en què explicava la conversa amb Franco és molt interessant. Comença descrivint la solemnitat de l'acte, amb guàrdia mora de gala. Va ser rebut primer pel secretari de Relacions Exteriors, Sangróniz, després pel cap del Govern, el general comte de Jordana, i finalment pel *Generalísimo*. De la conversa amb aquest, que va durar més d'una hora, Antoniutti destaca:

— El tema dels sacerdots bascs. Espera Antoniutti que se sotmetran a l'administrador apostòlic, Lauzurica, que ha estat nomenat en substitució del bisbe Múgica. Està content de poder referir al Sant Pare el bon tracte que reben els sacerdots bascs detinguts. Franco li assegura que l'administrador apostòlic tindrà llibertat per a tractar aquells sacerdots i destinar-los, que tots els processos seran revisats, que no s'executarà cap pena de mort de sacerdots i que les altres seran reduïdes o condonades; els que tenen menys de sis anys seran alliberats i els exiliats podran retornar. «Tinc la impressió» — escriu Antoniutti — «que les autoritats han canviat

molt en la seva actitud envers els sacerdots bascs, després del nomenament de l'administrador apostòlic.»

— L'educació de la joventut [sempre la preocupació per la penetració nazi o feixista!]. Franco li assegura que aquesta matèria serà confiada a l'autoritat eclesiàstica, a fi que l'ensenyament de la religió sigui del tot conforme a la tradició catòlica. «Em vaig alegrar d'aquesta explícita declaració, i vaig dir que em donava gran joia, perquè dissipava certs dubtes que havien pogut ser causats per algun article de la premsa, no sempre d'acord amb aquelles directives.»

— Franco parla aleshores de la Falange, en la qual han entrat elements poc tranquil·litzadors. Vol que s'inspiri en els principis catòlics. «De manera confidencial afegí [Franco] que ell havia demanat l'allunyament de l'anterior ambaixador alemany, que s'ocupava massa, i en un sentit no catòlic, i per tant no espanyol, de les organitzacions falangistes.»

— Sobre el bisbe Irurita: «Em va dir també que està ocupant-se d'alliberar el bisbe de Barcelona. Que ja ha proposat l'intercanvi amb un detingut civil de València. L'Arxiu Gomà confirma repetidament aquest fet: el Servei d'Informació Militar assabenta Gomà que saben el lloc de Barcelona on es troba Irurita, i que estan treballant per alliberar-lo.²⁵»

Quan el maig de 1938 la Santa Seu va decidir elevar les representacions diplomàtiques al màxim nivell, de nunci i ambaixador, tant Franco com Gomà i els bisbes haurien volgut que fos designat Antoniutti, que era encarregat d'Afers, però Pius XI va nomenar Gaetano Cicognani, que era nunci a Viena i amb l'ocupació nazi d'Àustria havia quedat sense feina. Antoniutti va anar al Canadà.

El 31 d'octubre de 1953 Antoniutti tornaria a Espanya, ara ja com a nunci.

El doctor Tusquets

Hi ha copiosa informació sobre la col·laboració de mossèn Joan Tusquets amb els serveis d'informació i de propaganda franquistes. Un dossier el qualifica de «sacerdot català al servei del Ministeri de l'Interior». Tenia una obsessió per la maçoneria.

El 13 de febrer de 1938 Serrano Suñer comunica a Antoniutti:

Atendiendo a deseos expresados por la Jerarquía Eclesiástica y creyéndolo de conveniencia nacional, he organizado, dentro de la SECCIÓN DE PRENSA de este Ministerio, un despacho para que las notas y actividades de la Iglesia Católica —especialmente las relativas a España— se difundan por la Prensa Nacional.

25. Nunciatura de Madrid, 968, f. 226-237.

He confiado esta labor al sacerdote Juan Tusquets, que ha pedido la debida autorización, indicándole se ponga en relación con V. E. y secunde sus indicaciones y encargos.

Bombardeigs

A la guerra d'Espanya es van practicar per primera vegada bombardeigs aeris massius sobre la població civil. Els del 17 al 20 de març de 1938 contra Barcelona van ser especialment mortífers, amb unes característiques especials. A diferència dels atacs anteriors, no es limitaven als objectius militars, com l'estació de França, el port o els dipòsits de petroli, sinó que atacaven indiscriminadament barris residencials, i d'altra banda arribaven de Mallorca en onades successives, dia i nit, sense parar. Segons el balanç oficial hi va haver més de 875 morts (entre ells, 118 nens) i més de 1.500 ferits. Aquests bombardeigs van provocar una campanya internacional de protestes, a la qual es va sumar la Santa Seu, encara que va tenir un interès especial a actuar independentment de les potències europees.

El 16 de febrer de 1938 Antoniutti informava Pacelli d'una gestió prop de Franco a propòsit dels bombardeigs.²⁶

El 24 de març *L'Osservatore Romano* va publicar a primera pàgina una nota de severa condemna, amb el títol d'«A propòsit dels bombardeigs aeris», que volia ser imparcial, com si els bombardeigs es produïssin a les dues bandes. Explicava que ja un mes abans, havent tingut notícia de les nombroses víctimes entre la població civil i la destrucció d'obres artístiques causades pels cada cop més freqüents bombardeigs de ciutats obertes, el Sant Pare, mentre altres potències intervenien prop del Govern republicà, no va deixar de formular una càlida crida als catòlics i nobles sentiments del *generalísimo* Franco a fi que també els nacionals desistissin de tals bombardeigs. El *generalísimo* Franco es va mostrar molt sensible al paternal interès de Sa Santedat a favor de les víctimes innocents de la guerra, i per mitjà de l'encarregat d'Àfers de la Santa Seu, S. E. monsenyor Antoniutti, va fer arribar al Sant Pare filials i tranquil·litzadores explicacions i declaracions.

Però el més greu era el final:

A tantes víctimes se n'han afegit ara d'altres, causades aquest cop pels recents bombardeigs aeris de Barcelona: víctimes innocents, que la Santa Seu més que mai deplora, mentre, fidel a la seva missió, continua fent arribar paraules de moderació i consells de temperança per a atenuar al més possible els horrors de la guerra. I és per això que l'August Pontífex, sempre per la seva iniciativa i independentment de l'acció d'altres potències, el 21 del corrent ha encarregat a

26. Nunciatura de Madrid, fasc. 4, f. 411-414.

l'abans esmentat monsenyor Antoniutti que emprengui amb aquesta finalitat una nova i urgent gestió prop del generalíssim Franco.

Com que els bombardeigs continuaven, el 10 de juny va aparèixer a *L'Osservatore Romano*, a la secció oficiosa «Acta diurna» la nota següent:

Mentre la guerra espanyola està entrant en el seu tercer any de vida, l'atenció europea és atreta en aquest moment pels bombardeigs de les poblacions civils, bombardeigs que han suscitat protestes i indignació.

Tals protestes són justificades pel fet que els centres bombardejats no tenen cap interès militar, ni es troben en la proximitat de centres militars o d'edificis públics que de qualsevol manera siguin d'interès per a la guerra. La inútil matança de la població civil ha replantejat una vegada més el greu i difícil problema de la «humanització» de la guerra, que de per ella mateixa és destructora i inhumana.

Feia poc que Pius XI s'havia avingut a elevar al nivell màxim les representacions diplomàtiques amb Franco. El 16 de maig havia nomenat nunci Gaetano Cicognani, que es disposava a presentar a Franco les cartes credencials. En el context de les protestes internacionals pels bombardeigs, Pacelli va ordenar a Antoniutti que presentés una «Nota verbal», datada el 16 de juny, que comunicava que «la Santa Seu desitja fer una nova crida per tal que es donin disposicions amb la finalitat d'estalviar víctimes innocents, i això en el propi interès de la causa nacional». Suggeria, en tot cas, que l'arribada del nunci no coincidís amb nous bombardeigs:

La Santa Seu quedaria desfavorablement sorpresa si s'haguessin de lamentar noves víctimes en les localitats bombardejades precisament mentre arriba a Espanya el nunci de Sa Santedat que es disposa a presentar les cartes credencials a l'Excm. Sr. Cap d'Estat. Fàcilment es comprèn quina seria la repercussió en el món catòlic si aquell faust esdeveniment coincidís amb bombardeigs que causessin víctimes innocents entre la població civil.

El 16 de juny de 1938 Antoniutti telegrafia:

He fet les gestions conforme al telegrama xifrat 30.

Autoritats Govern han acollit amb bones disposicions la nova queixa [*richiamo*] sobre els bombardeigs, però al mateix temps declaren aviació nacional persegueix objectius militars, com ho ha demostrat l'enfonsament vapors estrangers carregats d'armes, destruccions dipòsits municions i incendis 60.000 tones de benzina Barcelona. Es nota gran excitació i indignació en aquests centres governatius pels sempre creixents ajuts francesos a l'exèrcit roig, sense els quals ajuts els comunistes Barcelona serien fàcilment vençuts.

Antoniutti

En un altre informe, Antoniutti comunica que «Franco diu que Barcelona és una plaça militar amb prop de dos-cents objectius de guerra, que les víctimes haurien estat causades sobretot per l'explosió de dipòsits de municions col·locats dins de la ciutat».²⁷

El govern de Burgos rebutjava amb indignació les protestes internacionals i més encara les de la Santa Seu. Insistia que els objectius atacats eren estrictament militars. Però l'ambaixador alemany Von Stohrer (que devia recordar l'escàndol internacional pel bombardeig, un any abans, de Gernika per la Legió Còndor) informava el 23 de març:

He sabut que els efectes dels recents atacs aeris efectuats fa uns dies sobre Barcelona per bombarders italians han estat literalment terribles. Quasi tots els barris de la ciutat n'han sofert [...]. Entre els periodistes internacionals que han assistit als efectes d'aquests bombardeigs, es manifesta la més viva indignació, en els reports que envien als seus periòdics. Estan convençuts que aquests bombardeigs efectuats sense discerniment sobre la ciutat de Barcelona constitueixen sobretot experiments de noves bombes. Temo que els bombardeigs aeris de destrucció, quan no apunten claríssimament a objectius militars, no produeixen pas l'efecte moral que hom busca en una guerra civil com la guerra espanyola, i, al contrari, comporten greus perills per al futur. Estic convençut que després de la guerra, tant a Espanya com a l'estranger, hom predicarà de la pitjor manera l'odi contra Itàlia i contra nosaltres, sobre la base del fet que, evidentment, no són pas els avions espanyols els que han destruït així llurs pròpies ciutats amb els bombardeigs, sinó els avions dels aliats italians i alemanys.²⁸

Tinc fotocopiats, d'entre la documentació personal de Mussolini conservada a l'Archivio Centrale dello Stato Italiano, dos telegrams personals seus de poc abans dels bombardeigs de Sant Josep del 38. En un ordena al cap de les forces italianes d'Espanya, per col·laborar amb la iniciada ofensiva contra Catalunya, «terrorizare le retrovie» ('terroritzar la rereguarda'; *sic!*). En l'altre li diu que ha sabut que a París es preparen celebracions de l'aniversari de la batalla de Guadalajara, i que cal fer alguna cosa grossa per a contrarestar-ho.

Gestions a favor de Maurín

El 18 de gener de 1938 Antoniutti comunica a la Secretaria d'Estat unes gestions realitzades a favor de Joaquín Maurín.²⁹ Com és que intercedeix per Maurín,

27. Nunciatura de Madrid, fasc. 4, f. 428 i 431-432.

28. Stohrer a Ribbentrop, 23 març 1938. *Documents on German foreign policy*, Londres, His Majesty's Stationery Office, 1951, p. 624-626.

29. Nunciatura de Madrid, 132, «Sig. Joaquin Maurín, deputato catalano. Pratiche per la liberazione». Per al context biogràfic, cf. Luis ROURERA FARRÉ, *Joaquín Maurín y su tiempo*, Barcelona, Claret, 1992.

que juntament amb Andreu Nin eren els màxims dirigents del POUM, el partit comunista radical, el més anticlerical de tots? Tinc la doble versió, bàsicament coincident, de mossèn Jesús Castells, que va ser secretari del bisbe d'Urgell Iglesias Navarri i després canceller diocesà, i d'una neboda del mateix bisbe, Dolors Iglesias, religiosa de la Sagrada Família d'Urgell.

La revolta va atrapar Maurín a Galícia. En un primer moment va ser detingut, però no es van adonar de qui es tractava i el van deixar anar. Aleshores ell, que era de Bonansa (Osca) va anar a Saragossa amb la intenció de passar a França per la muntanya, que coneixia molt bé. Però va ser novament detingut i aquest cop sí que el van identificar. Per molt menys s'afusellava, i va ser tan incomprendible que se salvés, i que més endavant fins se li permetés d'anar als Estats Units, on va crear una agència de premsa, que entre el seu mateix partit va córrer que devia haver col·laborat amb informacions. No va ser així, sinó que el va salvar el seu cosí, el futur bisbe d'Urgell Ramon Iglesias Navarri, que era de Durro (Alta Ribagorça). Iglesias havia guanyat amb el número 1 les oposicions a capellà castrense i havia exercit el seu ministeri al Marroc, on havia conegut els generals africanistes i el mateix Franco. Va haver de deixar l'exèrcit quan amb la reforma militar d'Azaña es va suprimir el cos de capellans castrenses, però quan va esclatar la revolta es va incorporar als insurrectes i era el braç dret de Gomà per a l'organització de les capellanies militars. Així que Maurín li va comunicar la seva gravíssima situació, va córrer a Saragossa a veure el jutge instructor del sumari. Diu que pel camí anava pensant què podria al·legar a favor del seu parent, perquè no hi havia per on agafar-lo. En efecte: quan va ser a la presència del jutge militar i va intercedir per Maurín, el jutge, escandalitzat, li va dir com gosava defensar aquell gran criminal. Iglesias, no sabent què podria esmentar que fos favorable, va dir: «Su madre reza el rosario todos los días...» El jutge va respondre, indignat: «Su madre será una santa, pero él es un hijo de...» Però de moment Iglesias ja va parar el cop. Aleshores se'n va anar a parlar-ne personalment amb Franco. Coneixent-lo a fons com el coneixia, i alludint al conflicte que hi havia entre el POUM i el Partit Comunista, li va dir: «Vea Su Excelencia si le interesa más Maurín vivo o Maurín muerto. Vea Su Excelencia si le conviene hacer un favor a los comunistas fusilando a Maurín.» Encertat: Franco va dir que no l'afusellessin.

Restabliment de la Companyia de Jesús

El pare Batllori ja m'havia dit que el restabliment de la Companyia de Jesús va ser gràcies a José Domínguez Arévalo, comte de Rodezno, cap dels tradicionalistes que col·laboraven amb Franco, que havia amenaçat de dimitir. Ho confirma un informe d'Antoniutti del 4 de maig de 1938, on diu que el dia anterior

el Consell de Ministres va aprovar la derogació del Decret de la República de dissolució de la Companyia de Jesús. Explica encara que quan un mes abans Rodezno ho va proposar, tots els altres ministres judicaren que no havia arribat l'hora:

[...] però el comte Rodezno, que ha entrat en el Gabinet a condició de poder derogar tota la legislació anticatòlica de la República, ha fet saber que la solució d'aquest afer era per a ell qüestió de confiança i que no podia diferir-la perquè li semblava obligat derogar la llei sectària de la supressió de la Companyia no sols per una obligació de justícia vers la qual pot considerar-se una de les primeres i més grans víctimes del moviment demagògic revolucionari, sinó també per a afirmar els principis directius de la total reforma eclesiàstica que ha de realitzar el nou Estat espanyol.

Franco feia un doble paper. Segons els sis punts convinguts amb Isidre Gomà el 29 de desembre de 1936 (quan el cardenal va tornar de Roma nomenat representant confidencial del Papa prop del *Generalísimo*), Franco s'havia compromès a derogar o modificar les lleis republicanes poc conformes amb el sentit catòlic, però de fet es va reservar la derogació de les lleis més importants fins a les darrires de la guerra, o fins després d'acabada, per a fer-ne una arma de negociació per a exigir el ple reconeixement i sobretot el dret de nomenament de bisbes. Quan el 3 de març de 1937 Gomà li reclamava aquelles derogacions promeses, li va respondre que ho desitjava vivament, «pero me veo ahora precisado a tratar, en España y fuera de ella, con gentes cuyo concurso necesito y que podrían recelar, desde sus puntos de vista, de una actuación demasiado rápida en el sentido que Su Eminencia me indica. Cuando hayamos logrado la fuerza que esperamos dentro de poco tiempo, procederemos sin trabas».³⁰

Però a l'ambaixador alemany li deia tot el contrari. En assabentar-se del Decret de restabliment de la Companyia de Jesús, l'ambaixador Von Stohrer va dir a Franco que aquest pas «seria considerat reaccionari i contrari a la política en la qual se suposava que Hitler i Franco estaven d'acord», però Franco va persistir en la seva decisió.³¹

La revista *L'Esquella de la Torratxa* s'ho va prendre amb humor i va publicar una carta de Jesús en què es donava de baixa de la Companyia.³²

30. Anastasio GRANADOS, *El cardenal Gomá: Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969, p. 107.

31. Informació de l'ambaixador nord-americà Claude Bowers. Cf. *Foreign relations of the United States: Diplomatic papers, 1938*, I, Washington, Government Printing Office, 1995, p. 240.

32. *L'Esquella de la Torratxa* (17 juny 1938).

Preocupació per la penetració nazi

Diferents documents mostren la preocupació del Vaticà pel nazisme a Espanya. S'informa que l'ambaixador de Franco a Berlín, Magaz (que havia estat representant al Vaticà i havia tingut una greu topada amb Pius XI), «ha manifestat moltes vegades sentiments poc favorables a la Santa Seu, i recentment hauria dit que l'origen del mal religiós [la persecució de l'Església] és no a Alemanya sinó a Roma, i que el cap de l'Església de Roma és un aliat del judaisme; i l'acció catòlica és només acció política, i que això ocasionarà una guerra del feixisme contra el catolicisme *politicante*».

Els ambaixadors d'Alemanya i d'Itàlia pressionaven perquè el *Movimiento* tingués algun contingut social i no fos purament reaccionari. Per a complaure'ls, el 9 de març de 1938 es va promulgar el *Fuero del Trabajo*, inspirat en la *Carta del Lavoro* italiana (de primer se n'havia de dir *Carta del Trabajo*). Antoniutti envia el text a Pacelli, i aquest comenta: «Juntament amb l'afirmació de molts principis sans, es nota en algun punt d'aquest estatut una tendència "totalitària" més que "cristiana".»

En canvi, quan el primer ambaixador nazi, Faupel, va dir a Franco que esperava que a Espanya no es difondria l'encíclica *Mit brennender Sorge* contra el nazisme, li va remarcar que «els sobirans d'Espanya sota els regnats dels quals el país havia conegut la seva màxima prosperitat, com Carles V i Felip II, havien estat precisament els qui s'havien oposat a les intrusions dels papes i que fins els havien imposat la seva voluntat, i en canvi aquestes intrusions s'havien multiplicat a les èpoques que Espanya era més feble». Franco li va respondre que això també s'aplicava al temps present: «Ell [Franco] també havia de lluitar contra el Vaticà.» Franco li va assegurar que ja havia invitat el cardenal Gomà a no difondre l'encíclica a Espanya³³ (cosa que el cardenal de Toledo va complir dòcilment).

La preocupació per la penetració nazi és un dels aspectes de la tensió entre Franco i el Vaticà. Altres fonts la confirmen. Gomà, després d'anar el maig de 1938 al Congrés Eucarístic de Budapest, va passar per Roma. Després escrivia al seu bisbe auxiliar, el doctor Modrego, que estava molt satisfet del Congrés Eucarístic, però no de la visita al Vaticà: «Con Roma, mitad y mitad: estamos todavía en período de conquista en aquel país, aunque parezca mentira.»³⁴ I al bisbe de Girona, Cartanyà: «De Roma nada te digo. Salí descontento de algunas cosas y personas.»³⁵

33. L'ambaixador Faupel al ministre Von Ribbentrop, 23 maig 1937, *Documents on German foreign policy*, p. 203-295.

34. Gomà a Modrego, 6 juny 1938. José ANDRÉS-GALLEGO i Antón PAZOS (ed.), *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil*, vol. 10, p. 239-240.

35. Gomà a Cartanyà, 6 juny 1938. José ANDRÉS-GALLEGO i Antón PAZOS (ed.), *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil*, vol. 10, p. 242.

El Vaticà es mostrava encara molt reticent a mitjan 1938, quan la guerra es veia ja clarament decidida a favor de Franco.

Vidal i Barraquer

En una carta a Pacelli del 7 d'abril de 1938, Antoniutti refereix una entrevista amb el general Espinosa de los Monteros, sotssecretari d'Afers Estrangers, que li ha mostrat «confidencialment» unes notes del canonge basc Onaindia sobre les gestions per a restablir el culte públic i reprendre les relacions entre la República i la Santa Seu. El ministre catòlic basc Irujo ha invitat el cardenal Vidal i Barraquer a retornar a la seva diòcesi i «ejercer en la misma su cargo pastoral, con absoluta libertad e independencia». Antoniutti comenta:

No puc amagar, però, que m'és difícil de fer entendre les bones intencions que puguin haver animat l'Emm. Cardenal Verdier en l'activitat que ha desplegat d'acord amb els bascs i els catalans exiliats.

En canvi, pel que fa a la invitació feta al cardenal Vidal i Barraquer perquè retorni a la seva diòcesi, aquestes autoritats volen veure en ell un intent d'aquell Eminentíssim per a crear-se una situació de fet a Catalunya abans de l'arribada dels nacionals, que no semblen disposats a deixar-lo entrar.

Ja he tingut ocasió de significar a Vostra Eminència Revdma. el corrent que es respira en aquest país pel que fa al cardenal arquebisbe de Tarragona, per les seves no dissimulades tendències separatistes del passat i per l'actitud que ha conservat durant la guerra en relació amb el moviment nacional.

El general Franco ha declarat que té a la seva mà cartes i documents intercanviats entre el cardenal Vidal i els membres del Govern basc, i afirma que coneix les relacions comprometedores mantingudes per Sa Eminència durant aquest últim any amb molts exiliats.

De manera particular es recorda sempre que aquest cardenal no ha volgut signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol tot i que els comunistes haguessin assassinat el seu auxiliar, mort gran nombre de sacerdots i destruït quasi totes les esglésies de la seva diòcesi. Un dia el general Franco em va dir: «Un bisbe que no ha tingut el coratge pastoral d'unir-se als seus germans per a denunciar els delictes horrorosos comesos contra els seus fidels i la seva església, no és digne d'actuar com a pastor del seu ramat, i hauria de reflexionar abans d'intentar reprendre el govern de la seva diòcesi. El poble mateix l'expulsaria.»

El ministre d'Afers Estrangers, el general Jordana, em va dir, fa deu dies, que el cardenal Vidal s'ha posat ell mateix en el camí de l'exili i no podrà entrar de cap de les maneres a Catalunya. El ministre de Justícia, el comte de Rodezno, m'ha referit confidencialment que durant un consell de ministres es va tractar d'aquest afer, i ha afegit que tots van estar d'acord a admetre que el cardenal Vidal no pot retornar a la pàtria.

Ahir, a més, el capellà del general Franco³⁶ em va fer saber que Sa Excel·lència havia rebut una llarga carta del cardenal Vidal. Tot i apreciar certs sentiments expressats en ella, el general Franco hauria dit que el cardenal Vidal, per al seu bé personal i per al bé de l'Església d'Espanya, s'hauria d'apartar completament de la vida pública, perquè massa dificultats ha creat amb la seva actitud a la causa nacional, especialment en aquests últims temps.

Entretant, un oficial del comandament de la frontera d'Irun m'ha fet saber, de manera confidencial, que entre les persones el retorn de les quals ha de ser controlat, hi ha el cardenal Vidal i Barraquer.

He cregut que era el meu deure comunicar aquestes notícies a temps, per a l'oportú coneixement.³⁷

Vidal i Barraquer havia fet dir a Franco, a través de Gomà, que desitjava la seva victòria, però no havia cregut oportú de manifestar-ho públicament. Va comunicar a Pacelli la seva actitud i li va preguntar si creia que havia de fer un acte públic d'adhesió a Franco. Pacelli va respondre que no calia.

La carta de Vidal i Barraquer a Franco que mossèn Bulart esmentava havia estat enviada feia un mes, pel març. El cardenal, en la seva campanya per una pau negociada, havia escrit a Franco, a Negrín, a Mussolini i als caps del Govern francès, Daladier, i britànic, Chamberlain. El 31 d'octubre de 1938 Pacelli, de part del Papa, va elogiar els esforços del nostre cardenal per la pau.

Ni Pius XI ni Pius XII van cedir a les pressions de Franco. Vidal i Barraquer va morir arquebisbe de Tarragona, el 13 de setembre de 1943. Jesús Iribarren, tot explicant els seus records de quan era director de la revista *Ecclesia*, recordava com una de les coses més estranyes que li haguessin passat que, en morir Vidal i Barraquer, la censura no li va permetre de publicar una simple nota necrològica, però un xic més tard, el 9 d'octubre, va haver de publicar forçosament una carta de Franco als bisbes plena de llàgrimes de cocodril: «El fallecimiento levanta mi corazón al Dios de la misericordia, pidiendo acoja en su seno a quien cristianamente desapareció de entre nosotros [...]. Os ruego y encargo [...] preces al Señor por el eterno descanso del ilustre purpurado.»³⁸ Pel que fa a la proposta d'Irujo a Vidal i Barraquer de tornar a Tarragona, el cardenal va respondre que no podia ser rebut

36. Josep M. Bulart i Ferrandis. Era capellà familiar del bisbe Pla i Deniel, que el va cedir per fer de capellà de la família Franco.

37. Nunciatura de Madrid, 971, f. 426-429. Text íntegre de la carta, en el seu original italià, a Vicente CÁRCEL ORTÍ, «La Nunciatura de Madrid y la Embajada de España en el Vaticano (1931-1939)», *Archivum Historiae Pontificiae*, núm. 44 (2006), p. 245-340 (ref. p. 338-340). Cf. Hilari RAGUER, «Proscripción del cardenal Vidal i Barraquer», a *La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001, p. 359-387.

38. Jesús IRIBARREN, «*Ecclesia* y la reconstrucción de las ruinas espirituales de la guerra», *Ecclesia*, núm. 2000 (4 octubre 1980).

amb grans honors quan encara tenia sacerdots empresonats sense haver comès cap delicte, només per la seva condició sacerdotal. Per tant, no era de cap manera una maniobra de Vidal i Barraquer per a tornar, com pretenien Franco i els seus ministres.

CONCLUSIONS

En síntesi, crec que la documentació ja examinada i la que confio veure aviat confirmaran i completaran amb molts detalls significatius les tesis que he mantingut des dels meus primers estudis sobre aquesta matèria, des del 1962, i que resumiria en aquests set punts:

- 1) L'aixecament militar no es va fer per raons religioses.
- 2) En molt poc temps es va convertir en una guerra de religió (persecució religiosa a la zona republicana, croada a la dels insurrectes).
- 3) L'episcopat espanyol s'hi va adherir amb entusiasme.
- 4) El Vaticà va ser molt reticent: recordem l'anomenada «Pasqua de les tres encíclicues», el març de 1937 (una contra el nazisme, una altra contra el comunisme i una altra sobre la situació a Mèxic).
- 5) Externament, les relacions entre el Vaticà i Franco són excel·lents, però la documentació reservada revela gravíssimes tensions, que en més d'un moment van fregar la ruptura de relacions.
- 6) Durant el segon any de la guerra, el Vaticà va negociar amb les dues bandes: ostensiblement amb Franco, dissimuladament i per intermediaris amb la República.
- 7) Si finalment va reconèixer plenament Franco, va ser perquè va guanyar, i amb ell s'havia d'entendre. Es pot dir que les tensions continuaran fins al Concordat del 1953. Però poc després, amb Joan XXIII i el Concili Vaticà, començarà un altre gènere de tensions.

L'arxiu del cardenal Gomà requisat el 1936¹

Per encàrrec exprés del Senyor Josep Maria Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, vaig visitar, a l'Hotel Calderón de Barcelona on s'hostatjava, el senyor Alejandro Campos Ramírez, que escriu sota el pseudònim *Alejandro Finisterre*, i que ofereix la venda de 257 fotografies de l'arxiu reservat del cardenal Isidre Gomà i Tomàs.

El senyor Sans i Travé havia demanat el meu parer sobre: *a)* l'autenticitat; *b)* l'interès dels documents esmentats. A més, he mirat d'esbrinar alguna cosa sobre la possible procedència, de la qual dependrien l'autenticitat i també la seguretat que, com assegura el senyor Campos, no hi ha més còpies d'aquests documents.

a) PROCEDÈNCIA

El senyor Campos tenia ja damunt la taula la col·lecció de fotografies, disposades en dos àlbums. Vaig començar per temptejar-lo sobre l'origen dels documents. M'hi donava peu una frase seva en la carta de l'11 de desembre passat, adreçada al senyor Casimir Martí, en la qual descrivia aquest fons documental, «hoy en manos» —deia— «de los herederos del benemérito archivero que tuvo la previsión histórica de salvarlas de la destrucción con su cámara». Vaig dir, com a cosa natural, que aquell arxiver devia ser Juan Larrea. Va eludir la resposta.

Juan Larrea havia estat secretari de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, i, essent de conviccions republicanes, és versemblant que el 1936 s'hagués desplaçat a Toledo per examinar l'arxiu arquebisbal. Durant la guerra formava part del Comitè de Redacció de la revista *Voz de Madrid*, de propaganda republicana i d'alt to intel·lectual, que es publicava a París. En el número 17 d'aquesta revista, del 5 de

1. Dictamen emès a petició del director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, Josep M. Sans i Travé.

novembre de 1938, Larrea va publicar una petita part d'aquest fons: unes pàgines de les notes reservades que havia pres el cardenal Gomà després d'anar a entrevisitar-se amb el cardenal Segura a Anglet (França) el 23 de juliol de 1934. Al final deia:

Nota. Con la autoridad profesional que me confiere mi antigua condición de Secretario del Archivo Histórico Nacional de Madrid, condición que me habilitó para certificar con carácter oficial y fehaciente toda clase de documentos, CERTIFICO que el documento transcrito y publicado aquí correspondiente al Archivo Personal del Cardenal Gomá, hallado en Toledo, es perfectamente auténtico y que su transcripción concuerda palabra con palabra con el original.

París, 22 de octubre de 1938
Juan LARREA

Aquell text de Gomà publicat a París va ser reproduït, amb comentaris sucosos, per *Juan de Iturralde* (pseudònim del sacerdot basc Juan Usabiaga) en el seu llibre *El catolicismo y la cruzada de Franco*,² i jo mateix en vaig reproduir els principals paràgrafs a *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*.³ La col·lecció de *Voz de Madrid* es troba a l'Arxiu de la Guerra Civil de Salamanca.

b) AUTENTICITAT

No puc donar un dictamen tècnic sobre les fotografies; ja ho farà l'especialista que també les va examinar.

L'aspecte mecanogràfic i les capçaleres (*membretes*) de les diverses persones abonen l'autenticitat, per bé que no soc expert en aquestes qüestions.

La lletra manuscrita de Gomà és sens dubte la mateixa d'altres documents del cardenal dels quals posseeixo fotocòpia (cartes a Vidal i Barraquer i al canonge Rial).

Més segur em sento pertocant a la crítica interna, és a dir, el contingut o text dels documents proposats. Els noms secundaris que hi apareixen són difícils d'inventar. L'argument de les cartes i altres documents d'aquest fons concorda amb tot el que sabem del cardenal Gomà, del cardenal Segura i del grup d'eclesiàstics integristes espanyols, tant pels fets certs ja coneguts com pels detalls inèdits que hi afegeix.

No em queda cap dubte sobre l'autenticitat d'aquests documents.

2. Juan de ITURRALDE, *El catolicismo y la cruzada de Franco*, [s. ll.], Egi-Indarra, [1955-1965], 3 v. (2a ed., Sant Sebastià, [s. n.], 1978, 2 v.).

3. Hilari RAGUER, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

c) INTERÈS

La problemàtica d'aquests documents és la mateixa que apareix al copiós *Arxiu Vidal i Barraquer*, que Miquel Batllori i Víctor Manuel Arbeloa han editat, sobre les relacions entre Església i Estat durant la Segona República, i les dates i els incidents concorden perfectament, però aquests papers ens ensenyen «l'altra cara de la Lluna», és a dir, la visió que en tenien els integristes (Segura, Gomà, etc.), oposada a la línia Pacelli – Tedeschini - Vidal i Barraquer.

Es veu també el paper especialíssim que té Pius XI durant la República, saltant-se el seu propi canal oficial (secretari d'Estat - nunci), que prenia una línia conciliatòria, per a fer arribar consignes secretes dures a l'episcopat espanyol, i amb el nomenament de Gomà, primer traslladant-lo de la seu insignificant de Tarassona a la seu primada de Toledo, i després elevant-lo al cardenalat. Això ja surt a l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, però ara veiem com Gomà, Segura i la ultradreta catòlica ho manegaven.

Hi ha informacions concretes sobre l'activitat dels integristes de Barcelona, i particularment la *rabieta* d'Irurita quan Vidal i Barraquer reorganitza l'Acció Catòlica a tota la província tarraconense (Irurita no anava d'acord amb el nostre cardenal, com alguns encara pretenen!).

Un estudi acurat dels documents permetrà treure'n moltes més dades, però la primera impressió és que és un fons de gran importància històrica, un bon contrapunt a l'*Arxiu Vidal i Barraquer*.

El valor històric d'aquest fons fotogràfic pot dependre, almenys en part, de la seva unicitat, és a dir, que realment s'haguessin destruït els originals i que no n'hi hagi cap còpia més. El senyor Campos fa notar que el biògraf de Gomà, el seu bisbe auxiliar Anastasio Granados,⁴ no utilitza aquests documents, i és molt parc a citar-ne d'abans del 1936.

Per part meua, he examinat l'obra de María Luisa Rodríguez Aisa *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939*,⁵ que, tot i centrar-se en el començ de la Guerra Civil, parla una mica dels antecedents. Aquesta historiadora és de les poques persones que, per la seva orientació integrista, ha pogut veure l'arxiu Gomà (que el cardenal González Martín em va negar expressament a mi), però entre els molts documents de Gomà que utilitza no he vist que en citi cap d'aquest fons.

En canvi, Gonzalo Redondo, a la seva *Historia de la Iglesia en España 1931-1939*,⁶ cita llargs fragments d'alguns dels documents d'aquest fons de l'arxiu de

4. Anastasio GRANADOS, *El cardenal Gomá: Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969.

5. María Luisa RODRÍGUEZ AISA, *El cardenal Gomá y la guerra de España: Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939*, Madrid, CSIC, 1981.

6. Gonzalo REDONDO, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, vol. 1, *La Segunda República (1931-1936)*, Madrid, Rialp, 1993.

Gomà. Els cita com a «AMP», «Archivo Muñoz Peirats», i diu que aquest arxiu es troba al Centro de Investigaciones de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad de Navarra,⁷ però no explica com hi han anat a parar. El que he pogut esbrinar és que Muñoz Peirats era un milionari valencià, catòlic practicant, terratinent, exportador de taronges i altres productes agraris, casat amb la filla d'un marquès de Madrid, però es va arruïnar completament, de manera que la seva vídua es va haver de posar a treballar com a cap de protocol de la Generalitat Valenciana. Muñoz Peirats es presentava com a valencianista i almenys no era anticatalà. Va poder obtenir, no sabem com, una part de l'arxiu secret del cardenal Gomà, cinquanta-set documents. El sacerdot que el dirigia espiritualment i que el va assistir en la seva mort va examinar els papers de Muñoz Peirats juntament amb l'exministre Fontán, de l'Opus. Quan van veure aquells papers de Gomà, Fontán va dir que l'interessaven i se'ls va quedar, i així és com han anat a parar a Pamplona.

Però tots els documents que Gonzalo Redondo cita pertanyen a un primer bloc d'aquest fons Gomà, format només per 57 cartes creuades entre Gomà i Segura i les notes extenses que Gomà va prendre del que Segura li havia dit en aquella entrevista que van tenir a Anglet (França) el 23 de juliol de 1934. Aquestes notes són importants i greus, per la forma crua com parlen del Papa, de Vidal i Barraquer, etc. Iturralde les havia publicades parcialment i Redondo en transcriu més fragments, però no el text íntegre.⁸

Però en el fons que ara és ofert, a més d'aquest primer bloc íntegre, hi ha dos blocs més, de quaranta-dues i cent sis pàgines respectivament, igualment importants, que no devien formar part del fons que tenia Muñoz Peirats. A Pamplona no els tenen i Redondo no els coneix, ja que expressament diu que només té aquells cinquanta-set documents. Aquests altres documents, a jutjar per l'inventari que en fa el senyor Alejandro Campos i per la lectura ràpida que en vaig poder fer, contenen informacions particularment importants sobre els cercles integristes de Barcelona, sobre la posició politicoreligiosa del Partit Nacionalista Basc i sobre altres punts igualment interessants.

CONCLUSIÓ

En conclusió, soc del parer que els originals dels quals es van prendre aquestes fotografies van ser destruïts en la forma i les circumstàncies que explica el senyor Campos, o bé, en tot cas, han anat a parar a mans d'algú que, o els ha destruït o bé,

7. Gonzalo REDONDO, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, vol. 1, *La Segunda República (1931-1936)*, p. 72, nota 3.

8. Gonzalo REDONDO, *Historia de la Iglesia en España, 1931-1939*, vol. 1, *La Segunda República (1931-1936)*, p. 239-241, i la important nota 47, que m'esmenta i, en part, em critica.

per simpatia amb la memòria dels cardenals Gomà i Segura, que tan malament queden en aquests documents, no els farà mai públics.

Atès l'extraordinari interès històric d'aquest fons documental, en recomano vivament l'adquisició, tant per a no haver de dependre de l'Institut de Pamplona pel que fa a la consulta del bloc de cinquanta-set documents fins ara parcialment coneguts, com, més encara, per a poder disposar dels altres dos blocs, que es troben, de fet, perduts per als investigadors.

Montserrat, 12 de setembre de 1996

La generació sacerdotal de mossèn Batlle i la Guerra Civil¹

Per a l'homenatge a mossèn Batlle, amb motiu dels vint-i-cinc anys de la seva mort, celebrat al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, vaig llegir unes pàgines sobre la seva generació sacerdotal, que jo anomenava «la generació a cavall de la guerra». Una generació molt ben definida: cronològicament, per les tres dates clau —1931, 1936, 1939—, perquè són uns sacerdots ordenats ja abans de la República i que van exercir el ministeri durant la persecució legal republicana, la persecució sagnant de la guerra i la vexació i les prohibicions del primer franquisme; ideològicament, perquè en la seva quasi totalitat, i malgrat els matisos i les diferències, ofereixen una ampla base de coincidència.

No repetiré el que aleshores vaig dir, i que ha quedat publicat al *Butlletí Informatiu* número 4 (30 setembre 1981), titulat *25 anys de Mn. Batlle*. En el present treball em centraré en la Guerra Civil, i en la posició que amb vista a aquell fet trasbalsador va adoptar el nostre clergat. Però, per tal de situar millor el que diré, abans recordaré la llista dels membres més destacats d'aquella generació.

LA GENERACIÓ A CAVALL DE LA GUERRA

La seva gran figura era el cardenal Vidal i Barraquer (1868-1943). Li feien costat el seu gran amic i conseller, el bisbe d'Urgell, Justí Guitart (1875-1940), i el de Solsona, Valentí Comellas (1861-1942). Bisbes de la mateixa generació cronològica, però d'orientació ben diferent, són Isidre Gomà (1869-1940), que seria cardenal de Toledo; el bisbe de Girona, Josep Cartanyà (1875-1963); el de Vic, el mallorquí Joan Perelló (1870-1955), i el que succeiria Gomà a Toledo, el cardenal

1. *Mossèn Antoni Batlle: Miscel·lània d'homenatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 62-69.

Enric Pla i Deniel (1876-1968). Sense ser bisbes, podem incloure entre la jerarquia eclesiàstica l'abat de Montserrat, Antoni M. Marcet (1877-1940); l'oratorià Josep M. Torrent (1877-1957), vicari general de Barcelona durant la guerra, i el que ho va ser de Tarragona també durant la guerra i la primera postguerra, Salvador Rial (1877-1953). Tenim biblistes com els caputxins Rupert de Manresa (1881-1939) i Antoni M. de Barcelona (1889-1953), el benedictí Bonaventura Ubach (1879-1960) i el jesuïta Josep M. Bover (1887-1954). Els principals teòlegs d'aquesta generació són el canonge tortosí Joan Baptista Manyà (1884-1977), el carmelità Bartomeu Xiberta (1889-1953), l'esmentat Antoni M. de Barcelona i el també caputxí Miquel d'Esplugues (1874-1934), que va tenir una presència en el món de la cultura catalana molt més enllà de la sola teologia. Trobem sociòlegs, com els canonges de Barcelona Josep M. Llovera (1874-1949) i Carles Cardó (1884-1958) i el prevere, també de Barcelona, Àngel Carbonell (1877-1940). Un esment especial mereix el grup dels liturgistes, perquè a Catalunya el moviment litúrgic va atènyer un nivell científic i unes realitzacions populars remarcables: Lluís Carreras (1884-1955), que va treballar en molts altres camps —Josep Massot ha escrit sobre la seva «omnipresència»—, Higini Anglès (1888-1970), el benedictí Gregori Sunyol (1879-1946), l'escolapi Miquel Atisent (1898-1975) —els tres últims, a més, eminents musicòlegs—, Antoni Tenas (1881-1953) i Manuel Trens (1892-1976). Han enriquit també la nostra cultura eclesiàstica —prescindint de la posició que van prendre durant la guerra— el filòleg Antoni Griera (1887-1973) i el gran especialista en pedagogia i catequètica Joan Tusquets (nat el 1901, un dels pocs supervivents d'aquesta generació, que encara publica escrits).² Dels historiadors tenim Josep Sanabre (1892-1976), el jesuïta Ignasi Casanovas (n. 1872 i assassinat el 1936), defensor fervorós de Catalunya davant els seus superiors, i els encara feliçment actius Joan Bonet i Baltà (n. 1906) i Miquel Batllori SJ (n. 1909). Finalment, ja que l'Església catalana s'ha caracteritzat per un bon equilibri entre la teoria i la pràctica, recordem els que han excel·lit en la creació de moviments apostòlics i obres pastorals: el pare Francesc de P. Vallet (1883-1947) i l'Obra d'Exercicis Parroquials, Manuel M. Vergés SJ (1886-1956) i la Congregació Mariana, Albert Bonet (1894-1974) i la Federació de Joves Cristians de Catalunya, i el nostre recordat Antoni Batlle (1888-1955) i l'escoltisme.

EL VENTALL DE POSICIONS DAVANT LA GUERRA CIVIL

La Guerra Civil va dividir els catalans; també els catalans nacionalistes; també els catalans catòlics, i entre ells els sacerdots. Un prevere amic em referia que quan, en els primers anys després de la guerra va entrar al seminari, el seu pare li va dir: «Déu no vulgui que et trobis mai com jo el 1936, que vaig haver d'escollir entre

2. Mort el 1998.

Jesucrist i Catalunya.» Semblava que els qui atacaven Catalunya defensaven Jesucrist, i viceversa. Va ser el drama de consciència de molts catalans. De «dreta» a «esquerra», i amb un cert marge de simplificació didàctica, podríem desplegar el ventall de posicions següent:

a) Els identificats amb Franco i la «croada»: Gomà, Pla i Deniel, Cartanyà, el canonge Despujol, Joan Tusquets, Albert Bonet, etc. Des de Catalunya molts preguen per l'arribada dels alliberadors franquistes, encara que bastants d'ells no trigaran gaire a quedar decebuts. Entorn del bisbe Irurita hi havia hagut alguns eclesiàstics partidaris d'un aixecament, i si hem de creure l'acusació del doctor Rial fins n'hi havia algun que recaptava diners per a aquesta finalitat.

b) El pare Josep M. Torrent, a qui el bisbe Irurita, abans de ser detingut, havia nomenat vicari general, encapçala segurament el grup més nombrós del clergat català. No eren de cap de les maneres ni integristes ni feixistes. La seva orientació política —opció íntima, no proclamada ni menys imposada des de la trona o el confessionari— era democràtica, republicana i d'un regionalisme molt sentit però moderat tant en els objectius com en els mitjans, proper a la Lliga. A la Catalunya «roja» es donaran amb zel sacerdotal a la pastoral clandestina i aprofitaran totes les possibilitats que l'evolució política els ofereixi —especialment després dels Fets de Maig— per a un apostolat més decidit. Tot i que generalment desitgen l'arribada dels «nacionals», no s'hi identifiquen, i evitaran amb tota cura aquella confusió amb la cinquena columna o amb el Socors Blanc que es va donar de ple a Madrid. Anàlogament, els pròfugs que es troben a Itàlia no compartiran aquella exaltació frenètica de la gran majoria del clergat espanyol. És característic el cas del doctor Francesc Vives, que el cardenal Vidal i Barraquer va nomenar vicari general suplent, en previsió de la detenció del doctor Rial quan les tropes de Franco prenguessin Tarragona. Ideològicament, era afí a Gomà i Cartanyà, i segurament per això l'havia escollit el nostre cardenal. Així i tot, quan l'ambaixador de Franco, Yanguas Messía, s'assabenta, per algun confident de la Secretaria d'Estat, del nomenament, n'informa Burgos amb el telegrama següent: «Me hablan bien de él como sacerdote, però no ha venido por embajada ni solicitado salvoconducto, por lo que si a Gobierno interesa hay motivo para cerrarle acceso frontera.»³ Aquests sacerdots eren contraris al restabliment del culte públic, que els semblava una maniobra propagandística del Govern i, a més, perquè vist el que havia passat a Euskadi, creien que podia resultar perjudicial per a l'Església catalana quan arribessin les tropes de Franco. I no era pas una actitud dictada per la covardia: el pare Torrent va mostrar un gran coratge a assumir, fins per escrit, davant d'Irujo i les altres autoritats republicanes, la responsabilitat de prohibir tot culte públic.

3. Telegrama de l'ambaixador Yanguas Messía al ministre Jordana, 13 gener 1939. Arxiu Històric del Ministeri d'Afers Estrangers, reg. 3451/5.

c) El cardenal Vidal i Barraquer, des del seu exili de Lucca, manté una neutralitat activa. Després d'haver fet tot el possible, des del 1931, per a conciliar l'Església i la República, a partir del 1935 veu ensorrar-se tota la seva política constructiva pel sectarisme que dominava tant les dretes com les esquerres: entre uns i altres acabaran convenent Pius XI que és inútil negociar amb la República, ni tan sols amb la del bienni de dretes. Quan finalment el conflicte esclata, Vidal i Barraquer desitja el triomf de Franco, i li fa dir a través de Gomà que prega per aquesta intenció, però no creu que un bisbe pugui prendre públicament part en una Guerra Civil: per això no va signar la carta col·lectiva. Per la mateixa raó, tampoc no es va prestar a les maniobres de la República, quan l'invitaven a retornar amb tots els honors a la seva seu i a celebrar pontificals solemnes a la catedral de Tarragona o a Montserrat. Segurament, una carta seva al Papa va influir en la moderació i l'equilibri del discurs de Pius XI als pròfugs espanyols, el 14 de setembre de 1936. Multiplica les seves gestions pacifistes i humanitàries, i escriu no sols al Papa sinó també a Franco, a Negrín i als principals governants europeus per arribar a una pau negociada, que no sols abreujaria aquella guerra tan cruenta sinó que estalviaria els excessos que la victòria absoluta d'un bàndol sempre comporta. Intenta fer desbocar la posició massa rígida del pare Torrent i unificar els criteris dels vicaris generals de Catalunya, de cara al restabliment prudent i gradual del culte públic. Molt pròxim al cardenal era el bisbe d'Urgell, Justí Guitart, que va trigar tant com va poder a entrar a l'Espanya «nacional» i va refusar de signar la carta col·lectiva, fins que Gomà li va fer notar que només se n'abstienien un català (Vidal) i un basc (Múgica), i que si ell, també català, s'hi sumava... Esmentem que quan, acabada la guerra, un jutge militar li reclamava amb arrogància informacions sobre gent d'esquerres de la Seu d'Urgell, ell va respondre secament, per escrit, que no era aquesta la seva missió. Una posició semblant és la del canonge Cardó, a l'exili, i la de no pocs sacerdots catalans que, després de passar a l'Espanya de Franco, s'hi senten molt incòmodes. I cal esmentar, com a menys conegut, el cas del pare Rodés SJ director de l'Observatori de l'Ebre, que va continuar actuant —no sense dificultats, certament—, va sortir per assistir a congressos científics i va tornar a entrar, i com que, això, Franco no ho perdonava, acabada la guerra va ser confinat a Mallorca, on aviat va morir. Ha deixat un diari personal de la guerra en el qual condemna l'aixecament com a gran responsable de tota la persecució que pateixen i dels mals de la guerra.

d) El doctor Salvador Rial, vicari general de Tarragona i administrador apostòlic de Lleida, que convocava i presidia les reunions dels ordinaris de les diòcesis catalanes, se situa més a l'«esquerra», en una posició pròxima a la gent d'Unió Democràtica —però sense tenir-hi cap vinculació política—, a Irujo i fins a Negrín, amb el qual es va entrevistar per negociar els termes del decret que va crear el Comissariat de Cultes. Era partidari decidit del restabliment del culte públic, ni

que fos començant per manifestacions modestes, per a evitar la manipulació propagandística i també com a garantia de seguretat, a diferència d'Irujo, que hauria començat per les catedrals. L'ambaixador francès Labonne informava París de la diferència entre catòlics bascos i catalans:

Els catòlics catalans s'inspiren en pensaments i tendències molt diferents. La població, molt evolucionada, formada principalment d'obriers de fàbriques, molt propera a les poblacions meridionals de França per la cultura, per l'afinitat de raça, per la preferència política, per l'afició al debat i a la discussió política, accepta completament el model i l'exemple d'allò que ells anomenen «la nova Església de França». Una Església amarada d'esperit apostòlic, pobra però proba, més aviat allunyada dels privilegis, lliure però respectada, profundament imbuïda de voluntat de treball, de sacrifici i d'abnegació, pròxima sobretot a les poblacions pobres i prompta a seguir escrupolosament els preceptes dels mestres d'aquesta Església nova, per exemple els de monsenyor de Solages.⁴

e) Decidida col·laboració amb la Generalitat i la República, encara que critiquessin els excessos. Són, en el clergat català, a diferència del basc, casos molt comptats: Josep M. Llorens, autor, sota el pseudònim *Joan Comas*, de *La Iglesia contra la República española*;⁵ el sacerdot gironí Jaume Fuster, primerament presoner i després escarceller, condemnat a mort pels «nacionals» i salvat per la intervenció del bisbe Cartanyà⁶ i, principalment, l'exjesuïta Joan Vilar i Costa, que va col·laborar amb el Comissariat de Propaganda de la Generalitat, donava conferències religioses per ràdio, redactava un butlletí d'informació religiosa en diferents llengües i, sobretot, és l'autor d'una voluminosa i erudita refutació de la carta col·lectiva dels bisbes espanyols. Exiliat el 1939, el cardenal Saliège, arquebisbe de Tolosa de Llenguadoc, el va nomenar consiliari dels espanyols, prop dels quals va exercir el seu ministeri amb caritat heroica fins a la seva mort, el 1960.

EL DENOMINADOR COMÚ

Malgrat totes aquestes diferències, en aquest ventall de posicions hi ha una ampla zona central que va des del pare Torrent fins al doctor Rial, que abasta la gran majoria dels sacerdots catalans d'aquesta generació, en els quals allò que hi ha de comú és molt més important que les discrepàncies. El denominador comú d'aquest clergat es podria caracteritzar amb les notes següents:

4. Labonne a Delbos, 16 febrer 1938. *Documents diplomatiques français 1932-1939*, 2a sèrie (1936-1939), vol. VIII, París, Ministère des Affaires Étrangères, 1973, p. 364-377.

5. Tolosa de Llenguadoc, Ed. Catalana, 1968.

6. J. CLARA, «Mossèn Fuster entre dues dictadures», *Anuari de la Societat d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, 1987, p. 157-166.

a) Sincera acceptació de la República el 1931, mentalitat democràtica, amor a Catalunya, sensibilitat social, cultura eclesiàstica més aviat alta i permeable a les noves tendències europees: la francesa i particularment la belga. Acceptació general i pacífica dels moviments bíblics (es traduïen independentment tres bíblies de to o nivell diferenciat: literari —Fundació Cambó—, exegetíc —Montserrat— i pastoral o popular —Foment de Pietat Catalana—), el moviment litúrgic (malgrat les polèmiques sobre les casulles o la pronunciació romana), gregorianista (amb *scholae cantorum* a la majoria de les parròquies), catequètic, etc. La persecució que l'Església catalana havia sofert en temps de la dictadura va desprestigiar la monarquia i va fer perdre el que pogués quedar de reverència sagrada envers el rei.

b) Horror, i fins trauma, davant les matances i els incendis de l'estiu del 1936. Alguns arriben a preguntar-se si aquell cataclisme no seria la conseqüència de la mentalitat republicana i catalanista que havien professat. Un dels grans mestres d'aquesta generació «a cavall de la guerra», Carles Cardó, ha escrit el dolor que sentia quan sortia en un vaixell italià cap a Gènova i veia les esglésies cremades i li arribaven les notícies de tants germans sacerdots morts o desapareguts, i tants patricis benemèrits del catalanisme que havien de fugir «perquè Catalunya havia triomfat». Però ha estat referit fidedignament que, a la barana del vaixell, va dir a mossèn Albert Bonet: «Ens havíem equivocat», per bé que després reaccionaria insuperablement.⁷

c) No sols no es troben implicats en l'aixecament militar, sinó que no el desitgen i el rebutgen, encara que, un cop ha esclatat i ha degenerat en revolució i guerra civil, atesa la persecució implacable produïda a la zona republicana (i d'altra banda poc informats del que passava a la zona dels insurrectes), molts d'ells consideren un mal menor la victòria franquista.

d) Posició independent. Refusen tot intent de manipulació, tant de les sol·licitacions de la cinquena columna com dels projectes republicans més o menys propagandístics (qüestió del culte públic).

e) Activitat pastoral i jerarquitzada, en la mesura que les circumstàncies ho permetien. El pare Torrent dicta disposicions que limiten la reserva eucarística, publica un calendari litúrgic on indica les festes i —en aquell temps de tanta fam!— els dies de dejuni i d'abstinència. Exploten els marges de tolerància de cada situació, sempre una mica més del que és permès, no sense risc, però sense voler mantenir un sistema artificial de catacumbes. És això el que no seria perdonat al pare Torrent el 1939: no entrava en la història oficial que hagués pogut actuar amb coneixement

7. Testimoniatge de Joan Bonet i Baltà, referit per J. DALMAU, «Semblança de mossèn Àngel Carbonell», a *Contribució a la història de l'Església catalana: Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 365.

de les autoritats, expedir certificats de la condició clerical vàlids davant del Ministeri de Defensa, etc.; per això va ser brutalment marginat.

EL LLEGAT D'AQUESTA GENERACIÓ

Tenim, doncs, una generació sacerdotal que es va forjar en els anys de la República (i no pocs ja durant la dictadura), va passar per la prova del foc de la Guerra Civil i després va haver d'afrontar el franquisme, en règim d'Església tolerada i de vegades clandestina, mirant de superar la incomprensió no sols del Govern sinó també d'alguns dels mateixos bisbes. En el seu document *Arrels cristianes de Catalunya*, del 27 de desembre de 1985, els nostres bisbes parlaven d'una «ininterrompuda tradició de fidelitat a Catalunya en la qual» —escrivien— «ens reconeixem i afirmem»; i afegien: «Una fidelitat especialment notable en els nivells més populars i que, de vegades, ha implicat la marginació injusta i el sacrifici de persones i d'institucions. El desmantellament dràstic d'organitzacions d'apostolat, de publicacions i de centres de cultura que va sofrir l'Església catalana el 1939 n'és un exemple relativament proper. Una prova que, unida a la cruenta persecució religiosa que la va precedir, el 1936, i que també cal considerar, va suposar un autèntic viacrucis per als catòlics catalans.» L'episcopat espanyol, en el document del cinquantenari de la Guerra Civil, parlava de la persecució del 1931 i la del 1936. Alguns historiadors espanyols parlen ja, sense solució de continuïtat, de persecució des del 1931 al 1939. Una vegada més, a Catalunya les coses són diferents. L'Església catalana no es va sentir perseguida el 1931 per la República. Ho va ser el 1924 per Primo de Rivera, el 1936 per la revolució que va esclatar després de l'aixecament militar, i el 1939 per Franco. Perseguida el 1936 per ser Església; el 1924 i el 1939 per ser catalana, que era la seva manera genuïna de ser Església. Aquell estil eclesial i pastoral, caracteritzat per les notes més amunt esmentades, era severament tractat per les autoritats civils i àdhuc eclesiàstiques espanyoles —amb molt comptades excepcions— durant els anys quaranta i cinquanta. Només amb els nous aires del Concili va començar a semblar legítim aquell nou estil eclesial, i es va anar generalitzant en el si de l'Església espanyola, començant per la base, fins a culminar en l'assemblea conjunta de bisbes i sacerdots celebrada a Madrid el 1971. Serà «la generació del Concili».

Dos cardenals passen la safata¹

Diu que en un avió es van encendre els llums d'alarma i pels altaveus van dir: «Atenció! Atenció! Estem a punt de caure. Ens matem sense remei! Per favor, entre els passatgers hi ha un sacerdot catòlic. Se li prega que faci algun acte eclesiàstic.» Es va produir la natural alarma, però el capellà no apareixia, perquè no s'havia trobat mai en un cas semblant i no sabia quines pregàries s'han de dir quan un avió està caient. Els altaveus insistien: «Per favor, sabem que hi ha entre els passatgers un sacerdot. Ens matem. Que faci algun acte eclesiàstic.» Finalment el capellà, després de molts dubtes, es va alçar, va agafar el barret i va passar entre els seients fent una collecta.

M'he permès d'explicar, en una revista tan seriosa com *L'Avenç*, aquest acudit macabre perquè, bromes a part, les collectes són una de les activitats més característiques de les esglésies i dels eclesiàstics. Els desastres de la Guerra Civil justificaven que se'n muntés alguna, i la manera com ho van fer el cardenal Gomà d'una banda i el cardenal Vidal i Barraquer de l'altra resulten ben expressives de les respectives mentalitats. Val la pena d'estudiar i comparar com passaven la safata els dos cardenals, perquè reflecteixen dues maneres d'entendre el paper de l'Església en aquell conflicte fratricida.

LA COLLECTA DE VIDAL I BARRAQUER

De la collecta del cardenal Vidal i Barraquer, arquebisbe primat de Tarragona, ja en parlava el seu biògraf Muntanyola,² i de la xarxa de distribució que havien

1. Publicat a *L'Avenç*, núm. 235 (abril 1999).

2. Ramon MUNTANYOLA, «Donar menjar a qui té fam», a *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, Barcelona, Estela, 1960, p. 479-591.

organitzat alguns homes d'Unió Democràtica (primer Vila d'Abadal i, mort aquest el 10 de setembre de 1937, Maurici Serrahima) me n'he ocupat en un altre lloc.³ Vidal i Barraquer no recaptava per reconstruir edificis, sinó per alimentar persones. Per justificar la seva collecta davant el secretari d'Estat, li recordava que alguns grans bisbes de segles passats havien arribat a vendre vasos sagrats per a redimir o ajudar cristians captius. La Santa Seu aprovava aquesta recapta i fins hi va contribuir repetidament. Els sacerdots que vivien amagats a Catalunya —a Barcelona era on més n'hi havia, perquè a la gran ciutat passaven desapercebuts— es trobaven mancats dels seus ingressos habituals i amb molta dificultat per a trobar feina, perquè no estaven preparats per a la major part de treballs i per manca de documents. Molts passaven misèria, o bé eren una càrrega per a les famílies catòliques que, no sense perill, els havien acollit. Per això Vidal i Barraquer, que vivia personalment en la més gran austeritat a la cartoixa de Farneta (Lucca, Itàlia) es va posar a escriure a personalitats eclesiàstiques d'arreu del món amb les quals tenia alguna relació, principalment cardenals, per demanar-los una almoïna que ell faria arribar a aquells sacerdots en concepte d'estipendis per a intencions de misses. Un dels qui van contribuir amb un donatiu generós va ser un monsenyor de la Secretaria d'Estat, Montini, el futur Pau VI. Pacelli va comunicar a Vidal i Barraquer que el nunci a París li havia tramès 67.833 francs francesos per a la celebració de misses, com a ajut econòmic als sacerdots espanyols, i li precisava que era voluntat del Sant Pare que es beneficiessin íntegrament d'aquesta quantitat els eclesiàstics residents a la província eclesiàstica tarragonina.⁴ No va ser aquesta la darrera aportació del Vaticà a l'obra de Vidal i Barraquer. Així, amb la celebració de misses, que és l'acte més propi del sacerdot, ja tindrien un ajut econòmic. Només en casos molt comptats i de gran penúria s'ajudava algun seglar. El doctor Vila d'Abadal, que era el principal dirigent d'Unió Democràtica, va organitzar i dirigia una xarxa que feia arribar aquestes almoïnes als interessats. Va anar diverses vegades a l'estranger a recollir fons, i en una d'aquestes es va entrevistar amb Vidal i Barraquer. Es repartien almoïnes a uns tres-cents quaranta sacerdots. Amb Vila d'Abadal col·laboraven en aquest servei Maurici Serrahima, Pau Romeva, Josep M. Trias i Peitx (tots ells d'Unió Democràtica; Trias n'era el secretari general), i també Ferran Ruiz Hébrard, president en funcions de la Federació de Joves Cristians de Catalunya i adscrit aleshores al Comissariat de Propaganda de Jaume Miravittles, i Ignasi Trias i Peitx, germà de Josep Maria.

Ignasi Trias i Peitx (que cal distingir del jove Ignasi Trias i Bertran, afusellat per espionatge) és possible que hagués comès alguna imprudència, encara que el

3. «La xarxa d'ajut als perseguïts», a *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, p. 417-425.

4. Ramon MUNTANYOLA, «Donar menjar a qui té fam», p. 484.

seu germà Josep Maria ho negava. Tant Vila d'Abadal com Serrahima tenien una cura exquisida per a evitar que aquest servei humanitari no es confongués amb el Socors Blanc, i menys encara amb la cinquena columna, a diferència del que va passar a Madrid. Maurici Serrahima m'havia referit que, quan ja era ell el responsable de la xarxa, Ignasi Trias li va preguntar un dia si podia passar el subsidi a un capellà desertor. Serrahima, un xic sorprès, va reflexionar un moment i li va dir que sí, mentre se l'ajudés com a sacerdot i no com a desertor. Però poc després, arran d'una altra conversa, Serrahima va creure entendre que part dels fons que passava a Ignasi Trias anaven a parar a Socors Blanc, Serrahima en va parlar amb Josep M. Trias, perquè fes veure al seu germà Ignasi com era de perillós aquell comportament. Però pel març del 1938 el Servicio de Investigación Militar (SIM), que tenia algunes notícies d'aquestes activitats, va enxampar una quarantena de persones que es reunien entorn del famós estanc del carrer de la Palla. De primer van caure Ignasi Trias i el grup d'aquell estanc, i uns dies més tard, el 20 de març, el pare Josep M. Torrent, que en absència del bisbe Irurita governava la diòcesi amb coneixement de les autoritats, i altres col·laboradors de la xarxa, entre els quals Serrahima. Aquest va ser interrogat sobre què feien amb els diners que rebien de l'estranger. Serrahima va reconèixer que eren divises que negociaven al mercat negre. L'agent del SIM que l'interrogava va dir que allò ja ho suposava, perquè no les podien pas canviar al banc, però que el que volia saber era a qui anaven a parar.⁵ Serrahima va poder dir amb tota veritat que si hi havia hagut alguna desviació havia estat en tot cas per abús d'algun col·laborador, contravenint les consignes expressives donades, i que la xarxa com a tal només ajudava sacerdots necessitats. Va ser ben aviat posat en llibertat.

LA COLLECTA DE GOMÀ

De la collecta de l'arquebisbe primat de Toledo, el cardenal Gomà, no en parlen els seus dos grans biògrafs i panegiristes,⁶ fet que sembla indicar que no la consideren gaire gloriosa. En canvi, és ben característic de la mentalitat de Gomà que ell sí que la considerava gloriosa, perquè va fer publicar al butlletí de la seva diòcesi tota la correspondència que a propòsit d'aquest afer es va creuar entre ell, Franco i el primat d'Irlanda, el cardenal MacRory.⁷ Aquesta collecta no era per a ajudar els sacerdots catalans necessitats, que mai no en van rebre ni cinc, ni tampoc

5. És ben característic del clima polític de després dels Fets de Maig que el Govern de Negrín perseguia aferrissadament l'espionatge i la cinquena columna.

6. Anastasio GRANADOS, *El cardenal Gomà: Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969; María Luisa RODRÍGUEZ AISA, *El cardenal Gomà y la guerra de España: Aspectos de la gestión pública del Primado, 1936-1939*, Madrid, CSIC, 1981.

7. *Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Toledo*, núm. xcii (1936), p. 27-31.

per a reparar les esglésies, les imatges i els utensilis litúrgics que s'havien destruït durant la revolució a la zona republicana i després havien estat «alliberats» per l'exèrcit insurrecte. La finalitat era estrictament propagandística, i especialment de propaganda a l'exterior, per l'estil del que pretendria mesos després la carta col·lectiva redactada pel mateix cardenal Gomà. Mentre que es divulgaven relats i fotografies dels incendis i les matances, demanar diners era una manera de posar en relleu la gravetat de les destruccions. El govern de Burgos no donava ni cinc a l'Església: fins mig any després d'acabada la guerra no es va promulgar la llei que restablí el pressupost de *culto y clero*, amb una assignació de 58 milions i mig de pessetes. Més aviat en treia donatius: a les llistes d'aportacions en metàl·lic per al *Glorioso Movimiento Nacional*, els bisbats no podien deixar de figurar-hi. Donaven també llits i mantes dels seminaris per a les casernes i els hospitals de guerra. I, en aquest cas, la col·lecta anunciada per a l'Església perseguida va servir de propaganda, però l'import va anar a parar a l'exèrcit, en forma de divises, urgentment necessàries per a l'adquisició de material de guerra.

Per això es posaven histèrics quan els arribaven notícies de la recapta del cardenal Vidal i Barraquer. No sols pel detriment que pogués causar a la col·lecta toledana, sinó també perquè l'actitud del nostre cardenal de la pau perjudicava seriosament la imatge d'una guerra santa en defensa de la fe i de l'Església. Deien que era «separatista», perquè era en benefici només dels sacerdots catalans. És clar: eren els seus, els de la seva província eclesiàstica, i eren els més necessitats, ja que es trobaven en una situació molt pitjor que els de la zona franquista. Gomà, tot i ser català i tarragoní, mai no els va destinar cap ajut. No sols s'oposaven a la col·lecta de Vidal i Barraquer. Tan implicat estava el Govern franquista en la col·lecta de Gomà que, quan el representant de Franco al Vaticà, el marquès de Magaz, va tenir notícia que el cardenal Segura, que es trobava a Roma, també recollia diners per a l'Església perseguida, li va exigir que abandonés la recollida d'almoines i li lliurés tot el que havia rebut. Segura va obeir sense discussió.⁸

LA COLLECTA IRLANDESA

Atenent la petició de Gomà, el primat d'Irlanda, el cardenal MacRory, va disposar que es fes a totes les esglésies irlandeses una col·lecta, que es deia que seria destinada a la reconstrucció d'esglésies cremades. Es van recollir unes 44.000 lliures esterlines. D'aquesta quantitat, que MacRory havia lliurat a Gomà, aquest en va transferir 32.000 a Franco. No sabem què va passar amb les restants 12.000, per bé que, vista la correspondència, podem suposar que van anar a parar a la mateixa butxaca. El 7 de novembre de 1936 Gomà escrivia a Franco que havia cregut oportu-

8. Informe de Magaz, Roma, 12 març 1937. Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers.

tú canviar la destinació de la recapta «por iniciativa de Mr. Belton, Presidente del Frente Cristiano de Dublín, a la que se ha adherido el general irlandés Monsieur O'Duffy y Miss O'Brien, que ha sido intermediaria entre Mr. Belton y el que suscribe».

Per força, Gomà s'havia de sentir incòmode davant del primat irlandès, i al capdavant davant la Sant Seu, pel canvi de destinació. Aquell mateix dia 7 Gomà escrivia una altra carta a Franco, en la qual li deia que posava novament a la seva disposició 22.000 lliures esterlines recollides «para que, si merece su aprobación este acto de caridad y de patriotismo que la Iglesia española hace a favor de nuestro invicto Ejército, se sirva destinarlas en su totalidad a la compra de material sanitario con que se alivie la situación de nuestros soldados heridos y enfermos». De fet, però, MacRory escrivia més tard a Vidal i Barraquer: «Crec que la major part del diner dipositat al compte del cardenal Gomà fou despès en municions.»⁹

MISS O'BRIEN

En la carta de Gomà a Franco més amunt citada són esmentades dues persones de les quals val la pena de dir un mot. La senyoreta Aileen O'Brien, que va ser la intermediària entre el president del Front Cristià de Dublín i el cardenal Gomà per a lliurar a Franco l'import de la collecta, era una periodista irlandesa, franquista fanàtica, que va acompanyar el general O'Duffy i la Legió Irlandesa a Espanya. Després va anar als Estats Units i va emprendre una campanya per a aconseguir l'*embargo* de la venda d'armes a la República. Va telefonar un per un a tots els bisbes catòlics nord-americans a fi que exhortessin llurs fidels a enviar telegrams al president Roosevelt per a demanar-li que decretés l'*embargo*. O'Brien assegura que Roosevelt va rebre més d'un milió de telegrams en tal sentit, i així ella s'atribuïa, amb raó o sense, el mèrit de la prohibició.

EL GENERAL O'DUFFY

El general Eoin O'Duffy, nascut el 1892 (el mateix any que Franco) i mort el 1944, era el cap de la Legió Irlandesa formada per sis-cents voluntaris vinguts a combatre al costat de Franco. Havia pertangut a l'IRA, però Séan MacBride, dirigent d'aquest moviment armat irlandès i posteriorment fundador d'Amnistia Internacional (1960) i premi Nobel de la Pau (1972), no en parla gaire bé. Explica que el 1932 l'IRA (al qual MacBride aleshores encara pertanyia) va ajudar De Valera a guanyar les eleccions gràcies a un nou partit que havia creat el 1917. «Però l'any 1936 certs membres del partit perdedor s'organitzaren en un partit paramilitar de

9. MacRory a Vidal i Barraquer, 8 setembre 1937. Arxiu Vidal i Barraquer, part inèdita.

tipus feixista, els *Blue Shirts* ('camises blaves'), al davant dels quals hi havia el cap de policia, el general O'Duffy. Una gran part de l'Administració, de l'exèrcit i de la policia sostenia aquesta organització, calcada dels camises brunes de Hitler. La seva existència va acabar-se amb la partida d'O'Duffy a Espanya al davant d'un batalló de camises blaves per combatre al costat de les tropes de Franco.»¹⁰

La Legió Irlandesa va combatre el febrer del 1937 a la batalla del Jarama, on «van sofrir un alt nivell de baixes amb un mínim efecte en el resultat de la batalla».¹¹ Després van ser confinats en un racó mort del front de Madrid, en part per la poca eficàcia demostrada i per l'afecció excessiva d'O'Duffy a l'alcohol, però també, segons el parer de Paul Preston, per la gelosia de Franco, que en la forja del seu propi mite havia posat molt l'accent a haver estat el general més jove d'Europa, i quan Franco era general de brigada resulta que O'Duffy, que tenia la mateixa edat, ja era tinent general. És clar —reconeix Preston— que l'exèrcit revolucionari irlandès no era del tot regular, però el Govern britànic havia reconegut les graduacions. En tot cas, té molt més mèrit haver ascendit lluitant contra els soldats anglesos que contra els moros i amb el favor de la *camarilla* d'Alfons XIII.

LES RAONS DE GOMÀ

No deixa de sorprendre que el cardenal Gomà no s'amagués de confessar públicament que havia cedit per a despeses bèl·liques («sanitàries», diu ell; «d'armament», assegura MacRory) les religioses almoines dels catòlics irlandesos. Per molt que donés suport públic als insurrectes, Gomà, alligonat per la Secretaria d'Estat del Vaticà (on regnava una autèntica obsessió per l'influx nazi), estava molt preocupat per les diverses tendències que es disputaven el poder en el si del nou règim naixent. No ho veia del tot clar. Era amic dels tradicionalistes i els falangistes li feien por. Es fiava plenament de Franco, però aquest li deia que de moment havia de contemporitzar a l'interior i a l'exterior amb certs sectors poc o molt anticlericals. En la famosa carta col·lectiva redactada per ell no hi manquen algunes reserves, com si no pogués respondre del tot cap a on tiraria el franquisme: «No queremos aventurar ningún presagio [...]. La ideología extranjera sobre el Estado, que tiende a descajarle de la idea y de las influencias cristianas, serán dificultad enorme para hacer una España nueva injertada en el tronco de nuestra vieja historia y vivificada por su savia [...]. Cuanto a lo futuro, no podemos predecir lo que ocurrirá al final de la lucha. Sí que afirmamos que la guerra no se ha emprendido para levantar un Estado autócrata sobre una nación humillada, sino

10. Séan MACBRIDE, *L'exigència de la llibertat*, Barcelona, Claret, 1981, p. 71.

11. J. W. CORTADA, «O'Duffy», a J. W. CORTADA (ed.), *Historical dictionary of the Spanish Civil War, 1936-1939*, Westport, etc., Greenwood Press, 1982, p. 370.

para que resurja el espíritu nacional con la pujanza y la libertad cristiana de los viejos tiempos.»

Per això, per a tenir pes en l'orientació cristiana del nou règim, creu que l'Església no ha de ser neutral (com propugnava Vidal i Barraquer), sinó que s'ha de bolcar amb totes les seves forces i recursos al costat de Franco. Per aquesta mateixa raó, li dolia que el Vaticà trigués tant a reconèixer plenament el govern de Burgos, reticència que aquest no entenia i que suscitava antiromanisme. En una carta pastoral del 28 de gener de 1938, amb motiu del XVI aniversari de la coronació de Pius XI, parlava obertament de la prevenció contra el Vaticà i criticava la «fórmula heterodoxa y antiespañola», la de «católicos sí; vaticanistas, no».¹²

Gomà va creure, doncs, convenient, revelar a l'opinió pública el suport econòmic que donava a l'exèrcit. Quan publicà al butlletí de l'Arquebisbat la correspondència sobre l'afer, hi podem llegir avantposada una nota editorial, segurament escrita per ell, en la qual es diu: «Esta respetable cantidad, con que la Iglesia en España hubiera podido aliviar la situación de sus derruidas iglesias o de sus sacerdotes desterrados y perseguidos, ha sido puesta por nuestro Señor Cardenal Arzobispo, en cuyas manos la había puesto el Primado de Irlanda, a disposición del Jefe del Estado, Generalísimo Franco, para adquisición de material sanitario para nuestro ejército, que en los frentes de batalla sostiene tan ruda lucha con los enemigos de España.»¹³

El mateix criteri expressa, un any més tard, en carta al secretari d'Estat, el cardenal Pacelli: «Habiendo el general irlandés, señor O'Duffy, de acuerdo con el jefe del gabinete del gobierno de Salamanca, expresado el deseo de que 32.000 libras de la suma recogida en Irlanda a favor de los católicos de España fuesen dedicados a beneficio de los heridos del frente de batalla, el mismo cardenal —previa consulta con los Excmos. arzobispos de Valladolid, Valencia y Burgos, y habiendo avisado telegráficamente al Excmo. Sr. Cardenal MacRory—, interpretando el pensamiento del episcopado, en vista de las perentorias necesidades del ramo de la intendencia militar, con la esperanza de que ello contribuiría al mejor respeto y prestigio de la Iglesia, puso dicha cantidad en manos del Jefe del Estado.»¹⁴

DESENLLAÇ

Una de les personalitat eclesiàstiques a les quals Vidal i Barraquer es va adreçar per demanar «una gràcia de caritat» (que diria Maragall) per als seus sacerdots va

12. *Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Toledo*, núm. xciv (1938), p. 43-44.

13. *Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Toledo*, núm. xcii (1936), p. 27-28.

14. Gomà a Pacelli, 9 novembre 1937, citada en una carta de Pacelli a Vidal i Barraquer del 23 de novembre de 1937; Arxiu Vidal i Barraquer, part encara inèdita.

ser el primat irlandès. Però MacRory es va excusar dient que ja havien fet a Irlanda una gran collecta per a l'Església espanyola perseguida, l'import de la qual havia estat lliurat al cardenal Gomà. Remarcava que l'Església d'Irlanda és pobra, i que no podia repetir la collecta. I de passada explicava: «Crec que la major part del diner dipositat al compte del cardenal Gomà fou despès en municions. Jo suposo que quan el general Franco s'assabentà de la nostra collecta, Sa Eminència no pogué refusar la petició que es despengués en municions, tot i que era destinat a ajudar els catòlics que sofrien.»¹⁵ El nostre cardenal, avergonyit del que havia passat, va respondre a MacRory dient que li agraià aquella collecta per a l'Església d'Espanya, que ell ignorava, però precisant que «la clerecia de Catalunya no se n'ha beneficiat». Encara s'esforçava per excusar el comportament del seu germà en l'episcopat: volia creure que aquella quantitat no hauria tingut una destinació diferent de la volguda pels donants irlandesos, sinó que simplement Franco, necessitat de divises, «ha ordenat al seu govern que retiri la moneda anglesa al seu nom i ha transferit la corresponent quantitat al cardenal Gomà». Però per la confessió d'aquest ja hem vist que no va ser pas així, sinó que se'n va apropiat tranquil·lament. Conjuntament amb el refús de signar la carta col·lectiva de l'episcopat espanyol, la collecta «separatista» de Vidal i Barraquer serà invocada expressament per Franco, el 1939, per a prohibir-li el retorn a la seu tarragonina.

15. MacRory a Vidal i Barraquer, 6 setembre 1937. Arxiu Vidal i Barraquer, part encara inèdita.

Beatificacions de màrtirs de la Guerra Civil¹

EN NOM DE LA VERITAT

Deia l'*abbé* Pierre Jounel, en la presentació del calendari universal postconciliar (promulgat per Pau VI el 21 de març de 1969), del qual ell havia estat ponent, que l'Església no pot invitar-nos a pregar si no és en nom de la veritat. La nostra societat té un acusat sentit crític i una marcada sensibilitat per a la veritat històrica, i per això no s'accepten tan fàcilment com en segles passats els relats pietosos de miracles i vides de sants. Allò que movia a pietat els cristians medievals és per als moderns causa d'irrisió, escàndol i apartament de la fe. Però l'esforç de la Santa Seu per un rigor històric més gran en les noves beatificacions i en la revisió del calendari litúrgic topa amb tradicions arrelades i també amb interessos creats. Pensem que, de tota la reforma litúrgica empresa després del Vaticà II, l'únic llibre oficial renovat que encara no s'ha pogut publicar és el martirologi, és a dir, el catàleg oficial dels sants i beats reconeguts com a tals per l'Església.² Quan el 1969 es van publicar les *Normes generals sobre l'any litúrgic i el calendari* es van produir esquinçaments de vestidures, i no únicament del poble fidel, tot i que pròpiament no suprimien cap sant, sinó que tan sols restringien el nombre dels que serien de celebració obligatòria per a l'Església universal, i es mantenia la possibilitat de la celebració dels sants propis de determinades esglésies locals o congregacions religioses. De cara al nou martirologi, caldrà excloure molts noms de suposats sants que de vegades ni tan sols havien existit. La comissió internacional que hi treballa troba fortes resistències, i es preveuen reaccions aïrades, però a l'altura de la fi del

1. Publicat a Joan BUSQUETS i Maria MARTINELL (cur.), *Fe i teologia en la història: Estudis en honor del Prof. Dr. Evangelista Vilanova*, Barcelona i Bolonya, Universitat Ramon Llull, Facultat de Teologia de Catalunya, Abadia de Montserrat i Istituto per le Scienze Religiose, 1997, p. 505-518.

2. El martirologi romà postconciliar va ser publicat el 29 de juny de 2001 (nota afegida el 2017 per a la present publicació).

segon mil·lenni, si es publica un martirologi revisat haurà de ser inatacable des del punt de vista de la crítica històrica.

Les beatificacions de màrtirs de la Guerra Civil espanyola de 1936-1939, iniciades per Joan Pau II el 29 de març de 1987 amb les tres carmelites descalces de Guadalajara assassinades el 24 de juliol de 1936, i les nombroses beatificacions, també de víctimes de la Guerra Civil, que en els anys següents s'han anat proclamant, comporten una marxa enrere en aquell esforç creixent de rigor històric.

«**MARTYREM NON FACIT POENA, SED CAUSA**»

En matèria de canonitzacions, la màxima autoritat, a la qual tots els autors han d'acudir, tant teològicament com des del punt de vista canònic, és el cardenal Pròsper de Lambertini, el qual, elegit papa, prengué el nom de Benet XIV. És ell qui va formular aquesta regla d'or: *Martyrem non facit poena, sed causa*.³ No és el fet mateix de la sofrença i la mort el que constitueix pròpiament el martiri, sinó la causa o el motiu d'haver estat mort. Per tant, encara que a primera vista sembli estrany, per al reconeixement del martiri és més decisiva la intenció del perseguidor que la de la víctima. No és obstacle per a les declaracions de martiri que la víctima hagués intentat defugir la mort, però el que és absolutament necessari és que el perseguidor hagués actuat *in odium fidei* o *in odium Christi*.

Pel que fa als sacerdots, religiosos o laics assassinats el 1936, no n'hi ha prou de dir que els mataven perquè eren capellans o perquè eren catòlics militants. Cal esbrinar per què mataven capellans. Molts s'han preguntat com és possible que un poble com l'espanyol, de tanta tradició religiosa, tingués una explosió anticlerical tan terrible. Caldria, però, recordar que, sota l'oficialisme catòlic, sempre hi ha hagut a Espanya, fins i tot en els famosos segles d'or, una heterodòxia i un anticlericalisme, del qual trobem exemples colpidors en Quevedo i en altres clàssics. No tot són Tereses de Jesús i Joans de la Creu. Més recentment, al llarg del segle XIX hi ha cremes de convents i tres guerres civils que, a més de polítiques són, almenys en part, religioses. Entrats ja en el segle XX, l'Església continua perdent terreny. La famosa frase d'Azaña «España ha dejado de ser católica», que durant tot el franquisme era repetida incessantment a les escoles, els col·legis, els instituts i les universitats com si hagués estat una voluntat de descristianitzar Espanya des del Govern i per la força, no va ser, en realitat, més que la constatació d'un fet. En un altre indret he recollit una sèrie de textos del cardenal Gomà d'abans, durant i després de la guerra on diu exactament el mateix.⁴ Potser el passatge principal, per al nos-

3. *De servorum beatificatione, et beatorum canonizatione*, Nàpols, 1874, vol. v, llibre III, cap. XIII, p. 117.

4. H. RAGUER, «La Iglesia española en la Segunda República», *Arbor*, núm. CIX (1981), p. 51-66.

tre tema, és el d'una pastoral seva, acabat de nomenar arquebisbe de Toledo, en la qual escrivia, al·ludint a Azaña: «Desde un alto sitio se ha dicho que España ya no es católica. Sí lo es, pero lo es poco». Era tant com dir que, de catòlica, només en tenia la façana. La diferència és que Azaña constata el fet i demanava que la nova constitució s'adeqüés a la realitat, mentre que Gomà i la ultradreta catòlica volien fer una guerra per retornar a l'Estat catòlic confessional i recristianitzar Espanya per la força, des del poder. Però en la seva famosa pastoral de 8 d'agost de 1939, *Lecciones de la guerra y deberes de la paz* (prohibida pel Govern), Gomà reconeixia que no s'havia aconseguit aquell objectiu.

Durant el primer mes de guerra, en el moment més àlgid de la persecució, el pare Alfons Thió es plantejava lúcidament la qüestió:

Me preguntaba yo: rechazan a los ministros a causa de Jesús, o rechazan a Jesús por causa de sus ministros? La primera hipótesis es muy halagadora, pero la segunda es también posible, y en el rechazarla de plano, no habrá nada de fariseísmo?⁵

EL CONTEXT HISTÒRIC

La resposta a la pregunta del pare Thió demana un estudi rigorós, i sobretot sincer, del context històric de la persecució. Els bisbes espanyols, en un document publicat amb motiu del cinquantenari de la Guerra Civil, deien humilment: «Los estudiosos de la historia y de la sociedad tienen que ayudarnos a conocer la verdad entera acerca de los precedentes, las causas, los contenidos y las consecuencias de aquel enfrentamiento.»⁶ Les recerques prèvies a la beatificació s'han de conduir amb els mètodes propis de la ciència històrica, per a establir no sols els fets persecutoris o *poena*, sinó també la *causa*, la intenció o motivació.

Fins i tot en qualsevol causa d'un fundador o una fundadora del segle passat, la *positio* mira de reconstruir no sols la biografia personal del candidat a la glòria dels altars, sinó també la problemàtica eclesial del seu temps, i fins i tot el context polític, social i cultural. Però la guerra d'Espanya, que ha suscitat una bibliografia oceànica i que ja ha quedat bastant estudiada en els seus aspectes militar, polític, cultural, econòmic i social, té encara en l'aspecte religiós, que tan important va ser, una assignatura pendent. Manca documentació bàsica. Els arxius d'eclesiàstics

5. Citat a *Los jesuitas en el Levante rojo, Cataluña y Valencia*, Barcelona, Ibérica, [194?], p. 59. Aquesta obra va ser publicada anònima perquè el pare Miquel Batllori, a qui el superior provincial va encarregar que la redactés aplegant els relats dels jesuïtes que havien passat la guerra a la zona republicana, va considerar que aquell material no era seriós, condicionat com estava pel clima políticament exacerbada del moment.

6. *Constructores de la paz*. Carta pastoral col·lectiva del 20 de febrer de 1986.

decisius, com Gomà i Pla i Deniel, no són accessibles als historiadors. Els de Vidal i Barraquer, Guitart, Rial i Torrent són en curs de publicació i només se n'han donat a conèixer fragments. El Vaticà encara no ha obert als historiadors el seu arxiu secret dels anys de la guerra d'Espanya. S'havia dit autoritzadament a un historiador que almenys se'n publicaria una col·lecció extensa, tal com fan els ministeris d'afers estrangers de molts països, i com la Santa Seu mateixa va fer amb la Guerra Mundial, per reivindicar la memòria de Pius XII, però no s'ha complert. Com es pot considerar que ja hi ha documentació i perspectiva històrica suficients per a la reconstrucció d'aquell context, quan la Santa Seu mateixa creu que no ha passat encara prou temps per a poder consultar els seus arxius d'aquells anys?

Hi ha hagut un interès especial per certs màrtirs en funció de determinades circumstàncies polítiques, més que de les virtuts o l'exemplaritat de la mort. Els que més s'havien volgut impulsar eren els bisbes Polanco i Irurita. El primer, per la seva adhesió total a la *Cruzada*; el segon, per la seva posició política en temps de la República. La causa del bisbe Irurita sembla que ha quedat aturada, a causa d'allò que és un secret com el de Politxinella, que tothom sap però ningú gosa dir en veu alta, només a cau d'orella, o sota el sigil del tribunal eclesiàstic: que mitja dotzena de testimonis absolutament irrecusables —algun dels quals, personalitat eclesiàstica destacada a la diòcesi de Barcelona, ha reiterat encara fa poc el seu testimoniatge— el van veure viu el matí del 29 de gener de 1939, tres dies després de l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona, cosa que invalida la suposada identificació del cadàver i les versions sobre la seva mort. La notícia havia corregut entre les autoritats, que esperaven la seva aparició a la missa de campanya que aquell dia es va celebrar a la plaça de Catalunya, però en veure que s'havia esfumat van imposar silenci sobre la qüestió, i als testimonis se'ls va pregar que no en diguessin res. Així i tot, la notícia va córrer en cercles eclesiàstics, i el nunci Cicognani, des de Madrid, i el pare Xiberta, des d'Itàlia, se'n fan ressò en cartes que aquells dies adrecen al pare Torrent, vicari general de Barcelona, en què li demanen si és certa la notícia que el bisbe Irurita ha estat vist després de la presa de Barcelona.

«TOTS ELS PERSEGUIDORS HAN FET IGUAL...»

Hi ha una objecció molt repetida contra la posició aquí defensada. Consisteix a dir que tots els perseguïdors, des dels emperadors romans, han fet igual: han donat motivacions polítiques a les seves persecucions. Diuen encara, que si neguem el martiri quan hi ha una motivació política no hi hauria hagut cap màrtir, ja que fins i tot Jesucrist va ser condemnat per raons polítiques.

Aquest objecció manca de rigor històric. És cert que Jesucrist va ser acusat de proclamar-se rei i de prohibir pagar impostos, però els evangelistes que ens transmeten aquestes acusacions insisteixen repetidament que eren falses. Reporten que

el qui el va condemnar, Pilat, va dir tres vegades que no trobava fonamentades aquelles acusacions, i per això va mirar de salvar-lo, encara que al capdavall tingués la covardia de condemnar un home que li constava que era innocent. El mateix passa amb l'Església naixent. Segons tots els comentaristes dels Fets dels Apòstols, Lluc té clarament una intenció apologètica: vol deixar ben clar que Jesús, els apòstols i els missioners cristians no són ciutadans deslleials i subversius, com malèvolament pretenen els jueus que els acusen, sinó que són aquests els pertorbadors de l'ordre públic. En les cartes de Pau i de Pere trobem aquest mateix interès apologètic. Prescriuen les pregàries pels emperadors. Inculquen el màxim respecte i obediència a les autoritats, de manera que mai no es pugui dir d'ells *amb raó* que són mals ciutadans: «Que cap de vosaltres no hagi de sofrir per homicida o per lladre o malfactor o per ficar-se en allò que no li pertoca; però, si és com a cristià, que no se n'avergonyeixi, sinó que glorifiqui Déu per aquest nom» (1 Pe 4,15-16). Les apologies d'escriptors cristians dels primers segles expliquen el comportament cívic i moral correcte dels cristians per a refutar les acusacions que els adreçaven els pagans. També les actes autèntiques dels màrtirs de les persecucions romanes proclamen que els han executat perquè no volien renegar de Crist, però mai per ser desobedients o deslleials envers les autoritats. Es neguen a oferir sacrificis a l'emperador, però no refusen els deures legítims. No volen pregar *l'emperador*, però no deixaran de pregar *per l'emperador*. És inconcebible que els cristians dels primers segles conspiressin contra el règim imperial o intentessin assassinar l'emperador o algun dels pretors.

Honradament, no es pot pas dir que fos aquesta l'actitud dels catòlics espanyols en els anys de la República i de la Guerra Civil.

EL SUPOSAT COMLOT COMUNISTA

Els *bandos* dels militars per a justificar la insurrecció i declarar l'estat de guerra, invoquen diverses motivacions, però cap d'ells, ni un de sol, no esmenta cap motivació religiosa per a l'aixecament. Una de les raons que esmenten quasi tots ells és el perill de soviètzació o bolxevització que, segons ells, amenaçava Espanya. De fet, amb els comunistes espanyols va passar a la zona republicana com amb els falangistes a la nacional: abans de la guerra eren una minoria ínfima, però van anar creixent durant el conflicte. A les Corts Constituents de la Segona República no hi havia ni un sol diputat comunista, a les del 1933 n'hi havia un, i a les del febrer del 1936, després de la victòria del Front Popular, només eren disset. Va ser *a posteriori* que la propaganda franquista va falsificar i divulgar uns documents sobre un suposat complot comunista, que preveia l'extermini de tots els enemics.

Herbert R. Southworth, amb un rigor metodològic irrefutable i a partir simplement de l'examen i la confrontació de les diferents redaccions d'aquells docu-

ments, va demostrar plenament com s'havien falsificat amb finalitats propagandístiques.⁷ Un autor franquista (en el doble sentit de biògraf de Franco i d'admirador seu), Ricardo de la Cierva, va haver de reconèixer, encara en ple franquisme, la falsedat d'aquells papers, i fins es mofava de la «estúpida aceptación de esos documentos por numerosos propagandistas y hasta por historiadores de vitola».⁸ Però la copiosa propaganda, encara durant la guerra, sobre aquest complot, serà creguda fàcilment per aquells qui han sofert persecució en llurs persones, en les de familiars seus, en els seus béns, o simplement s'han sentit amenaçats, i donaran per absolutament certes les veus que corrien dels qui diuen que els han dit que algú va veure llur nom a les llistes de la gent que havien de matar.

LA CAUSA GENERAL

Els falsos documents del complot van passar a constituir, immediatament després de la guerra, una de les peces clau de l'anomenat *Dictamen jurídico sobre la legitimidad del Alzamiento*. Uns senyors amb aurèola de juristes imparcials i savis dictaminaven que els bons espanyols, militars i civils, s'havien hagut d'aixecar en armes per a salvar Espanya d'aquell complot d'uns mals espanyols venuts a l'orde de Moscou. Aquest procediment propagandístic del dictamen *a posteriori* va ser imitat a Xile pel general Pinochet.

En aquesta mateixa línia de legitimació *ex post factum*, el règim de Franco va encomanar al Ministeri de Justícia una mena de procés global, l'anomenada *Causa general*, no contra tal o tal culpable d'assassinat o incendi, sinó tots alhora, en què va qualificar totes les víctimes (les de la zona republicana, és clar) de «caídos por Dios y por España». Amb el mètode simplista maniqueu de l'amic i l'enemic, tots els adversaris es reduïen a la conjura judeomaçònica-comunista-separatista, i tots els addictes, tant els vius com els difunts, s'identificaven amb la causa única de Déu i la Pàtria. Aquest procés a escala estatal es va instruir demanant poble per poble les declaracions dels familiars de les víctimes, però tot i que es va acabar (es conserva a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, a disposició dels historiadors, amb el tràmit previ d'un permís especial), només va ser divulgat amb dades parcials i

7. Vegeu l'extensa i magistral nota de peu de pàgina de Herbert R. SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada de Franco: Crítica bibliográfica*, París, Ruedo Ibérico, 1963, nota 722, p. 163-176 de l'edició francesa (*Le mythe de la croisade de Franco*, París, Ruedo Ibérico, 1964), que corregeix molts errors d'impremta.

8. Ricardo de la CIERVA, *Historia ilustrada de la Guerra Civil española*, vol. 1, Barcelona, Danae, 1970, p. 216-219. Quan va publicar els *Documentos de la primavera trágica: Análisis de los antecedentes inmediatos del 18 de julio de 1936* (Madrid, Ministerio de Información y Turismo, Secretaría General Técnica, Sección de Estudios sobre la Guerra de España, 1967), no hi va gosar incloure els documents falsos sobre el complot comunista.

no es va publicar mai íntegre. Ni tan sols es va dir mai quin era el volum global dels morts. La raó és que la propaganda franquista havia parlat reiteradament d'unes 400.000 víctimes, i les positivament individuades van ser només 85.940. Un historiador franquista, però honest, Ramón Salas Larrazábal, que és qui ha fet conèixer aquella xifra, dona el motiu del silenci: aquell resultat, «a pesar de su enorme magnitud, defraudó totalmente a Franco y a los promotores con él de la *Causa general*, que esperaban una mucho mayor». Aquest autor explica que, «como consecuencia de la desilusión que produjo» aquella quantitat, el Ministeri de Justícia va trigar molt a publicar el resultat de la investigació. No ho va fer fins al 1961, i encara, remarca Salas Larrazábal, en aquella publicació oficial «se esconde deliberadamente la cifra global, que ha decepcionado, se elude cualquier tipo de cuadro en que los muertos totales queden reflejados por provincias en la forma en que se ha instruido la Causa y todo ello con el deliberado propósito de que, por lo menos en el ambiente, siguiera flotando la mítica cifra del “millón de muertos” que permitiera mantener la dantesca visión de centenares de miles de ejecutados». Caldrà encara rebaixar aquella xifra, perquè, com reconeix l'autor esmentat, especialista en l'espínosa qüestió del nombre de morts de la Guerra Civil, «en muchas ocasiones las víctimas se contabilizaban repetidamente al ser incluidas en las provincias en que fueron asesinadas, en las localidades de nacimiento y en los lugares de residencia, que muchas veces eran distintos».⁹

En aquell clima de la victòria en la Guerra Civil i de milers d'afusellaments d'entre els vençuts, el règim franquista volia obtenir de la Santa Seu una *Causa general* eclesiàstica, la canonització ràpida i massiva dels «caídos por Dios y por España», alhora que es projectava un gran mausoleu per a llurs despulles. Veus de prudència aconsellarien posteriorment que el Valle de los Caídos fos ofert també a les víctimes de l'altre bàndol, però així i tot ha donat i dona la imatge de mausoleu dels vencedors, presidits a partir de l'any 1975 pel general Franco.

Pius XII, que a la llum de la documentació diplomàtica reservada no resulta tan addicte a Franco com feien pensar alguns documents i esdeveniments públics, no va voler beneir aquest colossal muntatge nacionalcatòlic i va congelar *sine die* aquells processos de beatificació. Joan XXIII i Pau VI van mantenir el mateix prudent criteri. El 1964 hi va haver un intent de posar de nou en marxa l'operació, mitjançant la beatificació d'una religiosa d'un institut insignificant, assassinada a València el 1936. Pensaven que el cas passaria desapercebut, i resultaria l'esquerda que després s'eixamplaria i obriria el pas a l'allau de la resta de les causes bloque-

9. Ramon SALAS LARRAZÁBAL, *Los fusilados en Navarra en la guerra de 1936*, [Madrid], Comisiones de Navarros en Madrid y Sevilla, 1983, p. 13 i s. Citat i comentat per Josep Benet en el seu magnífic pròleg a Josep Maria SOLÉ I SABATÉ i Joan VILLARROYA I FONT, *La represió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. IX-X.

jades. El cardenal Joaquim Anselm Albareda, membre de la Congregació de Ritus que havia de decidir el cas, es va adonar de la maniobra i, tot i tenir un germà, monjo com ell de Montserrat, assassinat pels revolucionaris, va enviar una nota sobre l'afer a Pau VI, que va suspendre la beatificació imminent.¹⁰ Monsenyor Gabino Díez Merchán, arquebisbe d'Oviedo i un temps president de la Conferència Episcopal Espanyola, també havia expressat el seu parer contrari a les beatificacions de la Guerra Civil, tot i que els seus pares, a la província de Toledo, havien estat assassinats pels revolucionaris.

UNA ESSLÉSIA BELLIGERANT

L'Assemblea conjunta de bisbes i sacerdots, celebrada a Madrid el setembre de 1971 després d'un gran treball preparatori a tot l'Estat, va votar una proposta que deia:

Si decimos que no hemos pecado, hacemos a Dios mentiroso y su palabra no está en nosotros (1 Jn 1,1). Así, pues, reconocemos humildemente y pedimos perdón porque nosotros no siempre supimos a su tiempo ser verdaderos «ministros de reconciliación» en el seno de nuestro pueblo, dividido por una guerra entre hermanos.¹¹

L'Església hauria d'anar més enllà i demanar perdó per la seva actitud durant la República. L'Església espanyola no va ser bel·ligerant únicament durant la guerra, quan havia esclatat la revolució i la persecució, sinó molt abans. Contra les consignes de la Santa Seu, bona part de la jerarquia espanyola no va acceptar sincerament el nou règim republicà i es va identificar plenament amb les dretes. Els jornalers del camp i els obrers tenien bones raons per a veure l'Església com un enemic polític declarat. Les intervencions electorals eren descarades, amb un desvergonyiment avui inconcebible. Una religiosa de clausura barcelonina explicava, poc abans de la guerra, que en els molts anys que era al convent només havia hagut de sortir dues vegades: quan per la Setmana Tràgica de 1909, instigada per Lerroux, el van cremar, i quan en les eleccions del febrer del 36 li van dir que havia d'anar a votar per Lerroux, que s'havia aliat amb les dretes. Bernanos comentava sarcàsticament aquesta aliança de la CEDA amb el vell anticlerical: «Oh, vosaltres sempre esteu disposats a rebre el fill pròdig, sobretot si es porta el vedell!»

10. Més detalls sobre aquesta gestió del cardenal Albareda a H. RAGUER, «Los mártires de la Guerra Civil», *Razón y Fe*, núm. 216 (setembre-octubre 1987), p. 883-891.

11. SECRETARIADO NACIONAL DEL CLERO (ed.), *Asamblea Conjunta Obispos-Sacerdotes*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1971, p. 170-171.

Valgui com a exemple de la bel·ligerància electoral l'exhortació del bisbe de Terol Anselmo Polanco, recentment beatificat, en vigílies de les eleccions de febrer de 1936:

Se discute ahora no ya la forma de régimen que ha de prevalecer en la nación, sino algo básico y substancial para la causa de Dios y de España. Luchan de un lado los defensores de la religión, la propiedad y la familia;¹² del otro los representantes y voceros de la impiedad, el marxismo y el amor libre. Son las dos ciudades enemigas de que habla San Agustín; los bandos opuestos del bien y del mal. En esta contienda ante el peligro que corren los valores espirituales que engrandecen y dignifican a los pueblos, y aun la misma paz material, condición indispensable del bienestar común, será lícito cruzarse de brazos y tomar la cómoda actitud de espectadores pasivos? No. Es preciso dar la cara sin rehuir sacrificios, siempre fecundos u gloriosos cuando se aceptan en aras de la justicia. Disponemos de las armas legales, y de las más poderosas de la oración; acudamos al campo de batalla a ocupar el puesto que nos corresponde. *Dios lo quiere; la Iglesia y la Patria lo reclaman.*¹³

Un cop esclatada la guerra, el bisbe Polanco va organitzar i finançar una força guerrillera que des d'Albarrassí s'introduïa pel front discontinu del Baix Aragó a la zona republicana per fer sabotatges. Una mena de GAL *avant la lettre*.¹⁴

El bisbe Polanco no era l'únic que adoptava una posició tan bel·licista. El falangista Luis Santamarina, un dels pocs civils que a Barcelona es van sumar a la revolta militar i que després de la guerra dirigiria *Solidaridad Nacional*, havia explicat a l'historiador Borja de Riquer que, amb coneixement i aprovació del bisbe Irurita, havien tingut en un despatx del bisbat de Barcelona alguna de les reunions preparatòries de l'aixecament, amb assistència de membres de la Unión Militar Española (UME), que agrupava els militars conspiradors), requetès i falangistes. Rebutjava com a inútils, i fins perjudicials, tots els intents de defensar els drets i els interessos de l'Església dins el marc constitucional i legal de la República. Un benemèrit periodista catòlic va visitar el bisbe Irurita per explicar-li com des de la premsa treballava a favor de l'Església, i el prelat li va respondre: «Desengañese:

12. Noteu la trilogia «Dios, propiedad, familia», característica de les organitzacions polítiques més reaccionàries.

13. Citat per l'hagiògraf Amador del FUEYO, *Héroes de la epopeya: El obispo de Teruel*, Barcelona, Amaltea, 1941. La frase final és subratllada a l'original.

14. Em consta aquest activitat guerrillera del bisbe Polanco per haver-m'ho referit mossèn Joan Antoni Martínez i García (q. e. p. d.), de la diòcesi de Tortosa, que era de nebot Javier García Blasco, canonge d'Albarrassí, que va ser pres a Terol juntament amb el bisbe Polanco i el vicari general Felipe Ripoll Morata. A més, l'hagiògraf més amunt esmentat explica que quan el van fer presoner li van prendre uns diners que procedien potser de la Butlla de la Croada, un fons que «solía ir a manos de los famosos guerrilleros» (Amador del FUEYO, *Héroes de la epopeya*, p. 117).

¡Cristo necesita una espada!» Unió Democràtica de Catalunya havia acceptat sincerament el règim republicà i, davant la prohibició d'ensenyar els religiosos i la supressió de la catequesi i del santcris i de tot distintiu religiós a les escoles públiques, feia una campanya per promoure arreu d'Espanya les escoles parroquials i les mútues escolars (cobertura legal de les comunitats religioses dedicades a l'ensenyament). Pau Romeva havia publicat a la revista *Anuario Eclesiástico*, dirigida pel seu amic mossèn Antoni Tenas, un article en què explicava els tràmits legals que calia fer.¹⁵ Quan el principal dirigent d'Unió, el doctor Lluís Vila d'Abadal, va explicar al bisbe Irurita la campanya que estaven fent, li va respondre que el que l'Església necessitava no eren escoles, sinó canons. El cardenal Vidal i Barraquer, en una carta a monsenyor Pizzardo, poques setmanes abans d'esclatar la revolta, deia del bisbe Irurita:

La dificultad radica, sobre todo, en el Sr. Obispo de Barcelona. Es generoso y dadivoso, lo que le abre muchas puertas y le granjea afectos y simpatías [...]. Pero es impresionable, sin criterio fijo y orientador, de ideología integrista y que todo lo espera del golpe de estado de los militares y de la fuerza o violencia.¹⁶

El cardenal de la pau adjuntava a aquesta carta un informe que havia demanat com a cosa de consciència al doctor Salvador Rial, canonge de Tarragona i consiliari de l'Acció Catòlica Arxidiocesana de Catalunya. En aquesta carta, del 12 de juny de 1936, Rial denunciava les maniobres d'alguns canonges i sacerdots integristes de l'entorn del bisbe Irurita. D'un d'ells, que abans i durant la Guerra Civil es va distingir per les seves campanyes contra els maçons o els qui ell es pensava que eren maçons, escrivia Rial: «Recientemente el Dr. [...] indicó en forma misteriosa y reservada al señor Nadal¹⁷ que le proporcionase dinero para un próximo alzamiento.» Deia en un altre lloc el mateix informe: «Al [párroco] de Mollet el secretario del Obispado de Barcelona, al prohibirle que actuaran en su parroquia los fejecistas, le recomendó que estableciera en la misma un *Requeté*, entidad carlista de armas tomar y de la cual desgraciadamente en algunas poblaciones forma parte gente blasfema y desmoralizada.»¹⁸ A Itàlia, si la democràcia cristiana perdia unes eleccions hi havia marededéus que ploraven, de vegades amb llàgrimes de sang. Durant els primers mesos de la Guerra Civil es va produir allò que Álvarez

15. Pau ROMEVA, «La Federación Catalana de Enseñanza Libre», *Anuario Eclesiástico* (1935-1936), p. 190-193.

16. *Arxiu Vidal i Barraquer*, IV, 4, p. 1388-1401.

17. Joaquim M. de Nadal, secretari polític de Cambó i president de la Junta Arxidiocesana d'Acció Catòlica de Catalunya.

18. *Arxiu Vidal i Barraquer*, IV, 4, p. 1400.

Bolado ha anomenat «la movilización de las vírgenes».¹⁹ L'arquebisbe de Granada, Agustín Parrado, recapitulava aquestes mobilitzacions locals amb vista al mes del rosari amb les paraules següents: «Invocando a su Virgen tradicional, levantando cada región su bandera; pero al unirse todas las regiones bajo el manto de María, una bandera común cubrirá a todas, la de la Virgen de toda España, la de la Virgen del Rosario.»²⁰

Recentment, en un article sobre les aparicions d'Ezkioga, s'ha publicat una foto del 18 d'octubre de 1931 en la qual es pot veure, entre els suposats vidents, el bisbe Irurita vestit de seglar, però la identificació és molt dubtosa.²¹ Irurita també donava per autèntiques i difonia les revelacions de la mare Ràfols, que suposadament havien predit amb més d'un segle d'antelació la gran calamitat que cauria sobre la catòlica Espanya l'any 1931: la proclamació de la República. La mare Maria Ràfols i Bruna acaba de ser beatificada, però per a ser-ho ha calgut que la Santa Seu declarés apòcrifes aquelles falses revelacions, que han retardat més de cinquanta anys el reconeixement de la seva santedat. Durant la República i després de la guerra es feia molta propaganda d'aquelles revelacions, en el context de guerra santa i de nacionalcatolicisme que més amunt hem descrit. Ja abans de la guerra alguns crítics n'havien impugnat l'autenticitat amb raons ben objectives: els originals eren escrits amb plomes d'acer, quan en temps de la mare Ràfols encara no s'havien inventat i s'utilitzaven les d'oca. Emprava l'expressió «cuestión social», que és més recent. Sobretot, es va descobrir que el «rosario o acto de Desagravio al Santo Cristo Desamparado», que es deia dictat per Jesucrist a la mare Ràfols, era un plagi del vell llibre de Juan Gabriel de Contreras *Despertador eucarístico*.²² L'abat de Montserrat Antoni M. Marcet hi creia, perquè era molt fervorós i inclinat a fenòmens místics, però sobretot perquè els bisbes, i particularment el seu, el de Barcelona, en feien propaganda. Qui va convèncer l'abat Marcet de la falsedat d'aquelles profecies va ser el pare Marie-Joseph Lagrange, el fundador de l'École Biblique de Jerusalem. En un viatge a Palestina, l'abat Marcet va parlar-ne amb el pare Lagrange, i aquest li va donar dues grans raons. La primera, estrictament crítica, era que no hi ha cap profecia autèntica, ni bíblica ni de les extrabíbliques aprovades per l'Església, que doni dates exactes per als esdeveniments que anuncia. La segona raó, més personal, era que, segons aquelles profecies, Jesucrist havia

19. Alfonso ÁLVAREZ BOLADO, *Para ganar la guerra, para ganar la paz: Iglesia y Guerra Civil, 1936-1939*, Madrid, Universidad Pontificia de Comillas, 1995, p. 45-47.

20. Exhortació pastoral del 20 de setembre de 1936. Citat per Alfonso ÁLVAREZ BOLADO, *Para ganar la guerra, para ganar la paz*, p. 47.

21. William A. CHRISTIAN Jr., «Les aparicions d'Ezkioga durant la II República: religiositat popular?», *L'Avenç*, núm. 204 (juny 1996), p. 12-17.

22. Cf. R. S. (Manuel Lekuona), «Escritos de la Madre Rafols. Sus fuentes», *La Ciencia Tomista*, núm. LIX (1940), p. 452-462.

revelat a la mare Ràfols que volia que tots els seminaris d'Espanya fossin confiats als pares de la Companyia de Jesús. El pare Lagrange (que era dominic) afirmava que això no podia ser cosa de Déu. Vaig comentar aquesta anècdota amb el pare Miquel Batllori, jesuïta, i es va mostrar completament d'acord amb el que havia dit el pare Lagrange, i fins em va assegurar que aquest sol detall de les suposades profecies bastaria per a demostrar que són falses, «perquè les nostres constitucions» —deia— «no permeten que ens encarreguem de seminaris, i Jesucrist coneix perfectament les constitucions de la Companyia de Jesús».

LA POLITIQUE DU PIRE

No era sols entorn del bisbe Irurita que hi havia eclesiàstics i catòlics militants que desitjaven i fomentaven un cop de força. El mateix pare Batllori m'havia explicat quan preparava l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, la fonda tristesa que li produïa aquella documentació, en la qual es palpa com al nostre cardenal se li'n va tot de les mans, per culpa del sectarisme de les esquerres, certament, però també per l'extremisme de la dreta catòlica. La línia política que en caure la monarquia ell havia conduït, seguint les indicacions de la Santa Seu per mitjà del nunci Tedeschini, per a trobar una via conciliatòria de relacions amb la República, va fracassar. Les actituds es van anar polaritzant entorn de dos extrems irreconciliables i ja no hi ha base per a una actitud centrada i equilibrada. La responsabilitat és tant de les esquerres com de les dretes, però la d'aquestes últimes és més greu, perquè no van obeir les consignes que venien de Roma, des d'on es donava suport a Acció Catòlica, a *El Debate* d'Àngel Herrera i a la CEDA de Gil Robles.

Precisament quan en les eleccions del 1933 les dretes guanyen és quan més es desferma la violència de la ultradreta catòlica contra els catòlics moderats, dirigits per Gil Robles. Sabotegen, per mitjà dels homes forts que tenen a Roma, les negociacions amb la Santa Seu amb vista a un *modus vivendi*, amb l'argument que és inútil pactar amb la República, perquè no durarà. Durant el bienni de les dretes hi havia hagut possibilitats efectives de corregir les disposicions més sectàries del bienni *azañista*, i encara n'hi hauria hagut més si s'hagués pactat el *modus vivendi*. Per posar només dos exemples ben diferents, Gil Robles, ministre de la Guerra, col·loca Francisco Franco com a cap de l'Estat Major Central i renova tot els alts comandaments militars, i Rafael Aizpún, de la minoria basconavarresa, que Gil Robles va col·locar en el Govern l'any 1935, confessava més tard: «En mi Ministerio de Justicia, con la gran ayuda del P. Romañá S. J., sin contar con las Cortes, por medio de decretos normales, restituimos el 80 o 90 por 100 de los bienes robados a la Iglesia.»²³

23. Cf. Víctor Manuel ARBELOA, *La Iglesia en España ayer y mañana*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1968, p. 44. Aquest llibre va ser destruït per la censura, però a la Biblioteca de Montserrat

Però el que la ultradreta catòlica no volia era justament que les coses s'arreglessin. Defensaven la teoria de la catàstrofe prèvia, allò que a França n'havien dit *politique du pire*: que tot anés tan malament que provoqués una revolta que situaria de nou el país en les coordenades d'abans del 14 d'abril de 1931. Una de les expressions més típiques d'aquest nacionalcatolicisme violent la podem trobar en la invectiva d'Eugenio Montes contra Gil Robles (sense anomenar-lo explícitament, però queda ben clar el destinatari) quan acabava de guanyar les eleccions del novembre del 1933. Li exigeix, amb amenaces, que des del poder faci un cop d'estat:

No están hoy los tiempos en el mundo, y sobre todo en España, para hacer el cuco. No; hay que dar la hora y dar el pecho; hay nada menos que coger al vuelo, una coyuntura que no volverá a presentarse: *la de restaurar la gran España de los Reyes Católicos y de los Austrias. Por primera vez desde hace trescientos años, ahora podemos volver a ser protagonistas de la Historia Universal*. Si este gran destino no se cumple, todos sabemos a quienes tendremos que acusar. Yo, por mi parte, no estoy dispuesto a ninguna complicidad, ni, por tanto, a un silencio cómplice y delictivo. No hay consideraciones, no hay respetos, ni hay gratitud que valga. El dolor, la angustia indecible de que todo pueda quedarse en agua de borrajas, en medias tintas, en populismos mediocres, en una especie de lerrouxismo con Lliga catalanista y Concordato, nos dará, aun a los menos aptos, voz airada para el anatema y hasta la injuria.

Yo, si lo que no quiero fuese, ya sé a dónde he de ir. Ya sé a qué puerta llamar i a quién —sacando de amores, rabias— he de gritarle: ¡En nombre del Dios de mi casta, en nombre del Dios de Isabel y Felipe II, maldito seas!²⁴

Gil Robles mateix, que en les eleccions del febrer del 1936 esperava aconseguir la majoria de dos terços que li permetria de reformar la Constitució («A por los dos tercios... Al copo...», era la seva consigna), després de la inesperada derrota va temptejar alguns generals, entre d'altres Franco, per si abans de deixar el Ministeri de la Guerra podia fer un cop militar, però els generals no ho veien clar. Temien un fracàs com el de Sanjurjo, l'agost del 1932. Més endavant, havent tingut notícies indirectes de la conspiració militar i sabent que necessitaven diners per a les despeses preparatòries, Gil Robles va fer arribar al general Mola mig milió de pessetes, roma-

---

se'n conserva un exemplar, do de l'autor. Sobre el paper del pare Romañà en la restitució dels béns dels jesuïtes, vegeu l'interessant estudi d'Alfredo VERDOY, *Los bienes de los jesuitas durante la Segunda República*, Madrid, Trota, 1995, i l'extensa recensió que n'he fet: «II República y jesuitas: nuevas claves de la historia política y religiosa española», *Estudios Eclesiásticos*, núm. 71 (1996), p. 463-464. El Patronato para la Incautación y Aplicación de los Bienes de los Jesuitas va acabar completament controlat per amics dels jesuïtes, i la font principal de Verdoy ha estat l'arxiu del Patronat, que havia anat a parar a l'Archivo de la Provincia de Toledo de la Companyia de Jesús.

24. Eugenio MONTES, «Rechaciendo España», *Acción Española*, núm. VIII (1933), p. 681-683. El monàrquic ultra Julián Cortés Cavanillas posava aquest text com a divisa del seu llibre *¿Gil Robles monárquico?: Misterios de una política*, Madrid, Librería San Martín, 1935.

nent de la campanya electoral, «creyendo que interpretaba el pensamiento de los donantes de esta suma si la destinaba al movimiento salvador de España».²⁵ És un cas insòlit de campanya electoral amb superàvit econòmic i derrota a les urnes.

Però l'home més característic d'aquesta tendència catòlica extremista és Eugenio Vegas Latapie.²⁶ És un monàrquic que es va desenganyar successivament d'Alfons XIII, de Joan de Borbó i de Joan Carles I²⁷ perquè no els trobava prou monàrquics, i dels últims papes perquè no li semblaven prou catòlics. Home de comunió i rosari diaris, insistia que el gran mal d'Espanya, i de tot l'Occident, era haver oblidat els grans principis del dret públic catòlic, és a dir la monarquia confessional, absoluta i no parlamentària i, com els autèntics integristes, estava convençut que els qui no compartien aquestes idees polítiques no eren bons catòlics. Va ser el fundador i gran animador del moviment *Acción Española* i de la revista del mateix nom, inspirats en l'homònima *Action Française* de Charles Maurras, tot i que en aquells anys era condemnada per la Santa Seu, i que tenia la finalitat confessada d'establir les bases doctrinals per a legitimar una revolta contra el règim republicà. Després de la victòria del Front Popular, el 16 de febrer de 1936, va creure que n'havia de fer una de grossa, que desencadenés la Guerra Civil. Després de l'assassinat de Calvo Sotelo, un germà de Vegas Latapie, militar, el va visitar per dir-li que els caps i oficials del seu regiment, el del Pardo, havien decidit, en represàlia, liquidar el president de la República, Azaña. Però necessitaven una metralladora i un coronel o general que es posés al cap de l'operació. Tenien el problema que el coronel Carrascosa, cap del regiment del Pardo, tot i compartir les idees dels seus col·legues, no es volia comprometre, perquè tenia sis filles per casar i temia que si l'expulsaven de l'exèrcit mai no les casaria. Un d'aquells militars colpistes deia, de broma, que el seu coronel només es decidiria si sis joves oficials se sacrificaven i demanaven formalment la mà de les sis fadrines Carrascosa. Eugenio Vegas va aprovar l'intent de matar Azaña i va demanar urgentment una entrevista al coronel Ortiz de Zárate, que es trobava a Madrid en situació de disponible. Els dos germans Vegas Latapie el van anar a trobar a casa seva. Ortiz de Zárate es trobava reunit amb una colla de militars que estaven prenent les darreres disposicions per a l'aixecament militar. Va sortir de la reunió per rebre els germans Vegas, els quals li van proposar l'atemptat. Els va dir que l'esperessin un moment, que en parlaria amb els militars reunits. Poca estona després va tornar a sortir i va dir als Vegas: «Pro-

25. José María GIL ROBLES, *No fue posible la paz*, Barcelona, Ariel, 1968.

26. A més dels seus articles a *Acción Española*, vegeu els seus *Escritos políticos* (Madrid, Cultura Española, 1940), i el número necrològic que en l'aniversari de la seva defunció li va dedicar la revista *Verbo*, núm. 247-248 (agost-setembre 1986), especialment els articles «Eugenio Vegas y las derechas españolas», de Juan Vallet de Goytisolo, i «¿Cruzada o guerra civil?», de José Fernández de la Cigüeta.

27. Vegas Latapie va ser preceptor, a Suïssa, del príncep Joan Carles. Hem de desitjar que les seves lliçons no hagin deixat gaire rastre en el monarca actual.

hibido terminantemente. Todo está preparado en Madrid [per a la insurrecció] y esto podría echarlo todo a perder...». Així és com el catòlic Vegas Latapie no va poder matar Azaña.²⁸ Però aquella mateixa tarda li va venir una altra idea salvadora encara més patriòtica i catòlica. El va anar a veure, al local d'Acción Española, un germà de Sant Joan de Déu exclaustrat, que havia treballat al manicomi de Ciempozuelos i que, pel que explica Vegas, era més digne de ser-hi com a malalt que com a infermer. Aquest exreligiós li va dir que la seva experiència sanitària li havia ensenyat que hi ha una mena de bojos que s'enardeixen fins a extrems inconcebibles en sentir trets d'armes de foc. Es comprometia a aplegar una colla d'aquells desgraciats, armats amb fusells i bombes, portar-los al Congrés dels Diputats i fer una matança entre els pares de la pàtria, cosa que sens dubte desencadenaria la Guerra Civil, tal com ells desitjaven. Vegas Latapie va respondre, de primer, que la idea, tot i ser ben encaminada, no li semblava viable. Aquella mateixa tarda va anar amb el seu germà a comunicar a l'oficialitat del regiment del Pardo que, per ordre dels directors de l'aixecament, desistissin de l'atemptat contra Azaña. L'endemà va tenir lloc l'enterrament de Calvo Sotelo, que va excitar encara més els ànims. Donava voltes a la idea del comando de bojos, i va pensar que, millorada, podia esdevenir factible. «Pensé» —escriu ell mateix— «en la posibilidad de entrar en el Congreso con un grupo de amigos pertrechados de gases asfixiantes para acabar allí con los diputados. Por supuesto que no íbamos a jugarlos la vida, sino a perderla. Sería algo semejante a lo que hizo Sansón cuando derribó las columnas del templo.» En la guerra del Marroc l'exèrcit espanyol havia emprat contra els moros un gas asfixiant anomenat *iperita* (perquè s'havia estrenat l'any 1915 a la batalla de Ieper —en fr., Ypres—), i des d'aleshores se'n mantenia un dipòsit, que calia renovar periòdicament, en un establiment militar. N'era el director, el 1936, el general d'artilleria retirat Fernando Sanz, amic d'Eugenio Vegas, que essent membre del Cos Jurídic Militar, l'havia conegut el 1926 a Melilla. Vegas visitava sovint aquell establiment, on, a més del director, coneixia altres caps, entre els quals Plácido Álvarez Buylla, casat amb una cosina de Carmen Polo de Franco. Vegas, doncs, va anar a trobar el general Sanz i li va demanar a quin establiment militar es fabricava la iperita que li subministraven. El general Sanz no va necessitar explicacions per a comprendre l'abast de la pregunta i, després de vacillar uns instants, li va dir: «En ninguna fábrica militar. Se produce solo en la factoría en la que tu hermano Florentino es jefe de sección. En la Cros, de Badalona.» Només per no implicar el seu germà en l'atemptat, Eugenio Vegas va desistir de l'intent criminal: «Mis planes habían sufrido una grave contrariedad.»²⁹ Segurament cap

28. Eugenio VEGAS LATAPIE, *Memorias políticas: El suicidio de la monarquía y la Segunda República*, Barcelona, Planeta, 1983, p. 310-311.

29. Eugenio VEGAS LATAPIE, *Memorias políticas*, p. 315.

lector no es creuria aquesta història rocambolesca si no fos el seu mateix protagonista qui la conta en les seves memòries.

Evidentment, aquestes maquinacions de Vegas Latapie no eren conegudes, i no van excitar l'anticlericalisme, però tothom sabia la identificació de la institució eclesial, amb comptades excepcions, amb les dretes, els terratinents i els empresaris, i també eren públiques les campanyes de grups com l'abans esmentat *Acción Española*, en el qual col·laboraven eclesiàstics, i que promovien la mentalitat insurreccional.

MODELS DE SANTEDAT

Les canonitzacions no tenen tan sols el sentit de ser la declaració oficial que algú frueix de la glòria del cel, que ha practicat en grau heroic les virtuts cristianes i que se li pot retre culte litúrgic, sinó que, a més, i encara més, tenen la finalitat pastoral de proposar al poble fidel models de santedat. La Guerra Civil espanyola va afectar i condiciona encara molt intensament la vida de l'Església i la convivència cívica, i les ferides de la lluita fratricida no estan encara del tot cicatritzades. Les canonitzacions dels qui van viure aquells anys dramàtics no poden deixar de tenir en compte l'exemplaritat dels candidats. Caldria sobretot proposar als fidels el model dels qui en aquella guerra fratricida no sols no la van provocar sinó que van mirar d'evitar-la, i dels qui, un cop esclatada, no van atiar el foc de l'odi sinó que van treballar per salvar vides i sofrences. Els qui van ser rostres misericordiós de Jesucrist i de la seva Església.

I d'aquests n'hi va haver en totes dues bandes. També a la republicana. Pensem en un Carrasco i Formiguera, que va haver de sortir de Barcelona amenaçat de mort per la FAI precisament per la seva trajectòria de polític catòlic defensor dels drets de l'Església, i que va ser afusellat per Franco per nacionalista. Un home que, ara que es parla tant de la necessitat que hi hagi cristians que intervinguin en la política, constitueix un model esplèndid que serveix l'Església, en lloc de servir-se'n. Havia sacrificat la seva carrera política per defensar l'Església, i l'Església encara no ha donat la cara per ell. Penso també en el passionista Francisco Gondra, «Aita Patxi», capellà de *gударis*, que va compartir la sort dels bascos vençuts i internats en camps de concentració i de treball. Allí va practicar la caritat en grau heroic, envers catòlics i ateus, bascs, asturians i castellans, i en dues ocasions (uns quants anys abans del pare Maximilià Kolbe) es va oferir per reemplaçar presos que anaven a afusellar per intent d'evasió, i en una d'elles li van fer un simulacre d'afusellament.

Aquests models de santedat són pastoralment força més oportuns que els que fins ara s'han proposat a la veneració del poble de Déu.

Maritain i la Guerra Civil espanyola¹

ELS Francesos i LA GUERRA D'ESPANYA

Els francesos van seguir la guerra d'Espanya amb gran apassionament, que va arribar gairebé a la guerra civil. Era el temps del Front Popular, que havia arribat al poder el maig del 1936, una mica després que ho hagués fet a Espanya amb les eleccions del 16 de febrer, i les dretes, i les ultradretes, reaccionen amb actes de violència a les vagues i les ocupacions de fàbriques dutes a terme pels obrers.

Les nocions de dretes i esquerres són relatives. Hi ha alguns valors que solen caracteritzar les dretes (pàtria, ordre, propietat privada) i uns altres d'oposats que caracteritzen les esquerres (solidaritat internacional, justícia, socialització), però en cada moment històric apareixen qüestions test, com darrerament han estat la Guerra del Vietnam o Nicaragua. És també característic de les esquerres creure en la importància d'aquesta oposició, com és característic de les dretes dir que la diferència entre dretes i esquerres no té sentit. Una mostra del relativisme d'aquests criteris és el cas dels jueus. A les darreries del segle XIX, l'afar Dreyfus va enfrontar les dretes antisemitistes amb les esquerres contràries a la discriminació dels jueus. Els feixistes eren antisemites (negaven l'holocaust) i les esquerres defensaven els jueus, sobretot després de la Segona Guerra Mundial, per l'horror dels camps de concentració nazis. Però ara són les dretes que defensen l'Estat d'Israel i les esquerres fan costat al poble palestí.

Durant la nostra guerra, la posició a favor de Franco o de la República va ser divisòria de dretes i esquerres, arreu del món però sobretot a França. Fins i tot entre els catòlics va provocar divisió. La guerra d'Espanya va servir perquè els catòlics francesos més avançats prenguessin consciència de la seva identitat de grup.

1. Intervenció per videoconferència en el curs sobre Maritain, a la Universitat d'Estiu Menéndez Pelayo de Santander, agost del 2015.

Tots els qui havien estat marcats per Marc Sangnier i el moviment Le Sillon, ara reaccionen com a cristians d'esquerra.

Els catòlics francesos de dretes van actuar a un doble nivell. Uns escamots vigilaven Marsella i els altres ports des d'on podien sortir els carregaments d'armes per a la República procedents de Rússia o d'altres països, denunciaven i movien a la premsa unes campanyes escandaloses que atemorien Léon Blum i el Govern del Front Popular i frenaven el seu desig de socórrer la República (en aquestes tasques d'espionatge als ports també hi van participar alguns catalans pròfugs). En un altre nivell, uns intel·lectuals d'alta vàlua literària defensaven amb la ploma la *Cruzada*: Henri Massis, Robert Brasillach, Gaëtan Bernoville i sobretot Paul Claudel, amb el seu poema sobre els màrtirs (a aquest últim li ho recompensaran nomenant-lo mantenidor dels Jocs Florals del Congrés Eucarístic de Barcelona del 1952, per al qual fins es va traduir al català *L'annonce fait à Marie*). Tots aquests col·laboraven en la revista de propaganda franquista *Occident*, esplèndidament presentada, que es publicava a París, dirigida per Joan Estelrich i pagada per Cambó.

També els cristians d'esquerra tenien els seus intel·lectuals. Destaca el grup dels dominics de Latour Maubourg, amb les revistes *La Vie Intellectuelle* i *Sept*. Rovirosa deia que els dominics de París, tan diferents dels de Tolosa i més encara dels espanyols, no eren fills de sant Domènec, sinó de Lacordaire. Un bon grup de laics hi col·laboraven, i de tots aquests el més important és Maritain.

MARITAIN

De la vida i els diferents aspectes de l'obra de Jacques Maritain n'han parlat o en parlaran altres conferenciants en aquest cicle commemoratiu. Jo m'he de limitar a parlar del seu paper en la nostra Guerra Civil. Només recordaré que a la seva conversió al cristianisme hi van contribuir el testimoniatge personal de Léon Bloy i també la reflexió filosòfica a partir de les lliçons d'Henri Bergson (tal com ell va descriure en el seu llibre *De Bergson à Thomas d'Aquin* [1944], i també la seva esposa, Raïssa Oumansoff, a *Les grans amistats*). Però en la seva conversió també va ser molt important la descoberta d'una noció filosòfica aristotèlica i tomista, molt important en la metafísica i la lògica, que és l'analogia.

Maritain formava part d'aquell grup de dominics de Latour Maubourg, que es distanciaven del tomisme ranci (el que aleshores imperava a Salamanca) i seguien el «neotomisme», un tomisme que tenia en compte la realitat i el pensament moderns. Un dels capdavanters d'aquest grup, el pare Sertillanges, en el seu preciós llibre *La vida intel·lectual*, que ensenyava a estudiar i a treballar intel·lectualment, deia que voldria explicar sant Tomàs amb el mateix mètode historicocrític amb què a la Sorbona li havien ensenyat a estudiar els clàssics grecs i llatins. És així com Sertillanges i aquella colla de dominics de París van començar a publicar en petits

fascicles, a la *Revue des Jeunes*, la *Summa teològica* amb introduccions i notes («I de la *Summa*, què en resta?», ha dit Climent Forner).

Fàcilment es veu la repercussió que havia de tenir l'aplicació d'aquest mètode, no ja als escrits de sant Tomàs, sinó al fet de la Guerra Civil espanyola.

MARITAIN I VIDAL I BARRAQUER

El doctor Jordi Giró ha trobat, a l'Arxiu Maritain de Kolbsheim, unes cartes molt interessants creuades durant la guerra entre Maritain i Vidal i Barraquer, i també Joan B. Roca i Caball, el secretari del Comitè per la Pau. Mentre espero incloure aquesta correspondència en el volum corresponent de l'*Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil*,² en resumiré ara el contingut, pel que fa a Maritain.

El 25 d'agost de 1938 Roca Caball explica a Maritain que, aprofitant el viatge a Suïssa per a constituir el Comitè suís per a la pau a Espanya, ha visitat Vidal i Barraquer, que passava el més fort de l'estiu a la cartoixa de la Valsainte, prop de Friburg:

En el curs d'aquesta visita hem parlat dels esforços realitzats per la pau del nostre país i en particular de tot el que vós heu fet personalment. El cardenal ha tingut per a vós i per al nostre amic Mendizábal els més sincers elogis; parlant de vós us ha anomenat «el filòsof de la joventut cristiana que haurà d'ésser l'inspirador de la recristianització del nostre país». La seva admiració pels vostres treballs, i particularment pel pròleg del llibre de Mendizábal, amb el qual diu que està en perfecta unió de pensament, l'ha portat a demanar la tramesa del vostre llibre *Humanisme integral*, que li plauria de rebre abans de sortir de Suïssa.

L'1 de setembre Vidal i Barraquer escrivia a Maritain per agrair-li l'exemplar dedicat de l'*Humanisme integral* que li havia fet arribar. Deia que pregava perquè el Senyor li donés «la força i la llum necessàries per a continuar aquesta obra d'apologètica i d'orientació». Li feia dues remarques. La primera, que mirés de resumir de manera clara l'essencial del seu escrit (vol dir que l'havia trobat un xic espès):

Espero que em perdonareu una petita observació. Les grans intel·ligències tendeixen de vegades a creure que tothom està al seu mateix nivell per a comprendre la doctrina que tan bé exposen i defensen. Però no és així, i hom estaria molt content si un llibre tan ric i subtil com el vostre anés acompanyat de resums ben clars que fixessin el perfil de les idees desenvolupades i facilitessin llur comprensió i llur difusió.

2. N. dels ed.: Tot i que es començà a publicar l'any 2003 (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat), encara resten volums per aparèixer en el moment de publicar el present llibre recopilatori.

La segona és una exhortació a no reaccionar polèmicament contra les reaccions agressives que se li han adreçat:

És molt natural que un filòsof, un escriptor conegut, sigui combatut de diverses bandes, sobretot si ofereix un veritable valor. Goso demanar-vos que, com un fidel deixeble de Jesucrist, perdoneu i oblideu el més possible, i no feu gaire cas de les rèpliques, fins i tot acerbes i agressives, a les quals esteu exposat. Si hi responíeu per part vostra amb alguna vivacitat, podríeu perjudicar el treball de formació i d'orientació que heu de realitzar entre la joventut —aquesta joventut que té tanta necessitat de cristianitzar els nous ideals que l'enamoren i alguns dels quals, com sabeu, tenen una tara de naixement.

Maritain li va respondre emocionadament (setembre del 1938):

Crec en la importància *universal* d'Espanya en els destins espirituals de la història i en la història de la cristiandat. Des de l'inici del terrible conflicte tinc el sentiment molt viu que és tot el futur religiós de la nostra civilització el que es troba allí en qüestió, segons prevalgui en la cristiandat universal una concepció evangèlica o una concepció política de la religió,³ i que els cristians comprendran de debò de quin esperit són, i que podrà o no cessar aquesta separació entre l'Església i les masses populars que Pius XI ha assenyalat com el gran escàndol del segle XIX. Són segles de la història futura que es juguen aquests mesos en la història espiritual de la Península; per això em permeto expressar a Vostra Eminència la gratitud immensa que des de totes les fibres del meu cor de cristià he experimentat i experimento per Vostra Eminència —i quants altres, en tot el món, es troben en el mateix cas!— en veure que el Vostre Nom no figurava al peu de certa carta col·lectiva.

Sobre l'exhortació a no perdre la serenitat pels insults, deia:

Certament, no tinc pas la intenció, Eminència, de respondre en el mateix to de violència als atacs als quals heu fet al·lusió, i el que em dieu em confirma en aquesta intenció. Quan la injúria i la calúmnia arriben a un cert grau, l'única resposta és guardar silenci i oferir-les al Senyor. L'acció que he emprès se situa en un altre pla, i és en aquest pla que la continuaré.

Maritain, després de perdre la seva esposa Raïssa, es va retirar a la casa noviciat dels germanets de Jesús a Tolosa de Llenguadoc, on menava una vida quasi eremítica, sense més activitat que unes lliçons de filosofia als joves estudiants dels germanets de Jesús. L'estiu del 1962, des de París, li vaig escriure si em podria rebre per a demanar-li informació i records referents a la nostra Guerra Civil. Em va

3. Cf. l'obra de Maritain *Morale d'abord*, rèplica al *Politique d'abord* de Charles Maurras.

respondre excusant-se gentilmente. La meua carta li havia estat reexpedida a Kolbsheim (Baix Rin, Alsàcia), on passava les vacances, i per tant, sentint-ho molt, no ens podríem trobar a Tolosa, en el meu viatge de retorn. I afegia:

Penso, amb tot, que la meua posició [a propòsit de la Guerra Civil] es troba prou clarament definida en el prefaci del llibre d'Alfred Mendizábal *Aux origines d'une tragédie*, prefaci que va provocar la indignació i els insults del senyor Serano Suñer [aquest prefaci havia aparegut primerament, com a article, a la *Nouvelle Revue Française*].

Afegeixo que vaig tenir el privilegi de trobar a Itàlia S. E. el Cardenal Vidal i Barraquer, l'aprovació i els encoratjaments del qual van ser preciosos per a mi.

Vulgui acceptar, Reverend Pare, l'expressió [...].

MARITAIN A L'AMÈRICA LLATINA

Maritain no va fundar cap partit polític ni hi va pertànyer, però és qui millor va formular la filosofia de la presència dels cristians en la política. Va tenir més ressonància directament política a l'Amèrica Llatina que a França. És a l'Argentina on les seves obres es van traduir a l'espanyol.

Ramon Sugranyes de Franch, a les seves memòries dialogades, explica que el 1949, essent secretari general de Pax Romana, va emprendre un periple per l'Amèrica Llatina per a implantar-hi el moviment d'intel·lectuals cristians. Al Brasil va trobar Helder Camara, i també Alceu Amoroso da Lima, que escrivia amb el pseudònim de *Tristão de Atayde*, seguidor de Maritain i difusor de la democràcia cristiana al Brasil, que es reunia amb altres catòlics avançats al monestir benedictí de Rio de Janeiro. Durant la Guerra Civil, Amoroso da Lima havia mantingut una posició anàloga a la de Maritain, i per això havia estat molt atacat pels integristes. A Buenos Aires Sugranyes també va trobar encara el ressò de les polèmiques entre maritainistes i antimaritainistes entorn de la guerra d'Espanya. S'havia distingit, a favor de Franco, monsenyor Gustavo Franceschi. Julio Menvielle acabava de publicar un llibre amb el tendenciós títol de *De Lammenais a Maritain*. Un periodista va preguntar a Sugranyes: «Vostè és maritainista o antimaritainista?» Ell va respondre: «Miri, és molt senzill, els antimaritainistes es coneixen perquè no han llegit mai Maritain. Els maritainistes tampoc, de vegades...»⁴

4. Ramon SUGRANYES DE FRANCH, *Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Hilari Raguer*, Barcelona, Proa, 1998, p. 115-116.

CONCLUSIÓ: UN CATÒLIC FRANCÈS DE LA «TERCERA ESPANYA»

Acabaré, per a definir millor la seva posició, comparant-lo amb dos altres catòlics francesos no franquistes:

Emmanuel Mounier entra en el comitè francès de Maritain, però no es considera neutral, sinó plenament partidari de la República. El maig del 1938 ho reafirma, com a catòlic, malgrat la carta col·lectiva:

Pel que fa a certs actes de l'episcopat, sabem que no foren pas unànimes, que *L'Osservatore Romano* encara no ha publicat la carta col·lectiva dels bisbes, que el clergat basc no ha estat desautoritzat. [...] No pertoca a l'autoritat doctrinal de l'Església com a tal fer declaracions que mesuren i aprecien resultats purament econòmics, socials i polítics d'un govern.

Georges Bernanos, amb els seus *Cimetières sous la lune*, va denunciar la represiò franquista a Mallorca. El Comissariat de Propaganda de la Generalitat va publicar i difondre en diverses llengües un fullet amb els passatges més truculents de l'obra de Bernanos, però Bernanos no té res de republicà, ni tampoc de democratacristià (critica Gil Robles per haver-se aliat amb Lerroux el 1936: «Oh, vosaltres sempre esteu disposats a rebre el fill pròdig, sobretot si es porta el vedell!»), i ni tan sols de demòcrata. Molt pocs han llegit l'obra original, que és molt feixuga. Massot l'ha interpretada perfectament, en una edició catalana anotada, on demostra la veracitat de les denúncies. És un monàrquic d'ultradreta, però profundament cristià, i, com que tenia coneixement directe de les matances (el seu fill pertanyia a la Falange i participava en expedicions d'afusellaments), es revolta en veure que «els seus» fan aquelles coses.

Maritain diu expressament que criticar el govern de Burgos no és prendre part a favor del de València. És un representant catòlic francès d'aquella «tercera Espanya» que no cabia en cap de les dues que lluitaven. Per això s'entén tan bé amb Vidal i Barraquer.

Tinc en preparació un llibre, que segurament sortirà en castellà, sobre «tres catalans de la tercera Espanya»: un eclesiàstic, Vidal i Barraquer; un militar, el general Batet, i un polític, Carrasco i Formiguera. En el seu temps tots tres van ser perseguits per les dues bandes.

La posició pacifista i la negativa a identificar l'Església catòlica amb una croada, en què coincidien Vidal i Barraquer i Maritain, i que era molt propera a l'actitud de la Santa Seu, va ser tinguda aleshores per la jerarquia i molts catòlics espanyols com una traïció o una quasi apostasia. Ara es veu millor que si s'hagués arribat a un alto el foc i una pau negociada, ni la repressió dels vencedors hauria estat tan sagnant, ni, en conseqüència, la reconciliació hauria resultat després tan difícil.

El meu quadern de la guerra¹

El primer record que tinc de la Guerra Civil és el de mossèn Antoni Tenas, rector de Sant Just Desvern, vestit de seglar, contemplant des d'una finestra alta de casa nostra com cremaven l'església i la rectoria, mentre unes grosses llàgrimes li queien cara avall.

El 1936 vivíem a Sant Just Desvern, on mossèn Antoni, oncle del pare, era rector. L'estiu del 1935 havíem llogat una torre per a estiuejar-hi, i ens hi vam trobar tan bé (tot i que Sant Just és millor a l'hivern que a l'estiu) que els pares la van comprar i fins hi van fer obres per a ampliar-la i aixecar-hi un pis. Anteriorment vivíem a Barcelona, al carrer de Tavern. El pare, Joaquim Ragner i Tenas, havia anat de molt jove a treballar a Madrid, on un altre oncle, Joaquim Tenas, germà de mossèn Antoni, era l'apoderat de la sucursal que el Foment d'Obres i Construccions tenia a la capital d'Espanya. Quan es va casar amb Maria Assumpta Suñer i Ferrer, ripollesa com ell, es van establir a Madrid, i allí va néixer primer el meu germà Jordi (1927) i després jo (1928), però encara no havia complert l'any que ja van tornar a Barcelona. Vam viure un temps al carrer del Camp (actualment, de Pérez Galdós), tocant a la plaça de Lesseps, que aleshores no era el monstruós nus de comunicacions que és ara sinó un camp, amb una masia al mig on recordo perfectament (memòria precoç: no tenia encara tres anys) haver anat amb la meva àvia a comprar ous. Després ens vam traslladar al carrer de Tavern, tocant a la Via Augusta, perquè era molt a prop de l'Escola Blanquerna, on en Jordi i jo estudiariem. Els pares, tot i no ser pas rics, sempre es van esforçar per donar-nos una bona educació. Quan va esclatar la guerra ja ens havíem d'haver traslladat del tot a Sant Just, però providencialment s'havia produït una vaga de transports i mudances, i gràcies a això encara teníem muntat el pis de Barcelona quan vam haver de fugir precipitadament de Sant Just.

1. Notes personals inèdites.

Antoní Tenas i Alibés, «mossèn Antonino», germà de la meua àvia paterna Ramona, havia nascut a Ripoll el 1881 i morí a Sant Just Desvern per Cap d'Any del 1954. Era molt catalanista i s'enorgullia de provenir de Sant Bernabé de les Tenes, una masia situada entre Ripoll i Vallfogona de Ripollès, esmentada ja en una famosa escriptura del 888 per la qual el comte Guifré fa donació al monestir de Ripoll, entre altres propietats, de les Tenes, i també de les seves possessions a la muntanya de Montserrat, entre les quals l'església de Santa Maria (és el primer document que esmenta Montserrat!). Des d'aleshores les Tenes ha passat de pares a fills, amb el mateix cognom, fins als nostres dies. Era molt culte. Pertanyia al que he anomenat «generació sacerdotal a cavall de la guerra», i més específicament al grup dels promotors del moviment litúrgic a Catalunya: Lluís Carreras, Higiní Anglès, Manuel Trens... Des del 1917 era rector de Sant Just Desvern. Vivia molt austerament i tot ho esmerçava en la parròquia. Aquell any havia pensat que es podia permetre un viatge a Terra Santa, amb els amics liturgistes, però a darrera hora va pensar que amb l'import del viatge podia posar bancs nous a l'església, i així ho va fer. Ara els veia cremar, amb l'església. Feia molts anys que treballava en una història del poble i de la seva parròquia, per a la qual havia recollit molts milers de fitxes i transcrit molts documents, bastants dels quals es perdrien amb la revolució. El 19 de juliol plorava veient que tot cremava. Quan van començar a cremar esglésies, el seu amic, l'alcalde Daniel Cardona, d'Estat Català, el va avisar perquè fugís. Ell deia que no abandonaria l'església ni que el matessin, però finalment va accedir a refugiar-se a casa nostra. Però un o dos dies després Cardona va dir al meu pare que els anarquistes sabien que era a casa, i que els anirien a buscar a tots dos, sense que ell, l'alcalde, els pogués protegir. Aquella nit van marxar, l'oncle i el pare. Quan eren al final del poble, no per la part que dona a la carretera d'Esplugues, sinó per l'oposada, cap a Sant Pere Màrtir, en tombar l'última cantonada van trobar un parell d'homes amb fusell que van cridar: «Alto! Qui sou?» El pare, que anava al davant, va fer amb el braç senyal a l'oncle que fugís, però l'oncle li va desviar enèrgicament el braç, va tombar la cantonada i va dir: «El senyor rector!» El pare, que no tenia cap ganes de ser màrtir i deixar vídua i tres fills, ja es veia mort, però els vigilants li van dir: «Fugin, però si els agafen no diguin que han sortit per aquí!»

Amb el pare van anar, a peu, a una torre de Vallvidrera, propietat d'un feligrès de Sant Just. El pare va tornar a casa i l'oncle es va quedar uns dies en aquella torre, des d'on va sentir com en una cuneta de la carretera veïna afusellaven uns quants homes.

L'endemà, o l'endemà passat, Daniel Cardona va avisar el pare que els anarquistes, sabent que havia tingut amagat el mossèn, l'anirien a buscar a ell, i vam marxar tots precipitadament al pis de Barcelona. Alguns dies més tard, quan nosaltres ja érem a Barcelona, vaig anar amb el pare a recollir l'oncle a la torre de Vallvidrera. Em van dir que si algú ens interrogava diguéssim que el vell era el meu

avi. Vam agafar el tren i vam anar a Barcelona, a portar l'avi a casa de dues germanes seves solteres que vivien a la Gran Via, número 530. Allí va passar tota la guerra. El meu germà Jordi i jo hi anàvem a oir missa, i durant algun temps ens feia classes de diverses matèries.

Uns dies després vaig tornar amb la mare a Sant Just. La torre era oberta i saquejada, tot enlaire. La mare va cremar, a la cuina, la sotana de l'oncle, que havíem deixat amagada en algun racó quan va venir. Tot i tirar-hi molt d'oli, va costar de cremar i feia molt de fum. Entretant, jo contemplava amb horror el que quedava del saqueig. El que més em va impressionar —coses d'infant— va ser veure per terra, trencada, una màquina de fer fotografies barata, Kodak, que els reis m'havien portat el gener anterior. Teníem por que els revolucionaris de Sant Just s'assabentessin d'on érem i vinguessin a endur-se'n el pare, però no ens van molestar en tota la guerra.

Aquell 11 d'agost vaig complir els vuit anys. En començar, a l'octubre, el nou curs escolar en Jordi i jo vam tornar a anar a l'Escola Blanquerna, a la Via Augusta, molt a prop del carrer de Tavern on vivíem. En Jordi ja havia anat a l'Escola Blanquerna, en el seu primer lloc, al carrer de Provença, mentre que jo anava al preescolar d'unes religioses de les quals tinc records més aviat tètrics. Dúiem un davantalet negre, i els que començaven a escriure (a mi encara no em tocava) empraven un pissarrí en lloc de llibreta. Quan la Blanquerna es va instal·lar al seu nou local, a la Via Augusta, entre Tavern i la plaça de Molina, els pares es van traslladar a un pis del carrer de Tavern, número 15, a tocar del col·legi. Jo havia anat a la Blanquerna el curs abans de la guerra, i després de fugir de Sant Just hi vaig tornar a ser un altre curs.

La Blanquerna de durant la guerra era, segons com, el mateix d'abans, amb la pedagogia inspirada per la professora Montessori, mixt, català i democràtic; però, és clar, el 1936 havia perdut l'orientació religiosa. Abans era una institució laica, però que donava una formació cristiana en la línia del millor catolicisme català renovador d'aleshores, amb sacerdots tan significats com mossèn Higiní Anglès o mossèn Batlle. Jo havia de fer la primera comunió l'abril del 1936 (les primeres comunions no se celebraven a la capella del col·legi, sinó al monestir de Pedralbes), però em vaig posar malalt i la vaig celebrar l'any següent a Sant Just Desvern.

Dues anècdotes destacaré de la Blanquerna de la guerra. El convent veí de les clarisses de Sant Elies, convertit en presó dels anarquistes, donava al pati de l'escola. Una vegada un nen, durant l'esbarjo, va veure que li feien senyes des d'una finestra de Sant Elies: era el seu pare, desaparegut feia dies i del qual la família no sabia què se n'havia fet. Podeu imaginar-vos el drama.

El 1939, aquella presó de blancs es va convertir en presó de rojos. Jo venia del col·legi dels escolapis de Balmes i, de camí cap a casa, vaig passar per davant de Sant Elies i vaig veure una gran cua de dones amb cabassos o paquets. Durant la

guerra, i encara amb les carències de la primera postguerra, als nens ens havien ensenyat que si es feia una cua, immediatament agaféssim tanda i després preguntéssim «què donen?», perquè sovint en alguna botiga de queviures despatxaven algun article de menjar, però durava poc. Així, doncs, vaig preguntar a la dona del final de la cua què donaven. Ella em va mirar amb ulls tristos i va dir: «¡Ay, hijo! Ojalà no lo tengas que conocer.» Eren dones de pres —per dir-ho amb el títol de Teresa Pàmies— que portaven menjar als marits. Quan el 1951, arran de la vaga de tramvies, vaig ser empresonat al castell de Montjuïc, jo fruïa dels privilegis de ser alferes de complement, però veia les cues de les dones que portaven menjar o roba als familiars presos. Un dia, de sobte, em vaig recordar de la dona de la cua de Sant Elies.

La segona anècdota és de quan van començar els bombardeigs. Les primeres normes de les autoritats eren que sortíssim al pati i ens estiréssim a terra, per no quedar soterrats si s'ensorrava l'edifici, com s'havia esdevingut en algun cas. Però un dia un nen, al pati, va resultar ferit per un resquill d'una granada antiaèria. Aleshores ens van dir que no sortíssim, sinó que ens quedéssim dins, però arrambats a alguna paret mestra. Així estàvem durant un bombardeig, quan un company i jo ens vam adonar d'una nena que, arrambada a la paret, tenia el rostre pàl·lid i els ulls esbatanats. Nosaltres, una mica per dissimular la nostra pròpia por, vam començar a fer-ne mofa: «Mira, aquesta té por!» La senyoreta ho va veure i va abraçar la nena tot dient-li afectuosament: «Plora, plora!» La nena va esclatar en un plor frenètic. Jo me'n vaig estranyar. Jo em burlava de la nena, però no la volia pas fer plorar. Molts anys després, pensant-hi, he reconegut que aquella mestra potser va salvar la nena d'un greu trauma psicològic.

El pare va treballar tota la vida al Foment d'Obres i Construccions. El ram de la construcció era un dels sectors més abonats a l'anarquisme, dominat per la CNT, i encara per la seva branca més violenta, la FAI. Poc després de fugir de Sant Just i tornar a Barcelona, el pare, que continuava treballant al Foment, va sentir que un company del despatx, adreçant-se als altres de la sala, però mirant-lo a ell, deia: «Us heu fixat que en Ragner no renega mai?» El pare, en sentir-ho, va callar, però quan va ser l'hora de plegar se'n va anar i ja no hi va tornar més. No era pas una precaució excessiva: no renegar volia dir ser catòlic, i ser catòlic podia significar ser assassinat en una cuneta de la Rabassada. Al capdavant, l'incident va resultar providencial, perquè la cunyada del pare, la meva tia M. Assumpta Xandri, el va recomanar i el va poder col·locar en un organisme de la Generalitat que es deia Comissió Interventora de la Indústria Gastronòmica, que vetllava pels restaurants populars i els subministrava els queviures, i així no vam passar gana durant la guerra, perquè el pare podia retirar aliments dels magatzems a un preu oficial molt favorable. El pare va dir que sabia taquigrafia i li van encomanar redactar les actes dels debats de la Comissió. Eren, aquells, uns temps en els quals es matava a tort i

a dret, però alhora florien grans discursos de fraternitat i teories utopistes. El president de la Comissió engegava a raig fet parlaments d'aquesta mena, i quan el pare li va presentar el primer discurs transcrit (i una mica embellit literàriament), es va emocionar, el va abraçar i li va dir: «Vostè és un gran home!» I el va nomenar oficialment secretari de la Comissió, amb el carnet i el sou corresponents.

Val a dir que la taquigrafia ja havia estat de gran ajut al pare quan el 1922, després del desastre d'Annual, va ser mobilitzat i enviat al Marroc. De primer va haver de participar en algunes operacions militars, però ben aviat es va poder col·locar a les oficines de la Comandància de Tetuan, lluny del front.

Vaig viure molt de prop els Fets de Maig del 1937. De sobte, arran de l'intent de la Generalitat d'ocupar la Telefònica, de la qual s'havien emparat els anarquistes des del 19 de juliol i des d'on controlaven totes les telefonades (fins les del president Azaña: una vegada li van tallar la conversa que tenia amb el seu cunyat Rivas Cherif, cònsol a Ginebra, tot dient-li que ja n'hi havia prou de xerrameca), va esclatar la revolta dels anarquistes i el POUM contra les forces de la Generalitat, i la ciutat es va omplir de barricades. No teníem telèfon, i la mare, sense saber el que passava, em va enviar a donar un encàrrec a les seves modistes, les germanes Moreno, que tenien el taller al capdamunt de la rambla de Catalunya. Vaig sortir de casa i en arribar a la plaça de Molina ja vaig trobar les barricades: primer les dels uns, i més enllà les dels altres. Jo havia vist tantes escenes de violència que allò no em va venir de nou. Vaig pensar que a un nen no li farien res i, brandant el mocador, vaig travessar les dues barricades. Els homes armats que les defensaven em miraven molt seriosos, però no em deien res i em deixaven passar. Vaig travessar més barricades, em sembla que eren a la Diagonal, fins a arribar a ca les modistes. Elles es van espantar de veure'm arribar, però jo els vaig dir que no passava res i, després de transmetre l'encàrrec, vaig emprendre el camí de retorn. En arribar a casa, la mare, que entretant ja s'havia assabentat dels combats, estava esborronada del perill en què m'havia posat, i em va fer una gran abraçada.

Vaig passar a Ripoll l'hivern del 1937-1938, que per cert va ser excepcionalment fred. Va ser l'hivern de l'ofensiva de Terol. Un monjo de Montserrat a qui li va tocar de ser-hi amb l'exèrcit republicà explicava que els van enviar al front encara amb l'uniforme d'estiu, i a Terol li va tocar dormir, a 20 °C sota zero, damunt la neu glaçada. A Ripoll hi havia la fàbrica familiar de pasta per a sopa. La portava el meu oncle i padrí Ramon Ragner, però en esclatar la revolta havia hagut de fugir, perquè s'havia significat molt en les lluites socials contra els sindicats, i certament l'haurien assassinat. La fàbrica va ser col·lectivitzada, juntament amb una altra de la mateixa vila, can Casadessús, en una entitat que es va dir «Horitzons Nous» (una altra expressió d'aquell idealisme utòpic). Però l'àvia Ramona, la mare del pare, vivia en un pis de la mateixa casa, al carrer que aleshores es deia Batet, i que després de la guerra en van dir de mossèn Cinto (potser pensant, equivocadament, que el

nom antic es referia al general republicà, quan en realitat era el d'una masia de la comarca). Hi van portar la meua germana petita Mariona, que havia nascut aquell gener. Quan jo m'hi vaig afegir, la portava i després l'anava recollir a una guarderia infantil molt ben muntada, tocant al pont del Raval. El comitè local, fora de requisar la fàbrica, van tractar amb força consideració l'àvia i li van assignar racionament, amb una provisió especial de llet condensada per a la Mariona.

A Ripoll anava a una escola amb molts alumnes, però força seriosa, dirigida per un mestre castellà. Hi havia gran nombre de refugiats que havien fugit de les tropes rebels que avançaven per Aragó i Andalusia. No estaven gens integrats, i de vegades hi havia batalles a cops de pedra entre els nois nouvinguts i els autòctons.

Avanço ací que el final de la guerra va ser penós a Ripoll. Com a centre important de comunicacions (ferrocarril a Puigcerdà i a Sant Joan de les Abadesses, carreteres en aquestes dues direccions i en la d'Olot, ponts sobre el Ter i sobre el Freser) va ser bombardejada repetidament, amb efectes devastadors perquè l'ona explosiva resultava reforçada per la disposició del terreny, en una mena d'embut que formen les muntanyes que l'envolten. Per això quasi tothom va fugir, esperant l'arribada de les tropes franquistes. L'àvia, amb la petita Mariona, va anar als Pintors, una casa de pagès important que hi ha a poca distància de la vila, anant cap a Sant Joan. Eren d'abans de la guerra clients de la fàbrica de fideus i, com altres pagesos, hi portaven farina de blat perquè els en fessin pasta per a sopa. Eren bona gent. Durant la guerra jo mateix hi havia anat, de part de l'àvia, perquè em donessin pa. Quan es va saber que les Brigades Navarreses ja havien ocupat la vila, l'àvia hi va tornar, amb la petita. Va trobar que aquells navarresos tan catòlics estaven saquejant la casa. S'ho mirava, impotent, fins que un oficial que passava, veient-la allí plantada, li va preguntar: «Es usted la dueña?» Va respondre que sí, i aleshores l'oficial va dir als soldats que se n'anessin (però carregant tot el que els havia fet peça). Com si volgués disculpar-los, l'oficial va dir a l'àvia Ramona: «Han sufrido mucho...»

Jo no era a Ripoll quan la vila va ser *liberada*. A principis de la primavera del 1938 m'havien fet tornar a Barcelona, on vaig viure els terribles bombardeigs del març d'aquell any. Des de casa vèiem els focs de les bateries antiaèries de Montjuïc, el Carmel i Sant Pere Màrtir. Des d'aquests tres turons, i de molts altres llocs, de nit els reflectors escrutaven el cel, cercant els avions bombarders. Movien els raigs en totes direccions i, quan localitzaven els avions, tots els reflectors s'hi concentraven. De dia vèiem els avions que ens bombardejaven, i també els caces republicans que els atacaven. Al seu voltant esclataven les granades antiaèries, lluminoses com focs d'artifici. Els caces eren més ràpids. Es precipitaven descendint contra els bombarders i després es remuntaven per girar i tornar a atacar. Uns segons després d'haver passat ens arribava el so de les metralladores dels caces. Aquell sector de Sant Gervasi no va ser mai bombardejat, i jo, amb inconsciència infantil, des del balcó o del terrat contemplava l'espectacle com si fos una pel·lícula. Fins i

tot amb el meu germà Jordi un dia que érem sols vam jugar a bombardejar. Com que els grans feien molts disbarats, els menuts també els imitàvem. Ens vam instal·lar al balcó (era una tercera planta) amb una galleda d'aigua i un pilot de diaris, amb els quals fèiem paperines i, quan passava algú, omplíem d'aigua de la galleda una paperina i la llançàvem. Amb la repetició, cada cop encertàvem més els vianants. Els que havien rebut la remullada s'indignaven, és clar, i com que no ens amagàvem, sinó que rèiem desvergonyidament, pujaven a castigar-nos. Aleshores les portes del carrer només es tancaven a la nit, de manera que els afectats podien pujar fins al nostre pis i tocaven el timbre, però nosaltres ens guardàvem prou d'obrir. Fins que va arribar la mare i va trobar la vorera de casa i uns cables de telèfon o d'electricitat allí estesos plens de paperines remullades i esclafades, el terra ben regat i una colla de persones furioses que ens escridassaven. És la vegada que he vist més enrabiada la meva pobra mare.

Ara es parla molt dels refugis antiaeris, i alguns s'han reconstruït o mig arreglat per a poder-los visitar, però la realitat és que, en proporció al volum de la població, eren del tot insuficients i Barcelona era una ciutat oberta, indefensa, perquè les bateries antiaèries eren també irrisòries. He sabut després que van abatre alguns bombarders i que van fer presoners alguns aviadors que es van llançar en paracaigudes, però jo no vaig veure mai que en caigués cap.

He conegut el locutor de Ràdio Barcelona que quan venien avions donava l'alarma, i quan ja se n'havien anat ens deia: «Ja podeu tornar a les vostres llars. La Generalitat vetlla per vosaltres.» En efecte: la consigna era anar al refugi més proper; però, com que escassejaven, deien que almenys ens reuníssim a l'habitable de la planta baixa. A cada edifici hi havia un responsable de la defensa passiva. En els bombardeigs nocturns, a la planta baixa ens aplegàvem tots els veïns, amb pijama o bata. Però, d'una banda, al nostre barri no bombardejaven mai i, de l'altra, es deia que en algun cas s'havia ensorrat una casa i havia atrapat tots els inquilins aplegats als baixos, i feia por morir així. Per això ben aviat ens vam habituar a quedar-nos al nostre pis. També deien que apaguéssim tots els llums, i feien emprar bombetes blaves, o pintades de blau, que asseguraven que no es veien des del cel. També ens feien posar tires de paper engomat als vidres dels balcons i finestres, per por que no ens feríssim amb els fragments dels vidres trencats per les explosions.

Quan, molts anys més tard, m'he aplicat a estudiar la Guerra Civil, i amb ella els bombardeigs del març del 38, m'he submergit en la gran polèmica de si eren justificats per raons militars o eren purament terroristes. Els historiadors franquistes sempre han sostingut que perseguïen objectius militars. És cert que els llocs més bombardejats van ser el port, les estacions de França o del Nord o els dipòsits de petroli de la CAMPSA, però aquells dies de març del 38 hi va haver clarament un altre objectiu. A l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (dic aquest perquè el vaig examinar, gràcies a la directora, que era una filla del doctor

Jesús M. Bellido i Golferichs, un catòlic, fisiòleg i, per tant, col·lega del doctor Negrín, que a les acaballes de la guerra va acceptar de ser comissari de Cultes de la República) es conserva el registre dels morts i ferits que els portaven, amb indicació del lloc on els havien recollit. Així es pot veure que aquells dies els atacs no es van programar en massa, sinó en hores successives continuades, de manera que desballestaven els serveis sanitaris i de bombers, i la població no sabia si les sirenes que sonaven eren d'avís de bombardeig o de fi de l'alarma; a més d'això, s'aprecia clarament el bombardeig de zones purament residencials que fins aleshores s'havien respectat. Per si no fos prou, a l'Archivio Centrale dello Stato Italiano, de Roma, vaig trobar un telegrama personal de Mussolini al cap de les tropes italianes a Espanya en el qual, per cooperar amb l'ofensiva empresa des d'Aragó, li ordenava bombardejar per *terrorizare le retrovie* ('terroritzar la rereguarda'). Tractava jo un dia la qüestió amb el general d'aviació i historiador militar Ramón Salas Larrazábal, home honrat però molt franquista, que sostenia que tot Barcelona era un immens polvorí, objectiu, doncs, militar. Després de molt discutir, vaig acabar dient-li: «Miri: és inútil que continuem parlant-ne, perquè vostè es mirava els bombardeigs des de dalt, i jo els veia des de baix.»

La mare tenia el títol de mestra, que fins aleshores no havia fet servir, però a la segona meitat de la guerra es va poder col·locar en una escola del CENU molt ben instal·lada en una residència geriàtrica que tenien unes religioses (que, evidentment, s'havien retirat) al capdamunt del carrer Més Gran de Gràcia (aleshores, Salmerón), prop de la plaça de Trilla. Allí, per cert, quan donaven l'alarma aèria anàvem a refugiar-nos a l'estació de metro de Fontana, tot i que quedava una mica lluny. Vull fer constar el meu record agraït als quàquers nord-americans i canadencs que enviaven farina per a fer pa integral i llet en pols, que les mestres preparaven i a mig matí ens donaven una bona porció de pa i un vas de llet.

És prou sabut que la República, i més encara la Generalitat, va donar molta importància a la cultura, malgrat les grans carències d'aquells moments. Els nens podien tenir una placa que els permetia anar de franc en els transports públics a les hores d'entrada o de sortida de les escoles. S'havien suprimit totes les celebracions religioses i, per tant, també les de Nadal i Reis, però s'havien substituït per la Setmana de l'Infant. Amb tal motiu, el desembre del 1938, quan tot ja s'ensorrava, encara van dir a les escoles que demanessin llibres i joguines. La meva mare i dues mestres més van fer una bona llista, i en uns moments que el paper escassejava molt i els diaris només podien publicar poques pàgines en un paper dolent, la Generalitat ens va donar tots els llibres que havíem demanat i que es trobaven en venda, llibres per a infants esplèndids, com aquelles meravelloses edicions de l'Editorial Joventut de llibres de fades i contes infantils, esplèndidament il·lustrats. Per si no n'hi hagués prou, vam rebre un bon lot de joguines. Recordo especialment un auto de pedals, de metall, que aleshores em va semblar enorme. Eren temps en

què escassejava el ferro i altres metalls necessaris per a la indústria de guerra. El general Rojo explica a les seves memòries que a la batalla de l'Ebre l'artilleria republicana rebia cada matí un camió amb una càrrega de bales de canó, les disparaven i tocava esperar el camió de l'endemà, perquè la fàbrica, mancada de metall, no donava més l'abast. Però hi havia metall per a les joguines.

Ja he explicat que, gràcies a la feina del pare, nosaltres no vam passar gana, però la sofrença va ser terrible per a la quasi totalitat de la població. Recordo haver vist un senyor, de posició benestant (vivia en una torre del carrer de Muntaner), que devia haver quedat privat dels seus antics ingressos i, mal vestit, remenava els cubells de deixalles de la vorera del carrer a la recerca d'alguna cosa comestible. La premsa humorística (*Patufet, L'Esquella de la Torratxa*) feien humor macabre amb el tema de la fam. Els darrers dies abans de l'arribada de les tropes de Franco, quan les autoritats republicanes i de la Generalitat ja havien abandonat la ciutat, el poble va assaltar els magatzems de queviures, que, per cert, encara guardaven grans quantitats d'aliment i altres articles que ja no es trobaven a les botigues. A més de sacs o caixes d'aliments (patates, llegums, pasta de sopa, sucre, oli, llet condensada, carn en conserva russa...) vaig veure gent que s'enduia ampolles de licors, caps de tabac o, el que més em va cridar l'atenció, un home que s'havia carregat a l'esquena un sac de pebre vermell, un sac, per cert, foradat, que deixava anar un reueró vermell.

L'octubre del 1938 es van retirar les Brigades Internacionals, que havien combatut com a forces d'elit a favor de la República i havien experimentat moltes baixes. Se'ls va fer un comiat solemne. *Una gran multitud els aplaudia amb entusiasme mentre desfilaven Diagonal amunt.*

Tres mesos més tard, Barcelona era ocupada sense resistència. *Una gran multitud aplaudia amb entusiasme les Brigades Navarreses que desfilaven Diagonal avall.*

En els dies immediats a la *liberación*, tothom havia de lliurar els bitllets republicans que encara tingués. Conservar-los hauria significat que encara creies que la República podia guanyar la guerra i aquells papers tindrien algun valor, i, per tant, incorries en *adhesión a la rebelión*. Vaig anar amb el pare a un establiment bancari que hi havia al capdamunt del passeig de Gràcia, que era un dels llocs on es podia complir aquell tràmit. Hi havia molta cua. Quan et tocava, només et donaven un rebut de l'import dels bitllets republicans lliurats, sense cap compensació. És un aspecte potser no prou comentat de les finances de la Guerra Civil. Les tropes rebels no van parar d'avançar en els tres anys de lluita, sense retrocedir quasi mai, i allà on arribaven quedava abolida la moneda republicana. Així, la moneda republicana s'anava acumulant en un territori cada vegada més reduït i, en canvi, a la zona dita «nacional» la seva moneda tenia un territori, i per tant unes mercaderies, cada vegada més grans. Per això, encara que a totes dues bandes es va emetre paper moneda en gran quantitat, el poder adquisitiu de la moneda re-

publicana es va desplomar, i també la seva cotització internacional, mentre que el de la franquista es va mantenir, malgrat l'emissió incessant de paper moneda. Només un cop acabada la guerra, quan ja no quedava més territori per a conquerir ni més població per a adoptar aquella moneda, com que no van parar d'emetre'n, es va desfermar una inflació imparabile. Tornant als que lliuraven moneda republicana, hauria estat just que se'ls donés una quantitat de moneda franquista inferior a la que havien dipositat, segons el valor adquisitiu respectiu, però no que es quedessin sense res. Per això tenia tota la raó una pobre dona, d'aspecte modest, que, quan va veure que no li donaven res a canvi dels bitllets dipositats, es va posar a cridar, amb grans plors: «Lladres! És tot el que tenia! Tota la vida treballant i no em donen res!» Un guàrdia civil que vigilava, que devia comprendre que ella tenia raó, mirava de calmar-la i fins la va mig amenaçar dient: «Cállese, que será peor»; però la dona continuava cridant: «Fusílenme si quieren, pero me han robado.»

III

El Concili Vaticà II

Joan XXIII i el seu concili¹

La persona i la vida de Roncalli són importants per al coneixement del seu Concili Vaticà II perquè en ell no hi va haver dicotomia entre vida personal i vida pública: les característiques de la seva personalitat ho van ser també del seu pontificat i les va infondre al gran projecte de renovació de l'Església per mitjà d'un concili ecumènic.

En una primera part, «Roncalli», sense pretendre exposar la seva biografia completa,² recordaré només algunes dades de la seva vida, anteriors a la seva elecció, i que contenen en germen el que constituirà el seu estil personalíssim de papa. En la segona part, «Joan XXIII», ens ocuparem de la seva elecció i de la convocatòria del Concili. Acabaré parlant d'un aspecte particular del seu pontificat, que ell tenia molt al cor i que és molt actual: la contribució a la pau del món.

1. RONCALLI

Els orígens

Nasqué el 25 de novembre de 1881 a Sotto il Monte (Bèrgam), de família modesta («però no tan pobra com alguns diuen», va precisar en un discurs). El 1892

1. Publicat a *Revista Catalana de Teologia*, vol. xxviii, núm. 2 (2003), p. 381-406.

2. La millor biografia és la de Giuseppe ALBERIGO, *Angelo Giuseppe Roncalli: Joan XXIII*, Barcelona, Claret, 2000. Es pot veure també Jean NEUVECELLE, *Pío XII y Juan XXIII*, vol. 2 [Joan XXIII], València, EDICEP, 1984 (amb extensa bibliografia); Peter HEBBLETHWAITE, *John XXIII: Pope of the Concile*, Londres, Capman, 1984. El famós *Diari de l'ànima*, encara que bàsicament són anotacions espirituals en dies d'exercicis, procura a qui el sap llegir informacions autobiogràfiques; vegeu-ne preferiblement la voluminosa edició crítica, anotada amb gran erudició, d'Alberto Melloni, o bé l'edició catalana, traduïda per Just M. Llorens i amb una presentació de Dom Aureli M. Escarré, *El diari de l'ànima*, Barcelona, Nova Terra, 1964.

(onze anys) entra al seminari menor de Bèrgam, i el 1893, al major. El 1896 (quinze anys) comença el *Diari de l'ànima*. Va, amb beca, al Seminari Apolinar de Roma. El 1901-1902 presta el servei militar i és ascendit a caporal i a sergent. Doctorat en teologia i ordenat sacerdot, canta missa al seu poble (1904).

El 1905 és consagrat bisbe de Bèrgam el comte Giacomo Radini Tedeschi, i pren Roncalli per secretari, fins a la mort del bisbe, el 1914. Entre l'aristòcrata i el fill de pagesos es va nuar una estreta relació humana i espiritual. Roncalli escriurà la biografia del seu bisbe.³ Radini era una personalitat destacada de l'Església italiana, fins amb bones relacions internacionals. Era dels que volien una renovació eclesial. Amb Radini, Roncalli descobreix nous aspectes de la vida de l'Església: moviment litúrgic, acció catòlica, qüestió social (amb una vaga subvencionada pel bisbat), un cert feminisme catòlic, i comença els estudis de crítica històrica amb l'edició de les actes de les visites de sant Carles Borromeo a Bèrgam.

El gran tombant

A principis del segle xx es produeix en l'espiritualitat de Roncalli un gran tombant. El 16 de desembre de 1902, a la tarda, en una entrevista amb el seu director espiritual, el redemptorista Francesco Pitocchi, aquest li diu que es fiqui ben bé al cap, que repeteixi sovint i que mediti: «Déu ho és tot, jo no soc res.»⁴

Brémond havia escrit que així com no es va començar a entendre bé el sistema astronòmic fins que es va reconèixer que no és el Sol que gira al voltant de la Terra, sinó al revés, així també no es comença a entendre la vida espiritual fins que es descobreix que Déu és el centre, i no nosaltres. La primacia de Déu i de la seva gràcia («Déu ho és tot, jo no soc res») porta Roncalli a superar aquell voluntarisme que es traduïa en un esforç antropocèntric per imitar els seus sants favorits:

A base d'experimentar-ho ben de prop m'he convençut d'una cosa: com n'arriba a ser, de fals, el concepte de la santedat aplicada a mi mateix que jo m'he format. En cadascuna de les meves accions, en els petits mancaments de què m'adonava de seguida, em feia venir al pensament la imatge d'algun sant que jo em proposava d'imitar en les coses més menudes, com un pintor copia exactament un quadre de Rafael. Deia sempre si sant Lluís, en aquest cas, faria així i aixà, no faria això o allò altre, etc. Passava, però, que jo no arribava mai a aconseguir tot el que m'havia imaginat que podria fer, i m'inquietava.

3. Angelo Giuseppe RONCALLI, *Atti della visita apostolica di San Carlo Borromeo a Bergamo (1575)*, Florència, 1936-1957, 5 toms repartits en 2 v.

4. El 16 de desembre anota únicament: «Déu ho es tot: jo no soc res. I per avui ja n'hi ha prou.» JOAN XXIII, *El diari de l'ànima* (si no dic altra cosa, citaré sempre les pàgines de l'edició catalana), p. 150.

Era un mètode equivocacat. De les virtuts dels sants jo n'haig d'aprendre la substància i no els accidents. Jo no soc sant Lluís, ni m'haig de santificar com ho va fer ell, sinó com ho demana el meu ésser divers, el meu caràcter, les meves condicions diferents.

No haig de ser la reproducció escarransida i dissecada d'un tipus potser perfectíssim. Déu vol que, seguint els exemples dels sants, n'absorbim el líquid vital de la virtut convertint-lo en la nostra sang i adaptant-lo a les nostres aptituds particulars i circumstancials especials. Si sant Lluís fos el que soc jo, se santificaria d'una manera diversa de la que va seguir.⁵

En la diplomàcia vaticana

Després de ser president de l'Obra Pontifícia de la Propagació de la Fe a Itàlia, i professor de Patrística al Pontifici Ateneu Lateranense, el 1925 Pius XI el nomena visitador apostòlic de Bulgària. El 1931 és elevat a delegat apostòlic (el primer de Bulgària), i el 1934 és traslladat a la Delegació Apostòlica de Turquia i Grècia. És l'experiència de les esglésies orientals, i amb elles del problema ecumènic, i també dels valors religiosos del món islàmic.

A la Secretaria d'Estat no és considerat un bon diplomàtic. Aquesta és la raó per la qual el 22 de desembre de 1944 és designat nunci a París.⁶ La capital francesa era aleshores el cim de la carrera diplomàtica. El 29 té una audiència brevíssima amb Pius XII i corre a París, on per Cap d'Any, com a degà del cos diplomàtic, ha de pronunciar el discurs en la recepció de De Gaulle. Si no hi era ell, li hauria tocat a l'ambaixador soviètic.

Roncalli explicava al seu amic, el pare Albareda, que prou sabia que l'havien enviat a fracassar, per guanyar temps i de passada donar una bufetada a De Gaulle, que exigia la remoció del nunci Valeri i trenta bisbes, acusats de col·laboracionisme amb els alemanys. Però ell, amb el seu estil cordial, va superar la crisi amb satisfacció del Papa. Escrivia a un amic: «Com a nunci apostòlic, jo soc una vocació tardana, i de veritat que no m'hauria imaginat mai que després de vint anys de delegat apostòlic a l'Orient m'havia de tocar d'improvís aquesta cabriola o salt d'octava»; «Fou una idea molt personal del Sant Pare: de cop i volta esdevé realitat, sorprenent fins i tot per a mi. I perquè precisament jo no hi he fet res, ni tan sols me la imaginava, me l'he trobat i, gràcies a Déu, em trobo en el meu lloc amb una gran calma espiritual i sense angoixes ni incerteses. Ah!, benvolgut Joan, quan s'han passat els seixanta, res no preocupa l'esperit sinó allò que val de veritat com a vida i com a servei a la santa Església».

5. JOAN XXIII, *El diari de l'ànima*, p. 163-164.

6. Cf. Angelo Giuseppe RONCALLI, *Souvenirs d'un nonce*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1963.

A París coneix un catolicisme amb gran vitalitat i desig de renovació (nova teologia, moviments bíblic, patristic i litúrgic, sacerdots obrers), i també fa l'experiència del món de la política.

El 1953 és creat cardenal i nomenat patriarca de Venècia. És l'experiència del ministeri episcopal. Però seria només per cinc anys.

Sapientia cordis

De la seva personalitat humana i la seva espiritualitat, hem de retenir, de cara al seu pontificat i al seu concili:

Primer, el seu teocentrisme: «Déu ho és tot; jo no soc res.» Es posa en mans de Déu i vol ser dòcil instrument seu. El seu lema serà *oboedientia et pax* i sempre mirarà de fer la voluntat de Déu tal com li ho manifestaven els seus superiors (sense tenir vot d'obediència religiosa, va practicar l'obediència eclesial i l'*oboedientia fidei* paulina, que són més importants). Però aquest home que ha passat quasi vuitanta anys obeint els seus superiors eclesiàstics és elegit papa i arriba al vèrtex de l'Església. Ja no hi ha cap home entre Déu i ell. A qui obeirà? Qui li dirà la voluntat de Déu? Un concili ecumènic.

En segon lloc, hem vist com des de molt jove Déu li va concedir una gràcia especial: la preocupació per distingir el que és essencial del que és secundari (i també la gràcia d'encertar la distinció). Esdevingut papa, aquest carisma personal es convertirà en una gràcia per a tota l'Església per mitjà del Concili, que es proposarà redescobrir allò que és essencial en la fe cristiana, i que havia quedat una mica enfosquit, i distingir-ho de tantes coses potser bones però secundàries a les quals s'havia donat massa importància (deia Congar que l'essència del fariseisme és absolutitzar coses secundàries). El Vaticà II es caracteritzarà per una plena fidelitat a l'essència de l'evangeli i una gran llibertat pel que fa a les institucions, normes o tradicions secundàries.

Però en aquest balanç de la personalitat de Roncalli ens hem d'aturar especialment en la seva cultura eclesiàstica. Hi ha hagut tota una literatura periodística sobre Joan XXIII que, a còpia d'insistir en la seva bonesa de cor, la seva senzillesa i el seu bon humor ha acabat presentant-nos-el com a mancat de cultura i fins d'intel·ligència.

Després de ser elegit Joan Pau I, quan el nou pontífex va aparèixer a la balconada de Sant Pere del Vaticà, va dir, amb la seva senzillesa característica: «Jo no soc un savi, com Pau VI, i tampoc no tinc la *sapientia cordis* de Joan XXIII.» Era una citació del salm 90,12: «Ensenyeu-nos a comptar els nostres dies per adquirir la saviesa del cor» (*eruditos fac nos in sapientia cordis*). A partir d'aquest verset de salm, l'expressió *sapientia cordis* s'ha emprat sovint per a referir-se a una saviesa que va més enllà dels coneixements acadèmics. «El cor té les seves raons, que la

intelligència no comprèn», deia Pascal. I Ortega i Gasset definia la saviesa com «allò que queda després d'haver après i oblidat».

Aquesta saviesa de Roncalli no volia dir ingenuïtat. Sempre va tenir alguna cosa d'aquella astúcia natural dels camperols. Com deia d'ell el pare Albareda: «Ve de pagès i fa el pagès, però no té res de pagès.» La seva saviesa natural s'havia enriquit amb una sòlida cultura eclesiàstica. Gosaria comparar-la amb la cultura de Verdguer, malgrat les grans diferències. El pageset de Folgueroles va ser el creador del català literari modern perquè posseïa la parla de la plana de Vic, però també perquè el llatí del seminari li havia fornit l'estructura de la llengua.

La cultura de Joan XXIII

En una conferència del cardenal Lercaro, el 1965 (conferència preparada pel seu assessor Giuseppe Dossetti), parlava de tres tipus de cultura eclesiàstica.⁷ Comentant amb el pare Batllori aquesta famosa conferència, em va fer notar que, en la ment de Lercaro, amb tota seguretat, aquells tres tipus de cultura corresponien als tres últims papes. Deia Lercaro que hi ha persones que *creen* cultura i d'altres que simplement en *consumeixen*. Segons Lercaro, els grans creadors de cultura són «homes de les fonts». Els consumidors de cultura són «homes dels manuals», o bé «dels assaigs i les monografies».

Homes de les fonts

«Són aquells que s'han format, si no exclusivament almenys principalment, a través d'una familiaritat assídua i laboriosa amb les grans fonts del cristianisme (l'Escriptura, els Pares, els sants que han forjat una església o una època).»

a) La font principal, en la fe cristiana, és l'ESCRITURA. Per això és l'objecte primari de la *lectio divina*. Les altres lectures tenen per objecte o entendre millor l'Escriptura o aplicar-la a problemes particulars o actuals.

b) Els PARES DE L'ESGLÉSIA són una lectura més difícil per a la majoria de la gent dels nostres dies, per les mateixes raons que els clàssics de la literatura es fan pesats a lectors moderns de poca cultura. Durant els segles de l'escolàstica, els Pares s'havien estudiat com a repertori de proves de les tesis teològiques que no tenien fonament directe en les Escriptures i s'havien de provar per la Tradició. Com que els protestants rebutgen la Tradició i només admeten l'Escriptura, el recurs

7. *Indirizzi metodologici per una ricerca sull'opera di Papa Giovanni XXIII*. Assaig llegit pel cardenal Giacomo Lercaro, arquebisbe de Bolonya, el 23 de febrer de 1965, com a introducció al cicle de conferències sobre els catòlics italians del 800 fins avui, promogut per l'Istituto Luigi Sturzo de Roma. Roma, *pro manuscripto*, s. d.

apologètic als Pares sembla molt «catòlic». Però cap als anys trenta pren força el moviment patristic, que s'interessa pels Pares com a mestres d'espiritualitat. L'ús apologètic interessava només els especialistes de la teologia i l'apologètica; l'ús espiritual interessa tots els fidels.

c) Les VIDES DE SANTOS constitueixen una font clàssica de l'espiritualitat cristiana, perquè presenten de manera concreta el seu exemple de la vida de fe i de les virtuts. Els tradicionals «Anys cristians» permetien la lectura personal o en família d'una notícia sobre el sant de cada dia. Eren una forma popular del martirologi oficial, que no és important només com a catàleg oficial dels sants, sinó també per la doctrina continguda en els elogis que els dedica.

Homes dels manuals

Consulten les enciclopèdies o els manuals que proporcionen sintetitzada la informació més recent sobre una determinada matèria. Però, per definició, els manuals quan surten ja estan una mica endarrerits. Es fixen en les últimes novetats, però forçosament miren cap enrere. Aquests homes dels manuals, «en el millor dels casos, arriben ells mateixos a la redacció d'un manual que tindrà molt d'èxit». «Fins i tot en els casos dels més remarcables, són homes del passat pròxim, que l'han arribat a fixar i quasi fer present per un breu espai de temps, però no sense greus renúncies i mutilacions o esmussaments» (*apiattimenti*).

Quan Lercaro parla dels «homes dels manuals», probablement pensa en el papa Pius XII, que es documentava, o es feia cercar documentació, sobre tots els temes sobre els quals feia discursos en audiències. Era una enciclopèdia vivent.

Homes dels assaigs i monografies

Hi ha, finalment, en tercer lloc, els que s'han format llegint assaigs i monografies, perquè s'interrogaven sobre el futur. Aquests «són massa sensibles i problemàtics per a contentar-se amb el manual i no són prou profunds i personals per a poder-se alimentar principalment de les fonts». «Són veritablement» —continua Lercaro— «els homes del present, però del present immediat, i la seva problemàtica esdevé sovint problemàtica: sensibles als influxos d'una modernitat quotidiana, es casen sovint amb les seves formes i el seu llenguatge; però, no havent entrat prou en l'íntim del santuari on la Tradició revela el seu rostre misteriós i profund, no poden trobar la convicció i la força per a les opcions més difícils, més alliberadores i que més s'avancin al futur.»

Lercaro, en parlar d'aquest tipus de cultura, pensava, segons Batllori, en el papa Pau VI.

La lectio divina de Joan XXIII

Els homes de les fonts, deia Lercaro, «es mantenen en molts casos dins dels límits normals, i poden ser fins i tot grans erudits, tots sempre amb una certa solidesa i una bona dosi de frescor i d'originalitat. Però en algun cas arriben a tenir una força transcendent, i aleshores esdevenen els creadors, els homes que, per haver-se remuntat en el passat fins a arribar a les fonts en el seu doll més misteriós i més viu, poden avançar-se amb un gran salt cap al futur; són, en fi, els homes d'una cultura tota essencialitzada que *ja no té temps* i en tot cas i sobretot és la *cultura del futur*».

Un gran «home de les fonts» va ser Roncalli. Perquè estava amarat de la cultura de les fonts cristianes, va poder ser profeta de l'Església del futur. En l'estudi i la meditació de les fonts hi va trobar una cosa que ja des dels seus temps de seminarista recercava amb afany: el discerniment d'allò que és essencial i allò que és accidental. Per això s'aferrava amb fidelitat absoluta a l'essencial del missatge evangèlic i alhora era molt lliure pel que fa a les formes accidentals.

Deia també Lercaro que pot succeir que la cultura de l'home de les fonts (aquí pensava en el papa Roncalli) estigui tan ancorada en les coses essencials, sense concessions a modes ni detalls enlluernadors però superficials, que passi desapercibuda a la majoria «i no es reveli més que a aquells que sintonitzen amb ell i són capaços de copsar-la per connaturalitat». I afegia: «Molt sovint l'home que ha arribat a aquest grau (de cultura de les fonts) es fa *creador* de cultura, sense que molts contemporanis se'n adonin i quasi sense adonar-se'n ell mateix, perquè la seva cultura és tant una neta i pura represa de la tradició creadora que s'ignora ella mateixa, i és incapaç de qualsevol replegament reflex.» En canvi, els homes dels manuals i els dels assaigs són sempre molt conscients del seu propi valor cultural; els dels manuals amb una seguretat autosuficient basada en les fórmules que consideren garantides (*probatae*) i els dels assaigs amb «una desencisada autoconsciència d'un intel·lectualisme que se sap modern i informat».

Lercaro conclou:

Ara bé, jo m'inclino decididament a suposar —encara que en aquest moment no n'he recollit totes les proves— que Angelo Roncalli, ja abans d'arribar a ser papa, era un home de cultura en el primer sentit. Que la seva cultura s'havia format a través de la llarga, fidel i insistent meditació (ve a la ment un verb típic de l'Esclat, *hagah*, que significa precisament 'gemegar', 'murmurar', 'remugar' i, secundàriament, 'meditar tot repetint', com en el conegut verset «Os justi meditabitur sapientiam») de les supremes fonts de la tradició cristiana: l'Esclat, la Litúrgia, els Pares i els escrits i les obres d'algun gran pastor o fundador que ell prenien per model: sant Carles, sant Llorenç Giustiniani... Aquesta meditació, que ell va continuar durant decennis fins als últims mesos de la seva vida, com revelen alguns discursos seus presidits per les seves

lectures matinals de fragments patrístics, es va conjugar admirablement amb els seus dots, naturals i educats, de realisme, de sentit del concret, d'optimisme profund, i amb una observació serena, desapassionada, oberta i amorosa dels diversos ambients i dels diversos moments històrics que la Providència li va fer conèixer. El resultat va ser no tant un conjunt de nocions com uns hàbits intel·lectuals que eren una admirable prolongació de les seves virtuts morals i religioses i que portaven en ells mateixos, més que la potència, ja l'acte de molts judicis doctrinals i històrics expressats després com a papa. El vigor i l'abast universal d'aquests judicis restaven de moment tan sols continguts i amagats per la modèstia de la funció de l'estat que aleshores tenia, per l'absència total d'ambicions i pel conjunt d'una missió personal que havia de complir. Sobre tot, pel sentit magnànim de l'obediència que havia de practicar i per la col·laboració plena i incondicional que havia de prestar als judicis i a les directives de vegades diverses dels superiors. Però la síntesi que més tard es va revelar estava ja preparada en tots els seus elements, encara que estigués amagada a ell i als altres. Només esperava que una ocasió providencial trenqués els límits del deure d'estat i que el propòsit de ser sempre deixeble i súbdit fos substituït pel deure de ser mestre i cap, afegint-s'hi la consciència no del propi valor, sinó únicament de la força de l'Esperit, indefectiblement promès no sols com un do a la virtut personal, sinó també com a carisma que acompanyava la funció.

Això és el que explica, segons Lercaro, que molts tinguessin Roncalli per una persona benintencionada però de poca cultura: «Essent així les coses, es pot comprendre molt bé que la cultura bíblica, patrística i humana, massa essencial i potencialment creadora, d'Angelo Roncalli no pogués ser, de fet, advertida —i que àdhuc en el Papa no pogués ser reconeguda sinó amb gran dificultat— pels homes, massa segurs d'ells mateixos, dels manuals i de la rutina escolàstica, o pels massa moderns i problemàtics de l'assagística contemporània. Als primers els semblava ingenuïtat, perquè no s'expressava amb les fórmules reconegudes de l'escola i perquè portava a conseqüències pràctiques que capgiraven tots els seus sistemes. Als segons els semblava una bonhomia una mica fàcil i incontrolada, deguda a la *manca de bases*, les bases de l'experiència i de la tradició (la tradició menor, de curta volada) i també les bases d'una informació moderna i ajornada.»

La Bíblia del papa Joan

La cultura de les fonts de Joan XXIII es revela en la seva manera «sapiencial» de llegir i aplicar-se la paraula de Déu. Sovint, en les audiències, en discursos improvisats, donava interpretacions molt originals d'un passatge de les matines o de la missa del dia. Però hi ha uns quants textos que tenia molt al cor i que els cita una vegada i una altra. Vegem les principals.

«Jo soc el bon pastor» (Jo 10,11). El tomb pastoral que ha fet darrerament l'Església parteix de la vivència que Roncalli tenia d'aquest text. El 4 de novembre, en l'homilia de la coronació, diu: «Hi ha qui espera del pontífex un home d'estat, un diplomàtic, un científic, un organitzador de la vida col·lectiva, o bé aquell que tingui l'ànim obert a totes les normes de progrés de la vida moderna, sense excepció.» Però ell té el seu model en Joan 10: «Jo soc el bon pastor»; «Les altres qualitats humanes: la ciència, la promptitud, el tacte diplomàtic, les qualitats organitzatives, poden resultar un complement per a un govern pontifical, però de cap manera poden substituir el deure de pastor».

«Jo soc Josep, el vostre germà» (Gn 45,4). Als venecians com a patriarca, a l'homilia de la coronació, el 4 de novembre de 1958 (alguns volen un papa polític, però «el nou pontífex, per les vicissituds de la seva vida es pot comparar amb aquell fill del Patriarca que, en rebre els seus germans que passaven gravíssimes tribulacions, els va mostrar el seu amor i, plorant com ells, els va dir: jo soc Josep, el vostre germà»), als romans com a papa, als jueus a l'inici del Concili, als germans separats observadors del Concili, a dos-cents jueus de la United Jewish Appeal dels Estats Units, als franciscans, a la Cúria i a molts altres. Té l'arrel en la manera com va viure la relació amb la seva família.

«Apreneu de mi, que soc dolç i humil de cor» (Mt 11,29). «Pregueu pel vostre pontífex, perquè avanci més i més en la mansuetud evangèlica.» Es posa ell mateix, finament, per exemple.

«Veritatem facientes in caritate...» (Ef 4,15). El text diu: «Tot fent la veritat, cresquem en la caritat...» Però la puntuació de la Vulgata ho ajuntava: «Fent la veritat amb caritat.» Joan XXIII hi dona el sentit de mantenir la integritat de la veritat, però que el zel per l'ortodòxia no porti a faltar a la caritat (com feia de vegades el Sant Ofici). Hem de defensar les veritats de la nostra fe, però sempre amb caritat. No n'hi ha prou amb l'ortodòxia: cal també l'ortopraxi.

«De rore coeli et de pinguedine terrae» ('De la rosada del cel i de la fecunditat de la terra', Gn 27,28). En la benedicció d'Isaac a Jacob, aquestes paraules volen dir simplement que a la terra d'Israel plogui i així hi hagi bones collites, però Roncalli distingia la part del cel i la de la terra, en el sentit que si acollim la rosada que ve del cel, les coses de la terra ens aniran millor: la religió ens obté benediccions fins per a les coses terrenals.

La mateixa idea la llegeix Roncalli en el famós passatge nadalenc «Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis» (Lc 2,14). És característic de la mentalitat de Joan XXIII la seva reiterada referència al cant dels àngels la nit de Nadal: «pau a la terra als homes de bona voluntat». El document de la Comissió Bíblica Pontifícia *La interpretació de la Bíblia en l'Església*, del 1993, esmenta, entre els molts mètodes possibles, el de la «història dels efectes» (*Wirkungsgeschichte*), quan un passatge bíblic ha estat entès durant molt de temps d'una

determinada manera, i ha tingut un paper positiu en la història de l'espiritualitat. Aquella sentència, que proclama el naixement de Jesús traduït en glòria de Déu i també en la pau als homes de bona voluntat, ha presidit durant segles els pessebres i les felicitacions de Nadal, i culmina en la vivència de Joan XXIII. Encara que, segons una exegesi rigorosa, aquella «bona voluntat» és la de Déu, o sigui que es refereix als homes objecte de la «voluntat bona» (salvífica) de Déu, i per això la versió litúrgica diu «els homes que estima el Senyor», Joan XXIII no s'allunyava del sentit profund del text amb les seves dues grans conviccions (essencials per a entendre el seu projecte de concili):

— Primera, que la «bona voluntat de Déu» arriba a tots els homes, perquè Déu «vol que tots els homes se salvin i arribin al coneixement de la veritat» (1 Tm 2,4) i, per tant, l'Església no es pot replegar en ella mateixa, sinó que té una bona notícia per a tota la humanitat.

— Segona, que hem de creure en el fons de «bona voluntat» de tots els homes, en lloc de condemnar-los. Joan XXIII no creia en l'eix del mal sinó en l'eix del bé.

Vet ací l'arrel de l'encíclica *Pacem in terris* i de la doctrina de *Gaudium et spes* sobre el que l'Església ofereix a la societat humana: en primer lloc, un missatge de salvació amb vista a la vida eterna; però també, fins i tot als qui no acceptin l'evangeli, els ofereix col·laborar tots junts per a l'edificació d'una societat humana més justa, fraterna i feliç, i molt particularment —era una obsessió de Joan XXIII— per al manteniment de la pau. Aquesta és també la finalitat que Roncalli atribuïa al seu concili: havia de ser fonamentalment un esdeveniment eclesial, un *aggiornamento* de l'Església; però, en segon terme, aquesta renovació hauria de repercutir en bé de tota la societat humana.

2. JOAN XXIII

L'elecció

El 9 d'octubre de 1958 mor Pius XII. El buit que deixa sembla impossible d'omplir. Hi ha desorientació. El 28 d'octubre és elegit papa el cardenal Roncalli, de setanta-set anys.

Els conclave són secretíssims, però sempre se'n saben bastantes coses.⁸ Des del primer moment del conclave, Roncalli va atreure molts vots, per la seva simpatia i per la seva edat avançada. Semblava una solució transitòria a una successió difícil. Va ser una sorpresa per a molts, però no per a l'elegit. Ja abans del conclave

8. Per exemple, Pío II, *Así fue Papa*, traducció i adaptació d'Antonio Castro Zafra, Madrid, Merino, 1989.

escrivia a un bisbe amic en termes que revelen que s'ho veia venir, i va prendre disposicions sobre un nebot sacerdot seu que tenia problemes a Bèrgam.

L'elecció del nom, i els motius que en va donar, ja van ser ben originals: bon coneixedor de la història, en fer-se dir Joan XXIII exclouïa definitivament de la llista dels papes legítims un antipapa que al segle xv havia adoptat aquest nom. Expressa una sèrie de motivacions personals i familiars, i amb gran llibertat d'esperit acumula els dos Joans, el Baptista i l'Evangelista:

Em diré Joan. Aquest nom ens és dolç perquè és el nom del nostre pare, ens és suau perquè és el titular de la humil parròquia on hem rebut el baptisme; és nom solemne d'innombrables catedrals, distribuïdes per tot el món, en primer lloc de la sacrosanta basílica lateranense, la nostra catedral.⁹ És un nom que s'han posat una llarga llista de pontífexs romans. Efectivament, podem comptar vint-i-dos summes pontífexs de nom Joan de legitimitat indiscutible. Gairebé tots van tenir un pontificat breu [...]. Però nosaltres estimem el nom de Joan —tan estimat de nosaltres i de tota l'Església—, de manera particular, pel seu doble apel·latiu: és a dir, pels dos homes que van estar molt a prop del Crist Senyor, redemptor diví de tot el món i fundador de l'Església.

Joan Baptista, el Precursor de Nostre Senyor: certament no era la llum, però era el testimoni de la llum i va ser veritable testimoni de veritat, de justícia, de llibertat,¹⁰ en la predicació, en el baptisme de penitència, en la sang vessada. I l'altre Joan: deixeble i evangelista, predilecte de Crist i de la seva dolcíssima Mare, que en la Cena reposà el cap sobre el pit del Senyor i en va extreure aquella caritat de la qual fins a l'última vellesa va ser flama viva i apostòlica.

Feu, Senyor, que ambdós Joans clamin en tota l'Església per l'humilíssim nostre ministeri pastoral.

De seguida comença un nou estil de papa, caracteritzat per la humanitat i una profunda espiritualitat. Restableix les audiències periòdiques als responsables de les congregacions i altres organismes de la Cúria. Nomena secretari d'Estat (càrrec vacant des de feia catorze anys) Tardini, que havia estat molt crític amb l'activitat diplomàtica de Roncalli. Crea vint-i-tres cardenals (entre ells, Montini) i supera el nombre màxim de setanta que havia establert Sixt V el 1588. Trencava la vida separada dels papes, diu que no vol restar presoner del Vaticà i surt, sobretot per obres de misericòrdia: visites a alguns malalts, als presos de Regina Coeli.

El 23 de novembre pren possessió de la basílica de Sant Joan del Laterà, i remarca delicadament que els seus predecessors havien negligit aquesta funció de bisbes de Roma reals, no de nom. L'homilia, en aquesta ocasió, se centra en el tema,

9. Remarcava així la seva condició de bisbe de Roma.

10. Són tres dels valors que a la *Pacem in terris* posarà com a condició de la pau. El quart i principal, l'amor, el troba en l'evangelista Joan, com diu a continuació.

ja tractat a Venècia, d'«el llibre i el calze»: l'eucaristia és el centre del ministeri episcopal.

Des del primer moment suscita, no sols admiració i respecte (com Pius XII) sinó simpatia i entusiasme. És popular, i sap que ho és. Havia tingut sempre una gran capacitat de fer-se amics; ara serà amic de tot el món. Tothom qui parla amb ell es queda amb la impressió que és un íntim seu.

L'anunci del Concili

La seva espiritualitat teocèntrica, de total submissió als designis de Déu, però que no despersonalitza, sinó que potencia al màxim totes les qualitats naturals, es manifestarà meravellosament en la coratjosa decisió de convocar un concili ecumènic. Sempre dirà que ha estat una inspiració sobtada.

El 25 de gener de 1959, últim dia de l'octavari per a la unió de les esglésies, s'havia programat, a Sant Pau Extramurs, una «capella papal» en la qual la tradicional intenció ecumènica quedava suplantada per la pregària per «l'Església del silenci», especialment la de la Xina. Eren els temps de la Guerra Freda i de l'anticomunisme visceral, amb el Vaticà pendent de la rivalitat entre democratacristians i comunistes a les eleccions italianes. *L'Osservatore Romano*, amb la data del 25 però com de costum publicat la tarda del 24, anunciava a primera pàgina la celebració.

Aquell 25 de gener de 1959 —conta Capovilla— Joan XXIII es va llevar molt de matí, va celebrar la missa a la seva capella privada, va donar gràcies mentre la celebrava el seu secretari i després va romandre «algunes hores» agenollat al reclinadori, recollit en profunda oració. Cap a dos quarts de deu va anar a les seves habitacions per esmorzar i donar un cop d'ull als diaris i a uns informes de la Secretaria d'Estat. Ja eren les deu quan, amb Capovilla, va pujar a l'auto per anar a Sant Pau. Pel camí es mantenia en silenci, concentrat però serè. El Papa, acabada la capella papal a la basílica, va anar a la sala capitular de l'abadia benedictina de Sant Pau, on havia avisat que l'esperessin els disset cardenals que havien assistit a la capella papal i, a porta tancada, els va adreçar una allocució en la qual els feia saber la seva ferma decisió de convocar un sínode diocesà a Roma, un concili ecumènic i de posar al dia el Codi de dret canònic.

En el viatge de retorn al Vaticà, a diferència de l'anada, el Papa es mostrava somrient, «com si s'hagués tret un pes de sobre», diu Capovilla. Aquest li va preguntar: «Està content, Pare Sant?» Joan XXIII va respondre-li: «No es tracta de mi, ni dels meus sentiments personals. Estem en ple exercici de la voluntat del Senyor. Ara tinc necessitat de silenci, de recolliment. Em sento deseïtat de tot, de tots; com quan començo el primer salm de la *praeparatio ad missam*: *Quam dilecta tabernacula tua, Domine*. Que n'és, de bo, de reposar a les vostres tendes, oh Senyor!» Pel camí, el poble l'aclamava, amb un entusiasme que contrastava amb la freda reserva

dels cardenals. La ràdio ja havia difós la notícia, i el Papa va sentir un transeünt que cridava: «Concili ecumènic!» Al final d'aquella jornada, Joan XXIII anotava: «Tot ha sortit bé. He mantingut la comunicació amb Déu. De retorn de Sant Pau a Sant Pere, l'ambient de festa dels romans, inoblidable.»

Repetides vegades, més endavant, va dir que aquella decisió havia estat cosa de Déu i fins la va qualificar d'«inspiració» (divina). El 21 d'abril següent, parlant al clergat venecià, els deia: «...el Concili ecumènic, per a l'anunci del qual vàrem escoltar una inspiració [...], com un toc imprevis i inesperat...». El 7 de maig en parlava en uns termes característics de l'experiència de l'acció de Déu en l'ànima: aquella inspiració va ser «com una flor humil amagada en els prats: ni tan sols se la veu, però la seva presència es nota pel perfum». Amb aquesta metàfora poètica expressava una gran realitat teològica. Sabem que sense la gràcia no podem fer res: ni realitzar, ni proposar-nos, ni tan sols pensar cap obra bona. Però normalment no tenim consciència d'aquesta acció de la gràcia. El que sentim és que «jo» penso, decideixo i faig aquella obra bona. Quan Déu concedeix a algú, a més de la gràcia, l'experiència de la gràcia, és el fenomen místic. Amb la comparació de la flor que no es veu però deixa sentir el seu perfum, Joan XXIII expressava bellament que va sentir com a cosa de Déu la decisió de convocar el Concili. En una allocució del 5 de juny hi insistia: «Ho vàrem tenir per inspiració divina [...], com flor d'una inesperada primavera.» En el solemne discurs d'inauguració del Concili, l'11 d'octubre de 1962, va dir: «La primera idea d'aquest Concili ens va sobrevenir de manera totalment imprevis, i després la vàrem expressar amb simplicitat davant el sacre col·legi dels cardenals reunit a la basílica de Sant Pau Extramurs, aquell felicitat del 25 de gener de 1959.» El 8 de maig de 1962 la qualificava d'«il·luminació imprevis». Però el 13 d'octubre següent, parlant als observadors no catòlics, que podien ser al·lèrgics a suposades aparicions i revelacions, precisava: «No m'agrada apel·lar a inspiracions particulars. M'acontento amb la recta doctrina, que ensenya que tot ve de Déu. És així com vaig considerar inspiració celestial aquesta idea del Concili.»

D'altra banda, diversos testimonis fidedignes asseguren que havien parlat del Concili amb el Papa abans d'aquell 25 de gener. Consta que hi va haver un projecte secret de Pius XII de convocar un concili, però el projecte no va tirar endavant.

Aquí rau l'originalitat de la «inspiració» de Joan XXIII: Pius XII, Ottaviani i Ruffini volien un concili que, davant els errors dogmàtics i morals difosos, que es veien impotents per a reprimir, definís solemnement allò que ells pensaven i condemnés amb anatema els qui pensessin diferent; Joan XXIII, a la llum de la història de l'Església, volia un concili obert a allò que l'Esperit Sant els digués que havien de fer.

Com es pot conjugar l'afirmació tan repetida de Joan XXIII de la inspiració sobtada amb els testimonis de la llarga maduració? La meua hipòtesi és que, a

soles o en converses amb altres, feia molt de temps que pensava que calia un concili, i amb els anys, sobretot esdevingut Papa, ho veu cada vegada més necessari, però en un moment determinat té una forta experiència espiritual que li fa sentir que allò no és cosa seva, sinó de Déu, i que ell és l'humil instrument per a la realització del disseny diví. I aleshores s'hi llança decididament.

Reaccions a l'anunci

La reacció dels mitjans de comunicació de tot el món (catòlics, no catòlics i profans) a l'anunci va ser de sorpresa, esperança i alegria. No es veia clar per on tiraria el Concili, però el bon papa Joan inspirava una simpatia general, tot el que deia o feia queia bé, ell n'era conscient i en la *vox populi*, interpretada com a *vox Dei*, trobava la força per a superar l'oposició de la Cúria. No va ser tan sols la novetat de l'anunci, sinó que fins a la fi el Concili va ser «notícia» de primer interès. Però hi ha una excepció: *L'Osservatore Romano*.

El diari oficiós del Vaticà, que sempre destacava en to adulator totes les iniciatives i activitats del Papa, boicoteja la notícia del segle. El número del dilluns 26 / dimarts 27 de gener titula a tota la primera pàgina: «El Summe Pontífex assisteix a Sagraats Ritus d'especial súplica a la Basílica Ostiense.» Sota, també a tota pàgina però en lletres molt més petites, un subtítol diu: «Històrics esdeveniments per a la vida de l'Església anunciats per Sa Santedat», sense precisar quins són. En un angle, i en un requadre, però sense cap titular, es pot llegir la nota que havia donat el Servei de Premsa del Vaticà, que anunciava les tres decisions. La resta de la primera pàgina està ocupada per l'homilia papal a Sant Pau amb dues fotos de la celebració. A la segona pàgina, a tres columnes, dona la crònica detallada de l'acte, insisteix particularment en les pregàries per l'Església perseguida i diu, com de passada, que es va reunir amb els cardenals i els va adreçar l'al·locució «de la qual donem un resum a la primera pàgina.» No hi ha enlloc cap titular que destaquï la transcendental decisió del Papa.

Va agafar de sorpresa la notícia els redactors de *L'Osservatore Romano*? No, perquè el silenci continua els dies següents, mentre els mitjans de comunicació de tot el món no paren de comentar-la. El 28 tampoc no diu res del Concili. El 29, sense destacar-ho en cap titular, diu que el Papa, en l'audiència general, quan es disposava a dirigir el res de l'àngelus, «ha invitat els presents i, naturalment, tots els fidels, a aplicar els tres *Gloria Patri* que es diuen al final de la triple invocació a Maria a les tres intencions indicades diumenge passat per Sa Santedat prop del sepulcre de Sant Pau Apòstol; això és: el Sínode Diocesà de Roma, el Concili Ecumènic i la posada al dia de la legislació eclesiàstica continguda en el Codi de Dret Canònic». El dia 30, a l'última pàgina, s'esmenta «Una carta del cardenal Montini sobre el proper Concili Ecumènic». (Aquesta carta, per cert, suposava una adhesió

immediata i decidida a la idea del Papa, de manera que alguns han pensat que ja coneixia per endavant la decisió, però això no s'ha pogut provar.) L'11 de febrer apareix un article del cardenal Antonio Bacci, el llatinista de la Cúria, titulat «En quina llengua es parlarà en el futur Concili Ecumènic?». El 15 de febrer el teòleg Raimundo Spiazzi OP escriu sobre «Sant Tomàs i els concilis ecumènics». El 6/7 d'abril el jesuïta Carlo Boyer, especialista en qüestions ecumèniques, s'ocupa de «Significats diversos de la paraula *ecumènic*». El 29 d'abril es publica l'exhortació radiada del Papa, amb motiu del mes de maig, en què demana als fidels oracions per l'èxit del Concili, però els titulars no esmenten aquesta viva intenció del papa Joan XXIII i només diuen: «El S. Pontífex, amb fervent exhortació al món catòlic, convoca especials súpriques en l'imminent mes de maig.» L'única excepció a aquest silenci ha estat la notícia de la carta del cardenal Montini, però només se'n reproduïen dos paràgrafs, en lletra petita, a l'última pàgina, en la secció de «Notícies italianes», tals com «Consultes del cap d'estat per a la formació del nou Govern», «El mercat avícola a la 61a Fira de Verona» i uns projectes per al desenvolupament del *Mezzogiorno*. El 17 de maig, en les primeres vespres de la solemnitat de Pentecosta, Joan XXIII, que va voler oficiar-les personalment, va parlar amb entusiasme del Concili, que va dir que seria «com una nova Pentecosta». Aquell mateix dia va anunciar el nomenament de la comissió antepreparatòria. Tampoc no destacava *L'Osservatore Romano* en titulars la referència al Concili en donar l'al·locució pontifícia en l'Hora Santa del 6 de juny, en la festa del Sagrat Cor. El Papa feia l'efecte d'estar nedant contra corrent, quan en audiències i homilies no parava d'animar el clima conciliar en els fidels. Amb raó podria parlar el cardenal Lercaro de la «soledat institucional» en què havien deixat Joan XXIII.

La inauguració del Concili

L'11 d'octubre de 1962, festa de la Maternitat de Maria, per fi, va començar a la basílica de Sant Pere del Vaticà l'esdeveniment tan desitjat per Joan XXIII, que tenia pressa per a almenys posar-lo en marxa, ja que sabia que li quedava poc temps de vida. L'espectacle era impressionant, incomparablement superior al de tots els concilis anteriors: més de 2.500 bisbes,¹¹ molts teòlegs cridats com a experts, observadors invitats de les altres esglésies, cos diplomàtic i tota l'escena coberta per un núvol de periodistes, els micròfons de les ràdios i les càmeres de televisió. La televisió estatal italiana ho transmetia en directe, en connexió amb la televisió de molts altres països. Mai un concili no havia pogut ser seguit de manera tan immediata per tot el món. Pensem que el Concili de Nicea, del 325, va reunir 318 pares

11. Segons les dades oficials, els membres de dret d'aquesta primera sessió eren 2.904, però només hi van ser efectivament presents 2.449.

(o, més probablement, només 220), i que a la inauguració del Vaticà I, amb l'Església ja difosa a tots els continents i amb mitjans de transport moderns, eren 642.

La processó d'entrada d'aquells prop de tres mil prelats, que baixen del palau apostòlic per l'escala règia, travessen tota la plaça de Sant Pere i entren a la basílica, suscita l'admiració del públic assistent. La primera cosa que noten és la varietat de races i colors dels bisbes. Gabriel-Marie Garrone, arquebisbe de Tolosa de Llenguadoc, comenta:

L'Església fa avui allò que en podríem dir l'experiència física de la seva universalitat. Fins ara, hi creïem, i la proclamàvem en el credo; ara, de moltes maneres, l'experimentem sensiblement. Pobles llunyans, que per a nosaltres no eren més que noms en el mapa, adquireixen un rostre i ens resulten extraordinàriament veïns: era un país, ara són homes. Comprehensem bruscament i brutalment el que això significa, que no és sinó que Jesucrist és el rei de l'univers, perquè aquest univers és ací, davant dels nostres ulls.

La processó d'entrada va durar més d'una hora. Finalment, surt Joan XXIII i travessa la plaça de Sant Pere entre les aclamacions de la multitud, assegut a la *sedia gestatoria*. Baixa i en arribar al peu de l'altar major s'agenolla, i tothom canta el *Veni Creator Spiritus*. Després el cardenal degà, Tisserant, celebra la missa de l'Esperit Sant. Els liturgistes es mostren decebuts: el credo no el canta tothom, sinó un cor polifònic, i no es distribueix la comunió. La comissió preparatòria havia preparat un nou credo,¹² que resumia les condemnes del magisteri del segle XIX, però es cantarà el tradicional nicenoconstantinopolità.

A continuació té lloc un ritu que es repetirà en començar cada jornada: l'entronització solemne de l'evangeli. Un ritu de gran simbolisme. Era com una anticipació d'una de les afirmacions més importants del Vaticà II: «El magisteri no està per damunt de la paraula de Déu, sinó al seu servei» (*Dei Verbum*, 10). Però Congar comenta: «Sé que aviat es posarà en el seu tron una Bíblia perquè presideixi el Concili. Però, parlarà? L'escoltaran?»¹³

«*Gaudet Mater Ecclesia*»

Per fi, la paraula del Papa. Ja fa set hores (!) que dura la cerimònia, tothom està cansat (el pare Congar s'ha retirat després de l'epístola, a la una) i molts no entenen gaire el llatí. Afegint-s'hi encara l'estil planer i humà del Papa, el discurs «*Gaudet*

12. Cf. Antonino INDELICATO, «La *formula nova professionis fidei* nella preparazione del Vaticano II», *Cristianesimo nella Storia*, núm. 7 (1986), p. 305-320.

13. Vegeu Alberto MELLONI, «L'allocuzione *Gaudet Mater Ecclesia* (11 ottobre 1962). Sinossi critica dell'allocuzione», a *Fede, tradizione, profezia: Studi su Giovanni XXIII e sul Vaticano II*, Brescia, Paideia, 1984, p. 223-283.

Mater Ecclesia» ('S'alegra la Mare Església') no va ser en un primer moment apreciat com es mereixia,¹⁴ però després no s'ha parat de remarcar-ne l'extraordinària importància. En els debats conciliars següents, quan els renovadors són acusats d'apartar-se del magisteri, apellen al discurs inaugural i diuen que els esquemes de la Cúria no van en aquella direcció. «És una de les expressions més reeixides de com Roncalli veia el Concili» (A. Riccardi). El text és totalment seu. Joan XXIII diria després que era «farina de la seva pròpia collita». Es conserven una sèrie de redaccions seves manuscrites o a màquina, amb repetides esmenes a mà. S'havia retirat tota una setmana en una torre dels jardins del Vaticà a practicar exercicis espirituals però sobretot a preparar aquest discurs. Ho anota justament a les últimes pàgines d'*El diari de l'ànima*: «Començament del meu retir personal per al Concili a la torre San Giovanni.» Reconeix que aquests dies la preocupació per «servir al Concili» prevaldrà sobre els temes habituals d'uns exercicis, «[p]erò, què és aquesta vida del Papa sinó una quotidiana continuació del veritable exercici espiritual, que, per la salvació de la seva ànima, atenta a salvar tots els redimits per Crist Jesús *salvator mundi*?».¹⁵ Les paraules conclusives del *Diari* són justament aquestes:

Després de tres anys de preparació, laboriosa certament, però també feliç i tranquil·la, vet aquí que som ja al peu de la santa muntanya.
Que el Senyor ens guii per portar-ho tot a bon terme.¹⁶

Va dedicar la primera part del discurs a la convocatòria i preparació del Concili, a la seva naturalesa i al que signifiquen els concilis en la vida de l'Església:

La successió dels diferents concilis celebrats fins ara, tant els vint concilis ecumènics com els innombrables concilis provincials i regionals, que no deixen també de tenir la seva importància, testimonien clarament la vitalitat de l'Església catòlica i assenyalen els punts lluminosos de la seva història. El gest del més recent i humil successor de sant Pere que us parla, en convocar aquesta assemblea, té la finalitat d'afirmar, un cop més, la continuïtat del magisteri eclesiàstic per a presentar-lo d'una forma excepcional a tots els homes del nostre temps, tenint en compte les desviacions, les exigències i les possibilitats de l'edat moderna.

La seva visió és optimista:

En l'exercici quotidià del nostre ministeri pastoral, arriben, de vegades, a les nostres oïdes, i les fereixen, certes insinuacions d'ànimes que, encara que amb

14. *L'Osservatore Romano* el va publicar amb aquest tendenció subtítol: «Defensar i promoure la doctrina per tal que els errors siguin reprimits.»

15. JOAN XXIII, *El diari de l'ànima*, p. 389-391.

16. JOAN XXIII, *El diari de l'ànima*, p. 392.

zel ardent, estan mancades del sentit de la discreció i de la mesura. Tals són els qui en els temps moderns no hi veuen res més que prevaricació i ruïna. Diuen i repeteixen que la nostra hora, en comparació amb les passades, és pitjor, i així es comporten com qui no té res a aprendre de la història, que continua essent mestra de vida, i com si en els temps dels precedents concilis ecumènics tot s'hagués produït de manera pròspera i recta pel que fa a la doctrina i la moral cristiana, així com en relació amb la justa llibertat de l'Església.

Però ens sembla necessari dir que dissentim d'aquests profetes de calamitats que sempre estan anunciant esdeveniments infaustos, com si fos imminent la fi dels temps.

El món modern, sorgit de la Revolució Francesa, havia estat sistemàticament condemnat pels papes, que reivindicaven l'Estat confessional, però Joan XXIII veu que la secularització ha estat font de llibertat per a l'Església:

No es pot negar que aquestes noves condicions imposades per la vida moderna tenen, almenys, un avantatge: el d'haver fet desaparèixer els innombrables obstacles amb què en altres temps els fills del segle impedien el lliure obrar de l'Església. De fet, n'hi ha prou amb recórrer, ni que sigui fugaçment, la història eclesiàstica per a comprovar clarament com els mateixos concilis ecumènics, la successió dels quals constitueix una veritable glòria per a l'Església, amb freqüència s'han celebrat enmig de gravíssimes dificultats i amargueses, a causa d'il·lícites ingerències de les autoritats civils. Els prínceps d'aquest món, en més d'una ocasió, es proposaven certament protegir amb tota sinceritat l'Església; però més sovint llurs actuacions no estaven exemptes de danys i perills espirituals, en deixar-se ells portar per motius polítics i pel propi interès.

Afirma que la principal missió del Concili és «que el sagrat dipòsit de la doctrina cristiana sigui custodiat i ensenyat de manera cada vegada més eficaç», però cal proposar-la d'una manera adequada als nostres temps:

Cal que aquesta doctrina, que ha de ser respectada fidelment, s'aprofundeixi i es presenti d'una manera que respongui a les exigències de la nostra època. En efecte, una cosa és el dipòsit mateix de la fe, és a dir, les veritats contingudes en la nostra venerable doctrina, i una altra cosa és la forma com aquestes veritats són enunciades, però sempre amb el mateix sentit i amb el mateix abast. Caldrà donar molta importància a aquesta forma de treballar pacientment, si cal, en la seva elaboració; i per això hem de recórrer a una forma d'exposició que correspongui millor a un ensenyament de caràcter principalment pastoral.

Avui l'Esposa de Crist «prefereix usar el remei de la misericòrdia més que brandar les armes de la severitat, i pensa que no és precisament condemnant, sinó mostrant millor el valor de la doctrina, que hem d'atendre a les necessitats del nostre temps».

El «colloqui de la lluna»

Aquella jornada, tan densa al matí, va acabar al capvespre amb una intervenció de les més característiques de l'estil Roncalli. Havia escollit per a la inauguració la festa de la maternitat divina de Maria perquè era l'aniversari de la definició d'aquest dogma pel Concili d'Efes, el 451. Recordant que en aquella ocasió el poble va acompanyar amb torxes els bisbes a llurs residències, i sabent com Joan XXIII estimava la història dels concilis, uns vint-i-cinc mil joves d'Acció Catòlica i d'altres moviments apostòlics es van concentrar a la plaça de Sant Pere, portant torxes i formant una gran creu lluminosa que s'unia a les il·luminacions de la façana, les columnates i les fonts. Se'ls va anar ajuntant una gentada, fins potser unes quatre-centes mil persones, que omplien la plaça i l'avinguda que hi porta. Tothom mirava l'apartament del Papa, esperant que sortís. Estava molt cansat, per la llarguíssima cerimònia del matí, per l'emoció i perquè estava malalt: feia unes dues setmanes que sabia el diagnòstic fatal, però donava per ben esmerçada la seva vida perquè el Concili ja s'havia posat en marxa i era tan irreversible com la seva mateixa malaltia, i va sortir. Quan es va obrir el balcó i va aparèixer Joan XXIII, l'entusiasme es va desbordar. Aleshores els va parlar, d'una manera improvisada i desordenada, però dient el que li sortia del cor, en comunicació profunda amb el seu poble, el poble de Roma i els fidels de tot el món que també eren allí. Diu la crònica de José Luis Martín Descalzo: «Era un discurso como los clásicos de Juan XXIII: una charla improvisada, jugosa, paternal, dicho todo desordenadamente, montando unas ideas sobre otras, según surge todo del corazón de un hombre que lo tiene en los cielos.»¹⁷ Va dir:

Estimats fillets, estimats fillets, sento les vostres veus.

La meua és una veu sola, però resumeix la veu del món sencer; aquí, de fet, hi ha representat tot el món. Es diria que fins la lluna s'ha afanyat aquesta tarda. Mireu-la, a dalt, com contempla aquest espectacle. És que avui cloem una gran jornada de pau. Sí, de pau: Glòria a Déu i pau als homes de bona voluntat.

Cal repetir moltes vegades aquest auguri. Sobretot quan podem notar que veritablement el raig i la dolcesa del Senyor ens uneixen i ens prenen, nosaltres diem: Vet ací un tast anticipat d'allò que sempre hauria de ser la vida, la de tots els dies, i la de la vida que ens espera per l'eternitat [...].

La meua persona no compta res: és un germà el qui us parla, un germà que s'ha convertit en pare per la voluntat de Nostre Senyor.¹⁸ Però tot plegat, fraternitat i paternitat, és gràcia de Déu. Tot, tot!

17. José L. MARTÍN DESCALZO, *Un periodista en el Concilio: Primera etapa*, Madrid, Propaganda Popular Católica, 1963, p. 62.

18. Al·lusió clara a aquelles paraules, que tan sovint repetia: «Jo soc Josep, el vostre germà» (Ex 45,4).

Continuem, doncs, estimant-nos, estimant-nos així. I a les nostres trobades continuem fixant-nos en allò que ens uneix i deixant de banda tot allò que ens pogués posar en dificultat, si hi és. *Fratres sumus!* ('Som germans!'). La llum que brilla damunt nostre, la que hi ha en els nostres cors i a les nostres consciències, és llum de Crist, que vol regnar veritablement amb la seva gràcia a les nostres ànimes.

Aquest matí hem tingut el goig d'una visió que la basílica de Sant Pere, ni tan sols en els seus quatre segles d'història, mai no havia contemplat. Pertanyem, doncs, a una època en la qual som sensibles a les veus de dalt: siguem doncs fidels i seguim la direcció que el Crist beneït ens va deixar.

Ara us dono la benedicció. Prop meu vull invitar la Verge Santa, Immaculada, l'excelsa prerrogativa de la qual celebrem avui. He sentit que algú de vosaltres ha recordat Efes i les torxes enceses al voltant de la basílica d'aquesta ciutat, l'any 431, amb ocasió del tercer concili ecumènic. Jo vaig veure, fa alguns anys, amb els meus propis ulls, les restes d'aquella ciutat, restes que recorden la proclamació del dogma de la divina maternitat de Maria.

Doncs bé, tot invocant-la, elevant tots junts la mirada cap a Jesús, el seu Fill, pensant en tot el que, en vosaltres i a les vostres famílies, hi ha d'alegria, de pau i també, una mica, de tribulació, de tristesa, rebeu de bon grat aquesta benedicció del pare. En aquest moment l'espectacle que se m'ofereix és tal que romandrà molt de temps a la meua ànima, com també romandrà a la vostra. Fem honor a l'impacte d'una hora tan preciosa. Que els nostres sentiments siguin sempre com els que ara expressem davant del cel i en presència de la terra: fe, esperança, caritat. Amor a Déu, amor als germans. I després, tots junts, sostinguts per la pau del Senyor, endavant en les obres del bé!

Quan torneu a casa us trobareu els nens. Feu-los una carícia i digueu-los: aquesta és la carícia del Papa. Potser trobareu alguna llàgrima per eixugar. Tingueu per a qui sofreix una paraula de consol. Que sàpiguen els afligits que el Papa és amb els seus fills especialment a les hores de tristesa i amargor. Recordem tots, en fi, i sobretot, el vincle de la caritat, i tot cantant, o sospirant, o plorant, però sempre plens de confiança en el Crist que ens ajuda i ens escolta, continuem serens i confiats pel nostre camí.

A la benedicció uneixo el desig d'una bona nit, tot recordant-vos que no us quedeu només en un projecte de bons propòsits.

Avui, bé podem dir-ho, comencem un any que serà portador de gràcies insignes. El concili ha començat i no sabem quan s'acabarà. Si no es pogués concloure abans de Nadal, ja que potser no aconseguirem per aquesta data dir-ho tot, tractar els diversos temes, seria necessària una altra trobada. Doncs bé: retrobar-se *cor unum et anima una* ('amb un sol cor i una sola ànima') sempre ha d'alegrar la nostra ànima, les nostres famílies, Roma i el món sencer. Benvinguts, per tant, aquests dies. Els esperem amb joia.

Es va retirar, però era tal l'entusiasme de la multitud que es va haver de mostrar altra vegada, saludar i beneir novament. Aquest cop aparegué acompanyat dels cardenals Tardini i Cicognani i els va presentar als fidels com els seus dos col-

laboradors més immediats, com si volgués minimitzar el seu protagonisme, potser per suggerir la continuïtat institucional quan ell hagués desaparegut. Tots els presents, en profunda comunió amb el Papa, vivien una experiència espiritual que haurien volgut que no s'acabés mai.

Per fi el Papa es va retirar del tot, la gent va començar a anar-se'n cap a casa portant al cor la benedicció del Papa, la plaça i l'esplanada es van buidar i només hi va quedar la lluna, i així es va acabar aquella jornada inoblidable, i hi va haver un matí i un vespre, i va ser el dia primer d'una nova era de l'Església i de la humanitat.

3. LA PAU DEL MÓN

De la crisi dels míssils de Cuba a l'encíclica Pacem in terris

La inauguració del Concili va coincidir amb el moment més crític de les relacions internacionals des de la fi de la Segona Guerra Mundial. Els EUA tenien indicis que la Unió Soviètica havia enviat a Cuba avions de caça i hi instal·lava rampes de llançament de míssils que podien atacar els EUA. Kennedy va disposar avions al sud de Florida per a atacar, si calia, aquelles bases, però no va dir res públicament mentre no tingués proves irrefutables. Finalment, el 22 d'octubre (quinze dies després de la inauguració del Concili) es va adreçar al poble americà per televisió, mostrant fotos de les bases cubanes i anunciant el bloqueig naval de tots els vaixells que es dirigissin a Cuba.

Els dos grans homes no podien fer marxa enrere. Khrushov necessitava demostrar dins del partit que plantava cara als EUA, i Kennedy es trobava en vigílies d'eleccions al Congrés. Joan XXIII seguia els esdeveniments angoixat, pel perill d'una tercera guerra mundial (que seria guerra atòmica!) i també perquè implicaria la fi del Concili. La revista *Life* havia preparat un número especial amb moltes fotos de la inauguració del Vaticà II, però a la portada hi va posar un vaixell de guerra americà que s'acostava a un de soviètic; a l'interior, després de la crònica il·lustrada de la inauguració del Concili, reportava el conflicte de Cuba: els dos esdeveniments s'interferien.

Entretant, es trobaven reunits a Andover, Massachusetts, uns acadèmics i periodistes soviètics i americans pacifistes («homes de bona voluntat», diria el papa Joan XXIII) que tenien el tercer d'una sèrie de debats sobre les relacions Est-Oest. El 22 d'octubre van interrompre llur sessió per escoltar el missatge televisat de Kennedy. Malgrat la forta tensió, van decidir continuar el debat. Aleshores se'ls va incorporar, només com a observador, el pare Fèlix Morlion OP, rector de la universitat romana Pro Deo, que els va suggerir que potser el Papa podria intervenir en la crisi. Tots els reunits el van animar a intentar-ho. Morlion contacta amb el

Vaticà i li diuen que el Papa està molt preocupat per la crisi, però que per a intervenir vol estar segur que la seva intervenció és desitjada. Comença una negociació a tres bandes. El Vaticà diu que l'URSS vol saber si els EUA retirarien el bloqueig naval de Cuba si ells cessaven d'enviar-hi material. De part de Kennedy, sempre a través dels delegats respectius a l'encontre d'Andover, es respon que considera molt positiu l'oferiment de mediació del Papa, però que, a més de cessar els subministraments militars a Cuba, caldrà que es desmuntin les rampes de llançament de míssils. D'altra banda, Khrusxov va fer saber al Vaticà que cessaria d'enviar material bèl·lic a Cuba si els EUA posaven fi al bloqueig naval.

Aquests contactes eren especialment notables tenint en compte que el Vaticà no tenia aleshores relacions diplomàtiques amb cap de les dues grans potències. Kennedy, el primer president catòlic dels EUA, durant la campanya electoral havia promès que no establiria relacions diplomàtiques amb el Vaticà. Però el març d'aquell any Joan XXIII havia rebut l'esposa del president, Jacqueline, i el 7 de setembre el vicepresident, Johnson, va visitar el Papa i li va regalar una reproducció en miniatura de plata del satèl·lit Telstar, amb una frase de Joan XXIII inscrita: «Com desitgem que aquestes empreses siguin un homenatge a Déu creador i suprem legislador! Així, aquests esdeveniments històrics que s'inscriuran en els annals del coneixement científic del cosmos es convertiran en expressió d'un veritable i sòlid progrés cap a la fraternitat humana.» Però Joan XXIII ho havia dit el 12 d'agost, no pel Telstar americà, sinó pel vol orbital simultani de dos cosmonautes soviètics (era un error, o ho havien fet intencionadament els consellers de Johnson, en senyal de col·laboració internacional en l'espai?).

Si Joan XXIII podia tenir un paper en aquesta crisi, era perquè des del principi del seu pontificat havia mostrat preocupació per la pau i havia encetat una relació cordial no sols amb Kennedy sinó també amb Khrusxov.

En vigílies d'iniciar el Concili, Kennedy, tot i que havia de procurar no mostrar-se massa catòlic, va fer com molts altres caps d'estat i va enviar un missatge al Papa en què augurava bons fruits d'aquell esdeveniment. Li deia que tot el món havia reprès «confiança i coratge» quan el Papa, en el missatge de l'11 de setembre de 1962 (un mes abans d'inaugurar el Concili), havia dit que el Vaticà II estudiaria els «grans problemes econòmics i socials» que amenaçaven sobretot «les nacions econòmicament subdesenvolupades», i que esperava (Kennedy) que «promouria eficaçment la causa de la pau i de la comprensió internacional».

El setembre de 1961, un mes després de la construcció del mur de Berlín, el papa Joan XXIII havia fet una crida a la pau i al desarmament, en suport de la crida en el mateix sentit que havien fet els països no alineats reunits a Belgrad. Khrusxov va lloar públicament les paraules del Papa, i el 25 de novembre va felicitar Joan XXIII pel seu 80è aniversari i va lloar la seva contribució «a la consecució de la pau a la terra i a la solució dels problemes internacionals mitjançant ne-

gociacions públiques». El Papa li va respondre que li agraiïa els bons desigs i que desitjava «a tot el poble rus que augmentés i consolidés la pau universal mitjançant enteses felices de fraternitat humana». L'entorn de la Cúria papal estaven consternats per aquesta correspondència entre Joan XXIII i Khrushxov, i van procurar que *L'Osservatore Romano* no en digués res.

A punt de començar el Concili, el Secretariat per a la Unitat dels Cristians, acabat de crear, va posar-se en contacte amb el Govern soviètic per tal que els ortodoxos de l'Est hi poguessin enviar observadors. El 27 de setembre monsenyor Willebrands va anar a Moscou per veure si el patriarca rus acceptaria d'enviar observadors. Fins al dia 10 d'octubre, vigília de la inauguració, no es va rebre resposta: hi anirien dos observadors (que van ser els únics ortodoxos en la primera sessió).

Això va donar a Joan XXIII la confiança, quan va esclatar la crisi de Cuba, que l'actitud soviètica estava evolucionant. Un cop va tenir la certesa que la seva intervenció no seria malvista per cap de les dues bandes, el 24 d'octubre, al final de la seva allocució a un grup de pelegrins portuguesos, va afegir: «El Papa sempre parla bé de tots els caps d'estat que es preocupen per trobar-se ací i allà, amunt i avall, de trobar-se per a evitar, de fet, la guerra i donar una mica de pau a la humanitat.»

L'endemà, 25 d'octubre, al migdia, va proclamar un missatge, en francès, «a tots els homes de bona voluntat», però prèviament havia lliurat el text a les ambaixades dels EUA i de l'URSS a Roma. Demanava que comencessin negociacions per a posar fi al conflicte. L'endemà, 26, el *New York Times* va publicar un resum del missatge, però al peu de la foto on Stevenson, ambaixador dels EUA a les Nacions Unides, mostrava al Consell de Seguretat les fotos de les bases de míssils a Cuba. El mateix dia 26 *Pravda*, diari oficial del Partit Comunista soviètic (vol dir que Khrushxov havia llegit el missatge i l'aprovava), publicava un extens resum del missatge.

Havia estat un començ de desglaç. Aleshores, el secretari general de les Nacions Unides, U Thant, va invitar simultàniament els EUA a no interceptar el tràfic marítim pacífic, i l'URSS a no enviar armes a Cuba. El 26 d'octubre mateix Khrushxov va enviar una carta personal a Kennedy: acceptava en principi la crida d'U Thant a negociar i proposava un debat sobre el desarmament, però demanava garanties que Cuba no seria envaïda. L'endemà va enviar-li una altra carta, més dura, emanada probablement de l'entorn més rígid del Kremlin, que oferia desmuntar les bases de míssils de Cuba si els EUA feien el mateix amb les instal·lades a Turquia, «literalment al costat nostre». Kennedy va ignorar la segona carta i va respondre només a la primera: si es treien les rampes de míssils de Cuba, els EUA aixecarien el bloqueig i garantien que no s'ocuparia l'illa. El 28 responia Khrushxov en to aparentment dur, presentant una llarga llista de queixes de Cuba envers els EUA, però acceptava la proposta de Kennedy i ja no parlava dels míssils de Turquia (de fet, ja

havien quedat obsolets, i Kennedy ja havia parlat abans de retirar-los perquè els podia substituir per submarins atòmics Polaris).

S'havia emprès el camí de les negociacions, i la crisi estava ja en camí de superació. Sembla (no se n'ha trobat documentació) que Kennedy va agrair reservadament, a través de la seva Ambaixada a Itàlia, la intervenció del Papa. Probablement, la intervenció de Joan XXIII va influir més en Khrusxov. Norman Cousins, cap de la delegació americana a l'encontre d'Andover i molt proper a Kennedy, era benvist tant del Vaticà com de Moscou, i va anar a Moscou, amb l'aprovació de Kennedy, a negociar. Volia passar per Roma i veure el Papa, però aquest estava greument malalt. En la cordial trobada amb Khrusxov, aquest li va dir que tenia molt en comú amb el Papa, amb paraules que podríem aplicar a Joan Pau II:

Tots dos venim de famílies pageses, tots dos hem viscut arrapats a la terra, a tots dos ens agrada riure a cor obert. Hi ha una cosa en aquest home que m'emociona profundament, i és que, tot i estar malalt, lluita per aconseguir aquest objectiu tan important abans de morir. Ha dit que el seu objectiu és la pau. L'objectiu més important del món. Si no tenim pau o comencen a caure bombes atòmiques, tant se val que siguem comunistes com catòlics, o capitalistes, o xinesos, o russos o americans. Qui ens podria destriar? Qui sobreviuria per a distingir-nos?

Sobre la crisi dels míssils, Khrusxov va comentar a Cousins: «La crida del Papa va ser un autèntic raig de llum. Cregui'm, van ser uns dies molt perillosos.» Cousins va demanar-li l'alliberament del metropolità ucraïnès Josyf Slipyj, pres a Sibèria, i a qui el Papa havia nomenat cardenal *in pectore*; va ser molt complicat, però més tard es va aconseguir. Abans d'acomiar-se, Khrusxov va anar al seu despatx i va escriure unes felicitacions de Nadal per al Papa i per a Kennedy. A aquest i a la seva esposa els desitjava simplement unes bones festes, però a Joan XXIII li va escriure:

Amb motiu dels dies sants de Nadal, li prego que accepti aquests desigs i felicitacions d'un home que vol per a vostè salut i energia per tal que pugui seguir esforçant-se contínuament a favor de la pau i per a la felicitat i el benestar de tota la humanitat.

Arribat a Roma, Cousins va poder lliurar personalment la felicitació de Khrusxov al Papa. Aquest, uns dies més tard, va contestar a Khrusxov:

Moltes gràcies pel seu gentil missatge de felicitació. L'hi retornem de cor amb les mateixes paraules vingudes de dalt: Pau a la terra als homes de bona voluntat.

Posem en el seu coneixement dos documents nadalencs d'aquest any que demanen que es consolidi una pau justa entre els pobles.

Que el bon Déu ens escolti i respongui a l'ardor i la sinceritat dels nostres esforços i pregàries. *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis* [SI 122,7].

Joiós auguri de prosperitat per al poble rus i per a tots els pobles del món.

El 25 de gener de 1963 l'ambaixador soviètic a Itàlia comunicava al cap del Govern, Fanfani, un missatge de Khrusxov que anunciava l'alliberament de Slipyj, que, efectivament, el 10 de febrer va arribar a Roma, acompanyat de Willebrands. Khrusxov va fer nomenar el seu gendre, Aleksei Adjubei, corresponsal del diari *Izvestia* a Roma, i el 7 d'abril, amb motiu de la concessió del Premi Balzan per la pau a Joan XXIII, aquest rebia en audiència privada Adjubei i la seva esposa, Rada. L'11 d'abril (ara fa quaranta anys!) es publicava l'encíclica *Pacem in terris*.

Quan Joan XXIII va veure que la crisi estava ja en via de superació, va cridar monsenyor Pietro Pavan,¹⁹ professor de sociologia cristiana a la universitat Lateranense, i li va comentar que no sabia que tingués un poder tan gran: «Els dos homes més poderosos del món han fet cas d'un missatge meu!» Va dir que havia de fer ús d'aquest poder en bé de la humanitat, perquè aquell cop havia pogut conjurar el perill, però potser en una altra ocasió arribaria tard. Calia anticipar-se. Pensant què podia fer per la pau, havia decidit publicar una encíclica. «Però una encíclica que la gent la llegeixi, no tan sols els teòlegs. I perquè la gent la llegeixi he de parlar del que els interessa, i el que els interessa són els seus drets. Per tant, faré una encíclica sobre els drets humans. Però hem de fer veure que els meus drets no són efectius si no hi ha, per part dels altres, el deure de respectar-los, i per tant hem d'explicar que la pau, en cada país i en l'àmbit internacional, resulta de l'equilibri de drets i deures.» I d'una tirada li va esbossar el pla de l'encíclica. Després Pavan va cercar els especialistes adequats per a redactar els diferents capítols. El Papa seguia la redacció i la revisava personalment. Per tant, la part personal de Joan XXIII en aquesta encíclica va ser: la idea de publicar una encíclica sobre la pau, el pla general i la intervenció directa en la preparació i en la redacció definitiva.

La *Pacem in terris* va influir molt en el Concili. La majoria conciliar renovadora s'hi va identificar i en va fer la font principal de la constitució *Gaudium et spes* sobre l'Església en el món. Una novetat important era que, a diferència de les encíclics anteriors, aquesta s'adreçava a tots els bisbes en comunió amb la Seu Apostòlica, als fidels «...i a tots els homes de bona voluntat». Ja hem parlat abans d'aquella interpretació tan original que Joan XXIII donava al cant dels àngels la nit de Nadal: «Pau a la terra als homes de bona voluntat.» Quan el 3 de juny de 1963

19. Així ho va explicar el professor Pavan en una visita a Montserrat, per a respondre a la meua pregunta sobre quina part personal havia tingut Joan XXIII en la redacció de l'encíclica *Pacem in terris*.

va morir el Papa, uns vaixells soviètics que eren al port de Gènova van abaixar a mig pal les banderes roges amb la falç i el martell.

Comenta l'historiador Gerald Fogarty: «Si s'hagués donat a conèixer immediatament aquesta correspondència entre el Papa i el líder comunista, és probable que hagués sorprès un món compromès encara en la Guerra Freda. Aquesta correspondència va posar en marxa una sèrie d'esdeveniments que només trenta anys més tard donarien el seu fruit.»

La fi de l'era constantiniana¹

Quan em van proposar de parlar de la fi del constantinisme, vaig acceptar immediatament, perquè em recordava l'entusiasme amb què, ara fa trenta-cinc anys, durant el Concili i el postconcili, es parlava d'aquest canvi crucial en les relacions entre l'Església i l'Estat, que enderrocaria el nacionalcatolicisme franquista. En el primer número de la revista *Documents d'Església*, que aleshores vaig fundar amb el suport de l'abat Brasó, hi vaig incloure amb tota intenció un article de Walter Dirks que es titulava justament «La fi de l'era constantiniana».²

Per cert, la publicació d'aquest primer número va originar un conflicte típic dels temps constantinians. Al director general de Premsa, Manuel Jiménez Quílez, no li feia cap gràcia el meu projecte, perquè era un pas important en la normalització del català i sobretot perquè veia que seria un instrument de difusió del pensament conciliar i postconciliar, però no hauria fet bon efecte prohibir-lo formalment: miraria d'impedir-ho de manera «que se produzca el efecto sin que se note el cuidado», com deia el comte duc d'Olivares a Felip IV. Jo havia anat a Madrid a veure el director general de Premsa per tramitar el permís per a la revista, i em va dir que com a revista eclesiàstica no hi hauria cap inconvenient. Però com que no me'n fiava, així que vaig tenir els primers exemplars vaig córrer a enviar-ne per correu aeri urgent un parell a Roma, a l'abat Brasó, que entretant havia estat elegit president de la Congregació Benedictina de Subiaco. A última hora de la tarda vaig anar a la Delegació de Premsa, a dipositar els exemplars reglamentaris. Me'ls van registrar i me'n van tornar un segellat i me'n vaig anar a casa els meus germans. Però unes hores després, ja avançada la nit, em van avisar des de Montserrat, des del pis de Montserrat a Barcelona i des de la impremta que el delegat de Premsa

1. Conferència publicada a *Espai Obert*, núm. 14 (2001).

2. *Documents d'Església*, núm. 1 (1 octubre 1966), col. 71-78.

em volia veure amb tota urgència. Havien dit a la impremta que l'edició quedava segrestada, i amenaçaven de clausurar l'establiment si en sortia cap exemplar. Per no perjudicar l'impressor, em vaig presentar a la Delegació. El delegat deia que els exemplars de la revista s'havien admès per error, que li retornés l'exemplar segellat que m'havien donat, perquè l'admissió era nul·la, i que abans d'admetre la revista i difondre-la s'havia de tramitar l'autorització, cosa que farien amb urgència. Era clar que impedir la sortida del primer número fins que s'hagués tramitat el permís era degollar la revista. Vaig donar els arguments legals i vaig demostrar que havia fet el que el senyor Jiménez Quilez m'havia dit. El delegat insistia i amenaçava. Finalment, ja que no admetia les raons legals, vaig acudir a l'argument constantinià que ja havia previst. Vaig dir-li, amb cara compungida, que, encara que li havia assegurat que la revista no s'havia difós, li havia de confessar que en realitat n'havia enviat dos exemplars a Roma, a l'abat Brasó, un per a ell i un altre perquè el donés al seu amic Pau VI, però que ja diria a l'abat Brasó que digués al Papa que el delegat de Premsa de Barcelona el volia i que l'hi havíem de tornar. El delegat va fer un bot i va dir, esverat, que no fes res, i que ja podíem repartir la revista mentre ell tramitava urgentment el permís. De fet, *Documents d'Església* va estar deu o vint anys publicant-se sense permís.

Esmentaré encara ara un altre exemple de constantinisme, més recent, ja en plena democràcia. Julio Anguita era batlle de Còrdova i el bisbe, que tenia un liti-gi amb el municipi, crec que per qüestió de la qualificació d'uns terrenys del bisbat, el volia resoldre a la manera constantiniana, com en el règim anterior, des de la noció de l'Església com a «societat perfecta», capaç de tractar de poder a poder amb les institucions públiques. Però Anguita el va fer passar per l'adreçador tot dient-li: «Usted no es mi obispo, y yo soy su alcalde.»

Després d'aquests exemples històrics, ja podem avançar una definició provisional del *constantinisme* (mot que no es troba al *Diccionari de la llengua catalana*). Diguem que és un sistema de relacions entre l'Església i l'Estat en virtut del qual l'Estat dona el seu suport polític, social i econòmic a l'autoritat eclesiàstica i posa l'aparell estatal al servei de l'activitat pastoral de l'Església, i aquesta, a canvi, avala moralment l'autoritat civil i exigeix als fidels, com un deure de consciència, l'obediència a l'autoritat civil.

El nom *constantinisme*, evidentment, ve de Constantí. Ara blasmem la seva memòria, però les esglésies orientals el veneren com a sant, perquè consideren que va ser l'instrument de Déu per a donar pau i protecció a l'Església. Presentació insuperable de la santedat de l'emperador Constantí és la biografia, o, més ben dit, hagiografia, que li va dedicar el bisbe àulic Eusebi de Cesarea. Constantí va convocar i patrocinar el primer concili ecumènic, el de Nicea, per tal de posar terme a les discussions teològiques sobre la Trinitat, que s'havien convertit en un problema d'ordre públic. Va posar a disposició dels bisbes les postes imperials per a viat-

jar, els va instal·lar a tota pensió al palau imperial de Nicea, els va dir que discutissin amb tota llibertat les qüestions trinitàries i que després la policia imperial ja deposaria i expulsaria els bisbes que no acceptessin allò que el Concili hagués definit, i, com a conclusió del Concili, els va oferir un gran banquet i va donar un obsequi personal a cada un dels bisbes. Alguns d'aquells prelats encara havien patit persecució i tortures en la darrera gran persecució, la de Dioclecià. El canvi era tan fort que ens expliquem la reacció que van tenir, segons refereix Eusebi de Cesarea: «Es creien que ja eren a la glòria.» Aquest enlluernament s'ha reproduït més d'un cop en la història de l'Església, i alguns bisbes han proclamat instrument de Déu el Constantí de torn.

Però ja Dante, que en el conflicte entre el Papa i l'emperador era políticament partidari d'aquest, o sigui contrari al poder temporal dels papes (partit gibelí, contrari al partit güelf, que defensava la sobirania temporal dels papes), el recorda quan a l'infern troba Bonifaci VIII, el més extremat defensor del poder temporal dels papes: «Ah, Constantí! A quants mals va donar origen, no la teva conversió al cristianisme, sinó la donació que de tu va rebre el primer papa ric!»³ Però encara que l'eclesiologia evangèlica de Dante fos encertada, històricament s'equivocava doblement, perquè Constantí ni es va convertir (molt probablement no es va arribar a batejar, o ho va fer només en el llit de mort, i l'anomenat *Edicte de Milà*, del 313, es limita a legalitzar la religió cristiana, a fi que la multiplicació dels déus i de les pregàries redundi en un bé més gran de l'Imperi romà), ni va fer la donació que un document falsificat li atribuïa. La *Donatio Constantini* era un document, que durant molt temps es va tenir per autèntic, fins que l'humanista Lorenzo Valla va demostrar-ne la falsedat, segons el qual l'emperador hauria fet donació al papa Silvestre I (314-335) de la ciutat de Roma i del territori que seria la base dels Estats Pontificis.

El sistema d'aliança entre el tron i l'altar va perdurar fins a l'època contemporània. Hi havia guerres i excomunionis entre el Papa i els reis, però el principi no es discutia. Només amb la Revolució Francesa es trenca el sistema constantinià.

Encara el 1913 es va celebrar arreu del món el xvi centenari de la pau constantiniana. En un turó que hi ha al costat del santuari del Miracle, en un lloc que diuen que és el centre geogràfic de Catalunya, encara s'hi pot veure una creu monumental de ferro forjat que s'hi va erigir aquell any.⁴

A l'Església li va costar molt de fer-se càrrec que allò ja s'havia acabat. Es va repetir la crisi de la caiguda de l'Imperi romà, amb el qual l'Església s'havia identificat. Els grans Pares de l'Església, a l'inici de les invasions bàrbares, i malgrat les repetides derrotes de les legions romanes, estaven segurs que Déu no permetria la

3. *Divina comèdia*, Infern, cant XIX.

4. Es conserva la crònica d'aquell acte, escrita en català, en l'estil triomfalista propi de l'època.

caiguda de Roma, perquè es pensaven que seria la fi de l'Església. Es van haver de convèncer, lentament i dolorosa, que si l'Església havia de subsistir (i certament ho havia de fer) s'havia d'encarnar en els nous pobles. Recordant aquesta lliçó històrica, alguns catòlics socials francesos del segle XIX exhortaven a «passar-se als bàrbars», és a dir, al proletariat.

Durant tot un segle, el Vaticà no volgué reconèixer la nova realitat i seguia propugnant la monarquia sagrada per la gràcia de Déu. El Concordat entre el papa Pius VII i Napoleó va ser concertat per la clarividència dels dos caps, malgrat l'oposició ferotge tant dels generals menjacapellans de l'entorn napoleònic com dels cardenals integristes de la Cúria vaticana. Encara en el Concordat espanyol del 1851 la Santa Seu va convalidar les desamortitzacions de béns eclesiàstics a fi que es mantingués la declaració que Espanya era un regne catòlic.

Dos són els grans projectes de l'Església per a afrontar el món modern sorgit de la Revolució Francesa: el de Lleó XIII i el de Joan XXIII.

Lleó XIII, que es va esforçar per compensar amb encíclicues i amb una intensa activitat diplomàtica el poder perdut en desaparèixer els Estats Pontificis, veu que les repúbliques i les monarquies constitucionals són un fet irreversible i multiplica els concordats. Reivindica per principi els Estats Pontificis i defensa encara la confessionalitat dels estats: és la «tesi», que voldrà mantenir allà on la força política i social del catolicisme li ho permeti. Però si això no és possible, s'accontentarà, com un mal menor, amb la «hipòtesi», que és l'acceptació de l'Estat laic i la llibertat religiosa.

Per a Joan XXIII i el seu Concili, la laïcitat i la llibertat religiosa no són un mal menor, sinó la doctrina evangèlica. El grup més dur i franquista de l'episcopat espanyol, quan van veure que el document sobre la llibertat religiosa seria aprovat per gran majoria, van adreçar a Pau VI una carta en la qual demanaven que retirés de les deliberacions conciliars el tema i se'l reservés personalment (tal com havia fet amb el celibat sacerdotal). Haurien acceptat el document si hagués acceptat la llibertat religiosa per raons d'oportunitat, a fi que en els països no catòlics aquests tinguessin també llibertat, però consideraven una heretgia que es proclamés per principi. L'arquebisbe de Tarragona Arriba y Castro deia al principi que el Concili no aprovaria mai la llibertat religiosa, perquè era una heretgia condemnada per papes anteriors, però quan va veure el resultat de la primera votació indicativa va quedar aclaparat. Va comentar, tot tornant: «Esto no quita que hoy es el día más triste de mi vida.» I aquell dia no va dinar. És que no sols li fallava la teologia dels manuals que ell havia estudiat, i que tenia per infal·lible, sinó que se li ensorrava la seva idea d'Espanya.

La laïcitat (que cal distingir del laïcisme) és una conquesta positiva del món modern però que té arrels cristianes. En el món antic, la religió era «política», en el sentit que era cosa de la *polis*, la ciutat estat. Ho explica molt bé el llibret clàssic

de Fustel de Coulanges *La cité antique*. A la Bíblia trobem un episodi que testimonia aquesta concepció. Quan el profeta Eliseu guareix de la lepra el general siri Naaman, aquest li demana permís per a endur-se'n dues mules carregades amb terra d'Israel, perquè en endavant ja no oferirà sacrificis a Rimmon, el déu de Damasc, sinó que estendrà a casa seva la terra d'Israel i damunt d'ella podrà adorar Jahvè.⁵ Però Jahvè no és déu d'una ciutat o d'un territori, sinó d'un poble, tant si aquest és a Palestina com si troba a Egipte o a Babilònia. Jesús fa un gran pas en la «despolitització» de la religió amb la seva resposta a la qüestió del tribut: «Doneu al Cèsar el que és del Cèsar, i a Déu el que és de Déu».⁶ Si la seva religió havia de ser universal, s'havia de «despolititzar» i deixar d'entendre l'universalisme com una submissió de tots els pobles al domini d'Israel.

Això no vol dir que el cristianisme renunciï a influir en les relacions humanes. Però el camí és invers. El cristianisme vol que la solidaritat que l'evangeli predica transformi les persones, i que les persones transformin les institucions i, a través d'elles les relacions humanes. El constantinisme busca «batejar» les institucions per a convertir, a través d'elles, les persones. En els darrers anys seixanta hi va haver a França una polèmica entre els catòlics més avançats, que proposaven una Església humil i pobra que fos llevat en la massa, i els qui reivindicaven el règim de «cristiandat» i desitjaven un estat confessional, que creés un ambient catòlic que conduís el poble a la pràctica religiosa. És l'oració «un problema polític», com deia el jesuïta pare Jean Daniélou (futur cardenal) en el títol escandalós d'un seu llibre?⁷ El dominic Jean-Pierre Jossua sostenia la tesi evangèlica de la «despolitització» de la religió, mentre Daniélou argumentava que en un ambient laic només una petita minoria molt convençuda practicaria la religió, i que cal pensar en els petits i febles i facilitar-los un ambient que, sense arribar a la violència, els inclini cap al bon camí. Monsenyor Geraldo de Proença Sigaud, arquebisbe de Diamantina (Brasil) i cap del Coetus Internationalis Patrum, el grup internacional conservador al Concili Vaticà II, en una seva intervenció es va declarar convençut que a Déu li resultava molt més difícil guanyar ànimes en un règim polític democràtic, que ell anomenava «revolucionari», que en un règim de cristiandat, i ho il·lustrava amb aquesta curiosa comparació: «In Societate Revolutionaria Deus animas piscat hamo. In Societate Christiana animae piscantur retibus.»⁸

Aquesta mentalitat era tradicional a Espanya en temps de l'antiga monarquia. La proclamació de la Segona República, el 1931, va ser com sortir d'un somni i

5. 2 Reis 5,17.

6. Mateu 22,21.

7. Jean DANIELOU, *L'oraison: Problème politique*, París, Fayard, 1965. Trad. espanyola: *Oración y política*, Barcelona, Pomaire, 1966.

8. «En una societat revolucionària, Déu pesca les ànimes amb ham [d'una en una]. En una societat cristiana les ànimes es pesquen amb xarxa [en massa].»

caure sobre la terra dura d'un país que no era, religiosament, el que semblava. La famosa frase d'Azaña «España ha dejado de ser católica» no volia pas dir (com, traient-la del context del seu discurs, durant tants anys se li ha retret) que preten-gués, per majoria de vots, decidir la sort de l'Església o l'existència de Déu, sinó, com ell mateix va ben explicar, que el catolicisme ja no tenia modernament a Es-panya l'influx social i cultural que hi havia tingut en els segles d'or, quan impreg-nava el pensament, la literatura i les arts, i que, per tant, la nova constitució havia de ser laica per a adequar-se a aquesta realitat.

El més curiós és que el cardenal Gomà, que era l'antípoda polític i religiós d'Azaña, tot i criticar-lo, deia el mateix, abans, durant i després de la Guerra Civil. En la pastoral que va publicar en caure la monarquia, escrivia:

Hemos trabajado poco, tarde y mal, mientras pudimos hacerlo mucho y bien, en horas de sosiego y bajo un cielo apacible y protector [...]. Hay convicción personal cristiana en muchos; convicción «católica», es decir, este arraigo pro-fundo de la idea religiosa que lleva con fuerza a la expansión social del pensa-miento y de la vida cristiana, con espíritu de solidaridad y de conquista [...], esto, bien sabéis, amados hijos, que no abunda.⁹

Acabat de nomenar arquebisbe de Toledo, deia:

Nos atrevemos a señalar como primera de ellas [les causes internes de la ruïna de l'Església espanyola] la falta de convicciones religiosas de la gran masa del pueblo cristiano [...]. Desde un alto sitio se ha dicho que España ya no es católica. *Sí lo es, pero lo es poco*; y lo es poco por la escasa densidad del pensa-miento católico y por su poca atención en millones de ciudadanos. A la roca viva de nuestra vieja fe ha sustituido la arena móvil de una religión de credulidad, de sentimiento, de rutina e inconciencia.¹⁰

Llegim en una de les seves pastorals de guerra:

Tal vez no haya pueblo en la historia moderna en el que el sentido moral haya sufrido un descenso tan brusco —tan vertical, como se dice ahora— en los últimos años [...]. Pueblo profundamente religioso el español, pero más por sentimiento atávico que por la convicción que da una fe ilustrada y viva, la de-claración oficial del laicismo, la eliminación de Dios de la vida pública, ha sido para muchos, ignorantes o tibios, como la liberación de un yugo secular que les oprimía [...]. *¡España ha dejado de ser católica!* Esta otra [frase], que pronun-ciaba solemnemente un gobernante de la nación, da la medida de la desvinculación

9. *Boletín Oficial Eclesiástico* de les diòcesis de Tarassona i Tudela, 1931, p. 345-380.

10. Vegeu el text íntegre d'aquesta pastoral a Anastasio GRANADOS, *El cardenal Gomà: Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969, p. 287-288.

de los espíritus [...]. No florecía entre nosotros ya, como en otros días, esta flor de la piedad filial para con Dios que llamamos religión, que era de pocos, de rutina, sin influencia mayor en nuestra vida [...].¹¹

Azaña volia que la Constitució s'adeqüés a la realitat social; Gomà volia que la realitat social es convertís a la seva tesi teològica i política, si calia amb la força d'un sabre. D'ací el seu desencís quan, acabada la guerra, comprovava que tanta sang no havia pas servit per a recristianitzar Espanya. Ho va dir en una altra pastoral, que el Govern va prohibir.

El contrast, en proclamar-se la República, va resultar especialment dolorós perquè la dictadura de Primo de Rivera havia estat molt constantiniana. El cardenal Vidal i Barraquer va presentar a la Secretaria d'Estat un informe, elaborat per dos col·laboradors seus, que feia lúcidament balanç de la situació anterior:

El oficialismo católico de España, durante la monarquía, a cambio de innegables ventajas para la Iglesia, impedía ver la realidad religiosa del país y daba a los dirigentes de la vida social católica, y a los católicos en general, la sensación de hallarse en plena posesión de la mayoría efectiva, y convertía casi la misión y el deber del apostolado de conquista constante para el Reino de Dios, para muchos, en una *sinecura*, generalmente en un usufructo de una administración tranquila e indefectible. El esplendor de las grandes procesiones tradicionales, la participación externa de los representantes del Estado en los actos extraordinarios del culto, la seguridad de la protección legal para la Iglesia en la vida pública, el reconocimiento oficial de la jerarquía, etc., producían una sensación espectacular tan deslumbrante que hasta en los extranjeros originaba la ilusión de que España era el país más católico del mundo, y a todos, nacionales y extranjeros, les hacía creer que continuaba aún vigente la tradición de la incomparable grandeza espiritual, teológica y ascética de los siglos de oro.

No obstante, aquellos que, con juicio más clarividente y observación profunda, conocían la realidad, no temían confesar que, bajo aquella grandeza aparente, España se empobrecía religiosamente, y que había que considerarla no tanto como una posesión segura y consciente de la fe como más bien tierra de reconquista y restauración social cristiana. La falta de religiosidad ilustrada entre las *élites*, el alejamiento de las multitudes, la ausencia de una verdadera estructura de instituciones militantes, la escasa influencia de la mentalidad cristiana en la vida pública, eran signos que no permitían abrigar una confianza firme.¹²

Després de la Guerra Civil, sense haver après la lliçó, es va retornar a aquella mentalitat. El canonge Arboleya Martínez, personalitat destacada del catolicisme

11. Pastoral del 30 de gener de 1937. Text íntegre a Isidro GOMÁ, *Por Dios y por España: Pastorales, instrucciones pastorales y artículos, discursos, mensajes, apéndice*, Barcelona, Rafael Casulleras, 1940, p. 99, 106 i 122.

12. Informe dels sacerdots Lluís Carreras i Antoni Vilaplana, 1 de novembre de 1931.

social espanyol, escrivia que un bisbe va demanar al rector d'una parròquia de suburbi què feien els joves, i li va respondre que anaven molt bé: «Antes no venían a misa, ahora nos los traen formados.» L'humorista Chumy Chúmez, en una mena de memòries radiades, referia que, a Jerez de la Frontera, demanaven als reclutes les dades personals, entre les quals la religió. Tots deien: «La catòlica.» Però un va dir: «Cap.» I quan li van insistir que havia de tenir una religió, va respondre: «Pues ponga: la actual.»

Començava aquesta conversa evocant la il·lusió que experimentàvem, ara fa uns quaranta anys, quan creïem assistir a la fi del constantinisme, però hem d'acabar demanant-nos si realment el constantinisme ha estat del tot superat, o si reviu en el que podríem anomenar «neoconstantinisme». Considerem-ho primer pel que fa a l'Estat espanyol, i després a escala internacional.

Per a nosaltres, fa quaranta anys, la punta de l'iceberg del sistema constantinià era el nomenament de bisbes presentats per Franco. El Vaticà II va adreçar una petició expressa als caps d'estat que tinguessin reconegut el dret de presentació a renunciar-hi. No sé si n'hi havia cap més, fora d'Espanya, però en tot cas Franco es va sentir interpel·lat i va respondre, en termes respectuosos i fins devots, que aquell dret li havia estat reconegut en un concordat a canvi de certes concessions que l'Estat feia a l'Església, i que, per tant, la supressió del dret de presentació s'havia de negociar en el curs d'una revisió més general d'aquell *do ut des*. No va ser fins després de la mort del dictador que el rei Joan Carles va formular la renúncia. Però els resultats no han pas estat tan definitius com ens imaginàvem. Ha desaparegut aquell privilegi anacrònic, que havia estat concedit als Reis Catòlics, i ja no es poden col·locar positivament com a bisbes clergues amics del rei o de la reina, però el mecanisme de control negatiu per a vetar candidats políticament incorrectes resta assegurat gràcies a la consulta prèvia. En plena vigència del Concordat de Franco i del seu dret de presentació, Pau VI i el nunci Dadaglio, per mitjà dels bisbes auxiliars, que podien nomenar lliurement, van reeixir a transformar l'episcopat espanyol amb una obertura més gran; restablerta la democràcia i sense dret de presentació, el Papa actual i els seus nuncis (n'excloc el nunci actual) han tornat a capgirar l'episcopat espanyol, però en sentit involucionista. L'Església espanyola es troba lligada econòmicament de mans i peus perquè necessita l'aportació econòmica de l'Estat. Pel Concordat franquista del 1953, l'Estat, en restitució dels béns que les desamortitzacions havien pres a l'Església, es comprometia a crear-li un patrimoni amb les rendes del qual es pogués finançar. El pressupost de *culto y clero* —deia expressament el Concordat— era només un remei provisional, mentre no es constituís aquell patrimoni. Però aquest patrimoni no es va arribar a crear mai (per sort, ja que probablement s'hauria esmerçat en cadenes Cope o invertit en Gescarteres), i no tenim notícia que la jerarquia eclesiàstica, que complia fidelment i fins amb excés els seus compromisos con-

cordataris en suport del règim, reclamés mai aquella contrapartida estatal. Suposo que els bisbes se sentien prou satisfets dels beneficis de tota mena que cada un d'ells aconseguia desfilant pels ministeris de Madrid, encara que aquesta generositat de l'Estat els obligava a no ser crítics. En morir Franco es va haver de fer tot un altre plantejament. Els bisbes espanyols, que es feien la il·lusió que Espanya encara era molt catòlica, van pensar que rendiria molt el sistema alemany de l'impost religiós, una participació en l'impost sobre la renda. Però la creueta no ha funcionat: el nombre de catòlics practicants ha disminuït considerablement, i fins i tot molts practicants, sobretot a Catalunya, no es fien de l'Església i prefeixen que els seus diners vagin a una ONG, o ni que sigui a l'Estat. La conseqüència és que l'Església espanyola necessita vitalment l'ajut econòmic de l'Estat. Necessita també la benvolença estatal pel que fa a les escoles confessionals, a la seguretat social de clergues i religiosos, i a altres interessos pastorals i institucionals legítims. Des del punt de vista de l'Estat, i tant si governen els socialistes com si són els populars, atesa la disbauxa dels pressupostos generals, uns quants mils de milions són com la xocolata del lloro, si d'aquesta manera pot ser fort davant l'Església en les qüestions que més l'interessen, la primera de les quals és el nomenament de bisbes a Euskadi i a Catalunya. I si tenim en compte que, pel que fa a bisbes catalans, l'episcopat espanyol i el Govern estan d'acord contra nosaltres, i que de tant en tant l'episcopat espanyol, desaparegut Tarancón, dona senyals d'enyorança del sistema anterior (recordem l'anècdota de Julio Anguita i el bisbe de Còrdova que he esmentat en començar), vol dir que a Espanya no s'ha superat del tot el constantinisme, encara que es formuli en altres termes.

Un altre exemple recent de la prioritat atorgada a la diplomàcia i les relacions institucionals sobre la realitat de la vida cristiana és el de les relacions entre l'Església i l'Estat a El Salvador. El bisbe màrtir Óscar Romero, durant els dos últims anys de la seva vida, conscient de la importància històrica dels moments que vivia, enregistra cada nit, abans d'anar a dormir, un resum de les seves activitats en aquella jornada. Deu anys després del seu assassinat, la Cúria diocesana d'El Salvador va publicar la transcripció literal, sense introducció ni cap nota, d'aquelles cintes magnetofòniques.¹³ És un document impressionant, que no s'ha pogut divulgar a Espanya. Explicant les seves visites *ad limina*, parla amb gran reverència i devoció de Joan Pau II, però dona uns detalls molt interessants per al nostre tema. Troba que al Vaticà han arribat fortíssimes pressions del nunci i de la quasi totalitat dels bisbes salvadorenys (incloent-hi el seu propi bisbe auxiliar) que en reclamen la dimissió, o que li imposin un administrador apostòlic *sede plena*, perquè el consideren amic dels revolucionaris. El Papa li recomanava «molt equilibri i pru-

13. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario: Desde el 31 de marzo de 1978 hasta jueves 20 de marzo de 1980*, San Salvador, Arzobispado de San Salvador, 1990.

dència, sobretot en fer denúncies concretes,¹⁴ que era millor mantenir-se en els principis, perquè hi ha el perill de caure en errors o equivocacions en fer denúncies concretes». «Yo le aclaré» —diu Óscar Romero—, «y él me dio la razón, que hay circunstancias, le cité el caso del padre Octavio,¹⁵ en que se tiene que ser muy concreto, porque la injusticia, el atropello, ha sido muy concreto.»¹⁶ Mig any més tard, en una altra audiència, el Papa li diu unes paraules encara més significatives: «Que comprendía perfectamente lo difícil de la situación política de mi patria y que le preocupaba el papel de la Iglesia, que tuviéramos en cuenta no sólo la defensa de la justicia social y el amor a los pobres, sino también lo que podría ser el resultado de un esfuerzo reivindicativo popular de izquierda, que puede dar por resultado también un mal para la Iglesia.» És a dir, que quan es defensa la justícia social i l'amor als pobres, s'ha d'anar amb compte, no fos cas que això es traduís en un «esfuerzo reivindicativo popular de izquierda» (eufemisme per a designar els comunistes o castristes) que fes caure aquell govern o aquell règim que afavoreixen l'Església i són molt deferents amb els bisbes, i en vingués un altre que resultés dolent per a l'Església. Per tant, és més important la situació constantiniana de la institució eclesial que la defensa dels drets humans i la justícia, que teòricament són proclamats per les encícliques. Óscar Romero es defensa observant delicadament que ell no vol pas promoure el comunisme, sinó que simplement mira de posar en pràctica allò que el Papa predica: «Yo le dije: Santo Padre, precisamente ese es el equilibrio que yo trato de guardar, porque, por una parte, defendiendo la justicia social, los derechos humanos, el amor al pobre, y por otra, siempre me preocupa mucho también el papel de la Iglesia y el que no por defender estos derechos humanos vayamos a caer en unas ideologías que destruyen los sentimientos y los valores humanos. Que estaba muy de acuerdo con sus discursos y que estos discursos me daban fuerza y argumentos para mi actuación y predicación.»¹⁷ Una situació típicament constantiniana era la que es produïa quan la Guàrdia Nacional, que practicava la repressió, retia honors militars als bisbes i tocava en actes religiosos. Després d'unes denúncies de tortures i del segrest de dues noies, Óscar Romero ho prohibeix: «Es mejor que no asista este cuerpo de la Banda, ya que pertenece a un cuerpo de seguridad que ha ofendido mucho a la Iglesia y a los cristianos.»¹⁸

De vegades, la diplomàcia vaticana, per defensar els interessos generals o institucionals de l'Església, sacrifica drets més bàsics. Així, durant el segle XIX, diferents

14. El Papa es referia a les extenses homilies de les misses dominicals radiades, en les quals Óscar Romero es feia ressò dels assassinats, les detencions arbitràries i les tortures que li denunciaven.

15. Un sacerdot amic seu, assassinat.

16. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 7 maig 1979.

17. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 30 gener 1980.

18. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 13 abril 1979.

papes van condemnar les revoltes nacionalistes dels catòlics irlandesos contra la reina d'Anglaterra, cap de l'Església anglicana, i dels catòlics polonesos contra el tsar ortodox. En canvi, Joan Pau II, en el seu segon viatge a Polònia com a Papa, a la seva antiga seu de Cracòvia, el 22 de juny de 1983 va beatificar dos patriotes polonesos, Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que havien participat en la insurrecció nacionalista del 1863. Kalinowski havia estat condemnat a mort, pena després commutada per la de desterrament a Sibèria, i el segon havia patit mutilació. Tot i que cap dels dos no havia arribat a ser mort, Joan Pau II va donar com a motiu formal de la beatificació llur «amor heroic a la pàtria», que va qualificar de «caritat teològica», tot citant repetidament les paraules de Jesús «ningú no té un amor més gran que el qui dona la vida pels seus germans».¹⁹ Si aquesta doctrina val per a un nacionalista polonès, lògicament també s'hauria de poder aplicar a un nacionalista basc o català, o, de manera molt més literal, a tots els terroristes suïcides.

Això últim em porta a acabar amb una reflexió sobre l'aspecte religiós de la crisi internacional desencadenada pel terrible atemptat de l'11 de setembre de 2001. Tenim, d'una banda, la proclamació de la gihad, la guerra santa islàmica, per part de Bin Laden i dels terroristes palestins; però, de l'altra, el president Bush també vol donar un caire religiós a la seva reacció. En diferents mitjans de comunicació s'ha expressat la sorpresa, i la crítica, davant les referències del president Bush a Déu. Ens trobem davant d'un tipus de religiositat que Bellah²⁰ ha anomenat «la religió civil».²¹ Els Estats Units són laics en tant que no tenen cap religió com a oficial, i els seus fundadors, els primers colons, precisament fugien de la persecució que els infligia la religió oficial anglicana, però són alhora profundament religiosos, començant per la famosa frase de la Constitució, reproduïda als bitllets de banc dels dòlars, «in God we trust» ('en Déu confiem'). Com explica Lluís Duch,²² Bellah ha pres la denominació de «religió civil» d'un passatge clàssic del *Contracte social* de J. J. Rousseau:

Importa molt a l'Estat que cada ciutadà tingui una religió que li faci estimar els seus deures; però els dogmes d'aquesta religió no interessin ni a l'Estat ni als seus membres més que en tant que aquests dogmes es refereixen a la moral o als

19. Jn 15,9.12.13.14. Aquest discurs de Joan Pau II va ser publicat a *L'Osservatore Romano* (22 juny 1983). No va ser reproduït a *Ecclesia*, però sí a *Palabra*.

20. Robert N. BELLAH, *The broken covenant: American civil religion in time of trial*, Chicago i Londres, University of Chicago Press, 1992 (1a ed., 1975); Robert N. BELLAH, *Beyond belief: Essays on religion in a post-traditionalist world*, Berkeley, Los Angeles i Londres, University of California Press, 1992 (1a ed., 1970).

21. Cf. també Lluís DUCH, «La "religió civil": un desafiament per al cristianisme?», *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 143 (1988), p. 56-67.

22. Lluís DUCH, «La "religió civil": un desafiament per al cristianisme?», p. 60.

deures que aquell que la professa està obligat a complir envers els altres [...]. Hi ha doncs una professió de fe purament civil, de la qual pertoca al sobirà de fixar-ne els articles, no pas precisament com a dogmes de religió, sinó com a sentiments de sociabilitat, sense els quals és impossible de ser un bon ciutadà i un súbdit fidel.

Aquests dogmes civils, per a Rousseau, serien simplement l'existència d'una divinitat poderosa, intelligent i benefactora; la vida futura; el premi dels justos i el càstig dels injustos; l'únic dogma negatiu seria la intolerància. Aquesta religió civil reemplaçaria l'influx polític que han tingut fins ara les religions, que s'ha traduït en guerres i violències, i promouria la pau i la convivència solidària. Aplicat aquest concepte rousseauinià als Estats Units, dona lloc a una mentalitat religiosa sense cap aliança de l'Estat amb una església o confessió. Simplement, l'Estat vol que tots els ciutadans tinguin una religió que els impulsi a fer el bé i no fer cap mal a ningú, i promou una mena de denominador comú de les diferents esglésies o confessions centrat en uns valors cívics; quina pugui ser la idea del déu respectiu, i les relacions que hi tinguin els seus creients, ja no interessa. Déu pot quedar reduït a patrocina-dor de les bones relacions socials. Sembla un retorn a l'exposició de motius de Constantí a l'Edicte de Milà: com més religions hi hagi, més intercessors tindrem al cel, i tots hi sortirem guanyant.

La revista *Selecciones de la Reader's Digest*, revista tan traduïda i difosa, alimenta als Estats Units i escampa arreu del món aquest sistema de valors, amb els seus articles que exalten la laboriositat, la solidaritat, l'altruisme, l'esperit de superació, la llibertat, la tolerància religiosa, i tot això inspirat per les grans confessions religioses, totes plenament respectables. La *Reader's Digest* és com el catecisme Ratzinger de la religió civil americana.

Un exemple d'aquesta religió civil nord-americana el vàrem presenciar durant la guerra del Golf, quan el president Bush (pare) va convocar tots els ciutadans a una jornada de pregàries, cadascú en la seva església, per a implorar la benedicció divina per als «nostres joves que lluiten per defensar els valors de la nostra civilització». La resposta va ser massiva. Ara, Bush fill ha qualificat de «croada» la seva guerra contra els terroristes i ha invocat repetidament el nom de Déu. Ens trobem, doncs, que aquella religió civil, que al principi havia estat una sana reacció contra les guerres de religió que invocaven Déu per matar, i que a l'interior dels Estats Units ha estat un gran factor d'integració dels diferents grups ètnics i culturals, de tolerància i de civisme, al capdavant, de cara enfora, esdevé altre cop una bandera de guerra santa. Ve a la memòria el cas que explica sant Agustí, a *La ciutat de Déu*, del general Pompeu, que, en una campanya contra la pirateria que infestava el Mediterrani oriental i dificultava el comerç, va capturar un capità pirata i, abans de penjar-lo, li va fer retret dels assassinats i robatoris que havia comès. El pirata,

perdut per perdut, li va respondre: «Què faig jo que no facis tu? Només que a mi, com que ho faig amb un sol vaixell, em diuen pirata, i a tu, que ho fas amb tota una flota, t'anomenen Cèsar.» I conclouia sant Agustí: «Quid sunt enim magna imperia, nisi magna latrocinia?»²³

Podem observar com entre nosaltres ja ara es va introduint un estil de cristianisme que, portat al límit, seria una religió sense Déu. Hi ha qui es dol dels cristians que no van a missa; a mi em preocupen també els ateus que van a missa. Vull dir les persones que, sense ser habitualment practicants, no tenen inconvenient a participar en les eucaristies quan hi ha una raó social: un casament, un enterrament o una vetllada de pregària per la pau. Ho fan per uns bons sentiments de solidaritat, tot compartint la joia o el dolor de parents o amics o les sofrències de pobles llunyans. Fins i tot entre els cristians practicants, i que col·laboren a la parròquia o en moviments eclesials, molts mostren més sensibilitat per les activitats benèfiques o socials que per a la vida de pietat. Aquests són uns valors positius i encomiables, i els qui els professen poden dir, com Joan Maragall en el seu «Cant espiritual»: «Si ma fe i ma esperança aquí s'aturen, me'n fareu una culpa més enllà?» Jo no els en faré una culpa, però el cristianisme no es pot limitar a aquestes repercussions terrenals. Amb tot, sembla previsible que en el segle que acabem d'encetar s'intensificarà aquesta tendència cap a la religió civil. En el que aquesta religió civil té de relació amb la política, i ja que cada dia s'encunyen nous «neos», em pregunto si l'hauríem d'anomenar «neoconstantinisme».

23. 'Perquè, què són els grans imperis, sinó grans lladronicis?'

El doctor Pont i Gol i el Concili Vaticà II¹

En fer memòria del doctor Josep Pont i Gol, que Déu acaba de cridar al repòs etern, és un deure d'agraïment començar per recordar que quan, el 1971, aquesta revista es trobava expedientada per la Direcció General de Premsa, perquè deien que sortia de l'àmbit religiós o espiritual que li era propi, ell va ser un dels dos bisbes (l'altre va ser el doctor Jubany) que van testimoniar per escrit l'alt valor cristià i eclesial de la nostra revista i la importància pastoral que donaven a la seva difusió, i aquest aval moral va contribuir poderosament a evitar una sanció o qui sap si la prohibició absoluta de *Qüestions*.

Aquesta intervenció del doctor Pont i Gol en defensa de la llibertat d'expressió en l'Església i en la societat civil no era un fet isolat, sinó que encaixava de ple en el tarannà obert de la concepció que tenia de la seva missió pastoral, en plena sintonia amb els documents i l'esperit del Concili Vaticà II, celebrat pocs anys abans. Bé podem dir que ell va ser un dels bisbes de l'Estat espanyol que més van sintonitzar amb la ment de Joan XXIII des del moment de l'anunci del Concili. La seva carta pastoral per a explicar l'abast d'aquell esdeveniment transcendent, ni que mossèn Perarnau l'hagués ajudat a redactar-la, reflecteix prou l'entusiasme amb què va viure el Vaticà II, i com el volia transmetre als seus fidels de Sogorb-Castelló.² De fet, es va difondre, en català i en castellà, molt més enllà de la petita diòcesi rural que ell aleshores regia, i amb raó s'ha considerat com una de les millors de les que arreu del món es van publicar sobre el Concili. Entre d'altres, la *Herder Korrespondenz* se'n va fer ressò,³ i el professor Wittstadt la cita en fer un balanç de l'ambient de l'Església universal en vigílies del Concili.⁴

1. *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 181 (1996), p. 87-94.

2. Josep PONT I GOL, *L'Església davant el Concili*, Barcelona, Estela, 1962, col·l. «Concili Vaticà II», núm. 3. Edició en castellà: *La Iglesia ante el Concilio*, Segorbe, M. Tena, 1962.

3. *Herder Korrespondenz*, núm. 16 (1961-1962), p. 489 i s.

4. Cf. Klaus WITTSTADT, «Alla vigilia del concilio», a Giuseppe ALBERIGO (dir.), *Storia del Concilio Vaticano II*, vol. 1, *Il cattolicesimo verso una nuova stagione: L'annuncio e la preparazione*, Bolonya, Peeters i Il Mulino, 1995, p. 432.

La seva sintonia profunda amb la *pars sanior* del Concili —el sector obert i reformista o, com ben aviat es va dir, «conciliar», que al principi era molt minoritari,⁵ però que en ben poc temps va esdevenir majoritari—, ha quedat testimoniada en les notes personals que prenia durant les congregacions generals celebrades a l'aula vaticana.

Amb raó s'ha subratllat la importància d'aquests documents personals de cara a un estudi seriós del Concili.⁶ La història del Vaticà II a càrrec d'un equip internacional dirigit pel professor Giuseppe Alberigo, de la qual acaba de sortir el primer volum en italià i en portuguès⁷ mentre es prepara l'edició en altres llengües, ha tingut en compte aquest tipus de fonts, i ha estat precedida d'una vasta recerca internacional dels diaris personals i de la correspondència privada dels pares conciliaris i dels seus teòlegs, secretaris i altres col·laboradors. Aquests diaris personals del Concili poden decebre a primera vista, perquè dediquen la major part del seu espai a enumerar els successius oradors conciliaris, a resumir les seves intervencions i a apuntar els resultats de les votacions, cosa que es troba actualment, i de manera més completa i perfecta, a les actes oficials del Concili ja editades. Però en alguns dels pares conciliaris, que des del primer moment van veure clara la importància històrica de l'esdeveniment, podem trobar de tant en tant breus comentaris que ens resulten preciosos, tant per a detectar la posició que en els debats pren aquella persona com per a seguir el fil profund dels debats.

En aquestes breus pàgines nostres, quasi improvisades, no podem oferir encara l'estudi que mereixen els papers personals del doctor Pont i Gol a propòsit del Vaticà II. Espigolarem només algunes mostres del seu diari del Concili,⁸ preferentment de la primera sessió però també de la tercera, en el debat sobre la qüestió religiosa, suficientment explícites per a deixar ben clar quin era el seu pensament íntim des del primer moment, i no com alguns altres prelats que han confessat que s'havien «convertit» durant la celebració conciliar.

En la discussió sobre l'esquema de litúrgia, quan es parlava de l'ús de les llengües vulgars, anota el 24 d'octubre de 1962 que el cardenal Gracias, de Bombay, diu que s'han d'acceptar les llengües amb cultura, però no els dialectes no cultivats, i co-

5. Ens consta, per diverses fonts, que els bisbes espanyols addictes a la línia renovadora eren, en començar el Concili, exactament onze de setanta-vuit.

6. Vegeu l'erudita introducció d'Alberto Melloni a Marie-Dominique CHENU, *Notes quotidiennes au Concile: Journal de Vatican II, 1962-1963*, Paris, Cerf, 1995.

7. Obra citada a la nota 3. Vegeu-ne la recensió a *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 179 (1995), p. 133-138.

8. Aquest diari havia estat amorosament conservat pel seu secretari, el doctor Antoni Deig, actualment bisbe de Solsona, que n'havia fet una transcripció mecanoscrita, i recentment ha dipositat tant l'original manuscrit com la transcripció a l'arxiu del monestir de Montserrat, des d'on es treballa en col·laboració amb l'equip del professor Alberigo per a l'esmentada història del Vaticà II. Agraïm al bisbe Deig aquesta mostra de confiança.

menta: «Molt bé.» Apunta acuradament el que diu aquell mateix dia el cardenal Bacci, el gran llatinista de la Cúria vaticana, sobre el perill que la llengua del poble pot plantejar a Suïssa, Alto Adige o Bèlgica, on les disputes i els nacionalismes arribarien a l'altar, mentre el llatí és un vincle d'unitat. Quan parla Van Lierde sobre relíquies, imatges i altars laterals, anota: «És de dreta.» L'arquebisbe Colombo sosté que la llengua llatina és comuna, i cal evitar les disputes, i per exemple el francès pot comportar colonialisme, i el nostre primat anota: «En francès? I per què no en català?»⁹

El 14 de novembre va ser un dia crític, amb el començament del debat sobre l'esquema *de fontibus revelationis*. Pont i Gol fa un resum de la intervenció introductòria del cardenal Ottaviani i comenta: «Ha fet una defensa ofensiva. Qui pica primer pica dos cops.» Després de la presentació del relator va prendre la paraula el cardenal Liénart, que va començar amb el seu famós «Hoc schema mihi non placet» i va criticar fortament la forma i el contingut del document. Pont i Gol anota: «Ataca a fons... Ho fa molt bé.» Mentre el cardenal Ruffini defensava l'esquema, amb l'argument que, «si el Papa ens l'ha proposat, amb quina autoritat el podem canviar?», no el devia trobar gaire interessant, perquè interromp el resum que anava fent de la intervenció per escriure entre parèntesis: «(Encara ningú va al bar.)» I quan poc després el cardenal Quiroga Palacios, de Santiago, insisteix també que cal retenir l'esquema que el Papa ha proposat, apunta el comentari que li fa un bisbe veí: «Questo è il segnale!», 'Aquesta és la consigna!' (dels conservadors). Les paraules contra l'esquema pronunciades pel cardenal Léger, dient que és contrari a la ment del Papa fonamentar aquell esquema en la por dels errors, i que els errors no han d'encegar l'Església, són transcrites i aprovades pel doctor Pont i Gol: «Molt bé... Emoció. Molt bé.»

Tot seguit el cardenal Alfrink, per rebatre la consigna dels conservadors, afirma que aquell esquema és contrari al discurs de Joan XXIII en la inauguració del Concili: «Els que feren l'esquema no coneixien encara el discurs del Papa.» «Molt bé!», anota Pont i Gol. Alfrink continua encara dient que el perdoni el seu antic condeixeble Ruffini, però que «farem reverència al Papa si atenem les directives tan clares del Papa en el seu discurs», argument que fa escriure a Pont i Gol: «Ben tornada la pilota.» Després vindrà el famós discurs del cardenal Agostino Bea, molt ben resumit per Pont i Gol, que remarca: «Quina rebentada! (Seria interessant tenir-ne el text.)»

L'últim a parlar, aquell dia mític, és l'arquebisbe de Madrid, Morcillo, que ho fa a favor del text posat a debat, amb l'argument que es guanyarà temps si es pren

9. Vegeu Josep PONT I GOL, *La llengua de l'Església: Conferència pronunciada pel Dr. Josep Pont i Gol, arquebisbe de Tarragona, el dia 17 de gener del 1975, al Centre de Lectura de Reus, Valls, Impr. Moncunill, 1975.*

el projecte com a base de discussió i, en canvi, fora carregós improvisar-ne un altre. «Defensa dèbil. És l'últim i la gent es mou... No convenç gaire, perquè és mera defensiva i feble. / Parla en nom de l'episcopat Hispaniarum (!!).¹⁰ En sortir, Peralta, Masnou, etc., diuen que no en saben res i en protestaven. A nosaltres ens van dir que ens demanarien la firma, però no ho han fet. Ahir, a la taula,¹¹ d'una manera global i oficial, van dir que Quiroga i Morcillo intervindrien a favor de l'esquema. / Ara, *post audita*, no sé si voldran firmar la gent; jo m'ho pensaré. / Hem quedat sols amb els italians (inclús els USA s'han passat als avançats!!).»

El diari de la jornada del conflictiu començ del debat de l'esquema *de fontibus revelationis* acaba amb aquesta nota: «En sortir, el Dr. Bonet:¹² Us prenen el pèl, amb el sistema gaullista de referèndums que avui ha instaurat Tisserant (no el Consell de Presidència; ho han hagut de rectificar perquè algú de la Presidència n'ha protestat); es farà un Concili ràpid de quatre coses i després ací a Roma ho farem tot, bo i reformant el Codi. Exploten la premsa que té el Papa perquè abans del 8 de desembre es defineixi quelcom.» I, tornant a la qüestió de l'oposició a l'esquema proposat, conclou Pont i Gol: «Hi ha molta maror i nerviosisme. La gent demana còpies de l'esquema de Centre Europa.»

Acabem aquest brevíssim florilegi pontià amb un salt al debat sobre la Declaració sobre la llibertat religiosa, que era seguit amb molta atenció pel Govern espanyol, perquè desmuntava el nacionalcatolicisme del franquisme.

El 17 de novembre de 1964 anotava Pont i Gol: «Gran nerviosisme a l'episcopat espanyol per la llibertat religiosa. Es preparen plans d'obstrucció. Al vespre, es diu d'una reunió oficiosa de perits de diverses opinions per a concretar els modes en poc nombre i (que) es puguin discutir ràpidament i fer aprovar encara la Declaració el dissabte. L'opinió espanyola és d'aconseguir l'ajornament fins a la 4a sessió.»

L'endemà, 18 de novembre, anota: «Es llegeix instància (d'espanyols i altres) demanant temps per a pensar lo de llibertat religiosa. El cardenal degà i els moderadors ens demanaran demà la resposta a l'Assemblea per *placet vel non placet*... Al vespre,¹³ molt neguit per lo de la llibertat religiosa. Pluja de *modi*.»

Però el 19 el cardenal Tisserant, en funcions de president del Consell de Presidència, anunciava que no hi hauria lloc a la votació sobre l'ajornament fins a la IV sessió de la Declaració sobre la llibertat religiosa: «és com un text nou; no es vota; resta, sense més, ajornada». Al final del dia, escriu Pont i Gol: «Hi ha molt malhumor. S'ha aplaudit molt (en protesta!) la relació de De Smedt *De libertate*

10. Els signes d'admiració són de la mà del doctor Pont i Gol.

11. Al Col·legi Espanyol de Roma, a la Via di Torre Rossa, on residia la majoria de bisbes espanyols.

12. Subratllat de l'original. Es refereix al doctor Manuel Bonet i Muixí, auditor de la Rota Romana, decidit «conciliarista», que exerciria un paper important a la comissió litúrgica.

13. Al Col·legi Espanyol.

religiosa. El trobo al bar i diu: “Non sanno quanto male hanno fatto alla Chiesa...! Chi è la Presidenza del Concilio?”»

Com un interessant complement o contrapunt del diari del doctor Pont i Gol, transcriurem uns fragments de documents diplomàtics espanyols, que hem pogut consultar a l'Arxiu del Palacio Santa Cruz (Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid), i que revelen la línia directa que hi havia entre el Palazzo Spagna (seu de l'Ambaixada d'Espanya prop del Vaticà) i el sector més conservador i franquista de l'episcopat espanyol.

Quan es va començar a veure que el Concili promulgaria un document dedicat expressament a la llibertat religiosa, el sector conservador de l'episcopat, i amb ell els bisbes espanyols més propers al règim de Franco, d'acord amb la doctrina integrista segons la qual «només la veritat té drets, i l'error no en pot tenir mai cap», van intentar desvirtuar-lo procurant que la llibertat religiosa es formulés com una simple mesura de conveniència o d'oportunisme, a fi que també els catòlics fossin respectats als països de majoria protestant, i no amb una fonamentació teològica positiva, d'exigència de dret natural, sense la qual l'acte de fe no és vàlid.

El 6 de maig de 1964, l'ambaixador de Franco al Vaticà, Antonio Garrigues y Díaz Cañabate, informava així al ministre d'Afers Estrangers sobre les perspectives que oferia el debat sobre la llibertat religiosa:

[Segons la formulació que els progressistes defensen], [e]ste derecho a la libertad religiosa pertenece también al que yerra invenciblemente de buena fe [...]. Me permito señalar a V. E. especialmente este concepto de libertad religiosa que con toda probabilidad es el que se discutirá en el Concilio, y cuya expresión por el cardenal Bea en este artículo¹⁴ coincide con informes que me han llegado por otros conductos en el sentido de que el texto del proyecto conciliar no establece como límite de la libertad religiosa el bien común,¹⁵ sino el derecho natural. Distinción que puede parecer sutil, pero que puede tener gran importancia en cuanto el derecho natural es un concepto menos amplio que el de bien común y que permite, por así decirlo, menos juego en la interpretación y en la extensión de las excepciones limitativas de la libertad.¹⁶

Més optimista era un altre informe de l'Ambaixada d'Espanya prop del Vaticà, un mes abans del debat sobre la llibertat religiosa, pel qual es veu que el Govern

14. Es refereix a l'article del cardenal Agostino Bea «El Concili i la fraternitat dels homes», publicat a *La Civiltà Cattolica* el 2 de maig de 1964, del qual l'ambaixador Garrigues envia un exemplar a Madrid.

15. En la ment del Govern espanyol d'aleshores, la noció de «bien común», tal com ells l'entenen, és a dir, considerant que ells a Espanya n'eren els intèrprets i els garants, els permetreia d'adoptar totes les mesures governatives i legals que estimessin oportunes, digués el Concili el que digués.

16. Informe del 6 de maig de 1964 de l'ambaixador Antonio Garrigues al Ministre. Arxiu General del Ministeri d'Afers Exteriors de Madrid (en endavant, AGMAE), reg. 7795/44.

espanyol es refiava de la docilitat d'una bona part de l'episcopat espanyol per a aconseguir que la declaració conciliar no resultés massa contrària a les lleis fonamentals del règim. Deia:

Con respecto a la libertad religiosa es seguro que se aprobará una declaración bastante amplia de la libertad para el ejercicio público y privado de todos los cultos y también la libertad de propaganda religiosa. Sin embargo se confirmarán ciertas limitaciones a esta libertad (bien común o derecho natural) en términos suficientemente amplios para permitir que la autoridad constituida no vea menoscabadas sus facultades y sus obligaciones legítimas en defensa de los intereses que le son propios.¹⁷

Però, després del debat, un altre informe de l'ambaixador accidental volia excusar l'episcopat espanyol de l'ajornament de la votació sobre la llibertat religiosa.¹⁸ Deia que la gran majoria dels bisbes espanyols s'havia mantingut en una actitud passiva, tot deixant-se portar pel corrent. Només dos grups semblaven tenir una ferma convicció personal, en sentits oposats. Segons aquest informe, «los que verdaderamente dentro de nuestro Episcopado actuaron como cabezas y resortes del movimiento contra la libertad religiosa» van ser els bisbes d'Orense, Ángel Temiño Saiz; el de Calahorra-Logroño, Abilio del Campo, i el de Ciudad Rodrigo, Demetrio Mansilla Rojo. A aquests es van afegir després uns quants més, i a l'hora de signar la petició dilatòria se'ls va sumar el cardenal Quiroga Palacios, per bé que aquest últim va mantenir sempre «una actitud correcta y discreta». En canvi, el grup partidari de la llibertat religiosa seria més compacte, i el formarien els arquebisbes de Saragossa, Pedro Cantero Cuadrado (bisbe de Huelva en començar el Concili), i d'Oviedo, Francisco Javier Lauzurica y Torralba, els bisbes de Cadis, Tomás Gutiérrez Díez, i de Girona, Narcís Jubany (més tard cardenal arquebisbe de Barcelo-

17. Informe del 9 de setembre de 1964 de l'encarregat d'Afers *ad interim*, Antonio Elías, al ministre. «Asunto: La tercera sesión del Concilio Vaticano II». AGMAE, reg. 7795/45.

18. «Se hizo esto [la petició d'ajornament de la votació sobre la Declaració sobre la llibertat religiosa] a petición de algo más de 200 Padres Conciliares [...]. Apenas se hizo este anuncio se produjo en el aula un enorme silencio e inmediatamente la mayor parte de los Padres Conciliares abandonaron sus escaños y algunos entre ellos, principalmente norteamericanos, comenzaron a recoger firmas para un escrito dirigido al Papa en el que se le pedía que al día siguiente se votase el esquema de libertad religiosa [...]. La maniobra, por así llamarla, de aplazamiento de la libertad religiosa, parece ser surgió entre algunos miembros de la propia Curia Romana, concretamente Monseñor Carli e incluso algunos Cardenales. A ella se unieron italianos, algún francés conservador, poco más de una veintena de españoles, así como varios Padres Conciliares de distintos países. A pesar de que los españoles no llegaban al 10 % de los firmantes, parte de la prensa italiana cargó sobre ellos la responsabilidad de este aplazamiento [...]. En cuanto a la posición de los españoles puedo asegurar a V. E. que sólo una minoría de entre ellos (poco más de veinte) se adhirió a la maniobra iniciada por algún representante de la Curia para aplazar la votación sobre libertad religiosa. Con este motivo se produjo dentro del Episcopado español una fuerte tensión.»

na), l'auxiliar de Màlaga, Emilio Benavent Escuín, l'auxiliar de València, Rafael González Moralejo (més tard bisbe de Huelva), el bisbe de Sogorb-Castelló, el nostre recordat Josep Pont i Gol, el bisbe de Salamanca acabat de nomenar, Mauro Rubio Repullés, l'auxiliar de Sevilla José M. Cirarda Lachiondo, i els dos auxiliars de Madrid, Maximino Romero de Lema i José Guerra Campos.¹⁹ Considerava l'arquebisbe de Madrid, Casimiro Morcillo González, «en cierto modo allegado a éstos», i assegurava que «detrás de todos ellos, de manera discreta, está el Cardenal de Sevilla Bueno Monreal».

En aquest mateix informe es comenta la tensió produïda entre els bisbes espanyols pel debat sobre la llibertat religiosa. El Secretariat per a la Unitat dels Cristians, que dirigia el cardenal Bea, per a major facilitat del seu treball, havia demanat als diferents episcopats que presentessin conjuntament les propostes de modificacions a l'esquema de llibertat religiosa. Això significaria que els prelats espanyols anticonciliars, que eren minoria, no podrien fer arribar al Concili la seva oposició. El cardenal Quiroga Palacios, president de la Conferència Episcopal Espanyola —explica l'informe—, va convocar per a després de sopar una reunió urgent, a la qual no van poder assistir els qui no residien al Col·legi Espanyol: Bueno Monreal, Romero de Lema, González Moralejo i Rubio Repullés. En aquesta reunió, Guerra Campos, secretari de la Conferència Episcopal Espanyola, va donar compte de la nota rebuda del Secretariat per a la Unitat dels Cristians. A continuació, Cantero Cuadrado (que era membre d'aquell Secretariat) va presentar la qüestió, «pero fue interpelado por el obispo de Lérida,²⁰ quien le increpó violentamente». Alguns dels bisbes presents hi van intervenir. «La violencia de algunos de los Obispos contra Monseñor Cantero hizo que algunos otros abandonasen molestos y de manera ostentosa la sala, entre ellos el de Astorga²¹ y el de Gerona.»^{22, 23}

19. Guerra Campos, que al principi havia tingut una intervenció remarcable, de gran profunditat i obertura, sobre l'ateisme, posteriorment, com a secretari de la Conferència Episcopal Espanyola, tindria, fins avui, una actuació ultraconservadora, anticonciliar i decididament franquista.

20. Aurelio del Pino.

21. Marcelo González Martín, futur arquebisbe de Barcelona i després de Toledo.

22. Narcís Jubany, futur arquebisbe de Barcelona i cardenal.

23. Informe del 25 de novembre de 1964, de l'encarregat d'Afers, en absència de l'ambaixador titular. AGMAE, reg. 7795/43.

L'Espanya de Franco i el Concili Vaticà II¹

Diuen que quan el príncep de Metternich, a les seves velleses, va tenir notícia que el cardenal Mastai havia estat elegit papa va exclamar: «Tot ho havia previst al Congrés de Viena, menys l'elecció d'un papa liberal!» Pius IX, de fet, no seria pas un papa liberal, sinó el papa del *Syllabus* i de la condemna de «tots els errors moderns», però això no treu que el sistema de la Santa Aliança muntat a Viena comptava amb l'Església com a clau de volta del mecanisme de repressió de les revolucions populars, i ni Metternich ni els altres governants s'imaginaven que pogués exercir un paper oposat. Semblantment, quan Franco pensava tenir-ho tot *atado y muy bien atado* es refiava d'una manera particular del suport de l'Església a la seva persona i al seu règim, i no tenia prevista l'evolució que l'Església va experimentar amb l'elecció de Joan XXIII. L'Església, que en els orígens del franquisme havia estat un dels seus factors més importants, i que durant llargs decennis seria aliat fidel, acabaria actuant com a dissolvent del règim, en una forma extremament incòmoda per al dictador, que es trobava atrapat per les seves pròpies manifestacions d'obediència a l'autoritat i a la doctrina de l'Església catòlica.

Així s'expliquen dues peculiaritats de la participació espanyola al Concili Vaticà II. En primer lloc, Espanya va ser un dels països que, en proporció al volum de la seva població catòlica i malgrat el pes de la seva tradició històrica, menys va influir en el curs dels debats conciliars. Segonament, pel que fa a Espanya no es compleix l'afirmació, tan repetida, que el Vaticà II va ser un concili —potser, deien, el primer concili ecumènic— que es va desenvolupar lliure d'intromissions dels sobirans o dels governs temporals: Franco no va ser ni de bon tros neutral davant el Concili Vaticà II; si li va servir de res, ja és una altra qüestió.

1. *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 631-650.

L'ESGLÉSIA D'ESPANYA, A L'HORA DEL CONCILI

Dels 33 milions d'habitants calculats per a l'Espanya del 1962, només uns 59.000 eren registrats com a «no catòlics».² Dels 235.885 matrimonis que aquell any es van celebrar a Espanya, només n'hi va haver quaranta de qualificats de «matrimonios civiles de bautizados apóstatas».³ Però aquesta aparent unitat catòlica no comportava pas una intensitat de fe i de pràctica religiosa: ja en acabar la Guerra Civil, el 1940, el cardenal Gomà, arquebisbe primat de Toledo, havia escrit: «España es toda ella catòlica, pero lo es poco.» I en la famosa pastoral *Lecciones de la guerra y deberes de la paz* (prohibida per Serrano Suñer amb astorament i gran disgust del cardenal) confessava:

Y, por qué no indicar aquí que en la España nacional no ha habido la reacción moral y religiosa que era de esperar de la naturaleza del Movimiento y de la prueba tremenda a que nos ha sometido la justicia de Dios? Sin duda, ha habido una reacción de lo divino, más de sentimiento que de convicción, más de carácter social que de reforma interior de vida.⁴

A l'Estat espanyol hi havia 64 diòcesis, agrupades en 11 províncies eclesiàstiques. Els bisbes, inclosos alguns dimissionaris, eren 78, dels quals 64 havien estat nomenats després de 1936, en ús del dret de presentació reconegut al general Franco. Per edat o malaltia, una dotzena no van estar en condicions d'assistir a les sessions conciliars. La mitjana d'edat era de seixanta-cinc anys (la mitjana d'edat dels ministres del Govern de Franco era aleshores de cinquanta-quatre anys) i dos terços passaven dels seixanta. Els membres de la Junta de Metropolitans (òrgan directiu de l'Església espanyola quan encara no hi havia la Conferència Episcopal) encara eren més vells: el primat Pla i Deniel, vuitanta-sis; Pérez Platero, vuitanta; i passaven de setanta: Arriba y Castro i Delgado y Muñozerro, amb una mitjana de seixanta-vuit, «sin duda llenos de experiencia y de libros, pero escasos de viajes y de diálogos».⁵

En conjunt, els bisbes espanyols representaven aproximadament el 5 % dels pares conciliars. Procedien majoritàriament de famílies rurals modestes, o molt

2. *Anuario Estadístico de España*, Madrid, 1963.

3. *Guía de la Iglesia en España*, Madrid, Oficina General de Información y Estadística de la Iglesia en España, 1963, p. 38. Per a casar-se civilment, calia presentar una declaració d'apostasia o un certificat d'un ministre d'una altra religió.

4. Carta pastoral *Lecciones de la guerra y deberes de la paz*, del 8 d'agost de 1939. Text íntegre a Anastasio GRANADOS, *El cardenal Gomá: Primado de España*, Madrid, Espasa-Calpe, 1969; passatge citat a la p. 403.

5. Jesús IRIBARREN, «Episcopado y Conferencia Episcopal», a Juan M. LABOA (dir.), *El posconcilio en España*, Madrid, Encuentro, 1988, p. 224.

modestes. Quan van ser nomenats bisbes eren canonges, professors del seminari o totes dues coses, però la seva cultura teològica era totalment desfasada. Havien estat formats en les deixalles de la teologia barroca postridentina, passada per l'imperialisme de la *Cruzada*. Era una teologia metafísica, concebuda per a les discussions abstractes, però incapaç d'afrontar els problemes reals de l'Església i dels homes contemporanis. El pare Congar recordava un incident ocorregut al Col·legi Espanyol de Roma:

Je me rappelle une fois qui a été pour moi un peu pénible: c'était une grande discussion entre un théologien espagnol — pour autant que je me souvienne, c'était le père Llamera — et Karl Rahner. Llamera — si c'est lui toutefois — pouvait discuter: *distinguo majorem, subdistinguo, nego minorem*, etc.; il aurait pu discuter ainsi, je crois au moins pendant deux jour et deux nuits; interminable! Très fort, mais aussi très scolastique.⁶

Els estudis teològics portaven a Espanya un retard secular, al marge de la renovació produïda arreu d'Europa, però es mantenia en un orgullós aïllament, anàleg a la política econòmica de l'«autarquia» aleshores imperant. Pensaven que els teòlegs espanyols serien al Concili els millors de tots, com a Trento. La renovació es trobava més aviat en alguns pensadors seglars: Zubiri, Marías, López Aranguren o Laín Entralgo.

Les respostes dels bisbes espanyols a la consulta de la Santa Seu després d'haver decidit Joan XXIII convocar el Concili havien estat pobríssimes.⁷ Alguns ni tan sols van respondre, i els que ho van fer solien dir que el Concili havia de proclamar més dogmes marians i condemnar solemnement el comunisme. El cardenal arquebisbe de Tarragona, Benjamín Arriba y Castro, afegia que calia reforçar l'autoritat episcopal, «quia non omnes, pro dolor, oboediunt evangelio, id est, auctoritati episcopi».

Una excepció interessant és la resposta del bisbe de Gran Canaria, Antonio Pildain Zapiain. Com molts sacerdots bascs procedents del modèlic seminari de Vitòria, era nacionalista moderat, antifalangista i avançat en qüestions socials, però, com veurem, era decididament contrari a la llibertat religiosa. Va demanar que es condemnessin:

6. Carta particular del pare Congar al pare Evangelista Vilanova, en què explicava els seus records dels teòlegs espanyols al Concili.

7. Cf. Evangelista VILANOVA, «Los vota de los obispos españoles después del anuncio del Concilio Vaticano II», a Matthijs LAMBERIGTS i Claude SOETENS (ed.), *À la veille du Concile Vatican II: Vota et réactions en Europe et dans le catholicisme oriental*, Leuven, Bibliothek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1992, p. 53-82.

[...] el liberalisme, el totalitarisme, tant l'absolut com el mitigat, l'estatisme, que prescindeix del principi de subsidiarietat i absorbeix moltes coses que no li pertocquen, el nacionalisme idolàtric de les grans nacions, que conculca criminalment els drets naturals de les petites nacionalitats i regions, el laïcisme, el comunisme, com també el *mammonisme*,⁸ que nega allò que és degut als obrers i als pobres i persegueix només l'èxit econòmic, principalment per mitjà de les anomenades «societats anònimes», en els èxits injustos de les quals col·laboren no pocs catòlics.⁹

La personalitat més destacada de l'episcopat espanyol era aleshores el cardenal Pla i Deniel, arquebisbe de Toledo i primat. Havia estat nomenat per a una vicepresidència del Concili, però quasi no la va exercir, per l'edat i la malaltia. Moriria el 1968. Encara que durant la Guerra Civil havia estat un dels grans suports de Franco, i les seves pastorals són —més encara que les de Gomà— la més sòlida fonamentació teològica de la teologia de la guerra santa o *crusada*, era hàbil i molt gelós dels drets i privilegis de l'Església, i en el curs dels anys va anar mostrant una independència creixent per respecte al règim franquista. Però defensava els drets de l'Església, no els drets naturals de tot home: llibertat de reunió, d'associació i d'expressió dels moviments apostòlics, però no dels partits polítics o sindicats.

En defecte de Pla i Deniel, va fer de líder de l'episcopat espanyol franquista Casimiro Morcillo, arquebisbe de Madrid. Com a bisbe de Bilbao i després arquebisbe de Saragossa, s'havia mostrat molt avançat en qüestions socials i també en l'ecumenisme: havia autoritzat i prologat el llibre de Max Thurian (teòleg de Taizé, després convertit al catolicisme i ordenat sacerdot) *La Mère du Seigneur*, cosa molt notable en l'Espanya d'aleshores. Però en arribar a la seu madrilenya es va endurir i va accentuar el seu franquisme. Des de la Vicepresidència que se li va assignar va emprendre algunes maniobres a favor de la tendència conservadora que van semblar poc netes i que, segons que sembla, van ocasionar que, contra tota lògica expectativa, Pau VI no el fes mai cardenal.

Sense tenir l'alt nivell jeràrquic de monsenyor Morcillo, sembla que van ser dos bisbes auxiliars els que més es van distingir en sentit anticonciliar: Laureano Castán Lacoma, auxiliar de Tarragona i més tard bisbe de Sigüenza, i José Guerra Campos, auxiliar de Madrid el 1964 i després bisbe de Conca, on fins a la seva renúncia per edat es va mantenir aïllat, sense assistir a les reunions de la conferència episcopal i presumint de la seva fidelitat a Franco. Guerra Campos havia estat un d'aquells joves bisbes auxiliars nomenats per Pau VI i el nunci Dadaglio per a renovar l'episcopat espanyol, aprofitant que el Concordat reconeixia el dret de presentació de

8. De *mammona*, que a l'evangeli vol dir 'els diners'.

9. *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando*, sèrie I, vol. II, p. 191.

Franco per als bisbes residencials, però no per als auxiliars, que la Santa Seu nomenava lliurement. Una primera intervenció de Guerra Campos al Concili sobre l'ateisme, oberta i coratjosa, havia cridat positivament l'atenció, però després va canviar diametralment. Un eclesiàstic ben situat a Roma m'assegurava que el canvi es va produir quan, en morir Morcillo, Guerra no va ser designat per a succeir-lo, sinó que el Vaticà ho va aprofitar per a traslladar Enrique y Tarancón de Toledo a Madrid i traslladar a Toledo Marcelo González Martín, que a Barcelona es trobava en una situació insostenible. Sembla que Guerra es tenia empassat que seria ell el successor de Morcillo a Madrid.

El pare José M. Martín Patino SJ, el principal expert de l'episcopat espanyol en matèria de litúrgia i més endavant Vicari General del cardenal Tarancón a Madrid, m'ha explicat —referent a l'última part del Concili i a la seva aplicació posterior a Espanya— que Guerra

Lo anotaba todo y dirigía toda la operación [per mirar d'unificar i disciplinar el grup espanyol en una línia conservadora]; le apoyaban sobre todo Don Marcelo González Martín y Laureano Castán Lacoma, entonces auxiliar de Tarragona, que falleció siendo obispo de Sigüenza. La posición de Mons. Guerra se endureció aún más en el posconcilio. La mayoría de los obispos eran franquistas y querían mantener en España el Estado confesional. Incluso después de la aprobación del decreto sobre la libertad religiosa, aquellos obispos quisieron adoptar una posición colectiva cerrada y sostener que en España el Estado confesional era compatible con el decreto conciliar [...]. Guerra, y con él la mayoría del episcopado español, en algunas de las votaciones por mayoría pequeña, pero por mayoría, entendían que la fe formaba un todo con la cultura y las instituciones españolas. Tarancón decía que teníamos que dejarnos de política y hacer teología, pero no conseguía imponerse. A pesar del decreto de libertad religiosa, José Guerra publicó en 1966, como Secretario de la Conferencia Episcopal, un documento, que debe conservarse de su puño y letra en el Secretariado del Episcopado, un mes antes del referéndum de Franco sobre las leyes fundamentales, en favor del Estado confesional y diciendo que la Iglesia solo debía intervenir en problemas políticos si se daban flagrantes conculcaciones de los derechos humanos, lo cual, según aquel documento, no ocurría en España. ¡Decían esto en 1966! En cambio Tarancón y Elías Yanes publicaron en enero de 1973 otro documento muy distinto, asumiendo los textos conciliares.¹⁰

Si pel que fa a la teologia en general els bisbes espanyols es trobaven fora de joc, la seva posició era encara molt més conservadora en els temes que podien

10. «Sobre la Iglesia y la comunidad política», del 23 de gener de 1973. Publicat per Jesús IRIBARREN, *Documentos colectivos del episcopado español, 1870-1974*, Madrid, Editorial Católica, 1974, p. 520-554. Insistirem en el document de Guerra Campos més endavant, a propòsit de la declaració sobre la llibertat religiosa.

repercutir més directament a Espanya: ecumenisme, llibertat religiosa, drets humans. Des del segle XIX la Santa Seu havia exigít als bisbes espanyols que defensessin la tesi de l'Estat confessional i la unitat catòlica d'Espanya, amb prohibició de qualsevol altre culte. En les negociacions del Concordat del 1851 la Santa Seu va arribar a convalidar les desamortitzacions amb tal que es reconegués la monarquia catòlica i la unitat del culte catòlic. La situació de l'Església a l'Espanya de Franco semblava òptima no sols als bisbes franquistes i integristes, sinó també als sectors més reaccionaris de la Cúria vaticana. Malgrat les greus tensions entre Franco i el Vaticà durant la Guerra Civil i la primera postguerra, des de fora semblava que regnava la més perfecta harmonia. El Concordat del 1953 era presentat com el millor de tots els temps. Un any després, quan Trujillo, el dictador de la República Dominicana, volia un concordat, va preguntar quin era, a judici de la Santa Seu, el millor model, i li van dir que el d'Espanya. El va acceptar a ulls clucs i el 1954 el va signar. Podem imaginar-nos el desconcert d'aquells bisbes espanyols quan van veure que la gran majoria dels pares conciliars acceptaven la llibertat religiosa.

LA DECLARACIÓ SOBRE LA LLIBERTAT RELIGIOSA

El cardenal de Tarragona, Arriba y Castro estava convençut, d'acord amb els llibres que havia estudiat al seminari, que la llibertat religiosa era una heretgia, i que, per tant, l'Esperit Sant no permetria que el Concili la reconegués. Durant els debats contava, molt satisfet, que no feia gaire que «un bisbe protestant de Catalunya» (?) li havia demanat de ser rebut. Va anar a agenollar-se davant del Santíssim, a l'oratori, perquè Déu li inspirés què havia de fer i després va dir al secretari: «Dígale que si viene para abjurar de sus errores o para pedirme algo que no tenga nada que ver con la fe, le recibo con mucho gusto, pero en otro caso no lo puedo recibir.» El dia de la primera votació, indicativa, sobre la declaració, va quedar aclaparat en veure que era aprovada per una immensa majoria. Se li ensorrava no sols la seva teologia sinó també la seva idea d'Espanya. De retorn al Col·legi Espanyol, on s'hostatjaven quasi tots els bisbes espanyols, va dir a un altre bisbe: «Jo crec en l'Esperit Sant, i si el Concili ho aprova jo també ho acceptaré, però això no treu que avui és el dia més trist de la meua vida.» I aquell dia no va dinar.

Mossèn J. Bardés, que residia llavors al Col·legi Espanyol, va sentir des de la capella, on donava gràcies després de celebrar la missa, una curiosa conversa entre els cardenals Arriba y Castro i Bueno Monreal. El primer es mostrava escandalitzat perquè li semblava que entre els bisbes espanyols n'hi havia alguns de joves una mica progressistes. El cardenal de Sevilla, Bueno Monreal, navarrès, famós pel seu sentit de l'humor, va respondre: «No exageremos, Eminencia. Estos obispos jóvenes que le preocupan, en el seminario eran muy estudiosos y sacaron muy buenas

notas, como Vd. y yo. Incluso eran muy piadosos, como Vd. y yo. Después obtuvieron sus doctorados en Comillas o en Roma con *summa cum laude*, como Vd. y yo. La diferencia es que ellos han continuado estudiando, y en cambio nosotros, reconocámoslo, no hemos abierto un libro desde que terminamos la carrera...»

En ple clima de preparació conciliar, el secretari de la comissió episcopal espanyola sobre ortodòxia i moralitat, monsenyor Zacarías Vizcarra (el bisbe d'Acció Catòlica i creador de la idea de la *Hispanidad*) va enviar una circular a totes les diòcesis, amb vista a redactar un informe sobre la situació a tot Espanya, demanant els punts que més preocupaven a cada bisbe en matèria de fe i moralitat. Arriba y Castro va respondre indicant com a grans problemes la moralitat a les platges públiques, les cases de prostitució i les capelles protestants.¹¹

Un altre cas patètic és el de monsenyor Antonio Pildain Zapiain, bisbe de Canàries. Tenia quasi setanta-cinc anys quan el Concili va aprovar la Declaració sobre la llibertat religiosa. Basc, vinculat al catolicisme social, essent sacerdot havia estat elegit diputat de la minoria basconavarresa a les Corts Constituents de la República.¹² Dos mesos abans d'esclatar la Guerra Civil va ser elegit bisbe de Canàries, en un d'aquells nomenaments que la Santa Seu va poder fer lliurement, perquè la República havia trencat unilateralment el Concordat. Magaz, agent confidencial de la Junta de Defensa de Burgos prop del Vaticà, el va acusar de separatista (no havia passat d'un moderat regionalisme d'arrel carlina) i es va oposar enèrgicament a la seva consagració episcopal, la qual, amb tot, va tenir lloc a Roma el 14 de febrer de 1937, actuant de bisbe coconsagrant monsenyor Múgica, el bisbe de Vitòria expulsat pels nacionals. Magaz, ben a contracor, va haver d'assistir a la festa, observar el nou bisbe, segons la tradició, amb els costosos ornaments episcopals i assistir al banquet, però deia que s'havia venjat «dirigiendo durante todo el ágape pullas y ataques contra el regionalismo».¹³ Ni que socialment fos avançat, teològicament Pildain era un integrista. Quan el ministre Castiella, per raons de conveniència diplomàtica, va promoure un projecte d'una certa tolerància del culte protestant, Pildain va publicar una carta pastoral en la qual ordenava que al final del rosari s'afegís un parenostre per la intenció especial que no prosperés aquell projecte.¹⁴

11. Arxiu Arxidiocesà de Tarragona, Fons Arriba y Castro, informe del 21 de desembre de 1959.

12. Diguem, de passada, que segons comunicació escrita del seu col·laborador i amic, el sacerdot guipuscoà Pío Montoya, Pildain assegurava que el republicà que havia defensat més coratjosament els drets de l'Església havia estat Carrasco i Formiguera.

13. Informe de Magaz del 2 de febrer de 1937, «Asunto: Consagració del obispo electo de Canarias»; Arxiu de l'Ambaixada d'Espanya a la Santa Seu.

14. «Hablándoos con plena libertad os digo: El proyectado Reglamento sería gravemente nocivo para el catolicismo en España, sin ninguna compensación ventajosa para el catolicismo mundial, y habría de dar origen, entre nosotros, a una espantosa guerra civil espiritual. Sería en verdad lamentable y absurdo hablar de la unidad católica de España, una vez implantado ese lamentable Reglamento. / ¡Cómo

El dia que es va aprovar formalment el document sobre la llibertat religiosa, José María Cirarda Lachiondo, aleshores auxiliar de Sevilla i futur arquebisbe de Pamplona i administrador apostòlic de Bilbao, va trobar Pildain a la capella del Col·legi Espanyol plorant desconsoladament. Cirarda va pensar que havia rebut alguna mala notícia familiar i li va demanar què li passava. Li va respondre: «Acaban de aprovar en el Concilio todo lo contrario a lo que siempre he predicado, escrito y enseñado en mi diócesis.» Explica Cirarda:

Los obispos españoles que no teníamos coche íbamos en autobús a la basílica de San Pedro. Antonio Pildain, persona extraordinaria, hombre de Dios, inteligente, socialmente avanzadísimo, eclesialmente conservador, ya anciano. Le acompañé a subir al coche, nos sentamos juntos y me dijo: «Don José María, usted no se escandalizará si le digo una cosa. Yo estoy convencido de que la declaración de la libertad religiosa es un enorme error». «Por qué?», le dije. «Porque la Iglesia ha enseñado siempre lo contrario. Y yo también he dado un documento en Las Palmas contra la libertad religiosa». Se refería a la libertad religiosa que había tratado de imponer en España, en la España de entonces, con muchísimas limitaciones, el ministro Castiella [...]. Y me siguió diciendo el obispo Pildain: «Don José María, yo he enviado una propuesta al Concilio que empieza diciendo *Utinam ruat cupula sancti Petri super nos...*, '¡ojalá se derrumbe la cúpula de San Pedro sobre nosotros antes de que aprobemos esto!'». El coche avanzaba, y continuó: «Oiga, pero si el Concilio lo aprueba, yo iré a Las Palmas, me pondré mitra y báculo con todo el juego pontifical y diré: Fieles cristianos, yo estaba equivocado, yo os enseñé lo contrario de lo que enseña el Concilio. El Concilio tiene razón». Le repliqué: «Don Antonio, no hará usted eso. Usted irá —porque la Declaración la vamos a aprobar—, y dirá: Yo os expuse la doctrina sobre la libertad religiosa considerándola desde los valores objetivos de la verdad y la Iglesia ahora se ha puesto a considerar el tema desde los valores de la persona humana y relaciones de la persona con la verdad y las relaciones de algunas personas con otras, etc.». Me cortó con palabra firme: «No, porque yo enseñé lo contrario».¹⁵

---

habrán de crujir en sus tumbas, el día que ese Reglamento se implante, los huesos de Balmes, de Manterola, de Monescillo, de Vázquez de Mella y de Menéndez y Pelayo... y los de millares y millares de españoles que, en defensa de la unidad católica de España, y a fin de impedir la entrada en ella de los falsos cultos y falsas religiones, han venido dando su sangre a través de los siglos! / A fin de que este día no llegue y para que nuestros esfuerzos sean eficaces, ordenamos que en todas las iglesias parroquiales de nuestra diócesis se rece, a continuación del santo rosario de cada día, un Padrenuestro, con la intención expresa de que no llegue a implantarse en España el Reglamento para acatólicos, preparado por el Ministerio de Asuntos Exteriores.» Carta pastoral de l'11 d'abril de 1964, «El Reglamento para acatólicos preparado por el Ministerio de Asuntos Exteriores»; *Boletín Oficial Eclesiástico*, abril de 1964; citat per Agustín CHIL ESTÉVEZ, *Pildain, un obispo para una época*, 2a ed., Las Palmas de Gran Canaria, Caja Insular de Ahorros de Canarias, 1988, p. 129.

15. José María CIRARDA, «Recuerdos de un Padre conciliar», a *Scripta Theologica*, vol. xvii, núm. 3 (setembre-desembre 1985), p. 821. Subratllat de l'original.

Alguns bisbes ni així es van rendir. Després d'aquella primera votació indicativa, pocs dies abans de la votació definitiva, un grup de bisbes espanyols va adreçar una carta a Pau VI en què li demanaven que intervingués amb la seva autoritat suprema per impedir que el document es posés a votació. Li deien que ells, fins al darrer moment, s'havien oposat a l'opinió de la majoria dels pares conciliaris per mantenir-se fidels a la tesi catòlica tradicional, que era la que la Santa Seu sempre els havia ordenat que defensessin. Argumentaven que trencar aquella línia doctrinal causaria un gran escàndol:

Si éste [el decret *Dignitatis humanae* sobre la llibertat religiosa] prospera en el sentido en que ha sido hasta ahora orientado,¹⁶ al terminar las tareas conciliares los obispos españoles volveremos a nuestras sedes desautorizados por el concilio y con la autoridad mermada ante los fieles [...]. Todo esto, Beatísimo Padre, nos duele y nos preocupa: lo decimos con sinceridad y sencillez. Pero no nos arrepentimos de haber seguido ese camino. *Preferimos habernos equivocado siguiendo los senderos que nos señalaban los Papas que haber acertado por otros derroteros*. Preferimos haber llegado a un desengaño por haber seguido la norma de sentir con la Iglesia que a un éxito situándonos al margen de sus directrices.

L'expressió «en el sentido en que ha sido hasta ahora orientado» reflecteix la posició teològica que hauria admès la llibertat religiosa com un mal menor, una tolerància empírica per als no catòlics en els països de tradició catòlica a fi que els catòlics fossin també tolerats en els països de majoria no catòlica. Però la formulació de la declaració conciliar no era de conveniència o oportunitat, sinó d'afirmació positiva. L'acte de fe només pot brollar d'una consciència lliure, i per tant si no hi ha llibertat no hi ha fe veritable. La llibertat religiosa no és un mal menor, sinó un bé necessari.

Tot dient que «sabremos seguir siendo los primeros cuando se trata de amar, secundar y defender al Vicario de Cristo», deixaven anar una amenaça política, per la possible reacció del govern espanyol:

No podemos asegurar, en cambio, con tanta firmeza que esa misma sea la reacción de todos los católicos españoles, sobre todo de algunos de los que han dedicado sus mejores esfuerzos a los asuntos políticos. Estarán más o menos acertados en sus posturas acerca de problemas siempre contingentes, pero es indudable que en momentos en que la profesión de la fe católica exigía heroísmos, no vacilaron en mantener una actitud de constante defensa de la Iglesia. Ellos saben perfectamente que la orientación del Estado en lo

16. És a dir: no com un mal menor, una concessió d'oportunitat pensant en la situació dels catòlics en països de majoria protestant, sinó positivament, com un reconeixement que l'acte de fe només pot donar-se si hi ha llibertat religiosa.

relacionado con las materias que ahora se discuten fue exigencia de la Santa Sede; saben también que la fidelidad a esas directrices ha costado a España incomprendiones y animosidades internacionales y daños perceptibles incluso de orden material. El habersele negado muchas ayudas económicas exteriores, precisamente en el momento en que su economía quebrantada por la guerra las necesitaba con urgencia, tuvo ésta como una de sus causas más decisivas [...].¹⁷ Mucho es de temer que si ven que se condena doctrinalmente por el Concilio una actitud y una norma de conducta que les fue impuesta por la Iglesia, se produzcan hondos sentimientos de desconfianza y hasta acaso de resentimiento contra la Sede Apostólica, que no superarán fácilmente en algunos sectores.¹⁸

«SPAIN IS DIFFERENT»

Pau VI no va accedir a aquesta petició dels bisbes espanyols franquistes i la Declaració sobre la llibertat religiosa va ser aprovada i el 8 de desembre de 1965 va ser promulgada. Però ni així es van donar per vençuts aquells bisbes tossuts: sostenien que aquella doctrina de la llibertat religiosa podia ser vàlida per a tot el món, menys per a Espanya, on calia mantenir la tesi catòlica de l'Estat confessional. Haurien acceptat una declaració d'oportunitat o conveniència de la llibertat religiosa, però no aquella declaració de principi, perquè, d'acord amb la teologia integrista, només la veritat té drets, i l'error no té cap dret.

Aquesta peculiaritat d'Espanya la van defensar també aquells bisbes en un altre terreny, en el qual tenia encara més repercussions polítiques: el document sobre l'Església en el món, que esdevindria la constitució *Gaudium et spes*. Acabat el Concili, es va constituir a Espanya, com arreu, la Conferència Episcopal nacional. Guerra Campos, que ja havia consumat el seu gir a la dreta, va ser-ne el primer secretari i, com a tal, en nom de la comissió permanent, però excedint-se manifestament de les seves competències, va preparar i promulgar el 29 de juny de 1966 un extens document titulat *La Iglesia y el orden temporal a la luz del Concilio*. Després d'una llarga introducció, que volia resumir (una mica tendenciosament) la doctrina del Vaticà II sobre les realitats polítiques, intentava aplicar aquella doctrina a l'Estat espanyol (núm. 7, «Las instituciones españolas y el juicio de la Iglesia»). «La sociedad española» —deia— «vive hace algún tiempo un proceso continuado de transformaciones y de maduración interior.» Amb unes quantes

17. Evidentment, si Espanya no va participar en els beneficis del Pla Marshall fou perquè era una dictadura amiga dels vençuts Hitler i Mussolini, i no s'hi respectaven els drets humans, dels quals la llibertat de consciència n'era un, però n'hi havia d'altres.

18. Citat per Jesús IRIBARREN, *Documentos colectivos del episcopado español, 1870-1974*, Madrid, Editorial Católica, 1974, p. 224-225. Segons J. L. Martín Descalzo, aquesta carta a Pau VI va ser redactada pel cardenal Larraona.

citacions de *Gaudium et spes* tretes de context pretenia justificar el règim de Franco, eludia tota crítica a la llum del Concili i rebutjava decididament la desconfessionalització de l'Estat. Deia:

Supuesta la voluntad operante de acercar las formas institucionales vigentes lo más que sea posible a dicho ideal, la Iglesia no tiene por qué emitir ningún juicio sobre la estructura de las mismas. Valorar sus ventajas e inconvenientes actuales, determinar las correcciones o desarrollos que pudieran recibir, trazar las líneas que debieran prevalecer en su futuro, entra en el campo de las apreciaciones prudenciales, corresponde a la técnica, cada día más complicada, del gobernar y a la prudencia y experiencia de gobernantes y gobernados. No es materia en la que deban dictaminar los pastores de la Iglesia [...]. Además de las orientaciones y recomendaciones ya expresadas, la Iglesia tendría que dar su juicio moral sobre las instituciones político-sociales sólo en el caso de que, por la índole misma de su estructura o por el modo general de su actuación, lo exigiesen manifiestamente los derechos fundamentales de la persona y de la familia, o la salvación de las almas, es decir, la necesidad de salvaguardar (*Apostolicam actuositatem*, n.º 24).

No creemos que éste sea el caso de España. Pensando en el futuro, los dos motivos de orden moral y sobrenatural que acabamos de citar nos obligarían a rechazar de antemano, bien un sistema de arbitrariedad opresora (cf. *Gaudium et spes*, n.º 75), bien un sistema fundado en el ateísmo o en el agnosticismo religioso, en contra de la profesión de fe de la mayoría de los españoles. Es nuestro deber amonestar a todos los fieles para que de ninguna manera, ni con ningún pretexto, contribuyan a fortalecer las condiciones que pudieran facilitar la implantación de tal sistema. Les recordamos las palabras del Concilio: «Hay que rechazar la infausta doctrina que pretende edificar la sociedad prescindiendo en absoluto de la religión, y que ataca y destruye la libertad religiosa de los ciudadanos» (*Gaudium et spes*, n.º 36).

O sigui que el Concili condemnava el comunisme i no el franquisme. Els eclesiàstics i seglars que s'havien entusiasmat amb la doctrina del Concili es van indignar davant d'aquest intent de tergiversar-la i avançar-se així a tota crítica dels cristians contra el règim franquista. La maniobra de Guerra Campos va indignar el sector més obert de l'episcopat espanyol. Guerra Campos s'havia basat en l'article 27, 7è, dels Estatuts, recentment aprovats, de la Conferència Episcopal, que deia: «Son atribuciones de la Permanente [...] hacer declaraciones sobre temas de urgencia, sobre las cuales informará precisamente a la Santa Sede.» Va publicar aquell document, com hem dit, el 29 de juny, quan el 10 de juliol s'havia de reunir el ple de la Conferència Episcopal. Un grup de bisbes, amb la intenció d'invalidar el document, van preguntar al Consell de Presidència de la Conferència si hi havia tanta urgència que justificqués la publicació d'un document tan extens, de lenta elaboració i de transcendència nacional, quan deu dies després es podia haver

sotmès a l'aprovació de l'assemblea plenària. Però com que aquestes crítiques al document de Guerra Campos ja havien arribat a la premsa, el president de la Conferència Episcopal va voler evitar que l'episcopat donés la imatge pública d'estar dividit i va demanar que, per votació secreta, els bisbes s'adherissin al document, per bé que va precisar que aquesta adhesió no significava que estiguessin d'acord amb el text, i que podien tenir particularment reserves sobre certs punts. L'assemblea plenària va votar per majoria l'adhesió.

LA COLLEGIALITAT

Un altre tema conciliar que, per les seves implicacions polítiques, preocupava també el Govern de Madrid, i els bisbes espanyols que més hi simpatitzaven, era el de la col·legialitat episcopal. Encara que la col·legialitat no implicava convertir l'Església catòlica en una democràcia, no deixava d'implicar una representativitat que no afavoria el model polític franquista.

És curiós que uns quants bisbes auxiliars van tenir un paper molt important en el Concili. Ja hem parlat, entre els conservadors, de Guerra Campos i Castán Lacoma. Entre els renovadors hauríem d'esmentar González Moralejo, aleshores auxiliar de València i més tard bisbe de Huelva, i Jubany, aleshores auxiliar de Barcelona, després bisbe de Girona i finalment arquebisbe de Barcelona. El cardenal Jubany havia explicat al pare Evangelista Vilanova que tenia assignat un torn per a parlar a l'aula sobre el diaconat permanent i González Moralejo, que era el capítol dels bisbes renovadors espanyols, el va anar a trobar i li va dir que el diaconat era una qüestió secundària, i que aprofités que tenia concedida la paraula per a parlar a favor de la col·legialitat, que era el tema principal i que més hauria de repercutir en el govern de l'Església. Li va proporcionar un text preparat pel pare Alfaro, prestigiós teòleg jesuïta, i Jubany el va llegir a l'aula. Va començar dient que parlava «en nom d'onze bisbes espanyols». Aquell migdia, a l'autobús que tornava un bon grup de bisbes al Col·legi Espanyol, Jubany va sentir-ne un que deia, indignat: «¡Ya quisiera yo saber los nombres de esos once traidores!» Jubany i els altres deu havien trencat la disciplina de grup que els bisbes conservadors i franquistes volien mantenir.

Consta, en efecte, per altres conductes¹⁹ que els bisbes espanyols partidaris de la renovació conciliar eren, al principi, només onze de setanta-vuit. Cal dir que la situació de l'Església italiana era proporcionalment encara pitjor. Segons el diari inèdit del cardenal Döpfner, que el professor Wittstadt ha estudiat, a les primeries del Concili Döpfner va preguntar a Montini, aleshores arquebisbe de Milà, amb quants bisbes italians creia que podrien comptar per a tirar endavant la renovació

19. Confidència de González Moralejo.

conciliar, i Montini va respondre-li que amb prou feines es podien refiar d'una vintena de quasi quatre-cents.²⁰

LA DIPLOMÀCIA FRANQUISTA

Quan va ser elegit Joan XXIII era ministre d'Afers Estrangers Fernando María Castiella y Maíz. Anteriorment, essent ambaixador al Vaticà, havia negociat el Concordat del 1953, i sembla que aquest gran èxit diplomàtic li va merèixer succeir Martín Artajo en el canvi de Govern del 25 de febrer de 1957. Castiella es va mantenir en aquest càrrec en els governs del 10 de juliol de 1962 i del 7 de juliol de 1965, o sigui durant tot el temps del Concili Vaticà II. El 29 d'octubre de 1969 el succeiria Gregorio López Bravo. Alguns antics estudiants del Col·legi Espanyol recorden divertits les visites que Castiella els feia i els discursos o sermons que els etzibava, com si fos un bisbe o un pare de l'Església. Per les seves conviccions religioses personals, i també per la seva experiència al Palazzo Spagna (seu de l'Ambaixada d'Espanya al Vaticà), Castiella va seguir amb el màxim interès l'anunci i el curs del Concili.

Castiella va tenir, durant els anys del Vaticà II, dos ambaixadors que el van succeir al Palazzo Spagna. El primer va ser Francisco Gómez del Llano, que havia presentat les seves cartes credencials un any abans de l'elecció de Joan XXIII, el 25 de juny de 1957. Era una persona més aviat moderada i no excessivament perspicax. Tres anys després de l'anunci del Concili, i quan només en faltava mig per a la inauguració, encara no s'havia adonat de l'orientació que prendria:

Arriegándonos a un pronóstico sobre los fines del Concilio, se puede afirmar que a pesar de las recientes pruebas de «mera cortesía» que ha tenido el Vaticano con Kruscev, el Concilio será muy duro para el Comunismo, así como para el materialismo en todas sus formas, bien sean éstas de esencia marxista o, como sucede en América, impregnado de un espíritu de dominación [...]. Otro pronóstico que puede hacerse es que el Concilio se esforzará por conseguir, bien directamente o por otros medios, de limitar la influencia italiana en el gobierno de la Iglesia.²¹

Gómez del Llano informava al principi Castiella que el personatge clau del futur Concili hauria de ser per força el cardenal Larraona, per la seva sòlida preparació de canonista. Després es va desenganyar. El cardenal Albareda havia sentit dir a Larraona, durant el període preparatori, que si participaven en el Concili

20. Comunicació de Klaus Wittstadt en un simposi sobre les fonts del Vaticà II celebrat a Lovaina l'octubre del 1989.

21. Gómez de Llano a Castiella, 21 de marzo de 1962. AGMAE, reg. 7190, núm. 2.

bisbes dels països de l'Est tindrien comunistes infiltrats. També deia que amb el Concili calia fer com quan plou: obrir el paraigua i esperar que escampi.

El segon ambaixador espanyol al Vaticà durant el Concili va ser José María Doussinague y Teixidor. A la llum de la documentació del Ministeri d'Afers Estrangers, Doussinague apareix com un doctrinari fanàtic, quasi un visionari delirant. Amic personal de l'omnipotent cunyadíssim Serrano Suñer i ben considerat per Franco mateix, va encapçalar un grup de funcionaris del Ministeri d'Afers Estrangers que van redactar un pla grandios, que pel seu nom es va anomenar *Plan D*, que pretenia fer d'Espanya la clau de volta d'un nou ordre internacional, suposadament basat en les condicions per a una pau estable exposades per Pius XII en el seu missatge de Nadal del 1939.²² Després de l'atemptat de Begoña, en el qual uns falangistes van fer esclatar una bomba que el general Varela, monàrquic, va considerar un atemptat contra la seva persona, Serrano Suñer va ser reemplaçat al Ministeri d'Afers Estrangers pel general comte de Jordana, que va retenir Doussinague com a persona de confiança. Des d'aquest lloc destacat va acabar de perfilar el *Plan D*, però ni la Santa Seu ni cap estat se'l va prendre seriosament.²³ Fàcilment ens podem imaginar la decepció de Doussinague, autor d'aquell pla basat en la suposició que Espanya era el país més catòlic del món i que Déu en la seva providència li havia assignat una missió universal, en veure que el pes de l'Església espanyola al Concili era absolutament insignificant.

No era només Doussinague que experimentava aquesta decepció. Albert Bonet i Marrugat, el fundador de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, nomenat perit conciliar, anotava en el seu diari íntim que en una recepció diplomàtica va sentir que els tres agregats militars de l'Ambaixada espanyola davant la República italiana comentaven molt negativament el curs dels debats conciliaris, molt crítics amb relació al règim franquista, i que un d'ells va arribar a dir que caldria repetir el saqueig de Roma, com en temps de l'emperador Carles V.²⁴

CATALANS I BASCS AL CONCILI: «EL INCENDIO QUE SE VE VENIR»

Quan el primer període de sessions del Concili s'estava acabant, un grup clandestí de catòlics catalans va distribuir a tots els bisbes, perits i auditors un manifest

22. En realitat, aquell missatge de Pius XII havia suscitat inquietud a Madrid. L'ambaixador Yanguas Messía, en una audiència amb el secretari d'Estat, el cardenal Maglione, va exigir explicacions sobre el respecte a les minories nacionals que el Papa proclamava, perquè preveia que donaria pàbul a les reivindicacions de bascos i catalans.

23. Cf. José M. DOUSSINAGUE, *España tenía razón (1939-1945)*, Madrid, Espasa-Calpe, 1949; Antonio MARQUINA BARRIO, «El plan D», a *La diplomacia vaticana y la España de Franco (1936-1939)*, Madrid, CSIC, 1983, p. 315-330.

24. Arxiu del doctor Albert Bonet, conservat a l'arxiu del seu nebot, mossèn Joan Bonet i Baltà.

contra el règim de Franco en què denunciava el caràcter dictatorial i l'opressió a què sotmetia les nacionalitats.²⁵ El sacerdot José Luis Martín Descalzo, el millor i més famós dels cronistes espanyols del Concili, molt relacionat amb la jerarquia, em va donar, poc abans de morir, informacions interessants que miraré de resumir.²⁶ El document dels catalans «sentó fatal» als bisbes espanyols, sobretot a Cantero Cuadrado i a Morcillo. Es van reunir i van redactar un comunicat de rèplica molt dur, que van lliurar a Jesús Iribarren, director de l'Oficina Espanyola de Premsa al Concili,²⁷ perquè el fes públic. Iribarren, alarmat, va convocar els seus dos principals col·laboradors de l'Oficina, els sacerdots Antonio Montero i Martín Descalzo, i els va explicar el que passava. Van estar d'acord que havien d'evitar publicar aquella rèplica i van anar a trobar el cardenal Pla i Deniel, que era a Roma però molt malalt. Amb tot, conservava el geni i la lucidesa i els va dir enèrgicament que, sota la seva autoritat, no publiquessin aquell comunicat; per dues raons: primera, que el manifest dels catalans era anònim, i un anònim no s'ha de contestar mai; segona, que la rèplica deia que era en nom de l'episcopat espanyol, «¡y yo soy el primado y no me han dicho nada!». Segons José Luis Martín Descalzo, Iribarren va ser destituït de la direcció de la revista *Ecclesia*, portaveu de l'Església espanyola, per no haver publicat aquella rèplica.

Més ressò encara va tenir un altre document anàleg redactat i enviat, durant la segona sessió del Concili, per un grup de sacerdots bascos. No era anònim, com el dels catalans, sinó que el signaven més de tres-cents sacerdots, que a més van aconseguir que s'hi unissin alguns bisbes bascs de països de missió. Doussinague va reaccionar amb la màxima energia. Dedicava a aquest afer una sèrie de despatxos. En el del 3 d'octubre de 1963 Doussinague informa Castiella que està en contacte amb l'episcopat espanyol per tal que doni suport a les gestions que ell emprendreà prop de la Secretaria d'Estat del Vaticà. Assegura que molts dels 339 signataris del document ja n'estan penedit. Convinirà espantar els altres, cosa que s'aconseguirà amb l'amenaça de les penes canòniques que alguns bisbes han anunciat, i així es reduirà el nombre dels recalcitrants i només en seran castigats uns pocs i no hi haurà tant rebombori:

En vista de ello he solicitado —siempre basándome en mis conversaciones con varios Prelados españoles— que se mande inmediatamente un Sacerdote

25. L'ànima d'aquesta operació, i també el sostenidor econòmic, era Josep Rafel Carreras i Bulbena.

26. Entrevista a casa seva, a Madrid, el 12 de novembre de 1990.

27. Fraga, ministre d'Informació i Turisme, amb la intenció de controlar la informació del Concili que arribés a Espanya, va oferir a l'episcopat espanyol finançar aquesta oficina. Iribarren li va contestar que ho acceptaven agraïts, però a condició que l'Oficina seria plenament lliure, sense dependència ni censura del Ministeri d'Informació i Turisme. Fraga va haver de respondre que evidentment tindria plena llibertat, encara que no era pas això el que pretenia.

Visitador con facultades especiales de la Santa Sede para imponer sanciones. Su finalidad tiene que ser ante todo desmontar el tinglado levantado por los sacerdotes separatistas desde hace años favoreciendo a los suyos y tratando de relegar a los españolistas. Hay que limpiar los seminarios de las tres Provincias Vascas, todos ellos más o menos inficionados. Y hay que restablecer plenamente la autoridad del Ordinario hoy desconocida, soslayada con distingos y burlada con argucias; de tal manera que los Prelados de estas diócesis tienen la impresión de que ni siquiera la suspensión sería acatada, pues los afectados por ella consultarían a un Canonista y se formarían una conciencia tranquilizadora sobre la base de que no están obligados a acatar la decisión.

El Sacerdote Visitador debe ir impregnado del más profundo sentido de prudencia y moderación, castigando sólo los casos más graves en que sea de estricta e ineludible justicia. Opinan los obispos a que nos referimos que bastan unos pocos, muy pocos casos para que todo entre en orden y no vuelva a pasar nada en lo porvenir. En efecto, el Visitador tendrá en su mano el arma decisiva, a la que tienen verdadero miedo los separatistas vascos, pues éste es un movimiento puramente sentimental y no lógico. Esa arma es la de hacerlos salir del país vasco e incardinarlos en una diócesis lejana, cosa que sólo puede hacer la Santa Sede y en su nombre el Visitador. Todos opinan que esta pena, considerada por los interesados como dolorosísima, si se aplica a los instigadores de culpabilidad evidente, saneará la situación de manera definitiva [...]. Por otra parte, siendo muy contadas las sanciones, se evitará el escándalo internacional, se quitará importancia al caso presente y, en suma, se apagará en ciernes el incendio que se ve venir.²⁸

EL VATICÀ II I ELS «PRINCIPIOS FUNDAMENTALES DEL MOVIMIENTO»

Davant del canvi que experimentava l'Església catòlica arran del Concili Vaticà II, i atès que el règim franquista havia fet professió d'acceptar plenament el magisteri eclesiàstic, Franco (més murri que Guerra Campos, que havia dit, en aquell document del qual més amunt hem parlat, que el règim espanyol estava plenament d'acord amb el Concili) va encarregar a Antonio Garrigues y Díaz Cañabate, que havia estat ambaixador al Vaticà, que preparés una revisió dels «Principios Fundamentales del Movimiento» per tal d'acomodar-los a la doctrina del Vaticà II. La missió de Garrigues era extremament difícil, perquè en realitat eren inconciliables. Quan Franco el va rebre, durant les vacances, a l'*Azor*, Garrigues li va preguntar què considerava Franco essencial en els principis del *Movimiento*. Franco va dir: «Quiere usted saber cuál es para mí la esencia del Movimiento?» Garrigues va respondre: «Excelencia, si algo quisiera saber yo en este mundo es precisamente esto.» Franco va dir aleshores: «Para mí el Movimiento es como la

28. Doussinague a Castiella, 3 de octubre de 1963. Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers, reg. 7190, núm. 2.

claque. En un espectáculo musical o teatral ha de haber algunos que arranquen a aplaudir para que todo el público le siga. Esto es lo que hace el Movimiento con el pueblo español.»²⁹ Era tant com dir que podia incorporar al *Movimiento* tot el que li semblés bé dels documents conciliars, perquè tot continuaria igual, ja que el règim no tenia cap principi intocable i es podia adaptar a qualsevol situació. El franquisme era simplement l'adhesió incondicional a la persona de Franco.

29. Així ho va explicar Garrigues en el simposi *Pablo VI y España* organitzat per l'Istituto Paolo VI de Brescia i la Universitat Pontifícia de Salamanca, a Madrid, el 20 i el 21 de maig de 1994.

Giuseppe Alberigo i les hermenèutiques del Vaticà II¹

El 15 de juny de 2007 morí Giuseppe Alberigo. Des de l'11 d'abril es trobava en coma irreversible, a causa d'un vessament cerebral. Era professor emèrit d'història del cristianisme a la Facultat de Ciències Polítiques de la Universitat civil de Bolonya i dirigia el Centre de Documentació i l'Istituto per le Scienze Religiose, fundats a la mateixa ciutat per l'arquebisbe cardenal Lercaro, i també la revista *Cristianesimo nella Storia*. Alberigo havia format part d'un grup d'estudiants catòlics que eren com una família espiritual, dirigits per Lercaro. Un altre mestratge i profunda amistat que el va marcar va ser Giuseppe Dossetti, un advocat i diputat que pertanyia a l'ala esquerra, renovadora, de la Democrazia Cristiana. En un cert moment Dossetti va deixar la política, es va fer ordenar sacerdot i, al servei de Lercaro, va esdevenir el seu gran assessor teològic (com a tal va acompanyar-lo al Concili i va ser secretari del consell de moderadors, fins que les queixes del secretari general, Felici, que es considerava marginat, el van reduir a secretari particular de Lercaro) i va inspirar la creació del Centre de Documentació i l'Istituto per le Scienze Religiose. Finalment Dossetti, va fundar una comunitat monàstica purament contemplativa, consagrada a la *lectio divina* i la pregària, on es va retirar i el 1996 morí.

La idea que presidia la labor del grup de Bolonya era la dimensió històrica de l'Església, tal com expressava el títol de la revista *Cristianesimo nella Storia*. Per això es van sentir compenetrats amb Joan XXIII i el Concili Vaticà II. Però Alberigo no ha estat sols un gran historiador, sinó també un coordinador eficaç del treball en equip i un organitzador formidable de tot el complex ideat per Dossetti, instituït per Lercaro i dirigit per Alberigo mateix. A partir del Centre de Documentació s'han desplegat el que ara s'anomena Fondazione per le Scienze Religio-

1. Publicat a *Revista Catalana de Teologia*, vol. xxxii, núm. 1 (2007), p. 253-259

se Giovanni XXIII, «institució de recerca i cultura independent de l'Església i dels partits» per a promoure la recerca científica en les disciplines historico-religioses; la Biblioteca Giuseppe Dossetti, que conté uns 500.000 títols amb més d'un milió de volums i 2.800 revistes, i un arxiu amb tots els papers privats d'Angelo Giuseppe Roncalli - Joan XXIII, que els han estat confiats per la Santa Seu per a la seva catalogació i edició (han publicat ja els primers volums dels diaris o agendes de Roncalli), i també amb uns 500.000 documents originals, o almenys en fotocòpia o microfilm, amb diaris i correspondència de bisbes, teòlegs i altres protagonistes del Vaticà II. Funciona també una escola de formació per a la recerca en les disciplines historico-religioses que assigna beques de quatre anys a joves postuniversitaris. El 2003, en el 40è aniversari de l'encíclica *Pacem in terris*, es va crear la Càtedra UNESCO Joan XXIII sobre el pluralisme i la pau. A més d'un centre de recerca científica, el complex bolonyès ha esdevingut un centre internacional de referència per a tot el catolicisme democràtic i renovador. Així, el 25 de gener de 2007 Alberigo va convocar una vintena d'historiadors i teòlegs (entre els quals em va fer l'honor d'incloure'm) per a posar en marxa una recerca interdisciplinària a llarg termini sobre la sinodalitat en l'Església.

En aquella seu bolonyesa es treballa sobre molts temes, però els dos grans pols d'interès són la persona de Roncalli - Joan XXIII i el Concili Vaticà II. L'estiu del 1978 vaig tenir el goig de participar en un seminari, a l'Istituto per le Scienze Religiose, per a la formació d'historiadors de l'Església. La part principal era sobre Joan XXIII i la dirigia personalment el professor Alberigo. Va preparar el seminari amb molta antelació. La seva hipòtesi de treball era doble: primera, que en Roncalli hi havia una personalitat ferma, que es manifesta ja de molt jove i no l'abandonarà mai, ni quan arribi al vèrtex; segona, que no era el bon home simpàtic i faceciós de les «floretes», però al capdavant poc preparat, que ens volien presentar els adversaris del Concili. Alberigo volia que els futurs historiadors aprenguessin a fer la història a base de documents, no de llegendes o rumors.² Roncalli ho apuntava tot, ho anotava tot, ho conservava tot, però la gran massa del seu paperam la custodiava aleshores gelosament el seu antic secretari, Loris Capovilla, que escrivia articles, donava conferències i ho anava publicant (per exemple, cartes) amb comptagotes. Així i tot, Alberigo considerava que hi havia molt material que ja es trobava a disposició dels historiadors i no havia estat sistemàticament examinat, i que permetria una primera aproximació rigorosa al personatge: butlletins de les diòcesis on havia exercit Roncalli successius ministeris i, sobretot, *Acta Apostolicae Sedis* i *L'Osservatore Romano*. Va dividir la vida de Roncalli en tants períodes

2. M'havia demanat un article sobre el Vaticà i la Guerra Civil, i li vaig preguntar si es podrien publicar algunes conclusions meves bastant crítiques. Em va respondre: «Tot es pot publicar a *Cristianesimo nella Storia*, mentre sigui documentat».

com participants en el seminari, i cada un havia d'acudir a Bolonya havent estudiat tota la documentació referent a aquells anys. Em va assignar el període més curt però més decisiu: el primer any del seu pontificat, que incloïa la convocatòria i la inauguració del Concili. Aleshores vaig fer, sempre en la línia de recerca rigorosa que ens exigia el professor, moltes descobertes, però en voldria remarcar ací una d'explosiva. Havia viscut, des de Montserrat, l'entusiasme davant la convocació del Concili, i recordava com havia passat a la primera plana fins de periòdics i magazins profans (*Paris Match; Time, Life...*). Vaig tenir la curiositat de mirar com havia donat la notícia *L'Osservatore Romano*. Com que sempre transmetia les activitats i les paraules dels papes en un llenguatge exagerat i llagoter, m'esperava un reportatge delirant, però va ser totalment a l'inrevés: l'endemà de l'anunci del Concili, el diari del Vaticà sabotjava la notícia del segle. Només donava, enquadrada, la nota oficial de la Secretaria d'Estat que comunicava les tres decisions de Joan XXIII: celebrar un sínode diocesà a Roma, convocar un concili ecumènic i publicar un nou codi de dret canònic, sense cap títol específic, tan sols «Importants decisions del Papa». El gran titular de tota la primera plana i tots els subtítols es referien a la capella papal celebrada a Sant Pau Extramurs, que havia de ser la clausura de la setmana de pregàries per la unitat de les esglésies, però ho havien convertit en pregàries per l'Església del silenci, i especialment per l'Església xinesa. Qui no llegís la lletra petita de la nota enquadrada no s'assabentaria del gran esdeveniment. Els havia agafat de sorpresa i no havien tingut temps d'assimilar i comentar la convocatòria del Concili? No: passen dies sense que *L'Osservatore Romano* digui res d'allò de què tothom parla. Algú amb autoritat suficient devia considerar que era una bogeria que caldria aturar immediatament i va ordenar al periòdic vaticà que no en parlés. Va ser el primer acte d'una cadena d'operacions contra el Concili, que encara continua.

Alberigo ens havia enviat prèviament, com un material de treball que justificava la seva hipòtesi de la sòlida cultura de Roncalli, una conferència preparada per Dossetti i pronunciada pel cardenal Lercaro, poc després de la mort del papa Joan XXIII.³ Distingia tres menes d'homes de cultura: els de les fonts, els dels manuals i els dels assaigs. Comentant aquesta conferència de Lercaro amb el pare Batllori, que la coneixia perfectament, em va dir que era clar que Lercaro retratava tres papes: Joan XXIII, el de les fonts; Pius XII, el dels manuals, i Pau VI, el dels assaigs. Un gran «home de les fonts» va ser Roncalli. Perquè estava amarat de la cultura de les fonts cristianes, va poder ser profeta de l'Església del futur. En l'estudi i la meditació de les fonts, Roncalli hi va trobar una cosa que ja des dels seus

3. «Indirizzi metodologici per una ricerca sull'opera di Papa Giovanni XXIII», conferència llegida pel cardenal Lercaro el 23 de febrer de 1965, com a introducció a un cicle de conferències sobre els catòlics italians del 800 fins avui, promogut per l'Istituto Luigi Sturzo de Roma.

temps de seminarista recercava amb afany: el discerniment entre el que és essencial i el que és accidental. Per això s'aferrava amb fidelitat absoluta a l'essencial del missatge evangèlic i alhora era molt lliure pel que fa a les formes accidentals.⁴ La conferència acabava denunciant la *solitud institucional* en la qual havien deixat Joan XXIII (el boicot de *L'Osservatore Romano* en va ser la primera mostra).

Un dia, en aquell seminari, va sortir el tema del cardenal Tardini i de la seva Villa Nazareth, l'orfenat que havia fundat per a orfes de guerra. Una alumna participant, creient abonar el pensament d'Alberigo, va comentar que tots els monsenyors de la Cúria es muntaven alguna institució benèfica o pastoral de cara als mitjans de comunicació. El professor va replicar: «No, senyoreta. És molt més greu. Tardini es prenia molt seriosament Villa Nazareth i estimava molt els orfes,⁵ però com a secretari d'Estat afavoria la política dels Estats Units i del Pacte Atlàntic, que propicia la producció d'orfes de guerra.»

En canvi, Alberigo ha remarcat sempre que Roncalli mai no hi va haver una dicotomia d'aquesta mena, entre la vida i la pietat personal i l'actuació en els càrrecs successius. La conclusió a la qual ens va conduir en aquell seminari va ser la personalitat forta i unitària de Roncalli. A la seva notable intel·ligència natural (amb un punt de perspicàcia camperola) havia unit una cultura sòlida basada en les grans fonts de la tradició cristiana. Els trets personals de Roncalli caracteritzaran el Vaticà II: distingir l'essencial del secundari per a un *aggiornamento*, temperament bondadós que promourà un concili de misericòrdia i no d'anatemes, convicció que la religió, a més de portar-nos al cel, ha de redundar en un món més fratern i solidari, una Església que no vol ser senyora sinó servidora, i una autèntica obsessió per la pau.

L'obra principal d'Alberigo i del seu Istituto ha estat sens dubte la gran *Història del Concili Vaticà II*, publicada simultàniament en set llengües, en cinc volums, apareguts entre 1995 i 2001 (de l'edició espanyola, dirigida per Evangelista Vilanova, a Ediciones Sígueme, està a punt de sortir el cinquè i darrer volum). La idea que ha presidit aquesta història és que l'esdeveniment conciliar és més important que els documents produïts, que en molts casos van ser fruit d'un compromís, no sempre coherent, entre les dues grans tendències presents a l'assemblea, amb el desig de Pau VI d'evitar una fractura. Clos el Concili el 1965, els anys setanta ha-

4. Més detalls en el meu article «Joan XXIII i el seu Concili», *Revista Catalana de Teologia*, vol. XXVII, núm. 2 (2003), p. 381-406, i a l'opuscle *Sapientia cordis: De Roncalli a Joan XXIII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

5. Em consta pel testimoniatge de l'amic historiador Carlo Felice Casula, alumne de Villa Nazareth, comunista (no sé què deu ser ara), però que no li toquin Tardini, que li va fer de pare. Li ha dedicat una biografia política: *Domenico Tardini, 1881-1961: Lazione della Santa Sede nella crisi fra le due guerre*, Roma, Studium, 1988, on parla de l'actitud de Tardini davant la República espanyola i la Guerra Civil.

vien vist proliferar les edicions, les traduccions i els comentaris dels documents conciliars. Però, tal com explicava Alberigo en la introducció al primer volum, «aturar-se en una visió del Concili com la suma de centenars de pàgines de conclusions —freqüentment prolixes, de vegades caduques— ha frenat fins ara la percepció de la seva significació més profunda d'impuls a la comunitat dels creients a acceptar la confrontació inquietant amb la paraula de Déu i amb el misteri de la història dels homes [...]. Ha arribat, doncs, el moment d'operar una historicització del Vaticà II, no per a allunyar-lo, relegant-lo al passat, sinó per a facilitar la superació de la fase controversística de la seva recepció per part de l'Església». Per a emprendre aquesta obra Alberigo va convocar un equip internacional d'historiadors del qual formàvem part el pare Evangelista Vilanova i un servidor. Durant el 1988 aquest equip va examinar i discutir la possibilitat i la conveniència d'emprendre una vasta recerca històrica sobre el Vaticà II, abans no desapareguessin persones i documents importants. Es van organitzar trobades en diversos països per a recollir testimoniatges, mobilitzar estudiosos i localitzar fons documentals. Un primer simposi es va celebrar a Lovaina/Lovaina la Nova, del 23 al 25 de novembre de 1989, amb la finalitat de fer un primer inventari de la documentació referent al Vaticà II disponible a diferents països o àmbits geogràfics (Alberigo em va encomanar la comunicació sobre les fonts a l'Estat espanyol). És prou sabuda la importància que el grup de Lovaina va tenir al Concili. En aquesta reunió vàrem escoltar, entre d'altres, els testimoniatges del cardenal Suenens i del seu gran teòleg, Gérard Philips.⁶ Successivament vàrem tenir altres trobades a Houston (Texas), La Tourette (Lió), Bolonya, Würzburg, Moscou i São Paulo. Les nombroses conferències i comunicacions presentades en aquests simposis constitueixen l'humus que després els responsables dels diferents capítols han aprofitat per a arribar a la gran història del Concili Vaticà II.

En el seu discurs a la Cúria vaticana, el 22 de desembre de 2005, Benet XVI va contraposar dues hermenèutiques del Concili, la de «la discontinuïtat i la ruptura» i la de «la reforma en la continuïtat». La primera «ha causat confusió, l'altra, silenciosament però de manera cada vegada més visible, ha donat fruits». Molts van considerar que aquestes paraules del Papa criticaven la història del Concili dirigida per Alberigo, a qui ho vaig preguntar expressament, i em va respondre, atesa l'amistat que sempre havia tingut amb Ratzinger, que no es considerava personalment concernit, sinó que més aviat creia que anaven contra cert «enemic històric» notori de Ratzinger (Hans Küng). En realitat, a més d'aquelles dues hermenèutiques esmentades pel Papa, caldria parlar d'una tercera hermenèutica, la d'involució o contrareforma. Més amunt he remarcat aquell *Osservatore Romano*, l'endemà de

6. Jan GROOTAERS i Claude SOETENS (ed.), *Sources locales de Vatican II*, Leuven, Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerheid, 1990.

l'històric anunci del Concili per Joan XXIII, que per endavant el boicotejava. Al llarg de tot l'esdeveniment conciliar (i per això calia reconstruir la història de l'esdeveniment), la minoria conservadora era afavorida pel secretari general, Felici, i, derrotada a les votacions, durant les intersessions, amb l'ajut de la Cúria, representada a les comissions més del que li pertocava, mirava de desfer, com Penèlope, allò que s'havia anat teixint a les sessions. Acabat el Concili, Felici, que tant havia obstaculitzat les propostes de la majoria renovadora, va ser designat per a editar l'edició *typica*, oficial i definitiva, dels documents conciliars, i en aquesta edició es va permetre algunes modificacions. També va ser nomenat president de la comissió per a la interpretació dels documents conciliars, i després, encara, president de la comissió per a la redacció del nou codi de dret canònic que els havia de traduir en un nou ordenament jurídic. Algú va comentar que encarregar a Felici l'aplicació del Concili era com nomenar Neró cap dels bombers de Roma. Amb tota la raó va dir el professor Salvador Pie en la commemoració dels quaranta anys de la fi del Concili, a l'aula magna del seminari de Barcelona, que no s'ha d'interpretar *Lumen gentium* a la llum del nou codi de dret canònic, sinó el nou codi a la llum de *Lumen gentium*. L'últim espetec d'aquesta hermenèutica involucionista ha estat l'autorització generalitzada del missal de Pius V (ara atribuït a Joan XXIII), contra el parer de la gran majoria de l'episcopat mundial.

A aquesta polèmica s'hi ha afegit encara un altre atac a Alberigo i al seu equip bolonyès. L'Istituto per le Scienze Religiose havia publicat el volum dels decrets dels concilis ecumènics,⁷ a cura d'Alberigo i altres, amb el propòsit de superar aquella hipertròfia del magisteri que posava al mateix nivell un concili ecumènic i unes paraules del Papa en una audiència (com ha dit Casimir Martí, i no exagerava gaire, quan els papes van perdre els Estats Pontificis amb els seus exèrcits els van reemplaçar amb les encíclicues). Un poderós i pràctic instrument per a aquest anivellament ha estat l'*Enchiridion* de Denzinger, que presenta com si tinguessin el mateix valor documents molt desiguals. Els grans concilis no hi són publicats sencers i, en canvi, hi figuren allocucions pontificies molt secundàries. Deia Rahner que el Denzinger «és objectiu en allò que reuneix i escull, però subjectiu com a selecció i antologia, perquè selecciona segons l'esquema de la teologia escolàstica recent, però, al seu torn, aquest esquema tendeix a conformar-se amb el de l'*Enchiridion*»; «D'ençà que existeix Denzinger amb la seva selecció (i el seu *index systematicus*) el teòleg té la impressió, quasi involuntàriament, que el Denzinger és la norma canònica que indica els problemes que han de ser tractats en la dogmàtica..., ja que per a altres problemes no es poden aportar proves del Denzinger. El

7. Josepho ALBERIGO et al. (cur.), *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Barcelona, etc., Herder, 1962. En una tercera edició (1973), s'hi van incloure els documents del Vaticà II.

cercle viciós queda clos».⁸ Quan el cardenal Lercaro i tot l'equip dels editors van presentar l'obra a Joan XXIII, aquest va tenir un gest genial, que Alberigo no ha posat mai per escrit, segurament per por que els adversaris del Papa el comentessin desfavorablement, però que ara gosaré referir. Va prendre el volum que li oferien, el va deixar a terra, va pujar-hi físicament al damunt i, dempeus sobre el volum dels concilis, malgrat la posició poc estable (el diàmetre roncallià excedia notòriament dels 20 × 13,5 cm del llibre), va pronunciar les paraules de resposta al discurs del cardenal Lercaro, sense donar cap explicació del gest: *intelligenti, pauca*.

L'any abans de la seva mort, Alberigo havia començat a publicar una nova edició, considerablement ampliada, en quatre volums, d'aquella col·lecció de decrets conciliars.⁹ El primer volum conté les decisions dels concilis compartits per les principals tradicions cristianes, o sigui des de Nicea I (325) fins a Nicea II (787), incloent-hi el Concili *in Trullo* (692), omès a les edicions anteriors. El segon volum publicarà els textos dels dos concilis contraposats de Constantinoble (869-870 i 879-880) i els dels concilis llatins medievals des del Laterà I (1123) al Laterà V (1517), incloent-hi el Concili de Pisa (1409), el de Pavia-Siena (1423) i el de Basilea després del trasllat a Ferrara, que abans era deixat de banda. El tercer volum inclourà els decrets dels concilis «romans» dels temps moderns, des de Trento (1545) al Vaticà II (1965). El quart volum oferirà una història general dels concilis, bibliografia sobre els concilis i uns índexs generals. Mentre Alberigo era a l'hospital en el seu llit de mort, els seus adversaris curialescos el van atacar amb un article a *L'Osservatore Romano* del 3 de juny, anònim, signat només amb els tres asteriscs que acompanyen els textos oficials o oficiosos. Criticaven que es reservés la denominació de concilis «ecumènics» als set primers, reconeguts tant pels llatins com pels bizantins, mentre es qualificaven de «generals» els de l'Església llatina en els quals no han participat els ortodoxos. L'anònim articulista escrivia: «A primera vista hom té la impressió que són implícitament considerats ecumènics només aquells concilis que corresponen al concepte ortodox d'Església [...]. Resta sumament incompreensible la qualificació del Tridentí i dels dos concilis vaticans com a "concilis generals de l'Església catòlica romana".» A aquest article han respost els dos principals col·laboradors d'Alberigo. El teòleg Giuseppe Ruggieri, a *La Repubblica* del 8 de juny, explica que Alberigo, en la seva introducció al volum, havia

8. Karl RAHNER, «Ensayo de esquema para una dogmática», a *Escritos de teología*, vol. I, Madrid, Taurus, 1961, p. 11-50.

9. Giuseppe ALBERIGO (cur.), *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta*, vol. I, *The oecumenical councils: from Nicaea I to Nicaea II (325-787)*, Turnhout, Brepols, 2006. Aquest primer volum porta la dedicatòria d'Alberigo següent: «I dedicate this work to Giuseppe Dossetti, unforgettable Master, joyful servant of Vatican II and passionate lover of the Council's event, where faith, confession and research might meet in the strenght of the Spirit». Alberigo m'havia expressat el desig de presentar personalment aquesta obra a la Facultat de Teologia de Catalunya.

precisat prou bé el sentit correcte dels qualificatius «ecumènic» i «general», i l'historiador Alberto Melloni, al *Corriere della Sera* del 3 de juny, deia que l'acusació contra Alberigo «al capdavant colpeix nogensmenys que Pau VI, que va legitimar i practicar la distinció entre concilis ecumènics i generals. Escrivint al cardenal Willebrands el 5 d'octubre de 1974, en el centenari del segon Concili General de Lió, el papa Montini va definir aquell concili com “el sisè dels sínodes generals celebrats a l'orbe occidental”». Conclou Melloni: «Un Pau VI considerat sospitós en matèria de tradició catòlica per un decret anònim de *L'Osservatore Romano* no s'havia encara vist mai».¹⁰

El professor Alberigo era doctor *honoris causa* per Munic, Estrasburg i Múnter. Entre els actes commemoratius del 25è aniversari de la creació de la Facultat de Teologia de Catalunya, en el curs 1992-1993, el degà president, el doctor Gaspar Mora, va proposar de concedir el doctorat *honoris causa* a dos laics relacionats amb el Concili Vaticà II, un com a historiador, Alberigo, i un altre com a auditor laic, Ramon Sugranyes de Franch. El gran canceller, el cardenal Carles, ho va acceptar i va elevar la petició necessària a la Congregació per a l'Educació Catòlica. La resposta va ser favorable per al doctor Sugranyes de Franch, però negativa per al professor Alberigo. Aquest no tenia interès especial per la distinció, però es va sentir injustament vetat i volgué esbrinar-ne el pretext. Va acudir al cardenal Ratzinger, amb qui tenia molt bona relació des dels anys del Concili, i aquest, havent-se informat, li va dir que era perquè molts anys enrere havia participat en un *convegno* sobre els cristians pel socialisme, en el qual, per cert, Alberigo s'havia mostrat crític envers aquella opció, però el sol fet d'acudir-hi ja li havia valgut una fitxa negra. En saber Sugranyes que Alberigo havia estat vetat des de Roma, va declinar l'honor que se li oferia.

10. Cf. *Adista* (23 juny 2007).

IV

Homenots

El pare Batllori i la nostra història contemporània¹

Des del moment de la proclamació de la Segona República, la Companyia de Jesús, segons el pare Batllori, es va trobar en allò que en diuen «l'ull de l'huracà» de la qüestió religiosa, que va ser una de les que més —si no va ser la que més— va enverinar la política d'aquells anys. No ens ha de sorprendre que ell seguís el curs dels esdeveniments amb el doble interès de la perspectiva històrica i de ser part interessada; el que sorprèn és que no en va resultar gens deformada l'objectivitat de la seva visió històrica.

Durant els vint-i-quatre anys que va durar la preparació de l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* (del 1968 al 1991), els dos editors, Batllori i Arbeloa, però sobretot el primer, acostumaven a passar els estius tancats al monestir de Montserrat, treballant a la biblioteca, i més concretament a la Sala Cambó, que és on hi ha la secció d'història contemporània, i a la qual només es pot accedir amb una clau especial. Per raons fàcilment comprensibles, l'accés a la biblioteca està reservat als monjos, i els estudiosos que venen a Montserrat a consultar llibres o documents s'installeixen en un dels pupitres que hi ha a la sala de catàlegs, i allí se'ls serveix el material que necessiten; però amb aquells dos es feia una gran excepció i entraven fins al *sancta sanctorum*. Amb una certa freqüència també jo havia d'anar a la Sala Cambó, per a retirar o tornar llibres, per a alguna consulta breu o potser per a treballar-hi una estona, en un racó de la gran taula. De vegades el pare Batllori em demanava que li cerqués algun llibre que necessitava, però més sovint era jo qui li demanava orientacions o informacions per a la meua feina. Qualsevol que fos el punt històric que li plantejés, el devessall d'informacions i pistes que em donava era per a mi un gran enriquiment. Sabent la gran feinada que el pare Batllori tenia,

1. Pròleg a Miquel BATLLORI, *Obra completa*, vol. XVIII, *L'Església i la II República espanyola: el cardenal Vidal i Barraquer*, València, Tres i Quatre, 2002.

no gosava molestar-lo, però ell sempre va ser amb mi il·limitadament generós del seu temps, i ho ha continuat essent quan, acabada la seva publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, he acudit a ell amb els meus dubtes o per demanar el seu parer sobre alguna qüestió històrica, o les pistes i fonts per a tirar endavant alguna recerca.

La publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* ha estat sens dubte l'aportació principal del pare Batllori a la història contemporània del nostre país. És una obra colossal, que normalment hauria requerit el treball de tot un equip i amb uns mitjans materials dels quals Batllori i Arbeloa no van poder disposar. El 1971, tres anys després d'haver-se posat a la feina, ja van poder sortir els dos volums del primer tom, que abastava des de la proclamació de la Segona República, el 14 d'abril de 1931, fins al 30 d'octubre del mateix any, quan s'acaba a les Corts el debat sobre la qüestió religiosa. L'aparició d'aquest tom coincidint pràcticament amb la de la biografia de mossèn Ramon Muntanyola *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, va ser saludada amb grans elogis i satisfacció de part dels historiadors, però els toms següents, comparativament, van tenir molta menys ressonància. En realitat, si haver tret el tom primer tenia un gran mèrit, molt més n'ha tingut la continuïtat en una obra de tanta volada. El segon tom, també en dos volums, que comprenia del 30 d'octubre de 1931 al 12 d'abril de 1932, va haver d'esperar fins al 1977. Del tercer tom, que seria força extens, va aparèixer el primer volum, del 14 d'abril al 21 de desembre de 1932, el mateix 1977, però el segon, de l'1 de gener al 2 de juny de 1933, es va fer esperar fins al 1981. El quart i últim tom, que havia d'arribar fins al 18 de juliol del 1936, ha estat el més voluminós i s'ha hagut de dividir en tres volums. El primer va sortir el 1986, el segon, el 1990, i la col·lecció s'ha clos amb el tercer, que a més dels documents del darrer període incorporava apèndixs, bibliografia i índexs, i que va veure la llum el desembre del 1991. En conjunt, l'*Arxiu Vidal i Barraquer* edita 1.332 documents pròpiament dits, sense comptar els documents publicats com a annexos a algun dels documents principals o citats parcialment en notes de peu de pàgina. Tot plegat ocupa prop de quatre mil espesses pàgines, que contenen una elevada proporció de lletra menuda.

És evident que el mèrit dels editors de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, Batllori i Arbeloa, no consisteix tan sols en la quantitat, sinó principalment en la qualitat del treball dut a terme. Per a garantir aquesta qualitat, calia adoptar uns criteris metodològics estrictes, que són els que s'exposen a la introducció que encapçala el primer volum. El 1965, o sigui tres anys abans de començar el seu treball Batllori i Arbeloa, havia començat a publicar-se la sèrie de documents de la Santa Seu referents a la Segona Guerra Mundial. Pau VI, fent una excepció al lapse de setanta-cinc anys de silenci regularment establert per als documents de l'Arxiu Secret del Vaticà, n'havia ordenat la publicació per a refutar la campanya internacional

que acusava Pius XII de complicitat amb l'holocaust nazi dels jueus. El pare Batllori coneixia les crítiques que s'havien formulat contra aquella edició documental vaticana, qualificada per alguns de més apologètica que científica. En els mateixos documents publicats es detectaven referències a altres documents que els editors no havien considerat prudent de publicar. Un bon amic del pare Batllori, el pare Anselm Albareda, deia (no sobre aquest cas, sinó sobre un text del segle XVI) que quan es retallen documents sempre queden filagarses. Com que la publicació íntegra de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* era absolutament inviable (pel seu interès molt desigual i per raons econòmiques), el pare Batllori, en total acord amb els nebots del cardenal Vidal i Barraquer, va considerar que, si s'havia de procedir a una selecció, calia donar unes garanties d'objectivitat en els criteris observats. En primer lloc, es va reduir l'àmbit cronològic als anys de la República fins a la Guerra Civil, o sigui del 14 d'abril de 1931 al 18 de juliol de 1936. Amb això en quedaven exclosos, almenys de moment, dos grans blocs de l'arxiu del cardenal molt importants també històricament: un bloc anterior, el dels anys de la dictadura de Primo de Rivera, amb tot l'afer de la repressió del catalanisme en l'Església, i particularment el conflicte entre el nostre cardenal i aquell pintoresc general; i, a l'extrem oposat, en quedava també exclòs tot l'arxiu dels anys de la guerra i de la primera postguerra, fins a la mort del cardenal. El pare Batllori va deixar ben clar que ell no es podia ocupar més que dels anys de la República fins a la guerra, que ja era una tasca prou vasta; però pel que fa als anys de la guerra i postguerra, que m'han estat encomanats, em refiò molt dels seus consells. En segon lloc, els editors es van voler limitar a la documentació de caràcter politicoreligiós, tal com indica el subtítol de l'obra: *Arxiu Vidal i Barraquer: Relacions Església i Estat durant la Segona República Espanyola, 1931-1936*. Així es deixava de banda una gran mola de paperassa generada per la gestió de govern de l'arxidiòcesi tarragonina, que haurà de ser consultada a l'arxiu diocesà pels qui s'interessin per qüestions particulars o bé per la història estrictament religiosa de la diòcesi. Reduïda i tot a la temàtica de relacions Església i Estat, la documentació era encara massa voluminosa per a ser publicada sencera. Calia seleccionar-la, i és aquí on volien donar una seguretat que la tria no seria tendenciosa. La solució adoptada ha estat de donar una llista de les institucions i categories personals la correspondència de les quals es publica íntegra, l'activa i la passiva, és a dir, els originals rebuts i les minutes de les cartes enviades. Tant la família del cardenal com els editors Batllori i Arbeloa garanteixen que no s'ha omès cap document enviat o rebut per totes aquestes categories de persones. Només, en uns casos ben comptats, han prescindit d'algun document de caràcter estrictament personal, o bé han omès algun paràgraf breu, sempre indicant-ho amb punts suspensius. Aquesta selecció rigorosament objectiva ha tingut la conseqüència que s'editessin alguns documents d'escassa importància, com és ara unes ratlles de felicitació nadalenca, perquè provenien, o s'hi adreçaven,

d'alguna de les categories personals preestablertes, i que en canvi en quedessin fora documents molt importants que no eren dels esmentats. Això últim s'ha pogut corregir donant-los, en extracte o si s'ho mereixien íntegres, com a apèndixs de documents principals o bé en nota de peu de pàgina.

Per contextualitzar els documents, cada part de l'obra comença amb una introducció que explica la problemàtica politicoreligiosa del període a què aquells documents es refereixen. De primer, aquestes introduccions eren molt breus, però l'experiència va demostrar que eren més llegides les introduccions que el cos dels documents, i en els volums següents es van fer més detallades. Les notes, nombroses i en general bastant extenses, són de tipus informatiu, no interpretatiu. Algunes són bibliogràfiques, amb una gran riquesa de referències de la premsa contemporània (aquesta ha estat una gran aportació de Víctor Manuel Arbeloa). D'altres són biogràfiques, sobre els personatges polítics o eclesiàstics que apareixen, fins i tot els de segona o tercera fila, que són els que més necessiten una notícia. Els índexs onomàstics i de matèries són complets i acurats.

Els mateixos autors de la col·lecció reconeixen que «per tractar-se d'un corpus documental tret fonamentalment d'un sol arxiu, no basta [...] per a escriure una història d'aquells anys i d'aquells problemes»,² però aquesta història ja no es podrà fer sense recórrer copiosament a aquest arxiu i a les seves introduccions i notes. De fet, es pot dir que l'aparició del primer volum, que com abans he dit abasta de l'abril a finals d'octubre del 1931 (o sigui els mesos del debat a les Corts dels articles de la Constitució que afectaven l'Església), va produir una renovació de la historiografia sobre l'anomenada «qüestió religiosa», i al capdavant sobre la Segona República, tan condicionada, a les Corts i al carrer, per aquell conflicte. Concretament, sense que Batllori i Arbeloa perseguissin cap finalitat hagiogràfica (en això la biografia de Muntanyola és de tot un altre to), la figura del cardenal Vidal i Barraquer n'ha sortit enalçada, perquè als ulls de molts queda com el paradigma del que havia d'haver estat l'actitud de la jerarquia eclesiàstica en aquells anys crítics. Quan es va acabar la guerra, el cardenal Vidal i Barraquer era tingut per la gran majoria dels catòlics espanyols, incloent-hi els bisbes, com un roig i separatista, i quasi un renegat. Aquesta opinió generalitzada no s'avenia gaire amb el fet (d'altra banda poc conegut) de la tossuda defensa de Vidal i Barraquer duta a terme per Pius XII. No sols es va negar rotundament a accedir a l'exigència de Franco de treure'l de la seu tarragonina, sinó que va reiterar les gestions perquè se li'n permetés el retorn. Pius XII va arribar a oferir que acceptaria el jurament dels

2. Mentre repassava aquestes pàgines ha aparegut el primer volum de l'Arxiu Gomà de durant la guerra: José ANDRÉS-GALLEGO i Antón PAZOS (ed.), *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil*, vol. 1, *Julio-diciembre de 1936*, Madrid, CSIC, 2001. N'he fet una extensa recensió, que apareixerà a la revista *L'Avenc*.

bisbes en la forma dura que volia Franco, si aquest permetia el retorn del cardenal exiliat. Però Franco va resistir les peticions de Pius XII tan fermament com aquest les de Franco, i el 13 de setembre de 1943 Vidal i Barraquer va morir arquebisbe de Tarragona, però a l'exili.³

Políticament, Vidal i Barraquer havia fracassat en els seus esforços conciliatoris. El pare Batllori, quan estava preparant l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, m'havia confessat repetidament la tristesa que li produïa manejar aquells documents que mostraven que la situació se li escapava de la mà, al cardenal. Seguint les consignes de Pacelli i d'acord amb el nunci Tedeschini, amb la col·laboració del cardenal de Sevilla, Ilundain (provinent de l'integrisme, però que Vidal i Barraquer havia guanyat per a la bona causa), havia fet tots els possibles per a arribar a una coexistència pacífica entre la Segona República i l'Església, però el sectarisme de les esquerres anticlericals i la intransigència de les dretes integristes, que s'excitaven i s'alimentaven recíprocament, havien anat cremant el terreny de la moderació i del seny. Ve un moment que ja quasi no hi ha espai ni per als republicans moderats ni per als catòlics civilitzats. Al final, Vidal i Barraquer es troba pràcticament sol, perquè la ultradreta ha aconseguit de convèncer el Vaticà que tots els sacrificis i les concessions, com per exemple la renúncia del cardenal Segura, no han servit de res, i que no val la pena de pactar amb la República, perquè no durarà.

Havia esdevingut quasi un tòpic entre els historiadors, i entre els polítics que han deixat memòries, dir que Pius XI, durant la Guerra Civil, havia estat molt reticent envers els insurrectes, perquè era demòcrata i tenia por dels grans sostenidors de Franco, Hitler i Mussolini, i que en canvi Pacelli, antic nunci a Berlín i fautor del Concordat amb l'Alemanya nazi, un cop esdevingut papa amb el nom de Pius XII, el 1939, hauria estat plenament partidari del nou règim espanyol. Era un d'aquells punts en els quals generalment coincidien en els anys de la primera postguerra els autors de totes dues tendències, i per això els historiadors posteriors ho donaven per indiscutible. Particularment els nacionalistes bascos tenien més simpatia per Pius XI que per Pius XII. També jo, enlluernat per aquella insòlita coincidència, més d'un cop m'havia fet ressò d'aquell judici sobre els dos papes. Un dia, en una conversa amb el pare Batllori, li vaig dir això mateix. Ell va discrepar neta-ment. Va dir: «La guerra no la conec (*sic!*), però durant la República, el liberal no és Pius XI, sinó Pacelli.» De moment em va sorprendre aquesta afirmació, però després he pogut comprovar que el pare Batllori tenia tota la raó, no sols durant la República abans del 1936 sinó també durant la Guerra Civil. El que passava —deia el pare Batllori— és que Pius XI, precisament perquè independentment de qüestions ideològiques era de temperament molt autoritari, no suportava persones o

3. Vegeu a la p. 164 el final de l'apartat «El caràcter anticatalà de la guerra», dins de l'estudi «De la gran esperança a la gran ensulsiada».

règims que també fossin autoritaris i el contrariessin, com era el cas de Hitler, Mussolini i Franco. És veritat que, en els primers mesos i fins hauríem de dir que tot el primer any de la guerra, Pius XI va mostrar una gran reticència envers els rebels, però era perquè els veia lligats als seus aliats totalitaris, i temia que la nova Espanya seguís el mateix camí. De fet, el procés gradual de reconeixement del nou règim es va iniciar ja en aquest mateix pontificat, i va ser amb Pius XI mateix que les representacions diplomàtiques respectives van arribar al nivell màxim de nunciatura i ambaixada. El factor decisiu per a aquest reconeixement, i per a deixar morir els contactes tímids i indirectes que durant l'any central de la guerra s'havien establert amb el Govern de la República de cara al restabliment del culte públic i a una normalització de les relacions (que formalment no s'havien trencat), van ser els resultats militars. El principal intermediari, per a aquests contactes, era el cardenal Verdier, arquebisbe de París. A través d'ell, el canonge basc Onaindia i el secretari general d'Unió Democràtica de Catalunya, Josep M. Trias i Peitx, feien arribar al Vaticà els seus informes i les propostes del Govern republicà, però des del Vaticà no arribava cap resposta concreta. Una vegada que Onaindia va preguntar al cardenal Verdier com anaven les negociacions, Verdier, que havia palpat l'ambient vaticà, li va respondre amb un mot d'humor entre realista i aparentment cínic: «I els fronts, com van?» Per això no ha de sorprendre que Pacelli, esdevingut el 1939 Pius XII, enviés a Franco el famós missatge de felicitació per la victòria. Però per sota d'unes relacions públiques cordials, la documentació diplomàtica reservada revela que va continuar havent-hi unes gravíssimes tensions.

L'adveniment de la República va trobar el pare Batllori al juniorat de Veruela. Allí va sentir llegir al refetor la pastoral de Gomà, aleshores bisbe d'aquella diòcesi de Tarassona, sobre el canvi de règim. Pacelli, a través de la nunciatura, havia ordenat a tots els bisbes d'Espanya que fessin actes d'acatament explícit de la República. Tots van publicar documents o exhortacions pastorals, però el grau d'acatament variava molt. Tot dient que acatava el nou règim, el cardenal Segura va dedicar la seva pastoral a recordar tot el que Espanya devia a la institució monàrquica, i concretament a la persona d'Alfons XIII. El pare Batllori assegura que la carta pastoral del bisbe Gomà va ser la més dura de totes, més encara que la del cardenal Segura, per bé que no va tenir tanta ressonància pel poc relleu que tenien la seu de Tarassona i, llavors, la persona de Gomà. Però el pare Batllori recorda com s'horroritza quan la sentia llegir al refetor de Veruela. Advertit pel pare Batllori, vaig buscar la pastoral de l'aleshores bisbe Gomà i, efectivament, vaig trobar que era menys anecdòtica que la del cardenal Segura i doctrinalment molt més dura.

L'esperit liberal i l'honestat científica del pare Batllori van quedar ben de manifest a propòsit d'un personatge tan antijesuïta com Azaña. Era en una taula rodona per a la presentació, a la seu del CSIC de Madrid, del volum IX de l'obra

2000 años de cristianismo: La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro,⁴ en el qual ell tenia un capítol sobre l'Església i la República i jo un altre sobre l'Església i la Guerra Civil. En la meva intervenció, vaig dir que la famosa frase d'Azaña «España ha dejado de ser católica», pronunciada a les Corts Constituents la nit del 13 al 14 d'octubre de 1931 en el debat sobre la qüestió religiosa, i que en els anys de la postguerra se'ns citava com a suprema expressió del sectarisme, en realitat, situada en el context del discurs, no volia dir que la República es proposés descris-tianitzar Espanya, sinó que era la constatació d'un fet, que el catolicisme ja no significava a Espanya allò que havia significat en els anomenats *sigles d'or*, i que la Constitució havia de ser laica per a adaptar-se a aquesta nova realitat. Vaig afegir unes quantes citacions del cardenal Gomà, de pastorals d'abans de la guerra, de durant la guerra i de després de la guerra, en les quals deia el mateix que Azaña: que Espanya ja no era catòlica, o com deia Gomà en un d'aquells documents, «España es toda ella católica, pero lo es poco». Azaña i Gomà coincidien, doncs, en el fet; però, mentre que Azaña defensava que la Constitució de la República tingués en compte aquell fet, Gomà seria partidari d'emprendre una guerra per a canviar el fet i recristianitzar Espanya a través d'un estat confessional. Vaig dir, sobretot, que no era honest aquell etern retret a la memòria d'Azaña per aquella frase, perquè, a més de ser mal interpretada, ell l'havia dita en una intervenció no per a atacar l'Església, sinó per a salvar-la d'una proposta molt més radical, que sense ell hauria triomfat, tal com reconeixia el cardenal Vidal i Barraquer quan informava el secretari d'Estat, Pacelli, sobre el resultat del debat a les Corts. Aleshores el pare Batllori, que ja havia tingut una primera intervenció en aquella taula rodona, va demanar la paraula per reforçar el que jo havia dit i afegir, amb aquella rapidesa, convicció i energia que sol mostrar en les converses i en les paraules improvisades, que aquell discurs d'Azaña no sols havia estat pronunciat en defensa de l'Església, sinó que havia estat la més eficaç de totes les defenses de l'Església en aquell debat, perquè els discursos de la minoria basconavarresa i d'altres catòlics, que eren pocs, no servien de res, mentre que Azaña havia arrossegat la majoria cap a un mal menor. El cardenal Vidal i Barraquer, en la carta que va adreçar al cardenal Pacelli per a informar-lo d'aquella nit dramàtica, reconeixia l'efecte benèfic de la intervenció d'Azaña. Quan el pare Batllori va acabar de dir això, una senyora més aviat gran que seia a la primera fila i que l'havia estat escoltant amb cara de prunes agres va exclamar, mirant-lo fixament i amb una mitja veu d'aquelles que senten a tota la sala: «¡Majadero!» Tots ens vàrem sentir violents, però vàrem fer com si no haguéssim sentit res. Quan algunes vegades he estat atacat i insultat per alguna afirmació de tipus històric, penso en el pare Batllori, que és molt més digne de respecte com a historiador i com a persona que jo, i en aquell «majadero», i aguanto.

4. *2000 años de cristianismo: La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro*, Madrid, Sedmay, 1979.

Dotze anys més tard, el 1991, en una conversa a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, el pare Batllori, que estava enllestint l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, em va tornar a parlar del paper d'Azaña en relació amb l'Església. Em va dir que a l'apèndix documental hi inclouria un telegrama procedent de l'Arxiu de la Cúria Generalícia de la Companyia de Jesús, del 17 d'octubre de 1931 (dos dies després de la votació de l'article 24 de la Constitució). El telegrama transmetia unes paraules d'Azaña a Tedeschini sobre la «peligrosidad» de la qual havia parlat en el seu famós discurs per justificar la dissolució de la Companyia de Jesús. Havia dit, en el discurs a les Corts, que era qüestió de «salud pública» impedir que els jesuïtes ensenyessin. Dos dies després deia a Tedeschini que aquella perillositat afectava també agustins i dominics, i que tancaria la comunitat d'El Escorial (on ell s'havia educat). Em comentava el pare Batllori que potser havia estat una amenaça al nunci, però que de fet no la va complir, i durant el seu bienni va tancar els ulls i va deixar fer els religiosos. «M'explico el triomf d'Azaña el febrer del 36 per la seva moderació», em remarcava el pare Batllori. De fet, durant la campanya electoral Azaña havia dit que ell representava la moderació. A propòsit de la recent biografia d'Azaña per Santos Julià, Batllori opinava que era excel·lent per la documentació aportada, però no tant per la interpretació, ja que sosté que Tedeschini i Vidal i Barraquer no van influir en la política religiosa d'Azaña i aquest no va canviar res. Per la meua banda, afegiria a les remarques del pare Batllori que la noció de «peligrosidad» Azaña la va aplicar també a l'exèrcit, en una frase d'un discurs electoral a València que, com la d'«España ha dejado de ser católica», sempre més se li ha retret, tret del seu context, sobre «triturar» l'exèrcit (en la mesura que fos un perill per a la República).

Els articles de la Constitució republicana que tocaven la qüestió religiosa ja eren durs, però les lleis que ulteriorment els van desenvolupar encara ho eren més, i pitjors encara van ser les disposicions o circulars ministerials sobre la seva execució pràctica. D'aquestes resultes es va crear entre els catòlics un clima de persecució, i, quan això passa, solen produir-se aparicions i revelacions de to apocalíptic. A Itàlia, els anys seixanta i setanta, si la democràcia cristiana perdia terreny, hi havia *madones* que vessaven llàgrimes. A Espanya, durant els anys de la República, certs ambients catòlics feien molt cas de les suposades aparicions a Ezquioga (Biscaia), i més encara de les revelacions de la mare Ràfols, una santa religiosa, fundadora de les Religioses de la Caritat i de Santa Anna, que va veure més de cinquanta anys retardada la seva causa de beatificació perquè una religiosa de la seva congregació va falsificar uns escrits, com si fossin de la seva fundadora, en els quals preveia que el 1931 sobrevindria a Espanya una gran calamitat i predeia grans mals per a l'Església. Encara em sembla veure, el 1939, als quioscos de la Rambla de Barcelona, grans anuncis de les profecies de la mare Ràfols, que havia predit la República, la guerra i la persecució. Un monjo molt proper a l'abat Marcet m'havia

explicat que aquest creia en les profecies de la mare Ràfols, en part perquè l'abat Marcet era molt pietós i inclinat a fenòmens místics, però sobretot perquè molts bisbes, i en concret el bisbe Irurita, hi creien. Qui li va fer perdre la fe en aquelles pseudorevelacions va ser el pare Lagrange, el fundador de l'Escola Bíblica de Jerusalem. En un viatge que en aquells anys va fer l'abat Marcet a Terra Santa, va anar a visitar l'Escola Bíblica i va parlar amb el pare Lagrange, entre altres coses, de la situació de l'Església a Espanya i de les profecies de la mare Ràfols. El pare Lagrange li va donar dues raons contra la seva autenticitat. La primera, de caràcter historicocrític i exegetíc, era que no hi ha cap profecia autèntica, ni de les bíbliques ni de les extrabíbliques reconegudes per l'Església, que doni dates precises per als esdeveniments que anuncia, i en aquells escrits es parlava de l'any 1931 i d'altres dates concretes. La segona raó era d'un altre ordre. Segons les profecies publicades, Jesucrist, per mitjà d'aquell santcríst de Vilafranca mig cremat que encara es pot veure a Vilafranca, hauria expressat a la mare Ràfols la voluntat que tots els seminaris d'Espanya fossin confiats a la cura dels pares jesuïtes. El pare Lagrange (dominic) deia: «Això no pot venir de Déu!» He contat aquesta anècdota perquè un dia la vaig repetir al pare Batllori amb la intenció expressa de provocar-lo. La seva resposta va ser ràpida i típicament seva: «Estic completament d'acord amb aquesta raó del pare Lagrange, de tal manera que, encara que no hi hagués cap de les altres raons crítiques que es van donar, amb aquesta sola ja es demostraria la falsedat dels escrits, perquè nosaltres, segons les nostres constitucions, no podem encarregar-nos de la direcció de seminaris, i Jesucrist coneix molt bé les constitucions de la Companyia de Jesús.»

La qüestió dels màrtirs de la Guerra Civil és molt delicada. Acabada la guerra, la majoria de les congregacions religioses van demanar als seus membres que s'havien trobat a la zona republicana i havien sobreviscut que posessin per escrit les seves peripècies durant la persecució. El superior provincial dels jesuïtes d'Aragó va dir al pare Batllori que fes un llibre que recollís els testimoniats dels jesuïtes que s'havien trobat a Catalunya i al País Valencià, i que en part ja s'havien publicat en el butlletí intern de la província d'Aragó de la companyia. El pare Batllori es va excusar de fer-ho al·legant que aquells relats no constituïen un material històric fiable. El provincial va insistir, i va acabar manant-li-ho. El pare Batllori va obeir i va conjuminar el llibre, però no hi va posar el seu nom, sinó que va sortir anònim. Simplement, al final del pròleg, hi va posar les inicials «E. A., s. j.» Resulta que «E. A.» eren justament les inicials del secretari del provincial que havia ordenat que es fes aquell llibre, i per això entre els jesuïtes es deia que era obra oficiosa de la província, preparada pel secretari. El pare provincial va considerar que no haver signat el pare Batllori el llibre amb el seu nom i en canvi haver-hi posat aquelles inicials era com una venjança per haver-li manat d'escriure'l, de manera que el va cridar i el va renyar pel que havia fet. El pare Batllori va respondre-li: «Me extraña que

Vuestra Reverencia no sepa que, al final de un prólogo, las iniciales “E. A.” significan, simplemente, “El Autor”.»

El llibre porta el títol de *Los jesuitas en el Levante rojo. Cataluña y Valencia, 1936-1939*. El pare Batllori no se'n va sentir satisfet i mai no se l'ha atribuït, però després que, entre d'altres, el pare Llorca, en una biografia del pare Guim, en desvetllés l'autoria, alguns historiadors ho han repetit. Va ser imprès als tallers de la *Revista Ibérica*, i no porta data, no sé si per un altre acte de resistència passiva de l'autor, que en qüestions metodològiques sempre ha estat impecable. És un llibre que cal llegir entre ratlles, i que s'illumina quan un sap com va ser concebut i donat a llum. Reconec que la primera vegada que el vaig tenir a les mans ni me'l vaig llegir sencer, perquè em va semblar que era un més dels del gènere hagiogràfic dels «caídos por Dios y por España». La meva valoració actual és molt diferent. Malgrat les limitacions del material de base que havien motivat les objeccions del pare Batllori, és un llibre que destaca entre la literatura contemporània per la serenitat i objectivitat en la transcripció dels testimoniatges, i també en la selecció dels mateixos testimoniatges. Voldria donar unes claus per a la seva lectura intel·ligent.

La primera ha de ser el pròleg, que es titula «Qué no es y qué pretende ser este libro». Comença per dir que «no es un libro de actualidad», perquè quan es publica «la España que lee está sobresaturada de libros sobre la Revolución y la Guerra». En segon lloc, diu, «tampoco es una historia», perquè en 269 pàgines no es podia tractar històricament la mort dels seixanta-set jesuïtes sacrificats i dels dos centenars que van viure a Catalunya i València. El lector ha d'entendre que, per a un treball rigorosament històric, els relats que l'autor simplement recopila haurien hagut de ser passats pel filtre de la crítica i per una contextualització, sense oblidar els antecedents històrics (que és, com m'havia dit el pare Batllori, el que resulta estraferat a la famosa història de la persecució religiosa a España d'Antonio Montero). «Hay que reflexionar mucho todavía. Y hondamente, eficazmente», escrivia Batllori, com aquell qui res. Ell s'ha limitat a reproduir literalment, en tots els detalls i àdhuc en els diàlegs, el que deien els relats testimonials.

D'entre totes les peripècies recopilades per «E. A., s. j.», hi ha tres casos personals en els quals sembla haver-se complagut particularment, i que per això cal destacar.

El primer és el del pare Ignasi Casanovas, sota el mestratge del qual el pare Batllori s'havia iniciat com a historiador; per això el va colpir fortament la seva mort. Amb l'epígraf «El P. Casanovas, mártir», les pàgines 39-46 respiren un caliu especial i un to personal que no notem a la resta del llibre. No sols explica com el van detenir i el van assassinar, sinó que fa un òptim resum de la seva tasca al servei de la cultura eclesial catalana: Foment de Pietat Catalana, Biblioteca Balme, Analecta Sacra Tarraconensia, la magna i no superada biografia de Balme en tres grossos volums, i els treballs que el 1936 tenia en preparació sobre Finestres, Dou

i Torres Amat. El pare Batllori admirava en el pare Casanovas no sols la tasca científica, sinó l'esperit d'Església que l'havia inspirada, i que al capdavant és el mateix esperit que ha presidit la fecunda producció del mateix pare Batllori. Crec que es reconeixerà ell mateix en les paraules següents, que *Los jesuitas en el Levante rojo* aplicava al pare Casanovas: «Pero lo que más admira en toda su obra es aquel espíritu genuinamente apostólico y divino que le guiaba y le hacía superar todas las contrariedades.» Les «contrarietats», aquí, no són la persecució religiosa del 1936, sinó la persecució anticatalana de la dictadura i ja des dels primers decennis del segle. Aquestes pàgines sobre el pare Casanovas s'han de completar amb les que el pare Batllori li ha dedicat en què destaca el seu amor a Catalunya, a la cultura catalana i a la llengua catalana, a base sobretot del llarg, documentat, ponderat i càlid informe que el 1918 va enviar al pare Ledóchowski.⁵ Ja aleshores l'amor al país i a la seva llengua era qualificat de «fer política», i el Govern espanyol es confabulava amb el Vaticà per combatre allò que ara algú ha anomenat «el catalanisme eclesial». L'amor del pare Casanovas (i del pare Batllori) a Catalunya i a la seva cultura és tan serè i «en-raonat», tan per damunt de partidismes polítics, que desmunta prejudicis i prevencions i fa creïble allò que defensa. Per això va convèncer el pare Ledóchowski. Crec apreciar una gran sintonia del pare Batllori amb el pare Ignasi Casanovas. Casanovas tenia una esperit profundament català i un gran amor a Catalunya i a la seva cultura, però sense «politiqueria». El pare Batllori, semblantment, ha demostrat una gran fidelitat a Catalunya, però en un to que no l'ha distanciat gens de la intel·lectualitat espanyola o internacional, sinó que l'ha fet creïble davant d'ells. Ha defensat Catalunya en castellà, arreu d'Espanya, a l'estranger i particularment des del Comitè Internacional de Ciències Històriques.

El pare Batllori reconeixia que el paper del preposít general de la Companyia de Jesús durant la guerra havia estat d'adhesió total a Franco, fins a ordenar a les revistes jesuítiques de tot el món que parlessin a favor dels insurrectes, però sospitava que durant la dictadura de Primo de Rivera no havia estat així. Quan li vaig mostrar un informe de Magaz que expressament ho deia, va quedar molt satisfet.

Un segon cas que surt de la fila a *Los jesuitas en el Levante rojo* és el del pare Alfons M. Thió i Rodés, que per delegació del provincial, el pare Guim, va ser el superior dels jesuïtes reclosos a la presó Model de Barcelona. El pare Batllori transcriu literalment (p. 52-61) unes pàgines de les notes inèdites que d'ell s'han conservat, i que poden contribuir molt a allò que el pròleg demanava: «Hay que reflexionar mucho todavía.» Recorden el diari de mossèn Estela, de Girona, i la *Història espiritual*, del doctor Cardó, sobre la responsabilitat de l'Església en la persecució.

5. Vegeu Miquel BATLLORI, «El pare Ignasi Casanovas a favor de la llengua i de la cultura catalanes», a *A través de la història i la cultura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, p. 333-350. Publicat alhora a *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, Barcelona, Curial, 1979.

Quan els de la FAI escorcollen el Casal de la Visitació, a l'Ametlla del Vallès, on el pare Thió predicava exercicis, el milicià que comandava la patrulla, que era un jove que semblava instruït, entra a la sagristia i, en veure un gran santcrist penjat a la paret, exclama: «¡Tan bueno como eras tú y tan malos como son los que te siguen!» Després el pare Thió pot fugir i s'amaga al bosc. En la soledat nocturna, pensava més en les arrels d'aquella persecució que en el perill mateix que personalment passava: «El tema de la muerte era el más hondamente sentido, pero no el que ocupaba principalmente mi tiempo. El pensamiento se iba por otros derroteros: era evidente que la nueva sociedad que surgía en aquellos días rechazaba de una manera rotunda y decidida a Jesucristo y a sus ministros. Me preguntaba yo: rechazan a los ministros por causa de Jesús, o rechazan a Jesús por causa de sus ministros? La primera hipótesis es muy halagadora, pero la segunda es también posible, y en el rechazarla de plano, no habrá nada de fariseísmo? Las palabras de aquel jefe de patrulla no se apartaban de mi memoria, “¡Tan bueno como eras tú!...”, no rechazaban a Jesucristo.»

Antonio Montero, que malgrat les seves limitacions és innegable que en la seva famosa història de la persecució⁶ va fer un esforç d'objectivitat, reproduïx la frase del milicià i les paraules essencials del pare Thió, però sense el context, que els dona molta més força. Altres autors les han citades més tard, però esmentar-les ara no demana el coratge que va tenir aleshores el pare Batllori, quan trencant amb el clima imperant no sols les dona, sinó que les situa en la transcripció més extensa de totes les del llibre.

Encara hi ha una tercera nota «discordant», i és la del pare Lluís Rodés, oncle de l'esmentat pare Thió i Rodés i director de l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes, prop de Tortosa. El que l'autor de *Los jesuitas en el Levante rojo* diu del pare Rodés s'entén millor a la llum del diari inèdit que el pare Rodés ha deixat, i que m'ha estat facilitat amb vista a una eventual publicació. El llibre del *Levante rojo* diu que amb el pare Rodés hi havia el pare Antoni Romaña. Aquest era germà del pare Ignasi Romaña, que al costat de Tedeschini i Vidal i Barraquer va dirigir tota l'estratègia parlamentària en defensa de l'Església, i també la resistència legal a l'expropiació dels béns dels jesuïtes.⁷ És el gran amic de Carrasco i Formiguera, i el va acompanyar les hores abans de ser afusellat. Una germana seva va ser cap de la Falange Femenina de Catalunya. Al seu diari, el pare Rodés explica les discussions que tenia amb un correigionari (no en diu el nom, però ha de ser el pare Antoni Romaña) a qui Rodés deia que la culpa de totes les matances i els incendis la tenien

6. Antonio MONTERO MORENO, *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, Madrid, Editorial Católica, 1961.

7. El pare Ignasi Romaña apareix constantment a l'estudi del pare Alfredo VERDOY, *Los bienes de los jesuitas: Disolución e incautación de la Compañía de Jesús durante la Segunda República*, Madrid, Trotta, 1995.

ells, per haver-se revoltat. Rodés no sols va mantenir en funcionament l'Observatori, sinó que amb passaport de la República va prendre part en un congrés astronòmic a França i en un altre als Estats Units, i sempre va retornar a l'Espanya republicana. Això sol, des del punt de vista franquista, ja constituïa una «adhesión a la rebelión». Fins i tot als qui amb grans dificultats es passaven els preguntaven perquè no ho havien fet abans. A les depuracions de després de la guerra es demanava què havies fet, i perquè no t'havies passat. El 1970, trobant-me a Colòmbia, vaig haver de renovar el passaport, i em van fer omplir un imprès on per rutina encara preguntaven: «Cuáles fueron sus actividades durante el Glorioso Movimiento Nacional?» Vaig escriure: «Las propias de la infancia.» En aquest apartat del *Levante rojo* sembla, a primera vista, que el pare Rodés era franquista i que tot ho feia d'acord amb el Govern de Franco, però el lector mínimament llest s'adona que el 1939 el pare Antoni Romañà passa a ser director de l'Observatori, i que el pare Rodés és desterrat a un poblet de Mallorca, on aviat mor, diu Batllori amb un cert èmfasi, «el 7 de junio del mismo año de la Victoria, contando sólo cincuenta y siete años de edad».

Dec també al pare Batllori el fet d'haver-me cridat l'atenció sobre el paper que el bisbe de la Seu d'Urgell, Justí Guitart, va exercir al costat del cardenal Vidal i Barraquer. Tots dos havien fet la carrera de dret abans d'entrar al seminari; però, segons el pare Batllori, Guitart jurídicament estava encara més ben preparat que Vidal i Barraquer. Eren molt amics, es tutejaven (en un temps que entre bisbes ningú no ho feia) i en tots els problemes jurídics o polítics amb què el cardenal es trobava, Guitart era el seu gran conseller. Del cardenal Vidal i Barraquer se n'ha parlat bastant des de la biografia de mossèn Muntanyola i la publicació del seu arxiu, però el pare Batllori és del parer que el bisbe Guitart, encara que no fos cardenal i que no hagués mort a l'exili, també mereix la nostra atenció, molt més de la que fins ara se li ha prestat. Estimulat pel pare Batllori, vaig anar a la Seu d'Urgell, al bisbat, a veure la documentació del doctor Guitart. El bisbe Joan Martí i el canceller, mossèn Jesús Castells, em van donar totes les facilitats i vaig trobar prou material per a confirmar el que el pare Batllori m'havia dit sobre la importància del doctor Guitart. Per suggeriment de mossèn Castells, vaig visitar un nebot del doctor Guitart, Josep M. Vidal i Guitart, també sacerdot i advocat, que vivia retirat a Barcelona, a la residència sacerdotal Sant Josep Oriol, a les Corts. Mossèn Vidal i Guitart, a més de donar-me moltes informacions, em va deixar alguns documents, el més important dels quals eren les agendes de butxaca del seu oncle corresponents als anys de la Guerra Civil. Em va fer prometre que aquella agenda, i alguns altres papers que em va deixar, la hi tornaria a ell personalment, tot remarcant emfàticament: «No a una tercera persona perquè m'ho doni, ni deixar-ho a la porteria a nom meu, sinó a mi personalment i a ningú més.» El cas és que mossèn Vidal i Guitart, molt poc després de la nostra entrevista, va morir, i com que no

podia lliurar aquells documents a ningú més que no fos ell mateix, jo em podia considerar deslliurat de l'obligació de retornar-los. Però, creient interpretar la seva voluntat, i la del seu oncle, el bisbe Guitart, els vaig lliurar a l'arxiu diocesà de la Seu d'Urgell, després de treure'n fotocòpia, que per al meu treball ja era suficient.

El bisbe Guitart era persona molt ordenada i metòdica, i a la seva agenda anotava cada dia els seus desplaçaments i les visites que feia o rebia. Entre les anotacions de l'agenda, i la correspondència conservada a l'arxiu de la Seu, es poden seguir les seves activitats durant la Guerra Civil. Tal com m'havia avançat el pare Batllori, el doctor Guitart va haver de fugir, el juliol del 36. De moment va passar a Andorra, però malgrat la seva condició de copríncep, allí no estava segur. La república independent que el «Cojo de Málaga» havia creat a la Cerdanya era més poderosa que la República d'Andorra, i de fet hi va haver incursions de la FAI que van motivar una intervenció de la gendarmeria francesa. Així i tot, tal com estaven les coses, la presència del bisbe a Andorra hauria constituït una autèntica provocació. Ara bé, el doctor Guitart no va voler entrar a la zona nacional, que des d'Andorra tenia a tocar, sinó que es va passar quasi tota la guerra a Itàlia, a la Facultat de Teologia dels pares jesuïtes catalans a San Remo. El pare Batllori m'havia dit que el bisbe Guitart havia actuat durant la guerra d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. En el famós afer de la carta col·lectiva dels bisbes espanyols, la primera resposta de Guitart al cardenal Gomà, que li demanava la signatura, va ser que signaria si ho feien tots els bisbes espanyols que eren fora d'Espanya, que era tant com dir que signaria si ho feia el cardenal Vidal i Barraquer. Gomà insistia a demanar-li la signatura, i li feia notar que només hi havia dos bisbes que no signessin, un català i un basc, i que si ell (Guitart) tampoc no signava, serien dos catalans i un basc, cosa que podria tenir conseqüències desagradables. De fet, hi havia encara un altre basc, Irastorza Loinaz, bisbe d'Oriola-Alacant, que es trobava a Anglaterra i que no la va signar, potser perquè no governava la diòcesi. El doctor Guitart al final va signar, però el pare Batllori sospita que no ho va fer sense haver-se posat d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. Com també es devien haver posat d'acord per a l'entrada a la zona nacional. Guitart, malgrat les pressions de Gomà i Antoniutti, continuava a San Remo. Només quan amb l'ofensiva d'Aragó els nacionals van prendre Lleida el 4 d'abril de 1938 i va semblar que tota la diòcesi d'Urgell estava a punt de caure, Guitart va passar la frontera i es va instal·lar a Saragossa. Però aleshores Franco, que tenia a l'abast de la mà Barcelona i tot Catalunya, i per tant el final de la guerra, va desviar l'ofensiva cap a València, i d'aquesta manera va prolongar quasi un any més la guerra, que és el que ell volia, allargar la guerra per anar potenciant el mite de la seva persona. Així, el doctor Guitart es va haver d'estar quasi un any a Saragossa. Tot això ho va fer Guitart d'acord amb el seu amic Vidal i Barraquer. La intuïció del pare Batllori queda confirmada per una indicació de l'agenda del bisbe Guitart, que uns dies

abans de deixar Itàlia anota «Lucca», que és la ciutat de la cartoixa de Farneta, on vivia Vidal i Barraquer.

A la vista de la correspondència entre Guitart i Vidal, jo deia al pare Batllori que enlloc no es parla de la carta col·lectiva, però el pare Batllori em va replicar que, ja en els anys de la República, les coses més delicades no les tractaven mai per carta, sinó per conducte absolutament segur o personalment. Així ho devien fer en aquest cas, ja que tots dos sabien que la policia feixista, a petició del govern de Burgos, controlava la correspondència i les telefonades.

Vaig deixar les agendes del doctor Guitart al pare Batllori. L'endemà, quan el vaig anar a trobar a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, on treballava, ja les havia examinades detingudament. Després de remarcar l'interès documental que tenien per conèixer els desplaçaments i contactes del doctor Guitart, va afegir, en aquell to seu modest i extremament delicat: «Hi ha un detall insignificant en aquesta agenda, que no té cap importància històrica, però que per a mi té un interès especial. Veu aquí, on diu que tal dia, a la casa dels jesuïtes de San Remo, va conferir ordes menors a un estudiant jesuïta? Doncs era jo.»

Homenatge a Josep Benet i Morell¹

Quan s'enceta una campanya electoral, els carrers i les tanques s'omplen de cartells amb els rostres dels candidats seductors (o seductores). Però a la campanya per a les primeres eleccions autonòmiques, el 1980, va aparèixer un cartell d'una elegància insòlita. Presentava una silueta, com la del cap d'estat en certs segells postals, emmarcada en el clàssic escut ovalat de la Generalitat i, al peu, la divisa: «El president de tots.» Era la presentació del candidat Josep Benet i Morell. M'han demanat que aquest vespre dibuixi la seva silueta, perquè quedi emmarcada (simbòlicament) en la Medalla d'Or de la Generalitat que li ha estat merescudament atorgada amb motiu del seu vuitantè aniversari. No hauria d'haver acceptat l'encàrrec, perquè hi ha moltes altres persones que ho farien amb més autoritat i competència que jo, però per l'afecte que professo a l'homenatjat no he pogut resistir la temptació. Almenys, seré breu.

No és aquest el moment escaient per a repassar en detall els seus primers vuitanta anys: això ja es pot trobar a les denses i acurades «Notes biogràfiques» preparades per Mercè Renom i Judit Subirachs i publicades al final de la miscel·lània d'homenatge que se li va oferir el 1991, en el seu setantè aniversari, seguides de la seva bibliografia, a cura de Fabià Pla. I si algun fet quedava per a explicar, ja el llegirem quan apareguin les memòries que actualment prepara, i que tots esperem amb candeletes. D'altra banda, la seva biografia no és ni de bon tros acabada: esperem encara molt d'ell. Quan Lleó XIII va complir noranta anys, el col·legi cardenalici en pes el va felicitar solemnement, i el degà va expressar el desig de poder-lo felicitar novament quan en complís cent. El Papa va respondre: «No posem límits a la divina providència!»

1. Conferència al Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, en l'homenatge institucional a Josep Benet i Morell, el 25 d'abril de 2000.

El rostre de Josep Benet i Morell ofereix un perfil molt acusat, i la seva vida també. Per a dibuixar a grans trets la seva silueta caldria evocar l'escolà de Montserrat, el jove fejecista, el militant d'Unió Democràtica, el soldat de la lleva del biberó, l'activista de la resistència, el polític de la Transició i la democràcia, l'historiador, el promotor d'edicions nacionalistes i el director del Centre d'Història Contemporània. Ens podríem estendre molt sobre cada una d'aquestes etapes successives de la trajectòria del senyor Benet, però el meu propòsit és simplement evocar els que em semblen ser els principals aspectes de la seva actuació, sense ordre cronològic estricte, només com si amb unes pinzellades volgués dibuixar els grans angles o corbes de la seva fesomia moral.

* * *

El primer tret que salta a la vista per a qui conegui una mica la trajectòria íntima de Josep Benet és que tot allò que ha arribat a ser s'ho ha guanyat a pols amb el seu esforç personal. De família modesta, va ingressar a l'Escolania de Montserrat. El monestir respirava amor al nostre país i a la nostra cultura. Pel que fa a la religió, Montserrat exercia un paper principal en la renovació bíblica i litúrgica. Aquella fe cristiana sòlida i seriosa de la infància, el senyor Benet l'ha mantinguda sempre, sovint contra corrent. Durant la guerra és partidari de la Generalitat i la República, però col·labora amb altres fejecistes en l'Església clandestina i passa paquets als monjos de Montserrat presos a la Model; inversament, acabada la guerra, treballa per deslliurar l'Església catalana del nacionalcatolicisme imperant i no comparteix el veto d'alguns partits a les actuacions conjuntes amb el PSUC.

A l'Escolania de Montserrat va rebre una bona formació religiosa, humana i musical, però aleshores els estudis de l'Escolania no tenien cap validesa oficial, de manera que en deixar-la, el 1934, als catorze anys, mancat de suport econòmic familiar, va haver de treballar durament per a cursar el batxillerat primer i després la carrera d'advocat.

Va ser rebut amb beca al col·legi de Sant Ignasi dels jesuïtes de Sarrià, però com a «fàmul», és a dir, al servei d'una colla de senyorets de la millor burgesia de Barcelona, que no era la pitjor d'Europa, com ha afirmat algú, però era el que era. Benet no ha estat mai un ressentit: es va fer estimar d'aquells condeixebles socialment tan diferents, i no té mal record del tracte que en rebia, però queda ben clar que la seva preocupació social no li ve dels llibres ni de tertúlies de la *gauche divine*, sinó de la realitat que li va tocar de viure. Havia de passar hores a la recepció atenent la porta i el telèfon, servir a taula els alumnes rics i menjar a part, amb el servei. Així, no li quedava gaire temps per a estudiar. Si treia notes òptimes era pel seu talent natural i per la tenacitat en l'estudi. Els pares jesuïtes eren més exigents amb ell que amb els altres. Una vegada que, en llegir-se en públic, com de costum, les notes de

la setmana, en dues matèries va tenir set en lloc dels deus habituals, el prefecte el va renyar públicament. Després, un d'aquells nois de casa bona li va dir: «Per això t'ha esbronat? Si jo porto a casa dos sets, el meu pare em compra una moto!» Passava tot el dia al col·legi de Sarrià i anava a dormir a l'altre cap de Barcelona, a casa dels seus oncles, a Sant Andreu. Sense moto.

El mític Vicente Juan Creix li va dir un dia, en un dels interrogatoris que li va dedicar: «Formado en los benedictinos de Montserrat y en los jesuitas, así nos ha salido usted.» Quan Creix deia això, estava molt preocupat per la problemàtica religiosa i eclesiàstica, perquè per aquells anys hi havia, cada vegada més, clergues dissidents del règim i començava un anticlericalisme de dretes, que podia arribar fins a l'agressió personal i a l'assalt i crema de locals. En un dinar solemne al refector de Montserrat, en la festa de la Mare de Déu, Creix va comparèixer com a representant del cap superior de policia, i com a tal se'l va haver de col·locar en un lloc destacat, entre les primeres autoritats. Havent dinat va tenir una conversa molt profunda amb el secretari de l'abat, que l'acompanyava. Deia Creix, tot fent-se el místic: «Lo que más me cuesta entender es que la Virgen del Pilar y la de Montserrat sean la misma.» I afegia, brandant el cap: «¡Qué grandes son los misterios de la Redención!»

La formació humana i religiosa de Josep Benet va ser completada a la Federació de Joves Cristians de Catalunya, un moviment apostòlic que, encara que, per la tràgica història del nostre país, només va poder funcionar uns pocs anys, va marcar indeleblement tots els qui hi van pertànyer, com Benet, i els va infondre una gran fermesa de conviccions i un esperit de servei abnegat.

També va fer a pols la carrera de dret, com a estudiant lliure i costejant-se els estudis amb les feines més variades: fent de corredor d'una fàbrica de galetes, tocant l'orgue a la parròquia, donant classes particulars i fins redactant guions per a fulletons infantils.

Un altre gran tret de la silueta personal de Josep Benet és la seva polivalència, la multiplicitat dels camps en què s'ha mogut i es mou: advocat, organitzador, agitador, escriptor, historiador, editor, polític... L'activitat en un sol d'aquests camps ja ompliria tota una vida, però ell els ha acumulat, alternat o sovint simultaniejat camaleònicament, i en tots ells ha excel·lit.

Una anècdota valdrà com a exemple d'aquest caràcter interdisciplinari de la seva activitat. El 1994 es va celebrar a Madrid un simposi sobre Pau VI i Espanya organitzat per l'Istituto Paolo VI de Brescia i la Universitat Pontifícia de Salamanca. Volia ser un desgreuge a la memòria d'aquell Papa, tan injuriat en els darrers temps del franquisme i acusat de «no estimar Espanya», quan simplement havia procurat que l'Església deixés d'identificar-se amb la dictadura franquista. Però les rectificacions encara es quedaven a mig camí de la veritat. Durant els dos dies del simposi no es va parar de parlar del famós telegrama que el cardenal Montini,

essent arquebisbe de Milà, va enviar a Franco en què demanava clemència per l'estudiant Jordi Conill, condemnat a mort. El Govern, per a desacreditar Montini, va respondre dient que no havia estat condemnat a mort. A les conferències i els col·loquis d'aquell simposi, tant els oradors italians com els espanyols repetien una vegada i una altra que el pobre Montini havia fet allò que li havien demanat, mogut per sentiments humanitaris, però que els qui li havien demanat la gestió l'havien enredat i l'havien fet quedar malament. Cap al final del simposi, el senyor Benet va demanar la paraula i, en una intervenció d'historiador però alhora d'advocat, va explicar que ell era el defensor de Jordi Conill, que havia gestionat a través de les agrupacions de la FUCI (Federació Universitària Catòlica Italiana) la petició d'indult de Montini, però que no l'havien enganyat. En el consell de guerra sumaríssim celebrat a Barcelona, Conill havia estat condemnat a trenta anys, però el capità general havia dissentit de la sentència i la causa havia passat al Consell Superior de Justícia Militar. En la justícia militar espanyola, si la sentència no era capital es comunicava immediatament, però si hi havia pena de mort no es comunicava a l'advocat defensor i al reu fins que, amb la conformitat del cap d'estat, ja era ferma, la nit abans de l'execució, i com que tres dies després del judici encara no se sabia la sentència, s'havia de suposar amb fonament que el Consell Suprem de Justícia Militar havia elevat a pena de mort la pena de presó de l'estudiant Conill. El Govern, davant la forta pressió dins i fora de l'Estat, va preferir modificar la sentència que el Consell Suprem de Justícia Militar anava a dictar, dir que la pena no era capital i de passada fer quedar malament el cardenal de Milà. Per tant, la petició del telegrama en què demanava clemència a Franco no sols era ben fonamentada sinó que va salvar la vida de l'acusat, perquè va fer canviar la sentència. De fet, el senyor Benet és un dels millors coneixedors de la justícia militar espanyola, amb la qual ha hagut de tractar a tots nivells: com a acusat, com a defensor i també com a historiador, amb estudis de sumaríssims com els que ha publicat sobre Companys i Rahola, o els que prepara sobre Joan Peiró i Carrasco i Formiguera.

* * *

Com a activista, el senyor Benet sempre ha perseguit l'eficàcia, mai el lluïment personal. N'és una bona mostra la seva actuació a la Comissió Abat Oliba, que preparava la instal·lació d'un nou tron per a la imatge de la Mare de Déu de Montserrat. Cal recordar que un important polític nacionalista i antifranquista, i per cert molt catòlic, no volia prendre part en la campanya de l'Entronització perquè, atesa la inevitable presència d'autoritats del règim, la trobava col·laboracionista. El president de la Comissió era Fèlix Escalas, i el secretari, Fèlix Millet. Benet només era el secretari particular del senyor Millet. En una reunió amb aquests tres, l'agost del 1946, l'abat Escarré va criticar fortament la inoperància de la Comissió: passa-

va el temps i no s'havia preparat pràcticament res. Pensant què es podria fer per a activar els preparatius, el senyor Millet va proposar que el seu eficient secretari particular, Josep Benet, es dediqués de ple a aquesta tasca. El pare abat i el senyor Escalas van aprovar la proposta, i Benet va acceptar la missió. Així, com a secretari del secretari de la Comissió Abat Oliba, Benet va agafar la paella pel mànec i va girar la truita. Des d'aquest racó de l'organigrama, i sense aparèixer a les fotos, va ser ell qui va convertir aquella campanya de recollecció de fons per a les obres del nou tron de la Moreneta en una mobilització popular catalana de caràcter unitari, amb una crida a la reconciliació entre vencedors i vençuts de la Guerra Civil. Com deia una de les simpàtiques estampes de propaganda en català il·lustrades per Lola Anglada i profusament escampades per tot Catalunya, «Ningú no n'ha d'ésser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'excloués per odi als seus germans o per desamor a la seva Mare». Val a dir que l'abat Escarré va beneir aquesta transsubstanciació amb la mà dreta i l'esquerra (sobretot amb l'esquerra), i que aquell gran esclat de religiositat popular catalana desencotillada del nacionalcatolicisme espanyolista imperant, unit a altres factors, va contribuir a fer-lo canviar políticament. De Mare de Déu només n'hi ha una, però la devoció a la de Montserrat no és del tot igual a la devoció a la del Pilar. «¡Qué grandes son los misterios de la Redención!»

* * *

El senyor Benet es complau a definir-se com un «guerriller», sense haver acudit mai, però, a la violència, només en el sentit metafòric d'un activista que, durant els anys de la resistència, no podent presentar franca batalla en el camp de la lluita política democràtica, i no volent-la emprendre en forma de terrorisme, no parava d'inventar accions i cops de mà que sorprenien l'enemic des de la rereguarda. Em ve a la memòria un macroprocés celebrat a l'Audiència de Barcelona a les darreries dels anys quaranta contra cinquanta o seixanta membres d'una organització que s'anomenava «Exèrcit Republicà». La tipificació i, per tant, la pena dels acusats podien variar molt segons que es considerés o no organització armada. El defensor sostenia que no ho era, però el fiscal li va preguntar si li podia esmentar cap organització militar que no estigués armada. El defensor va respondre: «Sí, dos: la Creu Roja i la Companyia de Jesús.» També hi podríem afegir el combat no violent de Josep Benet, i de tots els que amb ell o com ell van menar coratjosament el combat pacífic per Catalunya i per la democràcia.

Havia estat soldat de la República, amb la lleva del biberó, que va ser esclafada a la batalla de l'Ebre, la més cruenta de tota la Guerra Civil, en la qual van combatre uns catalans de la lleva del biberó amb uns altres del Terç de la Mare de Déu de Montserrat. Benet no hi va poder participar perquè havia resultat greument ferit

quan en un exercici de llançament de granades en va esclatar una, però va seguir el curs de la batalla, i fins la va veure venir, des de Cervera, on havia nascut i aleshores es trobava hospitalitzat, quan s'adonava que requisaven totes les barques del Segre que trobaven, i que traslladaven els ferits de l'hospital de Cervera, com ell, a un hospital de Barcelona. De tot això, els serveis informatius franquistes no se'n van adonar, però Benet va veure clar que es preparava el pas de l'Ebre, tal com el juliol del 1936 preveia un aixecament militar quan li deien que el general Legorburu, de la caserna d'artilleria del seu barri de Sant Andreu, s'havia anat a confessar. Si preparaven molts llits als hospitals d'aquell sector, és que es planejava una ofensiva de gran envergadura i preveien molts ferits, i si acumulaven barques, no podia pas ser per a tornar a desembarcar a Mallorca: només podia tractar-se del pas de l'Ebre. Aquelles fotos famoses dels soldats republicans que travessen l'Ebre en barques o per uns ponts provisionals són com un símbol del que Benet faria repetidament durant la dictadura: un cop i un altre passava l'Ebre, sol o acompanyat, amb algun dels seus cops de mà de guerriller polític i cultural. En aquestes operacions, tan aviat era el comandant en cap que dirigia l'operació, com el tècnic d'Estat Major que la planejava, com el soldat ras que s'hi tirava de cap, i de vegades havia de fer alhora tots els papers de l'auca.

La seva mà, i el seu cervell, són presents a quasi totes les operacions contra la dictadura que es fan aquells anys a Catalunya: ballades de sardanes; creació d'esbarts de ball tradicional que culminarà en la creació de l'Esbart Verdaguer, dirigit per Manuel Cubeles; intent (fracassat per la prohibició terminant de l'administrador apostòlic Díaz Gómara) de reprendre l'activitat de la Federació de Joves Cristians de Catalunya; crea i presideix el Front Universitari de la Resistència Catalana; funda i presideix el Front Universitari de Catalunya; en representació del mateix Front Universitari de Catalunya, participa en la fundació i després les activitats dels grups nacionals de resistència; dirigeix la revista *Orientacions*, òrgan del Front Universitari de Catalunya i dels grups nacionals de resistència; reorganitza la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya a l'interior, que a l'exterior dirigia Heribert Barrera; des de la secretaria particular de Fèlix Millet, accedeix al món de la banca i els negocis i munta el butlletí *Anguelos*, d'informació financera o econòmica (que més tard passarà a dependre del Banc Central); intervé en la creació i més tard en l'administració de l'Editorial Calíope, mantinguda pel mecenatge de Fèlix Millet, que editarà clandestinament el teatre complet de Shakespeare en la traducció de Josep M. de Sagarra; fa d'enllaç entre la resistència catalana i la Delegació a Barcelona del Govern d'Euskadi a l'exili, representat per Joseba Elósegui (antic combatent basc i testimoni presencial del bombardeig de Gernika que el 1970, davant de Franco, que presidia un acte al frontó d'Anoeta de Sant Sebastià, es va calar foc ell mateix com un bonze tot cridant «Gora Euskadi askatuta!» i «Gernika!»; no va morir, i en la democràcia va ser elegit senador, com Benet); amb

el genial activista Esteve Albert, funda les Edicions de Negra Nit; amb el seu gran company Joan Sansa, viatja el 1946 a França per connectar amb personalitats de l'exili; tal com ja he dit, com a secretari del secretari de la Comissió Abat Oliba n'és el factòtum i reorienta el sentit de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat; forma part de successives juntes de Miramar; manté contactes amb *Le Monde* i el periodista José Antonio Novais, que culminaran el 1963 amb les declaracions de l'abat Escarré; milita, entre finals dels quaranta i principis dels cinquanta, a Unió Democràtica de Catalunya; és elegit per a la Junta de Govern d'aquest partit i com a tal és invitat el 1950 al congrés de l'MRP francès, al congrés de la Democràcia Cristiana italiana de Trento i als Col·loquis Internacionals de Florència, on fa bona amistat amb el batlle Giorgio La Pira; dona cursos clandestins de formació sindical i d'història contemporània de Catalunya; participa en la mobilització popular de la vaga de tramvies del 1951, i en la segona vaga de tramvies del 1957; promou la Ruta Universitària a Montserrat, a imitació de la dels estudiants catòlics francesos a Chartres; juntament amb Max Cahner i Ramon Bastardes, transforma *Germinabit*, modest butlletí de la Unió de l'Escolania de Montserrat, en una revista de cultura catalana, que després serà la base per a la segona etapa de la revista *Serra d'Or*, totes elles revistes il·legals; promou el 1959 la campanya de la «P», inicial de *protesta*, que ell hauria volgut que fos unitària, però alguns partits i organitzacions es neguen a participar-hi si hi entra el PSUC; proposa a Jordi Pujol la campanya contra Galinsoga, i hi col·labora; codirigeix, amb Max Cahner, la col·lecció «Llibres a l'Abast», publicats per les Edicions 62, fundades per Max Cahner i Ramon Bastardes. I, entrelligades amb totes aquestes operacions, hi havia les nombroses defenses d'acusats davant els consells de guerra i el TOP, a Barcelona o si calia a Madrid. L'abast polític d'aquestes actuacions processals anava més enllà de la protecció jurídica d'uns acusats: una alta personalitat madrilenya de l'oposició li va dir en una d'aquestes actuacions que això l'ajudava a entendre el fet català, perquè els acusats de Sevilla cercaven un advocat madrileny prestigiós, i en canvi els advocats democràtics catalans asseguraven una bona defensa a Madrid dels acusats catalans. El 1966-1967 va intervenir en un cas famós, que va agitar l'opinió pública, sensibilitzada pel clima postconciliar: l'afer de les terres dels sacerdots beneficiats de la diòcesi de Lleida, un gran latifundi, fruit d'acumulació secular de llegats testamentaris. Per mirar de resoldre el conflicte es va crear una comissió tècnica d'estudi, presidida pel professor Ramon Sugranyes de Franch i integrada pels senyors Josep Benet i Ernest Lluch, de part dels pagesos, i per part dels beneficiats Simeó Miquel i un tècnic de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. S'havia volgut proposar una solució comunitària, de tipus cooperatiu, però finalment les parcel·les es van vendre individualment als parcers.

En la seva activitat política, Benet sempre ha mirat de ser independent i unitari. Els joves que senten la vocació de servir el país en la política es troben amb el dilema que és molt difícil de tenir una actuació eficaç si no és a través d'un partit polític, però la disciplina de partit sovint exigeix sacrificar les conviccions i fins de vegades claudicar en qüestions de consciència. La independència personal, en política, té un preu molt alt: demana moltes vegades renunciar a l'èxit —sobretot a l'èxit immediat— i sacrificar-se per unes conviccions sense més compensació que la satisfacció d'haver complert el propi deure, o de no haver-se d'avergonyar d'un mateix, no ja de cara a l'opinió pública, sinó davant del tribunal de la pròpia consciència. Doncs bé: el senyor Benet ha assolit una gran eficàcia tot mantenint plena independència personal.

Després de la guerra va ser durant alguns anys militant d'Unió Democràtica de Catalunya, però se'n va separar, no per discrepància ideològica, sinó per la seva obstinada recerca d'una política unitària, que topava amb la visió de Coll i Alentorn, que vetllava rígidament per la identitat del partit. Benet hauria volgut que Unió Democràtica exercís a Catalunya un paper anàleg al de l'MRP francès durant l'ocupació alemanya: servir de pal de paller de la resistència i poder-se presentar un dia davant de tots els antifeixistes com un partit net, fins i tot, si calia, amb màrtirs. També discrepaven en la tàctica a seguir en el combat de la resistència, a quin nivell calia actuar. Hi havia, certament, un gran marge de coincidències, però Coll i Alentorn es movia principalment en les relacions de partit a partit, mentre que Benet insistia preferentment en l'acció sobre el poble. Benet sostenia que només es podia lluitar contra el franquisme pel sistema de guerrilles (en el sentit de guerriller no violent que abans he explicat), fent «coses» en lloc de conspirar per fer caure el règim, i les va fer a cabassats.

A les primeres eleccions democràtiques, el 15 de juny de 1977, Benet es va presentar per a senador com a independent inclòs en la candidatura Entesa dels Catalans, a la qual donaven suport socialistes, el PSUC, Esquerra Republicana de Catalunya, Estat Català i un grup nombrós d'independents que provenien de l'Assemblea de Catalunya. Benet, elegit amb més d'1.300.000 vots, va resultar el senador més votat de tot l'Estat. Sempre cercant la unitat i la superació de les ferides de la Guerra Civil, va ser portaveu, al Senat, del grup parlamentari Entesa dels Catalans, format pels dotze senadors elegits amb aquest nom, més la convergent Maria Rúbies i l'independent Xirinacs. Per segona vegada, Benet va ser elegit senador l'1 de març de 1979. Sense deixar la intensa labor al Senat de Madrid, a les primeres eleccions autonòmiques decideix presentar-se com a candidat independent a la presidència de la Generalitat, propugna un govern català d'unitat i invita tots els partits nacionals catalans a incloure'l en llurs candidatures. Només el PSUC l'accepta i en fa el seu cap de llista (amb el cartell del medalló que en començar he recordat i el lema «El president de tots») i el 20 de març de 1980 surt elegit diputat,

juntament amb vint-i-dos diputats més que el seguien en aquella llista. Sempre en la mateixa línia programàtica, el 23 de setembre de 1982, en el debat sobre la política del Govern del president Pujol, Benet defensa una moció de censura i es presenta com a candidat alternatiu per a presidir un govern de concentració que emprengui una política d'unitat nacional i de progrés social. En el debat, el qui ara ens presideix i el que avui és homenatjat, en lloc d'atacar-se, com demanaria la lògica parlamentària, s'adrecen mútuament paraules de reconeixement i d'afecte. La moció, com era previsible, és rebutjada.

* * *

No podem deixar d'esmentar el treball de Josep Benet com a historiador. Sembla mentida que un home tan prim hagi escrit coses tan gruixudes: gruixudes pel volum dels escrits, i perquè han estat coses molt fortes. A la bibliografia que al principi he esmentat, a cura de Fabià Pla, es pot trobar enumerada la seva producció, fins al 1991: onze monografies o reculls, quaranta-set pròlegs, introduccions o altres contribucions secundàries, cent cinquanta-tres articles periodístics, conferències i escrits diversos (entre ells, per exemple, a la *Gran enciclopèdia catalana*, només en els primers volums, que arriben fins a la «C», hi té divuit articles sobre personatges, partits polítics i esdeveniments). Entre els llibres pròpiament dits, jo destacaria la importància dels seus repetits estudis sobre Maragall i la Setmana Tràgica i l'informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim de Franco. En els deu anys transcorreguts des del 1991 fins ara, no ha pas estat desvagat, i encara que des del Centre d'Història Contemporània s'ha dedicat més a promoure obres d'altres que a enllestir les nombroses recerques personals que té entre mans, caldrà allargar la llista de la seva bibliografia. Esmentaré especialment dos llibres seus recents, que han fet forrolla, sobre dos presidents de la Generalitat: Companys i Tarradellas.

Entre el que podríem anomenar «obres menors», com ara els pròlegs o articles, n'hi ha de gran importància, malgrat no tenir l'extensió d'un llibre voluminós. Penso particularment en el pròleg al llibre de Solé i Sabaté i Villarroya *La repressió a la rera guarda de Catalunya*; el llibre, fruit de molts anys d'un treball exhaustiu, que Benet havia seguit molt de prop, és una de les obres més importants de la historiografia recent, però el pròleg que li anteposa no són uns mots de circumstàncies, sinó un gran assaig sobre el tema. O bé, per esmentar un altre gènere, l'article «Catalanisme» per a la *Gran enciclopèdia catalana*, que és una densa i completa síntesi a la qual he acudit moltes vegades, com un vademècum, quan dubto sobre alguna dada o alguna data.

Com a historiador, Benet excel·leix tant en la selecció dels temes, abordant els que considera més importants i urgents per a la recuperació de la memòria del país,

com en el rigor del mètode, anant sempre a les fonts primeríssimes. Recordo la crítica que em va fer de la *Historia de la Guerra Civil* de Hugh Thomas, que acabava de sortir i em tenia enlluernat: «Thomas ha llegit moltes obres de les dues tendències —em va dir— i mira de confrontar-les amb imparcialitat, però no ha anat quasi gens a les fonts.» La conseqüència era que donava per vàlid tot allò en què rojos i blancs estaven d'acord, i així tot el tocant al paper de Catalunya en la Guerra Civil resultava deformat, perquè tant Franco com Negrín preferien una Espanya roja (o blava) a una Espanya trencada. He aplicat aquest criteri de Benet al tema de l'Església i la Guerra Civil, en el qual, per raons oposades, uns i altres mantenien que el Vaticà des del principi havia donat suport total als insurrectes, a diferència de l'episcopat espanyol, que aleshores (com actualment, un cop tancat el parèntesi del Concili Vaticà II) era i és partidista i bèl·ligerant. Cal anar a la documentació reservada i comprovar les greus tensions entre el Vaticà i Franco, que en alguns moments van arribar a fregar la ruptura de relacions diplomàtiques.

En els llibres de Benet hi ha interpretacions i també comentaris, però sempre sobre la base d'un formidable treball d'arxius i hemeroteques, que fa que els textos parlin per ells mateixos. Quan llegeixes *Catalunya sota el règim franquista*, l'autor quasi desapareix, amagat darrere la massa documental laboriosament recopilada. Aquest gran dossier sobre la persecució de la llengua i la cultura catalanes pel règim de Franco, publicat primer a París, anònim, el 1973, reeditat ja amb el nom de l'autor el 1978 i traduït al castellà el 1979, ha estat encara ampliat i posat al dia el 1995 amb el títol *L'intent de genocidi cultural contra Catalunya*.

Malgrat la importància de les seves troballes documentals i la contundència d'algunes afirmacions històriques, Benet sempre ha mantingut una actitud ponderada. A les darreries del franquisme i els inicis de la Transició va donar uns cursos d'història contemporània al Centre d'Estudis Pastors, adreçats sobretot, però no exclusivament, a sacerdots, que desitjaven saber allò que els havien amagat per a situar-se correctament en les noves circumstàncies. En aquells moments hi havia una certa desorientació i es passava fàcilment d'un judici històric a un altre de contrari, i d'un extremisme a un altre d'oposat. En un cert moment, Benet va haver de deixar aquelles classes, absorbit per la feina del seu despatx d'advocat, i em va tocar substituir-lo. El vaig anar a trobar perquè m'expliqués com havia enfocat aquelles lliçons i em va dir: «No hi ha temps d'explicar-ho tot, però si pots arribar a fer entendre a aquests capellans que en aquells anys les coses no van ser clares sinó molt complexes, ja els hauràs fet un gran servei.»

* * *

El combat del senyor Benet per Catalunya té la recerca i la divulgació històriques com un dels seus grans camps de batalla. A la darrera etapa del franquisme, a partir

dels anys seixanta, una revisió de la història que desmunti la versió franquista de la República i la Guerra Civil esdevé una tasca dels enemics de la dictadura de tot l'Estat. Però, des d'un punt de vista nacional català, aquesta revisió hispànica era insuficient, tal com he dit abans a propòsit del famós llibre de Hugh Thomas. Els antifranquistes anaven a París a comprar la revista i els llibres del *Ruedo Ibérico*, però hi havia coses que calia fer conèixer, i que al *Ruedo Ibérico* no sortirien mai. El senyor Benet diu i repeteix aleshores que cal un *Ruedo Ibérico* català. Per això, en complir-se el xxv aniversari de l'acabament de la Guerra Civil, el 1964, va concebre la idea de crear un institut internacional de la guerra d'Espanya que aplegués els fons documentals i bibliogràfics dispersos i els posés a disposició dels historiadors, per tal que poguessin refer aquella història des del punt de vista català. De moment s'instal·laria a París i, quan els canvis polítics de l'Estat espanyol ho permetessin, es traslladaria a Barcelona. Va experimentar una gran decepció en comprovar que les persones de les quals econòmicament es refiava per al projecte no s'adonaven de la seva importància i no hi col·laboraven. Aquest projecte el duria a terme més tard, el 1972, des de Ginebra, el professor Sugranyes de Franch, amb la creació de la Fondation Internationale d'Études Historiques et Sociales sur la Guerre Civile d'Espagne, amb un gran patronat internacional, presidit per Sugranyes mateix i amb Josep M. Vilaseca i Marcet com a «assessor jurídic», i alhora com a mecenes. La FIEHS es va traslladar després a Perpinyà i finalment, arribada la transició democràtica, es va dissoldre i va traspasar tot el seu material documental i bibliogràfic a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. En canvi, el 1967 Benet va reeixir a fundar a Barcelona, juntament amb Jordi Pujol i Albert Manent, les Edicions Catalanes de París, que es gestionaven des de Barcelona però tenien a París el domicili social i els dipòsits. El propòsit era, com sempre, unitari, i es van publicar obres d'un ample ventall ideològic, des de les *Meditacions en el desert (1946-1953)* de Gaziel fins al gran recull documental, en dos volums, *Marxisme català i qüestió nacional, 1930-1936*, signat per Roger Arnau, un nom que sembla d'almogàver però que en realitat amagava el mateix Benet. A més dels records de Gaziel, va publicar les memòries de Frederic Escofet, *Al servei de la República i de Catalunya*, amb un primer volum sobre la derrota del 6 d'octubre de 1934 i un segon sobre la victòria del 19 de juliol de 1936 (mancaria un tercer volum sobre la derrota següent, quan el descontrol imperant el va forçar a exiliar-se perquè no volia ser «comissari del Desordre Públic») i les del sindicalista Joan Manent. Una de les principals publicacions de les Edicions de París va ser la monumental *Panoràmica del nacionalisme català*, en sis volums, del benemèrit historiador i poeta Fèlix Cucurull (1975), que desfà el mite que el catalanisme neix per raons econòmiques després del 1898, amb la pèrdua dels mercats colonials, i en documenta els testimonis ja des del segle XVIII i fins del XVII.

Una de les coses que Benet, en aquella moció de censura del 1982, havia dit que calia fer, era la creació d'un organisme que orientés i patrocinés les recerques sobre la nostra història contemporània. Quan el senyor Benet, acomplerts els seus mandats parlamentaris, va decidir retirar-se de la política, ho va comunicar al president Pujol i aquest, recordant aquella proposta, el va prendre per la paraula i li'n va proposar la direcció. Benet havia declinat l'acceptació d'algun altre càrrec important, dient que ja hi havia altres persones prou preparades per a exercir-lo, però se sentia especialment cridat a aquesta tasca de recuperació de la memòria històrica; va acceptar i el 31 de gener de 1985 va ser nomenat director del Centre d'Història Contemporània de Catalunya. Des d'aquesta institució, el senyor Benet, amb l'ajut d'excel·lents col·laboradores i col·laboradors, i malgrat les limitacions pressupostàries, ha promogut estudis i ha patrocinat publicacions. El senyor Benet s'ha acreditat com un excel·lent director de recerques, capaç d'orientar les investigacions tant d'universitaris que preparen una tesina o una tesi com d'autodidactes que emprenen utilíssims treballs d'història local. De vegades és a l'inrevés: és ell que, veient un tema important i urgent, cerca la persona adequada i la convenç perquè l'empregui. Són més de dues-centes les obres que, en aquests quinze anys transcorreguts, han estat publicades per diferents editorials amb el suport científic i econòmic del Centre. El treball del senyor Benet al Centre d'Història Contemporània de Catalunya no ha estat merament passiu, d'examinar tesis de doctorat o altres treballs puntuals que li presentaven i judicar si mereixien que se'n subvencionés la publicació (que ja és una funció important), sinó que, positivament, ha emprès una certa programació de les recerques històriques, bo i assenyalant els grans buits en temes que urgeix estudiar. També ha encomanat a diferents estudiosos la recerca i la recuperació o adquisició de fons documentals importants, existents en arxius de l'Administració espanyola o de l'estranger.

Si en qualsevol país la història nacional és important, a Catalunya ho és d'una manera especialíssima, perquè l'estil del nostre nacionalisme, pacífic i enraonat, en fa un dels seus puntals; no en el sentit de fabricar una tradició llegendària, sinó en el de la necessària depuració d'una història que durant molts anys, durant segles, ens han imposat tendenciosament deformada. Per això, i atès l'alt rendiment que aquest Centre d'Història Contemporània està donant, potenciar-lo, amb uns recursos acrescuts, hauria de continuar constituint un objectiu prioritari de la nostra política cultural.

* * *

I ara permetin-me acabar aquestes paraules fent meves les que dedica al nostre homenatjat el professor Estapé, en el seu llibre de memòries *De tots colors* (p. 281):

Josep Benet és una de les persones més estimables que he conegut i de les més generoses que he tingut la sort de tractar. Crec que aquesta qualitat, de la qual ens hem beneficiat tots, ve donada, especialment, per l'encert que va tenir de casar-se amb Florència Ventura. Llàstima que no hagin tingut fills, per traspassar aquest immens patrimoni humà, però en aquest sentit, queda clar que Josep Benet s'ha afillat Catalunya.

El combat de Josep Benet durant tots aquests anys hauria estat molt difícil, per no dir impossible, sense el suport d'una esposa que no s'ha queixat mai d'un compromís patriòtic i polític que perjudicava en tots sentits l'activitat professional, i que li ha fet costat en els interrogatoris i les detencions, perquè no sols el comprenia sinó que compartia plenament les seves conviccions nacionalistes i democràtiques.

Avui s'imposa la Medalla d'Or de la Generalitat al senyor Josep Benet i Morell. L'altra cara de la medalla és la senyora Florència Ventura de Benet.

Josep Maria Capdevila i la Unió Democràtica de Catalunya¹

INTRODUCCIÓ

La Càtedra Ferrater Mora, amb gran encert, ha convocat aquest simposi dedicat a Josep Maria Capdevila, i és un honor per a mi que m'hagin invitat a participar-hi.

El vaig conèixer el 1964, quan jo havia estat destinat al monestir que Montserrat havia fundat a Medellín (Colòmbia) i ell, exiliat, a Popayán i a Cali feia de professor de filosofia en un col·legi de noies que, segons em va explicar, no tenien el més mínim interès per la filosofia (però deu anys més tard, a distància en el temps i en l'espai, en el pròleg a *De retorn a casa*, diria: «Quin benestar entre aquelles nenes amables i estudioses!») El seu fill, el sacerdot i teòleg Vicenç Capdevila, l'havia anat a veure i el va portar al nostre monestir de Medellín, que era com un Montserrat en petit. Estava molt malalt del cor, caminava amb gran dificultat, agafat del braç pel seu fill, i no podia pujar escales, però conservava el bon humor. Aleshores Espanya estava en plena celebració d'aquella campanya de propaganda que Fraga havia organitzat amb el lema de «25 años de paz». Capdevila va comentar: «Si Franco no hagués fet la seva guerra, hauríem tingut molts més anys de pau» (des de la Guerra de Cuba, o la del Marroc). Va sortir, no sé com, el tema de Ramon Llull i en va parlar llargament, amb un coneixement profund que vaig admirar.

Parlaré de l'únic aspecte del qual crec poder tenir alguna informació útil, que és el context històric i la relació de Capdevila amb Unió Democràtica de Catalunya. El meu punt de partida, o potser la meva conclusió, serà recordar el que em va dir el seu fill, el doctor Vicenç Capdevila, que el seu pare estava identificat amb aquell

1. Conferència pronunciada a Olot, en un seminari de la Càtedra Ferrater Mora, el 13 de desembre de 2017.

partit, però no volgué afiliar-s'hi formalment per a mantenir la independència del diari *El Matí*, que ell dirigia.

Aquesta afirmació del doctor Vicenç Capdevila em dicta el pla de la meua exposició. Primer miraré de presentar l'Església catalana contemporània, la dels primers decennis del segle xx. Insistiré en aquell seu sector més avançat, amb el clergat que el dirigia, el que jo anomeno «la generació sacerdotal a cavall de la guerra», i passaré a examinar després dues expressions característiques d'aquest sector eclesial: el partit Unió Democràtica i el diari *El Matí*, i finalment aplicaré tots aquests antecedents a l'afirmació inicial de la relació entre el senyor Capdevila i la Unió Democràtica de Catalunya.

L'ESGLÉSIA CATALANA CONTEMPORÀNIA

El gran biògraf de Balmes, el pare Ignasi Casanovas SJ remarcava l'influx que havia tingut en la modernització de l'Església espanyola i particularment de la catalana i el posava al costat del pare Claret; malgrat les diferències (aquell intel·lectual, aquest apòstol): «espiritualment eren com les dues mans que edificaven el temple de Déu, o com el cap i el cor de l'Església de Catalunya». Podríem dir que, una generació més tard, en el tombant del segle, les dues grans mans que edificaven l'Església catalana van ser Morgadas i Torras i Bages. Gràcies al professor Jordi Figuerola, disposem d'un excel·lent estudi sobre el bisbe Morgadas,² que ens mostra la coherència del seu gran projecte de reconstrucció espiritual de Catalunya: restauració del monestir de Ripoll, creació del museu diocesà de Vic, impuls a la poesia religiosa de Verdaguer (encara que el cas de mossèn Cinto se li va escapar de les mans) i defensa de l'ús pastoral de la llengua catalana, amb aquella carta pastoral que va provocar la reacció histèrica del Govern de Madrid. Morgadas no és un intel·lectual, ni un teòleg, com Torras i Bages, i no serà mai canonitzat (com tampoc no ho serà mai Balmes, no perquè hi hagi cap inconvenient dogmàtic o moral, sinó perquè Balmes i Morgadas no atenyen aquell grau heroic de virtuts teològals i morals que constitueixen la santedat i que trobem en el pare Claret o en el bisbe Torras), però el programa de política eclesiàstica catalana de Morgadas és molt concret i definit. Per això ell i Torras i Bages es complementen.

Sense Claret i Balmes no s'explica la vitalitat de l'Església catalana de la segona meitat del segle XIX i els primers decennis del XX. Indici, i alhora instrument eficaç, d'aquesta vitalitat és la gran quantitat de fundadors de congregacions religioses, especialment femenines, moltes de les quals ja beatificades o fins canonitzades, que es funden en aquest període. Recordem, entre les més conegudes, les vedrunes, les

2. Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgadas i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

escolàpies, les dominiques de l'Anunciata, les de la Sagrada Família, les carmelites terciàries, les missioneres de Natzaret i les germanetes dels ancians desemparats. Això sense comptar la difusió que troben a Catalunya una colla de congregacions estrangeres, principalment franceses.

En un seminari sobre l'educació de la dona a l'Espanya contemporània, celebrat a Madrid el 1985, Ana Yetano, professora d'història contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona, va dirigir una sessió especialment dedicada al paper que les congregacions religioses femenines havien tingut en la creació d'un determinat model històric femení. En el col·loqui va sortir que les congregacions que més pes havien tingut eren d'origen català. «Causava admiració i sorpresa a oients castellanes i andaluses en la seva majoria» —referia després la professora Yetano—, «descobrir que les tradicionals mongetes, per a moltes les seves pròpies mongetes de la infància (carmelites de la caritat, dominiques de l'Anunciata, teresianes, Sagrada Família...), havien arribat, inesperadament per a elles, de la Catalunya contemplada com el paradigma espanyol de la societat moderna, industrial i, per això mateix, anticlerical. Algú, fins i tot —ara la sorpresa era jo— va arribar a etzibar-me: “Aleshores resulta que vosaltres els catalans també religiosament ens heu colonitzat!”»³

Josep Massot i Muntaner, seguint sobretot els estudis de Vicens i Vives, observa que «per una d'aquestes paradoxes tan freqüents en la història de l'Església, és en aquest moment —quan l'Església catalana està arruïnada i desprestigiada, esmaperduda en un món nou, pròxima al desastre, en aparença— que comença una nova època, de recuperació primer, d'expandiment després i de franca florida més endavant». I diu també, pel que fa al desvetllament nacional, que «la clerecia acollí des d'un primer moment la Renaixença com a fet literari i patriòtic».⁴ El darrer baluard de la nostra llengua havia estat precisament la literatura piadosa, que no manca en català durant els segles XVI al XVIII, els més obscurs quant a publicacions en català. Ja en ple segle XIX, el paper del pare Claret, més amunt esmentat, és de gran pes. Pensem que només del seu *Camí dret i segur per arribar al cel*, aparegut el 1843, se'n van publicar més de setanta edicions catalanes, que sumen uns tres-cents mil exemplars.

A les darreries del segle XIX, les festes del mil·lenari de Montserrat marquen època en la vida del nostre poble. La llegenda de la troballa de la imatge de la Moreneta —pretext de l'abat Muntadas per a organitzar aquelles celebracions: mil·lenari el 1880, coronació de la imatge el 1881— no té cap base històrica, però aquelles

3. Ana YETANO, «El poco estudiado origen catalán de las congregaciones religiosas de mayor peso en España», *La Vanguardia* (7 maig 1985).

4. JOSEP MASSOT I MUNTANER, *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1973, p. 14.

festes sí que van fer història. No sols van significar un augment considerable de la pietat montserratina, sinó que també van comportar una presa de consciència de l'Església catalana com a tal, i al capdavant Montserrat no ha cessat de ser des d'aleshores un dels catalitzadors més poderosos de la consciència de la nostra identitat col·lectiva, amb una força de cohesió que es fa sentir més enllà de les persones estrictament practicants, arriba als cristians de la frontera de l'Església i es pot dir que, d'una manera o altra, fa vibrar tots els catalans, fins els no-creients, per als quals en certes èpoques —com la de després de la Guerra Civil— ha estat l'únic pont amb l'Església.

Justament en el tombant de segle, el 1899, es va fundar la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat. Un dels fundadors ha deixat escrit el procés de fundació en un manuscrit que la seva vídua va oferir a l'Arxiu de Montserrat. És un document molt il·lustratiu del procés que anem seguint, i per això en transcriuré els principals passatges:

Primer pensament. Lo diumenge dia 27 de Novembre de 1898, alguns joves tan catalanistas com catòlics, escandalisats al sentir com una persona religiosa,⁵ sense tenir un conexement fondo del moviment nacional català, lo considerava com una cosa contrària a la religió; varen tenir lo pensament de contrarrestar aquesta falsa idea, que varias personas també han arribat a tenir per bona, ab actes que estrenyessen les pràctiques cristianes ab les aspiracions catalanistes.

Noteu que la idea neix com a reacció contra una opinió força estesa, que invocava la religió per titllar de pecat el catalanisme. Aquells joves no afirmaven que no fossin bons catalans els qui no anaven a missa, ni que fossin mals catòlics els catalans que no fossin catalanistes; el que no podien admetre és allò que anys a venir s'anomenaria *nacionalcatolicisme espanyol* (del qual ja parlarem més endavant) d'un sector monàrquic i anticatalà que, a Catalunya, feia de la religió una arma contra el catalanisme. Consideraven aquells joves que això constituïa un gran perill, al qual humanament no veien solució i només Déu podria posar-hi remei, i per tant calia demanar-li-ho amb oracions i comunions. Van arribar a la conclusió que l'essència de l'associació que es disposaven a fundar seria l'oració que resarien a les seves reunions i misses. Amb aquesta intenció, van redactar i proposar dues pre-gàries. La que van escollir deia així:

Oh Verge Santíssima de Montserrat, Regina dels catalans! A Vós acudim en la tribulació que afligeix la nostra Pàtria perquè'ns alcanseu de Vostre Fill Jesucrist, Senyor i Redemptor nostre, que si és per a major glòria seva fassa a Catalunya independent. Oh gloriós Sant Jordi i Sants i Santes de la nostra terra!

5. Segons el pare Agustí Figueras, monjo de Montserrat i fill d'un altre dels fundadors, aquest religiós era un jesuïta que predicava a l'església del carrer de Casp.

Ajudeu-nos en nostra súplica a fi i efecte que, a no tardar gayre, aquesta Pàtria que Déu nos ha donat torni a ser com abans lliure i honrada ab la religiositat, constància i prudència de sos fills. Amén.

Van encetar els tràmits per a l'aprovació eclesiàstica d'aquesta pregària, però ja des del primer moment van propagar-la entre joves «de reconeguda pietat i amor a la terra», que es comprometien a combregar i resar l'oració per la llibertat de la pàtria en dies i llocs determinats. En deien «l'oració catalana», i fins es disposaven a traduir-la al llatí per tal que resultés més sagrada, però al qui els va atendre al bisbat no li devia fer gaire gràcia. No van gosar criticar el contingut de l'oració en aquells moments de gran fervor patriòtic a Catalunya, però els van donar l'excusa que no es podia aprovar perquè l'havien redactada uns seglars, i no un sacerdot. Aleshores van acudir al sacerdot Torras i Bages, que encara no era bisbe, i que era ben conegut dels cercles catalanistes per la seva intervenció a les Bases de Manresa del 1892, i que aquell mateix any 1898 publicaria *La tradició catalana*. Torras i Bages va acceptar l'encàrrec i el 1899 va redactar la *Visita espiritual* a la Mare de Déu de Montserrat, que a les seves set peticions ja no demana la independència de Catalunya a «no trigar gayre», sinó només «aquella Fe que enfonsa les muntanyes, omple les valls i fa planer el camí de la vida», «l'honestetat dels costums públics» (ell pensava en la castedat, però la súplica val ara contra la corrupció dels polítics), que ens tregui aquell vici tan català que és «l'esperit de maledicció i de blasfèmia», que allunyi de Catalunya «l'esperit de discòrdia» i ajunti «tots els seus fills amb cor de germans», «que mai no es desfaci aquest poble català que Vós espiritualment engendràreu», que des del seu alt castell de Montserrat defensi «d'enemics espirituals i temporals tota la terra catalana que teniu encomanada» i que obtingui per a Catalunya «una pau cristiana i perpètua».

La nova oració va ser aprovada pel bisbat sense dificultat i es va enviar a tots els monestirs contemplatius de Catalunya, molts dels quals van respondre emocionats, assegurant que resarien cada dia en comunitat la *Visita espiritual*. Per tant, la intervenció del doctor Torras i Bages no va ser per a exacerbar el nacionalisme d'aquells joves sinó, al revés, per a moderar-lo i centrar-lo en la seva dimensió religiosa.

Amb aquesta llambregada forçosament breu i incompleta a la Catalunya del tombant del segle XIX al XX no tenia pas la pretensió de presentar-la com un paradís terrenal o terra de promissió. Tant la societat com l'Església del nostre país tenien greus defectes. Un dels punts febles de totes dues era l'afrontament insuficient de la qüestió social, cosa que es traduïa en una forta conflictivitat laboral i en les famoses bombes, d'origen encara no aclarit. Segons Charles Arrow (el policia de Scotland Yard que els burgesos catalans, davant la ineficàcia de les autoritats per a descobrir els culpables, varen contractar), entre el 1883 i el 1908 van esclatar a Barcelona

vuitanta-dues bombes, que van deixar un balanç de 47 morts i 231 ferits. Així es va guanyar la capital catalana el malnom de «la ciutat de les bombes». Entre el 1898 i el 1902 hi va haver una mena de treva, però el 1903 els atemptats reprenien en una forma dramàtica. Malgrat aquestes ombres, el que caracteritza la Catalunya de finals del segle XIX i començos del XX són els seus molts aspectes positius (que, a més, tendeixen a anar-se sobreposant als negatius) i la multiplicitat de grans homes, que donen a aquests anys el seu to general innovador, creatiu i entusiasta.

El nostre gran historiador Jaume Vicens i Vives, en la introducció a *Industrials i polítics del segle XIX* (un assaig, al meu entendre, molt important, que en més d'un punt desenvolupa allò que ja havia estat sintèticament exposat en l'admirable *Notícia de Catalunya*),⁶ rebutja per superficial l'explicació que Jesús Pabón havia donat dels orígens del catalanisme. Pabón comença la seva biografia de Cambó⁷ explicant els moviments que segons ell haurien generat el catalanisme: la Renaixença literària i cultural, la redescoberta del català i de la història de Catalunya, el proteccionisme econòmic, que mobilitza les forces de la burgesia i la dugué a acceptar les fórmules autonomistes proposades pels intel·lectuals romàntics, i la dissidència carlista. Aquesta visió, per a Vicens i Vives, ignora la persistència i el desplegament del fenomen provincialista des de les mateixes arrels de la vida catalana del vuit-cents. El catalanisme del tombant de segle, diu Vicens i Vives, «no és el producte del romanticisme històric arqueològic i literari (propri d'un cercle reduït d'intel·lectuals i universitaris), ni dels industrials proteccionistes (que volien sobretot el domini del mercat espanyol), ni dels desencisats membres dels partits federal i carlí. Això foren camins del catalanisme, no el catalanisme mateix. Aquest es pot definir com la culminació d'un estat d'esperit que arrenca de la crisi de l'Antic Règim en 1808 i té com a eix de marxa la línia del moderantisme i com a les desbordants d'un costat el tradicionalisme foralista i de l'altre el radicalisme liberal [...]. L'actitud catalanista comença en el provincialisme dels anys vint i trenta, connecta amb el pensament de Balmaes, Illas i Vidal i Cortada i es perfila durant la Restauració amb el regionalisme de Mañé i Flaquer, Romaní i Puigdemongas i dels bisbes Morgades i Torras i Bages. En aquesta mateixa línia es troben Eixalà, Rubió i Ors, Milà i Fontanals i Duran i Bas. Simultàniament, combreguen amb aquest estat d'esperit els reialistes de 1822, els matiners dels anys quaranta i els carlins de 1872, d'una banda, i els progressistes de La Bandera, els centralistes del 43 i els federalistes de 1869 i 1873, de l'altra.»⁸

Històricament, el nacionalisme català modern té dues grans arrels. Una és catòlica i de dretes, l'altra és d'esquerres i de tendència anticlerical. La primera

6. Jaume VICENS I VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Àncora, 1954.

7. Jesús PABÓN, *Cambó*, Barcelona, Alpha, 1952, 3 v.

8. Jaume VICENS I VIVES, *Polítics i industrials del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958.

arrenca dels furs carlistes. Quan el pretendent anomenat Carles VII va trobar més seguidors a Catalunya va ser a la tercera revolta, quan en la proclama del 16 de juliol de 1872 va anunciar que retornava totes les llibertats que Felip V els havia arrabassat:

Hace un siglo y medio que mi ilustre abuelo Felipe V creyó deber borrar vuestros fueros del libro de las Franquicias de la Patria. Lo que él os quitó como Rey, yo como Rey os lo devuelvo; que si fuisteis hostiles al fundador de mi dinastía, baluarte sois ahora de su legítimo descendiente. Yo os devuelvo vuestros fueros, porque soy el mantenedor de todas las justicias, y para hacerlo, los años no transcurren en vano, os llamaré, y de común acuerdo podremos adaptarlos a las exigencias de nuestros tiempos. Y España sabrá, una vez más, que en la bandera donde está inscrito Dios, Patria y Rey están escritas todas las legítimas libertades.⁹

Segons González Casanova, es detecta en aquells anys una estranya confluència dels dos corrents:

El refús de l'absolutisme per part dels dirigents carlins de la Guerra dels Matiners i llur insistència en el foralisme democratitzant coincideix amb els nous intents d'insurrecció dels progressistes i demòcrates republicans, influïts per la revolució europea i la penetració a Catalunya del socialisme utòpic, republicà, federal i col·lectivista. Hom àdhuc arribarà a una contradictòria però significativa aliança pràctica entre camperols tradicionalistes i republicans demòcrates catalans, els quals, malgrat que s'odiaven, tenen en comú llur negativa a l'Estat central dels moderats. Aquesta aliança, trencada ràpidament pels camins divergents que han de seguir forçosament uns i altres, col·laborarà, històricament, a perfilar la base, confosa però certa, d'una catalanitat comuna i d'un enfrontament amb l'Estat de l'oligarquia central.¹⁰

Hem insistit en el nacionalisme catòlic, que de fet és de dretes, però caldrà insistir una mica més en el nacionalisme d'esquerres, que prové dels republicans federals, i que més amunt no hem fet més que esmentar. Seguirem bàsicament l'estudi de Josep Termes que, com jo mateix faig, remarca la transversalitat del catalanisme:

El catalanisme [...] no és un moviment monolític, unívoc, sinó que, al contrari, una de les seves característiques més marcades és la seva varietat de

9. Citat per Isidre CUNILL, *De Felip a Felip i Catalunya fins als Borbons*, Barcelona, Duxelm, 2012, p. 127.

10. Josep Antoni GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, p. 78.

tendències. No és reductible a una classe social, a una ideologia, a un programa polític. El podríem comparar amb un riu poderós les aigües del qual provenen de fonts diferents, o, millor, a un arc de Sant Martí, que forma una unitat però té colors molt diversos. Té, si més no, un element definidor comú a tots ells: la lluita en defensa de la personalitat de Catalunya, l'amor a la llengua i a la cultura pròpies, que d'una manera o d'una altra han de cristallitzar en un autogovern. És també un moviment que demana, o exigeix, la reforma democràtica de l'Estat espanyol perquè la seva visió de les Espanyes és antagònica amb la del centralisme.¹¹

Resumint estudis seus anteriors, Termes interpreta les bullangues dels anys 1835-1843, i el republicanisme federal, del període 1840-1873, com una oposició popular urbana, no burgesa; com una proposta de les classes subalternes contra el poder creixent de la burgesia conservadora i de l'aparell de l'Estat centralista. El federalisme democràtic català té, òbviament, un projecte hispànic federal. Però allò en què el federalisme català posa èmfasi és l'autogovern, el tema de la Catalunya perseguida i dominada per forasters que ni la coneixen ni l'estimen i desconeixen la llengua del país; insisteixen en la necessitat de governar-se amb les lleis pròpies de Catalunya, en una Espanya feta d'una varietat d'ètnies, de llengües, de costums i de diferències basades en la història i els fets naturals. Federals i carlins —diu Termes— són el particularisme català obert a una transformació no centralista d'Espanya.¹²

Podem anar encara més enllà i dir, d'acord amb els testimonis del segle XVIII recollits per l'historiador Fèlix Cucurull,¹³ que la derrota del 1714 no ofega l'esperit nacional, sinó que, malgrat la dura repressió, perdura al llarg del set-cents. El catalanisme del vuit-cents no neix per generació espontània, sinó que és l'eclosió, en formes noves, d'una vida i d'un esperit que no havien mort.

UNIÓ DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA

La punta de fletxa política d'aquell sector més avançat d'aquest catolicisme català obert va ser el partit Unió Democràtica de Catalunya.

El 7 de novembre de 1931, set mesos després de la proclamació de la Segona República espanyola, el diari *El Matí* va publicar un extens manifest que ha estat considerat com la partida de naixement d'Unió Democràtica de Catalunya. Els signataris invitaven a adherir-s'hi tots els qui compartissin amb ells «la concepció

11. Josep TERMES, *Les arrels populars del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1999, p. 159.

12. Josep TERMES, *Les arrels populars del catalanisme*, p. 166.

13. Cf. Fèlix CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, París, Edicions Catalanes de París, 1975, 6 v.

espiritualista de la Societat i la pressa de restaurar integralment la nostra Catalunya». Serien els dos grans eixos de la seva doctrina i de la seva actuació política: la inspiració cristiana i el nacionalisme integral. Explicitava la seva ideologia en nou tesis. La primera era la proclamació dels «principis cristians», però «nets de totes aquelles impureses que, tot i essent-los estranyes» han contribuït a fer-los odiosos. Es referia a aquells partits que en diferents països es presentaven com el partit que defensava els interessos de l'Església, i per tant la jerarquia el recomanava als catòlics, encara que, a més de fer favors a l'Església, tenien un programa socialment conservador i de vegades tirant a feixista. Per això UDC es presentava com «un partit de catòlics», no «el partit dels catòlics». Pau Romeva va dir, en l'acte inaugural del partit, el 13 de desembre de 1931: «La U. D. de C. no és un agrupament polític catòlic, sinó format per catòlics; no vol fer solidari el catolicisme de la seva posició acatant la República, però tampoc voldrà treballar amb els que vinculen el seu catolicisme a una altra forma de govern.» *El Matí* també dirà que no és el diari dels catòlics, sinó un diari catòlic. Intencionadament, els fundadors van evitar posar en el nom del partit l'adjectiu *cristià* o *catòlic*, i fins les denominacions de *Partit Populista* o *Partit Popular* que proposava el canonge Cardó, i s'haurien considerat noms cristians.

S'ha dit i escrit que UDC es va fundar per a defensar l'Església del sectarisme de la República. No és veritat. A Catalunya, l'Església jeràrquica no va recomanar mai UDC, que més aviat li feia por per les seves posicions avançades en el nacionalisme i també en la qüestió social. L'Església, per a defensar els seus interessos, més aviat es refiava de la Lliga. Isidre Molas, en el seu estudi exhaustiu sobre aquest partit, fa veure amb una llarga llista de noms que aquest partit «sempre va poder comptar amb el suport de destacades personalitats de l'Església i amb la participació de familiars d'aquestes personalitats en les seves activitats polítiques». En no poques localitats catalanes els dirigents o activistes de la Lliga eren alhora dirigents o membres destacats d'organitzacions catòliques. Isidre Molas documenta les bones relacions que amb la Lliga tenien l'Acció Social Popular (sucursal de la CEDA de Gil Robles), el DIC (Defensa d'Interessos Catòlics), els benedictins de Montserrat, els caputxins de Barcelona, la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat i sobretot les juntes diocesanes d'Acció Catòlica. En el volum tercer de la meua edició de *l'Arxiu de l'Església Catalana durant la Guerra Civil*, que està ara¹⁴ en premsa, apareix repetidament la reticència del cardenal Vidal i Barraquer per respecte als dirigents d'UDC. En les seves cartes al secretari d'Estat cardenal Pacelli (futur papa Pius XII) elogia la seva ferma fe i la gran labor que estan fent en el salvament de vides de persones amenaçades i en la xarxa de distribució d'ajudes als sacerdots amb les almoines que el cardenal els envia, però diu repetidament que són extremats

14. N. dels ed.: L'autor fa referència a l'any 2017.

en el seu nacionalisme. I quan repetidament demana la intervenció de la Santa Seu per salvar la vida de Carrasco i Formiguera, condemnat a mort, diu que és pare de molts fills, catòlic exemplar, i que va defensar coratjosament l'Església essent diputat a les Corts Constituents, però que està equivocat en el seu catalanisme. Vidal i Barraquer evita reiteradament rebre el secretari general d'UDC, Trias i Peitx, que actuava heroicament en el salvament de sacerdots i que, de part del Govern de la República, porta gestions per a una reconciliació de la República amb l'Església, el restabliment del culte públic i la mediació internacional per a la pau a Espanya.

Insisteixo en aquest punt de la manera d'entendre la influència de la religió en la política perquè era característic d'Unió Democràtica, del diari *El Matí* i de la persona de Josep Maria Capdevila.

El nom *democràcia cristiana*, en els seus orígens, era reivindicatiu. Des de la Revolució Francesa semblava que democràcia i religió eren oposades. Així ho havien declarat diferents papes, i sobretot el *Syllabus* o compendi dels errors moderns de Pius IX el 1864. La doctrina oficial de l'Església professava com un dogma de fe l'Estat confessional i condemnava la separació de l'Església i l'Estat, la llibertat religiosa i, al capdavant, la sobirania del poble i la democràcia. Aleshores alguns cristians sostenen que hi pot haver una democràcia que sigui cristiana.

En alguns llocs el partit democratacristià ha hagut de crear-se per a distingir la fe cristiana d'una opció política conservadora. Especialment en països de tradició catòlica, solia haver-hi un partit conservador que es presentava com a defensor i aliat polític de l'Església, contra els revolucionaris anticlericals, però també contra les justes reformes socials. Si algú s'inclinava per algun altre partit que de fet anés més d'acord amb la doctrina social de l'Església, li deien que desfeia «la unió dels catòlics». Va ser aleshores que alguns cristians van sentir la necessitat de testimoniar que, a més de cristians, també podien ser plenament demòcrates. Aquest va ser el cas a Xile, el 1920, amb l'adveniment del partit liberal. Alguns bisbes deien que els fidels tenien en consciència el deure de votar pel partit conservador, que qualificaven d'únic partit catòlic. Aleshores l'arquebisbe de Santiago, monsenyor Errázuriz, amb el suport del secretari d'Estat, el cardenal Gasparri, va afirmar que «l'Església no pot lligar-se amb cap partit polític sense comprometre el caràcter sobrenatural i la universalitat de la seva missió». Els bisbes conservadors van impugnar aquesta declaració i la qüestió va ser sotmesa a la Santa Seu. Després de moltes incidències, el 1934 un altre secretari d'Estat, el cardenal Pacelli, en una carta solemne a l'episcopat xilè, va declarar que cap partit polític, encara que s'inspiri en la doctrina de l'Església i es comprometi a defensar els seus drets, no pot pretendre la representació exclusiva de tots els fidels, ja que un programa de partit no pot, en cap cas, revestir un valor absolut i universal i resta sempre, en els aspectes pràctics i tècnics, subjecte a error. Quatre anys més tard, l'ala esquerra del partit conservador xilè s'escindia per formar la Falange Nacional, que no tenia res

a veure amb la Falange espanyola, sinó que era la predecessora de la Federació Social Cristiana, convertida després en la Democràcia cristiana xilena.¹⁵

La doctrina del Concili Vaticà II sobre la responsabilitat i l'autonomia dels laics en el camp polític ha confirmat la intuïció dels primers i genuïns partits democratacristians, segons la qual el caràcter cristià d'un partit no consisteix en el nom o l'adjectiu *confessionals*, ni tampoc en l'obediència servil a les consignes polítiques de la jerarquia (a canvi de suport electoral), sinó en l'aplicació fidel de l'evangeli i del magisteri a les circumstàncies concretes actuals.

De vegades, en les orientacions polítiques puntuals de la jerarquia eclesiàstica vaticana o local, el que preval no és la visió cristiana de la societat o l'economia, sinó la defensa d'una situació de favor o privilegi que l'Estat dispensa a les institucions eclesials. Un exemple recent de la prioritat atorgada a la diplomàcia i les relacions institucionals sobre la realitat de la vida cristiana és el de les relacions entre l'Església i l'Estat a El Salvador. El bisbe màrtir Óscar Romero, durant els dos últims anys de la seva vida, conscient de la importància històrica dels moments que vivia, enregistrava cada nit, abans d'anar a dormir, un resum de les seves activitats en aquella jornada. Deu anys després del seu assassinat, la Cúria diocesana d'El Salvador va publicar la transcripció literal, sense introducció ni cap nota, d'aquelles cintes magnetofòniques.¹⁶ És un document impressionant, que no s'ha pogut divulgar a Espanya. Explicant les seves visites *ad limina*, Óscar Romero parla amb gran reverència i devoció de Joan Pau II, però dona uns detalls molt interessants per al nostre tema. Troba que al Vaticà han arribat fortíssimes pressions del nunci i de la quasi totalitat dels bisbes salvadorenyes (incloent-hi el seu propi bisbe), que en reclamen la dimissió, o que li imposin un administrador apostòlic *sede plena*, perquè el consideren amic dels revolucionaris. El Papa li recomanava «molt equilibri i prudència, sobretot en fer denúncies concretes,¹⁷ que era millor mantenir-se en els principis, perquè hi ha el perill de caure en errors o equivocacions en fer denúncies concretes». «Yo le aclaré» —diu Óscar Romero—, «y él me dio la razón, que hay circunstancias, le cité el caso del padre Octavio,¹⁸ en que se tiene que ser muy concreto, porque la injusticia, el atropello, ha sido muy concreto.»¹⁹ Mig any més tard, en una altra audiència, el Papa li diu unes paraules encara més significatives: «Que comprendía perfectamente lo difícil de la situación política de mi patria

15. Cf. Hilari RAGUER, «Cristians, demòcrates i democràcia cristiana», *Qüestions de Vida Cristiana*, 2 (1958), p. 177-191.

16. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su Diario: Desde el 31 de marzo de 1978 hasta jueves 20 de marzo de 1980*, San Salvador, Arzobispado de San Salvador, 1990.

17. El Papa es referia a les extenses homilies de les misses dominicals radiades, en les quals Óscar Romero es feia ressò dels assassinats, les detencions arbitràries i les tortures que li denunciaven.

18. Un sacerdot assassinat.

19. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 7 maig 1979.

y que le preocupaba el papel de la Iglesia, que tuviéramos en cuenta no sólo la defensa de la justicia social y el amor a los pobres, sino también lo que podría ser el resultado de un esfuerzo reivindicativo popular de izquierda, que puede dar por resultado también un mal para la Iglesia.» És a dir, que quan es defensa la justícia social i l'amor als pobres, s'ha d'anar amb compte, no fos cas que això es tradueix en un «esfuerzo reivindicativo popular de izquierda» (eufemisme per a designar els comunistes o castristes) que fes caure aquell govern o aquell règim que afavoreixen l'Església i són molt deferents amb els bisbes, i en vingués un altre que resultés dolent per a l'Església. Per tant, és més important la situació constantiniana de la institució eclesial que la defensa dels drets humans i la justícia, que teòricament són proclamats per les encíclicues. Óscar Romero es defensa observant delicadament que ell no vol pas promoure el comunisme, sinó que simplement mira de posar en pràctica allò que el Papa predica: «Yo le dije: Santo Padre, precisamente ese es el equilibrio que yo trato de guardar, porque, por una parte, defiende la justicia social, los derechos humanos, el amor al pobre, y por otra, siempre me preocupa mucho también el papel de la Iglesia y el que no por defender estos derechos humanos vayamos a caer en unas ideologías que destruyen los sentimientos y los valores humanos. Que estaba muy de acuerdo con sus discursos y que estos discursos me daban fuerza y argumentos para mi actuación y predicación.»²⁰ Una situació típicament constantiniana era la que es produïa quan la Guàrdia Nacional, que practicava la repressió, retia honors militars als bisbes i tocava en actes religiosos. Després d'unes denúncies de tortures i del segrest de dues noies, Óscar Romero ho prohibeix: «Es mejor que no asista este cuerpo de la Banda, ya que pertenece a un cuerpo de seguridad que ha ofendido mucho a la Iglesia y a los cristianos.»²¹

De vegades, la diplomàcia vaticana, per defensar els interessos generals o institucionals de l'Església, sacrifica drets més bàsics. Així, durant el segle XIX, diferents papes, per conveniències diplomàtiques, van condemnar les revoltes nacionalistes dels catòlics irlandesos contra la reina d'Anglaterra, cap de l'Església anglicana, i dels catòlics polonesos contra el tsar ortodox. En canvi, Joan Pau II, en el seu segon viatge a Polònia com a papa, a la seva antiga seu de Cracòvia, el 22 de juny de 1983, va beatificar dos patriotes polonesos, Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que havien participat en la insurrecció nacionalista del 1863. Kalinowski havia estat condemnat a mort, pena després commutada per la de desterrament a Sibèria, i el segon havia patit mutilació. Tot i que cap dels dos no havia arribat a ser mort, Joan Pau II va donar com a motiu formal de la beatificació llur «amor heroic a la pàtria», que va qualificar de «caritat teologal», tot citant repetidament les pa-

20. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 30 gener 1980.

21. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario*, 13 abril 1979.

raules de Jesús «ningú no té un amor més gran que el qui dona la vida pels seus germans».²² Si aquesta doctrina val per a un nacionalista polonès, lògicament també s'hauria de poder aplicar a un nacionalista basc o català, o, de manera molt més literal, a tots els terroristes suïcides.

La diferència entre aquell *do ut des* entre un partit polític i la jerarquia eclesiàstica i la inspiració cristiana, o humanisme cristià d'un partit es donava fins i tot entre partits que es deien democratacristians. No és igual la democràcia cristiana de Luigi Sturzo, o de De Gasperi, i la d'Andreotti. Després dels pactes del Laterà, el 1929, entre Pius XI i Mussolini, Sturzo es va haver d'exiliar a Anglaterra, i més tard De Gasperi es va haver de refugiar al Vaticà, col·locat pel pare Albareda com un modest escriptor a la Biblioteca Vaticana.

UDC es va anticipar al Vaticà II, que reconeixeria l'autonomia política dels catòlics. A la constitució pastoral *Gaudium et spes*, el Concili va dir, en el capítol IV, sobre la missió de l'Església en el món contemporani, que «la compenetració entre la ciutat terrenal i la ciutat eterna només es pot percebre per la fe» (núm. 40), i que «l'Església no està lligada a cap forma particular de civilització humana ni a cap sistema polític» (núm. 42). Amb aquesta doctrina desautoritzava l'integrisme, o sigui la identificació de la fe catòlica amb la monarquia confessional, on l'Estat professava oficialment la fe catòlica i tota altra religió i culte eren prohibits, o si no hi havia més remei, només tolerats. L'article 1 del Concordat del 1953 declarava que «la Religión Católica, Apostólica Romana, sigue siendo la única de la nación española...». Reproduïa així l'article primer del Concordat del 1851, que l'acord del 1941 havia declarat vigent, però ja no deia «...con exclusión de cualquier otro culto», perquè per la pressió dels Estats Units i de la Gran Bretanya havia d'admetre un mínim de tolerància amb els protestants. No la proclamava religió de l'Estat (noció jurídica, que és la que escauria en un instrument jurídic com és un concordat), sinó de la nació (concepte sociològic, afirmació de fet). Però, a més, l'afirmació «sigue siendo» sona una mica com una refutació de les famoses paraules d'Azaña, en la discussió de la qüestió religiosa a les Corts, l'octubre del 1931: «España ha dejado de ser católica.»

He citat abans la constitució conciliar *Gaudium et spes*, quan diu que la compenetració de la ciutat terrenal amb l'eterna només es pot percebre per la fe. És a dir, no se la pot fer físicament palpable. Per això s'ha dit que el Vaticà II significa la fi del constantinisme, que és un sistema de relacions entre l'Església i l'Estat en virtut del qual l'Estat dona suport polític, social i econòmic a l'autoritat eclesiàstica i posa l'aparell estatal al servei de l'activitat pastoral de l'Església, i aquesta, a canvi, avala moralment l'autoritat civil i exigeix als fidels, com un deure de cons-

22. Jn 15,9.12.13.14. Aquest discurs de Joan Pau II va ser publicat a *L'Osservatore Romano* (22 juny 1983). No va ser reproduït a *Ecclesia*, però sí a *Palabra*.

ciència, l'obediència a l'autoritat civil. Una forma de constantinisme va ser el nacionalcatolicisme del franquisme.

El nom *constantinisme*, evidentment, ve de Constantí. Ara blasmem la seva memòria, però les esglésies orientals el veneren com a sant, perquè consideren que va ser l'instrument de Déu per a donar pau i protecció a l'Església. Presentació insuperable de la santetat de l'emperador Constantí és la biografia, o, més ben dit, l'hagiografia, que li va dedicar el bisbe àulic Eusebi de Cesarea. Constantí va convocar i patrocinar el primer concili ecumènic, el de Nicea, per tal de posar terme a les discussions teològiques sobre la Trinitat, que s'havien convertit en un problema d'ordre públic. Va posar a disposició dels bisbes les postes imperials per a viatjar, els va instal·lar a tota pensió al palau imperial de Nicea, els va dir que discutissin amb tota llibertat les qüestions trinitàries i que després la policia imperial ja deposaria i expulsaria els bisbes que no acceptessin allò que el Concili hagués definit, i, com a conclusió del Concili, els va oferir un gran banquet i va donar un obsequi personal a cada un dels bisbes. Alguns d'aquells prelats encara havien patit persecució i tortures en la darrera gran persecució, la de Dioclecià. El canvi era tan fort que ens expliquem la reacció que van tenir, segons refereix Eusebi de Cesarea: «Es creien que ja estaven a la glòria.» Aquest enlluernament s'ha reproduït més d'un cop en la història de l'Església, i alguns bisbes han proclamat instrument de Déu el Constantí de torn. És comprensible que per a alguns sacerdots catalans, i també fidels, que havien patit la persecució del 1936, el 1939 els fos un alliberament i, sense haver encara descobert els inconvenients del franquisme, en un primer moment, com aquells bisbes del Concili de Nicea, es pensessin estar a la glòria.

Però ja Dante, que en el conflicte entre el Papa i l'emperador era políticament partidari d'aquest, o sigui contrari al poder temporal dels papes (partit gibelí, contrari al partit güelf, que defensava la sobirania temporal dels papes), recorda Constantí quan a l'infern troba Bonifaci VIII, el més extremat defensor del poder temporal dels Papes: «Ah, Constantí! A quants mals va donar origen, no la teva conversió al cristianisme, sinó la donació que de tu va rebre el primer papa ric!»²³ Però encara que l'eclesiologia evangèlica de Dante fos encertada, històricament s'equivocava doblement, perquè Constantí ni es va convertir (no és segur que arribés a batejar-se, o ho va fer poc abans de morir, i l'anomenat *Edicte de Milà*, del 313, es limita a legalitzar la religió cristiana, a fi que la multiplicació dels déus i de les pregàries redundin en un bé més gran de l'Imperi romà), ni va fer la donació de Roma al papa Silvestre que un document falsificat li atribuïa. La *Donatio Constantini* era un document, que durant molt temps es va tenir per autèntic, i constituïa el títol de propietat de la Roma dels papes, fins que l'humanista Lorenzo Valla

23. *Divina comèdia*, Infern, cant XIX.

va demostrar-ne la falsedat, segons el qual l'emperador hauria fet donació al papa Silvestre I (314-335) de la ciutat de Roma i del territori que seria la base dels Estats Pontificis. Lorenzo Valla segurament hauria acabat cremat si no hagués estat protegit pel nostre rei humanista Alfons V.

Els fundadors del partit democratacristià francès MRP reconeixien que havien tingut molt en compte la posició cristiana lliure d'UDC durant la República i durant la Guerra Civil. UDC acceptava l'ètica cristiana i la doctrina social de l'Església catòlica, però les interpretava i aplicava lliurement. No van emprendre mai un pelegrinatge a Roma per rebre la benedicció del Papa, i no van demanar mai (ni en van tenir) benediccions o recomanacions de la jerarquia. Això sí: defensaven la llibertat i els drets legítims de l'Església (recordem la defensa acèrrima que en va fer a les Corts Carrasco i Formiguera). Deia l'historiador liberal italià Arturo Carlo Jemolo que un partit és confessional si l'èxit que té a les eleccions depèn de les orientacions que la jerarquia eclesiàstica imparteixin als fidels; aleshores aquell partit es veu obligat a tenir en compte, en les seves posicions polítiques, no sols el magisteri universal de l'Església sinó també les opinions i fins les indicacions reservades de la jerarquia local. Jurídicament podrà dir que segons els seus estatuts no és confessional i hi poden entrar no catòlics, però sociològicament i política ho és. Segons això, UDC no era confessional ni pels estatuts o programa ni pel seu comportament pràctic.

UDC era de dretes o d'esquerres? La pregunta val igualment per a Capdevila. La noció de dretes i esquerres, que sembla capital en politicologia, és extremament fluctuant, tant en l'espai com més encara en el temps. El meu professor de ciències polítiques a París, Maurice Duverger, deia que quan algú sosté que actualment la distinció entre dretes i esquerres ja no té sentit, «no en dubteu: és que és de dretes, i molt de dretes». El que passa és que els objectius defensats per dretes i esquerres canvien. Alguns persisteixen. Per exemple, les dretes defensen la seguretat, la propietat i l'ordre, mentre les esquerres insisteixen en la justícia i els serveis socials. Quan Goethe deia: «Prefereixo la injustícia al desordre», es manifestava molt de dretes. En el curs de la història, algunes causes han estat característiques de les dretes, o de les esquerres, i amb el temps han perdut interès. La Guerra Civil espanyola va ser en el seu temps una gran causa de divisió entre esquerres i dretes. Al segle XIX i a la primera meitat del XX, el judaisme era atacat per les dretes i defensat per les esquerres. Després de la Segona Guerra Mundial, la revelació dels camps d'extermini nazi va fer que tothom, però sobretot les esquerres, defensessin el judaisme i l'Estat d'Israel, però més tard el problema palestí ha invertit els papers: ara defensar l'Estat d'Israel és de dretes, i criminalitzar-lo és d'esquerres.

La qüestió es complica perquè poden haver-hi simultàniament, en un mateix partit o en una persona, aspectes en els quals és de dretes i altres en els quals és

d'esquerres. En el cas d'UDC, i val també per a *El Matí*, i per a Capdevila, i situant-nos en els anys de la Segona República i la Guerra Civil, cal tenir en compte quatre criteris.

El primer és el del règim polític: les dretes monarquia, i les esquerres república. Els catòlics espanyols se situen a la dreta, monarquia, o a tot estirar al centre, l'anomenat *indiferentisme* o *accidentalisme*, com faran els catòlics moderats d'Àngel Herrera i *El Debate*. En canvi, UDC, *El Matí* i amb ells Capdevila es manifesten clarament a l'esquerra, amb la república. L'editorial d'*El Matí* del 15 d'abril, l'endemà de la proclamació de la República, editorial que hem de suposar redactat personalment pel director, Capdevila, començava així: «Respirem amb satisfacció [...]. Ha sorgit un poder legítim perquè és fill d'una clara designació del poble. Qui ens ha llegit des de la nostra primera edició, ja sabia com pensàvem en qüestió de règim polític.» I la gran prova que *El Matí* era en aquest punt d'esquerra és que des del seu inici va suscitar les ires de l'extrema dreta catòlica, els integristes, que en un cert moment van escampar uns fulls que deien: «*El Matí*, diario catòlic-liberal-republicano, al servicio de la masonería.» Mossèn Tusquets, obsessionat per la maçoneria, en un llibre que va publicar durant la guerra fins i tot el denunciava pel color del paper: «Varios conversos fundaron *El Matí*. Era el único diario de España que se imprimía en papel rosa pálido.»²⁴ I en un altre llibre també de l'època de la guerra afirmava: «Aunque *El Matí* se dijese independiente, fue siempre órgano de la que pudiéramos llamar Acción Católica catalanista y de un partido muy relacionado con la misma: Unión Democrática de Catalunya. Por este motivo y no, como se ha dicho, por mezquinos personalismos, lo miraba con menos afecto el santo obispo de Barcelona doctor Irurita.»²⁵

El segon criteri que hem de tenir en compte és el del nacionalisme català. Lluny del centralisme de les dretes, i també del regionalisme autonomista de la Lliga, que podem qualificar de centrista, UDC, *El Matí* i Capdevila se situen a l'esquerra amb el seu nacionalisme radical.

En canvi, en el problema religiós, tan virulent durant la Segona República, es col·loquen decididament a la dreta amb la seva enèrgica defensa dels drets de l'Església, tot i que, com ja he dit abans, UDC no demanava ni esperava ni tenia cap suport electoral de la jerarquia.

En el quart criteri, l'anomenada *qüestió social*, no eren esquerrans radicals, revolucionaris, com els anarquistes i els comunistes, però tampoc no compartien l'immobilisme de la dreta. Els podríem qualificar, en aquest tema, de centristes, o de centreesquerra. Alguns catòlics terratinents es van escandalitzar perquè Unió Democràtica havia donat el seu vot a la Llei de contractes de conreu, que perjudi-

24. Juan TUSQUETS, *Masones y pacifistas*, Burgos, Ediciones Antisectarias, 1939, p. 103.

25. Juan TUSQUETS, *Masonería y separatismo*, Burgos, Ediciones Antisectarias, 1937, p. 47.

cava llurs interessos, i van qualificar de bolxevic el diputat d'Unió Pau Romeva. Aquest m'havia explicat que ell i el seu partit prou s'adonaven que aquell projecte de llei tenia alguns defectes tècnics i que, en alguns punts, era francament injust, però aquella era la primera vegada que el seu partit prenia una posició pràctica, i van pensar que si es posaven cegament al costat dels propietaris, els obrers i parcers o jornalers mai més no els creurien. Carrasco mateix havia parlat de «socialisme cristià»; no, certament, en el sentit del que després serien els Cristians pel Socialisme, sinó perquè no li feien cap por els programes econòmics i les reformes socials del socialisme, i no es deixava arrossegar a l'anticomunisme cec dels qui posaven la religió al servei de la sacrosanta propietat privada. En plena discussió de la Llei de contractes de conreu al Parlament, Miquel Coll i Alentorn (aleshores jove militant, futur president del partit en la clandestinitat antifranquista i president del Parlament català en la democràcia), va escriure:

Si gran mal han fet els qui, per acció o per omissió, han pogut fer entrar a les masses proletàries la convicció que l'Església és enemiga de llurs interessos, molt més gran el fan els qui diuen defensar la doctrina social cristiana i, en el moment de defensar amb fets la sinceritat de les seves paraules, la traeixen desvergonyidament.²⁶

He dit abans que la Guerra Civil espanyola va ser en el seu temps un gran criteri de divisió entre dretes i esquerres. *El Matí* no va poder prendre posició, perquè va ser ocupat pel PSUC, que hi publicava el seu diari, el *Treball*. UDC es trobava que, per un cantó, el seu catolicisme l'allunyava de la República, que no podia o no volia impedir la persecució religiosa, i la inclinava al bàndol dels qui deien que defensaven l'Església, però les seves conviccions democràtiques i nacionalistes el feien ser antifeixista. Un sacerdot m'explicava que quan va decidir entrar al seminari el seu pare li va dir: «Déu no vulgui que mai t'hagis de trobar com jo el 1936, quan vaig haver de triar entre Crist i Catalunya.» Ho vaig explicar al senyor Coll i Alentorn i em va respondre: «Per a nosaltres no va ser un dilema. Vam optar per Crist i també per Catalunya. Va ser difícil, però va ser la nostra opció.» Alguns dies després d'iniciada la revolta es van reunir els membres del comitè de govern del partit i van decidir mantenir-se al costat de la Generalitat i de la República, amb les quals col·laborarien en tot allò que no fos contrari a la seva consciència, alhora que protestaven dels assassinats que es produïen. De fet, ni un sol dels dirigents del partit es va passar al bàndol feixista, com van fer molts catòlics i altra gent de dretes. Coll i Alentorn definia així la posició adoptada: «Amb el règim, però contra el Govern.» És la posició que va manifestar Pau Romeva, diputat al Parlament, quan

26. Miquel COLL I ALENTORN, «El dir i el fer», *El Temps* (19 maig 1934).

aquest es va poder reunir després dels Fets de Maig, un cop dominats els anarquistes i restablert l'ordre públic.

Capdevila també va optar per la República i la Generalitat, i per això el 1939 es va haver d'exiliar. Li va doldre molt que al final de la guerra Pius XII adrecés a Franco aquell missatge de felicitació que començava amb les paraules «Con inmenso gozo...», però quan a Cali, exiliat, els amics, després d'aquell missatge del papa Pius XII, li deien que suposaven que aleshores deixaria la fe catòlica, va respondre: «La meua fe no depèn de les opinions polítiques d'un papa.»

EL DIARI *EL MATÍ*

Josep Maria Capdevila és una riquíssima personalitat de la Catalunya dels anys trenta que va excel·lir en molts àmbits, però en l'acte d'aquest vespre em limitaré a la seva relació amb el diari *El Matí*.

Aquest home i aquest diari em semblen ser com la punta de fletxa d'una Catalunya cristiana, democràtica i nacionalista que va viure el moment més dolç a la primera meitat dels anys trenta del segle passat, i que va ser esclafada per la Guerra Civil. Diguem que si *El Matí* era el diari del sector més obert del catolicisme català, UDC era el partit dels lectors més oberts d'*El Matí*. Era la punta de la punta de fletxa.

Com que la identificació del partit amb el diari no era total, UDC volia tenir una premsa plenament seva, i amb aquesta intenció va fer seu el diari *La Nau*. L'havia fundat, el 1927, el gran historiador i publicista Rovira i Virgili, que hi va invertir (i hi va perdre) tot el patrimoni. Va envoltar-se d'un equip magnífic dels millors escriptors que hi havia aleshores a Catalunya, però després d'un inici triomfal, el diari va perdre lectors i anunciants, i les dificultats econòmiques van obligar Rovira i Virgili a prescindir de molts d'aquells col·laboradors i multiplicar els seus propis escrits, amb pseudònims. Finalment, va vendre el diari a UDC, que el va adquirir gràcies a una generosa aportació econòmica del doctor Lluís Vila d'Abadal i des del 13 d'abril de 1932 en va fer el seu portaveu, encara que no oficial. Però el partit només va poder sostenir *La Nau* durant nou mesos, i el 21 de gener de 1933 anunciava una interrupció que esperaven que seria provisional però va resultar definitiva. Aleshores van començar un butlletí o circular interna que es deia simplement *UDC*, i que va sortir del 3 de març al 6 d'octubre de 1933. El va succeir el setmanari *El Temps*, que va publicar el seu primer número el 13 de gener de 1934 i el darrer el 18 de juliol de 1936. Durant la guerra, després d'un temps d'obligat silenci, a partir dels Fets de Maig del 1937, amb la millora de la seguretat pública que es va produir, es van publicar alguns números d'un modest butlletí intern ciclostilat clandestí.

El catalanisme té dues línies, que tendeixen a desconèixer-se i fins a negar-se la legitimitat. Tenim el «Catalunya serà cristiana o no serà», però també hi ha ha-

gut, i hi ha, un «Catalunya serà socialista, o obrera o esquerrana, o no serà». Hi ha un fil que arrenca dels carlins amb la reivindicació dels furs, es modernitza amb Balmes (que no és l'espanyolista ultraconservador i nacionalcatòlic o fins franquista *avant la lettre* que ens han volgut presentar), passa per Torras i Bages, Prat de la Riba, Cambó, Carrasco i Formiguera i Jordi Pujol, i un altre fil que ve de Valentí Almirall, els republicans federals, Companys i Pasqual Maragall. Adonar-se d'aquesta dualitat és important, perquè demostra que el nacionalisme català no és cap ideologia inventada per un visionari, ni està vinculada a una tendència política determinada, de dretes o d'esquerres, sinó que és, com ara molts desitgem, transversal, i que és patrimoni de tot un poble. I encara hauríem d'afegir que les arrels de la doble filiació són molt antigues. No és cert el que han dit alguns (com José Antonio Primo de Rivera) que el catalanisme neix quan Espanya perd les darreres colònies i Catalunya el seu gran mercat: aquelles teles que en deien «indianes», i els alcohols. Com ha demostrat Fèlix Cucurull en la seva monumental *Panoràmica del nacionalisme català*, ja al llarg de tot el segle XVIII trobem reiterats testimonis de la no acceptació de la situació creada amb la derrota a la Guerra de Successió. El que passa, i Cucurull ho documenta, és que Catalunya viu quasi permanentment en estat de guerra i sota censura, però en els escassos períodes de llibertat aflora sempre el record de la independència i el desig de recobrar-la.

Aquella Església catalana dels primers anys trenta, en la qual va néixer *El Matí*, es caracteritzava per un clergat amb un nivell espiritual i intel·lectual francament superior al de la resta de l'Estat (cosa que no diria pas del nostre clergat actual). Estaven a un nivell francament europeu en la renovació que comportaven els moviments litúrgic, gregoriana, patristic, catequístic i bíblic (s'havien començat simultàniament tres traduccions de la Bíblia: la de la Fundació Cambó, la de Montserrat i la del Foment de Pietat Catalana; algú ha caracteritzat aquestes tres versions pel nom que donaven als escrits paulins: la Bíblia de Montserrat, atenta a la litúrgia, en deia «Epístoles»; la Cambó, eminentment literària, les anomenava «Lletres», i la del Foment, volgudament popular, «Cartes»). De retop, aquests moviments renovadors marginaven les devocions aberrants o francament supersticioses. La renovació de l'Església catalana no es palesava tan sols entre els sacerdots, sinó que, sense eliminar les tradicionals associacions piadoses, molts seglars participaven en entitats modernes, que en algun cas constituïen veritables moviments de masses: Pomells de Joventut, Obra d'Exercicis Parroquials, Federació de Joves Cristians de Catalunya.

En aquest panorama eclesial cal situar el diari *El Matí*, encara que no el representi totalment, ja que, com he dit al principi, per la seva posició avançada eclesialment, socialment i nacionalment, n'era més aviat la punta de fletxa. I a la punta de la punta se situava Unió Democràtica de Catalunya, per la qual *El Matí* tenia simpatia, però, com explicaré, sense identificar-s'hi ni ser-ne portaveu oficial.

Tot i ser un seglar, Josep M. Capdevila i de Balanzó ha merescut tenir un article al *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. En aquest article, Albert Manent el qualifica d'«escriptor catòlic liberal». Tenia una sòlida cultura. Havia estudiat pedagogia, s'havia llicenciat en dret en un temps en què no hi havia facultats de ciències polítiques, socials i econòmiques, i aquestes disciplines només s'estudiaven a la Facultat de Dret. Va ampliar coneixements als benemèrits Estudis Universitaris Catalans. Va ser professor de filosofia a les escoles de la Mancomunitat. Estava, de primer, molt vinculat a Eugeni d'Ors, però després se'n va separar totalment, encara que va publicar alguns estudis sobre ell, especialment en la seva etapa barcelonina. Va estudiar també dos grans clàssics del pensament català: Ramon Llull i Eiximenis. Va ser un dels fundadors i també director de la revista *La Paraula Cristiana*, en la qual Carles Cardó publicava els seus lluminosos editorials. El 1939 es va haver d'exiliar a Colòmbia, on va ser professor de literatura i de filosofia a Popayán i a Cali.

Deia Josep M. Capdevila, a les seves memòries *De retorn a casa* (1971) sobre *El Matí*: «Era un diari catòlic d'un país catòlic, del país de Ramon Llull i de Verdguer [...]. Sortia en la llengua del país amb la mateixa naturalitat que un diari de París surt en francès i un diari de Londres en anglès.»

La idea de crear aquest diari va sorgir d'una conversa de Capdevila amb Enric Jardí i Josep M. Junoy. El pare Francesc de Paula Vallet, que a través de l'Obra d'Exercicis Parroquials, que ell havia fundat, arrossegava molta gent, de primer s'oposava al projecte, però després de parlar-ne amb Capdevila s'hi va engrescar i va fer que hi col·laboressin alguns deixebles seus, entre ells l'erudit Joan B. Soler-vicens. Els caputxins eren entusiastes d'*El Matí*, sobretot el pare Antoni M. de Barcelona, que va acompanyar Capdevila i Junoy a visitar possibles accionistes, fins que van aconseguir les cinc-cents mil pessetes que necessitaven per a iniciar el diari. També el pare Miquel d'Esplugues, prestigiós intel·lectual i assessor de Cambó en matèries eclesiàstiques, estimava *El Matí* i hi col·laborava sovint.

L'octubre del 1928 es va publicar una crida, redactada pel canonge Cardó i signada per moltes personalitats intel·lectuals catalanes, per al llançament del diari, i el primer número va aparèixer el 24 de maig de 1929. En la crida fundacional es deia: «No pensem pas preparar *el diari catòlic*, sinó *un diari catòlic* que vol con-viure germanívolament amb els altres, tant els del catolicisme declarat com els del catolicisme biològic», amb la triple senyera de «caritat, veritat i justícia». Pel que fa a la relació amb el món de la política, i més concretament dels partits, declarava:

No intentem de fundar un partit catòlic, cosa sempre perillosa, però, al nostre parer, del tot malavinent en països on el catolicisme constitueix l'estat normal de la gent. No voldríem tancar dins d'una cleda, ni que semblés que ho intentem, aquella gran institució a qui Déu ha donat tot el món en herència: l'Església.

Aquesta actitud deslligada dels partits ens posarà fora dels trontolls de la política. Alts i baixos de partits, vogues fugisseres de personalitats que aixequen o aterren un diari, no ens han d'afectar per a res.

Però tampoc ens hem de privar de pensar en matèria política [...].

En les qüestions socials, tan vives i sovint tan enverinades entre nosaltres, seguirem sempre els ensenyaments de l'Església, i cap mena d'interès no desfigurà mai aquest criteri.

Un dels fundadors d'*El Matí* era Magí Valls, avi de l'ex-primer ministre francès Manuel Valls. La germana d'aquest, Giovanna Valls, assegura que el seu avi era catalanista i creient, i que durant la Guerra Civil va refugiar a casa seva, a París, persones catòliques que havien hagut de fugir.²⁷

No és estrany que els carlins i els integristes catalans s'enfurismessin contra *El Matí*, ells que es consideraven els únics catòlics autèntics, i creien que el seu diari, *El Correo Catalán*, era el diari catòlic, el diari dels veritables catòlics. Crec que ara, amb els anys transcorreguts, ja puc repetir el que el doctor Vicenç Capdevila em va explicar el 1973 o 1974, amb el prec de no publicar-ho. El seu pare va anar a veure el bisbe Irurita i li va explicar la intenció del diari, de defensar l'Església per mitjans democràtics. Irurita li va dir: «Desengañese: Cristo necesita una espada.» També quan el doctor Lluís Vila d'Abadal li va anar a exposar la campanya que Unió Democràtica feia, després que la República prohibís als religiosos l'ensenyament, per la creació d'escoles parroquials, li va respondre: «Lo que la Iglesia necesita no son escuelas, sino cañones.» Irurita, com tots els integristes i en general l'extrema dreta espanyola, no volia que les coses s'arreglessin; era partidari de la «catàstrofe prèvia».

Durant el debat de la qüestió religiosa a les Corts Constituents, el nunci Tedeschini escrivia a Vidal i Baraquer, el 2 de setembre de 1931, una carta que testimonia que veia les esquerres catalanes força assenyades:

La composició de la Cambra és tal que, sense una cura especialíssima, correm el risc de no aconseguir la majoria que és absolutament necessària per a rebutjar tantes injúries com en el projecte s'irroguen a l'Església. Doncs bé: a fi d'obtenir que aquesta majoria es realitzi, és del tot necessari que els membres de l'Esquerra Catalana no ens siguin tots adversos, i que almenys la meitat votin a favor de l'Església i contra els malaurats articles antireligiosos del projecte. Per a aconseguir-ho, em diuen persones serioses i que molt bé coneixen V. Emcia., Catalunya i els seus representants polítics, que és necessari i urgent que V. Emcia. parli amb uns quants de l'esquerra, per tal que ell i els seus amics donin el seu vot a la defensa de l'Església i no a l'ofensa; i estimen que les persones a les quals V. Emcia. hauria de parlar són, a més del senyor Macià, els senyors Hur-

27. Entrevista amb Víctor M. Amela, a «La Contra» de *La Vanguardia* del 3 de novembre de 2017.

tado, Carner, Anguera de Sojo, governador de Barcelona, Carrasco Formiguera, els directores d'*El Matí* i, finalment, el senyor ministre Nicolau d'Olwer.

Això ens porta a parlar de la relació d'*El Matí* amb Unió Democràtica de Catalunya, partit democratacristià fundat el 7 de novembre de 1931, o sigui dos anys i mig després d'*El Matí*. Diversos autors (Torrent-Tasis, Balcells, Graells) han dit que *El Matí* era l'òrgan d'Unió Democràtica, però Capdevila, com ja he dit abans, a les seves memòries, ho nega.

Com ja he dit al principi, el doctor Vicenç Capdevila m'havia explicat que el seu pare tenia totes les simpaties per Unió, i que fins s'havia plantejat la possibilitat de deixar *El Matí* i afiliar-se al partit, però va creure que el diari complia una funció necessària, i havia de mantenir la independència política que els seus creadors havien professat. Amb tot, *El Matí* donava compte de l'actuació d'Unió (com de la Lliga, i dels altres partits) i publicava els seus comunicats o notes públiques, que d'aquesta manera obtenien entre els catòlics oberts, fidels lectors d'aquest diari, més difusió que a través de la premsa pròpia del partit (*La Nau* o *El Temps*).

Cal afegir que en l'actitud d'*El Matí* envers Unió hi va haver, a les darreries, un canvi. A partir del conflicte de la Llei de contractes de conreu, *El Matí* va patir la pressió d'un sector important de l'entitat propietària del diari, els Amics del Matí, sector molt vinculat a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, que defensava els interessos dels terratinents, que trobaven quasi comunista l'acceptació d'aquella llei per part del diputat d'Unió Pau Romeva i havien forçat Cambó i la Lliga a presentar recurs d'inconstitucionalitat, amb l'amenaça que si no ho feien es passarien a Acció Popular, la sucursal catalana de la CEDA de Gil Robles. Van forçar la dimissió de Capdevila, i Pau Romeva, redactor del diari amb una columna cada dia, i Maurici Serrahima, col·laborador del diari, es van retirar. Va ser nomenat director Ruiz Manent, i *El Matí* va evolucionar cap a la dreta, fins al punt que durant la campanya electoral que precedí les dramàtiques eleccions del 16 de febrer de 1936 es va decantar clarament per l'Acció Popular i va recomanar que votessin el Front Català d'Ordre (coalició de les dretes), mentre UDC es va abstenir. El diari havia baixat molt de to i segurament havia perdut lectors, perquè de diaris de dreta ja n'hi havia d'altres. Segons m'havia explicat Maurici Serrahima, a finals del 1935 el president dels Amics del Matí, Vicenç Vidal i Casacuberta, el va cridar, li va reconèixer que s'havien equivocat en el canvi d'orientació, ja que posar *El Matí* en mans de la CEDA, com pràcticament havien fet, era contrari als propòsits fundacionals, i que pensava demanar a Josep M. Capdevila que en tornés a ser el director, però per tal que la girada resultés més suau havia pensat primerament confiar la direcció a Fèlix Millet i Maristany, el president dels fejecistes, i també li pregava (a Serrahima) que tornés a ser col·laborador. Serrahima va acceptar, però, com he dit, en la polarització de posicions de cara a les eleccions del 16 de febrer de 1936, *El*

Matí encara va recomanar el vot del Front Català d'Ordre, en el qual, en una aliança contra natura, coincidien Cambó i Lerroix, l'emperador del Paral·lel, el més gran pamfletista anticlerical. Cambó va arribar a dir, en un míting, que la llista (eren llistes obertes) s'havia de votar íntegra, o sigui amb Lerroix i tot (durant la Guerra Civil, Bernanos, en el seu famós llibre *Les grands cimetières sous la lune*, blasmava sarcàsticament l'oportunisme d'aquells catòlics de drete: «Oh, vosaltres sempre esteu disposats a rebre el fill pròdig, sobretot si es porta el vedell!»).

Joan Torrent i Rafael Tasis, en la seva *Història de la premsa catalana*,²⁸ deien: «Si bé de moment representava només una expressió del catolicisme català, obert i tolerant, però sense cap vinculació política, més endavant va aparèixer com a lligat per vincles personals i ideològics amb moviments de tipus religiós i social, com era la Federació de Joves Cristians de Catalunya, i, ja en plena República, amb un partit polític com la Unió Democràtica de Catalunya.» Aquest judici no va plaure a Capdevila i, sense acritud ni ànim de polèmica, va precisar la posició política d'*El Matí* en un escrit que va incloure en *Del retorn a casa*. Recorda amb molts detalls com va sorgir la idea d'aquest diari en una conversa amb Josep M. Junoy i com es va anar concretant fins que va aparèixer, i finalment explica:

Tots els que intervingueren en el diari sempre entengueren que era només un instrument de difusió de doctrines compartides per gent de diferents partits polítics, i mai l'instrument de cap grup ni de cap partit. I que hi era donada als problemes socials una atenció que suplia la negligència de l'altra premsa.

Mes dins la lluita política, no podíem pas viure als núvols. Naturalment que hi havia actuacions polítiques que les podíem aplaudir, com, per exemple, la intervenció del diputat Pau Romeva al Parlament de Catalunya en la Llei de contractes de conreu. Era redactor d'*El Matí* i alhora diputat del nou partit d'Unió Democràtica. Ni aquest partit intervingué mai en les directives del diari, ni el diari intervingué per res en les directives del partit. Eren lligams de col·laboració natural que donen eficàcia a les doctrines. Quan mossèn Albert Bonet fundà la Federació de Joves Cristians, sabia que podia disposar de les pàgines d'*El Matí*. ¿Quin inconvenient podia haver-hi?

Aquest és el sentit que cal donar als lligams del diari amb el partit d'Unió Democràtica i amb la Federació de Joves, a què fa referència la *Història de la premsa*.²⁹

Permetin-me, després d'aquestes breus anotacions sobre el context històric d'*El Matí*, que acabi amb una expansió personal. Quan el 1976 vaig publicar la meua

28. Joan TORRENT i Rafael TASIS, *Història de la premsa catalana*, vol. I, Barcelona, Bruguera, 1966, p. 633.

29. Josep Maria CAPDEVILA, «La 'Història de la premsa catalana' i 'El Matí'», a *Del retorn a casa*, Barcelona, Pòrtic, 1971, p. 57-61.

tesi sobre la Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps, del 1931 al 1939, hi vaig posar aquesta dedicatòria: «Dedico amb tot afecte aquest llibre a dos antics subscriptors d'*El Matí* que aquest any celebren les noces d'or: els meus pares.» Era el diari que es rebia i llegia a casa, encara que els meus pares no votaven la Unió sinó la Lliga. Jo no tenia encara edat de llegir a fons el diari. El que sí que mirava, als meus sis i set anys, era el suplement dominical il·lustrat d'*El Matí*, que es deia *L'Esplai*, imprès en magnífic paper cuixé. M'agradaven especialment les pàgines d'humor, amb un repertori molt ben escollit d'humor internacional, tret de la millor premsa britànica, francesa o nord-americana. Fins en això *El Matí* ens eixamplava els horitzons.

Ha estat més tard que, per exigència de les meves recerques històriques, he hagut de repassar *El Matí* i l'he admirat. Repetiria ací el que vaig escriure per al número 1000 del portal d'Internet que ha volgut adoptar el mateix títol: «No he vist mai més un diari tan ben fet: profund de pensament, serè d'expressió, mai agressiu, correcte de llenguatge i elegant de presentació, notes que també caracteritzen el seu homònim digital.»

Els anys de la Segona República van ser molt agitats, i les seves darreries frenètiques, però *El Matí*, tot i ser ben conscient de la gravetat de la situació, no alimentava la tensió que dominava el món de la política i dels mitjans de comunicació, sinó que respirava serenitat. Es parlava aleshores, des d'Espanya, de l'oasi català, perquè en comparació amb la violència física desfermada en molts indrets d'Espanya, a Catalunya hi havia força pau, però la violència verbal era indescriptible. Quan alguns diuen ara que hi ha una crispació que recorda la de la primavera del 1936, és que no ho van viure, o no se'n recorden. Només diré que a la meua parròquia, a Sant Just Desvern, on el rector era un oncle del meu pare i jo feia d'escolà, una dotzena d'escolans, per barallar-nos, no jugàvem a indis i *cowboys* o a lladres i policies, que era el que en aquella època tocava, sinó que jugàvem a dretes i esquerres, i a les nostres batusses reflectíem la tensió que es vivia a les nostres famílies. Afegiré encara que, en un temps que ser de dretes i ser catòlic es consideraven generalment sinònims (per bé que Unió Democràtica i *El Matí* no acceptaven aquesta confusió), d'aquella dotzena d'escolans, només dos jugàvem a ser de dretes: el renebot del rector (un servidor) i el fill de l'amo de la botiga que venia ciris. No cal dir com ens atonyinaven. Ningú s'imagina ara que a l'escola els nens puguin jugar a dretes i esquerres, i que hi juguin barallant-se. Però, ho repeteixo, la tensió era només tensió verbal, i no ens imaginàvem la terrible violència física que no trigaria a desencadenar-se.

Un dels grans mèrits d'*El Matí*, i més concretament de Josep M. Capdevila, va ser no haver acceptat aquella confusió entre la religió i les dretes, que tant va contribuir a la tensió que desembocaria en la Guerra Civil.

El *Diario* de monseñor Romero¹

El 24 de marzo de 1980, mientras celebraba la eucaristía en la capilla del Hospital de la Providencia, donde residía, murió ametrallado el arzobispo de San Salvador, monseñor Óscar Arnulfo Romero. Ahora, diez años más tarde, se ha publicado su *Diario*.² Sin prólogo ni biografía introductoria, sin notas de pie de página o cronología, sin tabla de materias ni índice onomástico, este volumen es la simple transcripción de las cintas en que monseñor Romero registró cada noche, durante los dos últimos años de su ministerio episcopal, sus principales actividades y los más destacados sucesos de cada jornada, hasta cuatro días antes de ser asesinado. Sólo un certificado del canciller del Arzobispado, reproducido anastáticamente, acredita que el texto que se publica concuerda totalmente con los treinta casetes originales grabados por el prelado.³ En la cubierta posterior, una foto muestra el modesto escritorio y el pequeño radiocasete en que noche tras noche monseñor Romero recapitulaba su jornada pastoral y, al pie, en letra diminuta, se lee: «Publicación del Arzobispado de San Salvador, conmemorando el décimo aniversario de su Muerte Martirial».

CARÁCTER DEL *DIARIO*

El lector, sobre todo el europeo, poco conocedor del marco histórico, eclesial y social, desearía informaciones o explicaciones complementarias sobre las personas mencionadas o los sucesos aludidos, y también unas conclusiones que hicieran una valoración final de la figura del prelado mártir. Puede que esta carencia haga menos explícito el libro en lo que se refiere a detalles, pero hace que nos resulte de

1. Recensió publicada a *Cristianesimo nella Storia*, vol. XII, núm. 1 (febrer 1991), p. 237-243.

2. Óscar Arnulfo ROMERO, *Su diario: Desde el 31 de marzo de 1978 hasta jueves 20 de marzo de 1980*, San Salvador, Arzobispado de San Salvador, 1990.

3. En los fragmentos que citemos respetaremos este texto, que a veces refleja el lenguaje improvisado.

mucho mayor impacto, porque le presta una vivísima inmediatez al personaje protagonista, sin intermediarios, *sine glossis*, que sobrecoge nuestro ánimo desde el principio hasta el sangriento fin, no narrado, pero siempre entrevisto como inminente. Es evidente que no se trata de un texto pensado por monseñor Romero para su publicación, pero sí está claro que, por una parte, tenía lúcida visión de la importancia del momento histórico que vivía y, por otra, era plenamente consciente del peligro que amenazaba su vida, y por tanto de la necesidad de dejar constancia de determinados hechos y de las motivaciones y de su modo de proceder antes de que su voz fuera silenciada. Un pasaje, ya hacia el final, explicita la finalidad histórica y pastoral perseguida por monseñor Romero al dedicar unos minutos diarios a estas grabaciones: «Tratamos principalmente [en una reunión con el personal de la Curia arquidiocesana] de cómo llevar con más eficacia el diario de la Curia, ya que, de mi parte, voy llevando este diario, en cassette, para que lo pasen en limpio, pero resulta sólo la actitud y la actividad del propio obispo y yo quisiera que fuera llevándose un diario de toda la Curia y de toda la vida de la Arquidiócesis; que ésta es la historia que mucho interesará, sobre todo, en unos días tan densos como nos toca vivir». Por lo tanto, no se trata de una obra de apologética personal; más bien diríamos que nos hallamos ante unas *confessiones* en el sentido agustiniano de la palabra, porque son visión de fe de la presencia de Dios en la historia. «Con monseñor Romero, Dios pasó por El Salvador», dijo en una misa en su sufragio el padre Ignacio Ellacuría (que nueve años más tarde sería a su vez asesinado). Pero en este *Diario* es monseñor Romero quien ve el paso de Dios por entre su pobre y afligido pueblo. Por eso el pueblo conectaba con su persona y vibraba al escuchar su predicación.

POPULARIDAD

De un modo que recuerda, salvadas las distancias, lo ocurrido con el pontificado de Juan XXIII, monseñor Romero despertó desde el primer momento una inmensa y calurosa popularidad, en la que él vio la *vox Dei* que le dio fortaleza para no desfallecer ante la contradicción que halló de parte de quienes más debían apoyarle. Una y otra vez registra el *Diario* la respuesta de fe y amor de sus fieles, que no es fruto de la demagogia ni de la propensión, en aquellos climas, al populismo y al caudillismo pseudomesiánicos, sino auténtico hecho eclesial, y así es como lo valora el prelado. «Acompañado del pueblo, me dirigí a la Iglesia; había carteles muy significativos en las calles. Me gustó mucho, sobre todo, el que decía "A nuestro pastor y amigo"» (20.12.1978). Del funeral del padre Octavio, asesinado, recuerda: «La muchedumbre estuvo sumamente cariñosa con los sacerdotes y con su obispo, al que saludaban con aplausos, con beso de manos, etc. Yo terminé esta ceremonia con mucha satisfacción en el espíritu. ¡Qué bien responden los pueblos

cuando se les sabe amar!» (21.1.1979). Al regreso de Puebla, fue recibido con gran entusiasmo. Habían preparado una eucaristía en la catedral. El entusiasmo y el afecto de los fieles se desbordaron: «Fue un momento muy cariñoso de saludos, de abrazos y hasta de besos de algunas personas, dándome una bienvenida que yo sentía casi como una familia, un hogar en el que me encontraba ¡tan a gusto!» (16.2.1979). La solidaridad con la gente sencilla se revela a raíz de las confirmaciones en una parroquia rural dominada por el administrador de una propiedad: «Bajé con esta tristeza y también con el propósito de no aceptar otra vez una celebración dentro de una hacienda o finca, y mucho menos aceptar las atenciones que la gente de la finca da, mientras se deja un tanto marginado al pobre pueblo» (19.5.1979).

HOMILÍAS

Son precisamente las homilías uno de los aspectos más característicos del ministerio episcopal de monseñor Romero. Multiplica de modo increíble sus visitas a parroquias y comunidades de base, siempre centradas en la celebración eucarística, en la que la predicación, bien preparada como demuestra el esquema que invariablemente anota, proyecta la luz de la palabra sobre la problemática eclesial y social y, si es preciso, denuncia injusticias y atropellos de las autoridades y fuerzas de seguridad. Especial importancia alcanza la homilía de la misa dominical, preparada cuidadosamente, en equipo, cada viernes, escuchada con vivo interés, aunque dura a veces más de una hora (11.11.1979) o incluso una hora y cuarenta y cinco minutos, y que es muy escuchada a través de la radio. Perturban esta retransmisión interferencias que persisten a pesar de las protestas y gestiones de monseñor Romero ante el Gobierno (8, 9, 10, 16 y 23.4.1979); finalmente un atentado destruye la emisora diocesana, pero entonces la radio de Costa Rica asume la retransmisión y le presta difusión aún mayor, mientras con ayuda internacional se implanta otra emisora diocesana más potente que la primera. Un domingo se cortó la electricidad: tuvo que interrumpir la predicación y proseguir la misa, pero al final, al dar la bendición, advirtió que «los que quisieran quedarse oírían la parte noticiosa y de denuncias; casi toda la Catedral permaneció en su puesto hasta escuchar el último aviso y salir conmigo a la despedida en la puerta de la Catedral» (4.3.1979).

REPRESIÓN

El pueblo confiado a la solicitud pastoral de monseñor Romero padece una dura represión, que no perdona ni a los sacerdotes: seis son —si no he contado mal— los sacerdotes que, uno tras otro, son asesinados en los dos años escasos de

este *Diario*. Pero además se registran en él una y otra vez casos de laicos que acuden al arzobispo para exponerle sus sufrimientos y pedirle protección: entrevista con la madre de un joven desaparecido (7.7.1979), etc. El *Diario* empieza con la referencia a una matanza en San Pedro de Perulapán (2.4.1978), y el sangriento goteo no cesará: «Una misa ofrecida en sufragio por los dos campesinos asesinados... Ahí estaban la madre, las esposas, hijos y demás familiares y amigos de los asesinados. Se notaba en todos el temor que se está sembrando en aquellos sectores de nuestro querido pueblo» (9.10.1978); el mismo día recibe la visita de dos universitarios que se quejan de que «la Universidad esté dominada por elementos armados y que han quitado la confianza en aquel ambiente de cultura». El 10 de octubre de 1978 un campesino le muestra las huellas de la tortura y un doctor le expone que no sabe el paradero de sus dos hijas universitarias, que fueron capturadas por agentes de la Policía Nacional, y no dan razón en ningún centro de seguridad; monseñor Romero se propone denunciar el caso en el programa radiofónico diocesano. Vista la actuación de la Guardia Nacional, no quiere que su Banda participe más en las procesiones: «Es mejor que no asista este cuerpo de la Banda, ya que pertenece a un cuerpo de seguridad que ha ofendido mucho a la Iglesia y a los cristianos» (13.4.1979). Para agotar todos los recursos legales, con la ayuda de unos abogados católicos instituye una oficina jurídica que pueda asesorar y defender a las víctimas de la violencia gubernativa (31.3.1978, etc.). Con razón habla de «guerra psicológica» (8.4.1978), es decir, de una constante amenaza, corroborada por brutalidades que llegan al asesinato, con el fin de disuadir a los ciudadanos de cualquier oposición al Gobierno o de las reivindicaciones sociales.

¿REDUCCIONISMO?

Pero monseñor Romero no caía de ningún modo en el llamado «reduccionismo», de que sus enemigos le acusaban, es decir, de reducir el mensaje cristiano a una determinada ideología política o social. Constantemente atestigua el *Diario* su equilibrada visión de los hechos y de las ideas. «Hice notar que la liberación cristiana es más completa y más profunda que cualquier otra liberación de tipo meramente político, social o económico» (homilía en la catedral, domingo 9.4.1978). En una reunión con los dirigentes de la comunidad de San Antonio Abad: «Descubrimos que la mezcla imprudente de la política con la pastoral hace mucho mal, y hemos acordado que todo agente de pastoral respete completamente su trabajo pastoral, sin mezclarlo en implicaciones de organizaciones políticas» (4.3.1979). En otra ocasión: «Tuve oportunidad de definir nuevamente la Iglesia como constructora de comunidad en el amor, y esto la distingue de cualquier otro grupo y movimiento de carácter político, social, terrenal» (20.5.1979). Dedicó una Hora Santa, en el hospital donde reside, al «tema de la liberación del pecado y de pro-

moción del hombre hasta la altura de Dios» (31.7.1979). Es crítico, cuando hace falta, con las izquierdas: «...cada día más intransigentes» (11.11.1979); «la izquierda se ha vuelto más represiva que las represiones que estaba denunciando» (16.11.1979). En una reunión del senado presbiteral quiso que se hablara «de la misión de la Iglesia en este ambiente tan politizado, en que las comunidades eclesiales de base corren el peligro de perder su identidad y hacerse sentir un poco más políticas que evangélicas». Al nuncio de Costa Rica, enviado por el Papa y la Secretaría de Estado para amonestarle, «traté de convencerlo de mis convicciones, en conciencia, pero noto en él cierta prevención contra mi proceder, y a pesar de explicarle el ambiente tan difícil en que nos movemos y la aceptación que el pueblo tiene a esta línea, él mantiene ciertos temores de que las organizaciones populares sean comunistas y, este aspecto y temor del comunismo, es el que invade algunos de sus juicios. Yo le dije que tenía yo mucho cuidado de evitar esas infiltraciones y que era una de mis preocupaciones, y que no tuviera cuidado de que mi apoyo a la organización popular significara una simpatía por la izquierda ni mucho menos la ignorancia del peligro de infiltración, que con toda franqueza reconozco, pero que también veo que el anticomunismo, entre nosotros, es muchas veces el arma que usan los poderes económicos y políticos para sus injusticias sociales y políticas» (11.3.1980). Por otra parte, evita también otro tipo de reduccionismo: el que resultaría de la confusión de la Iglesia con un partido confesional (11.4.1978; cf., sobre sus relaciones con el partido demócrata cristiano, 20.10.1978; 6.12.1978; 19.4.1979, etc.). Al nombrar un encargado de la oficina diocesana de pastoral, hace de él un elogio en el que aparece el proyecto del propio arzobispo: «Tiene criterios muy equilibrados para hacer de nuestra pastoral lo que he soñado siempre, una línea actual de la Iglesia sin extremismos y que sepa comprender el momento que vive nuestra patria» (1.8.1979).

DIÁLOGO

No es de extrañar, entonces, que de todos los sectores de la sociedad —desde la guerrilla hasta militares o políticos gobernantes, desde los empresarios a los obreros, desde los sectores eclesiales más progresistas hasta los más tradicionales— se acuda a monseñor Romero como interlocutor válido. A todos escucha, y de todos se esfuerza por reconocer la parte de razón que puedan tener, incluso cuando critican sus actuaciones. La capacidad de diálogo es una de las características que más destacan en el *Diario* de monseñor Romero, y no como una palabra hipócritamente invocada, sino como una actitud real. Como dijo Pablo VI en su primera encíclica *Ecclesiam suam*, el diálogo es enriquecedor, y esto se cumple en nuestro hombre. Sin citar explícitamente aquella encíclica, monseñor Romero la practica, y habla constantemente de «enriquecimiento» a propósito de sus variados

contactos. Incluso cuando se trata de sectores muy al margen de la Iglesia, como son ciertos grupos revolucionarios. Dedicó una de sus reuniones mensuales con el clero a tratar de las «organizaciones políticas populares» (léase: revolucionarias), y a ella invitó a representantes del FAPU, el Bloque Popular Revolucionario y las Ligas Populares, aunque las dos últimas citadas no pudieron participar; «Como conclusión, yo les enseñaba [a los sacerdotes] que me había llamado la atención la claridad con que los organizados exponen sus ideas, la naturaleza de su organización, sus estrategias, y que ojalá nosotros, agentes de pastoral, teniendo toda una teología, toda una tradición de la naturaleza, misión y vida de la Iglesia, tomemos cada día más conciencia y sepamos expresarla no sólo para explicar lo que es la Iglesia, sino para vivirla con verdadera identidad de Iglesia, sin salirnos de nuestra línea eclesial, desde la cual podemos hacer tanto bien a las mismas realidades políticas, pero en la medida en que seamos auténticamente la Iglesia de Jesucristo» (6.11.1979). En las antípodas, su trato abierto con el Opus Dei: «En la basílica había mucha gente distinguida, algunos del Opus Dei, y traté de saludar a todos» (26.2.1978); «Me habían invitado los padres del Opus Dei. Me contaron toda su obra entre profesionales, universitarios y también obreros, sirvientas... Me parece que es una mina de riqueza para nuestra Iglesia, la santidad del laico en su propia profesión» (6.9.1979). De la actitud dialogante de monseñor Romero y de su solicitud pastoral no quedan excluidos, ni mucho menos, los sacerdotes reducidos al estado laical: «Me fui luego a celebrar una misa en el Seminario de San José de la Montaña, donde un grupo de sacerdotes que han dejado su ministerio se habían reunido para una reflexión espiritual. Varios estaban con sus señoras y me dio la oportunidad de contestar a bastantes de ellos y ellas y de celebrar una eucaristía que resultó muy cordial y después almorzamos juntos en la terraza del Seminario, con comentarios muy cordiales y con entusiasmo de hacer de este grupo una comunidad de base, que dada la preparación teológica y pastoral puede servir mucho a nuestra arquidiócesis» (16.12.1979).

HUMILDAD

Que las expresiones de humildad que afloran constantemente en este *Diario* son algo más que aquel lenguaje eclesiástico convencional que a menudo esconde orgullo y ambición, aparece en el conflicto laboral de la tipografía diocesana, la imprenta Criterio (13.3.1979), que por cierto es la que ha publicado el *Diario*. Monseñor Romero predicaba la justicia social, y se encontró con la desagradable situación de una huelga de sus propios obreros, que se consideraban tratados injustamente en una reorganización que implicaba reajustes de personal. Recibió con realismo y humildad la corrección fraterna de su secretaria particular, y aunque de momento le respondió tratando de justificar su postura, por la noche, en la pre-

sencia del Señor, reconocía: «Porque también me insinuó Silvia que había una contradicción entre lo que se predica y lo que se hace. Ante Dios he orado para pedirle sus luces y pedirle también mantenerme siempre fiel a lo que yo trato de seguir, el Evangelio» (2.8.1979).

CONFERENCIA EPISCOPAL

Y, sin embargo, la mayoría de los obispos salvadoreños calificaba su línea pastoral de subversiva, diciendo «que mis sacerdotes provocaban entre los campesinos el ambiente de violencia, y que no nos quejáramos de los atropellos que las autoridades andaban haciendo», «...y otra serie de acusaciones calumniosas y falsas a las cuales preferí no contestar» (3.4.1978). Menciona asimismo «el documento secreto de los cuatro obispos contra mí, en el cual, ante la Santa Sede, me denuncia hasta de asuntos de fe, de politización, de una pastoral con bases teológicas falsas y un conjunto de acusaciones que ponen completamente en entredicho mi ministerio episcopal. A pesar de lo grave, he sentido mucha paz. Reconozco ante Dios mis deficiencias, pero creo que he trabajado con buena voluntad y lejos de las cosas graves [de] que se me acusa. Dios dirá la última palabra y espero tranquilo seguir trabajando con el mismo entusiasmo de siempre» (18.5.1979). El endurecimiento de la mayoría de los obispos culmina en la Conferencia Episcopal de noviembre de 1979 que, en presencia del nuncio, ha de proceder a elegir presidente. El nuncio propone —y monseñor Romero se adhiere a la propuesta— que, dada la tensión reinante, antes de la elección se nombre una comisión de dos obispos, uno de cada bando, que sienten las bases de la unidad, pero la mayoría, segura de su superioridad numérica, rechaza el plan. La elección «resultó muy parcial, muy arbitrario el proceder. De modo que la mayoría, Aparicio, Álvarez, Revelo y Barrera hicieron lo que quisieron con la votación... Los otros cargos también, comisiones muy importantes, se dieron según el parecer de esta mayoría y según el voto adicional que tiene el presidente que se arrogó monseñor Álvarez como nuevo Presidente». Incurrieron en irregularidades canónicas que darían lugar a que más tarde la Santa Sede anulara la elección y obligara a repetirla. El mismo contencioso motiva una reunión de emergencia del episcopado, con «una discusión que me dejó, como siempre, amargado en mis relaciones con la Conferencia Episcopal, ya que se nota una inquina personal contra mí» (2.12.1979).

VATICANO

En sus viajes a Roma vivió momentos de gran intensidad espiritual, pero también de dolor por la incomprensión vaticana —de la Curia más que del Papa, que a pesar de los prejuicios que se le habían infundido siempre lo trató de modo

fraternal y bondadoso— a causa de la información tendenciosa enviada a la Santa Sede por sus enemigos. Una y otra vez pasa por la Prefectura Apostólica, sin que le puedan asegurar si será recibido por el Papa, y cuándo. «No ha dejado de preocuparme mucho esta actitud para con un pastor de una diócesis, cuando he pedido, desde con tiempo, la audiencia, y se va dejando al tiempo la respuesta; hasta temo que no se me vaya a conceder porque hay muchos obispos en visita *ad limina* y hay también otros criterios para dar preferencia a otras solicitudes. Lo he dejado todo en manos de Dios diciéndole que, de mi parte, he hecho todo lo posible y que, a pesar de todo, creo y amo a la Santa Iglesia y seré siempre fiel, con su gracia, a la Santa Sede, al magisterio del Papa» (4.5.1979). Cuatro días más tarde observa: «En Roma el tiempo se le puede tragar a uno» (8.5.1979). Cuando por fin fue recibido en audiencia privada, Juan Pablo II le «recomendó mucho equilibrio y prudencia, sobre todo al hacer las denuncias concretas, que era mejor mantenerse en los principios, porque es riesgoso caer en errores o equivocaciones al hacer denuncias concretas. Yo le aclaré, y él me dio la razón, de que hay circunstancias, le cité por ejemplo el caso del padre Octavio [asesinado], en que se tiene que ser muy concreto porque la injusticia, el atropello, ha sido muy concreto». El Papa entendía que el problema principal era mantener la unidad episcopal; «le aclaré también que yo era lo que más deseaba, pero que tenía en cuenta que una unión no tiene que ser fingida, sino sobre el Evangelio y la verdad». El Papa le habló también de la reciente visita apostólica que, como solución a los delicados problemas pastorales y a la falta de unidad entre los obispos, había recomendado un administrador apostólico *sede plena* para la arquidiócesis de monseñor Romero, San Salvador. «Yo salí complacido por este encuentro, pero preocupado por advertir que influía una información negativa acerca de mi pastoral... He aprendido que no se debe esperar siempre una aprobación rotunda, sino que es más útil recibir advertencias que pueden mejorar nuestro trabajo» (7.5.1979). Medio año más tarde pudo obtener otra audiencia papal. Le dijo Su Santidad «que comprendía perfectamente lo difícil de la situación política de mi patria y que le preocupaba el papel de la Iglesia, que tuviéramos en cuenta no sólo la defensa de la justicia social y el amor a los pobres, sino también lo que podría ser el resultado de un esfuerzo reivindicativo popular de izquierda, que puede dar por resultado también un mal para la Iglesia. Yo le dije: Santo Padre, precisamente es ese el equilibrio que yo trato de guardar, porque, por una parte, definiendo la justicia social, los derechos humanos, el amor al pobre, y por otra, siempre me preocupa mucho también el papel de la Iglesia y el que no por defender estos derechos humanos vayamos a caer en unas ideologías que destruyen los sentimientos y los valores humanos. Que estaba muy de acuerdo con sus discursos y que estos discursos me daban fuerza y argumentos para mi actuación y mi predicación» (30.1.1980).

SOLEDAD INSTITUCIONAL

Consecuencia lógica de la contradicción que halló en el Vaticano y sobre todo en la mayoría de sus hermanos de episcopado es la *soledad institucional* en la que monseñor Romero vivió, sufrió, murió y —digámoslo sin crispación pero con firmeza— sobrevive aún; una soledad que se da en dialéctica simultaneidad con la «popularidad» de que al empezar hablábamos. Durante una de sus estancias en Roma, tuvo una entrevista con el cardenal Pironio que luego, en la grabación de aquella noche, calificaba de «breve pero muy animadora», «porque él también me dijo que sufría mucho, precisamente por este esfuerzo en favor de los pueblos de la América Latina, y que me comprendía perfectamente. Me recordó una frase del evangelio que él le da una aplicación especial, “no temáis a los que matan el cuerpo, pero nada pueden hacer con el espíritu”. Él lo interpreta que si los que matan el cuerpo son terribles, son más terribles los que acribillan el espíritu, calumniando, difamando, destruyendo a una persona, y él creía que éste era precisamente mi martirio, aún dentro de la misma Iglesia, y que tuviera ánimo» (30.1.1980). Es preciso añadir que estos ataques espirituales son los que intoxicaron el ambiente y dieron pábulo a los asesinos de tantos sacerdotes y del propio arzobispo.

UNA MUERTE ESPERADA

Porque a monseñor Romero la muerte no lo cogió desprevenido. Hacía tiempo que la esperaba. Explica haber recibido «...una razón confidencial dicha de viva voz por una persona bien informada de que hay amenazas contra mi persona; pero que con la ayuda de Dios espero superar y seguir sirviendo con lealtad al Evangelio y a nuestro pueblo» (4.1.1979). Durante una de sus estancias en Roma, «junto a los altares, muy queridos, de San Pedro y de sus sucesores actuales en este siglo, pedí mucho la fidelidad a mi fe cristiana y el valor, si fuera necesario, de morir como murieron todos estos mártires, o de vivir consagrando mi vida como la consagraron estos modernos sucesores de Pedro» (3.5.1979). El noveno aniversario de su ordenación episcopal coincidió trágicamente con el asesinato del padre Rafael Palacios, párroco de Santa Tecla, y él lo interpreta como una premonición: «Me ha parecido muy significativo celebrarlo con un sacerdote asesinado»; en la homilía fúnebre dijo: «El P. Palacios había encontrado en Santa Tecla lo que todo sacerdote fiel encuentra donde trabaja: mucho amor y mucho odio. Y testimonio del odio [es] la trágica muerte por asesinato, [que indica] como la Iglesia tiene que cumplir el deber de denunciar el pecado, tiene que estar dispuesta a sufrir las consecuencias de haber tocado ese monstruo que hace tanto mal en el mundo, el pecado» (20.6.1979). El mismo día que caía asesinado un hermano del presidente de la República, anota: «Vino a visitarme el secretario, el subsecretario del ministerio

de defensa, coronel Iraheta, quien me dijo que el Presidente y el Ministro de defensa y otros hombres de gobierno habían conversado, en la velación del difunto, acerca del peligro que yo corría, y que me ofrecían la seguridad que yo quisiera, incluso un carro blindado. Yo le agradecí, mandé saludar al Presidente, dándole la condolencia por la muerte de su hermano, y diciéndole respetuosamente que no aceptaba esa protección ya que yo quería correr los mismos riesgos que está corriendo el pueblo; que sería un antitestimonio pastoral andar yo muy seguro, mientras mi pueblo está tan inseguro. Aproveché para pedirle más bien protección para el pueblo en ciertas zonas donde los retenes, los operativos militares, hacen tantos estragos o, por lo menos, siembran tanto terror. Le manifesté que yo mismo había sido objeto de estas vejaciones cuando al entrar a Arcatao me pusieron con las manos arriba y me registraron... Mencioné los asesinatos de nuestros sacerdotes que se han quedado sin investigaciones» (7.9.1979). Cuatro días más tarde, llamado por el nuncio, este le comunica «la preocupación del Presidente de la República acerca de mi seguridad, que ve muchos peligros y que me ofrecía seguridad. Le repetí al señor Nuncio lo que dije al coronel Iraheta... que estaba dispuesto a correr los mismos riesgos del pueblo, que sería para mí muy difícil presentarme defendido, mientras el pueblo sufre indefenso»; el nuncio le comenta «que comprendía que yo estaba entre dos enemigos, la derecha y la izquierda, y que comprendía que la posición era muy delicada» (11.9.1979). La Secretaría de Estado del Vaticano, a través del nuncio de Costa Rica, le advierte de «una amenaza contra mi vida de parte de la extrema izquierda. Esta eventual amenaza que pueda trocarse en realidad tiene por finalidad crear problemas a la nueva Junta de Gobierno y aumentar la confusión en nuestro pueblo. No ha dejado de preocuparme, dado la seriedad del conducto, ya que muchas de estas noticias las he recibido únicamente como comentarios populares, pero aun así, creo que le daré la importancia que he dado siempre: un ciudadano prudente, pero sin exageraciones» (4.9.1979). El domingo 9 de setiembre, monseñor Aparicio pronuncia una homilía que, difundida por la prensa días después, causa sensación: «Es una tremenda condenación de los sacerdotes, a los cuales él dice que no puede defender y casi los acusa y los expone a un asesinato; diciendo que los sacerdotes que fueron matados, fueron purgados por la misma izquierda y que hay sacerdotes comprometidos con la izquierda que no pueden retroceder sin que los maten. Nos hemos reunido con otros sacerdotes que están muy indignados de esta acusación tan peligrosa» (13.9.1979). Y volvamos, para acabar, a la *soledad institucional*. Hemos citado algunas de las expresiones de dolor de monseñor Romero ante la contradicción que hallaba en la mayoría de sus hermanos, los obispos salvadoreños. Durante la asamblea de Puebla, en el curso de una cena con varios obispos y teólogos consultores, monseñor Romero les habló «de la soledad que siente un pastor cuando quiere ser fiel a todas las consignas que nos da el Evangelio, el Vaticano II,

Medellín, y cómo compañeros como los que han venido conmigo de El Salvador a Puebla, piensan distintamente» (8.2.1979). Por ello la comparación con Juan XXIII me parece, *mutatis mutandis*, justificada. El cardenal Lercaro, en una luminosa conferencia sobre el estudio de la persona de Juan XXIII con metodología rigurosamente histórica,⁴ decía valientemente que era preciso profundizar con todo rigor «el sentido global y cada uno de los aspectos de la *gran soledad institucional* en que él se encontró mientras vivió»; y añadía el cardenal Lercaro: «Si no empezamos a examinar seriamente y sin dilaciones el porqué y el cómo todos nosotros lo hemos dejado tan solo, nuestro consenso y nuestra admiración pueden, más pronto de lo que pensamos, entreverarse de hipocresía, corromperse y resultar estériles y esterilizantes para toda la Iglesia de Dios».

4. «Indirizzi metodologici per una ricerca sull'opera di Papa Giovanni XXIII», conferencia pronunciada el 23 de febrero de 1965 en el Istituto Luigi Sturzo de Roma.

***Custos, quid de nocte?* (‘Sentinella, com va la nit?’).**

El doctor Carles Cardó, sentinella del seu context històric¹

UN SENTINELLA EN LA NIT

El 1935 el doctor Carles Cardó va publicar un llibre amb el títol de *La nit transparent*. Era un recull dels seus articles editorials que havien encapçalat la revista *La Paraula Cristiana*, de la qual ell era el fundador, el director i l'ànima. No els publicava per ordre cronològic, sinó agrupats per temes en «nocturns», com si fos un ofici litúrgic de matines: nocturn religiós, nocturn patriòtic, nocturn filosòfic i nocturn sociològic. L'actitud del doctor Cardó evoca la pregunta que el profeta Isaïes es feia en moments crítics d'Israel (i que Pau VI repetia en les incerteses del postconcili): «Custos, quid de nocte?» («Sentinella, com va la nit? Dignes-me, com va la nit? El sentinella respon: L'alba s'acosta, però encara és de nit», Is 21,11; segons la traducció de la BCI, «Sentinella, quan acabarà la nit? Dignes-me, quan acabarà la nit»).

Durant la dictadura de Primo de Rivera, Catalunya havia sofert una dura persecució, de la qual havia estat especialment víctima l'Església catalana, i en primeríssim lloc el cardenal Vidal i Barraquer. Va ser una nit llarga i especialment fosca, perquè la persecució tenia (almenys de moment) la benedicció del Vaticà. Amb la proclamació de la República i la restauració de la Generalitat, semblaven apuntar temps millors, però després de l'atzagaiada de la revolta del 6 d'octubre de 1934 es va suspendre l'Estatut i va reprendre la tenebra nocturna. És aleshores quan Cardó recopila les seves reflexions nocturnes i els anteposa aquest pròleg antològic de «La nit transparent», que al marge de la seva profunditat doctrinal constitueix, al meu entendre, un dels millors textos de la prosa catalana contemporània.

Comença recordant com, ja fa anys, «una nit refrigerant d'estiu, opulenta de gemmes inextingibles», li va suggerir «aquest gran tema, poètic i ascètic alhora, de la nit il·luminadora». Ho explica amb aquestes belles paraules:

1. Conferència dictada a Valls, el 2 de maig de 2008.

La nit no és l'obscuritat, com el vulgar s'obstina a creure. En retirar-se la cortina de la llum solar, un gran alliberament s'opera en nosaltres: les colors de la terra es morfonen, tota detonació cromàtica s'apaga, fins les remors dels vivents s'aturen en el silenci: la realitat recula fins a mig camí del desésser per tal de produir en l'home de vida interior aquella gran presència de si mateix que només dóna la solitud. La terra perd tota la seva puixança seductora, i si en aquells moments l'home no cerca altres seduccions il·luminades per llums efímers, pot rebre l'alta revelació de la tenebra transparent.

Perquè, per una divina paradoxa, la tenebra és transparent i la llum és opaca. De dia, el mantell de llum amb què el sol embolcalla l'hemisferi és mur impenetrable a les fines fiblades dels estels: cal que el mantell es replegui, arrossegat pel sol en la seva caiguda, perquè la transparència de la seva caiguda deixi passar els raigs acariciants de l'estelada. La nit és la nostra il·luminació, o, dit en llenguatge vell i opulent, la nit és la nostra lluminària [...]. Sense la gran revelació de la nit, ens creuríem que la terra és tot el món [...]. La nit ens allibera d'aquesta il·lusió de la llum immediata i ens fa veure llums remotes que només en rajolí mil vegades filtrat i cernut arriben als nostres ulls, geliues al contacte corpori, però ardents en la suggestió espiritual que provoquen.

Aleshores passa a extreure'n la lliçó espiritual:

I com que tot, en aquesta vida, és fet a semblança de l'altre, i tots els elements de la Creació treballen per al nostre al·liçament espiritual, prou podem creure que la puixança reveladora de la nit respecte d'altres mons no és sinó una imatge justíssima del procés de la nostra il·luminació religiosa.

La nit és l'hora de Déu [...]. I és que, talment com en l'ordre material la llum immediata ens ullprèn i limita a la terra l'àrea de la nostra mirada, també en l'ordre espiritual les petites llumeneres d'aquesta vida, sense excloure'n la ciència i l'art, ens tenen espiritualment ullpresos en les coses d'ací baix, i mai no alçariem la vista a la llum eterna si la cortina de la llum material no es retirava, si no envoltava l'esperit la nit de la tribulació, que mata les fulgors fugisseres i apaga les remors seductores del món de la matèria.

Ens cal la nit, per a veure el cel. La llum d'aquest món és impura, perquè tant com il·lumina enlluerna. Il·lumina per fer veure el petit, enlluerna per no deixar veure el gran.

I acaba passant a l'aplicació política, a la qual havia dedicat tants articles editorials de *La Paraula Cristiana*, que ara qualifica de «visions hagudes en aquestes nits de l'ànima»:

Heus-la ací, la utilitat de la tribulació, si algú la ignorava. Heus ací perquè Déu visita amb la desolació els homes i els pobles. L'home o el poble que desaprofita dormint aquesta nit transparent, en lloc d'esmerçar-la a meditar sobre els seus destins i els mitjans avinents per a accomplir-los, es fa indigne de la llum eterna.

En aquest cicle de conferències sobre el doctor Cardó, en l'escaiença del cinquantenari de la seva mort, se m'ha invitat a parlar no tant de la seva doctrina com del context històric en el qual la va formular. Ell va ser un sentinella amatent, que vetllava en la nit. O en les nits. Quatre van ser les nits a les quals em voldria referir, per tal de contextualitzar els escrits del doctor Cardó, sobretot els polítics: la dictadura, la República, la Guerra Civil i el franquisme.

Però abans convindrà situar-lo en el conjunt de la seva generació sacerdotal.

LA GENERACIÓ SACERDOTAL A CAVALL DE LA GUERRA CIVIL

El doctor Carles Cardó pertanyia de ple a aquell grup de sacerdots catalans que he anomenat «la generació sacerdotal a cavall de la guerra»,² nascuts a les darreries del segle XIX i que ja sacerdots havien viscut la persecució anticatalana de la dictadura de Primo de Rivera, els anys difícils de la Segona República, la tragèdia de la Guerra Civil i encara els anys primers i més durs del franquisme; una generació esplèndida per la seva preparació intel·lectual i l'obertura d'esperit, que preludiava el Vaticà II, però que per les circumstàncies històriques per les quals el nostre país ha passat no va poder donar tots els fruits que se'n podia esperar.

El gran capdavanter d'aquesta generació sacerdotal era el cardenal Vidal i Barraquer (1868-1943). Dos bisbes més li feien costat: el d'Urgell, el seu gran amic i conseller Justí Guitart (1875-1940) i el de Solsona, Valentí Comellas (1861-1942). De la mateixa generació cronològica, però d'ideologia oposada, eren Isidre Gomà (1869-1940), bisbe de Tarassona i més tard arquebisbe de Toledo; el de Girona, Josep Cartanyà (1875-1963); el de Vic, el mallorquí Joan Perelló (1870-1955), i Enric Pla i Deniel (1876-1968), bisbe d'Àvila, després de Salamanca i finalment successor de Gomà a Toledo. Sense ser bisbes, podem incloure entre la jerarquia eclesiàstica l'abat de Montserrat Antoni M. Marcet (1877-1940); l'oratorià Josep M. Torrent (1877-1957), vicari general de Barcelona durant la guerra, i el que ho va ser de Tarragona, també durant la guerra i la primera postguerra, Salvador Rial (1877-1953). En aquesta generació trobem biblistes, com els caputxins Rupert de Manresa (1881-1939) i Antoni M. de Barcelona (1889-1953), el benedictí Bonaventura Ubach (1879-1960) i el jesuïta Josep M. Bover (1887-1954). Com a teòlegs destaquen el canonge tortosí Joan Baptista Manyà (1884-1977), el carmelità Bartomeu Xiberta (1889-1953), l'esmentat Antoni M. de Barcelona i el també caputxí Miquel d'Esplugues (1874-1934), molt influent en l'àmbit cultural. Esmentarem com a sociòlegs els canonges de Barcelona Josep M. Llovera (1874-1949) i el nostre

2. Hilari RAGUER, «La generació sacerdotal de Mossèn Batlle», a Albert MANENT i Genís SAMPER (ed.), *Mossèn Batlle: Miscel·lània d'homenatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 62-69.

Carles Cardó (1884-1958), i el prevere, també de Barcelona, Àngel Carbonell (1887-1940), defensor de la possible ortodòxia del col·lectivisme, o sigui del comunisme. Cal esmentar de manera destacada el grup dels liturgistes, perquè a Catalunya el moviment litúrgic, a més d'un notable nivell científic, va excel·lir en l'aplicació pastoral, en la línia belga.³ Recordem Lluís Carreras (1884-1955), que va treballar també en molts altres camps (per exemple, va ser l'eminència grisa política que va redactar els grans documents del cardenal Vidal i Barraquer), gregorianistes com el benedictí Gregori M. Sunyol (1879-1946) i l'escolapi Miquel Altisent (1898-1975), Antoni Tenas (1881-1953) i Manuel Trens (1892-1976), renovador de l'art sagrat. En un altre camp, tenim el filòleg Antoni Griera (1887-1973) i el catequista Joan Tusquets (1901-1998). Com a historiadors cal esmentar Ignasi Casanovas, SJ (1872-1936), defensor de la llengua i la cultura catalanes davant el general Ledóchowski i el nunci Tedeschini; el montserratí Anselm M. Albareda, bibliotecari i arxiver a Montserrat, prefecte de la Biblioteca Vaticana, i finalment cardenal, i, una mica més joves, Josep Sanabre (1892-1976), Miquel Batllori (1909-2003) i Joan Bonet i Baltà (1906-1997). I com que, tal com he dit a propòsit del moviment litúrgic, l'Església catalana es va caracteritzar per un equilibri entre la teoria i la pràctica, no podem oblidar els fundadors de moviments apostòlics i obres pastorals: el pare Francesc de Paula Vallet (1883-1947) i l'Obra d'Exercicis Parroquials; el jesuïta Manuel M. Vergés (1886-1956) i la Congregació Mariana; Albert Bonet (1894-1974) i la Federació de Joves Cristians de Catalunya, i Antoni Batlle (1888-1955) i l'escoltisme, del qual sortirien molts polítics de la resistència i la transició.

Raimon Galí escrivia des de l'exili de Mèxic:

La Renaixença litúrgica catalana no és aliena a la renaixença d'aquest sentir democràtic cristià, ja que en bandejar la beateria sentimental d'estampeta i ja-culatòria, va basar la nostra fe en fets i pràctiques de profund sentit humà.⁴

Josep Benet ha descrit així l'ambient eclesial que va trobar quan va sortir de l'Escolania de Montserrat:

Amb la meua entrada a la FJC, m'integrava, sense adonar-me'n, al moviment que, en l'Església de Catalunya, participava de la Renaixença lingüística, cultural i nacional de la nació catalana. En aquests anys trenta, havia anat quedant enrere, a Catalunya, l'integrisme catòlic del vuit-cents i les posicions bel·ligerants

3. La renovació de l'Església catalana va dependre marcadament de la belga: el fejojisme s'inspira en la JOC de Cardijn; l'espiritualitat sacerdotal segueix el model del cardenal Mercier; el moviment litúrgic català depèn més dels monestirs benedictins belgues, orientats a la pastoral parroquial i popular, que de Solesmes, més estrictament monàstic i una mica elitista.

4. Raimon GALÍ, «En el centenari de Torras i Bages (1846-1916). La nostra democràcia cristiana», *Quaderns de l'Exili*, núm. 24 (octubre-desembre de 1946), p. [x-xi].

dels temps de les guerres carlines. Tot i que —cal dir-ho—, encara persistien alguns petits sectors que no acabaven de desaparèixer, ni d'evolucionar.⁵

El nivell intel·lectual del clergat català era aleshores francament superior al de la majoria del clergat espanyol. Només el seminari de la diòcesi de Vitòria⁶ se li podia comparar, i fins superava el català pel que fa a la pastoral social i el sindicalisme cristià. Aquest alt nivell, i la connexió amb les tendències europees, feia que el que eren pràctiques renovadores sanes fos vist per la jerarquia eclesiàstica i el Govern d'Espanya com mostres de separatisme polític. Es qualificaven de separatisme les casulles amples, que alguns anomenaven «gòtiques», i es volien imposar les ridícules casulles dites «de guitarra», i també es qualificava de separatista la pronunciació romana del llatí, que Pius XI havia encomanat a l'abat de Montserrat Antoni M. Marcet, en dues cartes, que difongués a Espanya.⁷ Durant la dictadura, el 1928, la Sagrada Congregació de Ritus, entre altres disposicions amb les quals volia plaure al Govern espanyol en la repressió del catalanisme, va reprovar «l'ús i l'abús dels ornaments sagrats en la forma antiga, anomenada gòtica,⁸ els quals no estan en consonància amb els legítims costums observats a l'Església romana»; prohibia la confecció de noves casulles «gòtiques», però permetia l'ús de les antigues existents i disposava que «en el futur es redueixin a les formes emprades, segons costum, a Espanya».⁹

LA DICTADURA

A l'obra més polèmica del doctor Cardó, *l'Histoire spirituelle des Espagnes*, editada després de la mort de Franco en la redacció original catalana amb el títol de *Les dues tradicions*, la primera part, històrica (la segona part, doctrinal, reflexi-

5. Josep BENET, *Memòries, I: De l'esperança a la desfeta, 1920-1939*, Barcelona, Edicions 62, 2008, p. 66.

6. Aleshores comprenia tot el País Basc, fins que Franco, per a triturar aquell clergat discol, va obtenir el 1949 que se'n separessin les diòcesis de Bilbao i Sant Sebastià, i encara assignades a províncies eclesiàstiques distintes: Bilbao i Vitòria a la de Burgos, i Sant Sebastià a la de Pamplona. Una mesura de política eclesiàstica que s'ha reproduït el 2004 en separar de Tarragona les noves diòcesis de Terrassa i Sant Feliu.

7. La pronunciació romana (diferent de la clàssica, que és la que s'empra en l'ensenyament als instituts i les universitats) llegia el llatí com si fos italià, mentre que la gran majoria del clergat espanyol ho feia com si fos castellà. Per exemple, les síl·labes *ce*, *ci*, *ge* i *gi* es pronuncien a la romana com *txe*, *txi*, *ge* i *gi*, mentre que a l'espanyola es pronuncien com en castellà *ze*, *zi*, *je* i *ji*, i deien *Deo gracias* o *Salve rejina* (la pronunciació clàssica seria *ke*, *ki*, *gue*, *gui* i *salve reguina*).

8. Se'n deien «gòtiques» perquè era la forma que es veia als retaules gòtics.

9. Vegeu Albert MANENT, «Notes sobre un segle de romanitat en l'Església catalana», a *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 383-390; el text citat és a la nota 19.

ona sobre els principis), culmina en el capítol IX, «L'explosió», en el qual fa una dura crítica de la dictadura de Primo de Rivera, gran exemple de la tradició dolenta espanyola. Estudia successivament la política seguida amb vista al problema religiós, al problema social, al problema de la llibertat i al problema català. Pel que fa a la política religiosa, afirma que el pitjor va ser «la pretesa identificació entre la religió i un règim de força», i escriu aquesta frase lapidària: «Tractar el poble com una fera a domtar fent servir el Sant-Crist de fuet és el mitjà més eficaç de fer-li odiar el Crist.»¹⁰ Aquesta política «havia d'estimbar abans de gaire Catalunya i Espanya en els abismes successius de la República, la revolució i la Guerra Civil».¹¹

El general Primo de Rivera va ser un gran enemic de Catalunya, però potser li hauríem d'erigir un monument, perquè la seva persecució de l'Església catalana va fer que els catòlics catalans perdessin el que pogués quedar d'aquell respecte religiós envers la monarquia espanyola heretat de segles passats d'aliança entre el tron i l'altar i de monarquia per la gràcia de Déu. A Espanya, el 1931, catòlic era quasi sinònim de monàrquic. A Catalunya, no. Quan va caure la monarquia, el diari dels catòlics espanyols més oberts, *El Debate*, recordava la doctrina pontifícia segons la qual la religió no està lligada amb cap règim polític, i es declarava accidentalista. En canvi, el diari *El Matí* titulava el seu editorial: «Respirem amb satisfacció».

El Govern espanyol, i personalment el rei Alfons XIII, fan moltes concessions honorífiques i econòmiques a l'Església, però reclamen que la Santa Seu cooperi en la repressió del *bizkaitarrismo* i del catalanisme. Durant la dictadura, aquest problema s'agreuja.¹² En la visita dels reis a Roma, a l'inici de la dictadura, el 20 de novembre de 1923, van ser rebuts per Pius XI. El discurs d'Alfons XIII va ser d'un nacionalcatolicisme delirant. Va recordar la consagració d'Espanya al Sagrat Cor, al Cerro de los Ángeles, i va prometre al Papa que «si, en defensa de la fe perseguida, nuevo Urbano II, levantarais una Cruzada contra los enemigos de nuestra santa religión, España y su rey, fidelísimos a vuestros mandatos, jamás desertarían del puesto de honor que sus gloriosas tradiciones le señalan». Però a canvi exigia suport per a preservar la unitat d'Espanya: «A Vuestra Santidad acudo para que con sus exhortaciones, de autoridad indiscutible y siempre acatadas por los católicos españoles, se logre, dentro del justo amor de cada uno a su región respectiva, el bien común de todas las regiones, fundidas en la unidad suprema de la Madre

10. Carles CARDÓ, *Les dues tradicions: Història espiritual de les Espanyes*, Barcelona, Claret, 1977, p. 154.

11. Carles CARDÓ, *Les dues tradicions*, p. 161.

12. Cf. Vicente CÀRCEL ORTÍ, «Iglesia y Estado durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)», *Revista Española de Derecho Canónico*, vol. 45, núm. 124 (1988), p. 209-248; Francisco MARTÍ GELABERT, «La Iglesia y la Dictadura de Primo de Rivera», *Anuario de Historia de la Iglesia*, núm. 2 (1993), p. 151-178. S'ocupa força de les relacions amb l'Església Shlomo BEN AMI, *La dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Planeta, 1984.

España.» Pius XI, en la seva resposta, no va dir res de cap possible croada, ni de la unitat d'Espanya, i es va mostrar conscient que no tots els espanyols eren catòlics practicants: «Si hi ha també allí fills nostres infeliços, per bé que sempre estimadíssims, que es neguen a apropar-se al Cor Diví, digueu-los que no per això els excloem de les nostres oracions i benediccions, sinó que, al contrari, i per això mateix, van a ells els nostres pensaments i el nostre amor.» Aquests dos discursos —el del rei i el del Papa— són premonició del que s'esdevindrà durant la Guerra Civil: Pius XI no farà mai seva la qualificació de croada que els militars insurrectes i els bisbes van donar a la revolta, i no es cansarà de repetir que vol ser pare de tots els espanyols.

La qüestió més delicada era la dels nomenaments de bisbes per al País Basc i Catalunya. Per a Catalunya, la posició de la Santa Seu, d'acord amb la seva doctrina general, era que fossin catalans i coneguessin la llengua del país. El Govern s'hi oposava, per por que resultessin separatistes. Durant la República desapareix el problema, per la derogació unilateral del concordat, que feia dir a monsenyor Tardini: «*Benedetta rivoluzione spagnuola!* Per primera vegada en quatre segles podem nomenar lliurement bisbes a Espanya!» Però amb el franquisme rebrotarà el conflicte. A l'arxiu de l'Ambaixada d'Espanya a la Santa Seu vaig localitzar un dossier que algú havia preparat, recopilant les cartes creuades entre el dictador Primo de Rivera, l'ambaixador Magaz i el capità general de Catalunya, el general Barrera, tots tres amics, que es parlen amb molta confiança sobre la «qüestió catalana», que ells consideraven morta però mantinguda artificialment per l'Església, que fa servir el català en la pastoral, i la burgesia, que sufraga les edicions catalanes.

Davant les denúncies contra el clergat català de fer política separatista, el nunci Tedeschini va emprendre, per ordre de Pius XI, del 14 de març al 12 d'abril de 1928, una visita apostòlica a Catalunya, que va propiciar aquells desafortunats decrets d'algunes congregacions romanes que, mal informades, perseguien fantasmes, com és ara condemnar que no es volgués confessar en castellà. Aquells decrets no es van arribar a publicar a *Acta Apostolicae Sedis* i, havent demostrat Vidal i Barraquer que es basaven en acusacions falses, van ser implícitament derogats. El cardenal Gasparri reconeixeria que aquells decrets havien estat «un error lamentable». Al Fons Tedeschini de l'Arxiu Secret Vaticà, dels prop de vuit mil documents signats pel nunci, el més extens, de quasi tres-centes pàgines, és l'informe general d'aquella visita apostòlica, datat el 22 de juny de 1928, acompanyat d'una carta personal de Tedeschini al cardenal Gasparri, secretari d'Estat. Dictamina que els «exponents, fautors i propulsors del moviment catalanista, especialment pel que fa a l'ús de la llengua catalana [...] són dos personatges, d'altra banda virtuosos i en tantes altres coses benemèrits, això és, l'Emm. Senyor Cardenal Arquebisbe de Tarragona i el Rvnd. Abat de Montserrat». Proposa que siguin reemplaçats. No serviria de res una simple admonició: «No dubto que ho farien tot per obeir, però

dubto molt de l'eficàcia de llurs esforços. Estan, *ab antiquo*, convençuts de llur, diguem-ho així, política [...]. Si restessin, serien dues personalitats que, si no amb les paraules, certament amb les obres, amb el silenci, amb les simpaties, predicarien sempre que la Santa Seu ha estat enganyada.»

Un episodi pintoresc va ser la denúncia per haver-se fet un discurs en català en la inauguració de curs al seminari de Tarragona. L'ambaixador Magaz, per ordre de Primo de Rivera, exigia que Vidal i Barraquer fos remogut de Tarragona, però el cardenal va demostrar que aquell discurs s'havia fet en llatí.

No m'hi allargaré més, perquè a les biografies de Vidal i Barraquer ja s'hi pot trobar la documentació essencial. Ho esmento simplement perquè Tedeschini va quedar molt malament i, com veurem, es va entossudir encara més en el seu anti-catalanisme.

LA SEGONA REPÚBLICA I LA GENERALITAT RESTAURADA

Josep Benet, a les seves *Memòries*,¹³ ha explicat la influència dels articles del doctor Cardó en el seu pensament. Els divendres comprava *La Veu de Catalunya* perquè el doctor Cardó hi publicava un article.

La insurrecció del 6 d'octubre de 1934 va ser ocasió de mostrar Tedeschini la seva aversió als anomenats *regionalismes*, més al català que al basc. El seu informe del 17 d'octubre al secretari d'Estat, Pacelli, respira per la ferida de la seva espifiada amb la visita apostòlica realitzada a les darreries de la dictadura, amb aquells decrets contra l'ús del català, que es van haver de derogar de manera vergonyant. Després del 6 d'octubre, no el preocupa tant Astúries, on tant la revolta com la seva represió van ser terribles, com Catalunya, on gràcies a la prudència del general Batet, i contra les consignes sanguinàries de Franco, es va resoldre de manera ràpida i quasi incruenta:

[...] Catalunya, que sempre he indicat que és el punt de partida perillós d'un moviment revolucionari, ha estat la que ha donat el senyal d'atac, i en forma traïdora. Qui llegia els diaris dels primers dies d'aquest mes restava sorprès de les mostres de deferència que el Govern de la Generalitat de Catalunya donava al Govern central, i de les quals es gloriava públicament el nou ministre de la Governació. Només feia sospitar la insistència amb què el senyor Companys, president de la Generalitat, advertia els catalans a estar alerta, i la presència d'homes polítics de Madrid, com el senyor Azaña, a Barcelona [...]. L'exèrcit s'ha mantingut fidel en el primer moment [...].

Caldrà també després que l'Estat no faci transaccions amb els moviments regionalistes, fomentadors de discòrdies i de rebel·lions. Catalunya, aquella

13. Josep BENET, *Memòries*, p. 46.

Catalunya que des del 1928 ha fet sofrir tant aquest nunci d'Espanya, i que ara li està donant massa, veritablement massa [raó] en tot el que aleshores va dir, ha fet allò que de fa molt de temps es preveia. De moment ha estat humiliada; però al nord els Països Bascs estan ardents per les seves perilloses passions polítiques, en les quals, és dolorós de constatar-ho, prenen una part vivíssima i escandalosa el clergat secular i regular, com diré en un proper report meu.

Si el Govern central no aconsegueix de resoldre amb energia aquests problemes, per a Espanya no haurà arribat efectivament l'anhelada hora de la salvació, i les jornades sanguinàries d'aquest octubre es reproduiran i desolaran cada vegada més aquesta pobra nació.¹⁴

EL 16 DE FEBRER

Benet esmenta el famós article del doctor Cardó «La moral de la derrota» («moral» en el sentit de 'lliçó', *moraleja*), publicat a *La Paraula Cristiana* després de la derrota de les dretes a les dramàtiques eleccions del 16 de febrer del 1936 i difós després en separates: «El text interessà tant que, immediatament, se'n va fer una separata, un exemplar de la qual encara conservo en la meua biblioteca [...]. Les crítiques que el nou text feia del comportament de les dretes i d'una majoria dels catòlics en el camp de la qüestió social varen provocar molta polèmica. A mi, tot i que no sempre estava d'acord amb el que Cardó deia, els seus textos sempre em feien pensar.»

Aturem-nos a parlar una mica del context de «La moral de la derrota».

En la campanya electoral d'aquelles eleccions les dues Espanyes es van polaritzar en blocs frenèticament oposats. S'ha dit, amb raó, que tots dos bàndols van anar a les eleccions disposats a no acceptar el resultat si perdien. El bisbe de Terol, canonitzat com a màrtir per Joan Pau II, va escriure aleshores en una carta pastoral:

Se discute ahora no ya la forma de régimen que ha de prevalecer en la nación, sino algo básico y substancial para la causa de Dios y de España. Luchan de un lado los defensores de la religión, la propiedad y la familia; del otro los representantes y voceros de la impiedad, el marxismo y el amor libre. Son las dos ciudades enemigas de que habla San Agustín; los bandos opuestos del bien y del mal. En esta contienda, ante el peligro que corren los valores que engrandecen y dignifican a los pueblos, y aun la misma paz material, condición indispensable del bienestar común, será lícito cruzarse de brazos y tomar la cómoda actitud de espectadores pasivos? No. Es preciso dar la cara sin rehuir sacrificios, siempre fecundos y gloriosos cuando se aceptan en aras de la justicia. Disponemos de las armas legales, y de las más poderosas de la oración; acudamos al campo

14. Informe del 17 d'octubre de 1934. Nunciatura de Madrid, f. 200-203.

de batalla a ocupar el puesto que nos corresponde. *Dios lo quiere; la Iglesia y la Patria lo reclaman.*¹⁵

A Catalunya no hi havia la violència física desfermada arreu de l'Estat, i alguns polítics parlaven de l'«oasis catalán», però la tensió es palpava i la violència verbal s'havia exacerbat. Fins i tot els catòlics oberts, com és ara els del diari *El Matí*, es van arrencar en el bloc de les dretes, contra el Front Popular, que aquí es deia Front d'Esquerres. Valgui l'anècdota: a la meua parròquia érem una dotzena d'escolans i per barallar-nos jugàvem a dretes i esquerres. Això ara seria impensable. Acostumo a esmentar aquesta anècdota quan es diu que la situació actual recorda la dels preludis de la Guerra Civil. No hi ha comparació.

Unió Democràtica, un partit aleshores minúscul, va formular la seva posició en un article profètic, redactat pel doctor Vila d'Abadal (segons em va assegurar el seu fill Ramon):

SALVEM CATALUNYA

El panorama de les properes eleccions fa basarda a tots els catalans. La lluita aferrissada, que tots recordem massa, de les passades eleccions [novembre del 1933] pot repetir-se més intensa i l'estrall serà pitjor encara. Per aquest camí, Catalunya va a la desfeta.

Si la lluita canibalesca entre dretes i esquerres persisteix, Catalunya caurà migpartida, ningú se n'aprofitarà fora dels elements que fan presa en les despulles de les pàtries agonitzants.

La Lliga i l'Esquerra poden posar-hi remei. De la seva mà pot sortir el remei o el desastre.

La concòrdia entre tots els partits catalans és l'única solució en aquests moments d'angoixa; la coordinació de les actuacions electorals i de les ulteriors de la Lliga i l'Esquerra és l'únic camí que pot portar a la salvació de Catalunya. Si els partits intermedis poden servir de pont, que comptin amb ells; si la intel·ligència volen fer-la directament, poden fer-la, que cap obstacle no hi serà oposat. La salut de Catalunya està per damunt de tots els partits.

La Lliga lluitant a la dreta és l'esclava dels homes i els partits incontrolats que a la dreta veuen com a única salvació el sabre; l'Esquerra està sota la pressió de les masses anarquitxants que veuen com a única solució la bomba o l'anarquia.

Els catalans s'agrupen en els partits de centre, els forasters s'enrolen en els extrems de cada banda. La lluita medieval de feudalisme perdura en llur sang i arrossega els partits catalans en les seves discòrdies. I mentrestant Catalunya es va morint.

15. Cit. per l'hagiògraf Amador del FUEYO, *Héroes de la epopeya: El obispo de Teruel*, Barcelona, Amaltea, Barcelona, 1941. El subratllat és de l'original.

Si Espanya enllà volen continuar la lluita fratricida, no podem fer-hi res, però Catalunya necessita un remei per a sortir d'aquesta via bàrbara i arribar a un estadi superior de civilització.

El senyor Cambó pot portar la Lliga per camins de salvació per a Catalunya, el senyor Pi i Sunyer pot portar l'Esquerra per vies de profit per a la terra. Els dirigents dels dos partits poden trobar mil formes d'intel·ligència, abandonant, a dreta i esquerra, tots els cridaners, tots els destructors. Un bloc català avui o demà serà la salvació de la terra.

Tots els representants que Catalunya porti a les Corts coincidiran en la derogació de la llei del 2 de gener i en l'amnistia; la petita minoria que resti no pesarà davant d'un bloc compacte que governarà Catalunya i la portarà per camins de progrés i de pacificació.

Demà, amb representació proporcional, poden anar a la lluita els partits. Avui Catalunya necessita l'entesa entre l'Esquerra i la Lliga.

La pau regnarà a casa.

Partits catalans, salvem Catalunya!¹⁶

En el mateix número del setmanari d'Unió, un editorial rebutjava la consigna de l'anomenada *unió dels catòlics*, perquè considerava que en realitat era barrejar la causa del catolicisme amb la defensa de les dretes. Compareu aquesta exhortació d'Unió Democràtica amb la declaració del Partido Nacionalista Español, de Barcelona: «Entre la Esquerra y la Lliga nos quedamos sin ninguna de las dos, porque ambas son ferozmente separatistas.»¹⁷

Cardó estava molt orgullós de la ressonància suscitada per «La moral de la derrota». Va trobar casualment Pau Romeva i li va dir: «Ja heu llegit el meu article “La moral de la derrota”?» Romeva li va respondre: «La derrota de qui?» Cardó es va quedar sense rèplica, perquè ell havia defensat el vot del Front Català d'Ordre, o sigui de les dretes, mentre que Romeva, amb Unió Democràtica, no s'havia volgut identificar amb cap de les dues candidatures. Aquell Front d'Ordre en el qual la Lliga s'havia aliat amb els radicals, una coalició contra natura, per més que Lerroix, que en altre temps havia estat revolucionari i anticlerical ferotge, s'havia anat decantant cap al centre. Cambó, durant aquella tensa campanya, havia arribat a dir en un míting que calia votar la llista sencera, amb Lerroix i tot (les llistes eren aleshores obertes). Bernanos, en la seva vitriòlica crítica de les dretes catòliques, arribaria a escriure, sarcàsticament: «Oh, vosaltres sempre esteu disposats a rebre el fill pròdig, sobretot si es porta el vedell!»¹⁸

Unió Democràtica, després d'haver intentat inútilment negociar una participació digna en una candidatura de les dretes que no estigués radicalitzada, i atès que

16. *El Temps* (18 gener 1936).

17. *Diario de Barcelona* (5 febrer 1936).

18. *Les grands cimetières sous la lune*, París, Plon, 1938, p. 93.

la llei electoral afavoria els grans partits i era impossible presentar-se en solitari, va decidir no presentar-se en aquelles eleccions. No propugnava l'abstenció, sinó que recordava el deure de votar, però deixava a la consciència de cadascú decidir per qui. De fet, segons em deia Maurici Serrahima, molts electors catalans, i no sols militants d'Unió Democràtica, com que la llei electoral preveia llistes obertes, van elegir els candidats més moderats de les dues candidatures. Així aquells electors feien amb la seva papereta la unió que els partits hegemònics no havien volgut fer.

No ho van fer abans d'aquelles eleccions, però sí després, quan es va veure clar que les dues Espanyes estaven decidides a enfrontar-se en una guerra civil. Aleshores els caps dels dos partits catalans hegemònics, Cambó per la Lliga i Companys per l'Esquerra, van fer un pacte (Benet ho recorda a les seves memòries) per a mirar d'evitar una guerra en la qual Catalunya no tenia res a guanyar i molt a perdre. Però ja no hi van ser a temps.

LA GUERRA CIVIL

L'actitud del doctor Cardó davant la revolta militar i la contrarevolta anarquistada del juliol del 1936 va quedar expressada en un escrit de deu anys més tard, arran del seu llibre *Histoire spirituelle des Espagnes* (traduït com *Les dues tradicions*). El llibre repartia inculpacions a dreta i esquerra, i per això va ser combatut de totes dues bandes. En una revista catalana de l'exili, publicada a Perpinyà, un autor que signava amb les inicials «X. X.», va criticar-lo durament des de l'esquerra.¹⁹ Cardó hi va respondre amb una rèplica extensa, de la qual destaco el paràgraf següent, que evocava la magnitud de la catàstrofe i l'explicable reacció dels que se'n van poder escapar:

El dia 2 d'agost de 1936 sortíem de Barcelona en un vaixell italià, que ens dugué a Gènova, prop d'un centenar de sacerdots i religiosos catalans salvats de les urpes de la FAI per les autoritats de la Generalitat. Allí [en el vaixell] acabàrem d'assabentar-nos de la destrucció o profanació quasi total dels temples de Catalunya i de la fi tràgica d'innombrables amics, sacerdots i seglars. Aquells primers dies vèiem l'èxode de molts egregis patricis carregats d'història catalanista que hagueren de fugir *perquè Catalunya havia triomfat*.²⁰

Sortien junts el doctor Cardó, el seu íntim amic, el doctor Albert Bonet (el fundador de la Federació de Joves Cristians de Catalunya), i un nebot d'aquest,

19. «“Histoire spirituelle des Espagnes”. Un llibre del Dr. Cardó i la seva llegenda», *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, núm. 23 (març-abril 1947), p. 22-23.

20. C. CARDÓ, «Història interna d'una història espiritual», *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, núm. 24 (maig-juny 1947), p. 9-13.

mossèn Joan Bonet i Baltà, que després de la guerra seria benemèrit historiador i tutor de molts historiadors. Mossèn Bonet i Baltà m'havia explicat un detall que no surt en el text que acabo de citar. Em va fer prometre que no ho publicaria, però algun temps després va autoritzar el seu amic mossèn Josep Dalmau a fer-ho públic. Mentre sortien del port de Barcelona es miraven «la ciutat cremada» (valgui l'aplicació del nom), recolzats a la barana del vaixell, i el doctor Cardó va agafar pel braç el doctor Albert Bonet i li va dir: «Desenganya't, Albert: ens havíem equivocat.»²¹ Els revolucionaris no havien respectat gens ni mica aquell clergat català obert, democràtic, republicà i catalanista, i la convulsió havia estat tan trasbalsadora que no pocs clergues i seglars de dretes van arribar a pensar, en un primer moment, que aquell camí que havien emprès des de la proclamació de la República i el restabliment de la Generalitat per força havia de portar a aquell desastre: «Ens havíem equivocat». Després, uns més aviat i d'altres no tant, van reaccionar i van retornar a les conviccions democràtiques i nacionalistes, i per tant van esdevenir antifranquistes. Però aquella primera reacció no va ser exclusiva del doctor Cardó. No pocs catalans, particularment entre la burgesia, el clergat i molts catòlics, la compartien, per bé que la gran majoria d'ells ben aviat la rectificarien, tal com ho va fer el mateix doctor Cardó des de l'exili.

DESPRÉS DE LA GUERRA

Hem de situar-nos en la pell d'aquells capellans catalans el 1939. Recorda allò que explica Eusebi de Cesarea del seu admirat emperador Constantí. Després d'uns segles de persecucions, Constantí no sols dona la llibertat a l'Església sinó que, sense fer-ne encara la religió oficial (cosa que faria Teodosi el Gran, que per cert era espanyol, i que va començar a perseguir pagans i jueus), l'afavoreix de diverses maneres. Entre d'altres, convocant el primer concili ecumènic, el de Nicea, el 325, per a definir la doctrina trinitària i cristològica. Va posar a la disposició dels bisbes les postes imperials per als viatges, els va cedir un palau seu per a les deliberacions, de manera que d'allò que decidissin sobre la Trinitat ell en faria llei d'estat i enviaria la policia a expulsar els bisbes que no ho acceptessin, i en acabar el Concili els va oferir un gran banquet i encara va fer un regalet a cada bisbe. Alguns d'aquells prelats eren *confessores fidei*, que encara que no haguessin mort màrtirs havien suportat tortures sense renegar de la fe durant la darrera gran persecució de Diocleciana. El canvi era tan radicalment diferent que no se'n sabien avenir, i diu Eusebi que «es pensaven estar a la glòria». Hem de comprendre que també molts dels

21. Josep DALMAU, «Semblança de mossèn Àngel Carbonell», a *Contribució a la història de l'Església catalana: Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 365.

nostres capellans, després de tot el que havien sofert durant la guerra, el 1939 es pensessin que estaven a la glòria.

L'humorista Chumi Chúmez, tot parlant a la ràdio de la seva vida, explicava que poc després d'acabada la guerra es trobava a Jerez de la Frontera com a alferes de complement. Va arribar una nova lleva i els prenien allò que en la burocràcia militar en diuen la filiació: nom, cognoms, noms dels pares, lloc i data de naixement... religió! Tots deien «catòlica». I l'escrivent anotava: «C. A. R.», que volia dir: «catòlica, apostòlica, romana», perquè per a un espanyol no n'hi havia prou amb ser cristià, sinó que havia de ser catòlic, i encara apostòlic i romà. Fins que en va arribar un que, en preguntar-li: «Religión?», va respondre: «Ninguna.» L'escrivent li va dir: «Cómo? Eres acaso protestante?» «No.» «Pues, qué religión tienes?» «No tengo ninguna.» «Pero hay que tener alguna religión.» «Pues yo no tengo ninguna.» «Pero aquí hay que poner algo.» «Pues ponga: *la actual.*»

No fa gaire, vaig explicar aquesta anècdota de Chumy Chúmez en una conferència en un poble de Còrdova, Almedinilla. En el col·loqui final, un oient va referir el que li havia passat a ell, bastant més tard, potser en els anys seixanta, però que encara prenien la filiació amb les mateixes preguntes. A la de la religió, encara tots responien: «Catòlica»; fins que ell va dir: «Ninguna.» Llavors l'escrivent, per estalviar-li i estalviar-se problemes, li va dir: «Mira: para que no te empapelen, pondremos: C. A. R.» «Y esto, qué significa?» «En tu caso significará "Carece de Actividades Religiosas".»

L'única vegada que he vist personalment el doctor Cardó va ser en l'acte de l'ofrena de la corona literària a la Mare de Déu de Montserrat, el 1956, en el 75è aniversari de la coronació canònica de la sagrada imatge, el 1881. Ell havia tornat feia poc de l'exili, però estava molt acabat físicament, i una mica també mentalment. Havia redactat la pregària d'ofrena, però la va haver de llegir algú més. A més de teòleg i pensador, el doctor Cardó era un literat, bon poeta i prosista eximi. Era un gran servei a la pàtria, perquè el nacionalisme català no és de base ètnica, ni tampoc social, sinó eminentment cultural. Els escrits del doctor Cardó eren editats per Ariel més subversius que unes bombes. S'atribueix a Carles Riba la frase: «El 1939 ho vàrem perdre tot; només ens va quedar el Fabra», és a dir, una llengua normalitzada, codificada en aquell diccionari, que la posava a l'abast de qui volgués escriure correctament en català. També és context històric del doctor Cardó la seva obra literària, i particularment la seva col·laboració en la Bíblia de la Fundació Cambó. Recordem que en esclatar la Guerra Civil encara no teníem cap Bíblia catalana completa però, se'n publicaven simultàniament tres, que representaven tres nivells de llenguatge. Algú els ha volgut caracteritzar pel títol que donaven al *corpus* paulí. La Bíblia de Montserrat, on és famosa la litúrgia, en deia «epístoles de sant Pau». La de la Fundació Cambó, de gran volada literària (i en la qual col·laborava el doctor Cardó), les anomenava «lletres de sant Pau». En el Nou Testament

del Foment de Pietat Catalana, de destinació popular, s'anomenaven «cartes de sant Pau».

En els successius moments històrics que he recordat, el doctor Carles Cardó va ser un sentinella al servei del nostre poble i de la nostra Església. Però, què diria del moment actual? Ell no va tenir un Joan XXIII, elegit el mateix any de la seva mort, ara fa cinquanta anys, ni tampoc el Concili Vaticà II, que malgrat els esforços involucionistes posteriors ha propiciat reformes irreversibles, i la nostra situació política, sense ser el desideràtum, és òbviamment millor que la dictadura de Primo de Rivera, la Guerra Civil i el franquisme, però tinc la impressió que hem perdut bona part de la il·lusió i l'empenta de la seva generació, la generació sacerdotal a cavall de la Guerra Civil. Tanmateix, el doctor Cardó ens ha ensenyat a no perdre l'esperança i a aprofitar la nit transparent. Si li adrecéssim aquelles paraules d'Isaïes amb les quals he començat: «Custos, quid de nocte?» ('Sentinella, com va la nit?'), potser ens respondria, amb el mateix profeta: «L'alba s'acosta, però encara és de nit.» Girem la frase del revés, per fer-la més esperançada: «Encara és de nit, però l'alba s'acosta.»

Gabriel Cardona i la història novel·lada¹

Gabriel Cardona no era només un gran historiador, la primera autoritat indiscutible de l'Estat per a la història militar, sinó també un molt bon escriptor. Ell mateix ha escrit, al principi del llibre que avui presentem: «Durante toda mi vida había deseado ser militar y escritor, pero esta última actividad me la vetaron.» Mentre era militar no li permetien d'escriure, i per escriure i publicar va haver de deixar de ser militar. Machado deia en el seu famós sonet al Líster: «Si mi pluma valiera tu pistola / de capitán...» La ploma de Gabriel Cardona valia tant com la seva pistola, perquè ha estat militar competent i escriptor excel·lent. Un exèrcit en el qual no cap la ploma del capità Cardona ja està qualificat.

Hi ha qui pensa que només es pot reconèixer categoria literària a les obres de ficció, com la novel·la o la poesia, però també és literatura l'art d'escriure bellament amb una finalitat funcional. Amb raó s'han destacat els mèrits literaris dels assaigs castellans de Gregorio Marañón o d'Ortega y Gasset. El nostre gran prosista Josep Pla no va escriure cap novel·la ni cap poema, només articles periodístics, assaigs i la seva obra mestra, unes memòries de joventut, *El quadern gris*.

El Premi Nobel de Literatura es concedeix pròpiament pel conjunt de l'obra d'un escriptor, però generalment hi ha una gran obra que ha estat determinant per a la concessió del premi, i algunes de les premiades són de literatura funcional. Així, el Nobel del 1902 al gran historiador Theodor Mommsen se li va concedir bàsicament per la seva grandiosa història de Roma (recordo encara quan vaig llegir per primera vegada, com si fos una novel·la d'aventures, el seu relat de les campanyes d'Hanníbal). El Nobel del 1953 es va atorgar a Churchill, segons el jurat, «pel seu domini de la descripció històrica i biogràfica, així com la seva brillant oratòria en defensa dels valors humans». La brillant oratòria en defensa dels valors

1. Paraules de presentació del llibre pòstum de Gabriel Cardona *Las torres del honor*.

humans es referia, evidentment, als seus famosos discursos en els moments més durs de la batalla de Londres, però el «domini de la descripció històrica» al·ludia a les seves memòries de la Segona Guerra Mundial, que sempre he admirat, més encara que per l'elegància del llenguatge, per l'habilitat en estructurar la narració. Una crònica rigorosament cronològica hauria estat útil per als historiadors, però insuportable per al lector ordinari. Churchill procedeix per un ordre globalment cronològic, però agrupa els relats per grans temes: la batalla de Londres, la batalla de l'Atlàntic, etc., i després ha de recular per a reprendre el fil d'un tema allà on uns capítols més amunt l'havia deixat.

Estem assistint al *boom* de la novel·la històrica. Els llibres seriosos dels millors historiadors no es venen gaire, i a més són poc creguts, però si algú amb fums de literat en fa una novel·la, no sols se'n multipliquen les edicions sinó que els lectors s'ho creuen més que si fos una història, per molt que al principi s'adverteixi que és una novel·la. No fa gaire em va visitar un jove historiador que prepara, per a una universitat dels Estats Units, una tesi sobre l'impacte de les novel·les històriques en les creences històriques de la gent. Se n'ha anat a passar unes setmanes a l'Alt Pallars per parlar amb el poble de l'impacte que els ha produït la novel·la de Jaume Cabré *Les veus del Pamano*. Doncs bé: *Cardona no fa novel·la històrica, sinó història novel·lada*. Els seus llibres són història perquè es documenta rigorosament i no s'inventa res, però jo en diria història novel·lada per la traça i fins la bellesa literària amb què ho narra.

Un historiador pot haver emprès una investigació laboriosa i haver aplegat una massa de dades immensa, però si no sap estructurar i ordenar tot aquell material amb cara i ulls, tot allò serà impublicable i, si es publica, absolutament il·legible. Confesso que em vaig inspirar en les memòries de Churchill per a l'estructura de la meua història d'Unió Democràtica. No sé quin judici mereixien les memòries de la Segona Guerra Mundial de Churchill a Gabriel Cardona, però en totes les seves obres, i d'una manera molt especial en *Las torres del honor*, acredita, com va dir el jurat del Nobel del polític britànic, un gran «domini de la descripció històrica». El lector ja sap des del principi que el cop militar es produirà, i que fracassarà, i per tant no hi ha gens de suspens. El llibre és més proper a la tragèdia grega, en la qual els espectadors sabien per endavant l'argument, que als films de Hitchcock o a les novel·les policiaques d'Agatha Christie, de final incert, però aconsegueix de fer-lo apassionant. Acumula una gran quantitat d'informacions, tretes de documents, confidències de gent important o records estrictament personals, indeleblement gravats en la seva formidable memòria, però renuncia a exhibir-se com un gran erudit, no ofereix ni una sola nota de peu de pàgina. Ell havia dit al seu bon amic, el pare Josep Massot, que expressament les havia suprimides perquè són molt pesades de llegir, i el que cercava era que els lectors llegissin apassionadament el llibre, perquè el 23-F és un episodi històric d'una importància crucial que no es

pot oblidar. El «domini de la descripció històrica», que dirien els del Nobel, es revela en l'habilitat amb què Gabriel Cardona mou els nombrosos fils del relat, saltant de l'un a l'altre i tornant a reprendre'n un que semblava oblidat o perdut.

Entre les dites i els fets dels grans protagonistes de la militarada, Cardona hi explica records o anècdotes seves, de com es vivien a la seva caserna de Sant Boi els antecedents, els preparatius i l'esclat del 23-F. El subtítol és *Un capitán del ejército en la Transición y el golpe de Estado del 23-F*. I encara hi inclou detalls puntuals però preciosos de com la seva esposa, Sili, li feia costat en els moments més angiosos. Perquè encara que ell ja diu al principi que, a diferència de la majoria de memòries, en aquest llibre no pretén justificar la seva conducta, i mai no cau en autoelogis, al capdavant de la història queda en relleu el seu sentit de l'honor i del deure. En lloc de reivindicar-se ell, repetidament alludeix al drama personal dels membres de la Unión Militar Democrática, als quals, ni després de la mort de Franco, no s'ha fet la justícia que mereixien.

Refereix anècdotes que, a més de divertides, són significatives. Recorda el cava que a la mort del dictador tanta gent va destapar, fins i tot entre els soldats de les casernes. I ja que aquell cava que tanta gent tenia a punt a la nevera s'ha fet proverbial, els explicaré una anècdota montserratina. En aquells dies de comunicats de l'«equipo médico habitual», un senyor amic de Montserrat celebrava les seves noces d'or i volia invitar tota la nostra comunitat a cava, però el pare abat Cassià va declinar l'ofertament perquè va pensar que si per casualitat coincidia amb la defunció, la notícia correria per Barcelona i tothom diria que també els monjos de Montserrat teníem el cava a la nevera i l'havíem destapat.

El títol de l'obra, *Las torres del honor*, només s'explica en la darrera pàgina —una pàgina literàriament i conceptualment antològica— quan evoca la imatge d'un gran camp de barraques en el qual hi ha tan sols alguns edificis que s'alcen com a torres d'honor o pilars de dignitat en el camp de la mediocritat general. «Aquel infausto 23 de febrero de 1981» —escriu— «no hubo cadáveres en el edificio del Congreso, pero salió malparado el honor.» Potser mesura els pares de la pàtria amb el seu propi coratge de militar valent, i tal vegada és massa demanar esperar dels diputats que s'arrisquessin a deixar-se matar, però per a Cardona les tres torres d'aquella trista jornada són els tres únics homes que a risc de morir no volgueren complir l'ordre de tirar-se a terra. Curiosament (i és prova de la seva objectivitat) són tres homes per als quals Cardona no té cap simpatia personal i que expressament diu que no tenien un passat democràtic. De l'actuació de dos d'ells, Suárez i Gutiérrez Mellado, en parla molt negativament, i no compartia el comunisme del tercer, Santiago Carrillo, però els ret a tots tres l'honor que es mereixen per haver-se mantingut dempeus. Doncs bé: per a mi la quarta torre de l'honor, o més aviat la primera de totes, és el mateix Gabriel Cardona, tal com sense ell pretendre-ho, resulta dels mil detalls que ocasionalment revela de la seva coratjosa trajectòria personal.

En aquest llibre Cardona no és imparcial, i ho dic com un elogi. En un curs d'estiu sobre el franquisme, a l'Escorial, Paul Preston va parlar molt negativament de Franco. En el col·loqui de després de la seva conferència, un oient que es va identificar com a anglès va dir que, en la historiografia de l'Espanya contemporània, els anglesos havien aportat imparcialitat, i va esmentar especialment Hugh Thomas, però —va dir a Preston— «la seva conferència, francament, no m'ha semblat imparcial». Preston va respondre: «Jo no pretenc ser imparcial. Pretenc només ser honest.» Tenia tota la raó. Si la història ha de ser mestra de la vida, no pot deixar de valorar els esdeveniments i les persones. No es pot escriure la història de la Guerra Civil i del franquisme, i tampoc la de la Transició, com qui descriu el comportament de les formigues. L'honestedat i l'objectivitat consistiran a no falsejar les fonts, ni tampoc seleccionar-les tendenciosament per a arribar a conclusions falses. I Gabriel Cardona no estalvia els judicis de valor: sobre el cop militar (que qualifica de *chapuza*, mal preparat i pitjor executat) i sobre les persones que hi intervenen. Tots els *dramatis personae* queden molt ben retratats. Afirmava repetidament i emfàticament que si el rei ho hagués ordenat, tot l'exèrcit s'hauria adherit al cop militar, però no deixa de registrar l'ambigüitat de Joan Carles quan li arriben les primeres notícies d'allò que s'està tramant, i remarca les llargues hores de silenci reial després de la irrupció de Tejero i els seus homes a les Corts.

Gabriel Cardona tenia una traça especial per a donar als seus llibres uns títols i uns subtítols humorístics que no eren només de per riure, sinó que sintetitzaven la tesi de l'obra. Per retratar en una frase aquell exèrcit de Franco tan nombrós, però molt mal equipat, en dirà «El gigante descalzo». Remarca el contrast entre la importància política de l'exèrcit espanyol i la seva inoperància militar en «El poder militar en el franquismo: las bayonetas de papel» (aquest és també el títol d'un capítol de *Las torres del honor*). D'altres autors han parlat de la incompetència militar de Franco, però només ell ho va saber titular *Franco no estudió en West Point*. Per a la seva monografia sobre el llinatge colpista dels Milans del Bosch va trobar l'etiqueta *Los Milans del Bosch, una familia de armas tomar*, jugant amb el sentit figurat i alhora el literal de l'expressió. En el seu estudi sobre Alfons XIII, que amb la seva afició a manar tropa havia pervertit aquella figura del *rey soldado* que en la ment de Cánovas del Castillo presidia l'edifici de la Restauració, el va ridiculitzar com *El rey de espadas*. El miracle econòmic que esclata amb el *boom* turístic li mereix l'etiqueta de *La invasión de las suecas. De la España de la boina a la España del bikini*. Per a caricaturitzar aquella dictadura de façana i la seva burda propaganda, en dirà *Los años del NO-DO. El mundo entero al alcance de todos los españoles*. I, finalment, per a la seva penúltima obra, tota ella dedicada a l'humor com a teràpia en temps que tenien molt poca gràcia, troba el títol genial de *Cuando nos reíamos de miedo*. El llibre és ple d'acudits dels que circulaven aleshores, la majoria de tipus polític, però en el fons és una obra molt seriosa. Comença amb

unes consideracions teòriques sobre l'humor, i sobre la impotència de les dictadores per a impedir els acudits que es burlen del sistema. És el darrer recurs del poble oprimat.

En aquest llibre Cardona explica anècdotes de la visita d'Eva Perón, però n'he trobat a faltar una que quan jo la hi vaig explicar es trencava de riure, i en repetides ocasions li havia sentit referir, sempre rient a cor obert. I és que ell, digníssim militar retirat, se sentia d'alguna manera proper al cas d'un general retirat que es veu que tenia un gran sentit de l'honor. M'ho van explicar com un fet històric, però reconec que és poc versemblant. Diu que quan el 1947 «la Perona» va visitar Espanya, Franco va encomanar al general Monasterio que li mostrés Madrid. José Monasterio Ituarte era un general de cavalleria, cosí del general José Moscardó Ituarte (el suposat heroi de l'alcàsser de Toledo) i també del coronel José Luis Ortega Monasterio, compositor d'*El meu avi* i una cinquantena més d'havaneres. El general Monasterio havia nascut a Ciutat de Mallorca (raó de més per a fixar-s'hi el menorquí Cardona) i el 1938, a la batalla de l'Alfambra, va dirigir la que s'ha considerat la darrera càrrega de cavalleria de la història militar espanyola. Arribaria a tinent general. Era un d'aquells monàrquics que es van sentir enganyats per Franco perquè acabada la guerra no cedia el poder a Joan de Borbó, i va ser un dels militars que, tres anys abans, el 1943 havien adreçat una carta a Franco en què li reclamaven la restauració de la monarquia. Retirat, l'havien relegat amb el càrrec honorífic de director del Museu de l'Exèrcit, i no li agradava gens haver d'acompanyar públicament aquella senyora que tenia mala fama de quan era una jove actriu. Anaven en cotxe descobert, i algú va adreçar a la primera dama de l'Argentina el pitjor insult que es pot dir a una dona. Ella es va indignar, però el general Monasterio li va dir: «No se lo tome así, señora. Yo hace muchos años que estoy retirado y los soldados todavía me dicen *mi general*.»

Així com hi ha qui fa teatre en el teatre, també es poden fer acudits sobre els acudits. Per acabar, n'explicaré un d'inèdit, en homenatge al sentit de l'humor del Gabriel i a la seva recopilació d'acudits sobre Franco, però alhora recordant-ne el rigor d'historiador, perquè, a diferència de l'anterior de la Perona, aquesta és una facècia rigorosament històrica. A Montserrat, com arreu, corrien els acudits de Franco. En els anys del gran fervor franquista de l'abat Escarré, un dia va dir a la comunitat que, com afirma sant Pau, tota autoritat ve de Déu i se l'ha de respectar, i, per tant, va prohibir per santa obediència religiosa explicar acudits de Franco. Un monjo, diguem-ne, de l'oposició, tot fent-se l'ingenu va preguntar: «I de la seva senyora?»

Las torres del honor és l'obra mestra del nostre enyorat amic. El que ni ell ni nosaltres no ens podíem imaginar és que seria la darrera i que es publicaria pòstuma. És el seu testament.

Carrasco i Formiguera i el dret d'autodeterminació¹

INTRODUCCIÓ

Quan el 9 d'abril de 1938, ara fa setanta-cinc anys, Carrasco i Formiguera, abans de ser afusellat, va cridar «Visca Catalunya lliure!», què volia dir exactament?

Aquest acte clou l'any dedicat a Manuel Carrasco i Formiguera, en el setanta-cinquè aniversari del seu afusellament. S'esqueia de fer-ho en aquest Col·legi d'Advocats, casal del dret i de la justícia, perquè el nostre homenatjat, que sempre va creure en el dret i els procediments jurídics, va ser-ne membre col·legiat, i fins va formar part d'aquella Junta castigada per la dictadura de Primo de Rivera per no voler publicar la *Guia judicial* en castellà. Al llarg d'aquest any s'han donat conferències, s'han publicat articles i encara el Memorial Democràtic ha organitzat una exposició al castell de Montjuïc, convertida després en exposició itinerant. D'altra banda, aquest any Carrasco i Formiguera s'ha celebrat en un moment històric del nostre país molt especial, en el qual, amb la gran manifestació de la Diada del 2012, l'encara més grandiosa Diada del 2013, amb la cadena humana, i ara l'anunci de la consulta, sembla com si la nostra història, adormida durant tres-cents anys, s'hagués posat irreversiblement en marxa.

Per això, en aquesta meua intervenció, no pretendré presentar la seva biografia, ja prou recordada en el que s'ha dit i s'ha escrit durant aquest any, sinó que em centraré en el tema que el nostre home més portava al cor, i que és el centre del moment polític que estem vivint: Carrasco i Formiguera i l'autodeterminació de Catalunya. Seran com vuit flaixos d'altres tants moments en els quals Carrasco i Formiguera va especificar el seu nacionalisme: regidor a l'Ajuntament de Barcelona, la revista *L'Estevet*, la Conferència Nacional Catalana, el Pacte de Sant Sebastià,

1. Conferència de clausura de l'any dedicat a Carrasco i Formiguera, al Col·legi d'Advocats de Barcelona, el 16 de desembre de 2013.

la proclamació de la República espanyola i de la Generalitat catalana, la defensa de l'Estatut a les Corts, el consell de guerra i l'afusellament.

Però abans em cal fer una distinció, que caldrà tenir ben present en cada un dels moments de la vida de Carrasco que analitzaré (i també si volem projectar el seu pensament en el moment present, aquest 2013, i el 2014 imminent). I la distinció que hem de fer és que una cosa és el desig que Catalunya assoleixi la seva plena independència i es constitueixi en un estat propi, i una altra la política del tot o res. Un independentista pot acceptar puntualment una millora, com una concessió temporal, sense que això signifiqui renunciar a l'objectiu final i principal.

1. REGIDOR A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA

El 8 de febrer de 1920 va ser elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona, com a independent en una llista de la Lliga. De la seva actuació ens cal destacar que va promoure que fos donat a un carrer de la ciutat el nom del batlle de Cork Terence MacSwiney, nacionalista irlandès mort el 25 d'octubre de 1920 després de setanta-quatre dies de vaga de fam. La seva agonia havia estat seguida amb expectació arreu del món. Els Estats Units, on hi havia molts immigrants irlandesos, van amenaçar de boicotejar els productes britànics, i alguns països sud-americans van demanar la intervenció del Papa. A Catalunya, els nacionalistes seguien amb interès el cas d'Irlanda. Ja el 1841 Balmes havia publicat una semblança biogràfica de l'irlandès O'Connell, quan aquest encara vivia, que va tenir gran ressonància i, traduïda a l'anglès, es va difondre molt a Irlanda. Balmes, pensant en Catalunya, elogia el nacionalisme d'O'Connell per haver escollit la via pacífica i parlamentària (per cert: si Balmes, tot i ser catalanista, polemitzava amb els catalans partidaris de la lluita armada, és que en el seu temps n'hi havia). El que sobretot vol lloar Balmes d'O'Connell, pensant en Catalunya, és que va conduir l'esforç d'emancipació nacional per camins pacífics i legals: «Jamás pueblo alguno se quejó con más razón que el pueblo de Irlanda; jamás hombre alguno alcanzó popularidad tan grande y duradera como O'Connell; jamás se amontonaron más combustibles para una conflagración espantosa; sin embargo, y a pesar de tantos años como lleva ya la lucha, a pesar de que bastaría que O'Connell gritase "a las armas", todavía se conserva la paz en Irlanda, todavía no ha reventado la revolución [...]. En efecto, la norma de conducta del catolicismo en la civilización de los pueblos es ésta: reformar sin destruir; regenerar, pero contando con la acción del tiempo, nunca con trastornos, nunca con baños de sangre.» Però MacSwiney no era del tot pacifista: pertanyia a l'Exèrcit Republicà Irlandès, l'IRA. L'admiraven els nacionalistes catalans més radicals, que havien estat derrotats en aquelles municipals del 1920, però Carrasco, tot i haver sortit regidor en una llista de la Lliga, en aquest punt se situa amb els radicals.

2. LA REVISTA *L'ESTEVET*

L'humor és una cosa molt seriosa. Per a fer reaccionar el país en un moment de descoratjament general, Carrasco i Formiguera es va servir d'una revista humorística, *L'Estevet*, publicada el 1921-1922.

En acabar la Primera Guerra Mundial, hi va haver a Catalunya un esclat de nacionalisme optimista, una «orgia de sentimentalisme wilsonià», diu Ucelay da Cal. El 8 de gener de 1918, a les darreries de la guerra, el president dels EUA, Woodrow Wilson, va proposar els seus famosos catorze punts, que haurien de ser la base per a unes negociacions de pau amb les potències centrals, per a evitar futures guerres. Els catorze punts de Wilson aplicaven el principi de les nacionalitats (o sigui, que una nació té dret a esdevenir estat) a Bèlgica, a Polònia, als pobles de l'Imperi d'Àustria-Hongria, als països balcànics i a les nacionalitats no turques de l'Imperi otomà. Diu Cambó, a les seves *Memòries*: «Tots els idealismes, tots els somnis i totes les passions creien arribada la seva hora. Els catorze punts de Wilson, sota l'ombra dels quals es feia la pau, havien embogit tothom. La humanitat entera vivia un dels moments més intensos de la seva història. Quelcom que, de tan sublim, no podia durar, però ai del qui hagués gosat, en aquells moments d'eufòria universal, exposar el menor dubte!»

Simultàniament, la revolució soviètica del 1917 amenaçava propagar-se per tot Europa. El 15 de novembre de 1918 Alfons XIII va cridar Cambó i li va fer llegir quatre telegrams, acabats d'arribar de les ambaixades de Brussel·les, Berlín, Viena i Berna, que parlaven d'insubordinació dels soldats i anarquia generalitzada. «Jo temo» —va dir el rei— «que vingui un esclat revolucionari a Catalunya; que els obrers s'ajuntin als soldats i es creï a la capital catalana una situació anàrquica, pròleg de l'anarquia a tot Espanya.» Per a prevenir aquest desastre, no hi veia cap més remei que concedir l'autonomia a Catalunya: «Cal que hom doni l'autonomia a Catalunya immediatament. [...] Cal que vostè vagi a Catalunya per provocar un moviment que distregui les masses de tot propòsit revolucionari.» Quan Cambó va tornar a Barcelona va ser rebut per una gran gentada que l'aplaudien, perquè, interpretant malament unes paraules seves, es deia que portava l'autonomia a la butxaca. Però quan es va presentar a les Corts el projecte d'autonomia, el rei no sols no hi va donar suport, sinó que es va desfer en elogis del patriotisme de les diputacions que s'hi havien oposat. Alfons XIII va considerar que havia passat el perill i va incomplir la seva promesa, i Cambó es va considerar enganyat: «M'havia impulsat a llançar la campanya pro autonomia integral! [...] No li'n vaig conservar cap rancor, car sabia que els Reis tenen el dret i fins el deure de mancar a tot compromís personal sempre que l'interès públic ho mani. Ho consigno perquè, si un dia es restaura la Monarquia a Espanya, els homes públics que es posin en contacte amb el rei no oblidin mai aquesta veritat inexorable.»

El fracàs de la campanya autonomista de la Lliga va provocar un desànim del catalanisme moderat i alhora un increment de l'independentisme. Hi ha malestar entre les joventuts de la Lliga i, segons els historiadors de la premsa catalana Torrent i Tasis, «una de les manifestacions més obertes d'aquesta disconformitat amb la política de la Lliga» va ser la revista *L'Estevet*. El nom s'inspira en *L'auca del senyor Esteve*, de Santiago Rusiñol. En l'auca apareixen quatre generacions: el senyor Esteve principal, creador de la botiga de vetes i fill La Puntual; el seu fill Ramon, que segueix la pauta mercantil del pare però sense la seva iniciativa creadora; el net, Estevet, despersonalitzat com el seu pare, i finalment el besnet, Ramon, que vol ser ell mateix, renega de la botiga i té vocació d'artista, amb desesperació del seu pare. Per a simbolitzar l'esperit renovador i radical d'una joventut que vol superar la Lliga, perquè s'ha quedat a mig camí en la reivindicació nacionalista i s'accontenta amb avantatges econòmics, la revista s'hauria hagut d'anomenar *El Ramonet*, però ningú hauria entès la referència a la popular auca de Rusiñol. Carrasco és el factòtum de la revista: seus són els articles de fons, com editorials, sota el pseudònim de *La masovera* o, en els darrers números, «Les dites de l'Estevet». Ell diu als dibuixants el tema i el text de la majoria dels acudits o caricatures. Així, crea «els Estevets», uns joves amb un vestit tirant a esportiu, un barret d'ales amples i —atenció!, haurem de descodificar aquest símbol— un garrot a la mà. No hi ha número en el qual Cambó no sigui objecte d'una o unes quantes caricatures cruels, i fins injustes, que li retreuen haver oblidat el catalanisme i estar només pendent dels interessos de la burgesia i de si el tornen a fer ministre. La contraportada del 10 de febrer de 1922, al·ludint a la recent victòria electoral de la Lliga, no celebra aquella victòria del catalanisme moderat, sinó que dibuixa un edifici mig ensorrat i apuntalat, amb el rètol de La Puntual, i el propietari que llegeix *La Veu de Catalunya* mentre s'atipa de pollastre i cava tot dient: «Donem gràcies a Déu i celebrem el gran triomf dels ideals nacionalistes! Hem apuntalat la casa, farem l'Exposició i darrere un ministre en vindran d'altres... I que segueixi el període constructiu!», *L'Estevet* rebutja del tot l'Estat espanyol i la política de «l'Espanya gran», o «intervencionisme», pretendre arreglar Espanya. Les burles de l'exèrcit espanyol i el seu trist paper al Marroc valdran a Carrasco i Formiguera una duríssima presó a Burgos. El to general de la revista és d'un independentisme abrindat. Hauria de citar tota la col·lecció de *L'Estevet*, però només transcriuré per mostra un fragment del 28 de desembre de 1922:

Catalans independents. Això és el que som, això és el que voldríem ésser, volem la independència en tots els ordres, en tots els sentits de la paraula, no som dels uns ni dels altres; s'han cansat inútilment els qui han volgut cercar la filiació política de nostre *Estevet*; no som més que catalans i voldríem que tots els fills de Catalunya no volguessin més que el nom de catalans i l'adjectiu d'independents.

He esmentat abans l'atenció amb què a Catalunya se seguia el cas d'Irlanda. S'havia arribat a un pacte amb la Gran Bretanya que li atorgava una autonomia molt limitada. En el número de 13 de gener de 1922, *La Masovera* (Carrasco) ho comentava així:

No defalliu, catalans. Creix l'allau dels *Estevets* que, pit enfora i tranca enlaire, recomençarà la creuada santa; el descrèdit és dels homes que han malversat els entusiasmes i les energies de nostre poble, mai de l'ideal sagrat que proclama la fe, l'esperança i la voluntat d'obtenir per a la pàtria catalana el triomf definitiu de la seva completa llibertat [...]. L'Irlanda, en efecte, sembla que va per últim a fruir de la pau i la llibertat tan heroicament guanyada. La ratificació de l'acord de Londres pel Parlament irlandès i les aclamacions del poble ovacionant tant o més els extremistes capitanejats per en De Valera com els partidaris de la ratificació de l'acord, palesa d'una fairsó ben clara el sentir del poble d'Irlanda, que si bé ha acceptat gustosament una pau guanyada amb tants esforços i sacrificis, en proclamar la seva simpatia i adhesió als defensors de l'absoluta independència, demostra la seva voluntat decidida de continuar treballant fins al triomf definitiu [...].

Aquest comentari és capital per a interpretar el simbolisme del garrot que empunyen els *Estevets*. Carrasco, home de dret, és decididament antiviolent i només creu en els procediments jurídics i parlamentaris. Com veurem tot seguit, coincideix amb Macià en el fi, la plena independència de Catalunya, però no comparteix l'opció per la lluita armada. Els *Estevets* no porten armes de foc; les porten els pistolers que ensangonen Barcelona amb la complicitat de les autoritats. Els garrots i l'aire mig esportiu signifiquen la ruptura amb el conformisme i la reivindicació total d'independència, però, com els irlandesos, no és partidari del tot o res, i si es concedeix una part d'allò que es reclama, s'acceptarà, sempre que no sigui a canvi de la renúncia a l'objectiu final indeclinable.

3. LA CONFERÈNCIA NACIONAL CATALANA

Del 4 al 6 de juny de 1922 es va celebrar a Barcelona la Conferència Nacional Catalana. Els principals promotors eren els joves del sector més nacionalista i progressista de la Lliga, que, com l'Estevet de l'auca de Rusiñol, discrepaven del conformisme de Cambó i de la línia oficial del partit. També hi van acudir alguns sectors republicans i, sobretot, la Federació Democràtica Nacionalista, que havia fundat i dirigit Francesc Macià. Aquest, amb un discurs molt radical, en què exigia la constitució d'un estat independent, es va guanyar una gran ovació de l'assemblea, però no tothom va acceptar, com ell proposava, que la Conferència Nacional es constituís en Assemblea Constituent de l'Estat lliure de Catalunya. Macià va con-

tinuar en aquesta línia i el 7 de juliol va crear l'organització Estat Català i va emprendre els preparatius per a una lluita armada, que portarien a l'intent de Prats de Molló, el 1926.

Tot i no seguir Macià, la Conferència Nacional, i amb ella Carrasco, va aprovar unes conclusions molt fortes. Considerant que Catalunya es trobava «moralment en situació de guerra» contra l'Estat espanyol, sostenia la necessitat de constituir un «front únic de combat» i utilitzar tots els mitjans de lluita legals i encara «aquells altres que faci necessaris la resistència que, al reconeixement dels nostres drets, oposi l'Estat que els deté». Amb aquesta finalitat es va constituir el partit Acció Catalana, presidit per Jaume Bofill i Matas i amb Lluís Nicolau d'Olwer i Antoni Rovira i Virgili com a vicepresidents. Carrasco en va ser un dels fundadors.

Carrasco i Formiguera coincideix amb Macià en el fi, la plena independència de Catalunya, però difereix en els mitjans: ell, home de dret, sempre va rebutjar la violència i va optar per les vies pacífiques, jurídiques i parlamentàries; i, com he dit al principi, no era partidari del nefast tot o res. Però malgrat aquesta doble discrepància, per la coincidència en el fi Carrasco va ser sempre més persona de confiança de Macià, com veurem més endavant.

4. EL PACTE DE SANT SEBASTIÀ

El 17 d'agost de 1930 es van reunir a Sant Sebastià uns representants del republicanisme de tot l'Estat per convenir el derrocament de la monarquia. Hi eren, per Alianza Republicana, Alejandro Lerroux i Manuel Azaña; pels radicalsocialistes, Marcel·lí Domingo, Álvaro de Albornoz i Angel Galarza; per la Derecha Liberal Republicana, Niceto Alcalá Zamora i Miguel Maura; per la Federación Republicana Gallega, Santiago Casares Quiroga; invitats amb caràcter personal, Felipe Sánchez Román, Eduardo Ortega y Gasset i Indalecio Prieto (que, per tant, no hi anava en nom del PSOE), i com a representants dels nacionalistes catalans, Manuel Carrasco i Formiguera per Acció Catalana, Macià Mallol i Bosch per Acció Republicana de Catalunya i Jaume Aiguader per Estat Català. Els representants espanyols anaven a començar per elaborar un programa d'acció revolucionària republicana, però els nacionalistes catalans els van tallar i van dir que la revolució no els interessava si de primer no es reconeixia la llibertat de Catalunya. Com que no es va signar cap document, més tard hi va haver discrepàncies sobre el que realment s'havia acordat. Segons Aiguader, Carrasco «parlà llarga estona, assentà la doctrina de l'autodeterminació amb tota la traça d'un advocat [...]. Digué coses bastant gruixudes, més pel to que pel fons, però fou escoltat amb simpatia i atenció per tots els congregats [...]. El bon efecte el provocà la nostra brusquedat; els donava la sensació que per primera volta s'encaraven amb una Catalunya que parlava clar». Carrasco mateix ho confirma: «Vàrem parlar clar i català i aquest fou el

nostre èxit.» Precisa que no és cert que demanessin la independència. Hauria estat impossible l'entesa amb els republicans espanyols si d'entrada la reclamaven, i consideraven molt convenient contribuir al derrocament de la monarquia borbònica, però van deixar ben clar que el canvi de règim havia de tornar a Catalunya la llibertat, amb el dret d'autodeterminació: la República respectaria la lliure voluntat de Catalunya, expressada en un estatut d'autonomia votat pel poble i que se sotmetria a l'aprovació de les futures Corts Constituents només en la part referent a la delimitació d'atribucions entre els dos governs.

5. PROCLAMACIÓ DE LA REPÚBLICA I DE LA GENERALITAT

El 14 d'abril de 1931 al migdia Francesc Macià, avançant-se a la proclamació de la República a Madrid, va proclamar des de l'Ajuntament de Barcelona l'Estat català dins d'una Federació de Repúbliques Ibèriques. La proclama va ser després retocada en to una mica líric per Ventura Gassol, però la versió oficial definitiva va ser redactada per Carrasco i Formiguera, amb més precisió jurídica i amb una referència expressa al Pacte de Sant Sebastià:

Interpretant els sentiments i els anhels del poble que ens acaba de donar el seu sufragi, proclamo la República Catalana com a Estat integrant de la Federació Ibèrica.

D'acord amb el president de la República Federal Espanyola senyor Niceto Alcalá Zamora, amb el qual hem ratificat els acords presos en el Pacte de Sant Sebastià, em faig càrrec provisionalment de les funcions del Govern de Catalunya, esperant que el poble espanyol i el català expressaran quina és, en aquests moments, llur voluntat.

És fàcil d'imaginar l'esverament que aquesta proclama va suscitar a Madrid. Encara no s'havia proclamat la República espanyola quan Macià va comunicar per telegrama a Alcalá Zamora la proclamació de la República catalana. Fins a mitja tarda no va ocupar Miguel Maura el Palau de la Governació, i eren ja quasi les vuit del vespre quan el govern provisional de la República espanyola va tenir la seva primera reunió. Segons una crònica del corresponsal del diari *ABC* a Barcelona, tancada a les set del vespre, Macià va convocar els periodistes, els va confirmar la proclamació de la República catalana i va afegir que Alcalá Zamora s'hi havia mostrat conforme. De fet, però, a Madrid no hi estaven pas conformes. No tenim el text de les telefonades entre Alcalá Zamora i Macià, però de segur que haurien volgut que Catalunya reconegués la República espanyola i acceptés després l'autonomia que li concedís. Macià no cedia en el fet consumat de la seva proclama. Les telefonades entre ell i Alcalá Zamora se succeïren al llarg d'aquella tarda del 14 i durant la nit del 14 al 15. De fet, des d'un punt de vista estrictament jurídic, tan

il·legal era la proclamació de Barcelona com la de Madrid: totes dues comportaven una ruptura radical amb l'ordenament jurídic anterior, però en el cas de Catalunya la ruptura era més fonda. La caiguda de la monarquia i la fugida del rei equivalien a la fi de l'ordenament jurídic imposat amb els decrets de Nova Planta, i Catalunya retornava al règim anterior al 1714, o sigui a la seva plena sobirania, des de la qual pactava lliurement amb el Govern provisional de la República espanyola. Per això aquell dia Carrasco i Formiguera, segons em contava la seva filla Mercè, en arribar a casa va dir: «Ja em puc morir! He vist Catalunya lliure!»

Ni a Madrid ni a Barcelona els convenia la ruptura. Macià va enviar Carrasco el dia 16 a negociar un acord. Josep Pla, en la seva crònica per a *La Veu de Catalunya*, datada a Madrid el 15 però publicada el 20, escrivia: «Avui s'ha sabut que venia ací, com a plenipotenciari de Macià, el senyor Carrasco i Formiguera.» Hi va anar en avió, mitjà aleshores molt poc emprat, indicatiu de la urgència de la missió encomanada. Noteu que Macià l'envia com a persona de la seva total confiança. Ja hem vist la coincidència en el fi i la discrepància en els mitjans, a la Conferència Nacional Catalana. Carrasco no era del partit de Macià, sinó d'Acció Catalana, aquell conjunt d'intel·lectuals que havien menyspreat amb arrogància la coalició que Macià els proposava de cara a les eleccions municipals del 12 d'abril i havien estat totalment derrotats. Ara Macià no envia ningú del seu partit, sinó Carrasco, que a la Conferència Nacional havia rebutjat la lluita armada i havia propugnat els camins jurídics. Doncs ara es veuria si amb negociacions jurídiques, les que havia sostingut a Sant Sebastià, obtenia el reconeixement de l'autodeterminació de Catalunya.

La reunió a Madrid de Carrasco i Lluís Nicolau d'Olwer (que acabava d'arribar del seu exili parisenc) amb el Govern provisional de la República va durar des de mitja tarda del 16 fins a dos quarts de dues de la matinada del 17, quan Alcalá Zamora va anunciar als periodistes que aquell dia 17 apareixeria a la *Gaceta* el nomenament de Nicolau d'Olwer com a ministre representant de Macià. «La impresión que tenemos del asunto en Barcelona» —va afegir— «es de gran cordialidad. Se lleva con una gran nobleza de miras y con singular afecto por las distintas regiones, que nos enaltece.» I, assenyalant Carrasco, que tenia al costat, va continuar: «El señor Carrasco, aquí presente, y que representa la izquierda radical más extrema, ha ratificado estos sentimientos catalanes.» Llavors Carrasco mateix va intervenir per ratificar que, com acabava de dir Alcalá Zamora, a Catalunya no hi havia cap hostilitat envers les altres terres d'Espanya, i que això contribuiria a salvar i enfortir el nou règim. A continuació, va prendre la paraula Lluís Nicolau d'Olwer, que va dir: «Yo milito en el mismo partido que el señor Carrasco, aunque no tenga su temperamento radical, porque es más extremista que yo, y sus manifestaciones son dignas de tenerse muy en cuenta.» I Carrasco encara va afegir unes paraules que crec que són clau per a entendre la seva posició nacionalista en aquell moment:

«La República harà el milagro de unirnos a todos.» Creia, doncs, que la monarquia no havia produït la unitat, sinó només una ocupació militar, mentre que, caiguda la monarquia, aquella Catalunya lliure proclamada el 14 d'abril podia continuar essent lliure, bé que unida fraternalment als altres pobles hispànics.

Quina mena d'unió? Això és el que s'hauria de concretar amb Macià. El mateix dia 17 van viatjar a Barcelona tres ministres del Govern provisional de la República, Fernando de los Ríos i els dos catalans Marcel·lí Domingo i Lluís Nicolau d'Olwer, acompanyats de Carrasco. Arribats a mitja tarda al Palau de la Generalitat, s'hi van reunir amb Macià, acompanyat de tot el seu Govern (del qual formava part Carrasco); el governador civil, Lluís Companys; l'alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader; el capità general, López Ochoa; el president de l'Audiència, Oriol Anguera de Sojo, i el comissari de la Universitat, Josep Xirau i Palau. La discussió va ser tensa i llarga, però finalment Macià, molt a desgrat seu, va haver de renunciar al nom de República catalana o Estat català, que el Govern de Madrid es negava absolutament a admetre, i va adoptar el de Generalitat de Catalunya. Se sol dir que va ser a proposta de Fernando de los Ríos, però difícilment aquest granadí podia tenir notícia d'aquesta institució medieval catalana. Va ser justament Carrasco i Formiguera qui va proposar aquest nom, potser per suggeriment de Rovira i Virgili. Ho va declarar en el consell de guerra del 1937, que no era pas una ocasió oportuna per a atribuir-se un mèrit com aquest, i consta en la lacònica acta del judici que va precisar que havia escollit aquest nom pel seu amor a la història i les institucions de Catalunya. Carrasco devia pensar que la Generalitat, fins a la seva supressió pels decrets de Nova Planta, era una institució sobirana, i que si ara es restablia podia ser-ho també. Quedava per a futures negociacions, o decisions, la definició de la seva competència. Segons que es va convenir aquell 17 d'abril, el Govern provisional de la República ratificava el que s'havia convingut en el Pacte de Sant Sebastià i es comprometia a presentar a les Corts, com a ponència del Govern, l'Estatut que Catalunya es donés i reconeixia unànimement «la saludable eficàcia revolucionària dels actes realitzats fins aleshores a Catalunya». A les deu de la nit Ventura Gassol, conseller de Política, anunciava des del balcó de Palau: «El Consell de Govern ha resolt actuar des d'ara endavant sota el nom de gloriosa tradició de Govern de la Generalitat de Catalunya.»

Això explica l'actitud que Carrasco adoptaria a les Corts, en defensa de la integritat de l'Estatut català.

6. DEBAT DE L'ESTATUT A LES CORTS

A les eleccions de diputats per a les Corts Constituents del 28 de juny de 1931, Carrasco i Formiguera va sortir elegit per la província de Girona. Les seves intervencions més importants van ser una en defensa de l'Església i una altra en defensa de l'Estatut de Núria. Eren els seus dos grans valors: la religió i la pàtria.

En compliment del que s'havia acordat en el Pacte de Sant Sebastià i en la reunió del 17 d'abril, es va posar en marxa el procés estatutari. El 21 de juny de 1931 va quedar enllestit el text que, pel lloc on la comissió *ad hoc* s'havia reunit, se'n va dir l'Estatut de Núria. Sotmès primerament als municipis, absolutament tots els 1.063 ajuntaments de Catalunya el van aprovar. Dels 8.439 regidors, només 4 van votar en contra i 420 es van abstenir. En el referèndum popular del 2 d'agost, amb una participació del 75 % (la més elevada de totes les votacions durant la Segona República), el 99 % dels electors van votar *sí* (595.205 dels 792.574 del cens electoral), i només 3.286 ciutadans, en tot Catalunya, van votar contra l'Estatut.

Calia presentar-lo a les Corts. Es va designar una comissió parlamentària de vuit membres, dels quals només dos eren catalans, que fins al 8 d'abril de 1932 no va presentar a les Corts un text retallat. L'article primer de l'Estatut de Núria deia que «Catalunya és un Estat autònom dintre la República espanyola». Ara diria «una regió autònoma de la República espanyola». Així i tot, en la discussió sobre la totalitat, que va durar del 6 de maig al 3 de juny, es van sentir molts discursos contraris a qualsevol autonomia catalana. Jaume Carner, en nom de la minoria catalana, es va entendre amb el seu amic Azaña i van convenir un text encara més retallat, que el Govern defensaria com a ponència seva. Així, el 27 de maig Azaña va pronunciar el seu famós discurs de tres hores en defensa de l'Estatut retallat, i que, com el discurs sobre la qüestió religiosa, va arrossegar la majoria: només disset diputats van adherir-se a la proposta de Royo Villanova de retirar aquell text i redactar-ne de cap i de nou un altre, i el 3 de juny es va poder començar la discussió article per article. Aquest és el context del discurs de Carrasco i Formiguera del 10 de juny de 1932.

El nostre home no acceptava cap d'aquelles rebaixes. L'abril anterior, en un acte d'Unió Democràtica amb motiu del primer aniversari de la proclamació de la República, havia dit:

Mentre Catalunya no es doni una altra Constitució, l'única Constitució nostra és l'Estatut, expressió de la voluntat del nostre poble, únic sobirà dels seus destins [...]. Si es volgués fer alguna esmena, caldria acudir a un nou plebiscit. Per a nosaltres el text de l'Estatut és sagrat [...]. Jo defensaré íntegrament l'Estatut. Això no vol dir que jo actuï d'una manera anàrquica. En tot el que calgui acataré la disciplina de la minoria [catalana]. Jo, però, no faré res que s'aparti del contingut de l'Estatut. No mantindré extremismes inútils que no puguin ésser mantinguts amb tota eficàcia. Però, si el cas arriba, nosaltres, homes d'un partit essencialment catalanista, demanaríem un lloc d'honor en aquelles organitzacions que, basades en uns principis democràtics, seguissin el camí que assenyalés el poble de Catalunya i aniríem disposats a tots els sacrificis que calguessin.

No és cap escrit o document; són només paraules, i encara improvisades, però amb tot crec que són molt importants per a determinar la posició de Carrasco i Formiguera pel que fa a la independència. El punt de partida és que Catalunya, en ús de la seva sobirania, s'ha donat un Estatut, i aquest Estatut és sagrat. Manifesta quina serà la seva actitud a les Corts: defensa íntegra de l'Estatut. Vol mantenir-se dins la disciplina de la minoria catalana i no en provocarà l'expulsió, però no cedirà en cap retallada de l'Estatut. A continuació, de la seva actuació personal com a diputat passa a parlar de la posició del partit, Unió Democràtica, i en definitiva del poble de Catalunya. No vol extremismes inútils que no podrien ser defensats amb eficàcia, però si el poble català, segons els principis democràtics, assenyalés un camí radical, «aniríem» —ell i el partit— «disposats a tots els sacrificis». Hem d'entendre que no propugna cap violència, que ell sempre va rebutjar decididament, sinó accions coratjoses i arriscades, en la línia del tancament de caixes, l'assemblea de parlamentaris o dels irlandesos no-violents (com la vaga de fam del seu admirat batlle de Cork), o del que més tard se'n dirà *no-violència activa*, la de Gandhi, Martí Luther King i Nelson Mandela. Recordeu el que hem dit dels *Esteve*s amb garrot, que no volen agredir ningú però no tenen por de ningú.

Encara sobre aquestes paraules de Carrasco i Formiguera, cal remarcar que es mostra plenament identificat amb la línia del seu partit. El 1922, arran del debat a les Corts de la qüestió religiosa, juntament amb alguns altres catòlics havia deixat Acció Catalana (o n'havia estat expulsat) i havia passat a Unió Democràtica de Catalunya. Escriu Coll i Alentorn (que aleshores també havia passat d'Acció Catalana a Unió Democràtica):

Sembla que Carrasco havia tingut a la Lliga i a Acció Catalana una certa fama d'indisciplinat i de conflictiu. Puc testimoniar que entre nosaltres, i malgrat la seva forta personalitat, no va suscitar mai cap problema que justificés ni remotament aquella fama. La seva identificació amb la nostra doctrina i amb la nostra praxi (per cert, no gens favorable als personalismes) fou total, i segons les seves pròpies paraules es trobava a Unió Democràtica com a casa seva.

I arribem al discurs del 10 de juny. Carrasco no discuteix la redacció de l'article primer, que era el que tocava, sinó que fa una mena d'esmena a la totalitat. No podia esgrimir explícitament el Pacte de Sant Sebastià i el que s'havia convingut el 17 d'abril, perquè les Corts Constituents s'afirmaven plenament sobiranes, i amb traça de bon advocat argumenta a partir de la Constitució, però té ben present el Pacte, quan diu que tota aquella discussió és irregular (il·legítima) segons la Constitució, perquè no és missió de les Corts inventar un Estatut per a Catalunya, sinó que només han de comprovar que l'Estatut de Núria ha estat redactat i plebiscitat legalment. «El texto del Estatuto, votado por Cataluña, encaja perfectamente en la Constitución, y encajando perfectamente en la Constitución, las Cortes, por imperativo de este

artículo 12, deben aprobarlo en cuanto se hayan cumplido los trámites que para su aprobación se fijan en la Constitución.» En la Constitució han triomfat els partits republicans que havien fet la revolució amb el compromís de concedir la llibertat a Catalunya i a còpia d'organitzar la República amb una estructura jurídica que permetés aquesta llibertat. Aquestes paraules susciten rumors i interrupcions, i fins imprecacions. És en aquests agitats minuts quan Carrasco es defineix ell mateix, i és definit pels seus adversaris, com un catalanista radical. No es defensa de la fama que té de radical, sinó que se n'enorgulleix. Royo Villanova, el més ferotge dels anticatalanistes, exclama: «Este señor dice aquí lo mismo que en Cataluña; tiene esa ventaja.» El *jabalí* Pérez Madrigal (un radical socialista maçó i anticlerical, però que acabaria franquista) reclama a Carrasco que es defineixi d'un cop i digui si és separatista, i encara afegeix provocativament: «Lo que S. S. defiende se defiende a tiros; con discursos no.» Carrasco replica: «Ya hablaremos de eso, Sr. Pérez Madrigal. No temáis que, a pesar de mi categoría de evangelista del Pacto de San Sebastián tenga que resucitar este asunto [...], pero antes y después del Pacto de San Sebastián [...] la única forma posible de resolver el problema de Cataluña es respetar esa libertad de iniciativa, observando este principio de autodeterminación que está consagrado en la Constitución.» Més endavant, retornant a la interpellació de Pérez Madrigal, rebutja un cop més tota violència (també l'espanyola):

Y vamos a los tiros, Sr. Pérez Madrigal. A este respecto he de decir a S. S. que son un completo infundio todas las noticias que se esparcen por ahí de preparación de violencias en Cataluña. Eso es una equivocación. Los más extremistas, en sentido nacionalista, en Cataluña, entre los que tengo el honor de contarme, nos damos perfecta cuenta de que el poder de la violencia ha acabado para siempre, que no está de moda en los tiempos actuales jugar a soldados, a guerrillas ni a trincheras. No, Sr. Pérez Madrigal; el derecho de Cataluña y la voluntad de Cataluña son cosas que nacen y se asientan tan profundamente en los principios inmovibles del Derecho, que no necesitan de la violencia para defenderse y para imponerse, y que no temen tampoco a la violencia que intenten destruirlos.

I acaba citant, en català, *La Santa Espina*: «Som i serem gent catalana, tant si es vol com si no es vol.» Lluhí i Vallescà l'interromp per dir que no representa el poble català, i que dues vegades ha estat desautoritzat: en la qüestió religiosa i ara, sobre l'Estatut. Pérez Madrigal, sempre busca-raons, diu, adreçant-se a la minoria agrària, que eren catòlics: «Os representa a vosotros.» Però Royo Villanova, agrari, li replica: «A mí, qué me va a representar? Éste, a quien representa es a Macià; es el apóstol del nacionalismo.» Els de la minoria catalana protesten amb crits, i el *Diario de Sesiones*, que quan hi ha aldarulls anota «rumores», ací registra: «grandes rumores».

7. EL CONSELL DE GUERRA

El consell de guerra i l'execució de Carrasco i Formiguera van tenir lloc en el curs de la Guerra Civil, que de part dels insurrectes va tenir des del primer moment el caràcter de guerra contra l'autonomia catalana. En el seu segon viatge a Euskadi, el febrer de 1937, Carrasco va aprofitar el pas per França per a anar a trobar l'ambaixador britànic, Sir Henry Chilton, que tot i ser ambaixador prop de la República residia habitualment a Hendaia i així estava en contacte amb els dos bàndols, més amic dels facciosos que dels republicans. El 23 de febrer de 1937 Chilton va enviar a Eden, secretari del Foreign Office, un extens informe sobre la visita que aquell mateix dia li havien fet Carrasco i un altre senyor, del qual no dona el nom. Demanaven una mediació internacional, encaçalada per la Gran Bretanya i França, que posés fi a aquella matança. Després de la previsible però sagnant victòria de Franco, reporta Chilton que li havia dit Carrasco, «haurien de seguir uns anys de rígida dictadura militar, sense cap esperança per a les aspiracions nacionals de catalans i bascos. Ell mateix, tot i ser catòlic, era un català i un demòcrata tan convençut que preferia morir ell i els seus vuit fills embolcallats en la bandera catalana abans que sotmetre's als plans de govern del general Franco».

Del procés que el durà a la mort ens cal recordar dos documents: l'escrit de defensa i l'acta del consell de guerra. El senyor Manel Martí i Carrasco va poder localitzar un fill del defensor, Eloy Alonso, que viu a Barcelona i conserva molts papers de l'actuació del seu pare en els consells de guerra. Entre ells, l'escrit de defensa de Carrasco i Formiguera que hauria d'haver llegit el seu defensor, i que no va poder llegir. Carrasco sabia prou que aquell procés era dels que comencen amb la sentència ja feta i pastada, però no els ho va fer fàcil, als seus acusadors. Hàbil advocat, va demostrar que el condemnaven vulnerant els principis més elementals de la justícia i de la recta doctrina penal. Deixa clar que el condemnen a mort, amb retroactivitat, per fets anteriors al 18 de juliol, que aleshores eren perfectament legals, i que en definitiva serà afusellat per la seva manera de pensar. Aquesta és la primera part de la defensa. Però el que més l'interessa, en aquest escrit, és la segona part, en la qual proclama la seva trajectòria. És el seu testament espiritual i polític que volia fer dir al seu defensor:

Carrasco Formiguera es desde luego un catalanista ultraradical, es decir, lo que se conoce por separatista, aunque no emplea ni usa este calificativo, ni ha figurado en ningún partido separatista y los puntos esenciales de su ideología política y social se pueden concretar en los extremos siguientes:

- 1.º Resucitar en todos los territorios de lengua catalana el espíritu y educación cristiana.
- 2.º Despertar simultáneamente en esos pueblos una conciencia de su personalidad que reivindique el derecho de autodeterminación.

3.º Difundir al propio tiempo los principios de la más avanzada democracia social cristiana, *practicando* el Evangelio en los términos en que Jesucristo lo enseñara.

4.º Organizar la vida política de Cataluña en Confederación con los pueblos que aceptasen el respeto a su personalidad propia.

O sigui que l'objectiu no és la separació, sinó una Catalunya lliure, però Catalunya només acceptarà la confederació si els altres pobles respecten la seva personalitat pròpia.

Del relat de la seva trajectòria personal, religiosa, familiar i política cal destacar el que en aquest escrit de defensa explica: que l'única vegada que ha tingut una arma a les mans va ser durant la Setmana Tràgica del 1909, quan ell, als dinou anys, en unió amb altres congregants marians, van fer guàrdia davant de l'església i el convent dels jesuïtes del carrer de Casp. És l'expressió del seu rebuig total de la violència. Home de dret, sempre va confiar en els procediments jurídics.

El consell de guerra es va celebrar el 28 d'agost de 1937. L'acta, d'un procés en el qual es demanava pena de mort, ocupa un sol foli, indicatiu eloqüent del caràcter expeditiu que revestia la justícia militar. El fiscal va llegir l'acusació i va sol·licitar la pena de mort. Diu l'acta que «a continuació el defensor leyó la defensa de su patrocinado, solicitando para el mismo la libre absolución con todos los pronunciamientos favorables». El defensor, Eloy Alonso, no va llegir la defensa preparada per Carrasco, perquè era massa llarga i sobretot pel contingut. Per això quan, al final de la vista, el president, com és de rigor, diu a l'acusat si té res a dir, diu l'acta que «pretendió relatar su vida política» (és a dir, va intentar dir de paraula allò que havia escrit, i que l'importava més que la impossible absolució) «oponiéndose la Presidencia para que concretara con relación a lo que tuviera por conveniente alegar con respecto al hecho concreto, solicitando piedad en gracia a ser un ferviente católico, casado, padre de ocho hijos, y hoy adherido al Movimiento Salvador de España o deseando el triunfo del mismo».

És del tot inversemblant que, després del que havia escrit en la defensa redactada per al defensor, i del que va començar a dir però el president va tallar, acabés adherint-se a la revolta militar. Potser ho va posar el defensor. La mateixa redacció de l'acta, a més de molt concisa, és en aquest punt imprecisa: «...hoy adherido al Movimiento o deseando el triunfo del mismo», com si el secretari dubtés de les paraules exactes. A més, el pare Miquel Batllori m'havia explicat que el pare Ignasi Romaña li havia dit que repetidament havia exhortat Carrasco a fer un acte d'adhesió a la rebel·lió, que facilitaria les gestions per a l'indult, però ell sempre s'hi havia negat.

8. L'AFUSELLAMENT

Carrasco i Formiguera va romandre condemnat a mort fins al 9 d'abril de l'any següent, quan amb l'*enterado* de Franco es va executar la sentència. Carrasco no va permetre que li embenessin els ulls i, mirant de cara tots els presents, va cridar amb veu forta: «Lo que ha sido el lema de toda mi vida y que llevo en el corazón, quiero que sea mi grito en este transcendental momento: *Visca Catalunya lliure! Jesús, Jesús.*»

En aquest acte de cloenda de l'any dedicat a Manuel Carrasco i Formiguera, el meu intent ha estat evocar les seves pròpies paraules, en vuit moments especialment significatius de la seva vida, per a posar en relleu la seva trajectòria nacionalista totalment coherent i rectilínia, i així deixar que ens aclarís ell mateix què volia dir exactament quan el 9 d'abril de 1938, ara fa setanta-cinc anys, abans de ser afusellat, va cridar «Visca Catalunya lliure!».

Qui era mossèn «Antonino» Tenas?¹

El 31 de desembre de 1953 moria mossèn «Antonino», després de trenta-set anys de ser rector de la parròquia de Sant Just Desvern. Cinquanta anys després de la seva mort, el seu record continua viu entre els qui el van tractar, i fins i tot els qui no el van conèixer personalment n'han sentit parlar i repeteixen les anècdotes de la seva vida i miracles. Molts el recorden amb admiració i agraïment, però no manquen els qui en tenen mal record, segurament per algun dels seus proverbials cops de geni. Qui era aquest capellà, que va marcar tan fonament el poble?

Antoní (o «Antonino», com tothom li deia i ell mateix sempre es va dir i va signar) Tenas i Alibés va néixer a Ripoll, comarca del Ripollès i bisbat de Vic, el 14 de febrer de 1881. El seu pare, Ramon Tenas i Capdevila, ripollès, venia per part de pare de les Tenes, una masia situada entre Ripoll i Vallfogona del Ripollès que s'esmenta en la famosa escriptura del 888 per la qual el comte Guifré fa donació al monestir de Ripoll d'una sèrie de possessions seves, entre les quals les Tenes (i també Montserrat, que apareix ací documentat per primera vegada). La mare de Ramon Tenas era de Capdevila de les Lloses, una altra masia del Ripollès, amb una bonica església romànica, que es troba exactament en la divisòria d'aigües que separa la conca del Llobregat de la del Ter, i el Berguedà del Ripollès. La mare de mossèn Antoní, Ramona Alibés i Fossas, també ripollesa, venia per part de pare

1. Pròleg a la reedició, el 2005, pel Centre d'Estudis Santjustencs, de les *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern*, de mossèn Antonino Tenas i Alibés, Barcelona, 1947. Per a més detalls familiars em remeto al meu article «Mn. Antoní Tenas i Alibés (1881-1953)», publicat a *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs*, núm. v, Sant Just Desvern, Centre d'Estudis Santjustencs, 1993, p. 83-116. També podeu veure la breu nota autobiogràfica a les *Notes històriques*, al final del rectorologi, p. 134-135 de l'edició original i l'article corresponent (redactat segurament amb informacions facilitades per ell mateix) a l'*Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, més coneguda com a *Enciclopedia Espasa*. Vegeu també el meu article, forçosament breu, al *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Claret, 2001, p. 526-527.

de Beget, a la Garrotxa, i la seva mare provenia de la masia de les Fosses, entre les Tenes i Vallfogona del Ripollès, i era cosina germana de Tomàs Raguer i Fossas, el fundador del Museu Folklòric i l'Arxiu Històric de Ripoll. El pare de mossèn Antoni era ebenista d'ofici, però es dedicava a les contractes de fusta dels boscos, que era aleshores una de les principals riqueses del Ripollès. Es va arruïnar per l'incompliment d'una contracta per part de l'Estat i es va haver de traslladar amb tota la família a Sant Boi de Llobregat, i després a Barcelona, on va reprendre la feina d'ebenista.

El 1896 l'Antoni va entrar al seminari de Barcelona. S'ajudava a pagar els estudis amb els apunts de classe que distribuïa als condeixebles. En feia còpies amb una màquina d'escriure molt atrotinada, i havia de picar tan fort que va contreure una paràlisi de la mà dreta, defecte que posava en perill la continuïtat dels seus estudis i fins l'ordenació sacerdotal. Però amb aquella tenacitat tan característica seva va aprendre a escriure amb la mà esquerra i amb el repòs va recuperar el moviment de la dreta. Sempre més va ser ambidextre.

Com una profecia del seu futur, l'havia batejat a Ripoll el bisbe Morgades, i el va ordenar sacerdot a Vic el bisbe Torras i Bages. L'Església catalana es trobava aleshores en un procés d'evolució, sortint del carlisme o l'integrisme cap a posicions més obertes, que s'identificaven amb el catalanisme catòlic de dretes.² Els grans impulsors d'aquesta evolució van ser el bisbe Morgades, primer a Vic i després a Barcelona, i el successor de Morgades a Vic, Torras i Bages. Morgades no serà mai canonitzat, com segurament ho serà Torras i Bages, no perquè hagués escrit res de poc ortodox o hagués caigut en cap feblesa moral, sinó perquè les seves virtuts no sembla que arribessin a l'heroïcitat que una canonització exigeix, però, com ha explicat molt bé el professor Figuerola,³ tenia una visió política i social de l'Església catalana molt coherent i més efectiva, i fins més política, que la de Torras i Bages: defensa de la llengua catalana (que va provocar la reacció violenta del Govern de Madrid), restauració de Ripoll, museu d'art diocesà de Vic, promoció de Verdguer com a poeta nacional (encara que això li va sortir molt malament), etc.⁴ Aquest sector de l'Església catalana del tombant de segle es trobava lluitant contra dos fronts: a la dreta, els integristes, que es mantenien en les antigues posicions de les guerres carlistes i exigien com a dogma de fe la monarquia tradicional absolutista i confessional; a l'esquerra, un catalanisme anticlerical, que venia del federa-

2. El catolicisme basc també va experimentar un procés semblant, des del carlisme cap al nacionalisme democràtic.

3. Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

4. Vegeu Jordi FIGUEROLA, «Símbols religiosos i símbols polítics. La restauració de Ripoll i l'estratègia política de l'Església catalana de la Restauració», a Pere ANGUERA, Àngel DUARTE, Mikel URQUIJO et al., *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*, Reus, Centre de Lectura, 2001, p. 191-210.

lisme.⁵ Al seminari de Barcelona i a la Universitat Pontifícia de Tarragona hi havia una forta tensió entre «carlistes», que llegien *El Correo Catalán*, i «catalanistes», lectors de *La Veu de Catalunya*. Un tercer grup, menys nombrós, era el dels monàrquics espanyolistes liberals, que es guiaven pel *Diario de Barcelona*. Mossèn Antoni es va arrengrerar decididament amb els catalanistes, i sempre més va tenir una mena d'اللèrgia a tot allò que fos o semblés carlisme. Fins i tot en els seus darrers anys, tot i que *El Correo Catalán* havia evolucionat fins a ser el diari religiosament més avançat de Barcelona, va refusar una subscripció gratuïta que li oferien i no el volia llegir. Deia que «la fusta vella costa de doblegar».

Pertanyia de ple a aquell grup de sacerdots catalans que he anomenat «la generació sacerdotal a cavall de la guerra»,⁶ que havien viscut els anys difícils de la Segona República (i alguns, com el nostre Tenas, ja els de la persecució anticatalana de la dictadura de Primo de Rivera), la tragèdia de la Guerra Civil i encara els anys primers i més durs del franquisme; una generació esplèndida per la preparació intel·lectual i l'obertura d'esperit, que preludiava el Vaticà II, però que per les circumstàncies històriques per les quals el nostre país ha passat no va poder donar tots els fruits que se'n podia esperar. Entre els membres d'aquesta generació sacerdotal n'hi havia mitja dotzena que, a més de l'amistat íntima que els unia, compartien la fidelitat a Catalunya i l'anhel de renovació eclesial, en la línia dels moviments bíblic, litúrgic, patristic, catequètic i pastoral que bategaven a França, Bèlgica i Alemanya. D'aquest grupet, el més important era el doctor Lluís Carreras, que Massot i Muntaner ha qualificat merescudament d'«omnipresent», perquè apareix en totes les operacions i maniobres del grupet. Ja havia estat designat canonge de Barcelona, però les intrigues del Govern espanyol (eren els temps de la dictadura) van impedir que el nomenament es fes efectiu, i fins i tot va haver de fugir. Mossèn Antoni el va adreçar a la seva germana, la meva àvia Ramona, que vivia a Ripoll, perquè li deixés alguns diners i li trobés un guia que li fes passar la frontera francesa. Altres membres d'aquest grup eren el musicòleg Higiní Anglès, el renovador de l'art sagrat Manuel Trens, l'historiador Josep Tarré, el monjo de Montserrat, historiador, prefecte de la Biblioteca Vaticana i futur cardenal Anselm Albareda i, més jove, el gregorianista Miquel Altisent, escolapi.

El nivell intel·lectual del clergat català era aleshores francament superior al de la majoria del clergat espanyol. Només el seminari de la diòcesi de Vitòria⁷ se li

5. Sobre aquestes tensions, vegeu Joan BONET i Casimir MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya: Les grans polèmiques 1881-1888*, Barcelona, Vicens Vives i Fundació Caixa de Barcelona, 1990.

6. Hilari RAGUER, «La generació sacerdotal de Mossèn Batlle», a Albert MANENT i Genís SAMPER (ed.), *Mossèn Batlle: Miscel·lània d'homenatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 62-69.

7. Aleshores comprenia tot el País Basc, fins que Franco, per triturar aquell clergat díscol, va aconseguir el 1949 que se'n separessin les diòcesis de Bilbao i Sant Sebastià, i encara assignades a províncies

podia comparar, i fins superava el català pel que fa a la pastoral social i el sindicalisme cristià. Aquesta superioritat, i la connexió amb les tendències europees, feia que el que eren pràctiques renovadores sanes fos vist per la jerarquia eclesiàstica i el Govern d'Espanya com a mostres de separatisme polític. Es qualificaven de separatisme les casulles amples, que alguns anomenaven «gòtiques», i es volien imposar les ridícules casulles dites «de guitarra», i també es qualificava de separatista la pronunciació romana del llatí, que Pius XI havia encomanat a l'abat de Montserrat Antoni M. Marcet, en dues cartes, que difongués a Espanya.⁸ Durant la dictadura, el 1928, la Sagrada Congregació de Ritus, entre altres disposicions amb les quals volia plaure al Govern espanyol en la repressió del catalanisme, va reprovar «l'ús i l'abús dels ornaments sagrats en la forma antiga, anomenada gòtica,⁹ els quals no estan en consonància amb els legítims costums observats a l'Església romana»; prohibia la confecció de noves casulles «gòtiques», però permetia l'ús de les antigues existents i disposava que «en el futur es redueixin a les formes emprades, segons costum, a Espanya».¹⁰ Mossèn Tenas no sols va mantenir les casulles amples antigues, sinó que en va fer de noves. En moments tan difícils com els de la primera postguerra, quan era administrador apostòlic de Barcelona monsenyor Díaz Gómara, franquista fanàtic i ferotge anticatalà, que havia manat la pronunciació espanyola i havia prohibit les casulles amples, mossèn Tenas li va explicar serenament les raons litúrgiques i estètiques de la forma ampla, li va fer veure que no era un invent català sinó que s'anava estenent a les millors esglésies d'Europa, i que aquelles normes prohibitives no trigarien a quedar en ridícul. No sols va quedar convençut Díaz Gómara, sinó que en una celebració a l'església de Sant Just es va posar una casulla ampla. Mossèn Tenas volia evitar que mai no es fes a Sant Just allò que havia passat en alguns altres llocs: que per una interpretació massa estricta d'aquelles normes vaticanes del 1928 es retallaven casulles amples, fins i tot algunes de gran valor històric i artístic. Ell, que tot ho donava a la parròquia, va disposar en el seu testament que totes les seves casulles passessin a ser propietat de la parròquia, però amb la condició resolutòria que si algun successor seu les reta-

---

eclesiàstiques distintes: Bilbao i Vitòria a la de Burgos, i Sant Sebastià a la de Pamplona. Una mesura de política eclesiàstica que s'ha reproduït el 2004 en crear les noves diòcesis de Terrassa i Sant Feliu, sufragànies de Barcelona, i separar-les de Tarragona, i trencar, així, la unitat de l'Església catalana.

8. La pronunciació romana (diferent de la clàssica, que és la que s'empra en l'ensenyament als instituts i les universitats) llegia el llatí com si fos italià, mentre que la gran majoria del clergat espanyol ho feia com si fos castellà. Per exemple, les síl·labes *ce*, *ci*, *ge* i *gi* es pronunciaven a la romana com *txe*, *txi*, *ge* i *gi*, mentre que a l'espanyola es pronunciaven com en castellà *ze*, *zi*, *je* i *ji*, i deien *Deo gracias* o *Salve rejina* (la pronunciació clàssica seria *ke*, *ki*, *gue*, *gui* i *salve reguina*).

9. S'en deien «gòtiques» perquè era la forma que es veia als retaules gòtics.

10. Vegeu Albert MANENT, «Notes sobre un segle de romanitat en l'Església catalana», a *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 383-390; el text citat és a la nota 19.

llava passarien a ser propietat del monestir de Montserrat. Així ho va deixar escrit en un paper que va enganxar a les portes dels armaris de la sagristia.

Acabats els seus estudis al seminari de Barcelona, el 1905 es va doctorar en teologia a la Universitat Pontifícia de Tarragona, però es va incardinar a la diòcesi de Barcelona. Ell mateix ha deixat escrit, en el rectorologi inclòs en aquestes *Notes històriques*, les parròquies on va ser vicari o ecònom, fins que el 1916 es va presentar a unes oposicions a rectors i les va guanyar amb el número 1. El 13 de desembre de 1916 va ser nomenat rector de Sant Just Desvern, i des d'aquell moment es va considerar indissolublement vinculat a aquesta parròquia. Aleshores les parròquies es classificaven segons la importància (i el rendiment econòmic) en parròquies d'entrada, mitjanes i de terme, i generalment se seguia el *cursus honorum*, com els funcionaris que ascendeixen per escalafó. En l'episcopat hi havia teòricament una mística esponsal, simbolitzada per l'anell, però també corrien (i corren) *ad maiora*.¹¹ Mossèn Tenas no va cercar ni acceptar mai cap ascens, tot i que el bisbe Modrego, que l'apreciava molt, li havia ofert les millors parròquies de Barcelona. Tot el que guanyava, amb els seus escrits, l'assessoria de l'editorial Subirana o els càrrecs al bisbat, ho esmerçava en la parròquia, sempre estalviant fins al cèntim, però no pas per a ell. Va fer-se proverbial la seva frase, quan algú s'havia deixat un llum innecessàriament encès: «Per a quin sant crema aquesta llàntia?» Amb els seus amics sacerdots Carreras, Trens i Anglès, havia organitzat un pelegrinatge a Terra Santa, però a última hora se'n va desdir perquè va pensar que amb l'import d'aquell viatge podia posar uns bons bancs nous a l'església. Era la primavera del 1936, i poc després els revolucionaris en feien pila per a cremar l'església. Jo el visitava sovint, perquè tenia una gran cultura i sabia moltes coses de la història eclesiàstica del país, i també de la civil. Durant unes vacances d'estiu, ens va demanar, al meu germà Jordi i a mi (i també ho va fer a l'aleshores seminarista, i després vicari, Pere Diví), que l'ajudéssim a fer el fitxer o *status animarum* dels seus fidels, persona per persona, a partir del cens municipal, i ell personalment les posava en net i hi afegia les observacions. Vaig treballar-hi moltes hores, però les donava per ben esmerçades per les sucoses converses de sobretaula (llàstima que en els darrers anys no se l'entenia gaire, i jo no gosava fer-li repetir les seves paraules). Un dia em va dir: «No et facis il·lusions: si vens a veure'm pel pollastre, només trobaràs la carcanada.» Em vaig quedar molt parat, perquè mai no se m'havia acudit que hagués de rebre cap benefici material de les meves visites, i no vaig respondre-li res. Passat un temps,

11. Fins un prelat tan marcat pel Vaticà II com va ser el cardenal Vicent Enrique i Tarancón, a les seves *Confesiones* (Madrid, PPC, 1996, *passim*), es lamenta repetidament que per culpa de la seva pastoral *El pan nuestro de cada día*, en la qual denunciava l'estraperlo i la corrupció, el Govern el va tenir molts anys castigat a Solsona; això vol dir les ganes que tenia de deixar aquella modesta diòcesi rural i ascendir a una altra de més important. De fet, passava molt de temps a Madrid, com a secretari de la Conferència Episcopal Espanyola.

em va tornar a dir si fa o no fa el mateix. Aleshores sí que li vaig replicar: «Això, ja m'ho va dir una vegada, de manera que si vingués a veure'l esperant rebre alguna cosa, ja m'hauria desenganyat i no hauria tornat més.» Ja no m'ho va tornar a dir.

El nivell acadèmic de la Universitat Pontifícia de Tarragona era molt deficient, com el de la majoria d'universitats eclesiàstiques espanyoles d'aleshores, i mossèn Tenas reconeixia que amb raó van ser totes suprimides, llevat de les de Salamanca i Comillas, arran d'una visita apostòlica a seminaris i universitats practicada pel nunci Tedeschini.¹² Però en un lloc o altre va trobar bons mestres dels quals va aprendre la impecable metodologia teològica i històrica que palesa en tots els seus escrits.

Fou un dels principals animadors del moviment litúrgic a Catalunya, iniciat a primers del segle xx amb una tendència eminentment pastoral. L'abadia de Solesmes (França), fundada per dom Pròsper Guéranger, havia iniciat el moviment litúrgic a mitjan segle XIX a partir de la restauració del cant gregorià i amb importants estudis històrics. De Solesmes la restauració benedictina i alhora el moviment litúrgic passen a Alemanya (monestirs de Beuron i Maria Laach), i d'Alemanya a Bèlgica (Maredsous), però uns cinquanta anys més tard els benedictins i sacerdots diocesans belgues donen al moviment litúrgic un impuls menys elitista i més popular, no limitat als monestirs sinó aplicat també a les parròquies. Així, quan a principis del segle xx la Congregació Benedictina de Beuron va enviar monjos al Brasil, on els monestirs es trobaven en la més gran decadència, els benedictins alemanys mantenien un puritanisme monàstic, mentre que els belgues eren més sensibles a les urgències socials i pastorals. Pensem també en el benedictí belga dom Lambert Beaudouin, un sacerdot secular que havia escoltat la crida del papa Lleó XIII a treballar en el món obrer i després, havent sentit la vocació monàstica, va fundar primer el monestir ecumènic de Chevetogne i després el Centre de Pastoral Litúrgica de París. Aquella generació sacerdotal catalana a cavall de la guerra, més amunt esmentada, tenia contactes amb la línia erudita de Solesmes, sobretot pel monjo de Montserrat dom Gregori Sunyol, gregorianista insigne, que seria el primer director de l'Institut Pontifici de Música Sacra, però en conjunt està marcada per la línia belga.¹³ El doctor Albert Bonet s'inspira en la JOC del canonge Cardijn per a la creació de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, i del cardenal Mercier arrelaran entre nosaltres tant el neotomisme com una espiritualitat genuïnament sacerdotal, que no volia ser una mala imitació de la religiosa o monàstica, encara que les obres del monjo de Maredsous dom Columba Marmion

12. Vegeu Vicente CÁRCEL ORTÍ, «La visita apostòlica de 1933-1934 a los seminarios espanyoles», a *Anuario de Historia de la Iglesia*, núm. 2, 1993, p. 127-150.

13. Vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, «El moviment litúrgic», a *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1973, p. 43-55.

(particularment *Jesucrist ideal del monjo* i *Jesucrist en els seus misteris*) seran traduïdes i molt llegides.

El Congrés Litúrgic celebrat a Montserrat del 5 al 10 de juliol de 1915, en el qual va participar mossèn Tenas, va tenir una orientació molt pastoral. Els quatre objectius proposats, que havien estat sotmesos a l'aprovació del Papa, eren: «1) Estendre el coneixement de les disposicions pontifícies sobre la Sagrada Litúrgia entre els sacerdots i el poble fidel, i fomentar-ne la pràctica; 2) Encaminar la devoció popular cap a la vida social litúrgica, inculcant la pietat sacramental i la participació activa¹⁴ dels fidels en els misteris sagrats i les festes eclesiàstiques; 3) Enrobustir la unitat d'esperit dels fidels envers la jerarquia i la parròquia, com elements directius de la fe i la pietat; 4) Propagar l'amor i l'ús dels llibres litúrgics com a text autèntic de l'Església en la comunicació de la vida espiritual.» Hi van prendre part més de dos mil congressistes, i el to pastoral és evident en les dues conferències magistrals confiades a seglars tan destacats com Puig i Cadafalch i el mestre Lluís Millet, que va tractar d'«El cant del poble en les festes de l'Església». Es va fer famosa l'homilia de Torras i Bages, en la festa dels sants Ciril i Metodi, sobre «Dignitat i popularitat de la litúrgia catòlica», en la qual va parlar del paper de la litúrgia en la creació de la llengua i la cultura dels pobles. La gran aplicació pràctica d'aquest congrés va ser la publicació de l'*Eucologi*¹⁵ o llibre de pregària, obra de Frederic Clascar, Josep Tarré i sobretot Lluís Carreras. No volia ser un devocionari més, com tants en circulaven, sinó «un plançó eixit del Missal i del Breviari Romà, els llibres magnífics que la Iglésia ha dictat per a expressar la seva ment i el seu cor a l'adreçar-se a Déu en l'acte suprem de la Religió, el Sant Sacrifici de la Missa, i en la lloança reverent que a nom del seu poble quotidianament li dóna la pregària sacerdotal». Segons confessava Carreras, l'*Eucologi* seguia l'orientació de dom Lambert Beaudouin, que havia convertit «en apostolat popular el que fins aleshores havia estat estudi científic i erudit».¹⁶

Mossèn Antoní Tenas ha deixat treballs científics de gran erudició, però més encara va treballar en la pastoral litúrgica, tant amb escrits que difonien la veritable espiritualitat litúrgica com amb la vida litúrgica de la seva estimada parròquia de Sant Just Desvern.

Havia participat en el Congrés Litúrgic de Montserrat del 1915 i col·laborà en la revista *Vida Cristiana* amb estudis científics d'història de la litúrgia i de rúbriques i, també, sota el pseudònim *Fidel Cristià*, amb uns articles satírics molt aguts contra les devocions contràries a la pietat de l'Església i els castellanismes ridículs, que

14. Cinquanta anys més tard, la «participació activa» serà la noció clau de la constitució sobre la litúrgia *Sacrosanctum Concilium* del Concili Vaticà II.

15. *Eucologi: Publicació oficial del Congrés Litúrgic de Montserrat*, Barcelona, Ramos, 1915.

16. Lluís CARRERAS, «Introducció», a *Eucologi*, 2a ed., Barcelona, Successors de Joan Gili i Biblioteca Popular Litúrgica de Montserrat, 1925, p. XI.

van provocar reaccions airades de les persones, congregacions religioses o entitats alludides. Però no era sols un teòric del moviment litúrgic, sinó que també n'era un pràctic. L'article a ell dedicat a l'*Enciclopedia Espasa* el presenta com a «sacerdote y liturgista español», i es diu que «es cura párroco de San Justo Desvern (Barcelona), en donde ha implantado, con extraordinario éxito, la vida parroquial litúrgica, realizando importantes reformas en el templo y consiguiendo que todo el pueblo tome parte en los cantos litúrgicos».¹⁷

Va fundar, dirigir i redactar tot sol la revista *Anuario Eclesiástico* (1915-1935), a la qual la Guerra Civil va posar fi, i que és encara una font de consulta obligada per a la història eclesiàstica espanyola d'aquells anys. Va saber trobar corresponsals a cada diòcesi que li facilitessin les informacions i dades locals. Havia publicat *Formulario eclesiástico* (Barcelona, 1920 i 1921) i *Práctica pastoral. Instrucciones y normas para el ejercicio del ministerio parroquial* (Barcelona, 1922 i 1924). Juntament amb mossèn Pere Farnés, que aleshores era el seu vicari, l'any mateix de la seva mort (1953) va publicar la tretzena edició revisada del clàssic *Manual litúrgico* de Solans-Vendrell, que es donava de text a la majoria de seminaris d'Espanya i Amèrica i era el vademècum indispensable dels capellans que volien fer les coses tal com Déu mana, o almenys tal com aleshores manava la Sagrada Congregació de Ritus.

Com a liturgista pràctic, encara no feia un any d'haver arribat a Sant Just que ja havia fundat, el 1917, el cor parroquial gregoriana o *schola cantorum*, que va ser la seva obra preferida. En una mena de testament pastoral que va deixar, adreçat «al meu successor o successors», escrivia: «Tota la nostra organització parroquial l'hem fonamentada en la *schola cantorum* [...]. Us recomano que cuideu de la que ha estat fins ara la nostra *schola cantorum* o *chor* parroquial, de mantenir el seu esperit purament i exclusivament gregoriana, de no permetre-hi innovacions més o menys dissimulades, que la desviarien. La seva fundació i els seus primers temps, quan tot l'ambient, fins en bona part l'ambient eclesiàstic —qui ho diria, oi?— era hostil a la introducció, tot i essent manada, del cant gregorià en els actes de culte públic, va exigir uns sacrificis i una tenacitat, que la nostra gent d'ara mai no podrà arribar a figurar-se [...]. Si aquí hem lograt tenir un culte digne, propi i ben solemne, orgull dels d'aquí i admiració i fins enveja d'estranyers, ho devem als abnegats cantaires, homes i noies, d'aquesta *Schola*. I particularment a mi m'han fet passar estones de goig deliciós, qu'è compensaven les moltes angúnies i fatigues d'altres hores.» De fet, els seus amics més fidels i abnegats col·laboradors eren principalment membres de la *schola*, com molt bé recorden encara els fills i nets d'aquells cantaires. Segons una relació del 1941, eren setanta-un, vint-i-nou homes

17. *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, vol. 60, Madrid, Espasa-Calpe, 1928, p. 860-861.

i quaranta-dues dones, tots amb el seu *Liber usualis*. Donava tota la solemnitat i riquesa gregorians als oficis de Nadal i Setmana Santa, i també a les exèquies, ja que deia que l'Església reserva les seves millors melodies per als difunts.

La seva obra científica predilecta, a la qual va dedicar més anys i més esforços, són les *Notes històriques* que ara reeditem.¹⁸ Sobre el mèrit científic d'aquesta obra, Agustí Duran i Sampere, en una de les seves cròniques radiofòniques de divulgació històrica, va dir: «El libro del Dr. Tenas se recomienda no solamente por la cantidad de noticias que contiene, sino por la aparente facilidad de su estructura, por el orden de su exposición, por la precisión técnica de sus descripciones y porque se ve a lo largo de sus 230 páginas el estudio continuado, el amor al tema y el arte de hacer libros, todo lo cual nos hubiera descubierto en el autor un temperamento de historiador si sus obras anteriores no lo hubiesen revelado suficientemente.»¹⁹

Són ben sinceres i sentides les paraules de la «Dedicatòria» que hi va avantposar: «Als feligresos de Sant Just Desvern, ofereixo aquesta nova prova —i, pel que m'ha costat, no pas de les més petites— de com a ells i a la nostra parròquia els he portat i els porto ben endins del cor.» En la «Nota preliminar» podreu llegir el procés d'elaboració, la destrucció i la per desgràcia limitada reconstrucció. Per això és ben injust el retret que algú ha gosat fer-li de no haver salvat de la crema les sis mil paperetes, a més dels gravats i clixés, el 21 de juliol de 1936. Com si algú se les pogués estimar més del que ell les estimava, les paperetes i l'església parroquial, encara més preciosa per a ell que totes les seves recerques històriques i que la seva mateixa vida! No volia pas abandonar la parròquia, ni que el matessin allà mateix, i va haver de ser el seu bon amic, el batlle Daniel Cardona, qui el convencés dient-li que la seva presència, en aquelles circumstàncies, era provocativa i podia ocasionar grans mals en persones i edificis, i que, si el mataven, ell, l'alcalde, en resultaria responsable. El meu primer record de la Guerra Civil és quan el vaig veure vestit de seglar, contemplant des d'una finestra del pis de casa l'església que fumava, mentre li queien grans llàgrimes galtes avall.

Ja he dit que des del seminari era catalanista. Va continuar essent-ho fins en els anys difícils de la primera postguerra. En els primers dies després de l'arribada de les tropes de Franco es va produir un incident amb la Guàrdia Civil, a causa del català, del qual no volia donar detalls, i només deia que va estar a punt d'acabar molt malament. Així i tot, va fer tot l'ús que les circumstàncies permetien de la llengua catalana en la pastoral i a les escoles parroquials. Cal recordar que l'ús del català es tolerava en parròquies rurals, però de primer es prohibia a les poblacions

18. N. dels ed.: L'autor es refereix a l'any 2005.

19. A[gustí] D[URAN] S[AMPERE], «La historia del pueblo de Sant Just Desvern en un libro nuevo», a *Barcelona: Divulgación histórica: Textos del Boletín Semanal radiado desde la emisora Radio Barcelona por el Instituto Municipal de Historia de la Ciudad*, vol. v, Barcelona, Aymà, 1948, p. 265-267.

importants, i Sant Just era com Barcelona.²⁰ A les Escoles Núria feia servir el *Sil·labari català* de Pau Romeva. Alguna relació devia tenir amb la gent d'Unió Democràtica de Catalunya, perquè quan es va plantejar la qüestió escolar durant la República, que prohibia als religiosos tenir escoles o col·legis i suprimia l'ensenyament del catecisme a les escoles nacionals, va fer campanya, amb els dirigents d'aquell partit, per a la creació d'escoles parroquials. En l'escrit adreçat als seus successors, deia: «Mireu com la nina dels vostres ulls les Escoles Núria. No són, no, cap obra supèrflua, perquè sí, fruit d'un caprici personal. Preparades des de molt de temps —i encara no prou, pel que volíem fer— les lleis laiques del Govern de la República, i entre elles, sobretot, la d'ensenyament primari, ens van gairebé forçar d'establir-les l'any 1933.» El principal dirigent d'Unió Democràtica, el doctor Lluís Vila d'Abadal, va anar a veure el bisbe Irurita per explicar-li la campanya que estaven fent per a promoure escoles parroquials, però el prelat li va replicar que el que feia falta no eren escoles sinó canons. Així i tot, van continuar la campanya, fins de cara a tot l'Estat. En l'últim volum publicat de l'*Anuario Eclesiástico*, que és el de 1935-1936, hi ha un article de Pau Romeva sobre els tràmits que calia seguir, i un altre del mateix mossèn Tenas titulat «La Escuela parroquial. Su necesidad; su organización; su vida», en el qual posa el model de les Escoles Núria de Sant Just Desvern i fins en reproduïx el plànol.

Mossèn Tenas se'ns presenta com un continuador d'aquella noble tradició de rectors il·lustrats del segle XVIII que, més enllà de llur tasca estrictament sacerdotal, tenien una preparació humanística i científica que els permetia d'emprendre, en el terreny arxivístic i historiogràfic, importants serveis culturals i cívics.²¹

20. Segons testimoni de l'erudit mossèn Miquel dels Sants Gros, a Vic, després d'un greu incident entre el bisbe Perelló i el comandant militar, es va autoritzar l'ús pastoral del català només a les poblacions on no arribava el ferrocarril.

21. Vegeu un interessant estudi d'aquestes funcions en Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ, *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*, Vic, Eumo, 2001. L'autor presenta en detall el cas exemplar del rector de Sesgueioles (Anoia), Francesc Mirambell (1761-1822), que va organitzar l'arxiu parroquial, va deixar unes instruccions als seus successors per a continuar-lo, va escriure unes erudites notes històriques de la demarcació, un rectorologi que recull les «coses notables» esdevingudes en cada rectorat, era corresponsal de diverses acadèmies..., i va introduir en aquella comarca el conreu i el consum de la patata! Evidentment, mossèn Antoni no tenia res a ensenyar als hortolans i jardiniers de Sant Just sobre el seu ofici, però en la resta s'assembla molt a mossèn Mirambell.

Un il·lustre militar tarragoní: Domènec Batet i Mestres¹

Hi ha tres grans «catalans de la tercera Espanya»: un polític, Carrasco i Formiguera; un eclesiàstic, Vidal i Barraquer, i un militar, Batet. El cardenal i el general eren tarragonins. De Carrasco i Formiguera en vaig parlar en aquesta mateixa institució l'any passat. De Vidal i Barraquer se n'ha parlat i escrit profusament, i jo mateix estic preparant l'edició del seu arxiu dels anys de la Guerra Civil, com una continuació de la que el pare Batllori i Arbeloa van fer de la documentació dels anys de la República. En canvi, del general Batet pràcticament només hi ha la biografia que li vaig dedicar, però tot i que va tenir molt bona acollida, primer en català i després en castellà, i a Barcelona se li ha dedicat un carrer, encara no se n'ha parlat prou, perquè ha estat durant molts anys vilipendiat: els catalanistes el tenien per traïdor i els franquistes per republicà i maçó. Només darrerament se li han començat a reconèixer els seus grans serveis a Catalunya i a la democràcia.

Les meves recerques sobre el general Batet han tingut un triple punt de partida.

Primer, unes conferències que Joan Sales i Raimon Galí van donar a un grup d'universitaris catòlics, nacionalistes i antifranquistes del Grup Torras i Bages, l'estiu del 1949, amb una nova visió de la nostra història més recent i de la formulació del nostre nacionalisme, tal com ells ho havien exposat en els *Quaderns de l'Exili* publicats a Mèxic. En una d'aquelles conferències van dir, amb gran sorpresa nostra, que l'heroi del 6 d'octubre no era Companys, sinó Batet, que havia resolt aquella atzagaiada de Companys amb el mínim de desgràcies.

La segona va ser una frase de Luis Romero: «En la mort de Batet hi ha un misteri. El misteri no és que l'afusellessin, perquè aquesta era la pràctica general amb els militars que no s'havien volgut revoltar, sinó que triguessin tant de temps a fer-ho.»

1. Conferència pronunciada al Consell Comarcal del Tarragonès el 12 de març de 2003.

La tercera va ser haver conegut el senyor Francesc Carbó i Batet, que em va donar accés a l'arxiu documental del seu avi, el general Batet, i em va facilitar moltes informacions orals precioses. En veure aquella documentació vaig creure que no sols era interessant, sinó que era urgent estudiar-la i donar-la a conèixer. La vida de Batet travessa tota la història contemporània d'Espanya, des de la crisi colonial del 1898 fins a la Guerra Civil, i la travessa des de l'angle de la institució militar, tan important, i fins decisiva, a l'Espanya contemporània.

No podria presentar ara, en el breu espai d'una conferència, una biografia completa del general Batet. Em concentraré en els punts culminants de la seva vida.

MILITAR PROFESSIONAL

La seva vocació militar no té precedents familiars. Potser hi va influir el record a les comarques tarragonines del general Prim. Volia ser un bon professional, i per això es va inscriure a l'Escola Superior de Guerra, on es formaven els oficials d'Estat Major.

No hi havia gaires militars professionals catalans, però els que hi havia es trobaven especialment en aquelles armes o sectors que demanen estudis superiors o una preparació especial, i que per fer carrera no es refiaven únicament del coratge o de les ferides en acció de guerra (es deia que els ascensos, a l'exèrcit espanyol, els decidien els *machetes* dels *guajiros* cubans i els rifles dels moros rebels).

Com que Batet no tenia valedors, per ascendir es va oferir voluntari a Cuba, on va guanyar condecoracions i ascensos. En tornar de Cuba, per una lesió en acció de guerra, va reincorporar-se a l'Escola Superior de Guerra, però també la va haver de deixar per un incident no aclarit, però en tot cas absolutament honorable.

A més de preparar-se ell personalment (amb estudis i amb exercicis físics cada matí), volia tenir ben preparades les tropes que manava. El seu pla de repressió de la revolta del 6 d'octubre ha estat qualificat de perfecte pel general López de Sepúlveda. Les seves unitats sempre es van distingir per la preparació i pels bons resultats en exercicis de tir i en maniobres.

Però era un militar pacifista (que també n'hi ha). Havia pres part en una guerra terrible, la de Cuba, i per això no volia que es plantegés un conflicte entre l'exèrcit i el poble. Ho demostrarà en la manera humana de reprimir la insurrecció anarquista de l'alt Llobregat, el 1932, i la revolta nacionalista i socialista del 6 d'octubre de 1934.

No era nacionalista, però se sentia molt català. Sempre que va poder va sol·licitar ser destinat a Catalunya i particularment a Tarragona.

L'EXPEDIENT PICASSO

Després del desastre d'Annual (1921) es va instruir un procés per a depurar responsabilitats. Batet, aleshores coronel, va ser un dels jutges instructors (1922-1923), però, escandalitzat per l'injust favoritisme imperant, va demanar ser rellevat. Va enviar al ministre de la Guerra, Alcalá Zamora, un extens informe sobre la corrupció i la ineficiència dels «africanistes», entre ells els germans Franco. Blanco Escolá, autor de *La incompetencia militar de Franco*, que ha estudiat el seu full de serveis, confirma l'opinió de Batet.

El punt principal de la depuració de responsabilitats pel desastre d'Annual era si hi havia hagut intervenció del rei en la direcció de les operacions militars, al marge del Ministeri de la Guerra; es parlava d'un telegrama d'Alfons XIII al general Silvestre en què l'encoratjava a emprendre una operació massa arriscada amb un castís «¡Olé los valientes!». L'expedient Picasso havia de ser discutit a les Corts, quan després de les vacances d'estiu es reprenguessin les sessions, però el 23 de setembre el general Primo de Rivera es va avançar a donar el cop d'estat des de la Capitania General de Barcelona i proclamar la dictadura, que Alfons XIII, pel que l'hi anava, es va afanyar a ratificar.

Batet va ser injustament acusat d'haver pres part en la «Sanjuanada», complot militar contra la dictadura. Ell sempre va ser disciplinat, a les ordres de l'autoritat legítima.

CAP DE LA IV DIVISIÓ ORGÀNICA

Poc després de proclamar-se la República (1931) va ser nomenat cap de la IV Divisió Orgànica (Catalunya), en lloc de López Ochoa. Va mostrar-se sempre diferent amb la Generalitat, va donar unes instruccions humaníssimes sobre el tracte als soldats, va promoure l'ús del català a les casernes i va impedir que els militars intervinguessin contra manifestacions de catalanisme. En una d'aquestes circulars al·ludeix a una anècdota del cardenal Vidal i Barraquer que segurament Batet va presenciar, quan en la inauguració del curs al seminari de Tarragona el governador militar va acusar el cardenal de separatisme perquè en aquell acte s'havia pronunciat un discurs en català, contra la prohibició de Primo de Rivera d'emprar la llengua catalana en tot acte oficial o públic. El cas va ser portat a la Santa Seu, però el dictador va fer el ridícul, perquè el cardenal va demostrar amb una colla de testimonis, fins i tot algun de militar, que aquell discurs no s'havia pronunciat en català, sinó en llatí. Per això exhortava els militars a no exaltar-se encara que creguessin sentir «visques» i «moris». És en una d'aquestes circulars que va escriure unes paraules que li costarien molt cares. Al·ludint a l'exèrcit francès, qualificat de «mut» (*l'Armée, la grande muette*) perquè no intervenia en política, va dir:

Así como la Ordenanza dice que «seguirán el camino más propio de su espíritu y honor», yo afirmo que, en circunstancias como éstas, lo más correcto y lo más propio a nuestro espíritu y honor es el ser muchas veces sordo, el ser ciego y el ser manco para dar cuenta a mi Autoridad de todo lo que se haya presenciado y resolver yo en consecuencia con toda la responsabilidad que el cargo lleva consigo.

Tenia un fill d'ultradreta, falangista i espanyolista, de la Peña Ibérica i l'Espanyol (però, indignat pel que havien fet al seu pare, després de la guerra va trencar amb el franquisme i la Falange i no va acceptar cap condecoració del règim).

En la repressió de la revolta anarquista de l'alt Llobregat va actuar amb eficàcia i rapidesa, però sense fer cas de les consignes brutals d'Azaña.

El més important, d'aquests anys de la República, és la seva actitud en la insurrecció de Companys el 6 d'octubre de 1934, motivada per l'anul·lació de la Llei de contractes de conreu i per l'entrada en el Govern de ministres de la CEDA de dubtosa fidelitat a la República. Com que es veia venir, Batet va fer avisar per doble conducta Companys que no el seguiria si es revoltava, i que ho tenia tot molt ben disposat per a sufocar ràpidament la revolta. En efecte: va actuar amb eficàcia i humanitat, amb el mínim nombre de baixes militars i civils, contra les consignes sanguinàries que des de Madrid donava Franco. Però, preveient que algun dia Companys tornaria victoriós, va demanar trasllat. Va ser nomenat cap de la Cambra Militar del president Alcalá Zamora, que sempre li va tenir gran consideració i estima.

LA REVOLTA DEL 1936

El 13 de juny de 1936 va ser nomenat cap de la Divisió Orgànica de Burgos, de la qual depenia Pamplona, on hi havia Mola. Castella la Vella i Navarra era la zona on els colpistes tenien més força, tant entre els militars com entre els civils, i Batet va acceptar per disciplina, plenament conscient del vesper on es ficava. Però les esquerres catalanes, que no li perdonaven el 6 d'octubre, van amenaçar de retirar el suport al Govern si es donava aquell càrrec a Batet. Aleshores Mola, des de Pamplona, li va adreçar, el 29 de juny (vint dies abans de la revolta, que ja tenia ben preparada i decidida) una carta en la qual li deia:

Como esta actitud [de les esquerres catalanes] a mi entender constituye además de una injusticia un vejamen, y yo no olvido que cuando estuve perseguido fue Vd. uno de los pocos generales en activo que entonces estuvo a mi lado y me defendió, me apresuro a hacerle presente mi absoluta y leal adhesión.

L'actuació de Mola és innoble. A més d'ingrata, va donar paraula d'honor a Batet que no es revoltaria.

Batet es va mantenir fidel al Govern legítim, tant el 1934 contra la revolta de les esquerres com el 1936 contra l'aixecament de les dretes; per allò primer li van donar la *laureada*, per això segon el van afusellar.

PROCÉS I EXECUCIÓ

A Burgos, Batet es trobava en un vesper, sol, només amb el seu coronel ajudant. Va intentar resistir, però els seus subordinats el van detenir i es van posar a les ordres de Mola.

Aquest és el misteri de què parlava Luis Romero. Va ser pràctica general que els militars que no s'havien unit a la revolta fossin afusellats immediatament. Per què es va tardar set mesos a afusellar Batet? Mola volia salvar-lo, perquè l'admirava com a militar, perquè l'havia defensat quan en caure la monarquia va ser processat, i perquè pocs dies abans de l'aixecament li havia donat paraula d'honor que no es revoltaria. De moment va ordenar que «el tractessin bé» (que no li donessin el «paseo») i a finals d'agost el va fer traslladar a Pamplona, per a evitar les represàlies per les matances a les presons de Madrid i pels consells de guerra de Barcelona. Mentre Mola manava, va protegir Batet. Però des del setembre, ja abans d'esdevenir formalment cap d'estat, és Franco, qui té més poder. El procés sumariíssim es posa en marxa implacablement. En el seu informe sobre els «africanistes», Batet havia parlat de les maniobres de Franco perquè li donessin una *laureada* no merescuda. Justament la van concedir a Batet quan el 6 d'octubre no va fer cas de les consignes de Franco de repressió a sang i foc. Franco no s'acontentaria d'afusellar Batet, sinó que el voldrà humiliar de mil maneres: mirant de privar-lo de la pensió per la *laureada* (que és inembargable), expulsant-lo de l'exèrcit (li fa dir expressament, per escrit, que ho fa «por su desamor a la Patria demostrado en momentos trascendentales para la vida de ella») i fent-lo finalment executar amb solemnitat i publicitat excepcionals.

L'ambient enrarit de la justícia militar a Burgos ofereix molt poques garanties jurídiques. Carrasco i Formiguera escriu, des de la presó, una carta al degà del Col·legi d'Advocats de Burgos en què demana protecció jurídica per a ell, o almenys per a la seva esposa i fills. No va rebre cap resposta. Sota l'aparent compliment de les normes processals, tot el sumari de Batet és una farsa.

Diferents militars s'excusen d'acceptar la defensa de Batet: ningú gosa defensar-lo. Finalment, el coronel Miquel Ribas de Pina, que manava un regiment d'artilleria d'aquella Divisió, sol·licitat per Batet, diu que accepta amb molt de gust. Ribas pertanyia a la noblesa rural mallorquina i era una persona culta: era de la Real Academia de la Historia i tenia algunes publicacions d'història militar. En resposta a l'acusació del fiscal, que acusa el general Batet de rebel·lió militar, es limita a transcriure la definició que d'aquest delictes donava l'article 237 del Codi de

justícia militar aleshores vigent: «Son reos del delito de rebelión LOS QUE SE ALCEN EN ARMAS contra la Constitución del Estado Republicano, contra el Presidente de la República, la Asamblea Constituyente, los Cuerpos Colegisladores o el GOBIERNO CONSTITUCIONAL Y LEGÍTIMO.» Sense cap comentari; només escrivint en majúscules les paraules «LOS QUE SE ALCEN EN ARMAS» i «GOBIERNO CONSTITUCIONAL Y LEGÍTIMO».

L'endemà d'haver presentat aquest escrit, el coronel Ribas de Pina és rellevat del càrrec de defensor, i es fa amb efectes retroactius. Se li treu el comandament del seu regiment i se'l destina a un càrrec allunyat dels fronts (governador militar de Palència). En una guerra on molts fan carrera fulminant, ell es retirarà el 1943 amb el mateix grau que tenia el juliol del 36.

L'acusació fiscal, la sentència i el dictamen formulen el millor elogi que de Batet es podia fer: que va fer tot el que va poder per a evitar que triomfés la revol'ta militar a Burgos.

CONCLUSIÓ

El general Batet, a més de ser un militar professional competent, és un exemple de submissió al poder civil. L'exèrcit espanyol, segons la seva llei orgànica, tenia per missió defensar la pàtria d'enemics exteriors i interiors. A banda dels repetits fracassos pel que fa als enemics exteriors, s'havia dedicat principalment als que considerava enemics interiors. En aquest terreny s'havia atribuït una missió que la llei no li atribuïa: no sols defensar la pàtria d'enemics interiors, sinó també decidir quins eren els enemics interiors que calia combatre. És una missió que deriva de la Guerra de la Independència contra Napoleó. Els guerrillers esdevinguts generals ho han estat tot en aquells anys de guerra i es consideren salvadors de la pàtria, i després d'haver-ho estat tot no saben retornar a no ser res. Aquest és l'origen del «problema militar» espanyol. En canvi, Batet és un militar professional plenament sotmès al Govern legítim.

L'historiador britànic Ian Gibson, biògraf de García Lorca, ha escrit que «si había un general digno y caballeroso en el Ejército español, era Domingo Batet».

La grandesa d'ànim es mostra no tant en la prosperitat com en la desgràcia. Batet va mostrar-se modest i mesurat després del triomf del 6 d'octubre, i en la desgràcia mostra una gran dignitat. Li sabia greu que la família el veiés en aquella situació humiliant, totalment immerescuda.

El pare Serapio Leturia va descriure la seva digna i cristiana mort, en una carta a la cunyada del general, que recorda les d'un altre jesuïta, el pare Ignasi Romaña, sobre la mort de Carrasco i Formiguera.

Les breus paraules que va escriure per a acomiadar-se dels seus fills són un retrat sintètic de la seva personalitat, hereva del caràcter que molta gent de les

comarques tarragonines ha rebut dels colonitzadors romans, i que es caracteritza per la rectitud moral, la fidelitat en el compliment dels deures, el respecte a la paraula donada, l'austeritat de vida, el coratge en els perills, la tenacitat en els treballs, l'estoïcisme en el dolor, la grandesa d'esperit en la desgràcia, i el culte a la justícia.

Diuen així:

A mis hijos.

Sed buenos ciudadanos y cumplid siempre con vuestro deber cualquiera que sean las circunstancias que os depare el destino. Las naciones sufren mucho por no cumplirse sus leyes y el mal es mucho mayor cuando faltan a ellas los propios gobernantes. Yo repaso mi vida toda y mi conciencia está tranquila y satisfecha. Seguid mi ejemplo y no cuente para vosotros el fin que yo he tenido. Son momentos de pasión en que se desatan los instintos perversos; la justicia huye espantada, no actúa y se viste de luto... Pero ella actuará.

Os bendice y abraza vuestro padre

Domingo

Estampes d'una biografia política: Miquel Coll i Alentorn¹

La vida de Miquel Coll i Alentorn travessa quasi tot el segle xx, del 1904 al 1990. La seva biografia completa ja la va escriure òptimament, fa alguns anys, l'historiador Albert Balcells. Ara em limitaré a la seva actuació política, i encara, en el breu espai de temps que se m'ha concedit, la presentaré cenyint-me a sis estampes puntuals d'altres tants grans moments històrics que va viure, i un epíleg.

1. LA CONFERÈNCIA NACIONAL CATALANA (1922)

El compromís polític de Coll i Alentorn comença amb la Conferència Nacional Catalana del 1922. Molt abans de passar a Unió Democràtica, Carrasco i Formiguera i la revista *L'Estevet* ja havien influït molt en el seu pensament. El catalanisme —segons ell mateix m'explicava— passava per unes hores baixes. Catalunya havia perdut tres grans mestres espirituals: Joan Maragall (†1911), Torras i Bages (†1916) i Prat de la Riba (†1917). Macià tot just començava aquella popularitat que després esdevindria immensa, i Cambó no tenia el carisma de les masses, tant més que havia fracassat en la campanya per a obtenir l'autonomia a la fi de la guerra europea de 1914 a 1918, de manera que ja no representava tot el catalanisme. Carrasco i Formiguera va ser un dels que van reaccionar més aviat i més eficaçment contra el descoratjament general. Ho va fer principalment per mitjà d'una revista humorística molt seriosa (valgui la paradoxa), que va ser *L'Estevet*. Coll reconeixia de bon grat l'impacte que li havia produït aquesta revista, i a través d'ella la personalitat de Carrasco i Formiguera, que sempre li va ser com un germà gran.

1. Paraules en la presentació del llibre d'Albert BALCELLS, *Miquel Coll i Alentorn: Historiografia i democràcia: 1904-1990*, Barcelona, Proa, 1999.

L'ocasió decisiva va ser la Conferència Nacional Catalana, coneguda gràcies a la revista *L'Estevet*, que en va publicar el manifest de convocatòria i s'hi va inscriure com a membre col·lectiu.

La conferència es va celebrar del 4 al 6 de juny de 1922. La promovia el sector més progressiu i nacionalista de la Lliga, que pràcticament coincidia amb les seves Joventuts. Pensaven que Cambó s'havia quedat enrere. Però a la Conferència hi havia també alguns sectors encara més radicals, com és ara alguns republicans i, sobretot, la Federació Democràtica Nacionalista, fundada i dirigida per Francesc Macià. Aquest va pronunciar un discurs abrandat en què va exigir que la Conferència es declarés Assemblea Constituent de l'Estat lliure de Catalunya. Es va guanyar una forta ovació, però la majoria dels congressistes no van secundar la seva proposta. Alguns no veien la necessitat, o la conveniència, d'aquesta via. Més nombrosos encara eren els qui no estaven disposats a sostenir aquella proclamació amb les armes. I no únicament per prudència o temor: Carrasco i Formiguera, tan radical pel que fa a la llibertat de Catalunya com agosarat a l'hora d'assumir responsabilitats, creia en els procediments jurídics i pacífics i era totalment oposat als mitjans violents. Macià, acabat el Congrés, va fundar el 7 de juliol l'organització que va anomenar «Estat Català» i va anunciar que començava els preparatius per a la lluita armada. Però, fins i tot el sector de la Conferència Nacional Catalana que no va seguir la crida de Macià, va adoptar unes conclusions molt enèrgiques. Considerant que Catalunya es trobava moralment en situació de guerra contra l'Estat espanyol, postulava la necessitat de constituir un «front únic de combat» i acordava d'utilitzar tots els mitjans de lluita legals i «aquells altres que faci necessaris la resistència que, al reconeixement dels nostres drets, oposi l'Estat que els deté». Per a posar en pràctica aquests acords es va crear el partit Acció Catalana.

Coll i Alentorn no era encara formalment membre d'Acció Catalana, però durant la campanya per a les eleccions a les Corts de Madrid, a la fi del 1922, va col·laborar en la tasca d'escriure les adreces dels sobres en els quals s'enviaven als electors les llistes amb les candidatures i la propaganda. «Va ser aquesta» —precisa— «la meva primera activitat política.» Quan Acció Catalana es va reconstituir el 1930, caiguda la dictadura de Primo de Rivera, Coll i Alentorn s'hi va afiliar formalment. Era membre del Consell Directiu de la Joventut del partit quan, el 1932, se'n va separar, arran de la qüestió religiosa.

2. LA QÜESTIÓ RELIGIOSA (1932)

Saltem deu anys. En una enquesta realitzada per Víctor Manuel Arbeloa, publicada el 1968 però segrestada i destruïda (només se n'ha salvat un exemplar que l'autor va dipositar a la Biblioteca de Montserrat), es preguntava: «Què pensa vostè de l'actitud de l'Església espanyola davant la II República?» Les respostes mos-

traven que, malgrat els més de trenta anys transcorreguts, les posicions encara estaven violentament polaritzades. Un grup nombrós dels enquestats sostenia que l'Església havia fet tots els possibles per a conviure amb el nou règim, i que va ser la República la que des del primer moment va perseguir la religió. Tota una altra llarga sèrie de personatges afirmava que va ser l'Església la que no va acceptar el canvi i des de l'inici va sabotejar la República. Els qui opinaven que en el conflicte hi havia hagut responsabilitats de banda i banda eren pocs; entre ells, Leizaola, Joan Antoni Margall, Maurici Serrahima i Coll i Alentorn.

Actualment hi ha cristians en tot el ventall dels partits polítics —encara que a la dreta abunden més—, però a l'Espanya dels anys trenta allò que aleshores en deien la qüestió religiosa era un dels factors més decisius de la diferència entre dretes i esquerres: ser de dretes era ser catòlic, i viceversa.

El debat de la qüestió religiosa a les Corts Constituents va fer esclatar Acció Catalana. La majoria dels catòlics d'aquest partit van protestar perquè Nicolau d'Olwer havia aprovat, ni que fos com un mal menor, els articles de la Constitució que ells consideraven sectaris. Uns van retornar a la Lliga d'on procedien, però un grup nombrós van incorporar-se a Unió Democràtica de Catalunya, fundada un any abans. Va ser el cas, entre d'altres, de Carrasco i Formiguera i Coll i Alentorn. Aquest, a la sortida de l'assemblea del 6 de febrer de 1932 ja es va acomiadar políticament dels companys d'Acció Catalana, però per raons familiars —el 30 d'abril es va casar— va diferir el seu ingrés a Unió, i el va formalitzar a últims de maig o primers de juny del mateix 1932.

En una conferència pronunciada l'any següent, Coll i Alentorn evocava aquell seu drama de consciència:

Tenim a casa nostra una experiència de partit de convivència nacionalista fet en les millors condicions possibles. El formaven homes d'una mateixa generació, d'una educació política i àdhuc cultural semblant, i entre ells hi havia sovint estrets lligams d'una amistat antiga i provada. Doncs, bé, malgrat tot això, n'hi hagué prou amb què es plantegés un problema viu i apassionant —el problema religiós— perquè la convivència esdevingués impossible, quedés inutilitzat un instrument que havia costat grans esforços i havia desvetllat falagueres il·lusions i resultés, a fi de comptes, que Catalunya havia perdut miserablement el temps. I això tornaria a passar fatalment si, ço que Déu no vulgui, el poble català tornava a fer possible la preponderància d'un partit de convivència nacionalista.

3. LA GUERRA CIVIL (1936)

L'aixecament militar del 1936 va crear en els catòlics de l'Estat espanyol un cas de consciència molt més greu encara que la qüestió religiosa de la Segona Repú-

blica. La immensa majoria dels catòlics espanyols, encapçalats pels bisbes, sacerdots, religiosos i religioses, es van adherir amb entusiasme místic a un cop militar contra la República que esperaven i desitjaven. A Euskadi, el Partit Nacionalista Basc, no sense algunes vacil·lacions, es va decantar per la República i va resistir amb les armes l'atac dels militars. El cardenal Gomà va redactar i va fer signar als dos bisbes del País Basc (Olaechea de Pamplona i Múgica de Vitòria) una carta pastoral que deia als catòlics bascs que no els era lícit unir-se als comunistes, però no en van fer cas. A Catalunya, els catòlics es van dividir, encara que la persecució religiosa va fer que molts, que abans eren republicans i nacionalistes, es tornessin franquistes. Un sacerdot m'explicava que quan, poc després d'acabada la guerra, va entrar al seminari, el seu pare li va dir: «Déu faci que mai no t'hagis de trobar com jo, que el 36 vaig haver d'escollir entre Crist i Catalunya.» Però a Unió Democràtica ho van tenir molt clar: ni un sol dels seus dirigents o membres destacats es va passar als insurrectes. Vaig explicar a Coll i Alentorn el cas del pare d'aquell seminarista, i em va respondre que per a ells no hi havia hagut tal dilema, sinó que s'havien mantingut fidels a Crist i a Catalunya. «Va ser una opció difícil» —deia—, «però va ser la nostra opció.»

Pocs dies després del 19 de juliol, el Comitè de Govern d'UDC va expressar al president Companys la seva protesta contra la revolta militar i alhora també contra els assassinats i incendis que ja s'havien començat a produir. No van tenir ocasió de manifestar públicament la seva posició fins que, després dels Fets de Maig del 37, l'ordre públic va millorar notablement i el Parlament es va poder reunir. L'únic diputat que UDC hi tenia, Pau Romeva, va tenir el coratge de pronunciar-se a favor del règim, però contra el Govern. L'octubre del 1937 va aparèixer el primer número del *Butlletí Informatiu d'UDC* amb una nota que, segons em va assegurar Coll i Alentorn, havia redactat ell mateix per encàrrec dels seus companys del Comitè de Govern. Per això valdrà la pena de transcriure-la íntegrament:

La reunió del Parlament català del dia 18 d'agost proppassat donà ocasió al nostre partit d'explicar públicament i oficialment, encara que amb les limitacions del cas, la seva posició davant la situació política actual i en relació amb l'evolució de la vida pública durant els darrers mesos.

Des de l'endemà mateix del 19 de juliol, els quadres dirigents del nostre Partit, amb l'abnegada cooperació de bon nombre d'afiliats, han adreçat tots llurs esforços a atenuar en la mesura de llurs forces els estralls produïts pel trasbals subsegüent a la insurrecció militar, que és una de les crisis més profundes que registra la història del nostre país. Estralls de caràcter material i de caràcter moral, que han afectat la seguretat personal, l'economia privada, la consciència dels ciutadans i la mateixa salvació de la Pàtria.

Quan totes aquestes coses estaven en joc, els nostres homes no podien confinar-se en una covarda i vergonyosa inactivitat. Calia afrontar perills de tot ordre i les més diverses responsabilitats, si podia obtenir-se algun bé, per petit

que fos. En aquest sentit, tenint sempre presents els alts interessos d'allò que constitueix la nostra idealitat i sense postergar cap aspecte d'aquesta, hem adreçat tota la nostra causa, callada però intensíssima, d'aquest període. Gestions de tota mena, auxilis de tot caràcter, actuacions collectives i d'altres de caràcter més personal, arreplega d'informacions de tot gènere, contactes, orientacions per a activar la tasca de reconstrucció moral i material de la societat catalana; tot això ha constituït en la mesura de les seves forces la tasca de la nostra gent fins al punt de poder dir que en cap moment abans d'ara havien desenvolupat una activitat més intensa i d'una eficàcia tan considerable.

Pel camí, ple d'angoixes, hem anat deixant companys nostres estimadíssims. Els uns han perdut la seva vida a causa de la seva fidelitat als nostres ideals, d'altres han sofert presó i persecució, d'altres han mort a causa dels esforços realitzats en el compliment del seu deure i de les impressions rebudes enmig d'una lluita cruentíssima. Honorem el seu altíssim record i prenguem-los com a exemple en el seu amor abnegat i operant a les nostres idees mares.

És dintre d'aquest estat de coses que cal situar les intervencions del nostre diputat Sr. Romeva en l'al·ludida sessió del Parlament català. L'objecte d'aquesta era primordialment la votació d'una disposició que allargava la vida del Parlament per tal d'evitar que, en finir la seva vigència legal, quedés sense base tot l'edifici de la nostra Autonomia i abocada Catalunya a una situació plena de perills, sobre la qual era difícil fer cap previsió optimista. La nostra obligació era facilitar i donar força a aquesta solució d'un difícil problema constitucional, però calia subratllar al mateix temps que això no significava de cap manera una adhesió política als diversos governs que s'han anat succeint en la direcció de la Generalitat ni una aprovació total ni parcial de llur obra.

Per això en parlar-se de ratificar els acords de la Diputació Permanent del Parlament, la majoria dels quals són adreçats a expressar la confiança d'aquest als diversos Governos, el nostre representant féu constar el seu vot en contra de tots els Governos que s'havien constituït sense base parlamentària i amb una actuació el caràcter de la qual pugna obertament amb la nostra manera de pensar i amb el que entenem ésser els interessos de Catalunya. Respecte de l'actual Govern, el nostre amic, en votar-se la confiança, féu constar la seva abstenció.

4. EL TÚNEL FOSC (1939)

UDC té l'honor d'haver estat un dels partits expressament il·legalitzats per la llei de responsabilitats polítiques del 9 de febrer de 1939, consumada ja l'ocupació de Catalunya però quan Franco encara trigaria un mes a signar el «parte de la victoria», segons el qual les seves tropes havien aconseguit «sus últimos objetivos militares». L'exèrcit de Franco continuava tenint uns objectius no militars, sinó polítics, i Catalunya, derrotada militarment, també hauria de continuar la resistència en un altre nivell i amb uns altres mètodes.

En aquesta quarta estampa, la dels quaranta llargs anys de la clandestinitat, evocaré només dues remarques que el senyor Coll em va fer quan va llegir l'esborrany de la meva tesi sobre la història del seu partit.

La memòria que havia presentat a París el 1962 acabava dient que la història d'aquest partit abraçava un període històric ben definit, perquè començava el 1931 i acabava el 1939, ja que —deia jo—, encara que alguns supervivents continuaven amb activitats clandestines, allò ja era una altra cosa. El senyor Coll, molt dolgut, em va dir: «Hem fet el que hem pogut. Hem estat detinguts moltes vegades. No ens doneu per difunts!» Vaig pensar que tenia tota la raó i vaig canviar la conclusió. Coll i Alentorn, efectivament, tenia un llarg historial de detencions: el febrer del 1952, amb motiu de l'enterrament de Pous i Pagès, passa tres dies a la Prefectura de Policia de la Via Laietana. El 6 d'abril del mateix any, en vigílies del Congrés Eucarístic, és un dels detinguts com a mesura cautelar, i passa un mes a la Model, fins que altes personalitats de la democràcia cristiana internacional denunciien que Franco prepara el Congrés Eucarístic de Barcelona detenint un polític cristià. Arran dels fets del Palau de la Música, el maig del 1960, és detingut i torturat durant tres dies a la Via Laietana. Novament va a parar als soterranis de la Via Laietana el 3 de març de 1967, arran de l'homenatge del Sindicat Democràtic d'Estudiants al doctor Rubió. El 3 de març de 1967, pocs dies abans que el Govern declari l'estat d'excepció, és detingut un cop més i passarà tres mesos a la presó Model. La sisena i darrera detenció, que només va durar unes hores, a la Via Laietana, va ser l'1 de juny de 1973, acusat d'haver participat en la manifestació del primer de maig que l'Assemblea de Catalunya havia convocat a Sant Cugat.

La segona remarca me la va fer quan jo li elogiava la previsió de Maurici Serrahima, que havia anat anotant els esdeveniments i les activitats d'aquells anys en un diari molt minuciós que jo trobava preciós per als historiadors. Es devia sentir acusat com a historiador que ell mateix era, i em va replicar: «Els historiadors li podeu estar agraïts, però era una imprudència que posava en perill moltes altres persones.» Ha sortit recentment el primer volum de les memòries íntegres de Serrahima, que són interessantíssimes. Coll i Alentorn no portava cap diari, i per això les coses que li coneixem d'aquells quaranta anys són només la punta de l'iceberg de les seves activitats polítiques i culturals d'aleshores.

5. LA SORTIDA DEL TÚNEL (1975)

El 20 de novembre de 1975 mor Franco i comença un delicat procés de transició política, un dels aspectes de la qual és la formació d'un sistema de partits. Els partits o moviments d'inspiració cristiana parteixen del desavantatge de la complicitat de l'Església amb el règim franquista. Només UDC i PNB tenen

la cara neta, perquè durant la guerra han estat al costat de la República i al llarg de tot el túnel fosc del franquisme han estat sempre en la resistència, i resistència activa.

Darrerament s'han multiplicat els congressos i les publicacions sobre el paper dels catòlics en l'antifranquisme. Costa de trobar-los. Un llibre recent sobre la democràcia cristiana en l'oposició al franquisme deia en el pròleg que només estudiaria els partits o les organitzacions d'àmbit estatal, amb exclusió dels nacionalistes, o sigui bascs i catalans, quan aquests són els únics que van fer resistència des de l'inici; els altres no comencen seriosament fins després del Concili Vaticà II. A les primeres eleccions democràtiques, només UDC i PNB, a Catalunya i a Euskadi respectivament, van aconseguir uns modestos resultats, però a la resta de l'Estat l'Equip Demòcrata Cristià, i concretament la Izquierda Democrática de Ruiz Giménez, no va obtenir ni un sol escó. UDC s'havia presentat dins la coalició Unió del Centre i la Democràcia Cristiana de Catalunya.

Va ser molt dolorosa la ruptura amb Anton Cañellas, que havia tingut una actuació molt meritòria en els anys de la clandestinitat, però que arran del fracàs de l'Equip Demòcrata Cristià de l'Estat es va decantar per l'aliança amb la UCD d'Adolfo Suárez. Aleshores Coll i Alentorn va tornar a agafar les regnes del partit per salvar-ne la identitat en perill. Després del VII Congrés (1978), Cañellas va deixar UDC per aliar-se amb el partit de Suárez i crear Centristes de Catalunya - UCD.

Reafirmada la identitat d'UDC, el 1979 es va formalitzar la coalició amb la Convergència Democràtica de Catalunya de Jordi Pujol, sota el nom de Convergència i Unió (CiU), i des d'aleshores UDC ha tingut representants a les Corts i al Senat de Madrid, al Parlament de Catalunya i a molts ajuntaments. Després de les eleccions de març del 1980, el president Pujol va assignar tres conselleries a Unió Democràtica de Catalunya, entre les quals la Conselleria Adjunta a la Presidència, per a la qual el 12 de maig va nomenar Miquel Coll i Alentorn. A més, el pacte preveia que, si guanyaven les eleccions, la Presidència de la Generalitat seria per a Convergència i la del Parlament, per a Unió.

6. PRESIDENT DEL PARLAMENT (1984)

Coll i Alentorn va ser elegit president del Parlament de Catalunya el 17 de maig de 1984, per 86 vots de 135 diputats. Durant els quatre anys que va exercir aquesta alta magistratura, trobem en l'arxiu de Coll i Alentorn discursos pronunciats al saló de sessions del Parlament, discursos en visites institucionals a parlaments regionals d'altres països, conferències o allocucions fora del Parlament però amb caràcter institucional i pròlegs de llibres, articles periodístics i altres escrits. Recordaré només algunes d'aquestes actuacions públiques.

En el seu discurs de presa de possessió de la Presidència del Parlament de Catalunya, el 17 de maig de 1984, Coll i Alentorn va començar fent l'elogi del seu predecessor, Heribert Barrera. Va dir també: «Us asseguro, il·lustres senyores i senyors, que mèsforçaré amb l'ajuda de tota la mesa, a ésser el guardià de l'observança del nostre Reglament, que és la garantia dels nostres drets com a diputats; que no defalliré en la defensa de les prerrogatives d'aquest cos legislatiu ni en la de cada un dels seus membres, sigui quina sigui la seva significació política, i que, naturalment, hauré de facilitar el govern de la majoria, però, al mateix temps, defensaré els drets de totes les minories.» Així ho va fer.

El 14 de maig de 1985 li va escaure d'adreçar una solemne salutació institucional al rei Joan Carles i a la reina Sofia amb motiu de la visita d'aquests al Palau del Parlament. Coll i Alentorn va començar el discurs en català (un 66 % de l'allocució), va passar després al castellà (30 %), també va parlar una mica en aranès (4 %) i va acabar novament en català. En la resposta del rei Joan Carles hi va haver un 84 % de castellà i un 16 % de català. Va ser Coll i Alentorn mateix qui va tenir interès a deixar calculades aquestes estadístiques.

El 22 d'abril de 1988 va pronunciar un discurs al Palau de la Generalitat, novament en presència del rei Joan Carles, dins dels actes commemoratius del mil·lenari de la independència de Catalunya. Aquest cop va parlar íntegrament en català. El Parlament havia acordat aquesta celebració (que alguns sectors, de dins i de fora de Catalunya, van impugnar) per a fer avinent, després del *café para todos* en què havia degenerat la reforma autonòmica de l'Estat espanyol, que Catalunya no era un invent de la transició postfranquista, ni tan sols un ens nascut del romanticisme vuitcentista, sinó que tenia, de feia molts segles, unes institucions d'autogovern.

El 25 de març de 1988 Coll i Alentorn es va acomiadar dels diputats del Parlament amb un discurs que era alhora la cloenda de la segona legislatura de la Generalitat restaurada. «Aquests quatre anys de servei al Parlament de Catalunya» —va dir—, «que m'han passat com una exhalació, han estat per a mi un motiu d'extrema complaença, tant perquè és natural que sigui així en poder prestar un servei a Catalunya, a la democràcia i a la llibertat, com perquè els qui m'han ajudat a la prestació d'aquest servei, i en primer terme els il·lustres membres de la Cambra, han tingut amb aquesta Presidència una actitud tan deferent i inspirada en els millors desigs, que difícilment hauria pogut desitjar-la millor.»

Si aquest era el balanç que Coll i Alentorn feia dels parlamentaris, el que aquests van fer d'ell també va ser molt elogiós. Tothom ha lloat la imparcialitat en la moderació dels debats i la dignitat amb què va exercir la segona magistratura de la nació. Però aquesta manera de fer no la va palesar únicament en la Presidència del Parlament, sinó també en tota la seva llarga actuació política.

CONCLUSIÓ: L'ESTIL

L'any 1981, a Sitges, en el Congrés Nacional d'UDC, que coincidia amb el xxv aniversari de la fundació del partit, Coll i Alentorn va formular un elogi d'un dels fundadors, el seu vell company Roca i Caball: «L'estil d'Unió» —va dir—, «és fonamentalment el tarannà personal de Roca i Caball, fet de tolerància, joc net i cavalleriesitat fins i tot amb l'adversari, i hem de procurar que entre nosaltres mai no es perdi aquest estil.» Sense voler-ho, tot parlant del seu company Roca, Miquel Coll i Alentorn havia fet el seu autoretrat.

Esteve Albert¹

En vigílies del Congrés Eucarístic de Barcelona del 1952, Esteve Albert va demanar permís a les autoritats competents per a representar durant tota aquella setmana, traduïda al castellà, l'obra de teatre religiós de Paul Claudel *L'annonce faite à Marie*, com un més dels actes sacramentals que aquells dies es podrien veure. L'autorització va ser concedida amb entusiasme, perquè Claudel, durant la Guerra Civil, havia fet repetidament propaganda de Franco i dels màrtirs, i per això havia estat designat mantenidor dels Jocs Florals del Congrés. Una mica més tard, l'Esteve va demanar permís per a representar un sol dia l'obra en català. També li ho van concedir, encara que amb menys entusiasme. Llavors, sense dir-ne res a les autoritats, va decidir que la funció en català tindria lloc el primer dia d'aquella setmana mística, i així es va fer. Vaig acudir a l'estrena. La gran platea del teatre Comèdia era plena, i acabada la representació vaig felicitar Esteve Albert per l'èxit. «Èxit?», em va respondre, fingint cara de sorpresa, «Si ha estat un fracàs total! No veus que la sala és buida?» Jo me'l mirava estranyat. Va replicar: «La representació en català ha estat un fracàs tan gros, que ja no podem fer les representacions en castellà!»

Vet ací un altre exemple típic de les operacions que Esteve Albert s'empescava per a burlar-se de les autoritats i de les seves prohibicions en plena política de genocidi cultural. La seva imaginació, en aquest terreny, no tenia límits. Una altra vegada, segons que em va explicar, per castigar cert alcalde que li havia negat un permís, va acudir a la col·locació de la placa del nom d'un carrer nou. Era cap als afores d'una població del nom de la qual no em vull recordar, en un sector mig descampat, i aquella autoritat, després de l'acte, es va allunyar una mica per orinar

1. Pròleg al llibre de Josep PUIG I PLA (cur.), *La memòria de l'Esteve Albert*, Argenton, Voliana, 2013.

en una tanca propera. Esteve Albert, que se'n va adonar, va cridar el fotògraf present i li va demanar que el retratés, però en una posició i amb un angle que enfocava principalment la nova placa i algunes personalitats, però que també deixava veure, al fons, el batlle que feia indecorosament de les seves a la paret. La foto va sortir a la premsa local, i Esteve Albert ja es va cuidar prou de fer córrer aquell detall marginal.

Una altra vegada va acompanyar els professors i alumnes de l'Escola d'Assistents Socials, de la qual jo era professor, a visitar la Cooperativa del Vidre de Mataró, que seria ocasió de fer-nos conèixer no sols una cooperativa model sinó també la personalitat del fundador, el sindicalista Joan Peiró (objecte d'un dels presents articles), afusellat després de la guerra malgrat les nombroses declaracions de persones que Peiró havia salvat dels assassins de la FAI, amb risc de la pròpia vida. Albert va fer que un antic company de Peiró ens parlés d'ell amb admiració, quasi veneració. Referia com la cooperativa que havien fundat uns quants obrers dels que bufaven el vidre (i per això sovint morien tísics) va prosperar i necessitaven més treballadors. Algú d'ells deia que els nouvinguts no podien ser com ells, que havien fet tants esforços durant molt de temps, i volia que els lloguessin com a assalariats, però Peiró va dir que això seria contra els principis pels quals lluitaven, i els va fer admetre com a membres de la cooperativa. Contava també que quan després dels Fets de Maig del 1937 Negrín el va cessar de ministre de la Indústria, l'endemà va anar, calçat amb espadenyes, a treballar a la Cooperativa.

Vaig trobar encara Esteve Albert a París, quan el 1960, essent monjo de Montserrat, hi vaig ser enviat, amb un altre jove monjo, a estudiar ciències polítiques. En el seu modest cotxe dos cavalls ens va portar a Versalles i ens va fer grans explicacions històriques del lloc, amb moltes anècdotes relacionades amb Catalunya.

No parava. Amb el seu activisme en tants terrenys és un bon exemple del nacionalisme català, no violent però tenaç, constant, eficaç, astut, per a aprofitar totes les avinenteses i burxar per totes les esclotxes possibles. Des de les Espanyes ens tenen per covards, perquè encara que no els plagui no escolten cap més llenguatge que el de les bombes i el tret al clatell, i els catalans no anem per aquí. Hi ha un coratge cívic no violent, com el d'Esteve Albert, que comporta un esforç incessant i suporta interrogatoris, detencions, potser pallisses, o en tot cas perjudicis econòmics en el camp professional, pel qual es perden per no haver dedicat la seva intel·ligència i el seu temps a activitats ben remunerades per a les quals estaven prou preparats.

Però Esteve Albert no era només un activista. Era també home de pensament i de doctrina. Els articles que ara publiquem ho revelen clarament. Hi apareix el seu activisme perquè, de tots els personatges que evoca, en parla a partir de la relació personal que hi havia tingut. Una relació que no era pas de negocis, ni d'esbarjo, ni de disbauxes, sinó d'acció política. I tot parlant d'aquests personatges,

Esteve Albert n'explica llur pensament polític, i de passada el seu. Era home d'idees clares, lluminoses, plenament vàlides per al moment crucial que Catalunya està vivint mentre escric aquestes ratlles. Quina falta que ens fa! Llegiu, si us plau, aquestes semblances de grans polítics catalans pensant en el missatge que per als nostres dies ens porten. Llegiu-los com si escoltéssiu Esteve Albert parlant desordenadament, improvisadament, com en una sobretaula, amb una memòria substancialment fidel, però sense controlar tots els detalls ni consultar bibliografia. En algun moment incorre en inexactituds, que amb tot no resten interès a allò que conta, sinó que hi afegeixen una nota d'espontaneïtat sense reserves. Per això són molt oportunes les notes de l'editor Josep Puig i Pla, sòbries i breus, especialment útils per a identificar les persones que Albert esmenta de passada.

El primer i més extens d'aquests articles és el dedicat a MANUEL SERRA I MORET. És l'únic que té un epígraf, «Trobades amb Manuel Serra i Moret», perfectament aplicable a tots els següents, ja que també hi apareix el tracte personal que Esteve Albert hi va tenir: escric aquestes ratlles en uns moments, com més amunt he dit, crucials per a Catalunya, però d'una manera especial per al socialisme català, en el qual necessitem gent com Serra i Moret, Campalans i Pallach (al campament de les Milícies Universitàries de Santa Fe del Montseny, el 1947, vaig coincidir a la mateixa companyia amb un germà de Pallach, que va ser expulsat ignominiosament quan van descobrir que era germà del seu germà). Esteve Albert descriu el pulcre aspecte físic de Serra i Moret quan el 1931 va arribar a Mataró i en un míting va ser vergonyosament esbronat per una plebs fanàtica, ignorant i extremista. A diferència dels socialistes internacionalistes que diuen que els obrers no tenen pàtria, Serra i Moret sostenia que l'alliberament de Catalunya ha d'ésser paral·lel a l'emancipació dels treballadors, lluny del fals dilema que repetidament, i també avui, ens plantegen alguns pseudoprogressistes. També Macià era partidari de la plena independència de Catalunya, assolida fins i tot si calia per les armes, però alhora es preocupava molt dels pobres i els humils. Quan un sector d'Esquerra Republicana, l'anomenat Grup de L'Opinió (eren sobretot Tarradellas i Lluhi), se'n va separar i es va aliar electoralment amb Acció Catalana i el Partit Catalanista Republicà (Nicolau d'Olwer i Amadeu Hurtado), Serra i Moret, fidel a Macià, va fer que la Unió Socialista pactés amb Esquerra. Aquelles eleccions del novembre del 1933 les van guanyar les dretes i, segons Albert, Macià va morir del disgust, la vigília d'aquell Nadal, dient «Pobra Catalunya!».

Em permeto referir ací una confidència sobre aquelles eleccions del 1933 que el vell marquès de Foronda, cap de la ultradreta monàrquica de Barcelona, havia fet al meu germà Jordi (a. c. s.), que treballava com a advocat a FECSA. A les seves velleses, completament cec, Foronda es feia portar al seu despatx de la plaça de Catalunya i cridava el meu germà, tot i saber que no pensava com ell, o precisament per això, per discutir d'història. Li havia dit, doncs, que a les eleccions del 1933 van

guanyar ells perquè, pagant, havien obtingut que la CNT donés als obrers la conigna d'abstenir-se. Els anarquistes propugnaven l'acció directa, prescindint de parlaments i diputats, i per principi no havien de concórrer a les eleccions, però normalment votaven, i així ho van fer el 1931 i el 1936 i van guanyar les esquerres. Algú potser no creurà aquest testimoni, i menys encara creuria altres importants revelacions de Foronda al meu germà, com és ara que ell, Foronda, ja era a França el 19 de juliol, però tenia la família a Barcelona i Durruti la va acompanyar personalment, en cotxe i amb escorta, fins a la frontera francesa. La relació entre l'extrema dreta i l'extrema esquerra es troba confirmada per una història d'aquelles jornades escrita per Joan Pons, representant d'Esquerra Republicana en el Comitè Central de les Milícies Antifeixistes, que es troba a l'Arxiu Tarradellas de Poblet i citada per Joan Bada,² en la qual es diu que el 20 de juliol de 1936 Durruti i el bisbe Irurita van anar junts al bisbat i en van retirar entre dos i tres milions de pessetes. També recordo haver llegit a la revista *Triunfo*, a les darreries del franquisme, una entrevista, a Tolosa del Llenguadoc, amb la vídua de Salvador Seguí, que explicava, com de passada, que després d'assabentar-se de l'assassinat del seu marit va anar a veure el senyor Foronda, que li va donar una quantitat important, o sigui que el Noi del Sucre treballava a sou de l'extrema dreta.

M'han sorprès gratament els grans elogis que fa de JOSEP CARNER en tant que polític i diplomàtic, en aquelles batusses entre la Generalitat i el Consell de Londres, quan confesso que jo només el coneixia com a poeta eximi. «Tenia un aire desimbolt i distingit a la vegada, home d'afers, home d'iniciativa... que no vaig trobar en ningú més de tots els polítics i intel·lectuals exiliats... l'home de més condicions per a la política que jo he conegut a la meva vida.» Però Carner o Albert s'equivoquen a propòsit d'una gestió que el primer diu que hauria fet prop del secretari d'Estat del Vaticà, Achille Ratti, futur Pius XI, que passava per Barcelona tornant del Congrés Eucarístic de Buenos Aires. El bisbe, amb altres autoritats, esperaven el cardenal a la porta de la Pau, però Carner, Gassol i el conseller de Justícia (Lluhí) s'haurien avançat amb una llanxa de la Generalitat, s'haurien endut del vaixell el prelat i, deixant les autoritats plantades, l'haurien desembarcat al moll de la Barceloneta i l'haurien portat al Tibidabo a dinar amb el president Companys. Potser sí que Carner, essent cònsol d'Espanya a Gènova, havia conegut Ratti quan aquest era arquebisbe de Milà (no de Gènova). En tot cas, aleshores Ratti ja era papa, i qui venia de Buenos Aires era el cardenal Pacelli, secretari d'Estat, i això va succeir l'1 de novembre de 1934, un mes després del 6 d'octubre, i per tant Companys no era al Tibidabo sinó al port mateix de Barcelona, però al vaixell-presó *Uruguay*. En la meva biografia del general Batet he publicat fotos d'aquell esdeveniment: en una

2. Joan BADA I ELIAS, *Societat i Església a Catalunya*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2011, p. 193-194.

apareix Pacelli amb Vidal i Barraquer i Irurita (a l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, publicat per Batllori, podeu veure la importància d'aquellencontre), i en una altra apareix amb Batet i el president accidental de la Generalitat, coronel Giménez Arenas.

El tercer article està dedicat al CANONGE CARDÓ. Esteve Albert, que ja he dit que no era només un activista sinó també un pensador, llegia amb admiració els seus articles en aquell magnífic diari que era *El Matí*, i també a *La Veu de Catalunya* i, fins i tot, a la revista d'alt nivell intel·lectual, dirigida per Cardó, *La Paraula Cristiana*. En recordar aquestes lectures, Esteve Albert, sense pretendre-ho, es retrata ell mateix: un sindicalista combatiu de primera fila, catòlic però no d'estampetes i novenes, sinó en la línia d'aquella Església catalana renovadora dels anys trenta, que ben aviat seria esclafada per la Guerra Civil: perseguida el 1936 per ser Església i el 1939 per ser catalana. Recorda Albert, amb alguna explicable imprecisió, l'afer del llibre de Cardó *Histoire spirituelle des Espagnes*, que el Govern de Madrid, per mitjà del meu oncle Tomàs Suñer, aleshores sotssecretari d'Afers Estrangers, i el doctor Ramon Roquer (ells dos ripollesos i bons amics, i a més Roquer era amic de Cardó), van mirar inútilment d'evitar-ne la publicació, brandant tant la pastanaga com el bastó. La detallada història d'aquest afer ha estat documentadament explicada per Sugranyes de Franch en les seves memòries³ i en la presentació de l'edició catalana del llibre,⁴ i sobretot en el capítol que Cardó va prohibir durant cinquanta anys que es publicués.⁵ Albert va conèixer Cardó a Roma, l'Any Sant del 1950, en la proclamació de l'Assumpció (no de la Puríssima Concepció). «En conèixer [Cardó] el nostre obrerisme, origen humil com el seu, i la nostra fidelitat a la memòria de Joan Peiró i la CNT responsable, ens encoratjava a jugar-hi fort», explica Albert, i afegeix que el va exhortar a relligar-se amb Joan Sales i el grup dels *Quaderns de l'Exili*, amb els quals ja havia tingut algun contacte.

De FÈLIX MILLET I MARISTANY, creador, amb el doctor Albert Bonet, de la benemèrita Federació de Joves Cristians de Catalunya, Esteve Albert, que havia estat fejecista, i fins president d'un agrupament, en parla amb entusiasme, però Albert era molt valent en els compromisos assumits, i troba que el moviment fejecista no era prou conseqüent amb els seus mateixos postulats. En un cert moment, diu, «vaig començar a creure que la Federació [no] passaria de la teoria i la demagògia». En esclatar la guerra, molts fejecistes foren assassinats, no pocs es van passar a l'altre bàndol (començant pel doctor Bonet i Fèlix Millet, que des d'Itàlia van enviar a Franco un telegrama d'adhesió, pensant salvar així la Federació) i alguns van col·laborar amb la Generalitat, com Ferran Ruiz Hébrard, que

3. Ramon SUGRANYES DE FRANCH, *Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Hilari Raguier*, Barcelona, Proa, 1998.

4. Carles CARDÓ, *Les dues tradicions: Història espiritual de les Espanyes*, Barcelona, Claret, 1977.

5. Carles CARDÓ, *El gran refús*, Barcelona, Claret, 1994.

era secretari de la Federació i va haver d'assumir-ne la presidència accidental. Després de la guerra, la Federació, que tants morts havia tingut assassinats a la rereguarda republicana o lluitant heroicament a l'altre bàndol en el Terç de la Mare de Déu de Montserrat, va ser prohibida: no hi podia haver més que l'Acción Católica Española centralitzada. Parla Albert de la vocació política de Millet, que, impedida l'antiga Federació, diu que sentia la necessitat de preparar un gran partit de centreesquerra, «aquesta entelèquia» —observa— «a la qual la mesocràcia barcelonina s'ha mostrat sempre tan il·lusament aficionada». Quan Albert parla de com el 1945, amb l'abat Escarré, van emprendre la commemoració del novè centenari de la mort de l'abat Oliba, segurament es refereix a la gran festa de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, celebrada el 27 d'abril de 1947. Amb aquesta finalitat es va constituir la Comissió Abat Oliba, presidida per una persona acceptable al règim com era Fèlix Escalas, que després del 6 d'octubre de 1934 havia estat conseller de finances de la Generalitat, governador general de Catalunya i finalment president de la Generalitat del desembre del 1935 al febrer del 1936. El secretari de la Comissió Abat Oliba va ser Fèlix Millet, però aquest tenia de secretari particular Josep Benet, el qual, des d'aquest racó de secretari del secretari, va muntar una mobilització nacional amb el propòsit de, per mitjà de delegacions territorials i sectorials de la Comissió, mobilitzar tot el país. Amb unes estampes simpàtiques i barates, il·lustrades per Lola Anglada (que per haver treballat durant la guerra per al Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Jaume Miravittles, notòriament amb aquell famós ninot «el més petit de tots», patia una proscripció total), s'invitava tots els catalans a la reconciliació entre vencedors i vençuts. Deia Benet en una d'aquestes estampes: «Ningú no n'ha de ser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'excloués per odi als seus germans o per desamor a la seva Mare.» Albert critica el final del discurs de Millet en aquella gran jornada, però davant del ministre d'Afers Estrangers Martín Artajo i de tantes autoritats, crec que no podia pas dir res més. Cal destacar, en aquest article, l'interès de la conversa de Millet amb el general Muñoz Grandes sobre l'autonomia catalana. Mentre la seva bona situació financera li ho va permetre, Millet va ser generós mecenes d'una colla de projectes culturals, com és ara l'edició de les traduccions de Josep M. de Sagarra de la *Divina comèdia* i de Shakespeare i del *Poema de Montserrat*.

D'ANTONI COMAS —cinquè personatge de la sèrie— diu que «és la personalitat de més relleu que ha donat el Mataró de la postguerra». Recorda la seva labor a la revista *Curial*. «Si en l'ordre literari es mostrava interessat per tot i tothom, des dels clàssics al folklore..., en l'ordre polític i patriòtic mostrava unes idees molt contundents, fermes i diàfanes, que eren les que havia formulat el Front Nacional de Catalunya.» Diu encara: «Quin noi més lleial, més honest i més ferm fou l'Antoni!» Amb ell, i amb Joan Oller i Rabassa, van ser rebuts un dia pel príncep Joan Carles,

el rei actual, que havia mostrat interès per prendre contacte amb ells. «No parlarem altra llengua que el català, que el rei entén molt bé i parla.» Li van exposar el seu «nacionalisme confederal», amb la convicció que «no arribaria a establitzar-se mai cap política hispànica que no resolgués el problema plurinacional». Joan Carles semblava assentir-hi. («Con Franco vivíamos mejor...»)

I arribem a la, per a mi, més important de totes aquestes semblances: la de JOAN PEIRÓ. Important pel que ens explica del personatge i alhora molt significativa per la relació que Esteve Albert hi va mantenir. Ja he recordat, al principi d'aquestes pàgines, quan ens va acompanyar, professors i alumnes de l'Escola d'Assistents Socials, a visitar la Cooperativa del Vidre de Mataró, on ens va parlar de Peiró un home que havia estat company seu. Devia ser l'any 1953, i jo no m'ocupava encara de la Guerra Civil. Només sabia, de Peiró, que havia estat afusellat, tot i no ser cap criminal, sinó ben al contrari, per haver-se arriscat a salvar persones amenaçades durant la revolució del 1936. És després que l'he conegut millor, sobretot per l'esplèndid estudi de Josep Benet, publicat pòstumament, *Joan Peiró, afusellat*,⁶ on estudia amb documentació exhaustiva aquell inic procés, el més vil de tots els de la (in)justícia franquista, sense tenir en compte els nombrosos testimonis de persones salvades per Peiró, entre elles el provincial dels germans maristes i Luys G. Santamaría, que va comparèixer amb l'uniforme de Falange i totes les seves condecoracions, va declarar que Peiró l'havia salvat i es va encarar amb el president del tribunal. En els moments de violència més desfermada, Peiró va denunciar el que estava passant en uns articles publicats al diari comarcal *Llibertat* i recopilats després en el volum *Perill a la rereguarda*.⁷ El perill a la rereguarda que Peiró denunciava no era la cinquena columna, sinó els assassinats que s'estaven cometent. El 27 d'agost (per tant en els mateixos inicis de la revolució) havia escrit a *Llibertat*: «Els atracadors i els lladres no han honorat mai cap revolució. Per contra, han estat sempre la deshonra de totes les revolucions. Tampoc no és cap honor per a una revolució el moment per a liquidar comptes personals que res no tenen a veure amb la revolució.» I afegia la frase que anys a venir citaria Antonio Montero, treta del seu context i atribuint-li una intencionalitat del tot oposada a la de Peiró: «Matar el mateix Déu, si existís, a l'escalf de la revolta, quan el poble enardit per la justa ira es desborda, és una mesura natural i molt humana» (p. 41).

Antonio Montero Moreno, actualment bisbe emèrit de Badajoz-Mérida, va publicar el 1961 la seva tesi doctoral *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, que ha esdevingut l'obra principal de referència sobre el tema, perquè per primera vegada hi va quantificar, de manera pràcticament definitiva, els sacer-

6. Josep BENET, *Joan Peiró, afusellat*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

7. Joan PEIRÓ, *Perill a la rereguarda*, Mataró, Edicions Llibertat, 1936; amb una segona edició del mateix 1936.

dots religiosos i religioses víctimes de la persecució religiosa, però no està manca d'errors. Va fer un gran esforç d'objectivitat, que trencava amb el clima aleshores imperant de *cruzada* i de *caídos por Dios y por España*, i per això va ser durament criticat des de la dreta franquista. En descriure la persecució, transcrivía entre els «crits de victòria» dels qui volien exterminar l'Església aquelles paraules de Peiró sobre matar Déu. Montero devia haver trobat aquestes paraules citades per algú més i, sense controlar el text, les citava fora del seu context. Però Peiró les havia escrites no per a excitar l'odi o l'extermini, sinó com un de tants esforços que feia, amb risc de la seva pròpia vida, per a salvar gent amenaçada. Ho demostra la frase precedent, que acabo de citar, i més encara les de tot l'article, i de tots els seus articles. Demanava Montero, el 1961, les remarques o esmenes que se li poguessin adreçar, i n'hi vaig formular una colla, sobretot la referent a Peiró, però no em va contestar i, exhaurida l'obra, el 2004 en va publicar una reimpressió, per bé que al final dona una «Fe de erratas e imprecisiones», amb esmenes a alguns noms de la llista de víctimes, amb catorze més afegides, però sense rectificar el que havia dit de Peiró, que històricament i fins moralment era molt més urgent. La greu calúmia que li havia llançat havia de ser esmenada i n'havia de demanar perdó, i si això no era factible, no podia repetir-la en una reimpressió que incorpora una fe d'errades. Ho vaig denunciar públicament en un article a *El País*, que intencionadament vaig titular «El segundo asesinato de Joan Peiró».

La tragèdia de Peiró, el més vil de tots els afusellaments de Franco, ha fet que ara jo prestés gran atenció al seu trobament amb Esteve Albert, catòlic militant i fejocista, estudiós de la doctrina social de l'Església. En aquest article ens explica com va anar a trobar Peiró. Una entrevista que Albert descriu de memòria, perquè no es va registrar en cap document, però que podem creure que ens transmet fidelment en l'essencial. Hi havia aleshores una gran lluita (lluita fins i tot a trets, per mans dels pistolers d'un bàndol i de l'altre), entre el sindicat únic, controlat per la CNT, i l'anomenat *sindicat lliure*. Calia sindicar-se, i els dirigents fejocistes fomentaven el sindicat lliure, però Albert i uns quants companys van anar a trobar Peiró, que els va explicar que mai no s'ha expulsat ningú del sindicat únic per ser catòlic. «Nosaltres» —els diu— «volem acabar amb la injustícia i l'explotació del treballador per part del capitalisme, de la burgesia, i si ho podem fer per les bones no ho farem per les dolentes.» Un company d'Albert li respon que «això també ho preconitza així la Doctrina Social Catòlica», però Peiró replica: «Ja ho sé, però aquí els sindicats catòlics només han servit per fer el joc als amos i han estat utilitzats contra els altres treballadors i sindicats.» Albert es va inscriure a la CNT i va defensar aquesta opció al butlletí del Centre Catòlic. Això passava abans de la guerra. Quan esclata, Peiró i Albert treballaran conjuntament per impedir els assassinats a Mataró.

Repetides vegades m'havia dit Esteve Albert que molts catalans es van equivocar, quan va començar la revolució i calia tenir carnet d'algun sindicat, afiliant-se

a la UGT, perquè els semblava que eren més moderats que la CNT-FAI; si haguessin entrat en la CNT, haurien contribuït a moderar-la. Sempre em va semblar molt discutible aquest raonament, perquè els burgesos o el que aleshores se'n deia «gent d'ordre» que se sindicaven, no estaven pas amb ànims d'intervenir a les assemblees sindicals, sinó que havien tret un carnet per si al carrer, com succeïa aleshores, els demanaven la documentació, i el que els calia era passar ben desapercebuts. Però aquella va ser la posició d'Esteve Albert.

I, finalment, PAU CASALS, el gran geni del violoncel, fidel fins a la mort a Catalunya i a la democràcia. Albert ens conta la digna posició del mestre en aquelles batesses dels exiliats. Pous i Pagès, que presidia el Consell Nacional de la Democràcia, deia, segons Albert: «Entre el Consell Nacional de Londres i el Govern de la Generalitat [a l'exili] no faran més que barallar-se. Conec bé en Carles Pi i Sunyer, mancat de caràcter [també Josep Benet, quan jo li feia l'elogi de Pi i Sunyer, em replicava: "Fluix..."], en Tarradellas, que no acceptarà de quedar-se a l'ostracisme, i l'Irla, que no és pas home per a imposar-se a ningú. Pau Casals ha de ser el nostre Paderewski.» Però potser el més interessant d'aquest article és la dimensió humana del mestre. Llegim detalls sobre l'anada llampec de Pau Casals al Vendrell, el 1955, per l'enterrament de la seva muller (vegeu la delicada nota a peu de pàgina de Puig i Pla), anada que alguns van criticar com si fos una claudicació del propòsit de no tornar a Espanya mentre continués la dictadura. «Era la meva dona, Albert» —li explicava el mestre—. «Ens havíem casat feia pocs mesos. No podia fer altrament amb una noia que tant s'havia basquejat per mi...» Va donar totes les facilitats per a aquest viatge Miquel Mateu i Pla, que aleshores era ambaixador a París (i el meu oncle Tomàs Suñer, a qui més amunt he esmentat a propòsit del canonge Cardó, feia de conseller o secretari tècnic de l'Ambaixada; el 1947 també havia intervingut, essent cònsol a Buenos Aires, en les negociacions per al retorn de Cambó, frustrades perquè Cambó va morir, per la infecció de la vacuna que aleshores exigien per al viatge, quan el meu oncle ja li tenia el passaport llest i visat). I en aquest mateix camp, llegim detalls simpàtics de la relació de Pau Casals amb la que acabaria essent la seva esposa, la jove Marta.

En el conjunt d'aquests articles la memòria d'Esteve Albert evoca els tres grans temps de la nostra història contemporània: els anys d'abans de la guerra, de la guerra i de la postguerra. Dels dos primers n'havia parlat extensament en el seu llibre *Quatre boigs de Mataró (Combat per Catalunya 1930-1937)*.⁸ Per això el que ara m'ha interessat més és el que conta d'aquells temps tan difícils de la primera postguerra, amb les trobades que tenia amb la gent i les institucions catalanes de l'exili. És el que m'ha interessat més, i alhora el que més m'ha entrinstit, quan descriu

8. Esteve ALBERT, *Quatre boigs de Mataró (Combat per Catalunya 1930-1937)*, Mataró i Barcelona, Caixa d'Estalvis Laietana i Rafael Dalmau, 1979.

la decepció que tots van sofrir quan els aliats, vencedors dels feixismes, van avenir-se amb Franco, «centinela de Occidente» contra el comunisme. I potser encara més trist, les baralles entre els mateixos exiliats.

La personalitat i el pensament d'Esteve Albert recolzava en aquests tres puntals (sense ordre de prioritat, perquè tots tres eren per a ell absoluts i ben unificats): nacionalisme, obrerisme, cristianisme. En totes tres direccions nedava contra corrent. El seu nacionalisme no era la «bien entendida» autonomia que la majoria de catalanistes d'aleshores propugnaven tímidament, sinó un independentisme abrاندat i —goso dir, en el sentit etimològic del mot— desvergonyat. El seu obrerisme no era ni el sindicalisme groc dels anomenats *sindicats lliures catòlics*, ni l'acció directa violenta de la FAI, sinó el dels sindicalistes del sector moderat, els trentistes de Peiró, Seguí i Pestaña. Pel que fa al cristianisme, va ser durant la guerra als antípodes tant dels assassins de la FAI com dels també assassins de la *Cruzada*, i del nacionalcatolicisme que imperava a la postguerra. Perduren encara, testimonis de la seva profunda vivència de l'evangeli, els pessebres vivents, que ell va iniciar a Andorra amb el d'Engordany i després s'han imitat en molts indrets.

Ell mateix es va retratar en aquell llibre abans esmentat, imprescindible per als historiadors, *Quatre boigs de Mataró*. El més boig de tots quatre era ell. Però què entenia, i què entenem, o què hauríem d'entendre nosaltres, per *boigs*? Un professor de psicologia social que vaig tenir a la Sorbona deia a classe que qualifiquem de mentalment sans el tipus de boigs estadísticament més freqüent. Segons això, atès que un cas clínic com el d'Esteve Albert és estadísticament molt poc freqüent, hem de concloure que estava rematadament boig. També Cristóbal Colón, no el descobridor d'Amèrica, sinó el fundador i director de la benemèrita fàbrica de iogurts La Fageda, on tots els operaris són discapacitats mentals, diu que els seus operaris són «boigs certificats», perquè consten inscrits com a tals a la Seguretat Social, mentre que tota la resta dels humans som boigs sense certificar. Ja és hora que sigui certificada la noble i genial follia —en el sentit lul·lià del mot— d'Esteve Albert.

El doctor Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la Guerra Civil¹

Entre els bisbes de la Catalunya contemporània, el doctor Guitart mereixeria una atenció dels historiadors que fins ara no se li ha prestat. Era advocat i, encara que no hagués exercit mai la professió, en el seu ministeri episcopal va demostrar que posseïa aquell sentit pràctic del dret que permet als qui tenen autoritat fer les coses ben fetes, prevenir conflictes i, si es produeixen, solucionar-los equitativament. Segons el pare Miquel Batllori, estava jurídicament tant o més ben preparat que Vidal i Barraquer. Tots dos havien seguit tant la carrera eclesiàstica com la jurídica, eren molt amics, i es tutejaven, cosa insòlita en aquells temps. Del cardenal Vidal i Barraquer se n'ha parlat bastant des de la biografia de mossèn Muntanyola i la publicació del seu arxiu, però el pare Batllori és del parer que el bisbe Guitart, encara que no fos cardenal i que no hagués mort a l'exili, també és prou important. Estimulat pel pare Batllori, vagi anar a la Seu d'Urgell, al bisbat, a veure la documentació del doctor Guitart. El bisbe Joan Martí i el canceller, mossèn Jesús Castells, em van donar totes les facilitats i vaig trobar prou material per a confirmar el que el pare Batllori m'havia dit sobre la importància del doctor Guitart. Per suggeriment de mossèn Castells, vaig visitar un nebot del doctor Guitart, Josep M. Vidal i Guitart, també sacerdot i advocat, que vivia retirat a Barcelona, a la residència sacerdotal Sant Josep Oriol, a les Corts. Mossèn Vidal i Guitart, a més de donar-me moltes informacions, em va deixar alguns documents, el més important dels quals eren les agendes de butxaca del seu oncle corresponents als anys de la Guerra Civil. Em va fer prometre que aquella agenda, i alguns altres papers que em va deixar, la hi tornaria a ell personalment, tot remarcant emfàticament: «No a una tercera persona perquè m'ho doni, ni deixar-ho a la porteria a nom meu, sinó a mi personalment i a ningú més.» El cas és que mossèn Vidal i Guitart, molt poc després de la nostra entrevista, va morir, i com que no

1. Article publicat a *L'Avenç*, núm. 224 (març 1998).

podia lliurar aquells documents a ningú més que no fos ell mateix, jo em podia considerar deslliurat de l'obligació de retornar-los. Però, creient interpretar la seva voluntat, i la del seu oncle, el bisbe Guitart, els vaig lliurar a l'arxiu diocesà de la Seu d'Urgell, després de treure'n fotocòpia, que per al meu treball ja era suficient.

Justí Guitart i Vilardebó² va néixer a Barcelona el 16 de desembre de 1875. El seu pare, Joaquim Guitart i Mascarella, natural de Barcelona, era un alt empleat de l'MZA (Compañía de los Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante). La seva mare, Júlia Vilardebó i Espina, havia nascut a Madrid de pares catalans. El seu germà Ernest, jesuïta, va excel·lir en el camp del catolicisme social, tant per nombroses publicacions com en la direcció d'obres, alguna d'elles en col·laboració amb el famós pare Antoni Vicent. Justí va cursar el batxillerat al Col·legi del Sagrat Cor, dels Jesuïtes de Casp, on aleshores estudiaven els fills de bona burgesia barcelonina, i el va acabar el juliol del 1891. Va ser Prefecte de la Congregació Mariana que dirigia el pare Lluís Maria Fiter SJ. Va entrar al seminari de Barcelona el 1890 i va acabar els cursos regulars el 1895. Sense esperar a acabar els estudis teològics, va cursar la llicenciatura en dret civil a la Universitat de Barcelona entre 1894 i 1900. Simultàniament, en el curs 1899-1900, va obtenir la llicenciatura i el doctorat en teologia a la Universitat Pontifícia de Tarragona. El 1901 va ser ordenat prevere. Ja sacerdot, va estudiar dret canònic a la Universitat Gregoriana de Roma amb el pare Francesc-Xavier Wernz SJ, famós canonista que més tard seria preposít general de la Companyia de Jesús. En tornar de Roma va ser nomenat professor de dret canònic al seminari de Barcelona. En aquesta mateixa diòcesi va exercir els càrrecs de provisor, provicari general, vicari general i canonge mestrescola de la catedral (1915). Aquests càrrecs, i el seu únic llibre publicat, en el qual refuta la pràctica regalista de condicionar al beneplàcit reial la recepció de les disposicions pontificies,³ denoten el seu interès pel dret públic eclesiàstic i pel govern de l'Església.

Aquest interès teòric i aquesta experiència pràctica van ser òptima preparació per a l'episcopat. El 9 de gener de 1920 va ser preconitzat bisbe d'Urgell, que volia dir ser també copríncep d'Andorra. En l'exercici d'aquest càrrec es va trobar amb algun moment difícil, com quan, conjuntament amb l'altre copríncep, el president de la República Francesa, va haver de destituir, per motius greus, el Consell General de les Valls, però els andorrans recorden que durant el seu mandat es van crear al Principat el servei de correus, l'electricitat i una bona xarxa de carreteres.

Pel que fa a la política eclesiàstica, li va tocar el règim aparentment favorable a l'Església però al capdavant perillós, sobretot a Catalunya, de la dictadura de Primo

2. Baso aquestes dades familiars i d'estudis del doctor Guitart en una nota que em va facilitar el seu nebot, sacerdot i advocat, Josep M. Vidal i Guitart.

3. *De regio placito: Dissertatio historico-canonica quam in solemnibus studiorum instauratione pro curriculo 1903-1904 apud Tridentium Seminarium Barcinonense*, Barcelona, Typis Pauli Riera et Sans, 1903.

de Rivera, el període conflictiu de la Segona República, els mil dies tràgics de la Guerra Civil i el primer any de la postguerra franquista, amb una Catalunya sotmesa al règim d'ocupació militar.

La caiguda de la monarquia, el 14 d'abril de 1931, va suposar la fi de l'*Ancien Régime* amb la unió secular del tron i l'altar i la derogació unilateral del Concordat. La propensió celtibèrica als extremismes pendulars va fer que la majoria de les esquerres no s'accontentessin amb una laïcitat sana i equilibrada, sinó que caiguessin en l'anticlericalisme i el sectarisme. D'altra banda, però, els sectors més reaccionaris d'Espanya van fer servir la religió com un escut de defensa de la seva posició de poder i dels seus interessos econòmics. El doctor Guitart sempre va fer costat al cardenal Vidal i Barraquer i al nunci Tedeschini, que, fugint d'aquests dos esculls oposats, propugnaven un acord amb els republicans moderats i negociaven un *modus vivendi* entre la Santa Seu i la República. Però el sectarisme de les extremes esquerres i l'integrisme de les dretes catòliques i monàrquiques van fer impossible la convivència pacífica. L'anomenada «qüestió religiosa» va ser un dels factors de la desintegració del règim republicà i de l'esclat de la Guerra Civil.

Dec també al pare Batllori haver-me cridat l'atenció sobre el paper que el bisbe de la Seu d'Urgell, Justí Guitart, va jugar al costat del cardenal Vidal i Barraquer durant la guerra.

El bisbe Guitart era una persona molt ordenada i metòdica, i a la seva agenda anotava cada dia els desplaçaments i les visites que feia o rebia. Entre les anotacions de l'agenda, i la correspondència conservada a l'arxiu de la Seu, es poden seguir les seves activitats durant la Guerra Civil. El 23 de juliol de 1936 el doctor Guitart va haver de passar a Andorra, però la sobirania del Principat no garantia prou la seguretat del copríncep. De fet, les incursions dels anarquistes van fer necessària la intervenció de la gendarmeria francesa. La presència del bisbe a Andorra fins podia semblar provocativa. D'altra banda, el doctor Guitart, com Vidal i Barraquer, a diferència de la quasi totalitat dels bisbes espanyols, no volia passar a l'altra zona i adherir-se als rebels. Es va instal·lar a la residència dels jesuïtes de San Remo, a Itàlia, on va passar els dos primers anys de la guerra. Vidal i Barraquer era a la cartoixa de Farneta, a Lucca, també a Itàlia. És curiós que ni a l'arxiu del cardenal ni al del doctor Guitart no s'hi troba correspondència d'aquests anys entre ells. Segons el pare Batllori, la gran amistat que tenien, unida a la certesa que la policia feixista, per encàrrec del govern de Burgos, els obria la correspondència, feia que els contactes que certament tenien fossin només verbals. És així com cal entendre l'actitud del doctor Guitart davant la carta col·lectiva dels bisbes espanyols a favor de Franco. A la primera petició del cardenal Gomà, respon Guitart que la signarà «si ho fan tots els bisbes que són fora d'Espanya», cosa que equivalia a dir que signaria si ho feia Vidal i Barraquer. El doctor Cartanyà, que era a Pamplona al costat del cardenal Gomà i li era com el braç dret, escrivia a Guitart i li feia notar

que només eren dos els bisbes que negaven la signatura, un basc (Múgica) i un català (Vidal i Barraquer), i que si ell no signava, ja serien dos catalans..., però Guitart va rebutjar amb gran dignitat aquesta i altres coaccions. Creu el pare Batllori que si finalment va signar aquell famós document devia fer-ho d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer, que preveia que ell no podria retornar i que convenia que algú de la seva confiança fos a Catalunya.

Vaig ensenyar les agendas del doctor Guitart al pare Batllori i se les va mirar atentament, per comprovar els seus moviments i entrevistes en les dates crítiques. L'endemà, quan el vaig anar a trobar a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, on treballava, després de remarcar l'interès documental d'aquelles agendas, va afegir, en aquell to seu modest i extremament delicat: «Hi ha un detall insignificant en aquesta agenda, que no té cap importància històrica, però que per a mi té un interès especial. Veu aquí, el dia 29 de setembre de 1936, on diu que a la capella del col·legi dels jesuïtes de San Remo va donar la tonsura clerical a sis joves jesuïtes, i l'endemà, 30, va conferir ordes menors a un estudiant jesuïta? Doncs era jo.»

Va passar els dos primers anys de la guerra a San Remo, malgrat les reiterades invitacions i fins pressions de Gomà, del representant del Papa prop de Franco, Ildebrando Antoniutti, i encara d'altres personalitats per a incorporar-se a l'Església de la *Cruzada*. A primers d'abril del 1938 l'ocupació de Lleida i la desbandada de l'exèrcit republicà semblaven anunciar la imminent conquesta de la diòcesi d'Urgell. Aleshores es va traslladar a Saragossa, a fi de poder retornar a la Seu amb les primeres tropes que hi arribessin i ser present en els primers i més delicats moments de l'ocupació. Però l'estratègia dilatòria de Franco va allargar encara quasi tot un any la guerra. Quan finalment tota la diòcesi d'Urgell va quedar en mans dels franquistes, van començar les represàlies polítiques i la prohibició de la llengua catalana. En tots dos camps el bisbe Guitart es va enfrontar coratjosament a les autoritats militars.

Pel que fa a la seva defensa de la nostra llengua, alguna cosa en va dir ja Soberanas.⁴ Podem afegir que en el Fons Guitart de l'arxiu diocesà d'Urgell hi ha unes extenses i documentades *Notas sobre el uso de la lengua catalana en las diócesis de Cataluña*, datades el 29 de juliol del 1938 i —segons una anotació manuscrita del mateix document— lliurades personalment pel bisbe Guitart al nunci Cicognani a Sant Sebastià.⁵ Són una exposició dels antecedents històrics. La qüestió concreta es planteja un mes i mig després en una carta datada a Saragossa el 7 de setembre de 1938, resposta a la

4. Cf. Amadeu J. SOBERANAS, «Repressió lingüística a l'Església a la immediata postguerra (1939-1940)», a *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 703-721.

5. Text íntegre d'aquestes *Notas* a Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», a *Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Ecclesiàstica Contemporània de Catalunya*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV i Diputació de Tarragona, 1992, document núm. 1, p. 253-255. Les paraules en cursiva es troben així a l'original.

que el dia anterior havia rebut del rector de Balaguer, Antoni Parramon, que li preguntava en quina llengua havia de donar el catecisme. Li respon Guitart: «La contestación es obvia. Las circunstancias presentes en nada han de variar el derecho vigente en esta materia. Continúa rigiendo en nuestra Diócesis, lo mismo que hace tres años, el antiguo acuerdo de los Prelados de la Provincia Eclesiástica Tarraconense, según el cual debe enseñarse el Catecismo a los niños *en la lengua del hogar*, es decir, en castellano a aquellos que en familia hablan ordinariamente la lengua castellana, y en catalán a aquellos que habitualmente hablan catalán en sus casas. Aténgase V. estrictamente a esta norma, aunque ella importe tal vez formar dos grupos de alumnos, con el consiguiente aumento de trabajo.»⁶ El criteri del bisbe Guitart és notable, perquè generalment els qui han defensat l'ús pastoral de la llengua catalana han donat sempre la raó que molts, sobretot a zones rurals, no entenien cap més llengua. Aquesta raó fóra avui insostenible, perquè els mitjans de comunicació i l'ensenyament obligatori han fet que no hi hagi cap català que no entengui el castellà. Però Guitart diu que la catequesi es doni als infants «en la lengua del hogar».

L'endemà, 8 de setembre, enviava Guitart al nunci Cicognani una còpia de la carta a mossèn Parramon. En la carta adjunta li deia: «Mis temores de posibles conflictos sobre el uso de la lengua catalana en las iglesias de mi diócesis empiezan por desgracia a realizarse.» Considera explicable, «como cosa transitoria», que en moltes parròquies es faci tot en castellà, pel fet de «residir un contingente de forasteros de lengua castellana, el elemento militar, que en algunos puntos supera en mucho a la población civil que allí queda». En canvi, troba «absolutamente inadmisibile» el cas de Balaguer. «En el orden canónico, la cosa, a mi entender, no tiene réplica. En el orden político (aunque esto no pertenece al cargo pastoral) creo sería prestar un excelente servicio a la Causa Nacional el llamar la atención en las altas esferas sobre el enorme daño que se le está causando con este género de persecución del idioma catalán; que, aunque no sea el oficial como el castellano, es también español, como el vasco y el gallego. La tan deseada unidad de España no puede hacerse con imposiciones violentas, ni desfigurando la fisonomía propia y peculiar de cada región, sino con una política de atracción, fundada en el reconocimiento de todas las regiones como hermanas, con su lengua y legislación particular las que la tienen, con sus usos y costumbres típicas, con todas aquellas notas que las caracterizan y distinguen, de cuyo hermoso conjunto, debidamente armonizado, ha de resultar la verdadera unidad moral política de la Nación.»⁷ La resposta del nunci va ser diplomàtica i evasiva.⁸

6. Text íntegre d'aquesta carta a Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», p. 256.

7. Text íntegre d'aquesta carta a Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», p. 257.

8. Cicognani a Guitart, Sant Sebastià, 14 de setembre de 1938. Vegeu-ne el text a Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», p. 258.

A l'arxiu del bisbe Guitart hi ha també una carta al general cap de la 4a Regió Militar, que respon a una queixa no conservada. El capità general li devia dir, com si no s'ho acabés de creure, que li havien denunciat l'ús eclesial del català. Guitart li responia, el 14 de juny de 1939: «No han de inquietarle tampoco las noticias muy ciertas que le llegarán respecto al uso del habla catalana en las iglesias de mi Diócesis. No es cosa nueva ni tendenciosa, sino varias veces secular, y ajustada a la norma constante de la Iglesia, de usar con el pueblo el lenguaje usual del pueblo [...]. Así se ha venido haciendo, desde tiempo inmemorial, y con absoluta independencia del régimen político existente, lo mismo en los años de la República, de triste recuerdo, que en los antiguos siglos de nuestro glorioso Imperio.»⁹

Pel que fa al problema de la repressió política, Guitart es va negar enèrgicament a col·laborar-hi, malgrat algun insolent requeriment dels tribunals militars. El jutge instructor provincial de Responsabilitats Polítiques li envia una llarga llista de persones significades d'esquerra i li diu que investigui i li reporti tot el que sàpiga sobre llur actuació política i també sobre llur patrimoni. Guitart, que segons m'ha explicat mossèn Castells, llavors secretari del prelat, es va ocupar personalment de l'afer, de primer fa respondre al secretari que a l'arxiu diocesà no hi ha res sobre els dos punts que se li demanen. Quan el jutge instructor insisteix que no li demana què hi ha a l'arxiu, sinó que investigui prop de persones addictes al règim sobre les activitats i els béns dels republicans de la llista que li ha enviat, el doctor Guitart dicta al secretari aquesta resposta: «...que mi condición de Canciller Secretario de Cámara y Gobierno del Excmo. Sr. Obispo de esta Diócesis me veda practicar averiguaciones, ya oficiales, ya oficiosas, sobre la actuación política y social y bienes de fortuna de las personas de referencia».¹⁰

Només va haver de suportar el primer any de la postguerra franquista, perquè va morir a Barcelona el 31 de gener de 1940. Va ser enterrat a la catedral de la Seu.

Segons el seu nebot, el sacerdot i advocat Josep M. Vidal i Guitart, sempre va ser malvist a Madrid. Durant la monarquia li deien «catalán»; durant la dictadura, «separatista»; els republicans, «fascista», i els franquistes, «catalanista». Nosaltres hem de dir que va ser un jurista competent, un bon català i, en aquella guerra fratricida, un pastor que, com «el cardenal de la pau», va ser pare i pastor de *totes* les seves ovelles.

9. Text íntegre d'aquesta carta a Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», p. 258-259.

10. Cf. Hilari RAGUER, «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes», a *Anuari 1900-1991*, Tarragona, IET, 1992, p. 262-265.

Manuel de Irujo Ollo, ministre del Govern de la República (1936-1938)¹

En el cinquantè aniversari de la Guerra Civil, els bisbes espanyols afirmaven: «Els estudiosos de la història i de la societat han d'ajudar-nos a conèixer la veritat sencera sobre els precedents, les causes, els continguts i les conseqüències d'aquell enfrontament. Aquest coneixement de la realitat és condició indispensable perquè puguem superar-la de veritat.»² La figura de Manuel de Irujo Ollo és un bon angle d'enfocament per a aprofundir en aquest coneixement del que va ser la Guerra Civil, sobretot en la relació que va tenir amb el factor religiós. Reconstruir la veritat històrica, si es fa amb objectivitat i serenitat, no és reobrir-ne les ferides, sinó tot just el contrari: és la condició perquè cicatritzin. Podríem completar les paraules dels bisbes espanyols amb les de l'historiador, d'inspiració marxista, Pierre Vilar, que va acabar el seu discurs de conclusió d'un col·loqui sobre els francesos i la guerra d'Espanya dient: «Tinguem present que la història està feta del que uns van voler oblidar i del que els altres no poden oblidar. És tasca de l'historiador esbrinar el perquè d'una cosa i de l'altra.»³ Provem d'aplicar-ho al nostre personatge.

Irujo va ser ministre sense cartera del primer Govern de Largo Caballero, el 25 de setembre de 1936, als dotze mesos d'esclatar la guerra. En el primer Govern de Negrín, el 18 de maig de 1937, va passar a ser ministre de Justícia, i ho va ser durant mig any, però el 10 de desembre de 1937 va passar a ser de nou ministre sense cartera, fins que el 17 d'agost de 1938 va dimitir i va deixar el Govern.

1. Traducció de l'article d'Hilari RAGUER, «Manuel de Irujo, ministro del Gobierno de la República (1936-1938)», *Vasconia*, 32 (2002), p. 75-89.

2. Document de l'episcopat espanyol *Constructores de la paz*, del 20 de febrer de 1986.

3. Col·loqui *Els francesos i la guerra d'Espanya* (Perpinyà, setembre de 1989).

1. MINISTRE SENSE CARTERA

Entrar en el Govern de la República era molt perillós per a Irujo, perquè en aquells moments la seva mare, la seva única filla, tres germanes i quatre germans eren presos del bàndol rebel. A tot es va sobreposar, però, el seu sentit del deure. El seu primer període ministerial, com a ministre sense cartera, significava el suport polític del PNB a la República espanyola. La seva presència en el Consell de Ministres no era merament simbòlica o moral, sinó que havia d'aportar el parer i el vot a totes les deliberacions del gabinet i, a més, vetllar pel compliment de les dues condicions que el seu partit havia posat per a formar part del Govern, o sigui l'aprovació de l'Estatut i el restabliment de l'ordre públic i, per tant, de la llibertat religiosa. Aquesta última comesa prendria més relleu en el segon període, del maig del 1937 a l'abril del 1938, en assumir la cartera de Justícia; tanmateix, ja com a ministre sense cartera es va llançar al noble combat del respecte a la vida i a la llibertat. Com ell mateix va dir en la nota que va fer pública per la premsa el 28 de setembre, la incorporació del PNB al Govern de la República era «lògica conseqüència» de l'actuació dels nacionalistes bascos en els camps de batalla fent front a la insurrecció militar. I de manera més personal, afegia:

Aspiraciones inmediatas a las que mi gestión ha de enderezarse son: Humanizar la guerra, instaurar la República Federal y establecer un nuevo orden económico y social. El sentido humano demócrata y cristiano de nuestra concepción política, nos impele fatalmente a la paz [...]. Violencia, acometividad, ataque en la vanguardia; pero que en la retaguardia no haya arbitrariedades [...]. En la vanguardia hay que atacar con dureza, violentamente, derrochando metralla... Pero en la retaguardia hay que ser humanos. Yo he ido, uno por uno, a hospitales, cárceles y cementerios: He visitado y pedido al ministro de la Gobernación la adopción de ciertas medidas [...]. Cada atentado contra la vida ajena es más pernicioso que una derrota: más se pierde con un crimen que con una batalla [...]. Respetemos la vida de quienes están en la retaguardia y no delinquieron.⁴

Si bé la qüestió religiosa competia pròpiament al ministre de Justícia, que era García Oliver, Irujo va presentar al Govern una memòria en què exposava la persecució patida, l'empresonament de sacerdots, la destrucció o requisada d'edificis sagrats, la requisada d'imatges religioses en els domicilis privats, etc., i demanava que el Consell de Ministres acordés la llibertat de tots els sacerdots i religiosos empresonats sense més càrrecs que la seva condició eclesiàstica, la protecció dels edificis religiosos i «la declaración expresa de la licitud de la práctica de todos los cultos

4. A. de LIZARRA, *Los vascos y la República española: Contribución a la historia de la Guerra Civil*, Buenos Aires, Ekin, 1944, p. 102-105.

religiosos».⁵ El 9 de gener, el Consell va tractar l'assumpte i va refusar la proposta, que només va tenir a favor el vot del mateix Irujo.

Irujo va treballar per la pau civil i religiosa d'una manera especialment intensa a Barcelona. Si en la dramàtica primavera del 1936 es va parlar de l'oasi català, com a zona relativament pacífica, en la Catalunya de la Guerra Civil cal parlar de l'oasi basc, un àmbit de salvament de vides i de llibertat per als catalans. Molts homes van fer possible aquest oasi, però sobretot va ser obra d'un grup de bascos amb els quals Catalunya (i l'Església!) sempre estaran amb deute, i entre aquests bascos destaca singularment Manuel de Irujo.

A mitjan octubre del 1936, tal com explicaran Arrien i Goigana en el seu estudi sobre els bascos a Catalunya,⁶ va arribar inesperadament a Barcelona el president de la República, Manuel Azaña, acompanyat d'alguns dels seus ministres. Aquests es van traslladar poc després a València, seu del Govern davant del perill de la caiguda de Madrid, però dos ministres sense cartera, Manuel de Irujo i José Giral, van restar a Barcelona, allotjats provisionalment a l'Hotel Majestic. Després de diverses consultes, Irujo va crear el 5 de novembre la Delegación General de Euskadi en Cataluña. El seu objectiu, segons l'estatut llavors aprovat, era «proporcionar al Gobierno Vasco una representación adecuada que desarrolle su política, asista a los vascos residentes en Cataluña, proteja sus intereses y sirva de nexo de unión y acercamiento entre Cataluña y Euzkadi», però de fet va assistir i protegir també molts catalans. Pocs dies després de la inauguració de la Delegación de Euskadi a Barcelona, en una allocució radiada va condemnar amb duresa els crims que s'estaven cometent:

Estáis llenando de cadáveres los alrededores de vuestra capital. Matáis sin tino. Destrozáis por sadismo. Alguien os ha dicho que esto es hacer la revolución. Yo os aseguro que eso es arruinar la economía, la riqueza, el prestigio y la vida catalana [...]. Si continuáis así perderemos la guerra.⁷

Irujo pensava que si les autoritats catalanes haguessin sigut tan enèrgiques com els bascos en la condemna dels excessos, no s'hauria arribat a la paorosa situació

5. Manuel de IRUJO, «El Ministro de la República al Gobierno de la República», a *Un vasco en el Ministerio de Justicia. Memorias 2: La cuestión religiosa. Primera parte*, Buenos Aires, Ekin, 1978, p. 125-127. Aquesta memòria va ser aprofitada per a la gran jornada convocada a Roma per Joan Pau II sobre testimonis de la fe en el segle XX, com a únic exemple de la persecució religiosa durant la Guerra Civil espanyola. Algun diari va presentar aquest fet com una reivindicació del catòlic Irujo, però era més aviat una mena de «confessió de part», que relleva de tota prova ulterior: era un ministre de la República qui reconeixia que hi va haver persecució religiosa.

6. Gregorio ARRIEN i Iñaki GOIOGANA, *El primer exilio de los vascos: Catalunya 1936-1939*, Barcelona i Bilbao, Fundació Ramon Trias Fargas i Fundació Sabino Arana, 2001, p. 155.

7. A. de LIZARRA, *Los vascos y la República española*, p. 262-264.

revolucionària de l'estiu i la tardor del 36. Així m'ho van manifestar, ell i el canonge Onaindia, en les entrevistes que vaig tenir amb ells el 1961 i el 1962 a París. En el llibre *Los vascos y la República española*, firmat per A. de Lizarra, pseudònim d'Andrés de Irujo, però que és una obra oficiosa del seu germà (a l'Arxiu de Salamanca he vist algun capítol sencer de la pròpia mà de Manuel), se sosté veladament la mateixa acusació de «transigència»:

En ese juego, la misma táctica empleada condujo a extremos que repugnaban a los propios gobernantes cuya firma autorizaba no de muy buena gana forzadas decisiones. Y esto lo hicieron obligados muchas veces por la concepción clásica de que «gobernar es transigir». Esta transigencia, que fue la característica de aquella gestión política, pudo compensar por los éxitos antes aludidos la merma de prestigio de una autoridad, traída y llevada, y a la que añadir un poco de acción personal para subsistir y poder rehacer la vida del país. Este era el estado real de Cataluña y Barcelona en los primeros tiempos de la guerra civil.⁸

Jo els feia notar, a Irujo i a Onaindia, que en produir-se l'alçament militar la situació a Catalunya era molt diferent de la d'Euskadi. El País Basc llavors no tenia la forta immigració que Catalunya havia rebut. La diòcesi de Vitòria era la primera de l'Estat en pràctica religiosa i en vocacions sacerdotals i religioses, mentre que a Catalunya s'havia produït un procés de secularització fort, que va dur a una part considerable de la població autòctona a la descreença o agnosticisme, i als immigrants a un anticlericalisme ferotge. A Euskadi hi havia un poderós moviment sindical nacionalista i catòlic, mentre que a Catalunya no hi havia sindicats catòlics; els anomenats *lliures* eren en realitat grocs, i dominaven totalment els anarquistes de la CNT, que darrerament havien estat controlats pel sector més extremista, la FAI. Com s'explica, aleshores, que els catòlics bascos fossin plenament respectats a Barcelona i que en la capella basca no es produís mai cap mena d'incident?⁹ Doncs perquè els bascos que van començar a arribar a Catalunya la tardor del 1936 havien acreditat plenament el seu antifeixisme i la seva resistència, fins i tot amb les armes, a la revolta militar.

Aquest respecte als bascos catòlics és molt important a l'hora d'establir les raons de la persecució religiosa. És la qüestió que es plantejava el jesuïta pare Alfonso M. Thió Rodés quan als primers dies de la revolució, amagat en un bosc, reflexionava sobre el que estava passant:

8. A. de LIZARRA, *Los vascos y la República española*, p. 261.

9. Alguns sacerdots catalans anaven a celebrar missa, i molts fidels a escoltar-la, a la capella basca, perquè allà se sentien plenament segurs.

Me preguntaba yo: rechazan a los ministros por causa de Jesús, o rechazan a Jesús por causa de sus ministros? La primera hipótesis es muy halagadora, pero la segunda es también posible, y en el rechazarla de plano, no habrá nada de fariseísmo?¹⁰

Durant la guerra, si es mira bé, en tots dos bàndols es van acceptar l'Església i els seus ministres en tant que els eren favorables; si no, se'ls perseguia, empresonava o afusellava. La diferència només era que en el bàndol rebel se suposava, en principi, i no sense fonament, que els eclesiàstics els eren favorables; però si no ho eren, o senzillament si eren neutrals (com ara el cardenal Vidal i Barraquer), eren perseguits i fins i tot afusellats, com és el cas del sacerdot Jeroni Alomar Poquet, afusellat al cementiri de Palma de Mallorca per haver ajudat alguns a fugir de l'illa i també per tenir un germà membre d'Esquerra Republicana.¹¹ En el cas del clergat basc, se suposava que eren nacionalistes i per tant enemics, i per això alguns van ser afusellats i molts, empresonats o desterrats. En el bàndol republicà, ben al contrari, se suposava que els sacerdots, els religiosos i els laics militants eren enemics, i com a tals foren perseguits, però si es demostrava el contrari, com succeïa amb els bascos, se'ls respectava. De fet, gairebé tots els bisbes, sacerdots, religiosos i destacats laics espanyols es van adherir amb entusiasme a la insurrecció. Cap al final de la guerra, Irujo ho constatava amargament: «La Iglesia, fuere lo que fuere, figurará como mártir en la zona republicana y formando en el piquete de ejecución en la zona franquista.»¹²

Irujo va buscar la col·laboració d'alguns catalans per al compliment de la seva missió. Per a l'organització de la Delegació, va nomenar secretari Ricard Altaba i Planuc.¹³ Altaba era regidor de l'Ajuntament de Barcelona i president d'un centre polític que Esquerra Republicana de Catalunya tenia a prop de l'estació. Com que a aquest centre hi acudien molts refugiats sense recursos que arribaven amb tren, va organitzar-hi un menjador i uns allotjaments provisionals, i d'aquí va venir la

10. Memòries del pare Thió, citades a: *Los jesuitas en el Levante Rojo: Cataluña y Valencia, 1936-1939*, Barcelona, Imprenta Revista Ibérica, [194?], p. 59. Aquesta obra va ser publicada de manera anònima perquè el pare Miquel Batllori SJ, a qui el superior provincial havia encarregat que l'escriués utilitzant els relats dels jesuïtes que havien passat la guerra a Catalunya i València, va considerar que no era un material històricament fiable, pel clima de nacionalcatolicisme exacerbat que impregnava aquells relats. L'extensa citació de les memòries del pare Thió (que Antonio Montero cita molt resumida en la seva *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*) és un dels pocs relats que Batllori considera historiogràficament aprofitables.

11. Cf. Nicolau PONS I LLINÀS, *Jeroni Alomar Poquet: El capellà afusellat pels feixistes el 1937*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner, 1995, p. 143-147.

12. Irujo a Vidal i Barraquer, 23 de maig de 1938. Arxiu Vidal i Barraquer, part inèdita.

13. Cf. Ricard ALTABA I PLANUC, *Vuit mesos a la Delegació del Govern d'Euskadi a Catalunya*, Barcelona, Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, 1938. Cf. també Gregorio ARRIEN I Iñaki GOIOGANA, *El primer exilio de los vascos: Catalunya 1936-1939*, p. 161.

relació amb els bascos. Altaba va deixar els càrrecs municipals que tenia per dedicar-se de ple a l'atenció dels refugiats. Irujo el va incorporar a la Delegació d'Euskadi com a secretari, perquè fes d'enllaç amb les autoritats de la Generalitat.

Un altre català reclutat per Irujo va ser Josep M. Trias i Peitx, secretari general d'Unió Democràtica de Catalunya. Trias era el canal principal pel qual arribaven al coneixement d'Irujo molts casos de persones que necessitaven protecció. Trias tenia despatx a la Delegació d'Euskadi i va emprendre, de part d'Irujo, gestions molt delicades, incloent-hi viatges a França per a posar fora de perill sacerdots, religiosos, religioses i altres persones la vida de les quals estava amenaçada, i també va ser intermediari a l'hora de fer contactes indirectes amb el Vaticà, per mitjà del cardenal Vidal i Barraquer i de l'arquebisbe de París, el cardenal Verdier. Però més endavant Irujo va haver de prescindir de Trias perquè aquest no acceptava el simple paper de col·laborador, sinó que s'arrogava un protagonisme i fins una certa independència política, invocant el seu càrrec a Unió Democràtica de Catalunya i entenent la seva tasca com una col·laboració d'alt nivell entre el seu partit i el PNB i el Govern d'Euskadi. Aleshores Unió Democràtica era un grup interessant però molt reduït. Segons Trias, amb Irujo mai no hi havia hagut personalment cap problema, però en el PNB imperava una fèrria disciplina de partit, i altres correligionaris d'Irujo no veien bé la seva presència destacada en la Delegació.¹⁴

Trias no tenia l'exclusiva de les gestions humanitàries que es duïen a terme des de la Delegació d'Euskadi. Era tan públic i notori que Irujo emparava les persones amenaçades, especialment sacerdots, que més d'un li va escriure o li va trucar al despatx per demanar-li auxili. Alguns alts càrrecs de la Generalitat catalana, com el conseller de Governació, Josep M. Espanya i Sirat, el conseller de Cultura, Ventura Gassol i Rovira, o el comissari d'Ordre Públic, Frederic Escofet i Alsina, també tenien fama de salvar sacerdots i monges, per la qual cosa la premsa extremista els denunciava públicament i els amenaçava, fins al punt que també ells van acabar escapant-se a França. En canvi, Irujo va aguantar fermament al seu lloc. Entre molts casos que es podrien explicar, mencionaré el del sacerdot Francesc Vives, a qui cap al final de la guerra el cardenal Vidal i Barraquer nomenaria vicari general de Tarragona, preveient que el que exercia aquest càrrec, el canonge Salvador Rial, que havia col·laborat en els intents de restablir el culte públic i les relacions diplomàtiques amb la Santa Seu, seria detingut quan arribessin les tropes de Franco.¹⁵ Vives em va explicar que es trobava a Barcelona indocumentat i, en saber el que Irujo feia, s'hi va presentar, es va identificar com a sacerdot i li va demanar que li

14. Cf. Hilari RAGUER, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

15. Cf. Hilari RAGUER, *Salvador Rial, vicari del cardenal de la pau*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 153-157.

facilités algun certificat o carnet que pogués presentar en cas que pel carrer algú li demanés la documentació. Irujo li va preguntar si li interessaria sortir a l'estranger. Vives va respondre que és clar que sí, però que no se li havia acudit demanar tant. Irujo va escriure allà mateix una carta dirigida a Vives en la qual li agraiïa el seu oferiment de treballar al servei de la República, i li deïa que li comunicaria més endavant el destí que li donaria. Aquesta carta era pel cas que li demanessin la documentació mentre li tramitava el passaport, el permís de sortida i l'ocasió d'embarcar-se. Poc després va ser citat per Irujo, el qual li va lliurar la documentació i li va facilitar l'embarcament vers Gènova.

2. MINISTRE DE JUSTÍCIA

Després de la crisi del maig del 37, Irujo va passar a ocupar la cartera de Justícia fins al 10 de desembre de 1937. Va ser un eficaç col·laborador en el projecte de Negrín de restablir l'ordre a la rereguarda.

Per a mostrar el que va representar el traspàs del Ministeri de Justícia del llibertari García Oliver al demòcrata Irujo, és suficient de recordar el decret del primer pel qual es creaven els camps de treball per a presos feixistes (ja que per als delinqüents comuns no hi havia presons i se'ls van cancel·lar els antecedents penals). García Oliver escriu en les seves memòries que la seva concepció dels camps de treball per als condemnats feixistes quedava sintetitzada en el lema que els va posar: «Trabaja y no pierdas la esperanza» (un lema que eriça els cabells per la semblança que té amb l'«Arbeit macht frei», 'el treball us farà lliures', que presidia els sinistres camps de concentració nazis). Diu que aquest lema «venia a substituir el que aconsellava Concepción Arenal, aquella benefactora de los presos, que rezaba: Odia al delito y compadece al delincuente».¹⁶

Irujo va començar restablint la vigència de la Llei d'incompatibilitats i separant dels seus càrrecs judicials tots els que intervinguessin activament en la política. Va revisar els nomenaments de jutges i magistrats, excloent-ne tots els que no reunien les condicions acadèmiques necessàries i reposant centenars de funcionaris que havien estat arbitràriament destituïts només pel fet de ser persones moderades. Com a signe de serietat i dignitat, va restablir en els tribunals l'ús obligatori de la toga, i no es va deixar impressionar pel fet que comunistes i anarquistes qualifiquessin aquesta mesura de «burguesa, reaccionaria y fascista».¹⁷ «Los rojos no usaban sombrero», deïa per atreure clients en el Madrid de després de la guerra, l'anunci d'una barreteria, i hi podríem afegir: i la toga tampoc, fins que va arribar Irujo.

16. Juan GARCÍA OLIVER, *El eco de los pasos*, París i Barcelona, Ruedo Ibérico i Ibérica de Ediciones, 1978, p. 378.

17. A. de LIZARRA, *Los vascos y la República española*, p. 140-143.

A més del restabliment de la normalitat jurídica i judicial, Irujo, des del Ministeri de Justícia, que és el que a Espanya sempre s'ha ocupat dels assumptes eclesiàstics, va voler procedir a la normalització religiosa. Negrín tenia un interès viu en això, de cara a la bona imatge de la República davant de les cancelleries estrangeres, que era on, al cap i a la fi, es decidiria la guerra. El que Irujo no podia imaginar-se és que per al seu programa de llibertat religiosa trobaria més oposició en l'autoritat eclesiàstica que en els comunistes.

En la línia de la memòria que, essent encara ministre sense cartera, havia presentat al Govern de Largo Caballero el 7 de gener de 1937, ara va insistir davant de Negrín en normalitzar la vida religiosa, i aquest el va convidar a presentar un avantprojecte de decret sobre el qual el Govern pogués deliberar.¹⁸ En efecte, el 31 de juliol Irujo va presentar una proposta de restabliment del culte públic i va autoritzar el ministre de Justícia a crear un Comissariat de Cultes.¹⁹ Va proposar que fos Trias i Peitx o algun company seu d'Unió Democràtica de Catalunya qui acceptés el càrrec de comissari. Trias ho va tractar en el comitè permanent del seu partit i, sense rebutjar de pla la proposta, van creure que la mesura era prematura i que, donada la gravetat dels excessos dels primers mesos, havia de procedir gradualment a la reobertura d'esglésies. A més, no es podia actuar sense haver-se posat d'acord amb l'autoritat eclesiàstica: la història demostrava que tots els intents de crear una Església nacional independent de Roma havien fracassat. Trias s'inclinava personalment a acceptar i, preveient la possibilitat que en tal cas el pare Torrent (que governava la diòcesi de Barcelona per haver estat nomenat vicari general pel bisbe Irurita abans de desaparèixer) l'excomunicués, va escriure al cardenal Vidal i Barraquer per exposar-li la situació i consultar-li si en aquella eventualitat podria, almenys en el seu fur intern, sentir-se tranquil de consciència. No sabem la resposta que li va donar el cardenal de Tarragona.

Ferm en el seu propòsit, i tot atenent el consell dels d'Unió Democràtica, el 28 de novembre de 1937 Irujo es va entrevistar amb el pare Josep M. Torrent i li va proposar el restabliment del culte públic mitjançant la reobertura d'algunes esglésies. Es coneixien, ja que Irujo atenia una vegada i una altra les peticions de Torrent a favor dels eclesiàstics detinguts o amenaçats. Torrent va respondre que no estava autoritzat per a accedir a la seva proposta i que havia de sotmetre l'assumpte a una autoritat superior. No va dir mai al ministre el resultat de la consulta, i va evitar les seves reiterades peticions fins al final de la guerra.

Irujo no va conèixer llavors dos documents importants que jo li vaig facilitar quaranta anys després i que ell després ha publicat a les seves memòries: la carta de Torrent al cardenal Pacelli que refereix l'entrevista del 28 de novembre de 1937

18. Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*, p. 30-31.

19. Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*, p. 205-207.

i la resposta de Pacelli en nom del Papa. El parer de Torrent, tot i reconèixer que el culte privat, o sigui les misses domèstiques, resultava insuficient des d'un punt de vista pastoral, era negatiu, perquè no creia que hi hagués prou garanties de protecció dels sacerdots que actuessin públicament. La resposta del Vaticà va ser que havia de restablir el culte públic si hi havia garanties de seguretat, i que tots els fidels, i no sols els bascos, podrien freqüentar lliurement les esglésies que s'obrissin. Pacelli afegia que el mateix Torrent, com a autoritat eclesiàstica ordinària, hauria de jutjar si es donaven aquestes condicions. Torrent va creure que no hi eren, però que la Santa Seu no volia fer-se responsable de la negativa, per la qual cosa la va assumir ell personalment, i es va limitar a alludir en alguna ocasió al fet que estava complint ordres superiors. Va arribar a escriure: «No olvide que el culto público está prohibido por mi autoridad.»

Torrent va rebutjar tot el que pogués semblar col·laboració amb la República. Va fer imprimir clandestinament (cosa greu en temps de guerra) el calendari litúrgic del 1938 (en el qual, sigui dit de passada, en aquells temps de fam, indicava puntualment els dies de dejuni i d'abstinència) i va rebutjar olímpicament l'ofertament d'Irujo que s'imprimís, amb els permisos pertinents, en la tipografia de la República. D'aquesta manera, el pare Torrent, si bé pròpiament no era franquista, en no voler ser un instrument de la propaganda republicana estava fent el joc a la propaganda franquista. La persecució religiosa era un dels arguments principals de la propaganda franquista, però no volia que cessés. El 5 de novembre de 1938, la ràdio vaticana va difondre una nota en què comentava els rumors de negociacions entre la República i la Santa Seu i deia: «Mal puede hablarse de restablecimiento de relaciones diplomáticas con quienes, lejos de conceder las necesarias libertades religiosas, tienen monopolizadas las iglesias clausuradas.» L'ambaixador de Franco, Yanguas Messía, ho va telegrafiar, indignat, al ministre Jordana:

Estas palabras parecen significar cable tendido a los rojos subrayándoles camino. Sin perjuicio de hacer por mi parte reclamación inmediata, someto vucencia conveniencia protestar directamente Gobierno ante nuncio Su Santidad.²⁰

Irujo va ordenar exhumar els cadàvers dels cementiris clandestins, identificar els cadàvers i processar i empresonar els culpables. En canvi, va fer revisar els processos dels nombrosos sacerdots que havien estat condemnats només per la seva condició religiosa, i els va posar en llibertat gradualment, amb la qual cosa

20. Hilari RAGUER, *La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001, p. 350. O sigui que protesten perquè el Vaticà exigeix el culte públic.

va vèncer la resistència d'un sector del Govern, que no acceptava que els sacerdots sortissin de les presons quan hi estaven entrant molts anarquistes i trotskistes.

Les memòries, encara inèdites, de l'advocat barceloní Jordi Olivar Daydí són un testimoni més de la preocupació jurídicista d'Irujo. L'havia nomenat magistrat del Tribunal Suprem i li va encarregar una investigació sobre les activitats il·legals del SIM; Negrín havia restablert en bona part l'ordre en la rereguarda. És un fet que, després del maig del 37, quan els comunistes desplacen del poder els anarquistes, la gent —diguem-ho així— de dretes respira, perquè s'han acabat els escorcolls, les detencions i els passejos arbitraris; però comença un altre tipus de terror, el policíac del SIM, dirigit contra els espies i quintacolumnistes i contra els anarquistes i els anomenats *trotskistes* del POUM, el partit d'Andreu Nin. El SIM detenia, torturava (són famoses les txeques) i liquidava expeditivament. El fill del senyor Olivar Daydí conserva l'informe que el seu pare va redactar per encàrrec d'Irujo, després d'haver tingut el valor de visitar i inspeccionar la seu del SIM, on va trobar hostilitat i amenaces fàcilment imaginables. Si finalment Irujo, quan era de nou ministre sense cartera, es va retirar del Govern de la República, va ser per dissentir d'aquest terror policíac, i també, com tot seguit recordarem, en solidaritat amb la Generalitat catalana, que Negrín estava buidant de tot contingut real i reduint, com deia el president Companys en una carta a Negrín, a una mena de diputació provincial.

3. MINISTRE SENSE CARTERA

La Guerra Civil va estrènyer les relacions entre bascos i catalans, i entre els seus governs respectius. Abans de la guerra hi havia més distància entre ells, perquè a Euskadi predominaven les dretes, mentre que a Catalunya governaven les esquerres; però en esclatar la insurrecció militar contra la República, bascos i catalans van coincidir en la fidelitat a les institucions democràtiques. La fraternitat es va estrènyer encara més amb l'arribada dels bascos a Barcelona, i la solidaritat política es va manifestar en la doble direcció. Quan Azaña i Negrín van voler suprimir el Govern d'Euskadi i la seva delegació a Barcelona alegant que, perdut el territori basc, ja no tenia cap justificació, la Generalitat va donar suport enèrgicament al Govern d'Euskadi. Així apareix a les actes del Consell Executiu de la Generalitat, que, sigui dit de passada, van ser salvades, juntament amb molts altres documents catalans, pels bascos de París, i després d'haver estat inventariades en l'*Archivo del Nacionalismo Vasco* d'Arratia, han estat lliurades recentment a l'Arxiu Nacional de Catalunya. De manera anàloga, quan el català Jaume Aiguader, ministre de Treball i Assistència Social, va dimitir per les mesures centralistes de Negrín que afectaven les competències de la Generalitat, Irujo es va solidaritzar amb ell i va deixar el Govern. Irujo també dissentia de la creació de tribunals militars especials per a la repressió de l'espionatge.

Un aspecte fins ara desconegut de l'actuació d'Irujo és la protecció jurídica que va dispensar, amb l'ajut de Julio Jáuregui, a Lluís Lúcia i Lúcia. Ho hem sabut per la tesi doctoral que Vicent Comes Iglesia ha dedicat al cap de la Derecha Regional Valenciana, i que està a punt de ser publicada. El 18 de juliol de 1936, Lúcia va dirigir un telegrama al ministre de la Governació «como ex ministro de la República, como jefe de la Derecha Regional Valenciana, como diputado y como español», i es va posar «al lado de la autoridad que es frente a la violencia y la rebeldía la encarnación de la República y de la Patria». Aquest telegrama va ser difós una vegada i una altra per la ràdio. Tot amb tot, Lúcia va ser detingut per ser de dretes. Com a diputat, per a processar-lo es requeria la concessió del suplicatori necessari per part de les Corts. L'arxiu de la família Lúcia, que Comes ha pogut estudiar, mostra com Lúcia es va sentir més segur quan va saber que Irujo havia estat nomenat ministre de Justícia. En efecte, Irujo va fer complir les normes constitucionals i va arrabassar al Tribunal Popular la competència de tots els casos de diputats processats per passar-la a les Corts i al Tribunal Suprem, mitjançant una ordre de mitjan agost dirigida al president del Tribunal Suprem, al fiscal de la República i al director general de Presons. A mitjan setembre va escriure a la Presidència del Congrés i al president del Tribunal Suprem per interessar-se particularment per Lúcia. Julio Jáuregui, que era secretari de la Comisión de Suplicatorios, era el qui més defensava la innocència de Lúcia. Va començar exigint la presència de Lúcia, que de la presó de València va ser traslladat a la de Barcelona; però per la pressió de Negrín la Diputació Permanent de les Corts va acabar concedint el suplicatori, en absència de Jáuregui, que no va voler assistir a la sessió. Jáuregui va demanar i va obtenir del conseller de Justícia de la Generalitat, Bosch Gimpera, que Lúcia tingués una cel·la especial, amb més comoditats. El procés es va allargar i la vista es va assenyalar per al 25 de gener de 1939, la vigília de la caiguda de Barcelona, però els presos s'havien escapat. Paradoxalment, Lúcia va ser processat novament, aquesta vegada per un tribunal militar franquista, que va continuar físicament el sumari republicà: hi va afegir uns quants folis més i el van condemnar a mort. Aquest únic sumari roig i blau és l'exemple més clamorós que es pugui imaginar de l'acarnissament de les dues espanyes contra la tercera. Machado deia que «una de las dos Españas ha de helarte el corazón», però a Lúcia totes dues li van «helar» el cor. Gestions de persones amigues, sobretot de l'arquebisbe de València Prudencio Melo Alcalde, van obtenir de Franco primer la commutació de la pena capital per la de trenta anys, i després per la de substitució per confinament a Mallorca. El de Lúcia és un dels casos més dramàtics de la tercera Espanya, la que no tenia cabuda ni en la roja ni en la blava.

Quan Irujo ja no era ministre de Justícia, Torrent es va negar a tractar amb ell d'assumptes religiosos, la qual cosa, a més d'una descortesia i un senyal de desagraïment, va ser un error polític, perquè Irujo, abans i després d'exercir aquella

cartera ministerial, tenia prou autoritat política i moral per a protegir l'Església i els seus ministres, i així ho va demostrar eficaçment en nombrosos casos. El pols entre el ministre de la República i el vicari general va ser tens, i el pare Torrent va ser certament valent i gairebé provocatiu, però jugava amb l'avantatge que coneixia les conviccions catòliques d'Irujo i sabia que no l'empresonaria encara que desafies el Govern.

Malgrat haver prestat a Franco el gran favor de deixar-li restablir el culte públic, després de l'ocupació de Barcelona i a la postguerra, el pare Torrent va ser totalment ignorat: va haver d'assabentar-se per la premsa que ja no era ordinari de diòcesi perquè el Papa havia nomenat administrador apostòlic monsenyor Díaz Gómara. La raó és que el pare Torrent, que havia estat respectat per les autoritats republicanes, que havia tractat amb elles, i que li havien facilitat l'exercici de la seva activitat pastoral (un certificat seu que algú que era clergue era reconegut pel Ministeri de Defensa per a eximir-lo de serveis d'armes), trencava la imatge d'una persecució sagnant durant tota la guerra. Tan sols més tard, a instàncies de l'abat de Montserrat Antoni M. Marcet, el secretari d'Estat, en nom del Papa, li va dirigir una carta en què li agràia els serveis prestats. Per la mateixa raó, es volia ignorar l'existència i el funcionament de la capella basca, malgrat haver actuat amb totes les formalitats canòniques; i no sols l'Estat sinó també l'Església no concedien validesa als llibres de baptisme i matrimonis de la capella basca, amb la qual cosa es va propiciar algun cas de bigàmia. En la primera entrevista que em va concedir el 1961 a la Delegació d'Euskadi de París, Irujo em va mostrar el voluminós dossier sobre aquest assumpte que havia enviat a la Santa Seu, angoixat en la seva consciència de creient per aquest problema. Però Irujo va tenir pitjor sort que el pare Torrent, perquè a aquest, encara que fos tard, el Vaticà li va donar les gràcies, i a Irujo ni tan sols li van enviar un justificant de recepció.

4. BALANÇ FINAL

Irujo va defensar la llibertat de l'Església i els drets individuals dels sacerdots i religiosos, no com un privilegi clerical, ni tampoc per oportunisme polític, sinó com un cas concret dels drets democràtics reconeguts a la constitució de la República. Negrín, Álvarez de Vayo i altres membres del Govern republicà buscaven la normalització de la vida religiosa per raons de conveniència política, per a esborrar la mala imatge que les matances i els incendis dels primers mesos havien creat a l'exterior, però Irujo obrava per convicció humanista i democràtica. La seva política també es diferencia de la dels cardenals Gomà i Pla i Deniel, que a vegades, durant la guerra i la postguerra, es van enfrontar al Govern franquista per defensar persones o institucions eclesiàstiques (moviments apostòlics, publicacions oficials de l'Església, col·legis professionals, reunions, etc.) per ser de l'Església, però no els importava

que no es respectessin els drets humans més elementals dels altres ciutadans. En canvi, Irujo defensava igualment l'imperi de la legalitat i la humanitat tant si es tractava d'un sacerdot com si la víctima era Andreu Nin, Pilar Millán Astray, la neboda del *generalísimo* Franco Pilar Jaraiz Franco o Serrano Suñer.²¹

Aquest va ser l'estil de l'oasi basc en el desert català: els nacionalistes catòlics bascos, sense ostentació ni arrogància però sense pors ni complexos, mai no van ocultar les seves conviccions democràtiques i religioses. Explicaré una anècdota montserratina. Durant tota la guerra, al monestir de Montserrat hi va romandre un monjo, el germà Carlos Areso, basc navarrès, que a les ordres del comissari de la Generalitat feia de «casera» d'aquella casa tan gran i complicada. En una de les memòries d'aquells anys que va deixar escrita, aquest monjo explica que un dia els diputats de les Corts de la República van visitar Montserrat. Tot estava intacte, però no hi havia ni monjos ni culte; només era un lloc turístic. Els diputats van visitar la basílica i van pujar al cambril de la Verge, i davant de la imatge (en realitat era una bona còpia, ja que els monjos, abans d'anar-se'n, havien amagat l'autèntica), els nacionalistes bascos, recordant segurament aquell compatriota seu, Íñigo de Loyola, que allà havia fet la vetlla d'armes, es van agenollar i amb tota naturalitat van començar a resar. Alguns dels altres diputats van fer mofa d'ells, i explica el germà Areso que els bascos van reaccionar enèrgicament i gairebé van arribar a les mans; però afegeix que malauradament després es van reconciliar al restaurant. Sigui dit de passada, cap al final de la guerra el germà Areso es va enredar en la cinquena columna i es va fer de la Falange. Va ser detingut en una de les batudes del SIM, i l'haurien afusellat sens dubte, perquè Negrín era implacable amb els espies, si Irujo no hi hagués intervingut. De manera que si en els primers mesos de la guerra molts van ser assassinats per ser sacerdots, al final n'hi va haver algun que no va ser afusellat gràcies a ser religiós.

Acabaré amb una altra anècdota significativa del pare Torrent. Durant la guerra es cartejava amb el secretari d'Estat, el cardenal Pacelli, a través del consolat suís. En aquelles cartes, Pacelli li deia una vegada i una altra com patia i resava el Papa per la situació de l'Església a Barcelona, i li enviava benediccions apostòliques. Aquestes cartes eren un gran consol per al pare Torrent i li infonien valor per a seguir plantant cara a les autoritats republicanes (va arribar a estar detingut pel SIM, fins que Irujo va fer veure l'estupidesa de detenir el que exercia de bisbe quan Negrín estava negociant el restabliment de les relacions amb la Santa Seu). Quan la guerra estava a les acaballes, el seu venerat Pacelli va ser escollit papa amb el nom de Pius XII. Torrent va anar a Roma, va ser rebut per Sa Santedat i va quedar desolat en comprovar que Pius XII no tenia ni idea de qui era ell: totes aquelles cartes havien estat obra de secretaris.

21. Cf. A. de LIZARRA, *Los vascos y la República española*, p. 156.

A les «Palabras finales» de les seves *Memorias*, Irujo escrivia:

Puse todo mi empeño en normalizar la vida religiosa, restaurar el culto y reanudar las relaciones del Estado con la Iglesia [...]. De no haberse cruzado la actitud de la jerarquía católica, es probable que aquel empeño hubiera sido logrado. Mete grima en el alma de un católico tener que confesarlo.²²

22. Manuel de IRUJO, *Un vasco en el Ministerio de Justicia: Memorias 2: La cuestión religiosa: Segunda parte*, p. 73-74.

El meu Joan Reventós¹

Vaig conèixer Joan Reventós i Carner al pati de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, on havíem ingressat l'octubre del 1945. Aleshores no s'havien creat encara les facultats de ciències polítiques i econòmiques o de sociologia, de manera que la Facultat de Dret era el lloc natural dels estudis —i de les inquietuds— de caràcter polític. Era una carrera que s'emprenia no sols per les seves específiques sortides professionals (advocat, notari, jutge, etc.), sinó també com una preparació per a futurs empresaris o funcionaris i àdhuc com una base humanística. Fins i tot era lloc d'inquietud artística i literària, perquè aquell pati era comú amb la Facultat de Filosofia i Lletres.

Un veí i condeixeble meu, Pere Turull, m'havia explicat, quan encara cursàvem el batxillerat al col·legi dels escolapis, que el seu germà gran, en Xavier (destacat violinista i futur director del Conservatori de Música de Barcelona), assistia a unes reunions clandestines en les quals es llegien i comentaven poesies d'autors catalans. Per estrany que sembli, aquestes reunions literàries eren considerades subversives. Eren una expressió característica de la base cultural del nacionalisme català i del seu estil pacífic. Jo havia preguntat a en Pere què s'havia de fer per a prendre part en aquelles reunions, i m'havia respost que els «petits», com nosaltres, no hi podíem assistir, perquè estava reservada a universitaris. De manera que quan vaig arribar a la universitat em delia per contactar amb algú d'aquell grup i afiliar-m'hi. Però va ser en Reventós qui em va identificar i em va invitar a assistir a aquelles reunions. Era el Grup Torras i Bages.²

La primera vegada que hi vaig anar, a casa de Jaume Carner (cosí d'en Joan i gran animador del grup), en Joan mateix donava una conferència sobre la noció

1. Pròleg per a l'edició brasilera de les poesies de Joan Reventós: Pere OLIVA (pseudònim), *Os anjos nao sabem velar os mortos*, São Paulo, Paralaxe, 2008.

2. Vegeu Hilari (Ernest) RAGUER I SUÑER, *Gaudeamus igitur: Notes per a una història del «Grup Torras i Bages»*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

de política a l'antiga Grècia. Era un mica el que estudiàvem a classe de dret polític, però en un to democràtic que no es podia expressar en aquella universitat militaritzada i feixistitzada. En canvi, la reunió següent em va decebre, perquè era sobre l'art gòtic català. Fins més tard no vaig entendre la importància que tenia —i té— la cultura per al nacionalisme català.

Al marge d'aquestes activitats culturals, sabíem vagament que algun membre del grup tenia unes altres activitats més perilloses, com és ara fer pintades i escampar manifestos antifranquistes i nacionalistes. Mai res de violència o terrorisme. De tant en tant, en Joan, al pati de la Facultat, en deia: «Donam un duro i no preguntis per què és.» Jo prou m'imaginava que era per a aquelles activitats marginals i, sense preguntar res, li donava el duro, tot i que jo anava molt just de diners. Fins que un dia li vaig respondre: «Aquí tens el duro, i si puc col·laborar en alguna cosa més, disposa de mi.» En Joan va somriure i va dir: «Si vols, vine aquesta tarda a casa.» Hi vaig anar i hi vaig trobar dos companys més que, amb una vella multico-pista Gestetner, preparaven uns fulls de mà clandestins. Eren vigílies del 26 de gener, aniversari, cada any recordat i celebrat oficialment, de l'ocupació de Barcelona per les tropes de Franco, el 1939. Vaig fruir molt redactant un full de mà, que immediatament vàrem picar en un clixé i vàrem imprimir, que deia: «Celebrem el 25 de gener: els uns eren fora i els altres encara no havien arribat.» Amb aquest eslògan recordàvem la vigília de l'ocupació, quan Barcelona ja havia estat abandonada pels defensors republicans en retirada però encara no havien arribat els nous ocupants. Així rebutjàvem tant el desori revolucionari del 1936 com la dictadura feixista del 1939. Ens vàrem repartir la feina i, per parelles, vàrem anar a escampar aquells fulls volanders pels diferents barris de la ciutat. Em van assignar anar de parella amb Albert Manent. Després d'aquesta primera feina, en alguna altra ocasió vaig anar, en companyia d'en Joan i del que dirigia aquestes operacions, Pere Figuera, a pintar parets amb inscripcions de «Visca Catalunya lliure» i banderes catalanes.

Mai no oblidaré que quan més endavant vaig ser detingut amb motiu de la vaga de tramvies de l'1 de març de 1951 i empresonat al castell de Montjuïc, Reventós, Pere Figuera i el que actualment³ és el president del Govern autònom català, Jordi Pujol, em van venir a veure i em van proposar d'alliberar-me per la força. Jo no ho vaig acceptar, pel risc que hauríem corregut ells i jo i també perquè, en el millor dels casos, si l'operació reeixia, hauria hagut d'exiliar-me fins a la fi de la dictadura franquista.

Ja en aquells anys d'estudiant, Reventós es mostrava decididament socialista i es preocupava dels problemes econòmics i de la situació dels obrers. Però per sota de la lògica fèrria de l'anàlisi de les relacions de producció i de les contradiccions

3. N. dels ed.: Es refereix a l'any 1996.

del sistema capitalista batejava un cor abrandat de sentiments patriòtics i amb una gran sensibilitat poètica. Recordo que si a la primera reunió del Grup Torras i Bages a la qual vaig assistir ens va parlar, com he dit més amunt, de la noció de política a la Grècia antiga, en una altra va proposar-nos una lectura en clau patriòtica de la famosa poesia de Costa i Llobera «El pi de Formentor». En Joan ens posava pell de gallina quan, amb la seva característica vehemència, anava repetint, referint-los a Catalunya, els famosos versos: «Mon cor estima un arbre més vell que l'olivera, més verd que el taronger... Arbre, mon cor t'estima!»

El que aleshores jo no sabia era que en Joan no sols llegia poesia, sinó que n'escrivia. Quan es va publicar la primera *Antologia poètica universitària*, supervisada literàriament per Salvador Espriu, vaig tenir la sorpresa de veure-hi obres d'en Joan. En una d'elles hi vaig llegir un vers seu en el qual em va semblar que l'autor es retratava, i així li ho vaig dir. «Sóc una brasa de gel», deia. Em va semblar una autodefinició del seu temperament, fred per a l'anàlisi dels problemes, de les situacions i per a la presa de decisions, però alhora ardent per als sentiments de tot ordre.

Quan, després de sortir de la presó del castell de Montjuïc i havent resolt el meu procés amb una condemna de dos anys per «ultratges a la nació espanyola i a la seva unitat», vaig decidir d'entrar com a monjo a l'abadia benedictina de Montserrat, vaig voler-ho fer discretament i ho vaig dir a molt comptades persones. Una d'aquestes poques va ser Joan Reventós. Recordo perfectament que li ho vaig dir al capdavant del passeig de Gràcia, tocant a la plaça de Catalunya. Ell, que quan vol ser gel s'esforça per presentar-se com a agnòstic, però que sempre ha estat, i és, una brasa de profund sentiment religiós, es va emocionar i em va dir que només entenia la religió de la manera radical que la meua decisió de vida monàstica revelava: o tot o res.

Desitjaria que aquests records de la nostra coneixença, vella de quasi seixanta anys, ajudessin els lectors brasilers de l'obra poètica de Joan Reventós i Carner a assaborir-la no sols fruit de la seva bellesa literària, sinó també tenint ben present el seu rerefons de tota una vida de compromís amb la pàtria catalana, amb la lluita obrera, amb la família i amb l'amistat.

L'altre fill del general Moscardó¹

ELS FILLS DEL GENERAL MOSCARDÓ

Quan, acabada la Guerra Civil, portaven els nens i nenes dels col·legis a veure pel·lícules patriòtiques, com *Raza* o bé *Sin novedad en el alcázar*, tots ens havíem d'emocionar per l'heroisme dels salvadors de la pàtria. Una escena característica era la conversa telefònica entre el defensor de l'alcàsser, l'aleshores coronel Moscardó, i el seu fill (interpretat per Carlos Muñoz), amenaçat de mort si el pare no es rendia. Però Moscardó tenia cinc fills: el primogènit José, tinent d'infanteria (del qual ens ocuparem particularment), Miguel, tinent de regulars (era a Ceuta), Luis (el de la telefonada dramàtica), Marichu, que en esclatar la revolta es trobava de vacances a Estoril amb una tia, i Carmelo. Luis va ser afusellat, però l'esposa de Moscardó i el fill més petit, Carmelo, de catorze anys, van ser retinguts com a ostatges i van recobrar la llibertat en acabar el setge. S'ha escrit i parlat molt de la mort de Luis, però molt poc de la de José, segurament perquè no encaixa del tot en el mite tan divulgat de l'heroic defensor de l'alcàsser de Toledo, el nou Guzmán el Bueno (el segon cognom dels fills era Guzmán).

DECLARACIÓ A LA CAUSA GENERAL

El 3 de febrer de 1941 Luis Mazo Mendo, fiscal instructor de la *Causa general* a la província de Barcelona, dictava una providència en què disposava que es rebés declaració al general Moscardó sobre l'assassinat del seu fill José.² El 27 de febrer

1. Article publicat a *L'Avenç*, núm. 249 (juny 2000).

2. Archivo Histórico Nacional, *Causa general*, Barcelona, peça 1a principal, caixa 1584, f. 85. Agraïixo a la senyora Carmen Alonso, directora de la secció Fondos Contemporáneos, l'orientació i l'ajut per a la recerca.

el general Moscardó prestava declaració jurada per escrit, en paper amb la capçalera del seu càrrec de cap de la Casa Militar del Generalíssim.³ Es basava en les explicacions que li havien donat alguns dels companys del seu fill que havien aconseguit de passar-se a la zona dita *nacional*, o de membres del Comitè Olímpic Espanyol de Barcelona també passats, en les investigacions practicades a Barcelona després de l'ocupació per oficials a les ordres del general Moscardó i també pel SIPM (Servicio de Información y Policía Militar, que dirigia el coronel Ungría). Resumim la declaració del general Moscardó.

A finals de juliol del 1936 s'havien de celebrar a Berlín els XII Jocs Olímpics. El Comitè Organitzador, en col·laboració amb el Comitè Olímpic Espanyol, havia invitat a presenciar-los un cert nombre d'esportistes i estudiants. Entre els estudiants invitats hi havia alguns oficials alumnes de l'Escuela Central de Gimnasia, situada a Toledo. Els estudiants escollits eren els tinent d'infanteria José Moreno Gómez i José Moscardó Guzmán, els tinent d'artilleria Fernando Barrenengoa i Mariano Tortosa Sobejano, els germans Luis i Guillermo Ferrer de Yarza i Rafael Comas Tarragona, i l'estudiant de Saragossa Félix Marqueta Roy. Tots ells es van reunir a Barcelona el 18 de juliol, per continuar el viatge cap a Berlín. Es van allotjar a la Residència d'Estudiants, excepte els tinent Moreno Gómez i Moscardó Guzmán, que ho van fer a casa d'un germà de Moreno, de nom Manuel, al carrer de les Corts, número 765; però tots vuit tenien targeta d'hostes de la Residència que els havia facilitat l'administrador de l'establiment, el senyor Manresa. Aquest senyor, en ser ocupada Barcelona, exercia el càrrec d'administrador de la Residència de Senyorettes, instal·lada quasi al davant de l'Hospital Clínic, i va ser detingut. En esclatar la revolta a Barcelona, el 19 de juliol, i fracassar, aquells joves oficials volgueren passar-se a les «files nacionals». Persones afins a ells els van aconsellar que no abandonessin l'edifici de la Residència, que era el lloc més segur que podien trobar, però no en van fer cas i van emprendre gestions per a passar-se. Diu el general Moscardó que el conseller Ventura Gassol va ordenar a l'administrador de la Residència d'Estudiants que «expulsés de l'establiment els oficials, ja que el podrien assaltar si el *populacho* se n'assabentava». Dona fe de les bones intencions del conseller Gassol el fet, que el general Moscardó testimonia, que va posar una guàrdia de «milicians» (mossos d'esquadra?) a la porta de la Residència. Segons va declarar més tard el senyor Manresa, dos tinent del grup van anar a visitar la guarnició de Mataró a fi d'animar-la i adherir-la al *Movimiento*.

El 20 de juliol cinc d'ells (els germans Ferrer de Yarza, Barrenengoa, Tortosa i Marqueta) van anar a veure el secretari del Comitè Olímpic Espanyol, José Mesalles Estival, que posteriorment es va passar i quan Moscardó declara era secretari del Consejo Nacional de Deportes, que Moscardó presidia. Mesalles els va acon-

3. Archivo Histórico Nacional, *Causa general*, Barcelona, peça 1a principal, caixa 1584, f. 140-144.

sellar que continuessin a la residència on eren, i també que canviessin les fotografies dels carnets, ja que a les dels quatre primers apareixien amb uniforme militar. El tinent Comas Tarragona tenia a Barcelona mateix un oncle que era comissari de policia. El va anar a veure per si els podia facilitar documentació, però només li va poder donar a ell un salconduit de la Generalitat per a circular per Catalunya.

El 23 de juliol Comas Tarragona, els germans Ferrer de Yarza, Marqueta i José Moscardó es van reunir en un bar; segons unes informacions era a la Via Laietana, prop de la Prefectura de Policia on prestava servei el comissari Tarragona, segons altres era l'Oro del Rhin, a la cantonada de la Gran Via amb la rambla de Catalunya. José Moscardó els va dir que en passar per la plaça de Catalunya havia vist com es formaven les columnes per a anar a l'Aragó, entre elles una de sanitaris, i que si s'hi apuntaven podia ser una solució per a incorporar-se a l'exèrcit «nacional». Els va semblar bé la proposta i van anar cap a la plaça de Catalunya per decidir sobre el terreny. Prop d'aquesta plaça, a la rambla de Catalunya (per tant devien venir de l'Oro del Rhin, i no de la Via Laietana), van comprar un periòdic i hi van llegir que les forces de la República havien entrat a Saragossa. Un d'ells va exclamar en veu alta: «Otra mentira.» Eren davant d'un establiment de música situat a la cantonada de la rambla de Catalunya amb la Gran Via, davant del Teatre Barcelona, a les tres de la tarda aproximadament. Un milicià va sentir aquella exclamació i immediatament els va apuntar amb el fusell i van procedir a escorcollar-los. Aquest és el moment que recull una fotografia que dies després va aparèixer als diaris barcelonins *La Humanitat*, *Solidaridad Obrera* i *Última Hora*, i que el 12 d'agost va reproduir *L'Illustration Française*, d'on més tard arribaria a coneixement del general Moscardó. Guillermo Ferrer de Yarza es va poder escapolar del grup i es va quedar barrejat entre els espectadors. Va veure com durant prop d'un quart d'hora tenien el seu germà Luis i els altres tres companys mans enlaire mentre els regiraven les butxaques i els interrogaven. Els van examinar la documentació: Marqueta la tenia completament en regla, Comas duia el salconduit que li havia procurat el seu oncle comissari, i José Moscardó i Luis Ferrer van mostrar la targeta de la Residència d'Estudiants. En descordar-los les camises van veure que duïen medalles i els les van treure, excepte a Comas, que la portava amb una cadena molt curta; diu el general Moscardó que un milicià va tornar a cordar-li la camisa, a fi que no li veiés la medalla la gent que s'havia congregat, i que no parava de cridar: «Mateu-los, que són feixistes!» (*sic*, en català, a la declaració). Va arribar un cotxe i se'ls van endur de primer a la Comissaria d'Ordre Públic de la Via Laietana, i aquella nit mateixa, o l'endemà, van ser afusellats a Can Tunis.

Guillermo Ferrer de Yarza va córrer a la Residència a comunicar la detenció als altres companys i al senyor Manresa. Després van anar a veure el senyor Mesalles, del Comitè Olímpic, i també el comissari senyor Tarragona, però totes les gestions per a localitzar els detinguts van ser inútils. L'endemà, 24, van veure a la

premsa de la tarda la foto de la detenció, i a la del 25, entre els cadàvers del dipòsit de l'Hospital Clínic, el nom, desfigurat, de Luis Ferrer de Yarza. El seu germà Guillermo el va anar a reconèixer, acompanyat del senyor Manresa, i va recollir alguns objectes personals, medalles i papers, però no hi va identificar cap més dels altres tres companys. Van passar uns dies fins que, el 30 o 31, anant Barrenengoa i Guillermo Ferrer amb el senyor Manresa, aquest va trobar un jutge amic seu i li va mostrar la foto d'*Última Hora* per si sabia res dels detinguts. En veure la foto, el jutge li va dir: «No segueixis. Si algú de vosaltres tenia cap parent entre ells, ja se'n pot acomiadar, perquè els han afusellat.» Va afegir que ell va ser al lloc de la detenció i va demanar als milicians què havien fet dels detinguts, i un li va respondre que eren uns feixistes, que els havien trobat bombes i pistoles metralladores; que els havien portat a afusellar i un s'havia escapat, amagat entre uns vagons, però que amb molt de treball l'havien pogut trobar i els havien afusellat tots.

El senyor Manresa va anar a la Conselleria de Governació de la Generalitat i allí va parlar amb el sotssecretari (*sic*), el senyor Xavier Regàs, amb qui tenia relació per qüestions burocràtiques, i li va demanar pels desapareguts. Era al despatx un tal senyor Zamora, d'uns trenta anys, morè, més aviat baix, que segons el general Moscardó era fotògraf de periòdics d'esquerres de Barcelona i potser havia tret la foto que va sortir als diaris. Un dels dos (Manresa no podia recordar si havia estat Regàs o Zamora) va dir: «Aquests són ben morts.»

Diu el general Moscardó que els que no havien estat detinguts van aconseguir fugir de Barcelona nedant, recollits per un vaixell italià (*sic*).

Després de l'ocupació de Barcelona es van poder identificar, gràcies a les fotografies del Dipòsit del Clínic, els cadàvers de Comas i de Marqueta, però el de José Moscardó va costar més, perquè a la foto tenia el rostre molt desfigurat. Va caldre esperar l'exhumació i, en un segon intent, va ser identificat al cementiri de les Corts el 13 de desembre de 1940 i traslladat al cementiri de Toledo. Per l'ordre i la numeració de les fotografies del Clínic es pot dir que van ser afusellats la nit del 23 al 24 de juliol, o la del 24 al 25.

ALGUNES INCÒGNITES

Fins aquí, la declaració jurada del general Moscardó. Tindríem un de tants drames d'execucions sumàries, per desgràcia massa freqüents en tots dos bàndols durant la Guerra Civil, sobretot en els primers mesos. Però se'ns plantegen unes quantes qüestions força interessants.

En primer lloc, per què el general Moscardó no explica, com semblaria lògic, que ell també havia d'anar amb el seu fill José als Jocs Olímpics de Berlín? Ni el general (aleshores coronel) ni el seu fill, ni cap del grup de joves oficials que anaven amb aquest, no coneixien la data de l'aixecament militar; altrament, la notícia de

la revolta no els hauria agafat per sorpresa el 18 de juliol, el primer a Madrid i els segons a Barcelona. Els organitzadors del cop militar tempejaven des de feia molt temps tots els caps i oficials, i tothom sabia quins estaven ja decidits pel cop militar, quins eren lleials a la República i quins vacil·laven, encara que les instruccions concretes de la revolta fossin portades pel general Mola amb gran sigil. A cada capital hi havia un responsable que coordinava els militars i civils compromesos, però l'aleshores coronel Moscardó es devia haver mostrat republicà, o almenys vacil·lant, perquè no figurava entre els conspiradors.

L'home de Mola a Toledo era Pedro Romero Basart, de cinquanta-tres anys, tinent coronel de la Guàrdia Civil amb antiguitat en aquest grau del 23 de desembre de 1931 i número 12 en l'escalafó dels setanta-cinc coronels de la Guàrdia Civil,⁴ que comandava el Segon Terç de la Benemèrita i era el cap de la Comandància de la Guàrdia Civil a Toledo. Diu d'ell Couceiro: «Su figura palidece naturalmente por el interés que despierta la del comandante militar de Toledo; pero ello no afecta a la recia personalidad de Romero ni a la aportación valiosísima al glorioso episodio, del que fue el segundo hombre.»⁵ Més aviat hauríem de dir que era el primer, però que calgué immolar-lo a l'altar del mite de Moscardó. També Isabelo Herreros (franquista com Couceiro) escriu: «La figura fundamental, después oscurecida, de los preparativos del levantamiento militar, fue el Teniente-Coronel de la Guardia civil Pedro Romero Basart.»⁶ Era tot el contrari del seu germà Luis, tinent coronel d'infanteria i pilot observador aeri, que comandava el Grup de Forces Regulars Indígenes de Larache número 4 i va ser fidel a la República. Va resistir unes hores a Larache, però va haver de retirar-se a la zona francesa del Protectorat, i d'allí va passar a la Màlaga republicana.⁷ De Luis Romero Basart escrivia el general Esteban Infantes: «Desde la Dictadura de Primo de Rivera, Romero anda de corifeo izquierdista en todas las danzas y contradanzas de la Revolución: noche de San Juan, golpe de Jaca, motín de Cuatro Vientos...»; era «hombre decidido, obsesionado con su ideario extremista».⁸

Mola havia donat instruccions a tots els caps de la Guàrdia Civil a fi que, un cop esclatat el moviment militar, concentrassin a les capitals els destacaments que altrament es trobarien isolats en zones rurals, on, en nombre reduït, podrien veu-

4. Segons l'*Anuario Militar de España, Año 1936*, Madrid, Imprenta y Talleres del Ministerio de la Guerra, 1936, p. 320.

5. José COUCEIRO TOVAR, *Hombres que decidieron (17 a 22 de julio de 1936)*, Pinto, Rollán, 1969, p. 687.

6. Isabelo HERREROS, *Mitología de la Cruzada de Franco*, amb pròleg de H. R. Soutworth, Madrid, Vosa, 1995, p. 17.

7. Ramón SALAS LARRAZÁBAL i Jesús M. SALAS LARRAZÁBAL, *Historia general de la guerra de España*, Madrid, Rialp, 1986, p. 33.

8. Citat per José COUCEIRO TOVAR, *Hombres que decidieron (17 a 22 de julio de 1936)*, p. 687.

re's acorralats per nombrosos camperols o obrers d'esquerres. Aquesta consigna es va impartir fins i tot a Navarra, on tota la Guàrdia Civil (per exemple, la dels petits destacaments de la Ribera, zona esquerrana) es va aplegar a Pamplona. Les instruccions rebudes per Pedro Romero Basart s'havien d'aplicar a la Guàrdia Civil de les províncies de Terol, Conca, Toledo, Ciudad Real, Jaén i Albacete, i encara que no tots els caps locals les van poder o voler seguir, la majoria dels destacaments es van concentrar a Toledo i es van refugiar a l'alcàsser juntament amb llurs famílies i també amb nombrosos ostatges civils que van forçar a acompanyar-los.⁹ Però vet ací una altra incògnita: els guàrdies civils, amb grans treballs, porten amb ells a l'alcàsser llurs famílies: per què Moscardó, que tenia a Toledo mateix la seva muller i dos fills, els deixa fora?

El pare Alberto Risco SJ va publicar el 1937 un llibre important perquè és fruit d'entrevistes amb molts dels assetjats a l'alcàsser, immediatament després de l'alliberament, i particularment amb Moscardó, que personalment va revisar i corregir l'obra. El pare Risco era un jesuïta que publicava a l'Apostolado de la Prensa novel·letes per l'estil de les del pare Coloma, que volien ser crues i realistes, per a prevenir els alumnes dels col·legis de la Companyia de Jesús dels perills morals que els amenaçaven. També en aquesta obra vol prendre una volada literària, i no sols descriu l'heroisme dels assetjats sinó que abona amb entusiasme ferotge, com a «justa venjança», les terribles represàlies dels franquistes després de l'ocupació de Toledo, però malgrat tot és una font indispensable per a tots els qui s'han ocupat de l'episodi de l'alcàsser. Fins l'oficiosa i monumental *Historia de la Cruzada española*, dirigida per Joaquín Arrarás Iribarren,¹⁰ reproduïx literalment el que Moscardó havia contat al pare Risco. Diu, doncs, Risco que a la província de Toledo hi havia quatre companyies de la Guàrdia Civil, a les ordres de Romero Basart: la primera i la quarta, a la capital; la segona i la tercera, «diseminadas por la provincia en numerosos puestos aislados, que defendían los pueblos, ya todos ellos envenenados por las ideas disolventes del marxismo».¹¹

Si el tinent coronel Romero Basart va ser sens dubte l'home de la conspiració a Toledo, sembla que també va ser l'home fort de la defensa de l'alcàsser. Les relacions amb el coronel Moscardó no degueren ser fàcils. En un passatge del diari

9. José COUCEIRO TOVAR, *Hombres que decidieron (17 a 22 de julio de 1936)*, p. 687.

10. Joaquín ARRARÁS IRIBARREN, *Historia de la Cruzada española*, Madrid, Ediciones Españolas, 1940-1943, 8 v.

11. Alberto RISCO, *La epopeya del alcázar de Toledo: Relación histórica de los sucesos desde los comienzos del asedio hasta su liberación, 21 julio a 28 septiembre de 1936*, Burgos, Editorial Española, 1937, p. 18. La primera edició és d'Editorial Española, Burgos, 1936. L'exemplar de la Biblioteca de Montserrat que utilitzo i cito és una segona edició, amb un colofó que diu que «El décimo millar de esta edición se terminó de imprimir el día 31 de diciembre de 1937 (II Año Triunfal)».

d'aquest, escrit en forma de cartes a la seva esposa,¹² deixa veure un punt de discrepància. Un grup de guàrdies civils van fer, el 25 de juliol, una sortida per a procurar-se queviures i al mateix temps van segrestar alguns ostatics, que van quedar presos a l'alcàsser fins a l'acabament del setge. Moscardó, segurament preocupat per les represàlies que podien patir la muller i el fill petit, ho va desaprovar, però tot i ser el comandant de la plaça no pot anar contra Romero Basart i alliberar els ostatics, segons escrivia el 25 de juliol, després de contar la famosa conversa telefònica amb el seu fill Luis:

Yo espero que no sean tan crueles que quieran vengarse en la persona de mi hijo [Luis], completamente inocente en esta causa, y no pase de una amenaza, pero no obstante no puedo estar confiado.

Sobre este particular me he alarmado, porque ayer en una salida que se intentó hacer para requisar víveres, la Guardia Civil tuvo la malhadada ocurrencia de detener a la familia del concejal Domingo Alonso y traerlos detenidos en rehenes. Me desagradó hasta el extremo, pues creerán que la salida fue únicamente para cogerlos como garantía, y yo no soy capaz de hacer eso, es más, me repugna y de buena gana los soltaba; aquí están bien cuidados y atendidos en lo que cabe, por lo menos igual que las familias de los Guardias. Pero temo que esta detención haya provocado la de Carmelo [el fill més petit] y la tuya, y no lo quiero pensar siquiera.¹³

La Guàrdia Civil era el nucli més nombrós, i probablement el més eficient, dels defensors de l'alcàsser, però Moscardó no en parla gaire bé:

Aquí la gente se sostiene con muy buen espíritu, aunque con penosa inactividad militar, pues acostumbrados al servicio de la Guardia Civil no tiene hábitos militares y por eso y por no venir al caso es por lo que no se ha intentado salir.¹⁴

Un altre punt fosc d'aquest episodi és la figura del director de l'Acadèmia Militar, del qual ni tan sols s'esmenta el nom; només diuen que no va comparèixer i que no se'n va saber res. Segons l'anuari militar del 1936, era el coronel d'Infanteria

12. Aquestes cartes són distintes d'algunes altres, adreçades també a la seva esposa, i que no li van arribar: la lliurada al comandant Vicente Rojo i la confiada al sacerdot Camarasa. Les que ací cito es conserven, en el manuscrit original de Moscardó, a l'arxiu de la família, i les transcriuen i en reproduïxen algunes pàgines fotografiades Alfonso BULLÓN DE MENDOZA i Luis Eugenio TOGORES, *El alcázar de Toledo: final de una polémica*, Madrid, Actas, 1997.

13. Alfonso BULLÓN DE MENDOZA i Luis Eugenio TOGORES, *El alcázar de Toledo: final de una polémica*, p. 125.

14. Alfonso BULLÓN DE MENDOZA i Luis Eugenio TOGORES, *El alcázar de Toledo: final de una polémica*, p. 133-134.

José Abeilhé Rodríguez Fito, diplomata de l'Escola Superior de Guerra, amb antiguitat del 3 de febrer de 1935 i el número 70 de l'escalafó dels coronels de la seva arma,¹⁵ mentre que Moscardó el precedia amb antiguitat del 3 de febrer de 1932 i el número 39 de l'escalafó.¹⁶ Abeilhé no és esmentat ni per Couceiro ni a l'índex de l'*Enciclopedia Espasa*. Però Ramón Salas Larrazábal diu que Moscardó era comandant militar accidental de la plaça «per absència del coronel Abeilhé, director de l'Acadèmia d'Infanteria, Cavalleria i Artilleria».¹⁷ Tant Couceiro com la *Historia de la Cruzada española* dirigida per Arrarás diuen que en esclatar la revolta era «director accidental» de l'Acadèmia el tinent coronel de cavalleria Antonio Valencia Somalo.¹⁸

El coronel Moscardó va mantenir una actitud equívoca durant els dies 19 i 20, i fins al 21 no va proclamar l'estat de guerra. Segons ell mateix explicava al pare Risco poc després de la fi del setge, el 18 de juliol, a les 10.30 del matí, va arribar a Madrid, per a fer els últims preparatius per al viatge als Jocs Olímpics de Berlín que l'endemà, 19, havia d'emprendre. Va ser aleshores que es va assabentar que l'exèrcit del Marroc s'havia revoltat. Es devia haver dit que havia parlat amb alguna alta personalitat republicana, perquè creu necessari desmentir-ho: «Yo no me entrevisté con ningún señor del Gobierno de Madrid, como dicen algunos, sino que tomé un auto y a toda marcha regresé a Toledo para evitar que se me detuviera, pues era de los más significados por mis ideas.» Abans, però, des de Madrid mateix, va telefonar a Toledo, al capità de cavalleria Emilio Vega-Hidalgo García, de l'Acadèmia Militar, a fi que reunís tots els professors i cadets que pogués localitzar. En arribar Moscardó a Toledo, l'esperaven, reunits, alguns caps i oficials. Aleshores —sempre segons assegura Risco que li havia explicat Moscardó— els va dir: «¡Señores, la provincia de Toledo se suma desde este día al alzamiento!»¹⁹ Però, va ser gràcies a Moscardó o per imposició de Romero Basart i altres conjurats que la guarnició de Toledo es va sumar a la revolta?

Això passava el mateix dia 18. Però l'adhesió de Moscardó a l'aixecament no va ser tan explícita com dos mesos més tard pretenia. El 19 telefona al coronel Moscardó el cap de servei del Ministeri de la Guerra per ordenar-li que enviï immediatament a Madrid totes les municions existents a la fàbrica d'armes de Toledo, que eren un milió de cartutxos. Moscardó respon, evasivament, que no li reconeix la veu, i demana que li doni l'ordre per ofici o per telegrama. Aquella nit del 19 arri-

15. *Anuario Militar de España, Año 1936*, p. 34 i 164.

16. *Anuario Militar de España, Año 1936*, p. 163.

17. Ramón SALAS LARRAZÁBAL, *Historia del Ejército Popular de la República*, vol. I, Madrid, Editora Nacional, 1973, p. 263.

18. José COUCEIRO TOVAR, *Hombres que decidieron (17 a 22 de julio de 1936)*, p. 766; Joaquín ARRARÁS IRIBARREN, *Historia de la Cruzada española*, vol. V, Madrid, Ediciones Españolas, 1942, p. 124.

19. Alberto RISCO, *La epopeya del alcázar de Toledo*, p. 20-21.

ba a Toledo el diputat socialista Prat,²⁰ que a través del governador civil, Manuel María González, intenta, en va, recollir totes les armes i municions. Encara el 20 el general Pozas, inspector general de la Guàrdia Civil, telefona per exigir al coronel Moscardó que lliuri tot l'armament i les municions, i rep una resposta igualment evasiva: «Nueva diplomacia del heroico defensor para no obedecer», diu Risco. No va ser fins a les set del matí del 21 que Moscardó va proclamar l'estat de guerra mitjançant el ritual reglamentari d'un destacament, manat pel capità Vela, que a toc de tambor i trompeta va llegir el *bando*, primer al pati central de l'alcàsser i després en uns quants llocs centrals de la ciutat.²¹ Però, què deia aquesta proclama? No l'he vista reproduïda enlloc, tot i que per força es devia conservar a l'alcàsser. Segurament, com quasi totes les de les altres capitals revoltades, devia acabar amb un «¡Viva la República!» que no hauria lligat gaire amb el mite de l'heroi de l'alcàsser.

HEROI PER FORÇA

La declaració de Moscardó a la *Causa general* sobre la mort del seu fill José, en la qual jura pel seu honor dir la veritat, resulta molt més objectiva que tota la literatura llegendaria escampada profusament per la propaganda franquista. El cas de «l'altre fill» de Moscardó il·lustra de retop la maniobra propagandística de Franco, ajudat per l'esperpèntic però en això eficaç Millán Astray, per a encimbellar-se per damunt dels altres militars insurrectes. És allò que Paul Preston ha anomenat «la forja de un Caudillo». La *epopeya del alcázar de Toledo* (per dir-ho amb el títol del llibre del pare Risco) va ser un dels grans mites de la propaganda franquista, però tot mitificant Moscardó i els defensors de l'alcàsser es mitificava el mateix *Caudillo*, que havia corregut a salvar-los.²² Quan l'exèrcit del sud va arribar a Maqueda, Franco va ordenar que en lloc de continuar cap a Madrid es desviés cap a Toledo. Kindelán li va dir: «Sabe, mi general, que Toledo puede costarle Madrid?»²³ La presa de Madrid hauria significat el reconeixement diplomàtic de quasi totes les potències (i del Vaticà) i la ràpida fi de la guerra, però Franco va persistir en el seu pla, i així va permetre que la capital es preparés per a la defensa amb fortificacions

20. José Prat García, socialista, elegit diputat per Albacete el 1933 i el 1936, segons Jesús LOZANO, *La Segunda República*, Barcelona, Acervo, 1973, p. 457. Manuel María González feia poc que havia estat traslladat al Govern Civil de Toledo des del d'Albacete, on Prat el devia haver conegut.

21. Alberto RISCO, *La epopeya del alcázar de Toledo*, p. 24.

22. La literatura sobre el mite de l'alcàsser és copiosa. És encara substancialment vàlida la crítica magistral que en va fer el recentment traspasat Herbert R. SOUTHWORTH a *El mito de la cruzada de Franco*, Barcelona, Plaza & Janés (1a edició, París, Ruedo Ibérico, 1963), p. 112-116: «Las epopeyas del franquismo»; «La leyenda del alcázar: una maniobra de propaganda».

23. Alfredo KINDELÁN, *Mis cuadernos de guerra*, Barcelona, Planeta, 1982 (edició íntegra, amb els passatges que la censura va suprimir en la primera edició del 1945), p. 23. Cf. José Manuel MARTÍNEZ BANDE, *La marcha sobre Madrid*, Madrid, San Martín, 1982, p. 168-170.

i amb l'arribada de brigades internacionals. En realitat, aquella ordre de Franco va ser una més de la llarga cadena de decisions militars que tendien a allargar intencionadament la guerra per a anar forjant el seu poder perpetu i absolut.²⁴

El cas de Moscardó ens recorda una vella pel·lícula que es deia *Héroe a la fuerza*. Malgrat la seva dubtosa adhesió inicial a l'aixecament militar, la propaganda franquista en va fer un mite, i per això Franco el va distingir amb un espectacular *cursus honorum*. Immediatament després de l'alliberament dels assetjats de l'alcàsser, va ser ascendit a general de brigada. Va comandar primer la Divisió de Sòria, acabada de crear, i després el Cos d'Exèrcit d'Aragó, que a la primavera del 38 va trencar el front i va establir el cap de pont de Balaguer, i el febrer del 39 va arribar a la frontera francesa. El mateix febrer —encara no havia acabat la guerra— va ser ascendit a general de divisió i designat cap de la Casa Militar del Generalíssim, i el 3 de març de 1943 esdevenia capità general de Catalunya.²⁵ El juny de 1943 va ascendir a tinent general, el 1945 va tornar a ser cap de la Casa Militar del Generalíssim, el 1946 va passar a la Capitania General d'Andalusia i aquell mateix any es va retirar. En morir, el 12 d'abril de 1956, era delegat nacional d'Esports i president del Comitè Olímpic Espanyol i dels Jocs del Mediterrani. Tenia la màxima condecoració militar, la *laureada*, i Franco, que s'havia arroгат la prerrogativa reial de concedir títols de noblesa, l'havia fet comte de l'alcàsser de Toledo.²⁶

Luis Moscardó no va ser mort per les autoritats republicanes en negar-se el seu pare a rendir-se, sinó un mes més tard, quan un avió nacional que bombardejava Toledo va ocasionar vuit morts i molts ferits, i el poble va assaltar la presó i va matar una colla de presos, entre ells Luis Moscardó.²⁷ La muller de Moscardó i el fill petit, Carmelo, retinguts com a ostatges en un altre lloc, van ser trobats sans i estalvis per les tropes de Varela que van trencar el setge.

El general Moscardó, en la seva declaració a la *Causa general*, diu que segons l'administrador de la Residència d'Estudiants, «dos tinentes del grup van anar a visitar la guarnició de Mataró a fi d'animar-la i adherir-la al *Movimiento*». Si un

24. Cf. Hilari RAGUER, «La llarga guerra del general Franco», *Revista de Catalunya*, núm. 38 (febrer 1990), p. 27-31; Hilari RAGUER, «Franco alargó deliberadament la guerra», *Historia* 16, núm. 170 (juny 1990), p. 12-19.

25. Essent capità general de Catalunya, Moscardó va visitar Tarragona i el van rebre, entre altres autoritats, el doctor Salvador Rial, vicari general, acompanyat de molts sacerdots i dels seminaristes. Un d'aquests m'ha referit que Rial va saludar Moscardó dient que ho feia «en nombre de Su Eminencia el cardenal Vidal i Barraquer, ausente», i que Moscardó va replicar: «¡...y el tiempo que lo estará!». El nostre cardenal moria el 13 de setembre d'aquell mateix any.

26. «E. T. M.» [Emilio Torres Miró], «Moscardó Ituarte, José», a *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana: Suplemento 1955-1956*, Madrid, Espasa-Calpe, 1958, p. 310-311.

27. Ramón SALAS LARRAZÁBAL i Jesús M. SALAS LARRAZÁBAL, *Historia general de la guerra de España*, p. 109, sostenen que l'avió era republicà. Ramón Salas Larrazábal ja ho havia afirmat a *Historia del Ejército Popular de la República*, vol. I, p. 269.

d'ells hagués estat el seu fill José, certament ho hauria explicat. Devien ser, en tot cas, els dos tinents d'artilleria, ja que a Mataró hi havia el Regiment d'Artilleria Lleugera número 8, i potser hi tenien companys. Però si van contactar amb els oficials d'artilleria de Mataró degué ser més aviat per informar-se de la situació. La declaració del general Moscardó desmenteix, doncs, l'afirmació de Risco que José «trató de unirse a los de la guarnición de Barcelona, que estaban ya sitiados».²⁸ Moscardó només afirma que aquell grup de tinents volien passar-se als «nacionals». El que queda ben clar és la incomoditat del general Moscardó per a explicar que el seu fill, i al capdavantell mateix, estiguessin al marge dels preparatius de l'aixecament.

28. Alberto RISCO, *La epopeya del alcázar de Toledo*, p. 156.

El segundo asesinato de Joan Peiró¹

Acaba de aparecer otra obra póstuma de Josep Benet: *Joan Peiró, afusellat*.² Un trabajo espléndido, como todos los suyos, que pone ante nuestros ojos con todo lujo de detalles aquella farsa de proceso. Pero ahora quiero destacar la formidable base documental y testimonial de Benet que atestigua el esfuerzo de Peiró por salvar personas inocentes. En aquel sangriento verano del 36, en su ciudad de Mataró y en la comarca circundante del Maresme, se jugó la vida una y otra vez para arrancar de manos de los asesinos a eclesiásticos y a muchas otras personas inocentes. En el periódico *Llibertat*, de Mataró, escribía semana tras semana contra los asesinos enérgicos artículos, que recopiló en el libro *Perill a la reraguarda*.³ El peligro en la retaguarda que denunciaba eran precisamente los incontrolados, o no tan incontrolados, que con los fusiles que faltaban en el frente mataban y saqueaban en la retaguarda.

Antonio Montero Moreno, actualmente arzobispo emérito de Badajoz-Mérida, publicó en 1961 su tesis doctoral *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, con un loable esfuerzo de objetividad y espíritu de reconciliación. Por primera vez se publicaba el listado de víctimas, 6.832 obispos, sacerdotes, religiosos o religiosas asesinados, con lo que se desterraron definitivamente las versiones minimalistas o maximalistas. Pero incurría en numerosos errores, sobre todo por omisión, por el carácter unilateral de la documentación utilizada. En sus «Aclaraciones introductorias» reconocía que no se podía escribir con garantía sobre la persecución «sin acudir honradamente a lo publicado por los perseguidores y tomar

1. *El País* (22 noviembre 2008).

2. Josep BENET, *Joan Peiró, afusellat*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

3. Joan PEIRÓ, *Perill a la reraguarda*, Mataró, Edicions Llibertat, 1936.

buena nota de las excusas que aireaban».⁴ Decía también que tanto el autor como la editorial «agradecerán muchísimo cualquier enmienda o información complementaria, elemento precioso para una edición ulterior, si el volumen tiene esta fortuna».⁵ Es lo que hice con una extensa recensión con numerosas observaciones puntuales, que escribí para la *Revue d'Histoire Ecclésiastique*⁶ y envié al autor, pero que no mereció respuesta ni se ha tenido en cuenta en una reciente reimpression (2004). En una «Nota del editor», el director de la Biblioteca de Autores Cristianos, Joaquín L. Ortega, dice que es una «escueta y esencial reimpression», una «simple pero literalmente fiel reimpression», «es pura y llana reimpression». Pero al final se ha añadido una página con una «Fe de erratas e imprecisiones», con quince nombres corregidos y catorce víctimas más añadidas. Cosas mucho más graves tenían que haberse enmendado. En el cap. III, «Extensión y profundidad de la persecución religiosa», Montero, que al principio ha dicho que su historia requería estudiar lo que decían los perseguidores, recoge palabras de diversos revolucionarios sobre la eliminación total de la Iglesia y de los sacerdotes, y entre los «gritos de victoria» de los que querían exterminar de raíz a la Iglesia, cita estas palabras de Peiró (*sic*): «El anatema general contra los mosqueteros con sotana y los requetés engendrados a la sombra de los confesonarios fue tomado tan al pie de la letra, que se ha perseguido y exterminado a todos los sacerdotes y religiosos únicamente porque lo eran... Matar a Dios, si existiese, al calor de la revolución, cuando el pueblo inflamado por el odio justo, se desborda, es una medida muy natural y humana».⁷ Pero omite lo que viene después: «Matar como alguien quisiera matar [más arriba Peiró ha estado acusando a los que matan a personas que no han cometido ningún delito] sería algo parecido a los asesinatos que un tiempo ensangrentaron las calles de Barcelona, cuando ésta estuvo presa bajo el zapato de los odiados Anido y Arlegui. Entonces, los hombres eran asesinados, no por sus actividades y procedimientos. Lo eran por sus ideas, y de esto se protestaba».⁸ Más adelante decía Peiró: «La persecución del sentimiento y de las creencias religiosas conculca un derecho inalienable, es un derecho semejante al que nosotros reivindicamos cuando se nos persigue por nuestros sentimientos políticos y sociales», y condena la destrucción de los símbolos y obras de arte religiosos.⁹ Y también: «Que uno sea burgués o

4. Antonio MONTERO MORENO, *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, Madrid, Editorial Católica, 1961, p. XVI.

5. Antonio MONTERO MORENO, *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, p. XII.

6. Hilari RAGUER, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. 57 (1962), p. 618-630.

7. Antonio MONTERO MORENO, *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, p. 56, nota 9.

8. Joan PEIRÓ, *Perill a la reraguarda*, p. 41-43.

9. Joan PEIRÓ, *Perill a la reraguarda*, p. 56-57.

capitalista, no es razón para que los revolucionarios lo persigan y lo exterminen. Tampoco lo es perseguir y exterminar curas y frailes por el solo hecho de serlo [...]. Nuestra lucha es contra el fascismo, y todo el que no sea un fascista comprobado, cualesquiera que sean sus ideas, para los antifascistas, para los verdaderos revolucionarios, ha de ser una persona sagrada».¹⁰ Queda claro, pues, que lo de «se ha perseguido y exterminado a los sacerdotes y religiosos únicamente porque lo eran» no eran «gritos de victoria» de Peiró, sino firme condena.

Que en un libro que quiere ser la Biblia Vulgata de la persecución se diga y ahora se repita que Peiró fue un feroz asesino, es un asesinato moral peor que el físico de Franco. Que el autor no se sienta capaz de revisar a fondo su obra, o que esta sea muy buscada, no es razón para difundirla de nuevo sin corregir sus graves errores y persistir, faltando a la verdad, a la justicia y al más elemental agradecimiento, al denigrar la memoria de Peiró y lanzar contra aquel hombre honrado esta suerte de segunda condena.

10. Joan PEIRÓ, *Perill a la rera guarda*, p. 93.

El zapatito de lana de la hija de Carrasco i Formiguera¹

El 9 de abril de 1938, hoy hace setenta años, fue fusilado en Burgos Manuel Carrasco i Formiguera. Se habían interesado por él Pío XI, Pacelli, Gomá, Antoniutti y otras muchas altas personalidades católicas. Como llevaba ya más de un año detenido, parecía que no peligraba su vida, y sorprendió a todos la repentina decisión de Franco de ejecutarlo. Probablemente fue una airada réplica a la condena pública del Vaticano por los terribles bombardeos de Barcelona el 16, 17 y 18 de marzo, que *L'Osservatore Romano* calificó de matanzas inútiles, carentes de justificación militar.

La tragedia personal de Carrasco es bastante conocida. No lo es tanto la de su familia. Denunciado primero por un separatista como católico notorio y amenazado después por los anarquistas, Companys y Tarradellas, impotentes para garantizar su seguridad, lo enviaron a Euskadi como representante de la Generalidad. Se dirigía por segunda vez de Bayona hacia Bilbao con su esposa Pilar y seis de sus ocho hijos (Núria, Mercè, Raimon, Josep y Neus, de 20, 19, 13, 11 y 9 años respectivamente, más la pequeña Rosa María, de siete meses, con la nodriza) cuando el barco vasco en el que viajaban fue apresado por el *Canarias*. La familia fue dispersada en cuatro cárceles distintas. Manuel fue internado en la cárcel provincial de Burgos, que ya le había tocado conocer durante la Dictadura. Raimon, Josep y Neus fueron internados en el Asilo de San José de San Sebastián, donde estaban retenidos como rehenes muchas mujeres y niños. El primer domingo querían comulgar en la misa, como hacían todos siempre con sus padres, pero por mucho tiempo no se lo permitieron porque eran rojos y antes tenían que confesarse. Se confesaron, y el cura les puso por penitencia rezar un padrenuestro por la conversión de su padre. Núria y Mercè fueron a parar a una villa de Pasajes convertida en cárcel de mujeres, a cargo de unas religiosas que las trataban de rojas y las explotaban

1. *El País* (9 abril 2008).

obligándolas a lavarles la ropa. Su madre, Pilar, la pequeña Rosa María y la nodriza fueron conducidas a la cárcel de mujeres de Burgos, sospechosas las tres del delito de rebelión militar (¡la pequeña Rosa María quedó fichada por «auxilio a la rebelión»!). Ambos esposos pronto pudieron escribirse, pero pasaron cuatro terribles semanas sin tener noticias de los otros cinco hijos. Manuel escribió al decano del Colegio de Abogados de Burgos, como compañero, solicitando protección jurídica no para él sino para su familia, pero nunca recibió respuesta.

Pasaron así casi cuatro meses. A fines de junio, a la una de la madrugada, comunicaron a la señora Carrasco que ella continuaba presa, pero la pequeña y la nodriza quedaban en libertad y tenían que irse. Doña Pilar, sin dinero porque se lo habían quitado todo, suplicaba desesperadamente que esperaran que se hiciera de día y pudiera dar a la nodriza, una gallega buena pero muy simple, instrucciones y algún recurso, pero le contestaron que tenían que irse inmediatamente. Estaban allí, encarceladas por ser socialistas, dos jóvenes que presenciaron la escena y, compadecidas, dieron a la nodriza la dirección de unos tíos suyos que vivían muy cerca de la cárcel de mujeres, para que al menos pudieran pasar allí aquella noche. Era una familia modesta. El marido, Hidalgo de apellido y de obra, trabajaba de camarero en el Círculo Mercantil y ganaba siete pesetas al día. A aquel hogar burgalés llegó de madrugada la nodriza, con Rosa María en brazos, llamó a la puerta y cuando la señora Feli Ramos le abrió le expuso la situación. Inmediatamente las recibió y acomodó, no solo aquella noche, sino todo el tiempo que hizo falta, hasta que dos meses más tarde, por mediación de la Cruz Roja Internacional, la esposa e hijos de Carrasco Formiguera fueron canjeados por la familia del general López Pinto, que con Varela había encabezado el alzamiento en Cádiz y entonces mandaba la División Orgánica (antigua Capitanía General) de Burgos, elocuente indicio de la importancia política que Franco daba a Carrasco. La nodriza gallega se fue a su tierra, pero Rosa María siguió en aquella casa como una hija. Por si fuera poco, la señora Feli socorrió a Pilar hasta el canje, y visitaba a Manuel y se ocupaba de su comida y ropa. Las visitas de los presos se hacían en condiciones inhumanas: breves, en grupos que gritaban para oírse y separados por una doble reja o tela metálica. Feli llevó una vez a la pequeña Rosa María para que la viera su padre, pero Manuel, que era muy emotivo, quería abrazarla, y al no permitirselo los guardias sufrió un grave ataque de corazón.

El 16 de agosto de 1937 Pilar y los seis hijos fueron a despedirse de Manuel, antes de ser conducidos a Gibraltar, donde se efectuaría el canje. Esta vez el director de la cárcel les dejó su despacho para despedirse. El último abrazo de Carrasco fue para la pequeña, y le quitó el zapatito de lana de un pie para guardarlo de recuerdo. Cuando a las siete de la mañana del 9 de abril de 1938, hace hoy setenta años, caminaba Manuel hacia el lugar del fusilamiento, llevaba en una mano el crucifijo que le había facilitado su amigo y confesor, el padre Ignacio Romañá, y

en la otra el zapatito de lana, y los iba besando alternativamente. Llegado al sitio indicado, entregó el zapatito al padre Romañá y apretó el crucifijo. No dejó que le vendaran los ojos, sino que mirando de frente a todos los presentes dijo con voz muy entera: «Lo que ha sido el lema de toda mi vida y que llevo en el corazón, quiero que sea mi grito en este trascendental momento: *Visca Catalunya lliure!*». Todavía pudo besar el crucifijo y decir: «Jesús, Jesús!», y estalló la descarga.

El fusilamiento de Carrasco i Formiguera desencadenó una oleada internacional de protestas. Monseñor Antoniutti, entonces encargado de Negocios ante el gobierno de Burgos y más tarde nuncio, muy franquista, escribió en sus memorias, a propósito de sus gestiones humanitarias: «Recuerdo un hecho que tuvo amplia resonancia. Había sido capturado el conocido católico Carrasco Hormiguera, embajador de Cataluña ante el Gobierno vasco [*sic*]. Después de un período de detención en la cárcel de Burgos fue condenado a muerte. El padre Romañá, jesuita, lo asistió e informó después que Carrasco había demostrado una gran fuerza de ánimo afrontando la ejecución capital con serenidad de espíritu después de haber recibido los auxilios religiosos. Se esperaba hasta el último momento que se suspendiera la ejecución de la sentencia. Sin embargo, la autoridad militar juzgó que se debía cumplir, y el ministro de Asuntos Exteriores, general conde de Jordana, se lamentó conmigo del hecho, que habría de tener desagradables resonancias». Tratando de refutar las protestas, el dominico Antonio Carrión escribió en un boletín de propaganda religiosa franquista: «Carrasco Formiguera murió, gustoso lo consigno, como buen católico, mas gritando “¡Viva Cataluña libre!”, con lo que vino a confirmar que la sentencia estaba bien fundada en derecho».

Rosa María Carrasco i Azemar no conoció a su padre. Solo sabe de él lo que le han contado. También le contaron lo que por ella había hecho doña Feli Ramos. Pasaron más de veinte años y fue a Burgos a conocerla. Llamó a la puerta y, como en aquella madrugada de 1937, abrió la señora Feli y apenas la vio exclamó: «¡Tú eres la hija de Manuel!».

El zapatito de lana se conserva entre los objetos personales de Carrasco i Formiguera amorosamente custodiados por su nieto, Manuel Martí i Carrasco.

Bibliografia històrica d'Hilari Ragner

Josep M. Figueres

Producció bibliogràfica

Presentem la bibliografia d'Hilari Ragner i ho fem amb voluntat exhaustiva en la història i representativa en la litúrgica. Oferim la bibliografia en cinc apartats: en primer lloc, els llibres que ha publicat al llarg de la seva trajectòria ordenats per ordre d'aparició; en segon lloc, els articles acadèmics i periodístics agrupats pels títols de les publicacions en què han aparegut; en tercer lloc, els pròlegs a diferents monografies ordenats alfabèticament pel cognom dels autors; en quart lloc, la producció acadèmica de caràcter històric presentada cronològicament, i, finalment, una selecció d'entrevistes i articles dedicats a la seva obra i trajectòria ordenats alfabèticament pel cognom dels entrevistadors o articulistes.

Hem elaborat la present bibliografia a partir de repertoris generals —ISBN, CBUC, RACO, Dialnet, etc.—, així com de la bibliografia inclosa en diversos treballs del mateix Hilari Ragner, com la tan important sobre la Guerra Civil, amb un miler de referències, i obres generals amb bibliografia eclesiàstica, com la de Joan Bada i altres. Pel que fa als articles, hem cercat en les bases de dades de les publicacions, com *L'Avenç*, en els recursos d'Internet, tant en diaris digitalitzats (*La Vanguardia*, *El País*, *Avui*, *Ara*) com en anuaris d'índex (*El País*), en monografies que contenen índexs o bé els inclosos en les mateixes revistes, com ara *Qüestions de Vida Cristiana*, siguin en suport digital (*Foc Nou*) o en paper (*Serra d'Or*), i en catàlegs de biblioteques especialitzades.

Si bé en el cas de les publicacions dels darrers deu anys és relativament senzill cercar pels índexs, no ho és en les publicacions desaparegudes o bé en les de les primeres etapes, fonamentalment de la segona meitat del segle xx, atès que no hi ha recursos accessibles de caràcter bibliogràfic, i fins i tot moltes publicacions només estan a l'abast de manera parcial en les etapes més recents, quan es pretén un treball exhaustiu encara que sigui en un dels dos grans àmbits en els quals s'ha bellugat la labor de Ragner, o sigui en l'històric. Elaborar les bibliografies parcials mencionades és una tasca complexa per la gran i constant capacitat de treball del pare Hilari. La producció que presentem, doncs, no és exhaustiva. Tot i que són

molt poques les referències que hem trobat amb el títol, però sense les dades de publicació específiques —una mitja dotzena—, les aportem. Poc n'hi falta, malgrat que estem segurs d'absències, per l'enorme capacitat de treball de l'historiador dominic, n'han de mancar especialment de caràcter periodístic. No hi incloem la producció litúrgica, tot i que sí que ho fem en els pròlegs i els articles periodístics en premsa diària i religiosa. És una obra, tanmateix, important; ho palesen les reedicions en altres llengües i la importància de les tribunes editorials, i com a obra de to litúrgic¹ o estrictament religiosa també té significació per a comprendre el personatge, i sovint presenta implicacions històriques en un sentit ampli.

1. LLIBRES

- La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976. 578 p.
- La espada y la cruz: La Iglesia 1936-1939*. Barcelona: Bruguera, 1977. 253 p.
- La integració de les religioses a Catalunya* (amb Miquel Estradé i Josep Massot i Muntaner). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977. 144 p.
- El Vaticà i la Guerra Civil*. Barcelona: Centre d'Estudis Francesc Eiximenis, 1982. 43 p. Trad. italiana a: NATOLI, C.; RAPONE, L. (cur.). *A cinquant'anni dalla guerra di Spagna*. Milà: Franco Angeli, 1987, p. 32-47.
- Divendres de passió: Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984. 418 p. Dues edicions el mateix 1984. [CARRASCO I FORMIGUERA, Manuel]. *Cartes de la presó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988. 218 p.

1. A continuació recollim algunes de les obres de caràcter espiritual més importants: [PAU VI], *El progrés dels pobles*, Barcelona, Nova Terra, 1967; *La nueva liturgia de las horas*, Bilbao, El Mensajero, 1972; [Jacques DUPONT], *Per què en paràboles? El mètode parabòlic de Jesús*, traduït per Daniel Codina i amb pròleg d'Hilari Raguier, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981; *Els salms*, presentats per Hilari Raguier, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988 (1993, 1997, 2008..., fins a set edicions); *Orar con los salmos* (amb altres autors), Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1989; *Anunci joïós: Reflexions sobre els evangelis de diumenges i festes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990; *Curs pràctic sobre els salms*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; *Profetisme i vida cristiana*, Barcelona, Centre d'Estudis Pastorals, 1994; *El sermó de la muntanya*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1995, trad. a l'esp.: *El sermón de la montaña*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1995; *Para comprender y vivir los salmos*, Estella, Verbo Divino, 1996 (reed. 2011); *El rei David*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1997, trad. a l'esp.: *El rey David*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1997; *Llegir avui l'Apocalipsi*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; *Sant Benet, pare de monjos*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1999, trad. a l'esp.: *San Benito, padre de monjes*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1999; *La «lectio divina»*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 1999; *La fi de l'era constantiniana: Cap a una església més lliure*, Barcelona, Espai Obert, 2001; *Els salms de laudes i vespres*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 2005, trad. a l'esp.: *Los salmos de laudes y vísperas*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 2005; *La paraula de Déu, clau de l'espiritualitat del Concili Vaticà II*, Barcelona, Centre d'Estudis Pastorals de les Diòcesis Catalanes, 2005, etc. També a revistes, a més de les que incloem en la bibliografia, com *Phase* [«La Iglesia y los salmos», núm. 23 (1983), p. 91-108; «Los salmos como problema», núm. 36 (1996), p. 313-322], *Missa Dominical*, etcètera.

- El cristià Carrasco i Formiguera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. 58 p.
- Salvador Rial, vicari del cardenal de la pau*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. 330 p.
- El general Batet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. 417 p.
- El general Batet*. 4a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. 417 p.
- El general Batet: Franco contra Batet: Crònica de una venganza*. Barcelona: Península, 1996. 417 p. Trad. espanyola d'*El general Batet* (1994).
- Leviatan: L'Església i els totalitarismes*. Barcelona: Pleniluni, 1998. 95 p.
- Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Ramon Sugranyes de Franch*. Barcelona: Proa, 1998. 270 p.
- Gaudeamus igitur: Notes per a una història del «Grup Torras i Bages»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999. 130 p.
- Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 9: *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999. (Vegeu també l'any 1999 a l'apartat 4.)
- Carrasco i Formiguera i el pacte de Sant Sebastià*. Barcelona: Seguem Cadenes: Unió de Joves, 1999. 30 p.
- Carrasco i Formiguera, un cristiano nacionalista (1890-1938)*. Madrid: PPC, 2002. 356 p.
- El quadern de Montjuïc: Records de la vaga de tramvies*. Barcelona: Editorial Claret, 2001. 116 p.
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona: Península, 2001. 478 p.
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. 2a ed. Barcelona: Península, 2002. 478 p.
- La Iglesia durante la Segunda República y la Guerra Civil*. Madrid: Casa de Velázquez, 2002. 21 p.
- Manuel de Irujo Olo, ministro del Gobierno de la República (1936-1938)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2002. 15 p.
- Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: I. Juliol-desembre 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. 275 p.
- Dalla guerra di Spana al Concilio: Memorie di un protagonista del xx secolo: Intervista a cura di P. Hilari Raguer*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2003. 247 p. Edició italiana de *Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Ramon Sugranyes de Franch* (1998).
- Sapientia cordis: De Roncalli a Joan XXIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. 71 p.
- Miquel Coll i Alentorn*. Barcelona: Mediterrània, 2005. 48 p.
- Anecdotario de la Abadia de Santa María de Envigado*. Montserrat: [s. n.], 2005. 48 p.
- Aita Patxi: Prisonero con los gudarís*. Barcelona: Claret, 2006. 303 p.
- Réquiem por la cristiandad: El Concilio Vaticano II y su impacto en España*. Barcelona: Península, 2006. 414 p.
- Gunpowder and incense: The Catholic Church and the Spanish Civil War*. Londres; New York: Routledge, 2007, 418 p. Trad. anglesa de *La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)* (2001).
- L'Església i la Guerra Civil a la llum de l'Arxiu Secret Vaticà* [inauguració del curs acadèmic 2007-2008]. Barcelona: Institut Superior de Ciències Religioses, 2008. 48 p.

- Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen.* Barcelona: Base, 2008. 169 p.
- Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen.* 2a ed. Barcelona: Base, 2009. 169 p.
- Informe confidencial sobre los monjes de Montserrat: Quiénes son, qué hacen, cómo viven.* Barcelona: Base, 2009. 183 p. Trad. espanyola de *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen* (2008).
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939).* 3a ed. Barcelona: Península, 2009. 478 p.
- MARAGALL, Joan. *La Setmana Tràgica: Tres articles de Joan Maragall.* Barcelona: Claret, 2009.
- El paper dels laics a la Guerra Civil: Les trajectòries de Manuel de Irujo i Lluís Lúcia* (amb Vicent Comes Iglesia). Barcelona: Claret, 2010. 40 p.
- El general Batet.* 5a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012. 417 p.
- Ser independentista no és cap pecat: L'Església i el nacionalisme català.* Barcelona: Claret, 2012. 73 p.
- En commemoració del 75è aniversari de l'assassinat d'en Carrasco i Formiguera (1938-2013).* Barcelona: Col·legi d'Advocats, 2013. 30 p.
- Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: II/1. Gener-juny de 1937.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014. 240 p.
- Joan Vilar i Costa, profeta de la diàspora.* Barcelona: Claret, 2014. 118 p.
- Divendres de passió: Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera.* 3a ed., rev. i molt ampl. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015. p. 582.
- Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: II/2. Juliol-desembre de 1937.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017. 354 p.
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939).* 4a ed. Barcelona: Península, 2017. 478 p.

2. ARTICLES ACADÈMICS I PERIODÍSTICS

Afers: Fulls de Recerca i Pensament

«L'Església i el règim de Franco», vol. 10, núm. 22 (1995), p. 541-554.

Àmbits de Política i Societat

«El catalanisme de Balmes», núm. 12 (1999), p. 63-65.

Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiaístiques

«Església i societat. L'Església i el món contemporani», vol. 67, núm. 2 (1994), p. 193.

«La política anticatalanista de la dictadura de Primo de Rivera segons una correspondència íntima», vol. 84 (2011), p. 735-838.

Ara

«Camps i els processos de ruptura» (26 gener 2012).

«Cinc novetats en l'independentisme català» (8 febrer 2012).

«La lliçó del general Batet» (17 febrer 2012).

- «Massot i Pelayo, un homenot amb tanta memòria com erudició» (27 març 2012).
 «Brasó, Fraga i el Papa» (29 març 2012).
 «El fracàs de Carrasco i Formiguera» (9 abril 2012).
 «Els documents o l'esdeveniment» (11 octubre 2012).
 «Cinc novetats en l'independentisme català» (8 febrer 2013).
 «Set notes de l'independentisme català actual» (19 octubre 2013).
 «Per un museu militar de Catalunya» (11 febrer 2015).

Arbor

- «La Iglesia española en la II República», núm. 426-427 (1981) [número monogràfic sobre la II República, en el 50è aniversari de la seva proclamació], p. 195-210.
 «El cardenal Gomá y la guerra de España», núm. 436 (1982), p. 475-513.
 «Los obispos españoles y la Guerra Civil», núm. 439-440 (1982), p. 295-320.
 «El Vaticano y Franco (1936-1945)», núm. 517 (1984), p. 97-116.

Ausa

- «El Pontificado del obispo Oliba y su proyección», vol. III, núm. 25 (1958), p. 81-85.

L'Avenç: Revista d'Història i Cultura

- «Catòlics catalans contra l'alçament (la Unió Democràtica de Catalunya) durant la Guerra Civil», núm. 10 (1978), p. 46-51.
 «Història d'un altar. L'abat Escarré i Joan XXIII», núm. 77 (1984), p. 28-40.
 «L'abat Escarré i Franco. Rèplica a Jordi Vila Abadal», núm. 89 (1986), p. 18-29.
 «La Mancomunitat i el catalanisme» [ressenya], núm. 215 (1997), p. 72-73.
 «Demandar perdó», núm. 220 (1997), p. 69-70.
 «El doctor Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la Guerra Civil», núm. 224 (1998), p. 12-15.
 «Una nova visió sobre el cardenal Vidal i Barraquer» [ressenya], núm. 234 (1999), p. 76.
 «Dos cardenals passen la safata», núm. 235 (1999), p. 8-12.
 «Josep M. Figueres. *Manuel Carrasco i Formiguera. Diari de presó (1923-1924)*» [ressenya], núm. 244 (2000), p. 91.
 «Albert Balcells. *Miquel Coll i Alentorn. Historiografia i democràcia (1904-1990)*» [ressenya], núm. 245 (2000) p. 74.
 «L'altre fill del general Moscardó», núm. 249 (2000), p. 14-19.
 «Josep Massot i Muntaner. *Església i societat a la Catalunya contemporània*» [ressenya], núm. 291 (2004), p. 69.
 «*El canal de los presos (1940-1962)* de J. L. Gutiérrez Gonzalo Acosta» [ressenya], núm. 298 (2005), p. 66-67.
 «*Memoria y olvido sobre la Guerra Civil y la represión franquista* d'Arcángel Bedmar» [ressenya], núm. 298 (2005), p. 66-67.
 «*La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz* de Francisco Espinosa» [ressenya], núm. 298 (2005), p. 66-67.
 «La justícia de Queipo. *Violència selectiva y terror fascista en la II División en 1936* de Francisco Espinosa» [ressenya], núm. 298 (2005), p. 66-67.
 «Gabriel Cardona i la història», núm. 366 (2011), p. 63-65.
 «L'Església i la Guerra Civil: 80 anys de la "Carta Col·lectiva"», núm. 436 (2017) p. 26-30.

La Aventura de la Historia

- «Caídos por Dios y por España», núm. 17 (2000), p. 14-28.
 «Redescubriendo a Negrín», núm. 37 (2001), p. 50-59.
 «Paz. Juan XXIII y la crisis de los misiles», núm. 71 (2004), p. 36.
 «Cruzada. El aval de los sublevados», núm. 98 (2006), p. 62-67.

Avui / El Punt Avui²

- «Aparicions i revelacions» (27 agost 1976), p. 17.
 «Martín Villa, Poniatowski i Cardona» (7 novembre 1976), p. 3.
 «Vilar i Costa, profeta de la diàspora» (2 setembre 1977), p. 13.
 «Els reis d'Orient, a la garjola» (9 febrer 1977), p. 17.
 «Euskadi i el Vaticà» (9 febrer 1977), p. 15.
 «Qui són els fariseus?» (23 octubre 1977), p. 19.
 «Qui són els publicans?» (30 octubre 1977), p. 20.
 «Revisió del concordat italià» (14 desembre 1978), p. 18.
 «El camí de l'Església és l'home» (28 març 1979), p. 22.
 «Un primer sant de la *Cruzada*?» (3 agost 1979), p. 12.
 «Resposta a B. M.» (17 agost 1979) [carta al director], p. 4.
 «L'Església de la postguerra» (26 octubre 1980) p. 17.
 «Centenario de Bellido i Golferichs» (19 desembre 1980), p. 20
 «Irujo i els catòlics catalans» (3 gener 1981), p. 18.
 «Aita Patxi» (30 gener 1981), p. 18.
 «La fundació de la Unió Democràtica de Catalunya» (7 novembre 1981), p. 10-11.
 «El pare Torrent i el culte clandestí» (11 desembre 1981), p. 22.
 «Un nacionalisme radical i solidari. Carrasco i Formiguera, als cinquanta anys de la mort»
 (9 abril 1988), p. 8.
 «Escriure història, fer història» (17 desembre 1990), p. 13.
 «El *enterado* de Franco» (9 abril 1995), p. 13.
 «Qui paga l'Església» (3 octubre 2006), p. 34-35.
 «Antoni Maria Badia i Margarit segons la policia» (18 novembre 2014), p. 31.
 «Per un museu militar de Catalunya» (11 febrer 2015), p. 30.

Ayer

- «La "cuestión religiosa"», núm. 20 (1995): *Política en la Segunda República*, p. 215-240.

Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya

- «Universalisme paulí, clau per a una interpretació nova de Lc 5:39», núm. 13-14 (1980),
 p. 13-14.
 «El Doctor Cardó i la Bíblia», núm. 27 (1985), p. 12-15.

2. Del 1979 al 1982, almenys, participa, en la secció religiosa «Pausa», d'unes reflexions molt breus, a cura de diversos pensadors que signen amb inicials, de temàtica sovint litúrgica, bíblica, religiosa en general i àdhuc de caràcter humanístic general: «Esperit interior» (30 juny 1979), «Esperances i esperances» (12 desembre 1979), «Maria Assumpta» (15 agost 1980), «El llençol de Torí» (15 abril 1980), «Drets de l'Església» (7 maig 1980), «Suplències» (22 abril 1981), «El *padre*» (13 maig 1981), «OTAN (4)» (9 desembre 1981) o «Ursulines» (27 gener 1982), entre d'altres.

- «XXX Jornades de Biblistes catalans», núm. 43 (1992), p. 3-5.
 «El cardenal Vidal i Barraquer i la difusió bíblica», núm. 49 (1995), p. 3-24.
 «Pedagogia del problema de la Bíblia i la ciència», núm. 60 (1998), p. 9-14.
 «El P. Guiu Camps», núm. 63 (1999), p. 13-18.
 «El bon Pastor», núm. 69 (2000), p. 15-16.
 «Cants de comunió trets de l'evangeli del dia», núm. 69 (2000), p. 17-20.
 «La no-violència evangèlica», núm. 71 (2001), p. 39-42.
 «La Visitació», núm. 72 (2001), p. 51-53.
 «Jonàs sense la balena», núm. 74 (2001), p. 43-46.
 «Els solistes dels Salms», núm. 77 (2002), p. 7-8.
 «L'Apocalipsi i el romànic català», núm. 81 (2003), p. 21-25.
 «Els deu manaments de la constitució *Dei Verbum*», núm. 89 (2005), p. 5-10.
 «*Oikonomia*, una visió cristiana de l'economia», núm. 91 (2006), p. 25-30.
 «La institució de la monarquia (1 Samuel 8,4-22)», núm. 93 (2006), p. 31-32.
 «L'humor és una cosa molt seriosa», núm. 103 (2009), p. 53-60.

Catalunya Cristiana

- «La veritable llibertat» (24-30 juny 1934).
 «Aita Patxi, un religiós basc precursor del pare Kolbe. Es va oferir dues vegades per a morir en lloc de companys presos que anaven a afusellar» (9/14 març 1981).

El Ciervo: Revista Mensual de Pensamiento y Cultura

- «El día y la noche en los salmos», núm. 413-414 (1985), p. 14-15.
 «Escondese en Montserrat», núm. 529 (1995), p. 12-13.
 «Iglesia e ideologías políticas», núm. 560 (1997), p. 5.
 «Iglesia y Guerra Civil», núm. 607 (2001), p. 40-41.
 «Giuseppe Alberigo y el genuino espíritu del Concilio: Mirar y ver», núm. 676-677 (2007), p. 20.
 «Finalistas: El desarrollo sostenible. De la economía a la *oikonomia*» (amb Sandro Boato), núm. 692 (2008), p. 4-7.

Concilium: Revista Internacional de Teología

- «De la economía a la *oikonomia*», núm. 343 (2011), p. 123-128.

El Contemporani: Revista d'Història

- «El fons de la Generalitat de Catalunya a l'exili. Report d'una estada de treball a Euskadi» (amb Agustí Colomines i Companys), núm. 18 (1999), p. 10-15.

Cristianesimo nella Storia

- «El Vaticano y la Guerra Civil», núm. 3 (1982), p. 137-209.
 «El Vaticano y Franco: un estudio de A. Marquina Barrio», núm. 7 (1986), p. 581-600.
 «Paul Vignaux y Manuel de Irujo», núm. 12 (1991), p. 381-390.
 «El *Diario* de monseñor Romero» [ressenya], vol. XII, núm. 1 (1991), p. 237-243.

Cuenta y Razón

«Breve noticia de la Iglesia catalana contemporánea», núm. 36 (1988): *Cataluña: mil años*, p. 117-126.

Cuestiones Teológicas

«Introducción a la *lectio divina*», vol. 32, núm. 78 (2005), p. 365-412.

Diàlegs: Revista d'Estudis Polítics i Socials

«On va la democràcia cristiana?», vol. 6, núm. 19 (2003), p. 45-53.

«Carrasco i Formiguera i el pacte de Sant Sebastià», vol. 9, núm. 32-33 (2006), p. 11-35.

Diari de Girona

«L'estratègia de Pere Esteve» (1 juny 2001).

«Bisbes catalans» (6 agost 2001).

«70 anys d'UDC» (6 novembre 2001).

«Gironella i Déu» (20 gener 2002).

«El Navarra al Perejil» (20 juliol 2002).

«Bisbes i terrorisme» (1 setembre 2002).

«L'11 de setembre» (8 setembre 2002).

«Van Halen» (29 setembre 2002).

«Gironella i la història» (6 gener 2003).

«El troglodita» (23 març 2003).

«El Joan Carles de Paul Preston» (25 maig 2003).

«Maritain i Vidal i Barraquer» (4 agost 2003).

«Gironella i Fraga» (2 setembre 2003).

«Donants per l'Iraq» (2 novembre 2003).

«Paràbola de les mosques» (11 gener 2004).

«Sant Carrasco i Formiguera» (9 abril 2004).

«Quim Nadal a Montserrat» (11 abril 2004).

«Comadira i Portugal» (2 maig 2004).

«Bisbats i bisbes» (11 juliol 2004).

«Don Marcelo» (28 agost 2004).

«Napoleó i Prat de la Riba» (7 novembre 2004).

«El cost humà de la batalla de l'Ebre» (2 gener 2005).

«Presència de Catalunya» (6 febrer 2005).

«Joan Pau II i el comunisme» (24 abril 2005).

«Virolai» (15 maig 2005).

«Londinencs» (10 juliol 2005).

«Centralisme» (24 juliol 2005).

«Les amarres» (31 octubre 2005).

«La persecució religiosa durant la Guerra Civil» (31 març 2007).

«Espanya i Iugoslàvia» (25 juliol 2008).

«El Estatuto de Cataluña ha muerto» (9 abril 2010).

«Què és una nació?» (7 juliol 2010).

«La fal·làcia del federalisme» (1 setembre 2010).

«Peripècies del P. Bonaventura Ubach» (17 gener 2011).

- «Parlem clar» (9 abril 2011).
 «La Guerra Civil va esclatar el 16 de juliol» (28 juliol 2011).
 «Josep M. de Sagarra a Montserrat» (1 octubre 2011).
 «La crisi i el rescat» (24 novembre 2011).
 «Records de Fraga» (19 gener 2012).
 «Tot recordant Teresa Pàmies» (15 març 2012).
 «Quan el riu de la història es fa cascada» (4 agost 2012).
 «L'ocell i el nen» (7 octubre 2014).
 «El doctor Vicenç M. Capdevila» (16 juliol 2016).
 «El vestit nou de l'emperador Rajoy» (26 abril 2017).
 «La UE i les multinacionals» (18 octubre 2017).
 «El delictes franquista de rebel·lió» (4 novembre 2017).
 «Anècdotes de Josep M. Gironella» (1 gener 2018).
 «Apagar el foc amb benzina» (31 març 2018).

Documents d'Església: Quaderns Quinzenals per a Pensar i Sentir amb l'Església del Postconcili

- «L'Església seria més creïble i més eficaç pastoralment en una Catalunya independent», núm. 1072 (2016), p. 637-639.
 «El fet religiós en la Catalunya del futur: drets humans, reconeixement i cooperació» (amb Carme Forcadell, Carles Armengol, Lluís Jou i Meritxell Borràs), núm. 1077 (2017), p. 235-247.
 «El cardenal Sebastián y Cataluña», núm. 1085 (2018), p. 50-52.
 [Pel fet de ser-ne el fundador i director del 1966 al 1968, apareixen diverses notes signades H. R.]

Espai Obert

- «La fi de l'era constantiniana», núm. 14 (2001).

Estudios Eclesiásticos

- «II República y jesuitas: nuevas claves de la historia política y religiosa española», vol. 71, núm. 278 (1996), p. 463-474.

Foc Nou (secció «En veu alta»)

- «Pacem in terris», núm. 349 (2003), p. 4.
 «Què en resta (1)», núm. 369 (2005), p. 4.
 «Què en resta (2)», núm. 370 (2005), p. 4.
 «Què en resta (3)», núm. 371 (2005), p. 4.
 «Què en resta (4)», núm. 372 (2005), p. 5.
 «Què en resta (5)», núm. 373 (2005), p. 38.
 «Què en resta (7 [sic])», núm. 374-375 (2005), p. 4.
 «Què en resta (7)», núm. 376-377 (2005), p. 4.
 «Què en resta (8)», núm. 378 (2005), p. 4.
 «Què en resta (9)», núm. 379 (2005), p. 4.
 «Viure la fe en llibertat», núm. 379 (2005), p. 32-34.
 «Què en resta (i 10)», núm. 380 (2005), p. 6.

- «Finances», núm. 381 (2006), p. 4.
 «Grat record», núm. 382 (2006), p. 4.
 «Déu és amor, Déu és política», núm. 383 (2006), p. 4.
 «Jubileu a Montserrat», núm. 384 (2006), p. 4.
 «Trinitat», núm. 385 (2006), p. 4.
 «El Virolai», núm. 386-387 (2006), p. 4.
 «Unió Democràtica de Catalunya», núm. 388-389 (2006), p. 4.
 «Democràcia Cristiana, avui?», núm. 390 (2006), p. 4.
 «Arxius vaticans», núm. 391 (2006), p. 4.
 «Lefebvrians», núm. 392 (2006), p. 6.
 «Pinochet», núm. 393 (2007), p. 4.
 «Les paraules de la consagració», núm. 394 (2007), p. 4.
 «El silenci com a antisistema», núm. 395 (2007), p. 4.
 «El doctor Masnou», núm. 396 (2007), p. 4.
 «Floretes d'en Rovirosa (1)», núm. 397 (2007), p. 4.
 «Floretes d'en Rovirosa (2)», núm. 398-399 (2007), p. 4.
 «Floretes d'en Rovirosa (i 3)», núm. 400-401 (2007), p. 4.
 «Bíblies en català», núm. 402 (2007), p. 4.
 «Gnòstics», núm. 403 (2007), p. 4.
 «Persecucions», núm. 404 (2007), p. 6.
 «Memòria i reconciliació», núm. 404 (2007), p. 21.
 «Joan Pau II a Montserrat», núm. 405 (2008), p. 4.
 «Any Carsalade», núm. 406 (2008), p. 4.
 «Els bisbes i els nacionalismes», núm. 407 (2008), p. 6.
 «Nestorians i monofisistes», núm. 408 (2008), p. 4.
 «Evangelista Vilanova», núm. 409 (2008), p. 4.
 «Els bisbes i el 23-F», núm. 410-411 (2008), p. 4.
 «El Jesús de Pagola», núm. 412-413 (2008), p. 4.
 «50 anys de l'elecció de Joan XXIII», núm. 414 (2008), p. 4.
 «Pius XII i l'holocaust», núm. 415 (2008), p. 4.
 «Obama», núm. 416 (2008), p. 6.
 «Com una flor en un prat», núm. 417 (2009), p. 4.
 «Abans Neró que Constantí», núm. 418 (2009), p. 4.
 «El bisbe Taltavull», núm. 419 (2009), p. 4.
 «Independència», núm. 420 (2009), p. 4.
 «¡Reina Santa!», núm. 421 (2009), p. 4.
 «El bisbe de Roma», núm. 422 (2009), p. 4.
 «La Setmana Tràgica», núm. 423 (2009), p. 4.
 «Lola Anglada», núm. 424 (2009), p. 10.
 «Capellans: partir i compartir», núm. 425 (2009), p. 4.
 «El mal menor», núm. 426 (2009), p. 4.
 «Llegendes del pare Ubach», núm. 427 (2009), p. 4.
 «L'atri dels gentils», núm. 428 (2009), p. 4.
 «Aita Patxi», núm. 429 (2010), p. 4.
 «L'affaire Pagola», núm. 430 (2010), p. 4.
 «Hugo Chaves i la litúrgia», núm. 431 (2010), p. 4.

- «Píndoles contra els pecats», núm. 432 (2010), p. 4.
 «Balmes era independentista», núm. 433 (2010), p. 4.
 «Carta al papa», núm. 434 (2010), p. 4.
 «Prohibit opinar», núm. 435 (2010), p. 4.
 «Gaudi i el neogòtic», núm. 436 (2010), p. 4.
 «Anyell de Déu», núm. 437 (2011), p. 4.
 «La infal·libilitat pontifícia», núm. 438 (2011), p. 4.
 «El silenci dels pastors», núm. 440 (2011), p. 8.
 «Plaça del pare Ignasi Casanovas», núm. 441 (2011), p. 8.
 «Cristians a l'Àfrica del nord», núm. 442 (2011), p. 8.
 «El paper dels laics», núm. 443 (2011), p. 10.
 «El truc», núm. 444 (2011), p. 8.
 «Lefebvrians», núm. 446 (2011), p. 4.
 «L'Observatori de l'Ebre i el P. Rodés», núm. 447 (2012), p. 8.
 «La crisi», núm. 448 (2012), p. 10.
 «La nova evangelització», núm. 449 (2012), p. 4.
 «El Llibre dels llibres», núm. 450 (2012), p. 3.
 «Petita crònica indiscreta del Vaticà II», núm. 451 (2012), p. 15.
 «Joan Sales», núm. 452 (2012), p. 3.
 «Gomis & Bofill», núm. 453 (2012), p. 4.
 «Els documents o l'esdeveniment», núm. 454 (2012), p. 7.
 «Pregària a sant Joan XXIII», núm. 455 (2012), p. 3.
 «Els nadals de Joan Sales», núm. 456 (2012), p. 4.

Hispania Sacra

- «El cristiano Joan Maragall: tres artículos sobre la Semana Trágica», vol. 65, núm. 131 (2013), p. 361-384.

Historia 16

- «Carrasco Formiguera, fusilado por Franco: 50 aniversario de la ejecución en Burgos del político demócrata-cristiano catalán», núm. 144 (1988), p. 12-22.
 «La guerra civil vista por Goebbels», núm. 153 (1989), p. 25-31.
 «Franco alargó deliberadamente la guerra», núm. 170 (1990), p. 12-20.
 «El fusilamiento del general Batet», núm. 232 (1995), p. 22-35.

Historia Contemporánea

- «España ha dejado de ser católica». La política religiosa de Azaña», núm. 6 (1991): *1931: una constitución y un sistema político*, p. 145-158.
 «Els intel·lectuals i el poder a Catalunya», de Jordi Casassas (ed.) [ressenya], núm. 22 (2001), p. 348-349.

Historia y Vida

- «Un intento de humanizar la guerra civil española», núm. 110 (1977), p. 109-111.
 «La Santa Sede y los bombardeos de Barcelona de 1938», núm. 145 (1980), p. 22-35.
 «Himmler en Montserrat», núm. 158 (1981), p. 78-85.
 «El fusilamiento de Carrasco Formiguera», núm. 205 (1985), p. 38-49.

- «La Iglesia al servicio de la sublevación», núm. 262 (1998), p. 6-15.
 «El Concilio Vaticano II y la España de Franco», núm. 362 (1998), p. 34-49.

Iglesia Viva: Revista de Pensamiento Cristiano

- «Nadando contra corriente: cristianos por la República», núm. 241 (2010), p. 115-126.
 «En el centenario de Joan Maragall: tres artículos sobre la Semana Trágica», núm. 246 (2011), p. 117-126.
 «Cómo se nombró al cardenal Segura arzobispo de Sevilla», núm. 248 (2011), p. 123-124.
 «El Concilio Vaticano II y su triple hermenéutica», núm. 250 (2012), p. 129-134.

Letras de Deusto

- «Magaz y los nacionalistas vascos (1936-1937)», vol. 16, núm. 35 (1986), p. 151-170.

Liturgia y Espiritualidad

- «Dios me conoce: salmo 138», núm. 5 (1994), p. 151-157.
 «La jerarquía de valores: salmo 72», núm. 7-8 (1994), p. 253-257.
 «Fidelidad a Jerusalén. Salmo 136», núm. 10 (1994), p. 351-356.
 «El cántico de Filipenses», núm. 12 (1994), p. 436-440.
 «Los cánticos del Apocalipsis», núm. 1 (1995), p. 25-31.
 «Postparábola de fariseo y el publicano», núm. 7-8 (1996), p. 282-284.
 «La *lectio divina* (I). ¿Qué es la *lectio divina*?», núm. 1 (1997), p. 22-28.
 «La *lectio divina* (II). Las raíces: el judaísmo», núm. 4 (1997), p. 131-137.
 «La *lectio divina* (III). Los padres del yermo», núm. 7-8 (1997), p. 277-285.
 «La *lectio divina* (V). San Jerónimo, el doctor de la *lectio divina*», núm. 12 (1997), p. 490-497.
 «La *lectio divina* (VI). San Bernardo, el místico de la *lectio divina*», núm. 6 (1998), p. 264-272.
 «La soberanía de la palabra en Martín Lutero», núm. 7-8 (1998), p. 322-330.
 «¿Qué hay que leer? La *lectio divina* de Juan XXIII», núm. 10 (1998), p. 404-411.³

El Matí Digital⁴

- «Mil matins», (8 febrer 2010).
 «Balmes i el nacionalisme català (1)» (26 agost 2010).
 «Balmes i el nacionalisme català (2)» (27 agost 2010).
 «Balmes i el nacionalisme català (i 3)» (28 agost 2010).
 «Balmes i el nacionalisme català. Postil·la» (28 agost 2010).
 «De nacionalismos abiertos y cerrados» (10 gener 2011).
 «Portugal i Catalunya» (1 novembre 2011).
 «Ambivalència de la política (Sm 8,4-22)» (13 gener 2012).
 «Moments màgics» (21 juliol 2012).
 «El meu Pau Romeva» (26 desembre 2012).
 «El meu J. R. Caball (1898-1976)» (20 gener 2013).
 «Isabel dita la *Catòlica*» (7 desembre 2014).

3. Textos aplegats a *Introducción a la 'lectio divina'*. [S. ll.]: [s. n.], 2004. 67 p.

4. Cf. <http://www.elmati.cat>.

- «P. Marc Taxonera: Montserrat i la política» (21 desembre 2014).
 «Sant Hilari de Poitiers: religió i política» (10 gener 2015).
 «Raimon Galí i les dues Espanyes» (1 maig 2015).
 «Hartzenbusch i el 155» (24 juliol 2015).
 «Cristians per la independència» (24 agost 2015).
 «El Vaticà reconeix els Països Catalans» (3 setembre 2015).
 «Després de la Diada» (14 setembre 2015).
 «Mercè» (18 novembre 2015).
 «Santiago i Montserrat» (20 octubre 2015).
 «Lliga espiritual i el 14 d'abril» (18 abril 2016).

Miscel·lània d'Estudis Santjustencs

- «Mossèn Antoni Tenas i Alibés (1881-1953)», núm. 5 (1993), p. 83-116.

Misión Abierta

- «La Iglesia y el proceso autonómico de Cataluña», vol. 74, núm. 3 (juny 1981), p. 43-54.

Le Monde Diplomatique en Español

- «Franco contra Batet: crónica de una venganza», núm. 173 (2010), p. 24.
 «El capitán Gabriel Cardona y la tragedia española: nueva mirada sobre el golpe del 23-F», núm. 185 (2011), p. 27.

Mossèn Batlle 25 Anys: Butlletí Informatiu

- «El temps de Mn. Batlle: la generació a cavall d'una guerra», núm. 4 (30 setembre 1981), p. 7-12.

Movimento Operaio e Socialista

- «Il *Dies irae* di Gabriele Ranzato: osservazione sulla persecuzione religiosa in Spagna, 1936-1939», núm. 1-2 (1989), p. 155-162.

El País

- «El Papa, en Cataluña» (7 novembre 1982).
 «Un capellà al servei dels exiliats» (27 juliol 1989).
 «Azaña y Batet» (12 octubre 1994).
 «A raíz del programa de TV3 *Sumaríssim 477*» (23 abril 1995).
 «Católicos vascos y catalanes: PNV y UDC» (24 abril 1996).
 «La Iglesia de la Victoria» (6 abril 1999).
 «Un señor de Barcelona» (10 febrer 2003).
 «Ascuas de hielo» (14 gener 2004).
 «Las raíces de las dos Españas» (20 juny 2006).
 «Un veterano antifranquista cristiano» (28 agost 2006).
 «He tenido un sueño» (1 setembre 2006).
 «El presidente mártir del Barça» (18 setembre 2006).
 «Tedeschini y el 6 de octubre» (18 octubre 2006).
 «75 años de Unió Democràtica de Catalunya» (6 novembre 2006).
 «Tiempo y silencio: extraña pareja» (22 gener 2007).

- «Un canónigo republicano» (23 febrer 2007).
 «El hígado del cardenal Felici» (28 febrer 2007).
 «Incontrolados» (11 abril 2007).
 «El Papa no me hace caso» (7 maig 2007).
 «Giuseppe Alberigo, historiador del Vaticano II» (21 juny 2007).
 «Keynes + Pancho Villa» (25 setembre 2007).
 «Educación para la ciudadanía franquista» (10 gener 2008).
 «Maestro de historiadores» (26 març 2008).
 «El zapatito de lana de la hija de Carrasco y Formiguera» (9 abril 2008).
 «El último *Franco* de Paul Preston» (17 maig 2008).
 «Las razones del silencio» (21 octubre 2008).
 «El segundo asesinato de Joan Peiró» (22 novembre 2008).
 «El trasfondo de una lápida» (15 desembre 2008).
 «Maravillado» (3 gener 2009).
 «Luis Romero, novelista» (8 febrer 2009).
 «Spain is different» [carta al director] (9 juny 2009).
 «Joan Maragall y la Semana Trágica» (25 juliol 2009).
 «Añooveros en Montserrat» (26 juliol 2009).
 «La prueba de la *Kon-Tiki*» (21 gener 2010).
 «El Papa en Montserrat» (6 març 2010).
 «Balmes y Cataluña» (24 maig 2010).
 «Tu rostro mañana, Cataluña» (29 juliol 2010).
 «Por si las moscas» (13 setembre 2010).
 «Memoria de la capilla vasca de Barcelona» (21 octubre 2010).
 «Rodríguez Méndez y el nacional catolicismo» (9 novembre 2010).
 «De nacionalismos abiertos y cerrados» (10 gener 2011).
 «Del nacionalismo» (15 gener 2011).
 «Kontakthof» (20 gener 2011).
 «Amadeu Vives según Boadella» (22 gener 2011).
 «Ramón Sugranyes, referente del pacifismo católico» (4 març 2011).
 «España ha dejado de ser católica» (21 abril 2011).
 «La Diada de la Moreneta» (27 abril 2011).
 «Los expertos» (28 maig 2011).
 «Los mitos de la Guerra Civil» (30 juliol 2011).
 «El discurso de Castelgandolfo» (10 octubre 2011).
 «Una carta del cardenal Pacelli» (17 desembre 2011).
 «Memoria del general Batet» (25 gener 2012).
 «Bernardo Leighton y las mayorías absolutas» (13 febrer 2012).
 «Bombas sobre Barcelona» (12 març 2012).
 «La historia, la memoria y el olvido» (17 abril 2012).
 «Julián Marías y la Guerra Civil» (21 maig 2012).
 «La carta colectiva» (1 juliol 2012).
 «La niña que no podía llorar» (11 juliol 2012).
 «Recordando el concilio Vaticano II» (1 setembre 2012).
 «El gran milagro de Juan XXIII» (13 octubre 2012).
 «El pecat del nacionalisme català» (4 abril 2013).

- «Un magisterio valiente» (8 maig 2014).
 «Benet y el milagro del telegrama de Montini» (17 maig 2014).
 «Héctor Borrat, un cristiano de izquierdas defensor de los nuncios» (21 octubre 2014).
 «Setanta anys de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat» (27 abril 2017).

Papers de L'Avenç

- «El Concordat de 1953», núm. 7 (2003), p. 5-14.

Papers del Museu d'Història de Catalunya (supl. de L'Avenç)

- «El Concordat de 1953», núm. 7 (2003), p. 5-14 [L'Avenç, núm. 280 (2003), p. 47-54].

Periodista Digital⁵

- «Ecclesia ante et retro oculata (La Iglesia tiene ojos delante y detrás)» (19 abril 2012).
 «Catequesis bautismales en Cuaresma» (26 febrer 2016).
 «Los relatos evangélicos de la Pasión» (17 març 2016).
 «Es la hora del salmista» (17 abril 2016).
 «¿Está cambiando el Papa Francisco la fe católica?» (10 maig 2016).
 «Fernández Díaz y Puente Ojea» (20 juliol 2016).
 «El Maximiliano Kolbe vasco» (31 juliol 2016).
 «¿Vino Jesús a dividir las familias?» (17 agost 2016).
 «Filemón sin Mortadelo» (6 setembre 2016).
 «Martín Lutero y la soberanía de la Palabra» (1 novembre 2016).
 «Cristo Rey, ¿una fiesta política?» (18 novembre 2016).
 «Las bienaventuranzas: ¿Lucas *versus* Mateo?» (27 gener 2017).
 «Se puede practicar el sermón de la montaña?» (2 febrer 2017).
 «La tercera tentación en política» (8 març 2017).
 «80 años de la Pascua de las tres encíclicas» (3 abril 2017).
 «¿Por *todos* o por *muchos*?» (23 maig 2017).
 «A vueltas con la "carta colectiva"» (17 agost 2017).
 «Óscar Romero y los sacerdotes secularizados» (22 agost 2017).
 «De la ley del talió a la ley del perdón» (14 setembre 2017).
 «Yugoeslavia y España» (12 octubre 2017).
 «De cuando todo era rebelión militar» (5 novembre 2017).
 «El cardenal Sebastián y Catalunya» (27 novembre 2017).
 «El cristiano José M. Gironella» (3 gener 2018).
 «Todos penitentes, todos catecúmenos» (17 febrer 2018).
 «Apagar el foc amb benzina» (27 març 2018).
 «Política, prepolítica y referéndum» (3 octubre 2017).
 «Me desconcierta la gratuita afirmación del cardenal Sebastián de que el independentismo descristianiza» (26 novembre 2017).
 «La independencia ya ha empezado y es un hecho sin marcha atrás» (11 febrer 2017).
 «Podrán ordenar cargas policiales pero no gasear a todo un pueblo» (27 març 2018).

5. Cf. <http://www.periodistadigital.com>.

Pliegos de Yuste: Revista de Cultura y Pensamiento Europeos

«La memoria histórica de la Iglesia española», núm. 11-12 (2010), p. 47-54.

Quaderns de Pastoral

«El pastor durant la Guerra Civil», núm. 53 (1978), p. 81-86.

«El cardenal Vidal i Barraquer als cinquanta anys de la seva mort», núm. 139 (1993), p. 40-61.

«Lliçó inaugural del curs acadèmic (2005-2006)», núm. 199 (2005), p. 93-108.

«*Custos, quid de nocte?* (“Sentinella, com va la nit?”), el Dr. Carles Cardó, sentinella del seu context històric», núm. 215 (2009), p. 13-27.

Quaderns de Vilaniu

«*Custos, quid de nocte?* (“Sentinella, com va la nit?”). El Dr. Carles Cardó, sentinella del seu context històric», núm. 55 (2009), p. 5-18.

Querol

«La República Independent de la Cerdanya (1936-1937)», núm. 22 (2018), p. 13-15.

Qüestions de Vida Cristiana

«La ciutat de Déu», núm. 1 (1958), p. 177-191.

«Cristians, demòcrates i democratacristians», núm. 2 (1958), p. 117-191.

«La funció social de la justícia», núm. 3 (1959), p. 113-125.

«Una experiència social a Itàlia», núm. 4 (1960), p. 30-52.

«Doctrina de l'Església sobre les migracions», núm. 31 (1966), p. 9-20.

«Comín i el neoregionalisme», núm. 36 (1967), p. 78-85.

«Els religiosos, “nous aristòcrates” de l'Amèrica llatina?», núm. 52 (1970), p. 66-69.

«Teologia de l'alliberament», núm. 64 (1972), p. 97-104.

«Maritain i la guerra d'Espanya», núm. 67 (1973), p. 111-125.

«Cristianisme català contemporani», núm. 67 (1973), p. 126-133.

«El dret de ser home: nota bibliogràfica», núm. 70-71 (1974), p. 164-167.

«Un intent d'humanitzar la Guerra Civil», núm. 75-76 (1975), p. 171-176.

«Pere Bosch i Gimpera (1891-1974)», núm. 75-76 (1975), p. 177-182.

«El sentit originari de les benaurances», núm. 78 (1975), p. 7-33.

«El *Nou testament* català interconfessional», núm. 99 (1979), p. 112-122.

«Ara que fa seixanta anys: nota bibliogràfica», núm. 183 (1986), p. 111-122.

«El *Franco* de Paul Preston», núm. 174 (1994), p. 95-101.

«El Dr. Pont i Gol i el Concili Vaticà II», núm. 181 (1996), p. 87-94.

«El cardenal Tarancón es confessa», núm. 188 (1997), p. 110-114.

«La violència sagrada de l'Església espanyola, 1931-1939», núm. 195-196 (1999), p. 52-73.

«Presència cristiana en la cultura catalana del segle xx: la política», núm. 197-198 (2000), p. 40-68.

«Ningú no pot fer que l'esdeveniment conciliar no s'hagi produït, o que Roncalli no hagi existit» (amb Josep Ferrero), núm. 244 (2012), p. 105-112.

«Carrasco i Formiguera i l'autodeterminació», núm. 247 (2013), p. 93-111.

Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura

- «La Iglesia y la Guerra Civil», vol. 196 (1977), p. 1082-1091.
 «Ir a Roma y no ver al Papa. La visita de Serrano Suñer a Roma en octubre de 1940», vol. 202 (1980), p. 301-311,
 «Los mártires de la Guerra Civil», vol. 216 (1987), p. 883-892.
 «Un señor de Barcelona: Miquel Batllori, s. j.», vol. 247, núm. 1254 (2003), p. 381-394.
 «El Concordato de 1953: de la gloria a la papelera», vol. 248, núm. 1259-1260 (2003), p. 147-162.

Regió 7

- «Josep M. de Sagarra a Montserrat» (6 octubre 2011).
 «Ningú pot imposar la pàtria de cadascú» (21 novembre 2012).
 «Vilar Costa, un sacerdot manresà a l'exili» (8 octubre 2014).
 «Qui ha estat l'estrella de l'any» (1 gener 2015).

Relleu

- «El general Batet, un militar català i republicà» [conferència dictada el 24 de juliol de 1996 al curs d'estiu del GEB a l'Espluga de Francolí] (1997), p. 23-30.
 «Raimon Galí i les dues Espanyes», núm. 83-84 (gener-juny 2005), p. 18.
 «Balmes i el nacionalisme català», núm. 106 (octubre-desembre 2010), p. 4-16.

Revista Catalana de Teologia

- «L'Església i la Guerra Civil (1936-1939). Bibliografia recent (1975-1985)», vol. 11, núm. 1 (1986), p. 119-252.
 «Beatificacions de màrtirs de la Guerra Civil», vol. 23, núm. 2 (1998), p. 505-518.
 «Joan XXIII i el seu concili», vol. 28, núm. 2 (2003), p. 381-406.
 «In memoriam. Giuseppe Alberigo i les hermenèutiques del Vaticà II», vol. 32, núm. 1 (2007), p. 253-259.
 «El vi vell és Crist. Una hipòtesi sobre Lc 5,39», vol. 35, núm. 2 (2010), p. 441-450.

Revista de Catalunya

- «La llarga guerra del general Franco», núm. 38 (1990). p. 27-35.
 «El centenari de Carrasco i Formiguera», núm. 40 (1990), p. 3-6.
 «L'afusellament de Carrasco i Formiguera», núm. 40 (1990), p. 27-40.
 «Presentació del llibre *Gaudeamus igitur*», núm. 153 (2000) p. 142-145.
 «Relectura de Balmes en el seu bicentenari», núm. 268, (2010-2011), p. 27-36.

Revue d'Histoire Ecclésiastique

- Recensió extensa d'Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939* (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1961), vol. 57 (1962), p. 618-630.
 «Le vicaire du cardinal Mgr. Salvador Rial Lloberas, vicaire général de Tarragone pendant la guerre civile espagnole», vol. 79, núm. 2 (1984), p. 370-415.

Sàpiens

- «Quines van ser les relacions entre Franco i l'Església», núm. 62 (2015), p. 31.

Scriptorium Victoriense

«Unas cartas de y al Obispo Múgica sobre su expulsión y renuncia», vol. 62, núm. 1-4 (2015), p. 67-75.

Serra d'Or

- «Notes del món catòlic», núm. 54 (1959), p. 44-45.
- «Notes del món catòlic», núm. 55 (1959), p. 37-38.
- «Notes del món catòlic», núm. 56 (1959), p. 31-32.
- «Notes del món catòlic», núm. 57 (1959), p. 36-38.
- «La qüestió escolar», núm. 1 (1960), p. 7-8.
- «El primer sínode romà», núm. 3-4 (1960), p. 4-5.
- «1960, any de l'Àfrica», núm. 5 (1960), p. 3-4.
- «El problema demogràfic i la limitació de la natalitat», núm. 6 (1960), p. 2-3.
- «Laïcitat i laïcisme», núm. 7 (1960), p. 2-3.
- «La República Dominicana i altres violències», núm. 8 (1960), p. 4-5.
- «El sacerdoci del poble sant», núm. 12 (1960), p. 2-4.
- «El pecat i la penitència segons la Bíblia», núm. 2 (1961) p. 2-3.
- «El ressò de la paraula», núm. 9 (1961), p. 2-4.
- «Nosaltres i Europa», núm. 8-9 (1962), p. 9-10.
- «El Concili, panorama de la tercera sessió», núm. 1 (1965), p. 10-14.
- «Personalisme i cristianisme», núm. 5 (1965), p. 15-16.
- «Crònica del Concili», núm. 12 (1965), p. 25-27.
- «Un marxista s'adreça al Concili», núm. 2 (1966), p. 13-16.
- «Els catòlics catalans i la guerra», núm. 438 (1996), p. 21-24.

Taula de Canvi

«Uns cristians per la República (1931-1939)», núm. 3 (1977), p. 49-61.

El Temps d'Història

«De la victòria al Concordat, fins arribar al Concili», núm. 1009 (2003), p. 58-61.

La Vanguardia

- «L'abat Escarré, entre la història i el mite» (22 novembre 1983).
- «Los mitómanos del abat Escarré» (10 desembre 1983).
- «Montserrat y el milenario» (27 abril 1988).
- «Salvados gracias a Companys» (11 desembre 1990).
- «Una curiosa sentencia» (22 gener 1992).
- «Un himno de Enric Morera» (15 març 1992).
- «Centenario del cardenal Albareda» (6 juliol 1992).
- «El doctor Manuel Bonet» (6 juliol 1994).
- «Carles Cardó, la *Cruzada* y el mapa» (20 novembre 1994).
- «Razones y sinrazones del 6 de octubre» (25 setembre 1994).
- «Batet y el anticatalanismo» (1 juliol 1994).
- «477: Proceso a un proceso» (22 març 1995).
- «Beatificaciones» (20 novembre 1995).
- «Cómo se salvó Maurín» (18 gener 1996).

- «Torras y Bages y el catalanismo» (13 setembre 1996).
 «Libertarias en Mallorca» (16 juliol 1996).
 «El lerrouxismo eclesial» (9 gener 1997).
 «Domingo Batet, *in memoriam*» (18 febrer 1997).
 «La carta colectiva» (1 juliol 1997).
 «El expediente Companys» (15 octubre 1997).
 «Lucia y la esencia del carlismo» (5 novembre 1999).
 «El embudo» (21 juny 2000).
 «José Antonio y Mussolini» (17 febrer 2002).
 «Pío XII y los judíos» (17 octubre 2004).
 «Juan XXIII y *su concilio*» (18 desembre 2005).
 «La historia se repite» (7 març 2006).
 «El Vaticano y los bombardeos de Catalunya» (23 octubre 2006).
 «La memoria histórica como terapia colectiva» (26 octubre 2008).
 «El meu Josep M. Ainaud de Lasarte» (15 agost 2012).
 «Franco alargó intencionadamente la guerra» (19 maig 1912).
 «Les arrels del nacionalisme català» (3 desembre 2012).
 «Històries de Salamanca» (25 febrer 2013).

Vasconia: Cuadernos de Historia-Geografía

- «Manuel de Irujo Olo, ministro del Gobierno de la República (1936-1938)», núm. 32 (2002), p. 75-89.

Xarxa

- «El simbolisme de Montserrat», núm. 30 (maig 1990), p. 14-15.

XX Siglos

- «Manuel Carrasco i Formiguera», vol. 12, núm. 47 (2001), p. 24-27.
 «Francesc d'A. Vidal y Barraquer», vol. 12, núm. 47 (2001), p. 142-145.
 «Bonzos incordiantes», vol. 4, núm. 16 (1993), p. 88-97.

3. PRÒLEGS

- BADA I ELIAS, Joan. *Societat i Església a Catalunya: Cent anys entre constitucions i dictadures (1876-1978)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2011.
 BARBERÀ, Òscar. *Unió Democràtica de Catalunya (1976-1978): CIU - El pacte amb Convergència Democràtica de Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 2000.
 BATLLORI, Miquel. *L'Església i la II República española: El cardenal Vidal i Barraquer*. València: Tres i Quatre, 2002.
 BENET, Josep. *El meu jurament de 1939: Semblança de Josep Benet*. Barcelona: Base, 2008.
 BIANCHI, ENZO. *El mantell d'Elies*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
 BLASI I BIRBE, Ferran. *Conèixer la Bíblia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
 BONSFILLS COTS, M. Lurdes. *Brises de tardor*. Barcelona: [s. n.], 2004.

- CARRASCO I FORMIGUERA, Manuel. *En defensa pròpia*. Barcelona: Fundació Doctor Lluís Vila d'Abadal, 2003.
- COLL I ALENTORN, Miquel. *Escrits polítics, cívics, religiosos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- DALMAU I JOVER, Antoni. *Una flama en la nit: Pere Puig i Quintana o el combat cultural sota el franquisme*. Cabrera de Mar: Galerada, 2001.
- DELÇÒS, Joaquim. *Sis mesos i un dia (diari de presó)*. Barcelona: La Desclosa, 2015.
- DUPONT, Jacques. *Per què en paràboles?: El mètode parabòlic de Jesús*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.
- FIGUERES, Josep M. *Lluís Companys: De la revolució social al nacionalisme*. Barcelona: Base, 2015.
- GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau. *La tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions de 1984, 2013.
- GUIX I FERRERES, Josep M. *Cloenda de l'onzè centenari del monestir de Santa Maria de Ripoll*. Ripoll: Patronat del Monestir de Santa Maria de Ripoll, 1989.
- MARAGALL, Joan. *La Setmana Tràgica: Tres articles de Joan Maragall*. Barcelona: Claret, 2009.
- MARTÍN DE SANTA OLALLA SALUDES, Pablo. *De la Victoria al Concordato: Las relaciones Iglesia- Estado durante el primer franquismo (1939-1953)*. Barcelona: Laertes, 2003.
- MENÉNDEZ-REGADA, Albino G. *Catecismo patriótico español*. Barcelona: Península, 2003.
- OLIVA, Pere [Joan Reventós]. *Os anjos não sabem velar os mortos*. São Paulo, Paralaxe, 2008.
- PUIG I PLA, Josep. *La memòria de l'Esteve Albert: Vivències amb M. Serra i Moret, Josep Carner, Carles Cardó, F. Millet i Maristany, Antoni Comas, Joan Peiró i Pau Casals*. Argenton: Voliana, 2013.
- SERRAHIMA, Maurici. *Del passat quan era present*. Barcelona: Edicions 62, 2003-2006, 3 v.
- TENAS I ALIBÉS, Antonino. *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern [edició facsímil de l'original del 1947]*. Sant Just Desvern: Centre d'Estudis Santjustencs, 2005.
- VILA D'ABADAL, Lluís. *Carta al cardenal Francesc Vidal i Barraquer*. Barcelona: Ploion, 2010.
- YLLA-CATALÀ I GENÍS, Miquel dels Sants. *Catalunya vella 1902-1936: Una societat catalanista del nou-cents*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2013.

Producció acadèmica de recerca de caràcter històric

1. CONTRIBUCIONS EN LLIBRES, REVISTES ACADÈMIQUES I OBRES COLLECTIVES

1958

«El Pontificado del obispo Oliba y su proyección». *Ausa*, vol. III, núm. 2, p. 81-85.

1962

Recensió extensa de l'obra d'Antonio Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939* (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1961), vol. 57, p. 618-630. (És el primer treball sobre el tema de l'Església i la Guerra Civil.)

1973

«Maritain i la guerra d'Espanya». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 67, p. 111-125.

1974

Veintitrés institutos religiosos, hoy. Madrid: EPESA. 554 p.

1975

«Pere Bosch i Gimpera (1891-1974)». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 75-76, p. 177-182.

1977

La espada y la cruz: La Iglesia (1936-1939). Barcelona: Bruguera. 253 p.

La integració de les religioses a Catalunya (amb Miquel Estradé i Josep Massot i Muntaner).
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 144 p.

«Uns cristians per la República (1931-1939)». *Taula de Canvi*, núm. 3, p. 49-61.

«Un intento de humanizar la Guerra Civil española». *Historia y Vida*, núm. 110, p. 109-111.

«La Iglesia y la Guerra Civil». *Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura*, núm. 196, p. 1082-1091.

«Reflexions sobre el fet català com a qüestió d'Església». A: RAGUER, Hilari; ESTRADÉ, Miquel; MASSOT, Josep. *La integració de les religioses a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 7-37.

1978

«Catòlics catalans contra l'alçament (La Unió Democràtica de Catalunya) durant la Guerra Civil». *L'Avenç*, núm. 10, p. 46-51.

1979

«Los cristianos y la Guerra Civil española». A: *2000 años de cristianismo: La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro*. Vol. IX. Madrid: Sedmay, p. 228-238.

1980

«La Santa Sede y los bombardeos de Barcelona de 1938». *Historia y Vida*, núm. 145, p. 22-35.

«Ir a Roma y no ver al Papa. La visita de Serrano Suñer a Roma en octubre de 1940». *Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura*, núm. 202, p. 301-311.

1981

«La Iglesia española en la II República». *Arbor*, núm. 426-427 [número monogràfic sobre la II República, en el 50è aniversari de la seva proclamació], p. 195-210.

«La Iglesia y el proceso autonómico de Cataluña». *Misión Abierta*, vol. 74, núm. 3, p. 43-54.

«Himmler en Montserrat». *Historia y Vida*, núm. 158, p. 78-85.

«El temps de Mn. Batlle: la generació a cavall d'una guerra». *Mossèn Batlle 25 Anys: Butlletí Informatiu*, núm. 4, p. 7-12.

1982

El Vaticà i la Guerra Civil. Barcelona: Centre d'Estudis Francesc Eiximenis. 43 p.

«El cardenal Gomá y la guerra de España». *Arbor*, núm. 436, p. 475-513.

«Los obispos españoles y la Guerra Civil». *Arbor*, núm. 439-440, p. 295-320.

«El Vaticano y la Guerra Civil». *Cristianesimo nella Storia*, núm. 3, p. 137-209.

1983

«El catalanisme de Balmes». A: MANENT, Albert; MASSOT I MUNTANER, Josep; SOBERANAS I LLEÓ, Amadeu-J. *Contribució a la història de l'Església catalana: Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 179-218.

1984

Divendres de passió: Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 418 p. Dues edicions el mateix 1984.

«El pensament polític de Coll i Alentorn». A: *Miquel Coll i Alentorn: Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 113-145.

«Le vicaire du cardinal Mgr. Salvador Rial Lloberas, vicaire général de Tarragone pendant la guerre civile espagnole». *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. 79, núm. 2, p. 370-415.

«Una carta de Yanguas Messía sobre Vidal i Barraquer». A: *Studia historica et philologica in honorem M. Batllori*. Roma: Publicaciones del Instituto Español de Cultura, p. 387-392.

«Història d'un altar. L'abat Escarré i Joan XXIII». *L'Avenç*, núm. 77, p. 28-40.

«El Vaticano y Franco (1936-1945)». *Arbor*, núm. 517 (1984), p. 97-116.

1985

- «El Doctor Cardó i la Bíblia». *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 27, p. 12-15.
 «El fusilamiento de Carrasco Formiguera». *Historia y vida*, núm. 205, p. 38-49.

1986

- «L'Església i la Guerra Civil (1936-1939). Bibliografia recent (1975-1985)». *Revista Catalana de Teologia*, vol. 11, núm. 1 (1986), p. 119-252.
 «L'abat Escarré i Franco. Rèplica a Jordi Vila Abadal». *L'Avenç*, núm. 89, p. 18-29.
 «El Vaticano y Franco: un estudio de A. Marquina Barrio». *Cristianesimo nella Storia*, núm. 7, p. 581-600.
 «Magaz y los nacionalistas vascos (1936-1937)». *Letras de Deusto*, vol. 16, núm. 35, p. 151-170.

1987

- «Il Vaticano e la guerra civile». A: NATOLI, C.; RAPONE, L. (cur.). *A cinquant'anni dalla guerra di Spagna*. Milà: Franco Angeli, p. 32-47.
 «El Vaticano y los católicos vascos en el primer año de la Guerra Civil». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.). *Guernika: 50 años después 1937-1987*. Bilbao: Universidad del País Vasco, p. 155-181.
 «Los mártires de la Guerra Civil». *Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura*, núm. 1067-1068, p. 883-892.
 «I cattolici catalani e la guerra civile». A: NATOLI, C.; RAPONE, L. (cur.). *A cinquant'anni dalla guerra di Spagna*. Milà: Franco Angeli, p. 32-47. Reed. el 1993 com «I cattolici catalani e la guerra civile». A: DI FEBBO, Giuliana; NATOLI, Claudio. *Spagna anni trenta: Società, cultura, istituzioni*. Milà: Franco Angeli, p. 229-252.

1988

- [CARRASCO I FORMIGUERA, Manuel]. *Cartes de la presó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 218 p.
 «Carrasco Formiguera, fusilado por Franco: 50 aniversario de la ejecución en Burgos del político demócrata-cristiano catalán». *Historia 16*, núm. 144, p. 12-22.

1989

- El cristià Carrasco i Formiguera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 58 p.
 «Breve noticia de la Iglesia catalana contemporánea». *Cuenta y Razón*, núm. 36: *Cataluña: mil años*, p. 117-126.
 «La guerra civil vista por Goebbels». *Historia 16*, núm. 153, p. 25-31.
 «Il "Dies irae" di Gabriele Ranzato: osservazione sulla persecuzione religiosa in Spagna, 1936-1939». *Movimento Operaio e Socialista*, núm. 1-2 (1989) p. 155-162.
 «Balmes i el nacionalisme català». Conferència pronunciada a Vic el 9 de juliol de 1989, en el bicentenari del naixement de Jaume Balmes.

1990

- «La presenza politico-sociale e il confronto con la ideologie». A: ALBERIGO, Giuseppe; RICCARDI, Andrea (cur.). *Chiesa e Papato nel mondo contemporaneo*. Roma; Bari: Laterza, p. 355-415.

- «La prensa vaticana en la Guerra Civil». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil: II Encuentro de Historia de la Prensa*. Vol. 2: *España 1931-1939*. Bilbao: Departamento de Cultura. Diputación Foral de Bizcaia: Servicio Editorial Universidad del País Vasco, p. 301-311.
- «La Iglesia y la Guerra Civil: Cataluña». A: *La Iglesia católica y la Guerra Civil española: Cincuenta años después*. Madrid: Fundación Friedrich Ebert: Instituto Fe y Secularidad, p. 289-311.
- «L'afusellament de Carrasco i Formiguera». *Revista de Catalunya*, núm. 40, p. 27-40.
- «Franco alargó deliberadamente la guerra». *Historia 16*, núm. 170, p. 12-20.

1991

- «L'Espanya de Franco i el Concili Vaticà II». A: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 631-650.
- «Paul Vignaux y Manuel de Irujo». *Cristianesimo nella Storia*, núm. 12, p. 381-390.
- «Espanña ha dejado de ser católica». La política religiosa de Azaña». *Historia contemporánea*, núm. 6: *1931: una constitución y un sistema político*, p. 145-158.

1992

- «La generació sacerdotal de mossèn Batlle i la Guerra Civil». A: MANENT, Albert; SAMPER, Genís. *Mossèn Antoni Batlle: Miscel·lània d'homenatge*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 62-69.
- «El bisbe Guitart i les autoritats franquistes». A: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. *Anuari 1990-1991 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 249-265.

1993

- Salvador Rial, vicari del cardenal de la pau*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 330 p.
- «L'Església i el món contemporani». A: *Primer Congrés d'Història de l'Església Catalana* [Solsona: 20, 21, 22 i 23 de setembre de 1993]. Vol. 2. Barcelona: [s. n.], p. 193-232.
- «El cardenal Vidal i Barraquer als cinquanta anys de la seva mort». *Quaderns de Pastoral*, núm. 139, p. 40-61.
- «Mossèn Antoni Tenas i Alibés (1881-1953)». *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs*, núm. 5, p. 83-116.
- «El pensament polític de Coll i Alentorn» [pròleg]. A: COLL I ALENTORN, Miquel. *Escrits polítics, cívics i religiosos*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 7-30.

1994

- El general Batet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 417 p.
- «Església i societat. L'Església i el món contemporani». *Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiaístiques*, vol. 67, núm. 2, p. 193.
- «Les emissions de "Radio Verdad" durant la Guerra Civil espanyola». A: SANS I TRAVÉ, Josep Maria; BALADA I BOSCH, Francesc (coord.). *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana: Rafael Dalmau, p. 403-415.
- El P. Josep M. Torrent i Llovera, C. O., home de pau en la guerra*. Barcelona: Congregació de l'Oratori de Barcelona, Centre de Sant Pere Apòstol. 36 p.

1995

- El general Batet*. 4a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 417 p.
- «El fusilamiento del general Batet». *Historia* 16, núm. 232, p. 22-35.
- «El cardenal Vidal i Barraquer i la difusió bíblica». *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 49, p. 3.
- «L'Església i el règim de Franco». *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, vol. 10, núm. 22, p. 541-554.
- «La "cuestión religiosa"». *Ayer*, núm. 20: *Política en la Segunda República*, p. 215-240.
- «La recepció del pensament polític romàntic a la Catalunya del segle XIX». Conferència pronunciada al Centre Passatge, de Barcelona, el 16 d'octubre de 1995.

1996

- El general Batet: Franco contra Batet: Crónica de una venganza*. Barcelona: Península. 417 p. Trad. d'*El general Batet* (1994).
- «La Unió Democràtica de Catalunya». A: *La derecha católica en los años treinta*. València: Ajuntament de València, p. 51-68.
- Col·laboració a ALBERIGO, Giuseppe (dir.). *Storia del concilio Vaticano II*. Bolonya: Società Editrici il Mulino. 664 p.
- «II República y jesuitas: nuevas claves de la historia política y religiosa española». *Estudios Eclesiásticos*, vol. 71, núm. 278, p. 463-474.
- «El Concilio Vaticano II y la España de Franco». A: *Zeugnis und Dialog: Die katholische Kirche in der neuzeitlichen Welt und das II Vatikanische Konzil*. Klaus Wittstadt zum 60. Geburtstag. Würzburg: Echter, p. 164-185.

1997

- «El pare Miquel Batllori i la història contemporània». A: *Jornades sobre l'obra de Miquel Batllori*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 65-77.
- «Los católicos catalanes». A: TUÑÓN DE LARA, Manuel. *La Guerra Civil española*. Vol. 13: *La Iglesia durante la guerra*. [S. ll.]: Folio, [s. a.], p. 64-78.
- «El cardenal Tarancón es confessa: notes bibliogràfiques». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 188, p. 110-114.
- «La recepció del pensament polític romàntic». A: REQUESENS, Joan (ed.). *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*. Barcelona: Cruilla, p. 35-71.
- «Beatificacions de màrtirs de la Guerra Civil». A: BUSQUETS, Joan; MARTINELL, Maria (cur.). *Fe i teologia en la historia: Estudis en honor del Prof. Dr. Evangelista Vilanova*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 505-518.
- «El general Batet, un militar català i republicà» [conferència dictada el 24 de juliol de 1996 al curs d'estiu del GEB a l'Espuga de Francolí]. *Relleu*, p. 23-30.
- «Demandar perdó». *L'Avenç*, núm. 220, p. 69-70.

1998

- Leviatan: L'Església i els totalitarismes*. Barcelona: Pleniluni. 95 p.
- Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Ramon Sugranyes de Franch*. Barcelona: Proa. 270 p.
- «Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la Guerra Civil». *L'Avenç*, núm. 224, p. 12-15.

- «Vidal i Barraquer i la qüestió religiosa durant la Segona República». A: *Antecedents de la Guerra Civil. La Segona República: Exèrcit, Església i societat: Actes del I Seminari sobre la Guerra Civil i el Franquisme a Catalunya* [Cerdanyola del Vallès: 16 i 17 de febrer de 1996]. Vol. I. Barberà del Vallès: Ajuntament de Barberà, p. 71-91.
- «La Iglesia al servicio de la sublevación». *Historia y Vida*, núm. 262, 1 p. 6-15.
- «El Concilio Vaticano II y la España de Franco». *Historia y Vida*, núm. 362, p. 34-49.

1999

- Gaudemaus igitur: Notes per a una història del «Grup Torras i Bages»*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 130 p.
- Carrasco Formiguera i el pacte de Sant Sebastià*. Barcelona: Seguem Cadenes; Unió de Joves. 30 p.
- «Dos cardenals passen la safata». *L'Avenç*, núm. 235, p. 8-12.
- «Pau i guerra». A: RAGUER, Hilari (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 9: *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 17-69.
- «L'Església catalana i la República». A: RAGUER, Hilari (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 9: *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 128-129.
- «El consol Bossi i la Barcelona revolucionària». A: RAGUER, Hilari (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 9: *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 282-289.
- «L'ambaixador Labonne i Catalunya». A: RAGUER, Hilari (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 9: *De la gran esperança a la gran ensulsiada, 1930-1939*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 290-291.
- «El catalanisme de Balma». *Àmbits de Política i Societat*, núm. 12, p. 63-65.
- «El P. Guiu Camps». *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 63, p. 13-18.
- «El fons de la Generalitat de Catalunya a l'exili. Report d'una estada de treball a Euskadi» (amb Agustí Colomines i Companys). *El Contemporani: Revista d'Història*, núm. 18, p. 10-15.
- «La actuación de Mons. Marcelino Olaechea durante la Guerra Civil». A: QUINZÁ LLEÓ, Xavier; ALEMANY, José J. (ed.). *Ciudad de los hombres, ciudad de Dios: Homenaje a Alfonso Álvarez Bolado, S. J.* Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, p. 451-460.

2000

- «L'altre fill del general Moscardó». *L'Avenç*, núm. 249, p. 14-19.
- «Caídos por Dios y por España». *La Aventura de la Historia*, núm. 17, p. 14-28.

2001

- El quadern de Montjuïc: Records de la vaga de tramvies*. Barcelona: Claret. 116 p.
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona: Península. 478 p.
- «Iglesia y Guerra Civil». *El Ciervo: Revista Mensual de Pensamiento y Cultura*, núm. 607, p. 40-41.
- «Redescubriendo a Negrín». *La Aventura de la Historia*, núm. 37, p. 50-59.

«L'Església catalana al segle xx: entre renovació i persecució». *Avui. Quadern d'Història* (29 desembre 2001).

2002

- Carrasco i Formiguera, un cristiano nacionalista (1890-1938)*. Madrid: PPC. 356 p.
- La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. 2a ed. Barcelona: Península, 2002. 478 p.
- Manuel de Irujo Olo, ministro del Gobierno de la República (1936-1938)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza. 15 p.
- «Manuel de Irujo Olo, ministro del Gobierno de la República (1936-1938)». *Vasconia: Cuadernos de Historia-Geografía*, núm. 32, p. 75-89.
- «La Iglesia durante la Segunda República y la Guerra Civil». A: AUBERT, Paul (dir.). *Religión y sociedad en España (siglos XIX y XX)*. Madrid: Casa de Velázquez, p. 33-54.
- «Primera fisonomía de la asamblea». A: ALBERIGO, Giuseppe. *Historia del Concilio Vaticano II*. Vol. II: *La formación de la conciencia conciliar: El primer período y la primera intersesión (octubre 1962 - septiembre 1963)*. Salamanca: Sígueme; Leuven: Peeters, p. 167-224. Trad. espanyola d'«An Initial Profile of the Assembly» (1997).

2003

- Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: I. Juliol-desembre 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 275 p.
- Dalla guerra di Spana al Concilio: Memorie di un protagonista del xx secolo: Intrevista a cura di P. Hilarì Raguer*. Soveria Mannelli: Rubbettino. 247 p. Edició italiana de *Militant per la justícia: Memòries dialogades amb el pare Ramon Sugranyes de Franch* (1998).
- «Dos cardenales antagónicos: Gomá y Vidal i Barraquer». A: CHICO ISIDRO, José Manuel (dir.). *España en guerra: Protagonistas para un conflicto*. Madrid: Dykinson, p. 39-70.
- «De la victòria al Concordat, fins arribar al Concili», *El Temps d'Història*, núm. 1009, p. 58-61.
- «El Concordato de 1953: de la gloria a la papelera». *Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura*, vol. 248, núm. 1259-1260, p. 147-162.
- «Un señor de Barcelona: Miquel Batllori, s. j.». *Razón y Fe: Revista Hispanoamericana de Cultura*, vol. 247, núm. 1254, p. 381-394.
- «Joan XXIII i el seu concili». *Revista Catalana de Teologia*, vol. 28, núm. 2, p. 381-406.
- «El concordat de 1953». *Papers de L'Avenç*, núm. 7, p. 5-14.
- «Repressió i resistència en l'Església». A: BRU DE SALA, Xavier; DROPEZ, Carme (coord.). *Exili interior, represa i transició*. Barcelona: Proa, p. 27-38.
- «Torrás i Bages i els inicis de la Lliga Espiritual». Conferència pronunciada a Vic el 25 d'abril de 2003.

2004

- Sapientia cordis: De Roncalli a Joan XXIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 71 p.
- «El Vaticano y la Guerra Civil». A: *L'histoire religieuse en France et en Espagne: Colloque international (Casa de Velázquez, 2-5 avril 2001): Actes réunis et présentés par Benoît Pellistrand*. Madrid: Casa de Velázquez, p. 47-76.

- «Paz. Juan XXIII y la crisis de los misiles». *La Aventura de la Historia*, núm. 71, p. 36.
- «Els postcarlistes». A: *Fenomen religiós i carlisme. VII Seminari d'Història del Carlisme* (Solsona, 26 i 27 d'abril de 2002). Solsona: Consell Comarcal del Solsonès: Fundació Francesc Ribalta, p. 77-84.

2005

- Miquel Coll i Alentorn*. Barcelona: Mediterrània. 48 p.
- Anecdotario de la Abadía de Santa María de Envigado*. Montserrat: [s. n.]. 48 p.
- «Persecució religiosa i salvament de vides: la matança de capellans als primers dies de guerra». A: SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (dir.). *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, p. 153-162.
- «La oposición cristiana en Cataluña: los “bonzos incordiantes”». A: CASTELLS, José María; HURTADO, José; MARGENAT, José María. *De la dictadura a la democracia: La acción de los cristianos en España (1939-1975)*. Bilbao: Desclée de Brouwer, p. 153-173.
- «Catalans a l'Espanya de Franco: les raons dels qui defensaren la rebel·lió i s'oposaren al procés revolucionari». A: SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (dir.). *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, p. 406-419.
- «El Concili Vaticà II i l'Espanya de Franco». A: MANONELLES, Manuel (cur.). *Quaranta anys del Concili: Reflexions sobre l'Església catalana i universal, quaranta anys després de l'obertura del Concili Vaticà II*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 167-185.
- «L'Església de la victòria». A: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Vol. IV: *Derrota, ocupació militar i exili*. Barcelona: Edicions 62, p. 150-152.
- «El cardenal Gomà, el teòleg de la Cruzada». A: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Vol. I: *Alçament militar i primers mesos de la guerra*. Barcelona: Edicions 62, p. 161-162.
- «Vidal i Barraquer, el cardenal de la pau». A: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Vol. I: *Alçament militar i primers mesos de la guerra*. Barcelona: Edicions 62, p. 163-164.

2006

- Aita Patxi: Prisionero con los gudarís*. Barcelona: Claret. 303 p.
- Réquiem por la cristiandad: El Concilio Vaticano II y su impacto en España*. Barcelona: Península. 414 p.
- «La “cuestión religiosa” en la Segunda República». A: EGIDO LEÓN, Ángeles (ed.). *Memo-ria de la Segunda República: Mito y realidad*. Madrid: Biblioteca Nueva: Centro de Investigación y Estudios Republicanos, p. 177-296.
- «Cruzada. El aval de los sublevados». *La Aventura de la Historia*, núm. 98, p. 62-67.
- «Carrasco i Formiguera i el pacte de Sant Sebastià». *Diàlegs: Revista d'Estudis Polítics i Socials*, vol. 9, núm. 32-33, p. 11-35.

2007

- Gunpowder and incense: The Catholic Church and the Spanish Civil War*. Londres; Nova York: Routledge, 2007. 418 p. Trad. anglesa de *La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)* (2001).
- «La “cuestión religiosa” en la Segunda República». A: DRONDA MARTÍNEZ, Francisco Javier; MAJUELO GIL, Emilio. *Cuestión religiosa y democracia republicana en España (1931-1939)*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra, p. 15-40.

«*In memoriam*. Giuseppe Alberigo i les hermenèutiques del Vaticà II». *Revista Catalana de Teologia*, vol. 32, núm. 1, p. 254-259.

«Giuseppe Alberigo y el genuino espíritu del Concilio: Mirar y ver». *El Ciervo: Revista Mensual de Pensamiento y Cultura*, núm. 676-677, p. 20.

«L'Església i la Guerra Civil a la llum de l'Arxiu Secret Vaticà». Conferència en la inauguració del curs acadèmic 2007-2008 a la Facultat de Teologia de Barcelona.

«L'Església i el franquisme». A: BONAMUSA, Francesc; CASAS, Just (coord.). *Política i institucions durant el franquisme: Barberà del Vallès, 13 i 14 de febrer de 2004: Actes*. Barberà del Vallès: Ajuntament de Barberà del Vallès, p. 61-77.

2008

Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen. Barcelona: Base. 169 p.

L'Església i la Guerra Civil a la llum de l'Arxiu Secret Vaticà [inauguració del curs acadèmic 2007-2008]. Barcelona: Institut Superior de Ciències Religioses. 48 p.

«Semblança de Josep Benet» [pròleg]. A: BENET, Josep. *El meu jurament de 1939: Semblança de Josep Benet*. Barcelona: Base, p. 17-38.

2009

Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen. 2a ed. Barcelona: Base. 169 p.

Informe confidencial sobre los monjes de Montserrat: Quiénes son, qué hacen, cómo viven. Barcelona: Base, 183 p. Trad. espanyola de *Mecanoscrit sobre els monjos de Montserrat: Qui són, què fan, com viuen* (2008).

La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939). 3a ed. Barcelona: Península, 2009. 478 p.

«*Custos, quid de nocte?* ("Sentinella, com va la nit?")». El Dr. Carles Cardó, sentinella del seu context històric». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 55, p. 5-18.

2010

El paper dels laics a la Guerra Civil: Les trajectòries de Manuel de Irujo i Lluís Lúcia (amb Vicent Comes Iglesia). Barcelona: Claret. 40 p.

«Relectura de Balmes en el seu bicentenari». *Revista de Catalunya*, núm. 268, p. 27-36.

«Franco contra Batet: crònica de una venjanza». *Le Monde Diplomatique en Español*, núm. 173, p. 24.

«Nadando contra corriente: cristianos por la República». *Iglesia Viva: Revista de Pensamiento Cristiano*, núm. 241, p. 115-126.

«La memoria histórica de la Iglesia española». *Pliegos de Yuste: Revista de Cultura y Pensamiento Europeos*, núm. 11-12, p. 47-54.

2011

«La oposición cristiana al franquismo en Cataluña». A: ORTIZ HERAS, Manuel; GONZÁLEZ, Damián A. *De la cruzada al desenganche: La Iglesia española entre el franquismo y la transición*. Madrid: Sílex, p. 161-186.

«Pròleg». A: BADA I ELIAS, Joan. *Societat i església a Catalunya: Cent anys entre constitucions i dictadures (1876-1978)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, p. 9-13.

- «La política anticatalanista de la Dictadura de Primo de Rivera segons una correspondència íntima», *Analecta Sacra Tarraconensia: Revista de Ciències Historicoeclesiàstiques*, vol. 84, p. 735-838.
- «Cómo se nombró al cardenal Segura arzobispo de Sevilla». *Iglesia Viva: Revista de Pensamiento Cristiano*, núm. 248, p. 123-124.
- «El capitán Gabriel Cardona y la tragedia española: nueva mirada sobre el golpe del 23-F». *Le Monde Diplomatique en Español*, núm. 185, p. 27.
- «Gabriel Cardona i la història». *L'Avenç*, núm. 366, p. 63-65.
- «En el centenario de Joan Maragall: tres artículos sobre la Semana Trágica». *Iglesia Viva: Revista de Pensamiento Cristiano*, núm. 246, p. 117-126.

2012

- El general Batet*. 5a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 417 p.
- Ser independentista no és cap pecat: L'Església i el nacionalisme català*. Barcelona: Claret. 73 p.
- «Ningú no pot fer que l'esdeveniment conciliar no s'hagi produït, o que Roncalli no hagi existit» (amb Josep Herrero). *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 244, p. 105-112.
- «El Concilio Vaticano II y su triple hermenéutica». *Iglesia Viva: Revista de Pensamiento Cristiano*, núm. 250, p. 129-134.
- «La iglesia». A: VIÑAS MARTÍN, Ángel (ed.). *En el combate por la historia: La República, la guerra civil, el franquismo*. Barcelona: Pasado & Presente, p. 447-460.
- «El nacionalcatolicismo». A: VIÑAS MARTÍN, Ángel (ed.). *En el combate por la historia: La República, la guerra civil, el franquismo*. Barcelona: Pasado & Presente, p. 547-564.

2013

- «Pròleg». A: ALBERT I CORP, Esteve. *La memòria de l'Esteve Albert: Vivències amb M. Serra i Moret, Josep Carner, Carles Cardó, F. Millet i Maristany, Antoni Comas, Joan Peiró i Pau Casals*. Argentona: Voliana, p. 7-25.
- «Pròleg». A: GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau. *La tercera Catalunya (1936-1940)*. Barcelona: Edicions de 1984, p. 7-18.
- «El cristiano Joan Maragall: tres artículos sobre la Semana Trágica». *Hispania Sacra*, vol. 65, núm. 131, p. 361-384.
- En commemoració del 75è aniversari de l'assassinat d'en Carrasco i Formiguera (1938-2013)*. Barcelona: Col·legi d'Advocats. 30 p.
- «España ha dejado de ser católica». La iglesia y el "alzamiento". A: VIÑAS, Ángel [et al.]. *Mitos del 18 de julio*. Barcelona: Crítica, p. 239-257.
- «Catolicismo y nacionalismo en Cataluña». A: BOTTI, Alfonso; MONTERO, Feliciano; QUIROGA, Alejandro (ed.). *Católicos y patriotas: Religión y nación en la Europa de entreguerras*. Madrid: Sílex, p. 247-270.
- «Convocatoria y prehistoria del concilio». A: VIDAL, José Manuel; BASTANTE, Jesús (ed.). *Concilio entre primaveras: De Juan XXIII a Francisco*. Barcelona: Herder. 430 p.
- «Carrasco i Formiguera i l'autodeterminació». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 247, p. 93-111.

2014

- Joan Vilar i Costa, profeta de la diàspora*. Barcelona: Claret. 118 p.

Sapientia cordis: De Roncalli a Joan XXIII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 71 p.

Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil. II, gener-juny 1937. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 240 p.

2015

Divendres de passió: Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 582 p.

«Unas cartas de y al Obispo Múgica sobre su expulsión y renuncia». *Scriptorium Victoricense*, vol. 62, núm. 1-4, p. 67-75.

«L'acceptació de la República i la Generalitat per part de l'Església catalana». A: CASASSAS, Jordi (cur.). *La Segona República a Catalunya: La llavor de la llibertat*. Vol. I: *El temps de les il·lusions 1931-1933*. Barcelona: Ara Llibres, p. 171-175.

«Pròleg». A: FIGUERES, Josep M. *Lluís Companys: De la revolució social al nacionalisme*. Barcelona: Base, p. 5-7.

«Pròleg». A: DELCLÒS, Joaquim. *Sis mesos i un dia (diari de presó)*. Barcelona: La Desclosa, p. 5-10.

2017

«La Generalitat de Catalunya i l'Església durant la Guerra Civil». A: *A 80 anys del cop d'estat de Franco: La Generalitat de Catalunya i la Guerra Civil (1936-1939)* [actes del simposi celebrat a Barcelona: 1, 2 i 3 de desembre de 2016]. Barcelona: Memorial Democràtic: Centre d'Història Contemporània de Catalunya: Departament d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, p. 57-88.

Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil: II/2. Juliol-desembre de 1937. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 354 p.

La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939). Barcelona: Península. 478 p.

«L'Església i la Guerra Civil: 80 anys de la "Carta Col·lectiva"», *L'Avenç*, núm. 436, p. 26-30.

2. ENTREVISTES I ARTICLES SOBRE LA SEVA OBRA I TRAJECTÒRIA

a) Entrevistes

AGUILERA, Gemma. «Hilari Ragner: "És més perillós la divisió entre independentistes que l'espanyolisme"». *El Món* [en línia] (4 setembre 2016). <<http://elmon.cat/politica/hilari-ragner-es-mes-perillosa-la-divisio-entre-independentistes-que-lespanyolisme>> [Consulta: 1 abril 2018].

AIRA, Antoni. «Hilari Ragner: "Vaig adonar-me que l'Església no va donar suport als revoltats feixistes des del principi"». *Sàpiens*, núm. 54 (2007), p. 18.

ALOY, Joaquim; GASOL, Pere. «Entrevista a Hilari Ragner». A: *Memòria.cat* [en línia] (17 juliol 2008). <<http://www.memoria.cat/repressions/entrevista-hilari-ragner>> [Consulta: 1 abril 2018].

AMELA, Víctor M. «Muchos obispos son neofranquistas». *La Vanguardia* (11 octubre 2007).

- ARAGAY, Ignasi. «El general Batet no tenia cabuda a cap de les dues Espanyes del 1936». *Avui* (16 juny 1994), p. 41.
- «Qui mana al monestir de Montserrat és el rellotge». *Avui* (12 desembre 2008).
- BASSAS, Antoni. «Els catalans hem perdut la por i ho veiem factible». *Ara TV* [en línia] (6 setembre 2014). <https://www.ara.cat/videos/entrevistes/entrevista-Antoni_Bassas-Hilari_Raguer-historiador-monjo-Montserrat_3_1205309461.html> [Consulta: 1 abril 2018].
- «El meu ideal no és el separatisme, sinó viure en pau però des de la llibertat». *Ara* (7 setembre 2014).
- BASTANTE, Jesús. «El efecto Raguer y la independencia de Cataluña». *Religión digital* [en línia] (3 gener 2018). <<http://www.periodistadigital.com/religion/opinion/2018/01/03/el-efecto-raguer-y-la-independencia-de-cataluna-religion-iglesia-twitter-internet-catalunya-montserrat.shtml>> [Consulta: 1 abril 2018].
- CARGOL, Salvador. «El Vaticà va ser reticent a Franco perquè temia que instal·lés el feixisme». *Diari de Girona* (1 abril 2001).
- COLOMÉ, Sílvia. «Hilari Raguer: “Es absolutamente seguro que el papa reconeceria la República de Catalunya”». *La Vanguardia* (1 febrer 2017).
- COLOMER, Xavier. «La Iglesia reaccionaria española es fuerte en el Vaticano». *Cuadernos para el Diálogo*, núm. 16 (febrer 2007), p. 46-51.
- CUNILL, Isidre. «Hilari Raguer, monjo de Monserrat: “No tenim més remei que tallar el cordill amb Espanya”». *Diari de Vilanova* (18 setembre 2015).
- DIRECTE.CAT. REDACCIÓ. «Carrasco i Formiguera hagués votat Sí-Sí». *Directe.cat* [en línia] (3 juny 2015). <<http://www.directe.cat/noticia/410825/hilari-raguer-carrasco-i-formiguera-hagues-votat-si-si>> [Consulta: 1 abril 2018].
- DOMINGO, Oriol. «Juan XXIII rehusó la idea del eje del mal». *La Vanguardia* (29 febrer 2004).
- «Raguer lamenta la ausencia de políticos catalanes en el funeral de Vicente Ferrer». *La Vanguardia* (26 juny 2009).
- FERRER, Bernat. «A Montserrat no es podria fer un acte espanyolista». *Nació Digital* [en línia] (21 gener 2013). <<https://www.naciodigital.cat/noticia/50913/hilari/raguer/montserrat/no/es/podria/fer/acte/espanyolista>> [Consulta: 1 abril 2018].
- GABANCHO, Patrícia. *La postguerra cultural a Barcelona (1939-1959): Converses*. Barcelona: Meteora, 2005.
- GALOFRÉ, Oriol. «Las visitas de Mas y Montilla a Montserrat me recuerdan las de Franco». *El País* (2 gener 2007).
- LÓPEZ, María-Paz. «La patria según Raguer». *La Vanguardia* (11 novembre 2012).
- MARTÍ, Pep. «Una Catalunya independent no agrada al Vaticà, però hi negociaran». *Nació Digital* [en línia] (1 abril 2018). <<https://www.naciodigital.cat/noticia/134800/hilari/raguer/catalunya/independent/no/agrada/al/vatica/pero/negociaran>> [Consulta: 1 abril 2018].
- NACIÓ DIGITAL. REDACCIÓ. «Hilari Raguer, convençut que “el papa reconeixerà la República Catalana”». *Nació Digital* [en línia] (11 febrer 2017). <<https://www.naciodigital.cat/noticia/125192/hilari/raguer/convençut/papa/reconeixera/república/catalana>> [Consulta: 1 abril 2018].
- «Hilari Raguer veu paral·lelismes entre la situació dels presos polítics i el franquisme». *Nació Digital* [en línia] (8 març 2018). <<https://www.naciodigital.cat/manresa/noti>>

- cia/73993/hilari/raguer/veu/parallelismes/entre/situacio/dels/presos/politics/franquisme> [Consulta: 1 abril 2018].
- OLIVERAS, Carmina. «Ningú pot imposar la pàtria de cadascú». *Diari de Girona* (22 novembre 2012).
- PALMER, Jordi. «Hilari Ragner: “L'Església no ha donat la cara per Carrasco i Formiguera”». *Nació Digital* [en línia] (4 maig 2015). <<https://www.naciodigital.cat/noticia/86735/hilari/raguer/esgl/sia/no/donat/cara/carrasco/formiguera>> [Consulta: 1 abril 2018].
- PUIGBÒ, Josep. «Hilari Ragner». A: (S)avis [en línia] (1 desembre 2016). <<http://www.ccma.cat/tv3/alcanta/savis/hilari-raguer/video/5635133>> [Consulta: 1 abril 2018].
- RIVIÈRE, Margarita. «Me horrorizan estas últimas beatificaciones». *La Vanguardia* (18 octubre 1995).
- RODRÍGUEZ, Nerea. «Si jo vaig superar un infart, Catalunya superarà la CUP i el Rajoy». *El Món* [en línia] (29 novembre 2015). <http://elmon.cat/politica/raguer_si_jo_vaig_superar_un_infart_catalunya_superara_la_cup_i_el_rajoy_154235> [Consulta: 1 abril 2018].
- ROYO ARPÓN, Jesús. «Dom Hilari Ragner, independentista». *Voz Libre* [en línia] (5 desembre 2016). <https://hemeroteca.vozlibre.com/noticias/blog_opiniones/14/1303014/dom-hilari-raguer-independentista/1> [Consulta: 1 abril 2018].
- SAFONT, Joan. «La Conferència Episcopal Espanyola ha anat de disbarat en disbarat». *El Matí Digital* [en línia] (29 novembre 2012). <http://www.elmati.cat/article/2746/la-conferencia-episcopal-espanyola-ha-anat-de-disbarat-en-disbarat?Comentari_page=25> [Consulta: 1 abril 2018].
- SERRA, Montserrat. «Des de la psicostètica els catalans tenim la síndrome del gos apallissat». *Vilaweb* [en línia] (29 novembre 2012). <<https://www.vilaweb.cat/noticia/4059994/20121129/hilari-raguer-psicostetica-catalans-tenim-sindrome-gos-apallissat.html>> [Consulta: 1 abril 2018].
- SOLÉ, Oriol. «Franco no es un caído por España y no pinta nada en el Valle de los Caídos». *Eldiario.es* [en línia] (14 abril 2017). <https://www.eldiario.es/catalunya/politica/Franco-caido-Espana-Valle-Caidos_0_630637818.html> [Consulta: 1 abril 2018].
- SOLÉ, Queralt. «Entrevista a Hilari Ragner, monjo de Montserrat: “Malgrat els anys al monestir no he arribat a la santedat!”». *Revista de Catalunya*, núm. 291 (2015), p. 129-138.
- SOLER, Albert. «Carrasco i Formiguera no s'avindria amb Duran, era independentista». *Diari de Girona* (9 juliol 2015).
- VIDAL, José Manuel. «Preveo que Catalunya alcanzará la independencia a corto plazo». *Religión Digital* [en línia] (11 setembre 2016). <<http://www.periodistadigital.com/religion/espana/2016/09/11/iglesia-religion-dios-jesus-catalunya-montserrat-hilari-raguer-omella-sistach-gobierno-espana.shtml>> [Consulta: 1 abril 2018].

b) *Articles*

- AINAUD DE LASARTE, Josep M. «Hilari Ragner: *Gaudeamus igitur*». *L'Avenç*, núm. 247 (2000), p. 74.
- ÁLVARO, Francesc Marc. «L'exemple d'Hilari Ragner». *La Vanguardia* (29 setembre 2016).

- ARAGAY, Ignasi. «L'historiador i monjo de Montserrat reevoca la història contemporània del país a través d'un estudi biogràfic del militar català». *Avui* (16 juny 1994).
- «L'historiador i monjo recorda en un volum de memòries la vaga de tramvies de 1951». *Avui* (1 març 2001).
- «L'historiador Raguier documenta l'aversió del Vaticà cap a l'Alzamiento de Franco». *Avui* (5 abril 2001).
- BADA, Joan. «Comprendre la Guerra Civil amb els documents de l'Església». *Serra d'Or*, núm. 533 (2004), p. 73-74.
- BELTRAN, Mercè. «De lectura obligatoria». *La Vanguardia* (25 novembre 2003).
- CAPDEVILA, Jordi. «Raguier: Els bisbes tornen a fer política». *Avui* (28 novembre 2006).
- CLARA, Josep. «Correspondència en temps de guerra». *Diari de Girona* (12 desembre 2003).
- CULLA, Joan B. «Un militar massa modern». *Avui* (4 juliol 1994), p. 13.
- DOMINGO, Oriol. «Juan XIII rehusó la idea del eje del mal. Hilari Raguier sostiene la vigencia del Papa Roncalli en conferencias cuaresmales para creyentes y agnósticos». *La Vanguardia*, (29 febrer 2004).
- G. P., J. «Manuel Carrasco i Formiguera. *Cartes de la presó*» [ressenya]. *Historia* 16, núm. 151 (1988), p. 148.
- GRANJA SÁIZ, José Luis de la. «Raguier, Hilari, Carrasco i Formiguera. *Un cristiano nacionalista (1890-1938)*, Madrid, PPC, 2002, 357 pp.», *Pasado y Memoria*, núm. 3 (2004), p. 80-89.
- HERRERO, Josep. «Ningú no pot fer que l'esdeveniment conciliar no s'hagi produït, o que Roncalli no hagi existit». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 244 (2012), p. 105-112.
- MANENT, Albert. «La guerra i la postguerra a través del vicari Rial». *Avui* (2 gener 1994).
- MARTÍ, Casimir. «L'evolució de l'Església catòlica actual» [ressenya de *Leviatan: L'Església i els totalitarismes*]. *L'Avenç*, núm. 234 (1999), p. 23.
- PONS, Agustí. «Manuel Carrasco i Formiguera». *Avui* (3 abril 1990).
- PORTA PERALES, Miquel. «La grandesa d'un general català». *El Temps*, núm. 527 (25 juliol 1994), p. 84-85.
- REIXAC, Jaume. «El regal de Joan Maragall». *Avui* (16 agost 2009).
- SECO SERRANO, Carlos. «El trágico destino del general Batet». *Saber Leer*, núm. 79 (1994), p. 6-7.
- TRIADÚ, Joan. «El general Batet per Hilari Raguier». *Serra d'Or*, núm. 417 (1994), p. 50-51.
- VALLS, Francesc. «Medio siglo de fe y crítica». *El País* (6 agost 2005).
- VILA, Enric. «Memòries de Ramon Sugranyes». *Avui* (31 desembre 1998 - 1 gener 1999).
- VILANOVA, Francesc. «Batet com a model pel present: una reivindicació útil». *L'Avenç*, núm. 190 (1995), p. 61-62.
- VILLARROYA, Joan. «L'honor de Batet». *Avui* (7 juliol 1994).

Índex onomàstic

Abad de Santillán, Diego 96
 Abadal i Calderó, Raimon d' 83, 84
 Abeilhé Rodríguez Fito, José Manuel
 504
 Acedo Colunga, Felipe 126
 Adjubei, Aleksei 279
 Adjubei, Rada 279
 Aguilera, Gemma 549
 Aguiló, Marià 51, 148
 Aguirre y Lekube, José Antonio 113,
 187
 Agustí, sant 229, 293, 405
 Aiguader, Artemi 97, 98
 Aiguader, Jaume 144, 424, 427, 488
 Ainaud de Lasarte, Josep Maria 125,
 551
 Aira, Antoni 549
 Aizpún, Rafael 232
 Albareda, Joaquim Anselm (OSB) 227,
 257, 259, 315, 333, 373, 400, 437
 Alberigo, Giuseppe 255, 295, 296, 321,
 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 543,
 545
 Albert i Corp, Esteve 15, 353, 463, 464,
 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 548
 Albornoz, Álvaro de 424
 Alcalá Zamora, Niceto, 147, 152, 424, 425,
 426, 447, 448
 Aldea, Quintín 117
 Alemany, José J. 544
 Alfaro, Juan (SJ) 314
 Alfons V 375
 Alfons XIII 80, 82, 90, 144, 145, 176,
 177, 218, 234, 336, 402, 416, 421, 447
 Alfrink, Bernardus Johannes 297
 Alibés i Fossas, Ramona 435
 Alighieri, Dante 283, 374
 Almirall, Valentí 69, 379
 Alomar Poquet, Jeroni 483
 Alonso, Carmen 497
 Alonso, Domingo 503
 Alonso, Eloy 431, 432
 Aloy, Joaquim 549
 Altaba Planuc, Ricard 483, 484
 Altisent, Miquel (Sch. P.) 206, 400, 437
 Álvarez (bisbe) 391
 Álvarez Bolado, Alfonso (SJ) 230, 231
 Álvarez Buylla, Plácido 235
 Álvarez del Vayo, Julio 165, 185, 490
 Álvaro, Francesc Marc 551
 Amela, Víctor M. 549
 Amoroso da Lima, Alceu (*Tristão de
 Atayde*) 241
 Andreotti, Giulio 373
 Andrés-Gallego, José 176, 185, 194, 334
 Anglada, Lola 126, 468
 Anglada, Maria Àngels 25
 Anglès, Higini 206, 244, 245, 437, 439
 Anguera, Pere 436
 Anguera de Sojo, Oriol 82, 382, 427

- Anguita, Julio 119, 282, 289, 289
 Añoveros Ataún, Antonio 113
 Antoni, sant 388
 Antoni M. Claret, sant 362, 363
 Antoniutti, Ildebrando 105, 110, 175,
 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194,
 195, 344, 476, 513, 515
 Aparicio (bisbe) 391, 394
 Aragay, Ignasi 549, 551
 Arana, Sabino 71, 481
 Aranguren Roldán, José 95
 Arbeloa, Víctor Manuel 109, 201, 232,
 331, 332, 334, 445, 454
 Arboleya Martínez, Maximiliano 287
 Arce Ochotorena, Manuel 126, 127
 Ardit, Manuel 136
 Arenal, Concepción 485
 Areso, Carles (OSB) 491
 Aribau i Farriols, Bonaventura
 Carles 51
 Ariz Elcarte, Maximino Alfonso 185,
 186
 Arnau, Roger 357
 Arrarás Iribarren, Joaquín 135, 502,
 504
 Arriba y Castro, Benjamín 284, 304,
 305, 308, 309
 Arrien, Gregorio 481, 483
 Arrow, Charles 365
 Atayde, Tristão de V. *Amoroso da Lima*,
Alceu
 Attard Alonso, Emilio 75
 Aubert, Paul 545
 Aunós i Pérez, Eduard 144
 Ayats i Surribas, Josep 83
 Aza, Vital 163
 Azaña Díaz, Manuel 83, 85, 94, 95, 113,
 119, 144, 147, 152, 162, 167, 182, 192,
 222, 223, 234, 235, 247, 286, 336, 337,
 338, 373, 404, 424, 428, 448, 481, 488
 Azemar i Puig de la Bellacasa, Pilar 514
 Aznar, José María 27
 Aznar Cabañas, Juan Bautista 145
 Bac de Roda V. *Macià i Ambert*,
Francesc
 Bacci, Antonio 269, 297
 Bada i Elias, Joan 466, 519, 537, 547, 552
 Badia i Tobella, Francesc de Paula 81
 Baeza Alegria, Eduardo 126
 Balada i Bosch, Francesc 542
 Balcells, Albert 21, 136, 382, 453
 Balmes i Llucià, Jaume 9, 15, 48, 49, 50,
 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
 63, 64, 65, 69, 310, 340, 362, 366, 420
 Barba Hernández, Bartolomé 125, 126
 Barberà, Òscar 537
 Barcelona, Antoni M. de 206, 380, 399
 Bardés i Huguet, Josep Maria 308
 Baroja, Pío 138
 Barrenengoa, Fernando 498, 500
 Barrera (bisbe) 39
 Barrera, Emilio 177, 403
 Barrera, Heribert 352, 460
 Basch, Víctor 44
 Bassas, Antoni 550
 Bastante, Jesús 548, 550
 Bastardes, Ramon 353
 Batet i Mestres, Domènec 9, 15, 18, 21,
 22, 23, 27, 73, 94, 95, 104, 152, 181,
 242, 404, 445, 446, 447, 448, 449, 450,
 451, 467
 Batlle i Mestre, Antoni 15, 205, 206,
 245, 400
 Batllori i Munné, Miquel (SJ) 9, 15, 49,
 65, 87, 88, 114, 192, 201, 206, 223,
 232, 259, 260, 331, 332, 333, 334, 335,
 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344,
 345, 400, 432, 445, 467, 473, 475, 476,
 483, 537
 Bayo Giroud, Alberto 151
 Bea, Agostino (SJ) 299, 301
 Beaudouin, Lambert 440, 441
 Bellah, Robert N. 291
 Bellido i Golferichs, Jesús Maria 104,
 250
 Belton, Mr. 217
 Beltran, Mercè 552
 Ben Ami, Shlomo 176, 402
 Benavent Escuin, Emilio 301
 Benet, sant 118, 127
 Benet XIV 222

- Benet XVI 175, 325, 328
 Benet i Morell, Josep 9, 100, 125, 126,
 162, 163, 171, 227, 303, 347, 348, 349,
 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357,
 358, 359, 400, 401, 404, 405, 468, 469,
 471, 509, 537
 Bentham, Jeremies 39
 Bergson, Henri 238
 Bernanos, Georges 242, 383, 407
 Bernoville, Gaëtan 238
 Berwick, duc de 54
 Bianchi, Enzo 537
 Bin Laden, Ossama 291
 Blanco Escolá, Carlos 447
 Blasi i Birbe, Ferran 537
 Bloy, Léon 238
 Blücher, Gebhard von 157
 Blum, Léon 238
 Bofarull, Antoni de 43, 51
 Bofarull, Pròsper de 443
 Bofill i Matas, Jaume 84, 424
 Boix, Maur M. (OSB) 126, 127
 Bonald, Louis de 39
 Bonamusa, Francesc 547
 Bonaparte, Lluís 39
 Bonaparte, Napoleó 43, 44, 61, 119, 153,
 157, 284, 450
 Bonet i Baltà, Joan 69, 70, 206, 210, 400,
 408, 437
 Bonet i Marrugat, Albert 90, 206, 207,
 210, 316, 383, 400, 408, 409, 440, 467
 Bonet i Muixí, Manuel 298
 Bonifaci VIII 283, 374
 Bonsfills Cots, M. Lurdes 537
 Borbó, Joan de 234, 417
 Bosch i Gimpera, Pere 104, 149, 489
 Bossi, Carlo 98
 Botti, Alfonso 548
 Bouffier, Claude 49
 Bouvier, Jacqueline Lee *V. Kennedy,*
Jacqueline
 Bover, Josep Maria (SJ) 206, 399
 Bowers, Claude 193
 Boyer, Carlo 269
 Brasillach, Robert 238
 Brasó, Gabriel Maria 281, 282
 Brémond, Henri 256
 Bru de Sala, Xavier 545
 Brunelli, Giovanni 63, 64
 Bueno Monreal, José María 301, 308
 Bulart i Ferrandis, Josep Maria 196
 Bullón de Mendoza, Alfonso 503
 Bush, George G. 291
 Bush, George H. W. 292
 Busquets, Joan 221, 543
 Cabanellas Ferrer, Miguel 109, 160, 169
 Cabanyes i Ballester, Manuel de 51
 Cabré, Jaume 414
 Cabrera i Griñó, Ramon 43
 Cahner, Max 353
 Cal, Ucelay da 421
 Calders, Pere 96
 Callís, Jaume 47
 Calvet Pascual, Agustí (*Gaziel*) 357
 Calvo Sotelo, José 85, 234
 Camara, Helder 241
 Camarasa (sacerdot) 503
 Cambó i Batlle, Francesc d'Assís 88,
 148, 149, 164, 210, 238, 331, 337, 345,
 366, 379, 382, 383, 407, 408, 410, 421,
 422, 423, 453, 454, 471, 476
 Campalans, Rafael 465
 Campo, Abilio del 300
 Campos Ramírez, Alejandro (*Alejandro*
Finisterre) 199, 201, 202
 Camps i Arboix, Joaquim de 45, 46
 Cañellas, Anton 459
 Cánovas del Castillo, Antonio 416
 Cantalupo, Roberto 140, 158, 159, 160
 Cantero Cuadrado, Pedro 300, 301, 317
 Capdevila, Jordi 27, 552
 Capdevila, Vicenç 361, 382
 Capdevila i Balanzó, Josep M. 79, 81,
 161, 361, 362, 370, 375, 376, 378, 380,
 381, 382, 383, 384
 Capmany, Antoni de 89
 Capovilla, Loris 266, 322
 Carbó, Berta 17
 Carbó i Batet, Francesc 23, 446
 Carbó i Cotal, Francesc 23
 Carbonell, Àngel 206, 400, 409

- Cárce! Ortí, Vicente 176, 184, 185, 186,
 196, 402, 440
 Cardijn, Joseph 90, 400, 440
 Cardó i Sanjuan, Carles 9, 50, 89, 180,
 206, 208, 210, 341, 380, 397, 399, 400,
 401, 402, 404, 405, 407, 408, 409, 410,
 411, 467, 471
 Cardona, Daniel 244, 443
 Cardona, Gabriel 9, 15, 413, 414, 415,
 416, 417
 Cargol, Salvador 550
 Carles, Ricard Maria 328
 Carles V 58, 112, 194, 316
 Carles VI 50
 Carles VII 367
 Carles Albert de Sardenya 62
 Carles Borromeo, sant 261
 Carli, Luigi Maria 300
 Carmona, Antonio Óscar de Fragoso
 141
 Carmona, Francisco J. 75
 Carner i Puig-Oriol, Josep 466
 Carner i Romeu, Jaume 82, 382, 428
 Carner i Suñol, Jaume 493
 Carol II de Romania 141
 Carr, Raymond 136
 Carrasco i Azemar, Josep 513
 Carrasco i Azemar, Mercè 513
 Carrasco i Azemar, Neus 513
 Carrasco i Azemar, Núria 513
 Carrasco i Azemar, Raimon 513
 Carrasco i Azemar, Rosa Maria 513,
 514, 515
 Carrasco i Formiguera, Manuel, 9, 15, 18,
 21, 24, 26, 27, 73, 82, 83, 84, 93, 103,
 104, 146, 147, 149, 163, 236, 242, 309,
 342, 350, 370, 375, 377, 379, 382, 419,
 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427,
 428, 429, 430, 431, 432, 433, 445, 449,
 450, 453, 454, 455, 513, 514, 515, 520,
 538, 541
 Carrascosa, coronel 234
 Carreras i Candi, Francesc 149
 Carreras i Mas, Lluís 50, 80, 206, 244,
 287, 400, 437, 439, 441
 Carrers i Bulbena, Josep Rafel 317
 Carrillo, Santiago 415
 Carrión, Antonio 515
 Cartaña i Inglès, Josep 101, 104, 105,
 194, 205, 206, 207, 209, 399, 475
 Casadessús, can 247
 Casaldàliga i Pla, Pere (CMF) 68
 Casals, Pau 471
 Casanovas, Ignasi (SJ) 51, 53, 54, 55, 60,
 63, 65, 206, 340, 341, 362, 400
 Casares Quiroga, Santiago 94, 95, 424
 Casas, Just 547
 Casassas, Jordi 549
 Casella, M. 114
 Castán Lacoma, Laureano 306, 307, 314
 Castells, Jesús 192, 343, 473, 478
 Castells, José María 546
 Castiella y Maíz, Fernando María 117,
 309, 310, 315, 317, 318
 Castro, Federico de 46
 Casula, Carlo Felice 324
 Casulleras, Rafael 287
 Cavaignac, Louis Eugène 38, 61
 Cesarea, Eusebi de 282, 283, 374, 409
 Chamberlain, Arthur Neville 196
 Chambord, comte de 143
 Chapaprieta Torregrosa, Joaquín 152
 Chateaubriand, François René de 38,
 39, 53
 Chenu, Marie-Dominique 296
 Chico Isidro, José Manuel 545
 Chil Estévez, Agustín 310
 Chilton, Henry 431
 Chmielowski, Albert 64, 291, 372
 Christea, Miron 142
 Christian, William A. 231
 Christie, Agatha 414
 Chúmez, Chumy 288, 410
 Churchill, Winston 413, 414
 Churruca y Dotres, Pablo de 110, 186,
 187
 Ciano, Galeazzo 158, 160
 Cicognani, Gaetano 110, 115, 175, 185,
 188, 224, 274, 476, 477
 Cierva, Ricardo de la 109, 135, 226
 Cirarda Lachiondo, José María 301, 310
 Cirera i Soler, Josep 73

- Ciril, sant 441
 Clara i Resplandis, Josep 209, 552
 Claret, sant Antoni M. V. *Antoni M. Claret, sant*
 Claris, Pau 32
 Clascar, Frederic 441
 Claudel, Paul 238, 463
 Clausewitz, Carl von 161
 Cobden, Richard 39
 Codina, Daniel 520
 Codreanu, Corneliu Zelea 141
 Coll i Alentorn, Miquel 9, 15, 22, 97,
 149, 354, 377, 429, 453, 454, 455, 456,
 457, 459, 460, 461, 538, 542
 Collell, Jaume 69
 Coloma Roldán, Luis (SJ) 502
 Colomé, Sílvia 550
 Colomer, Xavier 500
 Colón, Cristóbal 472
 Comas, Antoni 19, 468
 Comas, Joan V. *Llorens, Josep Maria*
 Comas Tarragona, Rafael 498, 499, 500
 Comellas, Valentí 205, 399
 Comes Iglesia, Vicent 73, 74, 489, 499,
 547
 Comín i Ros, Alfons Carles 9, 15, 75,
 76, 77
 Companys i Jover, Lluís 10, 17, 83, 87,
 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 102,
 104, 105, 113, 181, 182, 350, 355, 379,
 404, 408, 427, 445, 448, 456, 466, 513
 Conesa i Pagès, Mercè 7, 12, 16
 Congar, Yves-Marie (OP) 258, 270, 305
 Conill, Jordi 350
 Constant, Benjamin 39
 Constantí (emperador) 282, 283, 292,
 374, 409
 Contreras, Juan Gabriel de 231
 Correa Véglison, Antonio 125
 Cortada, J. W. 218
 Cortés Cavanillas, Julián 233
 Cortesi, Filippo 184
 Corts Grau, José 50
 Cossío, Francisco de 162
 Costa i Llobera, Miquel 39, 495
 Costa Martínez, Joaquín 144
 Couceiro Tovar, José 501, 504
 Coulanges, Fustel de 285
 Cousins, Norman 278
 Creix V. *Juan Creix, Vicente*
 Crist V. *Jesucrist*
 Cuadrado, Miguel M. 145
 Cubeles, Manuel 352
 Cucurull, Fèlix 38, 42, 43, 357, 368, 379
 Culla, Joan B. 552
 Cunill, Isidre 101, 367, 550
 Cura Pellicer, Lluís 60
 Dadaglio, Luigi 119, 288, 306
 Daladier, Édouard 196
 Dalmau i Jové, Antoni 538
 Dalmau i Olivé, Josep 210, 409
 Daniélou, Jean 285
 Dante V. *Alighieri, Dante*
 De Gasperi, Alcide 373
 De Smedt, Emiel Josef 298
 Degrelle, Léon 142
 Deig, Antoni 296
 Delbos, Yvon 209
 Delclòs, Joaquim 538
 Delgado Gómez, Enrique 304
 Denzinger, Heinrich Joseph 326
 Despujol i Ricart, Lluís 186, 206
 Di Febo, Giuliana 541
 Díaz Gómara, Miguel de los Santos 185,
 352, 438, 490
 Díaz Merchán, Gabino 173, 228
 Díaz Sandino, Felipe 151
 Diocleciana (emperador) 409
 Dollfuss, Engelbert 141
 Domènec, sant 238
 Domingo, Marcel·lí 424, 427
 Domingo, Oriol 550, 552
 Domínguez Arévalo, Tomás 113, 192,
 193, 195
 Donoso Cortés, Juan 50
 Döpfner, Julius 314
 Dossetti, Giuseppe 259, 321, 322, 323
 Dou, Ramon Llätzer de 340
 Doussinague y Teixidor, José
 María 316, 317, 318
 Dronda Martínez, Francisco Javier 546

- Dropez, Carme 545
 Duarte, Àngel 436
 Duch, Lluís 291
 Dupont, Jacques 520, 538
 Duran i Bas, Manuel 46, 47, 48, 366
 Duran i Canyameres, Feliu 22
 Duran i Sampere, Agustí 443
 Durruti, Buenaventura 151, 466
 Duverger, Maurice 19, 40, 375
- Echevarría, Lamberto de 121
 Egidio León, Ángeles 546
 Eijo Garay, Leopoldo 166
 Eiximenis, Francesc 380
 Elías, Antonio 300
 Eliseu (profeta) 285
 Ellacuría, Ignacio 386
 Engels, Friedrich 38, 61
 Enrique y Tarancón, Vicente 307, 439
 Eroles, Dionisio 97
 Errázuriz Ossa, Francisco Javier 370
 Escalas, Fèlix 124, 350, 468
 Escarré i Jané, Aureli M. 14, 21, 123, 255, 350, 351, 353, 417
 Escofet i Alsina, Frederic 95, 182, 357, 484
 Espanya i Sirat, Josep Maria 484
 Espartero V. *Fernández Álvarez*
Espartero, Joaquín Baldomero
 Espinosa de los Monteros, Eugenio 195
 Esplugues, Miquel d' (OFM) 69, 206, 380, 399
 Estapé, Fabià 358
 Estelrich, Joan 238
 Estevet, l' (personatge de ficció) 422, 423
 Estradé, Miquel 520, 539
- Fabra, Pompeu 149, 171
 Fanfani, Amintore 279
 Farnés Scherer, Pere 442
 Faupel, Wilhelm von 194
 Felici, Pericle 321, 326
 Felip II 112, 194, 233
 Felip IV 48, 51, 52, 281
 Felip V 42, 45, 367
- Fernández Álvarez Espartero, Joaquín
 Baldomero 53, 54, 55
 Fernández Cuesta, Raimundo 117
 Fernández de la Cigonya, José 234
 Fernández Ladreda, José Maria 116
 Fernández Silvestre, Manuel 447
 Ferrater Mora, Josep 361
 Ferrer, Bernat 550
 Ferrer de Yarza, Guillermo 498, 499, 500
 Ferrer de Yarza, Luis 498, 500
 Ferrer i Guàrdia, Francesc 26
 Fichte, Johann Gottlieb 44
 Figuera, Pere 494
 Figueras, Agustí (OSB) 67, 364
 Figueres, Sergi 17
 Figueres i Artigues, Josep Maria 7, 15, 16, 517, 538, 549
 Figueres i Carbó, Carlota 17
 Figueroa y Torres, Álvaro de (comte de Romanones) 145
 Figuerola, Jordi 362, 436
 Finestres i de Monsalvo, Josep 340
 Finisterre, Alejandro V. *Campos Ramírez, Alejandro*
 Fiter, Lluís Maria (SJ) 474
 Fiveller, Joan 32
 Fogarty, Gerald 280
 Font, Josep Maria 149
 Fontán Pérez, Antonio 202
 Fontana, Josep Maria 100, 163, 164
 Fontanella, Joan Pere 47
 Fontserè, Eduard 149
 Ford, Henry 137
 Forges V. *Fraguas de Pablo, Antonio*
 Forner, Climent 239
 Foronda, Mariano de 465, 466
 Fraga Iribarne, Manuel 317, 361
 Fraguas de Pablo, Antonio (*Forges*) 108
 Franceschi, Gustavo 241
 Franco Bahamonde, Francisco 13, 27, 32, 50, 61, 73, 85, 97, 98, 101, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 134, 140, 142, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 169, 175, 180, 181, 187, 188, 189, 190,

- 191, 192, 194, 195, 196, 197, 200, 207,
208, 211, 216, 217, 219, 224, 225, 227,
232, 233, 237, 241, 288, 289, 299, 303,
306, 307, 317, 318, 319, 335, 336, 343,
350, 352, 355, 356, 361, 401, 404, 416,
417, 433, 448, 449, 457, 458, 463, 469,
470, 476, 484, 489, 494, 505, 506, 514
- Franco Bahamonde, Ramón 83
 Franquesa, Adalbert (OSB) 123
 Fraser, Ronald 133
 Fueyo, Amador de 229, 406
 Fuster, Jaume 209
- G. P., J. 552
 Gabancho, Patrícia 550
 Galarza, Àngel 424
 Galí i Herrera, Raimon 23, 127, 400,
441
 Galinsoga, Luis de (*Siul*) 163
 Galofré, Oriol 550
 Gandhi, Mahatma 429
 Garaudy, Roger 76
 García Blasco, Javier 229
 García Durán, Juan 135
 García Lorca, Federico 450
 García Oliver, Joan 96, 480, 485
 García Venero, Maximiano (*Tresgallo de
Souza*) 41, 163
 Garibaldi, Giuseppe 155
 Garrigues y Díaz Cañabate,
Antonio 299, 318
 Garrone, Gabriel-Marie 270
 Gasparri, Pietro 177, 370, 403
 Gassol i Rovira, Ventura 98, 425, 427,
466, 484, 498
 Gaulle, Charles de 257
 Gaziell V. *Calvet Pascual*, Agustí
 Gibson, Ian 450
 Gil Robles, José María 74, 85, 117, 139,
145, 152, 232, 233, 234, 242, 382
 Giménez Arenas, Francisco 467
 Giménez Fernández, Manuel 117
 Giral, José 185, 481
 Giró, Jordi 239
 Giustiniani, Sant Llorenç V. *Llorenç
Giustiniani*, sant
- Goebbels, Joseph 140, 157
 Goering, Hermann 158
 Goethe, Johann Wolfgang 375
 Goigana, Iñaki 481, 483
 Gomà i Tomàs, Isidre 15, 88, 101, 105,
110, 111, 112, 114, 118, 164, 176, 183,
185, 186, 187, 188, 192, 194, 196, 199,
200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 213,
215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223,
224, 286, 287, 304, 305, 334, 336, 337,
344, 399, 455, 475, 476, 490, 513
 Gómez de Quevedo Villegas, Francisco
222
 Gómez del Llano, Francisco 315
 Gómez Jordana y Sousa, José (comte de
Jordana) 113, 187, 195, 316
 Gondra, Francisco (*Aita Patxi*) 18, 236
 González, Damián 547
 González, Manuel María 505
 González Casanova, Josep Antoni 367
 González Martín, Marcelo 201, 301, 307
 González Moralejo, Rafael 300, 314
 González i Vilalta, Arnau 538, 548
 Gracias, Oswald 296
 Graells, Joan 382
 Granados, Anastasio 192, 201, 215, 286,
304
 Granja Sáiz, José Luis de la 552
 Gredt, Joseph (OSB) 63
 Gregori XIII 119
 Gregori XVI 61, 63, 64
 Griera, Antoni 206, 400
 Grootaers, Jan 325
 Gros, Miquel dels Sants 444
 Guarner i Vivanco, Vicenç 95, 150
 Guéranger, Pròsper 440
 Guerra Campos, José 301, 306, 307, 312,
313, 314
 Guifré el Pilós 32, 244
 Guim Molet, Joan 341
 Guitart i Mascarella, Joaquim 474
 Guitart i Vilardebó, Ernest (SJ) 474
 Guitart i Vilardebó, Justí 15, 183, 205,
208, 224, 343, 344, 345, 399, 473, 474,
475, 477, 478
 Guix i Ferreres, Josep M. 538

- Gutiérrez Díez, Tomás 300
 Gutiérrez Mellado, Manuel 415
 Guzmán y de Fonseca, Gaspar de (comte duc d'Olivares) 281
- Hamilton, William 49
 Hannibal (general) 413
 Hebblethwatte, Peter 255
 Herder, Johann Gottfried 38
 Herrera, Ángel 80, 88, 116, 232, 376
 Herrero, Josep 552
 Herreros, Isabelo 501
 Hidalgo, Diego 514
 Hitchcock, Alfred 414
 Hitler, Adolf 100, 114, 140, 141, 142, 160, 192, 312, 335, 336
 Hobbes, Thomas 139
 Hoyos y de Seña, Bernardo (SJ) 118
 Hurtado, Amadeu 82, 83, 149, 381, 382, 465
 Hurtado, José 546
- Ibáñez Martín, José 117
 Ibarri, Dolores (*la Pasionaria*) 76, 85
 Iglesias, Dolors 192
 Iglesias Navarri, Ramón 192
 Ignasi de Loyola, sant 348, 491
 Illas i Vidal, Joan 366
 Ilundain, Eustaquio 335
 Indelicato, Antonino 270
 Irastorza Loinaz, Javier 183, 344
 Iribarren, Jesús 196, 304, 312, 317
 Irujo Ollo, Andrés 482
 Irujo Ollo, Manuel 15, 21, 31, 73, 185, 186, 195, 196, 208, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492
 Irurita Almándo, Manuel 80, 81, 91, 182, 187, 207, 224, 231, 232, 339, 376, 381, 444
 Isaac 263
 Isabel II 50
 Isabel la Catòlica 27, 233
 Iturmendi Bañales, Antonio 117
 Iturralde, Juan de V. *Usabiaga, Juan*
- Jackson, Gabriel 136
 Jacob 263
 Jahvè 285
 Jaraiz Franco, Pilar 491
 Jardí, Enric 380
 Jaume I 32
 Jaume de Borbó i Parma 71
 Jáuregui, Julio 489
 Jemolo, Arturo Carlo 375
 Jesucrist 68, 224, 225, 342, 364, 402, 456; v. t. *Jesús*
 Jesús 264, 291, 351, 482; v. t. *Jesucrist*
 Jiménez de Asúa, Luis 83, 87, 143
 Jiménez de Parga, Manuel 20
 Jiménez Quílez, Manuel 281, 282
 Joan XXIII 9, 61, 118, 197, 227, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 283, 295, 297, 303, 305, 315, 322, 323, 324, 326, 386, 392, 395, 411; v. t. *Roncalli, Angelo Giuseppe*
 Joan Baptista, sant 265
 Joan Carles I 234, 288, 416, 460, 468
 Joan de Déu, sant 235
 Joan de la Creu, sant 222
 Joan Evangelista, sant 265
 Joan Pau I 258
 Joan Pau II 64, 175, 222, 278, 289, 291, 371, 372, 373, 481
 Jonqueres d'Oriola, Pere 143
 Jordana, comte de V. *Gómez Jordana y Sousa, José*
 Jordi, sant 68, 93, 94, 364
 Josep (patriarca bíblic) 263, 273
 Josep Oriol, sant 343, 473
 Jossua, Jean-Pierre 285
 Jounel, Pierre 221
 Juan Creix, Vicente 127, 349
 Jubany Arnau, Narcís 295, 300, 301, 314
 Juliá, Santos 338
 Junoy, Josep Maria 380
 Just, Cassià M. 76, 77
- Kalinowski, Rafael 64, 291, 372
 Kennedy, Jacqueline 276, 278
 Kennedy, John F. 275, 276, 277, 278

- Khrusxov, Nikita 140, 275, 276, 277, 278, 279, 315
 Khrusxov, Rada V. *Adjubei, Rada*
 Kindelán, Alfredo 154, 156, 505
 King, Martin Luther 429
 Kolbe, sant Maximilà V. *Maximilà Kolbe, sant*
 Küng, Hans 325
- La Pira, Giorgio 353
 Labonne, Erick 209
 Lacordaire, Henri-Dominique (OP) 238
 Lagrange, Marie-Joseph (OP) 231, 232, 339
 Laín Entralgo, Pedro 305
 Lamartine, Alphonse de 40
 Lamberigts, Matthijs 305
 Lambertini, Pròsper de 222
 Lammenais, Félicité Robert de 53
 Largo Caballero, Francisco 185, 479, 486
 Larraona, Arcadio (CMF) 312, 315
 Larrea, Juan 199, 200
 Lauzurica y Torralba, Francisco Javier 300
 Le Bras, Gabriel 108
 Lebon, Gustave 40
 Ledókowski, Wlodmir (SJ) 341, 400
 Léger, Paul Émile 297
 Legorburu Domínguez-Matamoros, Justo 352
 Leizaola, Jesús María 455
 Lekuona, Manuel 231
 Lercaro, Giacomo 259, 260, 261, 262, 321, 323, 327, 395
 Lermínier, Eugène 53
 Lerroux, Alejandro 228, 242, 383, 407, 424
 Leturia, Serapio (SJ) 450
 Líster, Enrique 413
 Lizarra, A. de 480, 481, 482, 485, 491
 Llamera, Marceliano (OP) 305
 Llano de la Encomienda, Francisco 95
 Lleó XIII 5, 10, 63, 73, 79, 85, 87, 88, 174, 178, 283, 347, 440
 Llorca, Bernardino (SJ) 340
- Llorenç Giustiniani, sant 261
 Llorens, Josep Maria (*Joan Comas*) 209
 Llorens, Just M. 255
 Llorens, Montserrat 43, 45
 Llorens i Barba, Francesc Xavier 49
 Llorente, Teodor 148
 Llorer, Valentí 59, 60
 Llovera, Josep M. 72, 206, 399
 Lluch, Ernest 353
 Lluhí i Vallescà, Joan 430, 465
 Lluís, sant 256
 Lluís XIV 58
 Lluís Felip 38, 61
 Llull, Ramon 380
 Lobo, Leocadio 186
 López, María-Paz 550
 López Aranguren, José Luis 305
 López Bravo, Gregorio 315
 López de Sepúlveda, Francisco 446
 López Ochoa y Portuondo, Eduardo 427, 447
 López Raimundo, Gregorio 76
 López-Pinto Berizo, José 514
 Lúcia i Lúcia, Lluís 15, 73, 74, 75, 489
 Ludwig, Emil 43
 Luter, Martí 44
- Machado, Antonio 413, 489
 MacBride, Séan 217, 218
 Macià i Ambert, Francesc (*Bac de Roda*) 32
 Macià i Llussà, Francesc 81, 82, 91, 146, 179, 381, 423, 424, 425, 426, 427, 454, 465
 MacRory, Joseph 215, 216, 217, 218, 219, 220
 MacSwiney, Terence 420
 Magaz y Pers, Antonio 42, 110, 177, 194, 216, 309, 341, 403
 Maglione, Luigi 316
 Maistre, Joseph de 39
 Majuelo Gil, Emilio 546
 Maldonado Almenar, Joaquín 75
 Mallol i Bosch, Macià 424
 Mandela, Nelson 429
 Mañé i Flaquer, Joan 42, 366

- Manent, Joan 357
 Manent i Segimon, Albert 357, 380, 401, 437, 438, 494, 540, 542, 552
 Maniu, Iuliu 141
 Manonelles, Manuel 546
 Manresa, senyor 498, 499, 500
 Manresa, Rupert de 399
 Mansilla Rojo, Demetrio 300
 Manterola y Pérez, Vicente 310
 Manyà, Joan Baptista 206, 399
 Maragall, Joan Antoni 84, 455
 Maragall, Pasqual 379
 Maragall i Gorina, Joan 26, 38, 219, 293, 355, 453, 522, 538
 Marañón, Gregorio 413
 Marcet, Antoni Maria (OSB) 206, 231, 338, 339, 399, 401, 438, 490
 Marchi, Giuseppe de 175
 Margenat, José María 546
 Maria, Verge 231
 Marias, Julián 305
 Marín, T. 117
 Maritain, Jacques 15, 138, 237, 238, 239, 240, 242
 Maritain, Raïssa 238, 240
 Marmion, Columba 440
 Marqueta Roy, Félix 498, 499, 500
 Marquina Barrio, Antonio 115, 316
 Marshall, George 312
 Martí, sant 368
 Martí, Casimir 199, 326, 437, 552
 Martí, Pep 550
 Martí Alanis, Joan 343, 473
 Martí i Carrasco, Manel 431, 515
 Martí d'Eixalà, Ramon 49, 366
 Martí Gelabert, Francisco 176, 402
 Martín Artajo, Alberto 109, 116, 117, 122, 315, 468
 Martín de Santa Olalla Saludes, Pablo 538
 Martín Descalzo, José Luis 273, 312, 317
 Martín Patino, José Maria (SJ) 307
 Martina, Giacomo (SJ) 37, 38
 Martinell, Maria 221, 543
 Martínez Bande, José Manuel 505
 Martínez i Garcia, Antoni 229
 Marx, Karl 38, 43, 45, 48, 61, 153
 Masnou Boixeda, Ramon 298
 Massis, Henri 238
 Massot i Balaguer, Lluís 84, 414
 Massot i Muntaner, Josep 21, 149, 206, 363, 437, 440, 520, 539, 540
 Mastai Ferreti, Giovanni Maria *V. Pius IX*
 Mateu i Pla, Miquel 471
 Matheu, Francesc 149
 Maura, Miguel 179, 424, 425
 Maurín i Julià, Joaquín 191, 192
 Maurras, Charles 143, 234
 Maximilià Kolbe, sant 236
 Mazo Mendo, Luis 497
 Melloni, Alberto 255, 270, 296, 328
 Melo Alcalde, Prudencio 489
 Mendizábal, Alfredo 241
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 50, 53, 74, 310
 Menéndez-Regada, Albino G. 538
 Mercier, Désiré 400
 Mesalles Estival, José 498, 499
 Metodi, sant 441
 Metternich, Klemens von 61, 62, 303
 Milà i Fontanals, Manuel 51, 366
 Milans del Bosch, Jaime 416
 Millán Astray, Pilar 491
 Millán Astray y Terreros, José 505
 Millet i Bel, Salvador 163
 Millet i Maristany, Fèlix 125, 127, 350, 351, 352, 382, 467, 468
 Millet i Pagès, Lluís 441
 Miquel, Simeó 353
 Mirambell, Francesc 444
 Miravittles, Jaume 97, 134, 214, 468
 Modrego Casaus, Gregorio 194
 Mola Vidal, Emilio 95, 109, 154, 160, 166, 448, 449, 501
 Molas, Isidre 20, 369
 Molas, Joaquim 19
 Mommen, Theodor 413
 Monasterio Iuarte, José 417
 Monescillo y Viso, Antolín 310
 Montero, Eloy 121
 Montero, Feliciano 548

- Montero Moreno, Antonio 100, 317,
340, 342, 469, 470, 483, 509, 510, 539
- Montes, Eugenio 233
- Montessori, Maria 245
- Montini, Giovanni Battista 114, 117,
214, 268, 269, 314, 315, 328, 349, 350;
v. t. *Pau VI*
- Montoya, Pío 309
- Mora, Gaspar 328
- Moragues i Mas, Josep 32
- Morán, Fernando 175
- Morcillo, Casimiro 297, 298, 301, 306,
307, 317
- Morel, tinent coronel 156, 157
- Moreno, germanes (modistes) 247
- Moreno Gómez, José 498
- Moreno Gómez, Manuel 498
- Morera i Ventalló, Àngel 31
- Morgades i Gili, Josep 46, 50, 362, 366,
436
- Morlion, Félix (OP) 275
- Morodo, Raúl 50
- Moscardó Guzmán, Carmelo 497, 503,
506
- Moscardó Guzmán, José 497, 498, 499,
500, 505, 506
- Moscardó Guzmán, Luis 15, 503, 506
- Moscardó Guzmán, Marichu 497
- Moscardó Guzmán, Miguel 497
- Moscardó Ituarte, José 116, 417, 497,
498, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506
- Mosley, Osvald 142
- Mounier, Emmanuel 242
- Música Urrestarazu, Mateo 183, 208,
309, 456, 476
- Muniz y Pablos, Antonio 187
- Muñoyerro, Luis Alonso 304
- Muñoz, Carlos 497
- Muñoz Grandes, Agustín 468
- Muñoz Peirats, Joaquín 202
- Muñoz Seca, Pedro 163
- Muntanyola i Llorac, Ramon 213, 214,
332, 343
- Mussolini, Benito 64, 99, 100, 110, 114,
140, 155, 158, 160, 196, 312, 335, 336,
373
- Naaman (general) 285
- Nadal, Joaquim Maria de 230
- Napoleó V. *Bonaparte, Napoleó*
- Natoli, Claudio 520, 541
- Negrín López, Juan 101, 104, 105, 168,
170, 196, 208, 215, 356, 479, 485, 486,
488, 490, 491
- Neró (emperador) 326
- Neuvecelle, Jean 255
- Nicolau d'Olwer, Lluís 82, 83, 84, 149,
382, 424, 426, 427, 455, 465
- Nin, Andreu 153, 192, 488, 491
- Nocedal y Rodríguez de la Flor,
Cándido 80
- Novais, José Antonio 353
- O'Brien, Aileen 217
- O'Connell, Daniel 52, 53, 58, 64, 420
- O'Duffy, Eoin 217, 218, 219
- Octavio (sacerdot) 290, 371, 386, 392
- Olaechea, Marcelino 456
- Oliba, abat 25, 32, 125, 127, 350, 351,
353, 468
- Oliva, Pere (*Joan Reventós*) 493, 538
- Olivar Daydí, Jordi 488
- Olivares, comte duc V. *Guzmán i de
Fonseca, Gaspar de*
- Oliveras, Carmina 551
- Oller i Rabassa, Joan 468
- Onaindia, Alberto de 195, 336, 482
- Ors, Eugeni d' 71, 380
- Ortega, Joaquín L. 510
- Ortega y Gasset, Eduardo 424
- Ortega y Gasset, José María 40, 259, 413
- Ortega Monasterio, José Luis 417
- Ortiz de Zárate, Joaquín 234
- Ortiz Heras, Manuel 547
- Orwell, Georges 140
- Osés Flamrique, Javier 119
- Ossorio y Gallardo, Àngel 93, 94, 185
- Ottaviani, Alfredo 267
- Oumansoff, Raïssa V. *Maritain, Raïssa*
- Ozano, Jesús 505
- Pabón, Jesús 366
- Pacelli, Eugenio 79, 81, 84, 90, 91, 93,

- 101, 111, 112, 114, 178, 180, 182, 187,
189, 190, 194, 196, 201, 214, 219, 335,
336, 337, 369, 370, 404, 467, 487, 491,
513; v. t. *Pius XII*
- Pagano, Sergio 175
- Palacios, Rafael 393
- Palau i Quer, Francesc (OCD) 43
- Pallach i Carolà, Josep 465
- Palmer, Jordi 551
- Pàmies, Teresa 246
- Parrado, Agustín 231
- Parramon, Antoni 477
- Pascal, Blaise 259
- Pasionaria, la V. *Ibarruri, Dolores*
- Patxi, Aita V. *Gondra, Francisco*
- Patxot, Rafael 149
- Pau, sant 225, 268
- Pau III 114
- Pau VI 61, 214, 221, 227, 228, 258, 260,
282, 283, 288, 306, 311, 312, 323, 328,
332, 349, 389, 397, 520; v. t. *Montini,*
Giovanni Battista
- Pavan, Pietro 279
- Pazos, Antón 176, 185, 194, 334
- Pedrolo, Manuel de 25
- Peirats, Josep 96
- Peiró, Joan 15, 350, 464, 467, 469, 470,
472, 509, 510, 511
- Pemán, José María 138
- Peralta Ballabriga, Francisco 298
- Perarnau i Espelt, Josep 295
- Pere, sant 225, 393
- Perelló, Joan 205, 399
- Pérez i Farràs, Enric 182
- Pérez Galdós, Benito 243
- Pérez Madrigal, Joaquín 430
- Pérez Mier, Laureano 121
- Pérez Platero, Luciano 304
- Permanyer i Ayats, Joan Josep 51
- Perón, Eva (*la Perona*) 168, 417
- Perona, la V. *Perón, Eva*
- Pestaña, Ángel 472
- Peypoch, Ramon 84
- Philips, Gerard 325
- Pi i Sunyer, Carles 170, 407, 471
- Picasso González, Juan (general) 144, 447
- Piferrer, Pau 51
- Pilat, Ponç 225
- Pildain Zapiain, Antonio 305, 309, 310
- Pino, Aurelio del 120, 301
- Pinochet, Augusto 226
- Pitocchi, Francesco 256
- Pius II 264
- Pius V 119, 326
- Pius VII 284
- Pius IX 39, 61, 62, 63, 64, 303, 370
- Pius XI 64, 88, 90, 93, 99, 100, 114, 175,
177, 184, 187, 188, 190, 194, 196, 201,
208, 219, 240, 335, 373, 401, 402, 403,
438, 466, 513
- Pius XII 108, 113, 114, 115, 117, 118, 126,
164, 196, 224, 227, 255, 256, 260, 264,
266, 267, 316, 323, 333, 334, 335, 336,
369, 378, 491; v. t. *Pacelli, Eugenio*
- Pizzardo, Giuseppe 81, 115, 230
- Pla, Fabià 347
- Pla, Josep 146, 413, 426
- Pla i Deniel, Enric 109, 116, 164, 206,
207, 224, 304, 306, 317, 399, 490
- Polanco Fontecha, Anselmo 224, 228
- Polo de Franco, Carmen 235
- Pompeu (general) 292
- Ponce y Pozo, Juan de Dios 183
- Pons, Agustí 552
- Pons, Joan 466
- Pons i Llinàs, Nicolau 483
- Pons i Marquès, Joan 149
- Pont i Gol, Josep 9, 15, 295, 296, 297,
298, 301
- Porta Perales, Miquel 552
- Pous i Pagès, Josep 458, 471
- Pozas, Sebastián 505
- Prat de la Riba, Enric 11, 48, 125, 379,
453
- Prat García, José 505
- Preston, Paul 10, 11, 32, 73, 136, 153,
218, 416, 505
- Prieto, Indalecio 88, 424
- Prim i Prats, Joan 42
- Primo de Rivera, José Antonio 181, 379,
401
- Primo de Rivera, Miguel 42, 60, 79, 88,

- 91, 164, 176, 177, 211, 287, 333, 341,
397, 402, 403, 404, 411, 419, 437, 447,
454, 474, 475, 501
- Proença Sigaud, Geraldo de 285
- Puig i Cadafalch, Josep 149, 441
- Puig i Pla, Josep 463, 538
- Puigbò, Josep 551
- Puigvert i Solà, Joaquim 444
- Pujol i Soley, Jordi 353, 355, 357, 358,
379, 459, 494
- Quadrado Nieto, Josep Maria 51
- Queipo de Llano y Sierra, Gonzalo 101,
160, 163, 164
- Quevedo V. *Gómez de Quevedo*
Villegas, Francisco
- Quinzà Lleó, Xavier 544
- Quiroga, Alejandro 548
- Quiroga Palacios, Fernando 108, 119,
297, 298, 300, 301
- Quisling, Vidkun 142
- Radini Tedeschi, Giacomo 256
- Rafael (pintor) 256
- Ráfols i Bruna, Maria 91, 231, 232, 338
- Raguer i Fossas, Tomàs 436
- Raguer i Suñer, Hilari (Ernest) 7, 9, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
22, 23, 25, 27, 176, 182, 196, 200, 222,
228, 399, 437, 476, 477, 478, 479, 484,
487, 493, 506, 510, 519, 520, 539, 544
- Raguer i Suñer, Jordi 243, 245
- Raguer i Suñer, Mariona 248
- Raguer i Tenas, Joaquim 243, 246
- Raguer i Tenas, Ramon 247
- Rahner, Karl 305, 326, 327
- Rahola, Pere 350
- Ramon (personatge de ficció) 422
- Ramon Berenguer IV 476
- Ramos, Feli 514, 515
- Raponi, L. 520, 541
- Ratti, Achille 466
- Ratzinger, Joseph V. *Benet XVI*
- Redondo, Gonzalo 201, 202
- Redondo, Onésimo 138
- Regàs, Xavier 500
- Reid, Thomas 49
- Reixac, Jaume 552
- Renom, Mercè 347
- Requesens, Joan 543
- Revelo (bisbe) 391
- Reventós i Carner, Joan 9, 15, 17, 493,
494; v. t. *Oliva, Pere*
- Rial i Lloberas, Salvador 18, 24, 27, 104,
200, 206, 207, 208, 209, 224, 230, 399,
484, 506
- Riba i Bracons, Carles 149, 170, 171, 410
- Ribalta, Francesc 71
- Ribas de Pina, Miquel 449, 450
- Ribbentrop, Joachim von 191, 194
- Riccardi, Andrea 271, 541
- Riefenstahl, Leni von 139
- Rimmon (deïtat) 285
- Ríos, Fernando de los 427
- Ripoll Morata, Felipe 229
- Riquer, Borja de 229
- Risco, Alberto (SJ) 502, 504, 505, 506
- Rivas Cherif, Cipriano de 247
- Rivière, Margarita 551
- Roatta, Mario (*Mancini*) 154, 155
- Roca i Caball, Joan B. 22, 73, 92, 93,
239, 461
- Roca i Cornet, Joaquim 51
- Rocque, François de la 141
- Rodés i Campderà, Lluís (SJ) 208, 342,
343
- Rodezno, comte de V. *Domínguez*
Arévalo, Tomás
- Rodríguez, Nerea 551
- Rodríguez Aisa, María Luisa 201, 215
- Rodríguez San Pedro, comte 180
- Rojo Lluch, Vicente 170, 503
- Romaña, Antoni (SJ) 342, 343
- Romaña, Ignasi (SJ) 232, 233, 432, 450,
514, 515
- Romanones, comte de V. *Figuerola y*
Torres, Álvaro de
- Romero, Luis 73, 445, 449
- Romero, Óscar Arnulfo 9, 107, 108, 289,
290, 371, 372, 385, 386, 387, 388, 389,
390, 392, 394
- Romero Basart, Luis 501

- Romero Basart, Pedro 501, 502, 503
 Romero de Lema, Maximino 301
 Romeva i Ferrer, Pau 22, 92, 93, 102, 103, 149, 214, 230, 377, 382, 383, 407, 444, 456, 457
 Roncalli, Angelo Giuseppe 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 271, 272, 322, 323, 324; v. t. *Joan XXIII*
 Roosevelt, Franklin Delano 217
 Roquer, Ramon 467
 Ros i Aragonès, Joandomènec 7, 10, 16
 Rouco Varela, Antonio María 27
 Rourera Farré, Luis 191
 Rousseau, Jean Jacques 52, 291, 292
 Rovira i Virgili, Manuel 21, 147, 378, 424, 427
 Rovirosa, Guillem 238
 Royo Arpón, Jesús 551
 Royo Villanova, Antonio 162, 428, 430
 Rubió i Ors, Joaquim 51, 366, 458
 Rubio Repullés, Mauro 301
 Ruffini, Ernesto 297
 Ruggieri, Giuseppe 327
 Ruiz Giménez, Joaquín 117, 459
 Ruiz Hébrard, Ferran 214, 467
 Ruiz Manent, Jaume 382
 Ruiz Torres, Pedro 136
 Rusiñol i Prats, Santiago 422, 423
- Safont, Joan 551
 Sagarra, Josep Maria de 145, 352, 468
 Sala i Argemí, Alfons 164
 Salas Larrazábal, Jesús M. 155, 506
 Salas Larrazábal, Ramón 227, 504, 506
 Sales, Joan 127, 445
 Sales, Núria 136
 Saliège, Jules 209
 Samper i Triedu, Genís 437, 542
 Samsó (jutge bíblic) 85, 235
 Sanabre i Sanromà, Josep 97, 206, 400
 Sánchez González, Juan Bautista 143
 Sánchez Román, Felipe 424
 Sangnier, Marc 238
 Sangróniz y Castro, José Antonio 186, 187
- Sanjurjo Sacanell, José 160, 162, 182, 233
 Sans i Travé, Josep Maria 199, 542
 Sansa, Joan 353
 Santamarina, Luis 229
 Sanz, Fernando 235
 Sardà i Salvany, Fèlix 40
 Savigny, Friedrich Karl von 45, 46, 47, 48
 Saz, Ismael 136
 Schuschnigg, Kurt 141
 Scott, Walter 39
 Seco Serrano, Carlos 552
 Seguí, Salvador 466, 472
 Segura Sáenz, Pedro 81, 90, 200, 201, 202, 203, 216, 335, 336
 Sericano, Silvio 184, 185
 Serra, Montserrat 551
 Serra Hünter, Jaume 149
 Serra i Moret, Manuel 465
 Serrahima i Bofill, Maurici 22, 81, 91, 104, 214, 215, 382, 455, 458, 538
 Serrano Suñer, Ramón 115, 138, 188, 241, 304, 316, 491
 Sertillanges, Antonin-Gilbert (OP) 238
 Shakespeare, William 352
 Silvestre (general) *V. Fernández Silvestre, Manuel*
 Silvestre I 283, 374, 375
 Siul *V. Galinsoga, Luis de*
 Sixt V 265
 Slipyj, Josyf 278, 279
 Soberanas i Lleó, Amadeu J. 476, 540
 Sobrequés i Callicó, Jaume 7, 16, 136
 Soetens, Claude 305, 325
 Sofia de Grècia 460
 Solà, F. 70
 Solages, Bruno de 209
 Solchaga Zala, José 143, 156
 Soldevila i Zubiburu, Ferran 32
 Solé, Albert 551
 Solé, Oriol 551
 Solé, Queralt 551
 Solé i Sabaté, Josep Maria 98, 227, 355, 546
 Solervicens, Joan B. 46, 380

- Southworth, Herbert R. 134, 136, 225, 226, 505
- Souza, Tresgallo de V. *García Venero, Maximiano*
- Spiazzi, Raimundo (OP) 269
- Stalin, Josef 140, 142
- Stevenson, Adlai 277
- Stohrer, Eberhard von 112, 113, 191, 192
- Stuart Mill, John 39
- Sturzo, Luigi 373
- Suárez González, Adolfo 149, 415, 459
- Subirachs, Judit 347
- Suenens, Leo Josef 325
- Sugranyes de Franch, Ramon 27, 241, 328, 353, 357, 467
- Suñer i Ferrer, Maria Assumpta 243
- Suñer i Ferrer, Tomàs 471
- Sunyol, Gregori 206, 400, 440
- Taboada, José María 166
- Tackeray, William Makepeace 38
- Tarde, Gabriel 40
- Tardini, Domenico 79, 109, 115, 117, 144, 265, 274, 324, 403
- Tarradellas i Joan, Josep 94, 95, 149, 355, 465, 471, 513
- Tarré, Josep 437, 441
- Tasis, Rafael 382, 383
- Taxonera i Comas, Marc (OSB) 21
- Tedeschini, Federico 79, 81, 82, 114, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 201, 335, 381, 400, 403, 440
- Temiño Sáiz, Ángel 300
- Tenas i Alibés, Antoni 15, 206, 230, 243, 244, 400, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 443, 444, 538
- Tenas i Alibés, Ramona 247, 248, 437
- Tenas i Capdedvila, Ramon 435
- Teodosi el Gran (emperador) 409
- Teresa de Jesús, santa 222
- Termes, Josep 368
- Terrassa, Joan 67
- Thió i Rodés, Alfons (SJ) 223, 341, 342, 482, 483
- Thomas, Hugh 104, 136, 356, 357
- Thomàs, Joan Maria 165
- Thorez, Maurice 93, 118, 142
- Thurian, Max 306
- Tisserant, Eugène 270, 298
- Tocqueville, Alexis de 39
- Togores, Luis Eugenio 503
- Tolstoi, Leon 44, 131, 159
- Tomàs d'Aquino, sant 238
- Torras i Bages, Josep 9, 15, 38, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 58, 67, 68, 69, 362, 366, 379, 400, 436, 441, 445, 453, 494
- Torrent, Joan 382, 383
- Torrent, Martí 74
- Torrent i Lloveras, Josep Maria 104, 206, 207, 209, 210, 215, 224, 364, 399, 486, 486, 489, 490, 491
- Torres i Amat de Palou, Fèlix 341
- Torres Miró, Emilio 506
- Torres i Vilaró, Xavier 163
- Tortosa Sobejano, Mariano 498
- Touchard, Jean 44, 138
- Trens, Manuel 206, 244, 400, 437, 439
- Triadú, Joan 552
- Trias i Bertran, Ignasi 214
- Trias i Fargas, Ramon 31
- Trias i Peitx, Ignasi 214, 215
- Trias i Peitx, Josep Maria 15, 22, 31, 72, 73, 104, 214, 215, 336, 370, 484, 486
- Trujillo, Rafael Leónidas 121, 308
- Tuñón de Lara, Manuel 541, 542, 543
- Turull, Pere 493
- Turull, Xavier 493
- Tusquets, Joan 188, 189, 206, 376, 400
- U Thant, Situ 277
- Ubach, Bonaventura (OSB) 206, 207, 399
- Ubach i Vinyeta, Francesc d'Assís 69
- Ungria Jiménez, José 498
- Urbà II 177
- Urquijo, Mikel 436
- Usabiaga, Juan (*Juan de Iturralde*) 200, 202
- Valera, Éamonn de 423
- Valeri, Valerio 93, 257
- Valet de Goytisolo, Juan 234

- Valla, Lorenzo 283, 374, 375
 Vallet, Francesc de Paula 206, 380, 400
 Valls, Francesc 552
 Valls, Giovanna 381
 Valls, Magí 381
 Valls, Manuel 381
 Valls, Rafael 74
 Valls i Taberner, Ferran 50
 Van Halen, Antonio 55, 56, 57
 Van Lierde, Petrus Canisius 297
 Varela Iglesias, José Enrique 316, 507
 Vázquez de Mella, Juan 50, 310
 Vega-Hidalgo García, Emilio 504
 Vegas Latapie, Eugenio 85, 234, 235, 236
 Vegas Latapie, Florentino 235
 Velarde Fuertes, Juan 167
 Ventura, Florència 359
 Verdaguier, Jacint 148, 247, 352, 362, 380
 Verdier, Jean 93, 195, 336, 484
 Verdoy, Alfredo (SJ) 233, 342
 Vergés, Manuel M. (SJ) 206, 400
 Vicens i Vives, Jaume 43, 45, 363, 366
 Vicent, Antoni (SJ) 474
 Vidal, José Manuel 548, 551
 Vidal i Barraquer, Francesc d'Assís 15, 21, 73, 79, 81, 82, 83, 84, 88, 90, 91, 101, 104, 105, 109, 114, 124, 164, 176, 177, 179, 180, 183, 195, 196, 200, 201, 202, 205, 207, 208, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 224, 230, 239, 241, 242, 287, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 343, 344, 345, 369, 370, 381, 397, 399, 400, 403, 404, 445, 447, 467, 473, 475, 476, 482, 484, 506
 Vidal i Casacuberta, Vicenç 382
 Vidal i Guitart, Josep Maria 343, 473, 478
 Vila, Enric 552
 Vila d'Abadal, Lluís 72, 214, 230, 378, 381, 406, 444, 538
 Vilanova, Evangelista (OSB) 305, 314, 324, 325
 Vilanova, Francesc 552
 Vilaplana Forcada, Antoni 80, 287
 Vilar, Pierre 133, 173, 479
 Vilar i Costa, Joan 22, 134, 135, 209
 Vilardebó i Espina, Júlia 474
 Vilaseca Marcet, Josep Maria 357
 Villarroya i Font, Joan 17, 98, 227, 355, 546, 552
 Viñas Martín, Ángel 548
 Viola (ambaixador d'Itàlia) 158, 160
 Vives, J. 117
 Vives i Recasens, Francesc de Paula 207, 484, 485
 Vizcarra, Zacarías 309
 Wernz, Francesc Xavier (SJ) 474
 Willebrands, Johannes 277, 279, 328
 Wilson, Woodrow 421
 Wittstadt, Klaus 295, 314, 315
 Xandri, Maria Assumpta 246
 Xiberta, Bartomeu (OCD) 206, 224, 399
 Xirau i Palau, Josep 427
 Xirinacs, Lluís Maria (Sch. P.) 354
 Yagüe Blanco, Juan 155, 157
 Yanes Álvarez, Elías 307
 Yanguas Messía, José 110, 207, 316, 487
 Yetano, Ana 363
 Ylla-Català i Genís, Miquel dels Sants 538
 Zamora, senyor 500
 Zubiri, Xavier 307
 Zulueta, Luis de 184
 Zurbano, Martín 56

Índex general

Taula	7
Pròleg, <i>per Joandomènec Ros i Aragonès</i>	9
Prefaci, <i>per Mercè Conesa i Pagès</i>	11
Presentació, <i>per Jaume Sobrequès i Callicó</i>	13
Hilari Ragner, historiador, <i>per Josep M. Figueres i Artigues</i>	17
Sigles	29
INTRODUCCIÓ	31
I. CATALUNYA I L'ESGLÉSIA CATALANA	35
La recepció del pensament polític romàntic a la Catalunya del segle XIX	37
Balma i el nacionalisme català	49
Torras i Bages i els inicis de la Lliga Espiritual	67
Els postcarlistes	71
L'Església catalana i la República	79
Companys i l'Església	87
El Concordat del 1953	107
Setanta anys de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat	123
II. L'ESGLÉSIA I LA GUERRA CIVIL	129
De la gran esperança a la gran ensulsiada	131
L'Església i la Guerra Civil a la llum de l'Arxiu Secret Vaticà	173
L'arxiu del cardenal Gomà requisat el 1936	199
La generació sacerdotal de mossèn Batlle i la Guerra Civil	205
Dos cardenals passen la safata	213

Beatificacions de màrtirs de la Guerra Civil	221
Maritain i la Guerra Civil espanyola	237
El meu quadern de la guerra	243
III. EL CONCILI VATICÀ II	253
Joan XXIII i el seu concili	255
La fi de l'era constantiniana	281
El doctor Pont i Gol i el Concili Vaticà II	295
L'Espanya de Franco i el Concili Vaticà II	303
Giuseppe Alberigo i les hermenèutiques del Concili Vaticà II	321
IV. HOMENOTS	329
El pare Batllori i la nostra història contemporània	331
Homenatge a Josep Benet i Morell	347
Josep Maria Capdevila i la Unió Democràtica de Catalunya	361
El <i>Diario</i> de monseñor Romero	385
<i>Custos, quid de nocte?</i> ('Sentinella, com va la nit?'). El doctor Carles Cardó, sentinella del seu context històric	397
Gabriel Cardona i la història novel·lada	413
Carrasco i Formiguera i el dret d'autodeterminació	419
Qui era mossèn «Antonino» Tenas?	435
Un il·lustre militar tarragoní: Domènec Batet i Mestres	445
Estampes d'una biografia política: Miquel Coll i Alentorn	453
Esteve Albert	463
El doctor Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la Guerra Civil	473
Manuel de Irujo Ollo, ministre del Govern de la República (1936-1938)	479
El meu Joan Reventós	493
L'altre fill del general Moscardó	497
El segundo asesinato de Joan Peiró	509
El zapatito de lana de la hija de Carrasco i Formiguera	513
Bibliografia històrica d'Hilari Ragner, per Josep M. Figueres	517
Producció bibliogràfica	519
1. Llibres	520
2. Articles acadèmics i periodístics	522
3. Pròlegs	537
Producció acadèmica de recerca de caràcter històric	539
1. Contribucions en llibres, revistes acadèmiques i obres col·lectives	539
2. Entrevistes i articles sobre la seva obra i trajectòria	549
a) Entrevistes	549
b) Articles	551
Índex onomàstic	553

Aquesta obra es va acabar d'imprimir
als tallers d'Open Print
el dia 11 d'agost de 2018,
dia del norantè aniversari de l'autor

Escrits dispersos d'història

Hilari Raguer

Aquest volum aplega una colla d'escrits d'història d'Hilari Raguer, publicats en diverses revistes o altres publicacions al llarg de seixanta anys, i que han suscitat interès però ara són difícils de trobar. S'agrupen en quatre seccions, segons els temes tractats. Primer, un aspecte de la identitat del país, «Catalunya i l'Església catalana», perquè la identitat nacional es manifesta en un estil de religiositat que no és ni millor ni pitjor que el de la castellana, l'andalusa, la italiana o la francesa, però és peculiar. Segon, «L'Església i la Guerra Civil», que és segurament la matèria sobre la qual ha treballat més Hilari Raguer i hi ha fet aportacions més noves i importants, i que va ser el que el va portar a deixar de banda els estudis de ciència política iniciats i dedicar-se a la feina d'historiador, en veure que la gran majoria dels autors, tant blaus com rojos, enduts per prejudicis oposats, tergiversaven la realitat. Tercer, «El Concili Vaticà II», sobre el qual ha treballat sota el mestratge del principal especialista, el professor Giuseppe Alberigo, i n'ha exposat l'impacte que va tenir a l'Espanya de Franco, com a dissolvent del seu nacionalcatolicisme. I quart, la secció «Homenots», una sèrie d'escrits breus sobre personatges molt diversos històricament importants. Clou l'obra una detalladíssima bibliografia històrica de l'autor, a cura de Josep M. Figueres.

9 788499 654171